GRADIŠĆANSKI HRVATI

ČAKAVSKI SABOR

GRADIŠĆANSKI HRVATI

POSEBNA IZDANJA ČAKAVSKOG SABORA

GRADIŠĆANSKI HRVATI

Uredili:

ZVANE ČRNJA
MIRKO VALENTIĆ
NIKOLA BENČIĆ

Redaktor: Vladimir Brodnjak
Opremio: Marijan Jevšovar
Tehnički urednik: Milena Mihalinec

ČAKAVSKI SABOR
Zagreb 1973

Predgovor

Ostaci onog nekadašnjeg najzapadnijeg antemuralisa koji se masama bezimenog ljudskog mesa propinjao pred osmanlijskim kopitima da bi zaustavio njihov pohod na Beč iz ugarske nizine i njihov opći nalet na ono što se i tada zvalo evropska civilizacija, ti ostaci ostataka jednog toliko puta desetkovanog našeg etničkog segmenta kojega su vrtlozi povijesti bacili na opustjela prostranstva austrijskih zemalja, ti potomci mučenika, koji su uz grudu nove obećane zemlje našli i novu domovinu, ti radišni Austrijanci našega jezika rasuti po Gradišću kao otoci i otočići u njemačkom moru danas se pred našim savjestima ponovo pojavljuju sa svojim naoko malim, ali u ljudskom smislu velikim pitanjem koje je u Austriji i Evropi poznato kao nacionalno pitanje Gradišćanskih Hrvata. I dok Hrvatima u današnjem Gradišću nitko ne osporava da su svoju radišnost i dostojanstvo kroz gotovo pet stotina godina nesebično ugrađivali u ljudsku i povijesnu dramu svoje nove domovine, sahranjujući u njezinim brazdama živote tolikih svojih pokoljenja, živi potomci tih generacija stoje danas na toj istoj svojoj zemlji bez pravih mogućnosti da u izmijenjenim uvjetima života i dalje potvrđuju svoju etničku i kulturnu samosvojnost, svoj cjelokupni narodni entitet kojemu je upravo jezik najbitnije obilježje.

U nekadašnjoj zbilji kmetskog i seljačkog života, u staroj arhaici i tradicionalizmu, i ljudi i ljudski duh i ljudska empirija, duboko ukorijenjeni i ukopani u zemlju i u same sebe, odolijevali su vlastitom otuđenju svim žilama i atomima svoga bića, odolijevali su Gradišćanski Hrvati i mađarizaciji i ponjemčivanju relativno uspješno iako ih ni iskonska otpornost takvog života nije mogla zaštititi pred velikom kataklizmom historije. I dok se u krugu starinskih odnosa život samo ponavljao, ili uglavnom ponavljao, njegovi su zakoni maksimalno štitili jezik i kulturu svake arhaičke skupine, pa se sve do novijeg doba ni s obzirom na Hrvate u Gradišću nije postavljalo pitanje zakonskog utvrđivanja i zaštite njihovih nacionalnih prava. Sada, međutim, valjak urbanizacije i globalni nalet modernih oblika života razaraju i u Gradišću ćelije nekadašnjeg hrvatskog tradicionalističkog određenja te se na udaru tih apokaliptičkih sila građansko-potrošačke transformacije našao i jezik Gradišćanskih Hrvata. Ali nekontrolirana antikulturna logika potrošačkog

društva ne obavlja sama taj svojevrsni beskrvni genocid nego su joj se na cjelokupnom unutrašnjem frontu austrijske poslijeratne svakodnevice ponovo pridružile aveti germanizacije, spremne da moralnim i fizičkim nasiljem u svakom trenutku osiguraju puni legalitet i uspjeh gaženju i posvemašnjem uništenju duhovnog bila Gradišćanskih Hrvata. Tako su se Gradišćanski Hrvati poslije četiristo i pedeset godina svoga težačkog bivstvovanja u zemlji koja je bez sumnje njihova jedina domovina, odjednom našli u procijepu između odnarođivačke omče i dosad varljivih izgleda da će apelima na savjest Austrije kao nacionalna manjina izvojevati zakonski instrumentarij koji će im i u današnjim složenim prožimanjima raznorodnih svijesti i vrijednosti garantirati — kao što je to slučaj u svim slobodoljubivim zemljama — neophodni minimum nacionalne egzistencije.

Austrijske službene statistike najbolje pokazuju do koje je mjere nacionalni identitet Gradišćanskih Hrvata stvarno ugrožen, a pojave novih tzv. socijalnih teorija kojima se ponjemčivanje opravdava jednakopravnošću što će je Hrvati steći kad postanu sastavni dio njemačkog jezičkog tkiva nisu drugo već licemjerni alibi za sam čin nasilja nad ljudskim dostojanstvom onih koji uznemireni i obeshrabreni na grobovima svojih otaca poput kakvih donkihota i u novom vučjem vremenu uzalud traže genezu svoje samopotvrde i svoju humanističku katarzu. I ne treba mnogo okolišati, ne treba ništa zataškavati: ljudi našega jezika u austrijskom Burgenlandu stoje danas pred faktom germanizacije, stoje zbunjeni i zatečeni pred zidom šutnje, stoje tako pred vlastitim sentimentalnim raskrsnicama možda i ne znajući da braneći svoju starinsku čakavsku rič, barem simbolički i ideološki, kad efektivno ne mogu, brane i same temelje austrijskog državnog integriteta. Agresivni germanizam u punom rasponu svoje netrpeljivosti i isključivosti jednom se na evropskoj pozornici već pojavio u svojstvu grobara Austrije i čini se, nažalost, da vodeći austrijski stranački ideolozi ne primjećuju kako su Hrvati u Gradišću i Slovenci u Koruškoj zapravo prve žrtve novog prestrojavanja starog germanističkog i germanizatorskog kompleksa koji će već sutra, ako idejno preustrojstvo austrijske demokracije izostane, »na lijepom plavom Dunavu« umjesto starih valcera opet zasvirati uznemirujuće marševe.

Poslije poznatih događaja u Koruškoj oko skidanja dvojezičnih natpisa (1972) jugoslavenska se javnost u mnogo većoj mjeri nego do sada zainteresirala i za položaj Gradišćanskih Hrvata. Uostalom, svjedoci smo činjenice da se hrvatsko i slovensko manjinsko pitanje u Austriji sve više internacionalizira, barem u smislu publiciteta izazvanog serijom incidenata i protesta, a to znači da dolazi vrijeme kada će se i taj problem morati preispitati ne samo sa stajališta međunarodnih obaveza Austrije nego i u skladu s načelima suvremene demokratske misli koja će uz postupnu likvidaciju žarišta globalnih svjetskih sukoba biti sve osjetljivija i za postojeće manjinske probleme u Evropi. Sam fakat da se hrvatska i slovenska manjina u Austriji nalaze pod pritiskom germanizatorske ideologije, ideologije uz koju je s pravom vezan odium evropske i svjetske javnosti, dovoljno je jamstvo da će se posvuda, pa i u samoj Austriji, slobodoljubive savjesti najzad pokrenuti s odlučnim zahtjevom da se pred hrvatskim selima u Gradišću i pred slovenskim selima u Koruškoj denacionalizatorskom pohodu definitivno kaže ne!

Ova knjiga jedan je od prvih vjesnika te probuđene savjesti u Jugoslaviji. Zasnovana na znanstvenoj akribiji ona bez patosa i povišena glasa prikazuje povijesnu disperziju Gradišćanskih Hrvata te je dosad najcjelovitije djelo o hrvatskom gradišćanskom problemu uopće. U okviru ovakve koncepcije priređivačima i autorima nije bio cilj da se angažiraju u razobličavanju sadašnjih uostalom posve efemernih »teorija« kojima neki burgenlandski ideolozi u zamjenu za hrvatski jezik i kulturu nude Gradišćanskim Hrvatima veće ekonomske i političke šanse u austrijskom društvu, jer iskupiti jednakopravnost vlastitim samouništenjem, otkupiti je općim glajhšaltiranjem duha i oblika da bi se u ujednačenom njemačkom moru čitava jedna nacionalna skupina sa svojom tradicijom i poviješću, sa svojim mitom i kompletnim spektrom etičke i etničke osjećajnosti, sačuvala samo kao kvantitet, samo kao masa tudeg mesa, to neće i ne može biti predmet rasprave među ljudima što s narodnim i čovjekovim dostojanstvom nisu navikli trgovati. Uvjereni smo da će tek ozbiljan i studiozni pristup povijesnim, jezičnim, prosvjetnim i drugim problemima Gradišćanskih Hrvata najviše pridonijeti sagledavanju duboko ljudske i kulturne prirode ove iznimne teme koja nas u svojim današnjim dramatskim rasponima i napetostima naročito zaokupljuje.

I na kraju, posve je razumljivo što javnost u Hrvatskoj i Jugoslaviji ne može biti ravnodušna pred opasnostima koje su se u domovini Haydna, u jedinstvenom zelenom krajoliku između Željezna i Šoprona, između starog Požuna i burgenlandskog juga, danas, tisuću devetsto sedamdeset treće tako tjeskobno nadvile nad sudbinom jedne male oaze hrvatskog jezika koja nas ne podsjeća ni na ekspanziju ni na osvajanja nego na samoprijegorne žrtve što ih je naš obespravljeni puk u najtežim stoljećima povijesti pridonio izgradnji evropske civilizacije. Izdavajući ovu knjigu kao značajno djelo hrvatskih kulturnih radnika iz Gradišća i nas iz stare domovine, u doba kad je slobodoljubiva misao o pravu nacionalnih manjina na opstanak i ravnopravnu participaciju praktički pobijedila na čitavom globusu, Čakavski sabor ne čini ništa drugo nego ohrabruje nedjeljivu ideju međuljudske uzajamnosti i tolerancije.

I tako, habent sua fata libelli: jedna značajna knjiga kreće na svoj put u svijet da bi posvjedočila istinu o drami Gradišćanskih Hrvata.

Siječnja 1973.

Zvane Črnja

Vorwort

Die Relikte jenes ehemaligen westlichsten Antemurale Christianitatis, das sich mit den Massen namenloser menschlicher Körper vor den osmanischen Pferdehufen aufrichtete, um ihren aus der ungarischen Ebene herannahenden Heerzug aufzuhalten und den allgemeinen Ansturm auf das, was man auch damals europäische Zivilisation nannte, diese Reliquiae Reliquiarum eines so viele Male dezimierten kroatisch-ethnischen Segmentes, das die Wirbelstürme der Geschichte auf die verödeten Weiten der österreichischen Lande geschleudert hatten, Nachkommen von Märtyrern, die mit der Scholle eines neuen gelobten Landes auch eine neue Heimat gefunden hatten, diese — gleich Inseln und Inselchen in einem deutschen Meer — über das Burgenland verstreuten Österreicher kroatischer Zunge erscheinen heute von neuem vor unserem Gewissen mit ihrem scheinbar kleinen, in menschlichem Sinne jedoch grossen Problem, das in Österreich und in Europa als nationale Frage der Burgenländischen Kroaten bekannt ist. Im heutigen Burgenland wird wohl niemand bestreiten, dass die Kroaten ihren Fleiss und ihre Menschenwürde fast fünf Jahrhunderte hindurch uneigennützig in das menschliche und historische Drama ihrer neuen Heimat eingebaut haben, indem sie Leib und Leben so vieler eigener Geschlechter in ihre Furchen legten, und doch stehen heute die lebenden Nachfahren jener Generationen da, auf dem gleichen eigenen Grund und Boden, ohne die richtigen Möglichkeiten zu haben, in den veränderten Lebensbedingungen auch weiterhin ihre ethnische und kulturelle Eigenständigkeit zu bekräftigen, ihre gesamte nationale Entität zu bestätigen, deren wesentlichstes Merkmal gerade die eigene Sprache ist. In der einstigen Realität ihrer Leibeigenen- und Bauernexistenz, in Altertümlichkeit und Traditionalismus widersetzten sich Menschen und Bewusstsein der Menschen, und menschliche Erfahrung, tief verwurzelt und eingegraben in ihrer Erde und in ihnen selbst, mit jeder Ader und jedem Atom ihres Seins dem eigenen Entfremden, konnten die Burgenländischen Kroaten der Germanisierung verhältnismässig erfolgreich Widerstand leisten, wenngleich sie nicht einmal ihre ureigene Widerstandskraft, die ein derartiges Dasein mit sich brachte, vor dem grossen historischen Kataklysmus zu beschützen vermochte. Und während sich im Kreise der althergebrachten

Beziehungen das Leben nur wiederholte oder im grossen und ganzen wiederkehrte, blieben Sprache und Kultur jeder archaischen Gruppe von den Gesetzen dieses Lebens maximal bewahrt. Daher wurde bis in neuere Zeit auch hinsichtlich der im Burgenland lebenden Kroaten die Frage der gesetzlichen Festlegung und des Schutzes ihrer nationalen Rechte nicht aufgeworfen. Jetzt aber zerstört die Walze der Urbanisierung sowie ein globaler Ansturm moderner Lebensformen auch im Burgenland die Zellen der ehemaligen kroatisch-traditionalistischen Sendung, und von diesen apokalyptischen Mächten einer bürgerlichen Verbrauchertransformation wird nun auch die Sprache der Burgenländischen Kroaten bedroht. Doch die nicht kontrollierte, antikulturelle Logik der Verbrauchergesellschaft besorgt dieses eigenartige unblutige Genozid nicht allein; ihr haben sich auf der gesamten Innenfront des österreichischen Alltags der Nachkriegszeit die Gespenster der Germanisierung zugesellt, die bereit sind, durch moralische und physische Gewaltanwendung der Unterdrückung und vollständigen Vernichtung des geistigen Pulsschlages der Burgenländischen Kroaten volle Gesetzmässigkeit und Erfolg zu sichern. Und so sehen sich jetzt die Kroaten im Burgenland, nachdem sie vierhundert und fünfzig Jahre als Ackerbauer ihr Leben gefristet haben in einem Land, das zweifellos ihre einzige Heimat ist, in die Enge getrieben zwischen der Bedrängnis, ihr Volk zu verleugnen, und den bisher trügerischen Aussichten, durch Appelle an Österreichs Gewissen als nationale Minderheit ein gesetzliches Instrumentarium erringen zu können, das ihnen auch in den gegenwärtigen komplizierten Verflechtungen verschiedenartiger Bewusstheitsinhalte und Werte wenigstens das unbedingt erforderliche Minimum nationaler Existenz garantieren würde — wie dies in allen freiheitsliebenden Ländern der Fall ist.

Die österreichischen amtlichen Statistiken zeigen am besten, bis zu welchem Masse die nationale Identität der Burgenländischen Kroaten tatsächlich bedroht ist, denn das Aufkommen neuer, sogenannter sozialer Theorien, die das Eindeutschen durch Gleichberechtigung rechtfertigen sollten, eine Gleichberechtigung, welche die Kroaten erringen würden, sobald sie Bestandteil des deutschen Sprachgewebes geworden sind, diese Theorien sind jedoch nichts anderes als ein scheinheiliges Alibi für den Gewaltakt, angewandt an der menschlichen Würde derjenigen, die beunruhigt und mutlos an den Gräbern ihrer Väter, weltfremden Idealisten gleich, und in einer neuen Zeit der Wölfe vergeblich nach der Genesis ihrer Selbstbestätigung und ihrer humanistischen Katharsis suchen. Und es soll auch nichts vorgetäuscht und nichts verheimlicht werden: diese Menschen, die unsere Sprache sprechen, stehen heute im österreichischen Burgenland vor der Tatsache, germanisiert zu werden, sie stehen verwirrt, überrascht und betroffen vor einer Mauer des Schweigens, stehen an den eigenen sentimentalen Scheidewegen, ohne sich vielleicht dessen bewusst zu sein, dass sie mit der Verteidigung ihres altertümlichen kroatisch-čakavischen Wortes, wenigstens symbolisch und ideologisch, denn effektiv ist es ja nicht möglich, gleichzeitig auch die Grundfesten der Integrität des Österreichischen Staates verteidigen. Das aggressive Germanentum war schon einmal in der vollen Spannweite seiner Unduldsamkeit und Ausschliesslichkeit auf Europas

Bühne erschienen, als Totengräber Österreichs, aber leider scheinen die führenden Ideologen der österreischischen Parteien nicht zu bemerken, dass die Kroaten im Burgenland und die Slowenen in Kärnten eigentlich die ersten Opfer der neuen Umgruppierung des alten germanischen und germanisatorischen Komplexes sind, eines Komplexes, der schon morgen, unterbleibt die gedankliche Umorientierung der österreichischen Demokratie, »an der schönen blauen Donau« anstelle der alten Walzermelodien wieder unheildrohende Märsche aufspielen wird.

Nach dem, was sich bekanntlich in Kärnten zugetragen hat in Verbindung mit dem Entfernen der zweisprachigen Ortstafeln (1972), ist das Interesse der jugoslawischen Öffentlichkeit in viel grösserem Masse auch auf die Lage der Burgenländischen Kroaten gerichtet. Wir sind übrigens Zeugen der Tatsache, dass die Frage der kroatischen und der slowenischen Minderheit in Österreich immer mehr internationalisiert wird, wenigstens im Sinne von Publizität, hervorgerufen durch eine Serie von Vorfällen und Ereignissen. Das aber will meinen, dass die Zeiten nicht mehr fern sind, wo man auch dieses Problem wird überprüfen müssen, nicht nur vom Standpunkt der seitens Österreichs übernommenen internationalen Verpflichtungen, sondern auch im Einklang mit den Prinzipien des zeitgenössischen demokratischen Gedankens, der nebst der Aufgabe, die Herde globaler Weltkonflikte allmählich zu liquidieren, auch immer empfindlicher auf die bestehenden Minderheitenprobleme in Europa reagieren wird. Allein die Tatsache, dass die kroatische und die slowenische Minderheit in Österreich von germanisatorischer Ideologie bedrängt werden, einer politischen Anschauung, auf der mit vollem Recht das Odium der Öffentlichkeit von Europa und der ganzen Welt lastet, bürgt ausreichend dafür, dass schliesslich überall, ja auch in Österreich selbst das freiheitliche Gewissen erwachen wird, um die energische Forderung zu stellen, dem entnationalisatorischen Kriegszug vor den kroatischen Dörfern im Burgenland und vor den slowenischen Orten in Kärnten ein endgültiges »Nein!« entgegenzurufen.

Dieses Buch ist einer der Vorboten des erwachten Gewissens in Jugoslawien. Begründet auf wissenschaftlicher Akribie, schildert es ohne Pathos und ohne die Stimme zu erheben, die historische Dispersion der Burgenländischen Kroaten und ist bisher das vollständigste Werk über das kroatisch-burgenländische Problem überhaupt. Im Rahmen einer derartigen Konzeption konnte das Ziel seiner Verfasser und Redakteure nicht die Entlarvung der gegenwärtig von einigen der burgenländischen Ideologen (z. B. Robak) aufgestellten, übrigens ganz ephemeren »Theorien« sein, die den Burgenländischen Kroaten im Austausch für die kroatische Sprache und Kultur grössere wirtschaftliche und politische Chancen in der österreichischen Gesellschaft in Aussicht stellen, denn eine Gleichberechtigung, erworben durch die eigene Selbstvernichtung, durch die allgemeine Gleichschaltung von Geist und Form, damit in dem ausgeglichenen deutschen Meer eine vollständige Volksgruppe mit ihrer eigenen Überlieferung und Geschichte, mit ihrem Mythos und dem ganzen Spektrum ethischer und ethnischer Empfindsamkeit nur als Quantität, nur als Masse fremder Körper erhalten bliebe, das wird und kann nicht Diskussionsgegenstand sein zwischen Menschen, die nicht ge-

wohnt sind, mit nationaler und menschlicher Würde Handel zu treiben. Wir sind überzeugt, dass erst ein ernstes, wissenschaftliches Erfassen der geschichtlichen, sprachlichen und das Bildungswesen betreffenden, sowie noch anderer Probleme der Burgenländischen Kroaten am meisten dazu beitragen wird, um Einsicht zu gewinnen in die tief menschliche und kulturelle Natur dieses aussergewöhnlichen Themas, das in seinem gegenwärtigen dramatischen Umfang und seinen Spannungen ganz besonders auf uns eindringt.

Um abzuschliessen: Es ist vollkommen verständlich, dass die Öffentlichkeit in Kroatien und in ganz Jugoslawien diesen Gefahren nicht gleichgültig gegenüberstehen kann, einem Unheil, dass sich in Haydns engerer Heimat, in der einzigartigen grünen Landschaft zwischen Eisenstadt und Sopron, zwischen dem alten Pozsony und dem Süden des Burgenlandes heute, im Jahre neunzehnhundert und dreiundsiebzig, so beklemmend über dem Schicksal einer kleinen kroatischen Sprachoase zusammengeballt hat, die weder an Expansion noch an Eroberung gemahnt, vielmehr an jene selbstlosen Opfer unseres rechtlosen Volkes, die es in den schwersten Jahrhunderten der Geschichte dem Ausbau der europäischen Zivilisation dargebracht hat. Mit der Veröffentlichung des vorliegenden Buches, eines bedeutsamen Werkes, an dem kroatische Kulturschaffende aus dem Burgenland und wir in der alten Heimat mitgewirkt haben, zu einer Zeit, in welcher der freiheitliche Gedanke vom Recht der nationalen Minderheiten auf Existenz und gleichberechtigte Partizipation praktisch auf der ganzen Erdkugel gesiegt hat, will der Čakavski sabor (Čakavische Versammlung) nichts anderes tun als seinen Beitrag leisten zur Stärkung der unteilbaren Idee von Duldsamkeit und menschlichen Wechselbeziehungen.

Und so habent sua fata libelli: ein bedeutendes Buch begiebt sich auf den Weg in die weite Welt, um die Wahrheit über das Drama der Burgenländischen Kroaten kundzutun.

Žminj, Januar 1973

Zvane Črnja

Ins Deutsche übertragen von
Dr. Blanka Jakić

Prvi dio

Novija povijest Gradišćanskih Hrvata

Mirko Valentić
Zagreb

1.

Vrijeme najveće dijaspore hrvatskog naroda, koja počinje u prvoj polovici 15. i traje do konca 16. stoljeća, davno je prošlo, a evropski narodi potpuno su zaboravili na tursku opasnost pred kojom su strepile i evropske prijestolnice. U stoljećima dramatične borbe, panike i straha prozvala je »kršćanska Evropa« hrvatsku državu (Regnum Croatiae) predziđem kršćanstva. Kada je ovo predziđe počelo pucati, uslijed sve jačeg pritiska i sve jačih provala turske vojske, započinje seoba Hrvata. U samo jednom — sjeverozapadnom pravcu seobe, iselilo se oko 200 000 Hrvata, te su oni na prostoru od današnjeg juga Gradišća (Burgenlanda) do Brna i Bijelih Karpata na sjeveru, od Đera (Győra) na istoku do Beča na zapadu naselili oko 200 sela. Te Hrvate nazivamo danas zajedničkim imenom Gradišćanski Hrvati. Kroz gotovo pet stotina godina, koliko traje povijest Gradišćanskih Hrvata, njih bi danas, prema računu statističke vjerojatnosti, pri normalnom prirastu stanovništva, svakako moralo biti preko jednog milijuna. Na žalost, ta hrvatska manjina broji danas, zajedno s dijelom Gradišćanskih Hrvata u Mađarskoj i Slovačkoj, svega 85 000 stanovnika.

Tako snažan proces asimilacije — germanizacije i mađarizacije — rijedak je primjer u svjetskoj povijesti. Rasijanost, nepovezanost sa starom domovinom i neke dijalektološke razlike pogodovale su, između ostalog, tome procesu. Ta je asimilacija bila, vremenski, jače naglašena do razdoblja narodnog pokreta Gradišćanskih Hrvata, koji počinje u drugoj polovini 19. stoljeća.

Na narodni pokret Gradišćanskih Hrvata snažno su, između ostalog, utjecala dva politička događaja: ponovno pripajanje Međimurja zaladskoj županiji, tj. zapadnoj Ugarskoj 1861. godine, te austro-ugarska nagodba 1867. godine.

Ulaskom Međimurja u sastav zapadne Ugarske porastao je broj Hrvata na tome prostoru. Hrvati Međimurja sačinjavali su više od jedne trećine u odnosu na ukupan broj Gradišćanskih Hrvata, a porastao je i broj hrvatskih škola, učitelja, župa i društava. Ukupan broj Gradišćanskih Hrvata i Hrvata Međimurja postaje na taj način gotovo dovoljna osnovica za razvoj narodnog pokreta. Ipak, razbijenost i međusobna nepovezanost prostora što

su ga Hrvati nastavali ostat će najteža zapreka razvoju ideja narodnog pokreta, osobito do pojave narodnih kalendara i, dakako, prvih novina.

Novi školski zakon Ugarske od 1868. godine, donesen samo godinu dana poslije austro-ugarske nagodbe, osigurao je manjinama u Ugarskoj školsku autonomiju. Taj zakon određuje da se sva školska djeca u obaveznim šestogodišnjim osnovnim školama moraju podučavati u materinjem jeziku. Uz državne, općinske i privatne škole taj zakon daje slobodu djelovanja i vjerskim školama, što je osobito važno za daljnji razvoj Gradišćanskih Hrvata, pa prema tome i Hrvata u Međimurju. Tako su osnovane ili preuređene brojne škole u zapadnoj Ugarskoj, na kojima su se svi predmeti predavali na hrvatskom jeziku. Na taj se način može tumačiti i pojava velikog broja tiskanih školskih knjiga na hrvatskom jeziku sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Potreba brzog tiskanja školskih knjiga za sve predmete također je odlučno utjecala na odluku o formiranju zajedničkog književnog jezika i pravopisa. Naime, devet godina poslije spomenutog zakona o školstvu iz 1868, Mihovil Naković objavio je 16. listopada 1877. Deklaraciju o jedinstvenom pravopisu i književnom jeziku Gradišćanskih Hrvata, čija je podloga čakavski dijalekt.*

Međutim, stvarni međaš u povijesnom kontinuitetu, razvoju književnosti i jezika, formiranju nacionalne svijesti kao osjećaja pripadnosti hrvatskom nacionalnom biću, predstavlja pojava prvih hrvatskih novina Gradišćanskih Hrvata 1910. godine. Mate Meršić-Miloradić u prvom broju tih novina formulira njihov program ovom budnicom:

O Hervati, narod mali,
Stanmo gori, dost smo spali!
Prestat mora dugi san, —
Zora puca, bit će dan!

Mladi hrvatski studenti na teološkim fakultetima, đaci na preparandijama i drugim školama, puni romantike i prožeti snažnim osjećajem za svoj hrvatski narod, požurili su da — nauštrb germanizaciji i mađarizaciji — oživotvore program što ga je formulirao njihov duhovni otac Miloradić.

Ideje koje je nametnuo hrvatski narodni pokret Gradišćanskih Hrvata (Glavanić, Naković, Borenić) ostale su, sve do pojave »Naših novina« 1910. godine, u uskom krugu preporoditelja. »Hrvatske novine« preuzele su na sebe težak i odgovoran posao populariziranja ideja narodnog pokreta. U političku arenu, u kojoj su ideje mađarizacije i germanizacije nemilosrdno odbacivale svaki demokratski i njima tuđi nacionalni pokret, ušli su stari borci nošeni zanosom mladih. Čitav taj pokret, koji je imao za cilj da kroz novine budi i jača hrvatsku narodnu svijest Gradišćanskih Hrvata, imao je snažno uporište u narodu.

* Ovaj veoma značajan dokument sačuvan je zahvaljujući Franji Kuhaču, koji ga je objavio u »Viencu« zajedno s obiljem drugih dragocjenih podataka i vlastitih zapažanja o Gradišćanskim Hrvatima u drugoj polovici 19. stoljeća. (Usporedi »Vienac« 1878, broj 43, strana 691—92, odnosno str. 246-7 u ovoj knjizi.)

Prema službenim statistikama Gradišćanski su Hrvati u vrijeme pokretanja prvih hrvatskih novina 1910. godine imali na prostoru Burgenlanda apsolutnu većinu u 101 selu. Raspored tih sela bio je slijedeći: 52 u južnom Gradišću, 21 u srednjem i 28 sela u sjevernom Gradišću. Ukupni broj stanovnika tih sela iznosio je 73 044. Od tog broja bilo je: Gradišćanskih Hrvata 46 476, Nijemaca 13 631 i Mađara 12 937. Osim u tim selima, živjeli su Gradišćanski Hrvati, iako u manjini, u još pedesetak sela, i to u Gradišću, Donjoj Austriji i Slovačkoj. Točan broj Gradišćanskih Hrvata teško je utvrditi na temelju službenih statistika, jer se njihovi podaci moraju uzimati s najvećom rezervom. U to vrijeme imali su Gradišćanski Hrvati oko 60 šestogodišnjih »hervatskih škola« na kojima se hrvatski jezik nije podučavao samo dva ili tri sata tjedno kao danas, već se cjelokupna nastava za sve predmete izvodila na hrvatskom jeziku. Sačuvan je velik broj školskih knjiga iz tog vremena, pisanih hrvatskim jezikom, od čitanke, slovnice (gramatike) do školskih knjiga iz fizike, geografije, prirodopisa, vjeronauka i drugih predmeta.

U grubom sumiranju podataka iz 1910, koji nam oživljavaju klimu određenog razdoblja u povijesti Gradišćanskih Hrvata, svakako je važan i broj hrvatske narodne inteligencije. Međutim, i taj podatak teško je utvrditi. Pretpostavlja se da su Gradišćanski Hrvati tada imali oko 100 učitelja i oko 130 hrvatskih svećenika koji su, gledano retrospektivno na povijest Gradišćanskih Hrvata, predstavljali osnovnu snagu u stoljetnoj borbi protiv asimilacije, u borbi za očuvanje narodne svijesti i jezika Gradišćanskih Hrvata.

Sve nacionalne pokrete u Evropi, pa prema tome i kod Mađara i Austrijanaca, stvorilo je u 19. stoljeću napredno građanstvo. Međutim, jedno je od osnovnih obilježja razvoja Gradišćanskih Hrvata da oni nikada nisu imali svoje građanske klase koja bi mogla slijediti primjer svojih susjeda, tj. preuzeti na se vodstvo zasebnog i odvojenog hrvatskog kulturnog i političkog života u izrazito hrvatskom nacionalnom pravcu. To je jedan od osnovnih razloga zaostajanja i, dakako, usporenijeg hoda narodnog pokreta Gradišćanskih Hrvata, pa prema tome i pojave novina kao instrumenta toga pokreta, koji se morao oslanjati isključivo na seljake.

Socijalno-ekonomska i kulturno-prosvjetna struktura selâ što su ih naseljavali Gradišćanski Hrvati bila je godine 1910. dovoljno jaka da primi i shvati svoje narodne novine, koje su se i zvale »Naše novine«. Inteligencija Gradišćanskih Hrvata — uglavnom pravnici, liječnici, učitelji — mogla je je od tada s narodom uspostaviti, putem novina, nove veze masovne komunikacije. Pisana riječ postaje od tada sredstvom borbe i za političko priznavanje Gradišćanskih Hrvata kao nacionalne manjine na tudem etničkom i državnom prostoru. Aktivni sudionici te borbe postaju putem novina i seljaci, koji preuzimaju na sebe onu ulogu što ju je građanska klasa imala u mađarskom i austrijskom narodnom pokretu. Hrvatski će seljaci tek od 1910. sa svećenstvom i učiteljima, kao svojom inteligencijom, formirati svjesnu nacionalnu zajednicu koju danas nazivamo imenom Gradišćanski Hrvati. Zbog toga vrijeme pojave hrvatskih novina Gradišćanskih Hrvata godine 1910. nazivamo kamenom međašem u periodizaciji povijesti te hrvatske nacionalne manjine.

U toku prvog svjetskog rata postali su Gradišćanski Hrvati i prostor koji su nastavali — dakako, zajedno s Međimurjem — dio »češkog projekta« o stvaranju dviju novih država na ruševinama stare Austro-ugarske monarhije: Čehoslovačke i Jugoslavije. Te dvije nove države, prema planu češke političke emigracije, povezivao bi zaseban teritorij pod nazivom »Koridor«, koji bi se preko zapadne Ugarske protezao od Bratislave do Varaždina. Češka politička emigracija namijenila je Gradišćanskim Hrvatima ulogu »mosta« između dviju novih država kako bi se, između ostalog, onemogućila i obnova Austro-ugarske monarhije. Kroz pitanje Koridora, doduše ne svojom voljom, ušli su Gradišćanski Hrvati u evropsku političku kombinatoriku, a zatim su dospjeli, po prvi put, na »stol« međunarodne konferencije. Upravo ta okolnost, zahvaljujući Česima, bitno će utjecati na saznanje evropskih sila o postojanju hrvatske manjine koja se do tada kao cjelina nalazila, uglavnom, u zapadnoj Ugarskoj.

Na mirovnoj konferenciji u Saint-Germainu godine 1919. odbačen je projekt »Koridora«, što je bilo dovoljno da se problem Ugarske riješi na drugi način. Naime, oslabljena Austrija, u toku mirovne konferencije, iznijela je svoj plan o pripojenju zapadne Ugarske Austriji. Polazna točka nastojanja austrijske delegacije na mirovnoj konferenciji bilo je ukazivanje na činjenicu da u tome dijelu Ugarske žive, u usporedbi s Mađarima, u većini Nijemci. Zahtjev Austrije je prihvaćen, s tim da je Austrija preuzela obvezu ispunjavanja manjinskih prava Gradišćanskih Hrvata i, dakako, drugih manjina u okviru Austrije. Tako je, nakon referenduma 1921, dio zapadne Ugarske pripojen Austriji, te je stvorena nova pokrajina savezne austrijske države — Burgenland, sa svojom zemaljskom vladom i skupštinom.

Ako na ovo razgraničenje između Austrije i Mađarske od 1921. god. gledamo s aspekta hrvatske manjine, moramo ustanoviti da je ono sudbonosno pogodilo hrvatsku manjinu, jer je razdvojilo Hrvate iz dotadašnje zapadne Ugarske na Gradišćanske Hrvate u Mađarskoj i Austriji. Naime, oko 20 hrvatskih sela ostalo je od tada u Mađarskoj, tj. u onom dijelu zapadne Ugarske koji nije pripao Austriji, dok je oko 80 sela u kojima su živjeli Hrvati pripojeno Austriji, a Međimurje pripalo Jugoslaviji. Usprkos očitom slabljenju i razbijanju hrvatske manjine, uspjeli su Gradišćanski Hrvati vlastitim zalaganjem i osobito složnim radom, na temelju prava stečenih mirovnim ugovorom u Saint-Germainu, ponovno razviti, u okviru nove domovine, svoj hrvatski pokret koji je čak po svom intenzitetu bio jači od onog iz druge polovice 19. i početka 20. stoljeća. Prema tome, razgraničenjem između Austrije i Mađarske 1921. godine započinje nova etapa u razvoju Gradišćanskih Hrvata, koja traje do danas, ali uz dvije veoma značajne napomene. Naime, složan i zajednički pristup u prezentiranju manjinskih prava službenoj Austriji, od svršetka drugog svjetskog rata, počinje sve više nestajati. Manjinsko pitanje Gradišćanskih Hrvata postaje zbog toga ovisno o raspoloženju dviju vodećih političkih stranaka Austrije: Narodne i Socijalističke stranke, pa prema tome i njihove izborne kombinatorike. S druge strane službena Austrija, tj. njene najviše zakonodavne i upravne institucije, napuštaju, malo-pomalo, tretiranje manjinskih problema Gradišćanskih Hrvata kao političkog pitanja Austrije i njenih međunarodnih obveza. U takvoj,

gotovo novoj, konstelaciji političkih odnosa pretvaralo se manjinsko pitanje od političkog u stranačko, što je objektivno utjecalo na znatno slabljenje, tj. podvajanje i međusobno sukobljavanje vodećih snaga te hrvatske manjine, a rezultat je takvih odnosa čitav niz danas neriješenih pitanja Gradišćanskih Hrvata.

2.

Udio Gradišćanskih Hrvata kao zasebnog naroda koji već četiri stotine i pedeset godina aktivno utječe na gospodarski, kulturni i politički razvoj zemlje koju su naselili u toku 16. stoljeća u velikom broju, a koja je nakon priključenja Austriji prozvana Burgenland, bio je za svakog objektivnog povjesničara stvarno velik. Zbog toga je povijest Burgenlanda istovremeno i povijest Gradišćanskih Hrvata. Od 1921. godine njihova je povijest vezana uz Austriju, koja tada postaje politički subjekt. Značajno i politički veoma složeno razdoblje 1919—21, koje je prethodilo priključenju zapadne Ugarske Austriji, obvezuje nas da ukažemo i na njihov historijski udio. Naime, krajem prvog svjetskog rata stanovništvo zapadne Ugarske, s obzirom na nacionalnu strukturu, odlučno je izrazilo svoju želju za priključenje Austriji. Tim zahtjevima energično se suprotstavila Mađarska. I jedna i druga strana razvile su veoma živu propagandnu aktivnost. Ovom prilikom valja posebno istaći da je propagandna aktivnost za priključenje, kao i ona druga, protiv priključenja, bila posebno jaka u brojnim hrvatskim selima zapadne Ugarske. Dapače, dobivao se dojam da su Hrvati zapadne Ugarske postali jezičac na vagi, tj. da će o njihovu držanju ovisiti, u velikoj mjeri, uspjeh jedne ili druge propagande. Mađarska je propaganda ukazivala na opasnost asimilacije Hrvata i Mađara u slučaju da se odluče za Austriju, jer će se krajevi zapadne Ugarske, kako je tvrdila, pripojiti Štajerskoj i Donjoj Austriji. Priključenje Štajerskoj i Donjoj Austriji doista bi oslabilo teritorijalno nepovezana hrvatska sela. Ovako vođenu mađarsku propagandu paralizirala je savezna vlada Republike Austrije izjavom da će se od teritorija zapadne Ugarske nakon provedenog plebiscita osnovati zasebna i autonomna pokrajina. Prema nekim podacima iz literature, koje nisam uspio dokraja provjeriti, austrijski »Heimatsdienst« izdavao je u Eisenstadtu tjedne novine »Naš Glas«, na hrvatskom jeziku. Te novine bile su prvo političko uporište austrijske propagande, koja je imala za cilj pridobiti Hrvate zapadne Ugarske za Austriju. Prema tome, može se zaključiti da je odluka o osnivanju današnjeg Burgenlanda kao zasebne austrijske pokrajine vezana i uz Gradišćanske Hrvate, koji su u odlučujućim godinama 1919—1921. predstavljali jednu trećinu stanovništva zapadne Ugarske.

Od pojave težnji njemačkog dijela stanovništva zapadne Ugarske za priključenje Austriji te spisa »Westungarn zu Deutsch-Österreich« od Josefa Patryja 1906. godine, nametnulo se, između ostalog, i pitanje izbora imena spornog teritorija zapadne Ugarske, ako se on pripoji Austriji kao zasebna pokrajina. To pitanje posebno je akutno od 1919. godine, kad su tendencije priključenja potpisom ugovora u Saint-Germainu dobile međunarodnu sankciju. Za izbor novog imena postojao je čitav niz zanimljivih prijedloga.

U prvu grupu išli su prijedlozi nastali u momentu oduševljenja, prema kojima je novoj pokrajini trebalo dati ime po nazivima dviju skupina njemačkog dijela stanovništva zapadne Ugarske. Prvu su skupinu — oko Niuzaljskog jezera — nazivali »Heidebauern«, a druge — na jugu, uz granicu prema Štajerskoj nazivali su »Heinzen«. Tako se zapadna Ugarska neko vrijeme nazivala »Heinzenland«. Međutim, s tim imenom nisu bili zadovoljni Hrvati i Nijemci na sjeveru zapadne Ugarske. U kombinaciji je bilo još nekoliko imena koja su u biti imala propagandni karakter. Vjerojatno se zbog toga neko vrijeme upotrebljavalo ime »Vierburgenland« kojim su se označavale četiri županije zapadne Ugarske: Pressburg (Bratislava), Wieselburg, Ödenburg i Eisenburg. Međutim, kako Austrija nije mogla dobiti Eisenburg, koji se nalazi duboko u Mađarskoj, a Česi su dali jasno do znanja da se neće odreći Pressburga, dobila je zapadna Ugarska još jedno ime — »Dreiburgenland« (Ödenburg i dvostruki grad Wieselburg). Najdulje su u kombinaciji bila imena »Heinzenland« i »Dreiburg«. Ipak, 8. I. 1920. prihvatio je savezni kancelar dr. Renner novo ime — Burgenland. Nakon definitivnog odabiranja imena uložili su i Hrvati znatan napor da i oni u svom jeziku pronađu ime za Burgenland koje će najbolje odgovarati njemačkom nazivu. Martin Borenić ponudio je Hrvatima ime »Građanska država«, a pod tim je imenom tiskao i svoj Kalendar. Ivan Čuković ponudio je ime »Gradska«, te je i on pod tim imenom štampao svoj Kalendar. Treće ime za Burgenland među Hrvatima ponudio je pjesnik Mate Meršić-Miloradić. On je predložio »Gradišće«. To su ime prihvatile »Hrvatske novine« i većina hrvatske inteligencije, te se ono vrlo brzo proširilo među Hrvatima od sjevera do juga. Po Miloradićevu imenu »Gradišće« prozvaše se Hrvati zapadne Ugarske, koji su nakon 1921. došli u sastav Austrije — *Gradišćanski Hrvati.*

Izbor imena za novu pokrajinu savezne austrijske države obavljao se u vrijeme punog oduševljenja i nada vezanih uz Austriju, tj. prije stvarnog plebiscita i priključenja. Međutim, kad je taj dio političkih poslova obavljen, nastupilo je razdoblje koje bi se moglo nazvati obostranim razočaranjem, što je, bez sumnje, rezultat nastalih velikih i objektivnih poteškoća. Imam dojam da bi se svi ti krupni problemi nastali nakon 1921. godine mogli nazvati jednim imenom — Ödenburg (Šopronj). Austrija, odnosno Burgenland, nije uspjela plebiscitom dobiti taj važan grad, koji je bio prirodno, ekonomsko, upravno i prometno središte zapadne Ugarske, te su austrijski politički krugovi bili razočarani. Pred novu pokrajinu, koja je tek počela bilježiti prve stranice svoje povijesti, ispriječilo se pitanje s kojim nitko do tada nije računao — gdje će biti glavni grad pokrajine i kako oživjeti privredu koja je gubitkom Šopronja, uz Kiseg i Sombatelj, postala potpuno paralizirana. Četiri grada, iako nijedan nije imao za to ni osnovnih uvjeta, borila su se za primat glavnog grada nove austrijske pokrajine: Eisenstadt, Sauerbrunn, Matterstof i Pinkafeld. Vlada se privremeno smjestila u Sauerbrunnu, zbog blizine Bečkog Novog Mjesta, u kojem su vladini službenici mogli dobiti stan. No 30. IV. 1925. proglašen je Eisenstadt za glavni grad Burgenlanda, ali je preseljenje vlade izvršeno tek 1930. godine.

Političku krizu Burgenlanda, koja se tek jednim dijelom može vezati uz dugo odgađanje proglašenja glavnog grada pokrajine i stabilizaciju Zemaljske

vlade pratila je teška ekonomska kriza koja je pogodila stanovništvo i njegovu privredu. Zapadna Ugarska imala je izvanredno dobro organiziran cestovni i željeznički promet, koji je bio gotovo isključivo orijentiran na gradove Šopronj, Kiseg i Sombatelj. Sva tri spomenuta grada ostala su nakon 1921. u sastavu Mađarske. Privredni život Burgenlanda morao je tražiti potpuno nove pravce i središta, što je zahtijevalo velike investicije. Najteže je stradala privreda i stanovništvo južnog i srednjeg Gradišća. Na tu činjenicu želim posebno upozoriti, jer upravo u tom dijelu Burgenlanda živi najveći dio Gradišćanskih Hrvata. Stanovnici južnog Gradišća imali su samo jednu željeznicu koja je išla od Mađarske do Güssinga. Nakon pripojenja Austriji moralo je stanovništvo toga dijela Burgenlanda, ako je htjelo prodati svoje proizvode u Grazu, najprije prijeći granicu Austrije, tj. ući željeznicom u Mađarsku, a zatim drugom željezničkom linijom natrag u Austriju, odnosno Graz. Problemi prometa, bez kojeg nema organizirane privrede, bili su još teži u srednjem Gradišću (danas kotar Oberpullendorf). Stanovnici toga dijela Burgenlanda mogli su prodati svoje agrarne i druge proizvode u Bečkom Novom Mjestu i Beču nakon što se roba prevezla željeznicom preko austrijske granice u Šopronj, a tek odatle ponovo na tržišta austrijskih gradova. Iznos prometnih pristojbi kroz mađarsku zonu bio je neshvatljivo visok, te je nosio u sebi sve elemente ekonomske blokade Burgenlanda. Tako, na primjer, za jednu se litru mlijeka, koje se transportiralo iz srednjeg Gradišća preko Šopronja u Beč, plaćalo mađarskoj željeznici 500 kruna prijevozne pristojbe. Prekupac je plaćao seljaku za litru mlijeka 2 500 kruna. Na godišnjem »izvozu« mlijeka iz srednjeg Gradišća u Beč — tim putem preko Šopronja — naplatila je ugarska željeznica od gradišćanskih seljaka oko 3 milijarde kruna! Povećanjem željezničkih tarifa Mađarska je stekla mogućnost da utječe na opstanak Burgenlanda kao zasebne zemlje. Napori austrijske savezne vlade, koja je u više navrata pokušala sklopiti trgovački ugovor s Mađarskom, nisu urodili plodom zbog poznatog stava mađarske vlade o reviziji državnih granica, što se, dakako, odnosilo na Burgenland. Dio austrijskih novina donosio je i takve vijesti koje su najavljivale vraćanje Gradišća Mađarskoj, u vidu nagodbe između Austrije i Mađarske, zatim o diobi Gradišća između Štajerske i Donje Austrije. Novine koje su izlazile u Gradišću upućivale su na adresu austrijske savezne vlade ozbiljnu kritiku optužujući je zbog nedefinirane politike saniranja privrede Gradišća. Brojno iseljavanje stanovništva Gradišća u prekomorske zemlje, među kojima je bio velik postotak Hrvata, unosilo je u kompleks neriješenih problema novi element.

Gradišćanski Hrvati su svojim organizacijama i štampom dali doista velik doprinos obnovi života i privrede Gradišća. Prvi su organizirali mljekarske zadruge za otkup i prodaju mlijeka. Osnovali su društva štedionica za kreditiranje agrarne privrede, zatim pjevačka, vatrogasna, studentska, kulturna i brojna druga društva. Marljivo su radili na podizanju i širenju kulture stanovništva, koje je po svojoj socijalnoj strukturi bilo uglavnom poljoprivredno, s većim brojem obrtnika, industrijskih i najamnih radnika.

3.

Borba za narodni opstanak svake manjine nameće potrebu njenog političkog organiziranja. Nakon pripojenja Austriji započeli su Gradišćanski Hrvati svoj život u novim uvjetima, i to bez novina na hrvatskom jeziku koje bi ih okupljale. Taj nedostatak pokušao je ukloniti Mate Meršić stariji. On je u Beču 1922. godine pokrenuo prve hrvatske novine u Austriji pod naslovom »Kršćanske Hrvatske Novine«. Taj prvi vjesnik na hrvatskom jeziku bio je kratka vijeka: izašla su samo četiri broja, koja su danas prava bibliotečna i arhivska rijetkost. Teška gospodarska i financijska kriza u koju je ušla Austrija zadala je tom hrvatskom prvencu smrtonosni udarac. U sjećanju na te sumorne dane zabilježio je prvi i posljednji urednik tih novina Ignac Horvat nekoliko zanimljivih podataka, od kojih ukazujemo na slijedeće: »... moje Kršćanske Hrvatske Novine su bile propale, jur po četrtom broju. A zač? Nikako ne zbog nemara svojega oca — roditelja, gosp. Meršića, nego najviše zbog onoga poznatoga novinskog betega: ljudi su je primali i čitali, ali nisu je plaćali. Tako smo morali po četrtom broju našu lodnu zaprti. A gosp. Meršić su doma prodali svoju farsku otavu i isplatili vas dug do zadnjega groša.«[1] Spomenute novine nastale su uglavnom kao poticaj na izborne borbe 1922. godine. Hrvatskoj inteligenciji, u prvom redu svećenstvu, bili su bliži kršćanski socijalisti, za razliku od najjače političke stranke, socijaldemokrata. »Hrvatske Kršćanske Novine« prema želji svog pokretača, a u dogovoru s urednikom »Reichsposta«, trebale su među Gradišćanskim Hrvatima izvršiti izbornu propagandu za Kršćansku socijalnu stranku. Poraz Kršćanske socijalne stranke, na koju su se oslonile prve hrvatske novine u izbornoj borbi 1922. godine bio je, ipak, osnovni razlog za prestanak njihova izlaženja. U povijesti novinstva Gradišćanskih Hrvata bile su to prve stranačke novine.

Međutim, iduće, 1923. godine grupa mladih intelektualaca pokrenula je ponovno novine, koje su svojim naslovom »Hrvatske Novine, glasnik Gradišćanskih Hrvata«, dale do znanja da neće biti stranačko glasilo. Užu redakciju sačinjavali su Lovro Karall, Rudolf Klaudus i Mate Feržin. Zanimljivo je da u toj redakciji nije bilo svećenika. Programatska orijentacija »Hrvatskih novina« sadrži četiri točke: *1.* Novine se neće pridružiti niti jednoj austrijskoj političkoj stranci, nego će kao samostalni list služiti cijelom hrvatskom narodu; *2.* djelovat će na jačanje i širenje narodne svijesti; *3.* informirat će svoj narod o najvažnijim događajima u Gradišću, Austriji i izvan Austrije; *4.* ukazivat će na gospodarske prilike i poticati privredni razvoj. Deviza tih novina bila je: Sloga je moć! Izbor te devize nije bio slučajan, nju su bez sumnje nametnule neke partikularističke tendencije u političkom razvoju Gradišćanskih Hrvata nakon 1921. godine. Ipak, u proširenoj redakciji novina došlo je do žestokog sukoba zbog političke orijentacije »Hrvatskih Novina«. Jedan član napustio je redakciju: vjerojatno je to bio Koloman Tomšić.

U svibnju 1923. počele su izlaziti još jedne novine na hrvatskom jeziku: »Naš glas«. Po svojoj programatskoj orijentaciji te su novine bile isključivo glasilo Socijaldemokratske stranke, pa se, po svemu sudeći, njihova pojava

može dovesti u vezu sa spomenutim sukobom u uredništvu »Hrvatskih Novina«. Do tog sukoba došlo je vjerojatno zbog različitog stava prema novoosnovanoj političkoj stranci Gradišćanskih Hrvata, koja se nazvala Samostalna Hrvatska Stranka, a »Hrvatske Novine« postale su organ te stranke. Pojava te stranke zanimljiv je fenomen u povijesti Gradišćanskih Hrvata. Na njeno osnivanje, koje svakako pobuđuje posebnu pažnju, treba gledati u prvom redu kao na napor da se stranačka borba velikog broja stranaka u Austriji ne prenese među Gradišćanske Hrvate, koji bi, s obzirom na relativno mali broj, mogli postati žrtve izbornih kombinatorika. Osim toga, stranačka podvojenost i sukobi mogu samo štetiti jednoj manjini ako se pripadnici različitih stranaka te manjine ne slože u osnovnom pitanju, a to je poštivanje svih prava manjine, osobito prava na upotrebu materinjeg jezika bez diskriminacije i asimilacije. Osnivač stranke Lovro Karall, koji je upravo preko te stranke ušao u politički život Gradišća i postao jedan od rijetkih političkih lidera Gradišća, pokušao je još 1920. godine, prije pripojenja Austriji, politički organizirati Hrvate u ondašnjoj zapadnoj Ugarskoj osnivanjem posebne stranke koja bi se zvala Stranka malih seljaka.

Uredništvo »Hrvatskih Novina« i njihova štamparija također su bile u Beču. Za razliku od drugih novina, sjedište redakcije i štamparije »Hrvatskih Novina« bilo je na Margaretenplatzu 7. Kako se u toj istoj zgradi nalazila štamparija čehoslovačke manjine u Austriji i sjedište Samostalne Čehoslovačke stranke, te velikog broja njihovih novina, moglo bi se pretpostaviti da su postojale čvrste veze između »Hrvatskih Novina« i čehoslovačke manjine. Poznato je da su Koruški Slovenci, u svojoj borbi za narodna prava, našli čvrsto uporište upravo u čehoslovačkoj manjini, koja je po svom broju u Austriji bila izuzetno velika (oko 500 000), a uredništvo njihovih novina »Koruški Slovenac« također je imalo svoje sjedište na Margaretenplatzu 7. Štaviše, Koruški su Slovenci, po uzoru na Čehoslovake, kao manjina u Austriji, osnovali svoju Samostalnu stranku. Sve to navodi nas na zaključak da su i Hrvati tražili oslonac u čehoslovačkoj manjini. Međutim, pred povjesničara se postavlja pitanje koliki je udio Čeha i Slovaka u organiziranju Gradišćanskih Hrvata i njihovoj političkoj borbi za realizaciju prava sadržanih ugovorom iz Saint-Germaina, zatim koliko je koncentracija slavenskih manjina u Austriji imala realne izglede na uspjeh u zajedničkoj konfrontaciji s političkim faktorima u Beču. Sve su to veoma zanimljiva pitanja, važna za razumijevanje kontinuiteta povijesti hrvatske manjine.

Ulogu i značenje »Hrvatskih Novina« ne možemo i nikako ne smijemo ocjenjivati samo kroz prizmu njihova doprinosa širenju i jačanju hrvatske narodne svijesti Gradišćanskih Hrvata, premda je ta komponenta za njih najznačajnija. Te novine predstavljaju, u određenoj mjeri, i kamen međaš u privrednom, socijalnom i kulturno-prosvjetnom razvoju Gradišća kao zemlje. Prema nekim statistikama, bile su to u početku najraširenije novine u Gradišću, a po unutrašnjoj strukturi (rubrike), formatu i kvaliteti napisa nisu zaostajale za njemačkim novinama. Napisi u »Hrvatskim Novinama« mogu danas povjesničaru Gradišća, osobito u pogledu povijesti manjih mjesta, poslužiti kao izvanredno vrelo zanimljivih informacija. To je posebno potrebno istaći danas kad se s više strana pokušava valorizirati uloga Gradišćan-

skih Hrvata u unutrašnjem životu Austrije, a sukladno s time i mjesto i značenje te hrvatske manjine u daljem razvoju Austrije.

Po svom karakteru i sadržaju bile su te novine, koje su izlazile do 1940. godine, angažirano-informativni list, sa čitalačkom publikom od sjevera do juga Gradišća. Angažirani karakter odražavao se u stalnom praćenju jezičnih, književnih i drugih potreba Gradišćanskih Hrvata kao narodne manjine. To su klanci jadikovci kroz koje prolaze Gradišćanski Hrvati, čiji su zahtjevi teško nailazili na istinskog saveznika u političkim strankama, bez obzira na to kako se one zvale.

Drugi — informativni — dio sadržaja novina bio je, po svom karakteru, više u službi zemlje u kojoj žive Gradišćanski Hrvati. Došlo je tako do izvanrednog spleta dviju komponenti — angažiranog i informativnog — u tim novinama koje jesu, doduše, novine hrvatske manjine, ali su u isto vrijeme i zemaljski list. Nakon pripojenja Gradišća Austriji one su, između ostalog, svojim člancima u velikoj mjeri doprinijele razvoju i učvršćivanju austrijske državne misli u Gradišću kao novoj pokrajini austrijske republike. U vrijeme neposredne opasnosti od Hitlerove nacističke Njemačke »Hrvatske Novine« javno su se u ime Gradišćanskih Hrvata opredijelile za front branitelja samostalnosti Austrije.

Od 1923. godine postale su »Hrvatske Novine«, osobito zalaganjem mladog književnika Ignaca Horvata, škola stvaranja književnog jezika. Ulogu novina u tom smislu ovako je 1924. godine precizirao Ignac Horvat: »Cilj Hrvatskih Novina je — polag njeve moći i mogućnosti — podučavat, razsvićevat naše ljudstvo va politiki, va gospodarstvi i na vsih krajih svitske znanosti i praktičnoga žitka i pak zabavljat je, ufrišKat je vsaku nedilju svojimi podlistki, šmišicami ter interesantnimi glasi iz svita... Ovo je naš bližnji, žurnalistički cilj. Ar imamo pred sobom i jednu drugu zadaću. Ova je hrvatska-kulturna i zato glavna, važnija nego prva, da se borimo u Novinah kot narodnoj manjini Gradišća u školah, uredih i javnom žitku, da oslobodimo ovako naše Hrvate od te ćuti, kotno kad bi bili oni nog građani drugoga razreda, nego da znaju, da su oni ovde d o m a, isto tako kot i drugi narodi ove zemlje. K ovomu naturalnomu pravu pak sliši, da dostaju Hrvati njim potribnu duševnu hranu u lašćem jeziku najmre kroz gojenje svoje književnosti. Ovo je, pravo, dužnost svih peljajućih, učnih hrvatskih rodoljubov — ne glede njegova političkoga mišljenja, ali osebujno mora bit ovo cilj jednih hrvatskih novina.«[2]

Podnaslov novina »Naš glas« bio je: »Politički list Hrvatskoga poljodelca i tobrača«. Jezik i stil tih novina, gledano s aspekta jezične kulture Gradišćanskih Hrvata, veoma je loš i teško razumljiv. Osnovni cilj »Našeg Glasa« bio je borba protiv tendencija Kršćanske socijalne stranke. Socijaldemokrati vodili su osobito oštru polemiku protiv katoličkog svećenstva, jer su hrvatsko katoličko svećenstvo poistovjećivali s Kršćanskom socijalnom strankom. Oštrica borbe toga glasila bila je uperena i protiv katoličkih vjerskih, tj. općinskih škola, te protiv utjecaja mjesnih župnika na rad općinskih školskih odbora. Kako je golema većina Gradišćanskih Hrvata, osobito inteligencije, svoj nacionalni opstanak vidjela upravo u postojećem statusu općinskih, tj. vjerskih škola, moralo je doći do sukoba između »Hrvatskih Novina« i

»Našeg Glasa«. Točno je da su »Hrvatske Novine« uglavnom prihvatile smjer politike Kršćanske socijalne stranke, ali im se, unatoč stranačkoj orijentaciji, ne može predbaciti da nisu zastupale istinske interese hrvatske narodne manjine. Interes je svake narodne manjine kulturna i jezična autonomija, što određenom logikom pretpostavlja zahtjev da se školska nastava te manjine i podučavanje vrši na materinjem jeziku. Kako je predmet našeg interesa povijesna prošlost Gradišćanskih Hrvata i njihova borba za narodni opstanak, moramo konstatirati da su socijaldemokratske novine »Naš Glas« potpuno zanemarile pitanje jezične i kulturne autonomije. Dapače, prema brojnim napisima na stranicama tih novina, od 1923. godine, može se zaključiti da je njihov odnos prema Gradišćanskim Hrvatima kao narodu bio slijedeći: manjina se mora utopiti u većini. Takav stav uključuje potpuno priznavanje germanizacije! U uvodnom članku »Našeg Glasa« naglasilo je uredništvo ovaj svoj program: »... čuvat ćemo interese (zanimljivost) delača, malog gospodara, to je on, ki si svojim trudom, potom, svoj svaki danji žalož zaslužavanju. Čuvat ove proti trutih, proti laskavcu (Schmarotzer)... Rasvietit naše ljude, da krivi proroki i agitatori ne pobludu njevo mišljenje.«[3]

Socijaldemokratska stranka putem svojih novina »Naš Glas« licemjerno je, među radnicima Gradišćanskih Hrvata, naglašavala slobodu kulturnog razvitka. Naime, »Naš Glas« je borce za hrvatsku kulturu, jezik, narodne običaje i, dakako, manjinska prava proglašavao izdajnicima Austrije. Predstavnike Gradišćanskih Hrvata i narodnu inteligenciju — točnije, sve one koji su se na bazi međunarodnog ugovora o manjinama borili za kulturnu i jezičnu autonomiju, prozvao je »Naš Glas« izdajnicima Austrije! U namjeri da takve pojedince diskreditira i optuži pred austrijskom javnošću, krstio ih je »Naš Glas« riječima: Ugari, monarhisti, koridoraši itd. Gledano retrospektivno, socijaldemokratske novine »Naš Glas« prve su počele sijati razdor među Gradišćanskim Hrvatima, koristeći u prvom redu različitu stranačku opredijeljenost. Potpunu odvojenost i nepriznavanje Gradišćanskih Hrvata kao naroda koji ima svoje zasebne jezične te druge kulturne potrebe i prava najuočljivije je pokazao »Naš Glas« godine 1930. u polemici s Hrvatskim kulturnim društvom. Naime, u povodu osnivanja Hrvatskog kulturnog društva Gradišćanskih Hrvata 1929. godine održana je sjednica hrvatskih povjerenika i zastupnika Socijaldemokratske stranke u hrvatskom selu Mali Borištof. Pripadnici Socijaldemokratske stranke i »Naš Glas« na čelu s Kolomanom Tomšićem oštro su osudili osnivanje i program djelovanja HKD-a. Prema izjavi s toga sastanka, pojava HKD-a izaziva kod socijaldemokrata »zabrinutost« (!?), bojazan, tj. »... da ćedu upravo kroz nakanenje hrvatskog kulturnog društva naša dica va učnji zaostati i mi opet neg građani druge sorte postati«.[4] Tom izjavom Socijaldemokratske stranke započinju njeni napadi na Hrvatsko Kulturno Društvo.

U kontekstu ocjene negativnog udjela »Našeg Glasa« na razvoj hrvatske manjine, zanimljiva je izjava HKD-a koja je uslijedila kao odgovor na izjavu socijaldemokratskih povjerenika: »1. Hrvatsko Kulturno Društvo nije samo na papiru bilo do sada bezpolitično, nego i u svojem dosadašnjem poslovanju se je uvijek čuvalo stranačke politike, ka uvek nek razdražuje i razlučuje brate Hrvate med sobom, ar cilj Društva — najvažniji! — je uzdruženje vsih

Hrvatov u Gradišću na očuvanje svoga jezika i kulture. 2. Hrvatsko Kulturno Društvo do sada niti groša nij darovalo »Hrvatskim Novinama«, akoprem su one, kot i »Naš Glas«, vsaki oglas Društva bezplaćno donesle; ali niti nij darovalo nijednim političkim novinam nikarkove potpore.«[5]

4.

Kako je školstvo jedno od osnovnih pitanja u borbi za opstanak Gradišćanskih Hrvata, osobito njihova jezika — bez kojeg nema perspektive narodnom opstanku, osvrnut ćemo se, bar u osnovnim crtama, i na prikaz razvoja školstva od 1921. do njemačke okupacije 1938. godine. Nakon priključenja Austriji Burgenland je naslijedio školsku strukturu koju je izgradilo ugarsko školsko zakonodavstvo. Škole su strogo podijeljene na državne i vjerske, odnosno općinske. Školska autonomija vjerskih škola postaje nakon 1921. godine predmet veoma žive političke diskusije, na koju uglavnom utječu različiti stranački pristupi. Kršćanska socijalna stranka, prema načelima svoje ideologije, zalagala se za opstanak vjerskih škola, u kojima je crkva s mjesnim župnikom imala jak utjecaj. Odnos Socijaldemokratske stranke prema vjerskim školama zasnovan je na suprotnim ideološkim principima, koji svoje izvorište imaju u marksizmu. Prema ocjeni socijaldemokrata — postojanje vjerskih škola je »školska sramota« Burgenlanda. Uz različit stranački pristup školskom sistemu postojao je i vrlo aktivan odnos Gradišćanskih Hrvata prema problematici državnih i vjerskih škola. Nas u prvom redu zanima odnos hrvatske manjine prema zahtjevima školske reforme i utjecaj školskog sistema u borbi za narodni opstanak. Gradišćanski Hrvati našli su se u položaju da moraju braniti opstanak vjerskih škola, zbog čega su — logikom političkog razmišljanja — dovedeni u prirodni savez s Kršćanskom socijalnom strankom.

Razlozi koji su poticali Hrvate na obranu autonomije vjerskih škola bili su slijedeći: vjerskim školama upravljao je izabrani školski odbor (»Školska stolica«), koji je utvrđivao učiteljska mjesta, određivao njihov broj, prema svojim sklonostima i potrebama birao učitelja i određivao kojim će se jezikom podučavati. U brojnim je hrvatskim općinama školski odbor postao prva linija u obrani hrvatskog jezika. Hrvatsko stanovništvo u svom nastojanju da obrani autonomiju vjerskih škola, svjesno da time brani i svoju jezičnu i kulturnu autonomiju, preuzima na sebe velike materijalne i financijske obveze. Prema školskom zakonu o vjerskim školama, koji je vrijedio do kraja 1934. godine, morali su stanovnici sagraditi školu, uzdržavati je (nabava inventara, ogrjev i rasvjeta), zatim isplaćivati polovicu plaće svojih učitelja (drugu je polovicu osiguravala država iz svojih prihoda). Položaj državnih škola u pojedinim općinama potpuno je drukčiji: školsku zgradu podiže država, plaća njeno održavanje, te iz svojih prihoda daje punu plaću učiteljima. S druge strane, država postavlja učitelje, pa prema tome odlučuje na kojem će se jeziku na državnim školama podučavati.

Počeci germanizacije Gradišćanskih Hrvata kroz školsku nastavu mogu se, nakon pripojenja Austriji, kronološki vezati uz odredbu Zemaljske vlade br. 10-2537/4 od 1. XII. 1924. godine. Prema toj odredbi zahtijevalo se od

školskih nadzornika da ubuduće vode strogu kontrolu o podučavanju njemačkog jezika na školama narodnih manjina. Vladina naredba potakla je živu diskusiju o položaju Gradišćanskih Hrvata u školskom sistemu. Rezultati tih diskusija značajan su prilog za proučavanje problema germanizacije putem škola. Od Zemaljske vlade zatraženo je, u skladu s odredbama mirovnog ugovora u Saint-Germainu, da se poduzmu mjere koje će garantirati položaj materinjeg jezika hrvatske manjine u školskoj nastavi, zatim osnivanje institucije hrvatskih školskih nadzornika, koji će se brinuti o nastavi i uspjehu nastave hrvatskog jezika u školama, te osnivanju Hrvatskog školskog odjela pri Zemaljskoj vladi, koji bi najbolje mogao unaprijediti učenje hrvatskog jezika u narodnim školama i inicirati gradnju novih škola u mjestima gdje živi hrvatska manjina. Nadalje, Hrvatsko školsko odjeljenje pri Zemaljskoj vladi moralo bi inzistirati na realizaciji objektivne potrebe uvođenja hrvatskog jezika u srednjim školama, gdje bi ga mogli naučiti učitelji i budući činovnici raznih ureda i službi kojima je potrebno poznavanje hrvatskog jezika — kako bi hrvatska manjina mogla kompenzirati svoja manjinska prava sadržana u odredbama mirovnog ugovora.

Naredba Zemaljske vlade br. 10 od 1. XII. 1924. godine potakla je hrvatske učitelje vjerskih škola da putem svoje organizacije »Zemaljsko katoličko društvo učitelja« iznesu svoje prijedloge o obrani hrvatskog jezika u školama Gradišća. Zatraženo je: *1.* da se njemački jezik u hrvatskim školama počne podučavati tek od trećeg razreda; *2.* da se u svakoj srednjoj školi koju polazi dovoljan broj hrvatskih đaka (20%) podučava hrvatski jezik; *3.* da se na učiteljskim školama omogući podučavanje hrvatskog jezika. U slučaju da Zemaljska vlada ne prihvati prijedloge hrvatskih učitelja, koje je koncipirao Jandre Kuzmić, proglasit će hrvatski učitelji naredbu Zemaljske vlade od 1. XII. 1924. aktom otvorene germanizacije. Težak položaj hrvatske manjine i tendencije asimilacije prisutne su i 1925. godine u namjeri Školskog odjeljenja Zemaljske vlade da se u hrvatskim školama od petog razreda dalje (škole su bile osmogodišnje) uvede podučavanje na njemačkom jeziku, dok bi se nastava hrvatskog jezika »dozvolila« pet sati tjedno.

Ipak je najakutniji problem hrvatskog školstva bio nedostatak školskih knjiga na hrvatskom jeziku. Nakon pripojenja Austriji 1921. godine zabranjena je svaka upotreba hrvatskih školskih knjiga tiskanih u Ugarskoj. Ta je zabrana štetno utjecala na razvoj hrvatskog školstva i otvorila vrata početnoj germanizaciji. Hrvatski učitelji počeli su sami sastavljati tekstove za potrebe školske nastave. Dio učitelja, osobito u općinama s miješanim stanovništvom, i, dakako, na državnim školama, prihvatio je njemačke školske knjige, a time i njemački jezik. Poznati hrvatski učitelji Jandre Kuzmić i Payrich bili su prvi koji su kod najviših školskih vlasti i Zemaljske vlade obrazlagali potrebu tiskanja školskih knjiga na hrvatskom jeziku. Gotovi rukopisi za školske knjige dugo su ležali u Zemaljskoj vladi uz providno obrazloženje o potrebi recenzija i dotjerivanja teksta. Tek krajem 1924. godine tiskana je prva Početnica. Nedostatak školskih knjiga ublažen je tek 1929. godine kada je tiskana i »Treta Štanka za V—VIII razred hrvatskih narodnih škol Gradišća« od Ivana Dobrovića. Taj udžbenik predstavlja ujedno i kamen međaš jezične reforme Gradišćanskih Hrvata.

Školska reforma u Burgenlandu, koja svojim promjenama bitno utječe na položaj hrvatske manjine, završena je uglavnom 1934. godine kada su izjednačene državne i vjerske škole. Općinama u kojima su postojale vjerske škole ukinuta je dužnost plaćanja polovice plaće učitelja, a tu dužnost preuzima država. Spomenuta odluka, koliko god je na prvi pogled ostavljala dojam da se želi olakšati financijski položaj stanovništva, unijela je nemir i crne slutnje među pripadnike hrvatske manjine. Zbog toga su HKD i »Hrvatske Novine« političkoj javnosti Austrije postavili slijedeće pitanje: tko će u novonastaloj situaciji, kad država plaća sve učitelje, vršiti izbor i postavljanje učitelja, donositi odluku o izboru jezika podučavanja? S tim u vezi zatražena je garancija države da »Školska stolica«, tj. općinski školski odbor, i nadalje zadrži pravo izbora učitelja, jer je to, prema mišljenju predstavnika Gradišćanskih Hrvata, vitalno pitanje hrvatske manjine. Strah od primjene novog školskog zakona iz 1934. godine imao je među pripadnicima hrvatske manjine čvrst oslonac u neshvatljivim postupcima školskih vlasti 1925. godine prema hrvatskim selima, osobito na jugu Gradišća. Navodimo samo neke primjere: U hrvatsko selo Stari Hodaš bila je postavljena njemačka učiteljica, od koje hrvatska djeca nisu mogla dobiti ni najelementarnije znanje — čitanje i pisanje na hrvatskom jeziku. Podgorje, također hrvatsko selo, dobilo je njemačkog učitelja, doduše uz obrazloženje da se radi o provizoriju, a kasnije je provedena propaganda da se taj provizorij pretvori u definitivno stanje. Rupišće, također hrvatsko selo na jugu, sa 80% hrvatskog stanovništva, dobilo je 1925. godine njemačkog učitelja. Ključarevac i Poljane, čista hrvatska sela, pripojeni su njemačkoj školi u Neumarktu. Melištrof sa 70% hrvatskog stanovništva također je dobio njemačkog učitelja. U općinama Cikleš i Gieca, s miješanim stanovništvom, na sjeveru, 1934. godine potpuno je istisnut hrvatski jezik. U čistim hrvatskim općinama Pandrof i Marof mogla su djeca pripadnika hrvatske manjine u državnim školama naučiti samo čitanje i pisanje na hrvatskom jeziku.

Uvođenje institucije hrvatskog školskog nadzornika (natječaj za popunjenje tog radnog mjesta raspisan je 1935. godine) dalo je školstvu hrvatske manjine novu perspektivu. Hrvatske škole Gradišćanskih Hrvata imale su i pod ugarskom vladom svog školskog nadzornika. Posljednji hrvatski školski nadzornik bio je profesor hrvatskog jezika na budimpeštanskom fakultetu E. Margitai. Zadaća nadzornika hrvatskih škola bila je stalno praćenje nastave na hrvatskom jeziku. Njegovi izvještaji vlasti izvanredni su prilozi za proučavanje rada hrvatskih učitelja, zatim djelovanja školskih odbora vjerskih općinskih škola te razvoja hrvatskog školstva u cjelini. Na žalost, nakon priključenja Austriji Zemaljska vlada nije obnovila zasebnu instituciju nadzornika za hrvatske škole. Tu odgovornu školsku i pedagošku službu obavljali su, dakako samo formalno, kotarski školski nadzornici, koji nisu poznavali hrvatski jezik. Na odluku Zemaljske vlade Burgenlanda 1935. godine o postavljanju hrvatskog školskog nadzornika treba gledati u prvom redu kao na izraz dobre volje da se popravi položaj hrvatske manjine i njenog školstva. Na žalost, Hitlerova okupacija Austrije 1938. godine i dioba Burgenlanda učinila je kraj tom nastojanju.

5.

Uz »Hrvatske Novine«, Samostalnu hrvatsku stranku, Udruženje hrvatskih učitelja, te brojne privredne organizacije djelovala su na okupljanju Gradišćanskih Hrvata i jačanju hrvatskoga duha i brojna pjevačka i »junačka« (omladinska) društva. Hrvati zapadne Ugarske, razbijeni u četiri zasebne županije i dvije biskupije, nisu do godine 1921. imali jačih međusobnih veza. Razbijenost i međusobna nepovezanost slabila je svaku zajedničku akciju. Nakon priključenja Austriji osjeća se od samog početka jaka tendencija okupljanja rasutih hrvatskih sela od sjevera do juga Gradišća u jedan, stvarno zajednički, hrvatski pokret. Udio pjevačkih i »junačkih« društava u okupljanju i međusobnom povezivanju bio je, uz »Hrvatske Novine«, veoma značajan. Svojim gostovanjima i zajedničkim nastupima, osobito prilikom posvete zastave Društva, premostila su ta društva tradicionalnu podvojenost sjevera i juga, te su svojom aktivnošću pridonijela obnovi Gradišća. Među prvim društvima osnovana su: u velikom Borištofu »Harmonia«, u Šuševu »Radost«, u Malom Borištofu »Složnost«, u Pandrofu »Mladost«, u Frakanavi »Bratimstvo«, u Stinjacima »Složnost«.

Bujan razvoj nastao priključenjem Austriji nametnuo je, u prvom redu, potrebu osnivanja jednog zajedničkog društva koje će predstavljati sve Gradišćanske Hrvate. Zbog toga je Lovro Karall 22. IV. 1925. godine sazvao osnivačku skupštinu »Hrvatskog kulturnog društva«, na kojoj je ovim riječima obrazložio potrebu osnivanja društva: ». . . Ali ova zadnja tri leta su kot renesansa Gradišćanskih Hrvatov. Pogledajmo samo brojna pjevačka, junačka i gospodarstvena društva Rajfajzenove kase itd., pak on nastup, ono ćutenje s kim Hrvati danas nastupaju, kako gledaju na sebe i na svoje susede, vidit ćete, da imamo pravo. I da budemo u delovanju dosegli siguran uspjeh moramo razdijeljeno delajuće sile ravnati i pomagati iz jednog od celog hrvatskog naroda sastavljenoga centruma ka mora imati svoj merodavni upliv i zvana lokalni granic, po celom Gradišću. Ovu centraliziranu silu bi predstavljalo naše (. . .) *kulturno društvo*. Ova misel med nami nij nova. Vsi znamo, da se 1921. leta na inicijativu g. farnika Meršića iz Borištofa i g. školnika Dobrovića iz Menova spravila hrvatska inteligencija ondašnjih trih županija v Šopronu, pak je utemeljila *»Hrvatsko kulturno društvo«*.[6]

Međutim, Društvo je stvarno osnovano i započelo svoj rad tek 1929. godine, kad su donesena i pravila Društva. Zanimljive su neke veoma ozbiljne kritičke primjedbe Mate Meršića-Miloradića na prva pravila HKD-a. Svoj prigovor na Pravila započinje Miloradić konstatacijom: »Svaka narodna manjina naslanja se u pravilima svoga Društva i u svojem kulturnom radu na kulturne veze sa domovinom odakle dotična manjina potiče. Nakon pregleda Pravila HKD-a Miloradić ozbiljno upozorava na ovu negativnu činjenicu:« . . . u Pravilima našeg Društva nije niti spomenuta veza naše narodne manjine s našom braćom u staroj domovini«. Na temelju tih konstatacija donosi Miloradić svoj zaključak o budućem radu HKD-a: »Vi ćete nas ovako razlučiti od naše braće i tako sebi nehoteć naškoditi«.[7] Koliko je meni poznato, Miloradićeve primjedbe nisu ni danas našle svoje opravdano mjesto u tekstu Pravila društva, što ne znači da oslonca i suradnje nije bilo. Primjedbe Milo-

radića u potpunosti je godine 1933. prihvatio književnik Ignac Horvat, osobito nakon razgovora s članovima »Društva prijatelja Gradišćanskih Hrvata« u Zagrebu, koje je osnovano te godine, i svog putovanja po Hrvatskoj. U svom programatskom spisu »Naše kulturne zadaće« predložio je Ignac Horvat Gradišćanskim Hrvatima između ostalog i ovo: »Moramo mi Gradišćanski Hrvati stupiti u uže kulturne veze, u kulturni kolektiv s Hrvatskim narodom u staroj domovini i od njega uzimati ono, ča smo već izgubili, s njim si izmjenjivati naša kulturna dobra, kot je to v sih civiliziranih narodov običaj i potreba, ali uz to hoćemo očuvati, kot Gradišćanski Hrvati, našu kulturnu individualnost«.[8]

U zaoštrenoj stranačkoj borbi pojava HKD-a kao središta kulturnog života Gradišćanskih Hrvata izazvala je, osobito kod Socijaldemokratske stranke, duboku sumnju u njegovu izvanstranačku pripadnost. Dapače, socijaldemokrati su tvrdili da je HKD organ Kršćanske socijalne stranke. Ocjena političke orijentacije HKD-a predmet je nekih diskusija koje se protežu sve do najnovijih dana. Ima se dojam da su se sve te diskusije vodile i da se i danas vode polazeći od potpuno krivih premisa.

Pravi odgovor na pitanje je li HKD organ jedne stranke ili je ono izvanstranačka organizacija, što mu sam naziv i pravila kažu, valja tražiti na drugoj strani, tj. u objektivnoj analizi odnosa pojedinih stranaka prema Gradišćanskim Hrvatima kao *narodnoj manjini*. Drugim riječima, da li jedna politička stranka priznaje prava hrvatske manjine, koja su danas sadržana u Državnom ugovoru Austrije član 7. Zatim, valja utvrditi što određena stranka i konkretno poduzima za ostvarenje priznatog prava u školstvu, sudstvu, upravi, topografskim nazivima itd. Prema tome, HKD, čiji je osnovni cilj od početka borba za narodni opstanak, može biti samo bliže ili dalje od pojedinih stranaka, jer se u povijesti političkih stranaka Austrije, do danas, nije našla ni jedna koja bi stvarno štitila interese hrvatske manjine — iako je to međunarodna obveza Austrije.

6.

Velik broj Hrvata naselio se, nakon pripojenja Austriji, u Beču. Oni su krajem 1921. ili na samom početku 1922. osnovali svoje prvo udruženje »Janušić«. Međutim, tek tridesetih godina dolazi do pravog organiziranja Gradišćanskih Hrvata u Beču, sa središtem u »Hrvatskom društvu«. Početkom godine 1934. dobili su Gradišćanski Hrvati koji stanuju u Beču svoga svećenika, te je on obavljao crkvene obrede na hrvatskom jeziku u Crkvi sv. Mihaila. Prema nekim statističkim podacima živjelo je tridesetih godina u Beču oko 10 000 Gradišćanskih Hrvata.

Prvo đačko društvo osnovano je 1930. godine na učiteljskoj školi u Gornjim Šicama (Oberschützen), a zvalo se »Rodobrana«. Iduće godine preraslo je to malo društvo u »kolo« hrvatskih đaka i studenata rasutih po gimnazijama, učiteljskim i trgovačkim školama te bečkom univerzitetu. Zadaća tog društva, iz kojeg će izrasti buduća hrvatska inteligencija, bila je, u prvom redu, usavršavanje znanja hrvatskog književnog jezika i pravopisa. Zbog toga su po mnogim školama osnovani, uz redovnu nastavu, dopunski tečajevi hrvatskog

jezika. Pored učenja hrvatskog jezika đaci su, osobito preko školskih praznika, putovali kroz hrvatska sela, gdje su prikazivali male kazališne igre te na taj način unosili u sela hrvatski duh i širili zajednički književni jezik Gradišćanskih Hrvata.

7.

Značajan trenutak u poslijeratnom razvoju hrvatske manjine u Austriji jest potpisivanje Državnog ugovora između Austrije i velikih sila 15. V. 1955. godine. U koncipiranju toga ugovora nisu mimoiđeni ni Gradišćanski Hrvati. U članu 7. ugovora dobili su Gradišćanski Hrvati, zajedno sa Slovencima iz Koruške, slijedeća prava:

»1. Austrijski državljani slovenske i hrvatske manjine u Koruškoj, Gradišću i Štajerskoj uživat će ista prava uz jednake uvjete kao i svi ostali austrijski državljani, uključujući pravo na vlastite organizacije, sastanke i štampu na vlastitom jeziku.

2. Oni imaju pravo na osnovnu nastavu na slovenskom ili hrvatskom jeziku i razmjerni broj vlastitih srednjih škola; s time u vezi školski nastavni planovi bit će revidirani i Odsjek nadzorništva za nastavu bit će osnovan za slovenske i hrvatske škole.

3. U upravnim i sudskim kotarima Koruške, Gradišća i Štajerske, gdje se nalazi slovensko, hrvatsko ili miješano pučanstvo, slovenski ili hrvatski jezik bit će prihvaćen kao službeni jezik uz njemački. U takvim kotarevima bit će topografsko nazivlje i natpisi na slovenskom ili hrvatskom jeziku baš kao i na njemačkom.

4. Austrijski državljani slovenske ili hrvatske manjine u Koruškoj, Gradišću i Štajerskoj sudjelovat će u kulturnom, upravnom i sudskom ustrojstvu na tim područjima uz jednake uvjete s ostalim austrijskim državljanima.

5. Bit će zabranjena djelatnost organizacija kojima je cilj da liše hrvatsko i slovensko pučanstvo njihova manjinskog prava ili značaja«.

Prema tome, međunarodne obveze Austrije prema hrvatskoj manjini temelje se od 1955. godine na Državnom ugovoru, tj. na citiranom članu 7. kao i na članu 6. Ugovora, koji govori o zaštiti prava čovjeka i zabrani diskriminacije. Dobivena prava i slobode narodne manjine, koja su nabrojena u čl. 7. Ugovora, zagarantirana su i posebnom odredbom člana 34. Ugovora. Taj član za rješavanje međunarodnih sporova u vezi s izvršenjem Ugovora predviđa isti postupak kao i kod mirovnih ugovora. Spor se najprije podnosi predstavnicima četiriju velikih sila u Beču, a ako ga one ne rasprave, iznosi se pred sporazumno sastavljenu komisiju.

Potkraj 1955. godine HKD je, kao predstavnik Gradišćanskih Hrvata, potaknuto odredbama Državnog ugovora, izradilo svoje prijedloge te ih u obliku memoranduma predalo Saveznoj vladi u Beču, Zemaljskoj vladi u Željeznom, te zasebno ambasadi Federativne Narodne Republike Jugoslavije u Beču. U memorandumu se, na osnovi stečenih prava, zahtijevalo od Savezne vlade u Beču da za Gradišćanske Hrvate provede potrebne zakonske i upravno-organizacione mjere.

Spomenuti Memorandum počinje konstatacijom da u Austriji još uvijek nema nijednog organa vlasti koji bi se brinuo za narodne manjine što žive u njoj, tj. da vlada nema organa kojem bi se ove manjine mogle obraćati. Zbog toga je položaj manjina, unatoč dobro koncipiranim ustavnim načelima, zakonima i odredbama Mirovnog ugovora, nezadovoljavajući. Da bi se to ubuduće izbjeglo, HKD predlaže osnivanje Odjela za manjine u Uredu saveznog kancelara, a isto tako i pri nadležnim zemaljskim vladama. Djelokrug tih odjela za manjinska pitanja bio bi, prema prijedlogu HKD-a, sadržan u pripravljanju i provođenju zakonskih i upravno-organizacionih mjera potrebnih za ostvarenje odluka člana 7. austrijskog Državnog ugovora, s tim da Odjel u Saveznoj vladi bude nadležan za savezne poslove, a Zemaljski manjinski odjel za pokrajinska područja. Memorandum se zatim bavi pitanjem strukture manjinskog Odjela u Saveznoj i Zemaljskoj vladi. Bitan je zahtjev da u Saveznom odjelu budu kao tajnici zastupani po jedan pripadnik hrvatske i slovenske manjine, a da se na čelo odjela u Zemaljskoj vladi Gradišća postavi pripadnik hrvatske narodne manjine.

Gotovo polovica teksta Memoranduma posvećena je pitanjima hrvatskog školstva. Taj dio teksta počinje načelnom konstatacijom da se nastava u hrvatskim osnovnim školama mora vršiti na hrvatskom jeziku, a od drugog razreda osnovne škole da se uvede i učenje njemačkog jezika. Po svršetku osnovne škole svako dijete moralo bi vladati kako njemačkim tako i hrvatskim jezikom. Zbog ostvarenja toga prijedloga HKD predlaže vladi Austrije reformu postojećeg nastavnog plana.

Za sve glavne škole u Gradišću koje pohađa najmanje pet učenika hrvatskog materinjeg jezika zahtijeva se uvođenje hrvatskog jezika kao obveznog predmeta za sve hrvatske učenike, te omogućavanje učenicima njemačkog materinjeg jezika da uče hrvatski umjesto nekog drugog stranog jezika, ako to žele. Iste zahtjeve postavilo je HKD i za učenike kojima je hrvatski materinji jezik, a polaze trgovačke i obrtne škole, zatim produžne seljačke i domaćinske škole na teritoriju Gradišća.

Kako prema ocjeni HKD-a u »ovaj čas« nije moguće osnivanje jedne vlastite srednje škole u Gradišću, zahtijeva se uvođenje hrvatskog jezika kao nastavnog predmeta u istom broju sati koliko je predviđeno za strane jezike. Provođenje te mjere smatra HKD prvorazrednim zadatkom, jer se na srednjim školama uglavnom školuje činovnički stalež, a za realizaciju odredaba člana 7. Državnog ugovora potreban je velik broj činovnika sa znanjem hrvatskog i njemačkog jezika.

S obzirom na to da u to vrijeme nije postojala nijedna učiteljska škola u Gradišću, predlaže HKD da se što prije otvori takva škola u Željeznom; za to su posebno zainteresirani Gradišćanski Hrvati jer bi na toj školi bilo jednakomjerno zajamčeno osposobljavanje potrebnog broja hrvatskog učiteljskog podmlatka. Kako se nije moglo čekati na gradnju nove učiteljske škole, predloženo je da se već od iduće školske godine, u sklopu postojeće gimnazije u Željeznom, osnuje prvi razred učiteljske škole. Uz to se iznosi i zahtjev da se na učiteljskoj školi, osim obaveznog učenja hrvatskog jezika, uvede kao nastavni predmet u četvrtom i petom razredu metodika za dvojezičnu nastavu.

U Memorandumu se nadalje zahtijeva da ubuduće u hrvatskim školama u Gradišću mogu raditi samo oni učitelji koji su položili ispit zrelosti na hrvatskom jeziku, a oni učitelji koji već podučavaju na hrvatskom jeziku moraju do kraja 1958. godine položiti dopunski ispit iz hrvatskog jezika.

Memorandum ne izostavlja ni dječje vrtiće, te zahtijeva da odgojiteljice dječjih vrtića u hrvatskim općinama moraju poznavati hrvatski jezik i na tome jeziku raditi s djecom.

S obzirom na to da točka 2. člana 7. Državnog ugovora statuira posebno odjeljenje školske nadzorne službe za hrvatske škole, u Memorandumu se zahtijeva osnivanje posebnog odjela u okviru Zemaljskog školskog savjeta za Gradišće. Pročelnik tog odjela pripadao bi Zemaljskom školskom savjetu, s pravom glasa. Zbog boljeg nadzora nad školama predlaže se odvajanje hrvatskih osnovnih škola od tadašnjih školskih kotarskih nadzornika te regionalno ujedinjenje hrvatskih osnovnih škola u dva posebna hrvatska nadzorna kotara. Vrhovno nadzorništvo nad hrvatskim školama vodio bi zemaljski školski nadzornik, koji bi ujedno nadzirao i nastavu hrvatskog jezika na svim drugim školama u Gradišću. I podučavanje vjeronauka mora se omogućiti hrvatskoj školskoj djeci na materinjem jeziku ako broj djece u jednom razredu iznosi najmanje pet učenika.

Treće poglavlje Memoranduma razmatra problem upotrebe hrvatskog jezika kao ravnopravnog jezika u sudstvu, upravi i administraciji. S obzirom na tadašnji nedostatak upravnih i sudskih činovnika sa znanjem njemačkog i hrvatskog jezika, Memorandumom se zahtijeva da 31. XII. 1958. bude posljednji termin do kojeg se za Gradišćanske Hrvate upravni postupci mogu rješavati na njemačkom jeziku. Vladi se sugerira pravodobno osposobljavanje »dvojezičnih činovnika«.

U vezi s točkom 4. člana 7. Državnog ugovora predviđa se u budućnosti postavljanje zasebnog referenta za podizanje hrvatskog narodnog i kulturnog napretka; taj bi se referent nalazio u zajedništvu s državnim referentom za narodnu prosvjetu.

Na kraju Memoranduma HKD u vezi s točkom 5. spomenutog člana pozdravlja zabranu djelovanja organizacija koje bi imale za cilj da hrvatskom i slovenskom stanovništvu Austrije oduzmu njegova manjinska prava.

Na žalost, od svih prijedloga, zahtjeva, želja i molbi Gradišćanskih Hrvata istaknutih u tome Memorandumu nije, do danas, ništa ostvareno.

Opravdana očekivanja da će austrijska vlada riješiti zahtjeve hrvatske manjine, koji, ionako, ne prelaze okvir člana 7. Državnog ugovora, nisu za ovih proteklih 17 godina ispunjena. Sedamnaestogodišnje odugovlačenje austrijske vlade da izvrši obveze koje proizlaze iz Državnog ugovora, u odnosu na manjine, i da provede u život član 7. prema kojemu su određena i zagarantirana prava hrvatske manjine navodi nas na tragičnu pomisao da je austrijska vlada bitno izmijenila svoj odnos prema manjinskom problemu.

Na takvo razmišljanje upućuje nas osobito najnoviji »Zakon o organizaciji obaveznih škola« donesen 1969. godine za Gradišće, prema čijim su odredbama dotadašnje osmogodišnje škole r organizirane na taj način da njihovi polaznici nakon četvrtog razreda prelaze u — is o tako obavezne — glavne ili srednje škole, na kojima je nastavni jezik isključivo njemački. Drugim rije-

čima, školski zakon od 1969. godine ograničio je osnovne škole u Gradišću, gdje su djeca pripadnika hrvatske manjine imala pravo da im jezik podučavanja bude hrvatski, praktički na samo četiri razreda. U školskoj praksi koja postoji danas, kada je ta reorganizacija škola uglavnom završena, izvodi se nastava za pripadnike hrvatske manjine u velikom broju škola na njemačkom jeziku. U takvim osnovnim školama hrvatski jezik postoji samo kao posebni predmet sa 3 sata tjedno! Mislim da nije potrebno posebno dokazivati u kolikoj su mjeri današnji školski zakon i školska praksa u suprotnosti s obvezama koje je 1955. godine Austrija preuzela prema hrvatskoj manjini potpisivanjem Državnog ugovora. Nadalje, nepostojanje nijedne srednje škole za pripadnike hrvatske manjine, položaj hrvatskog jezika u sudstvu, upravi i administraciji, topografski nazivi i druga neriješena pitanja mogu se tumačiti kao povreda Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Taj najznačajniji dokument za zaštitu manjina, koji je zamijenio njihovu zaštitu iz vremena Lige naroda, donesen je u Ujedinjenim narodima 1966. godine.

Zanimljivo je napomenuti da se austrijska vlada svim raspoloživim sredstvima borila da se austrijskoj manjini u Italiji (Južni Tirol) zagarantiraju prava na osnovne i srednje škole na materinjem jeziku, pravo na dvojezične natpise, na upotrebu njemačkog jezika u sudstvu, upravi i dr., što je sa svakog objektivnog stajališta prirodno i normalno. Ali, kad se takva opravdana nastojanja austrijske vlade usporede s načinom rješavanja vitalnih pitanja hrvatske manjine u Austriji, onda je zaključak o nedosljednosti austrijske vlade i njenih političkih faktora očigledan i potpun.

8.

Razvoj hrvatske narodne manjine u Austriji poslije drugog svjetskog rata može se samo jednim dijelom vezati uz ličnost Lovre Karalla, potpisivanje Državnog ugovora, Hrvatsko kulturno društvo i njegov Memorandum od 1955. godine. To su, doduše, značajni momenti i činioci, ali stvarne sile pokretnice koje su u poslijeratnom životu Gradišćanskih Hrvata odigrale presudnu ulogu nalazile su se na drugoj strani. Analiza tih snaga, njihovih središta i tendencija jedna je od osnovnih zadaća koja se sve više nameće današnjim predstavnicima hrvatske narodne manjine, kako bi se zaokružilo jedno razdoblje i odredili dalji pravci i metode borbe za narodni opstanak i razvoj.

Svršetak drugog svjetskog rata donio je narodima mir i spokoj, a Gradišćanskim Hrvatima crne slutnje i nove neizvjesnosti, koje se ni u kojem slučaju ne mogu uspoređivati s onima poslije prvog svjetskog rata. Dio austrijske štampe i druga sredstva informiranja najavili su mogućnost da Gradišće postane nova domovina njemačkih narodnih grupa koje su do kraja drugog svjetskog rata živjele u susjednim zemljama Austrije. Tim grupama ustupili bi Hrvati svoje domove i posjede. Neizvjesnost i strah od preseljavanja, koji su se u prvim poslijeratnim danima širili Gradišćem, ovako je ocijenio Augustin Blazović: »Nije čudo, da su u ovom teškom položaju mnogi Hrvati počeli dvojiti u naš opstanak i budućnost«.[9]

Upravo u trenucima koje obilježava neizvjesnost za egzistenciju, uz tendenciju asimilacije kao konstantu u razvoju Gradišćanskih Hrvata, pojavila

su se u povijesti naše nacionalne manjine nova središta i ljudi koji su u život te manjine unijeli nove nade i započeli s procesom otvaranja novih perspektiva.

Okupljanje istaknutih pojedinaca, koji su nadvladali osjećaj straha, okrenuli se svome narodu i njegovoj budućnosti, započelo je najprije oko novina, koje su u toku rata prestale izlaziti. Posljednji broj »Hrvatskih Novina« izašao je 28. prosinca 1940. godine. Hrvatsko svećenstvo Gradišća dalo je prvi poticaj u procesu ponovnog oživljavanja kulturnih društava, hrvatske štampe i drugih okupljanja Gradišćanskih Hrvata u jednu jezičnu, kulturnu i nacionalno svjesnu zajednicu. Posebnim zalaganjem Stefana Horvata, danas dekana i župnika u Malom Borištofu, počele su 1946. godine izlaziti prve novine: »Crikveni glasnik Gradišća«, s podnaslovom: »Pobožni list apoštolske administrature za hrvatski narod Gradišća«. Te su novine u početku tiskane svakih 15 dana, a izlaze sve do danas. Nakon ovog početka javljaju se još tri lista, iz tri nova središta i s uredništvima od kojih je svako zastupalo svoj pravac.

Rudolf Klaudus, koji je u međuratnom razdoblju dao velik doprinos povijesti Gradišćanskih Hrvata, pokrenuo je 3. travnja 1947. svoje novine »Naše selo«. Doprinos tim novinama dao je i Stjepan Zvonarić. Napisi u »Našem selu«, koje je uglavnom pisao R. Klaudus, vezani su tematski uz gospodarski razvoj hrvatskih sela. Međutim, brojni su i, dakako, daleko zapaženiji članci R. Klaudusa o pregovorima velikih sila koji su se odnosili na potpisivanje mirovnog ugovora s Austrijom i određivanje njenog budućeg statusa. Rad tih konferencija pratilo je »Naše selo« s posebnim zanimanjem, osobito s obzirom na određivanje budućeg statusa hrvatske i slovenske manjine u Austriji. Rudolf Klaudus je posebnu pozornost obratio udjelu jugoslavenske delegacije u tim pregovorima. Iz tih napisa može se steći dobar uvid u napore jugoslavenske delegacije koji su imali za cilj osigurati našim manjinama nesmetani razvoj. Zanimljivi su također i odnosi pojedinih velikih sila prema našim manjinama u Austriji. Novine »Naše selo« postavljale su pred austrijsku javnost i pitanje hrvatskih škola u Gradišću. Osim toga, uredništvo »Našeg sela« organiziralo je i prve poslijeratne posjete pojedinaca i grupa iz Gradišća u Zagreb i druge gradove Hrvatske. Dobar dio članaka bio je posvećen naporima koji se vrše u Hrvatskoj za obnovu zemlje i njene privrede. Dati određenu ocjenu tih prvih poslijeratnih tjednih novina težak je i odgovoran zadatak. Ipak, može se bez uveličavanja tvrditi da su one u najvećoj mjeri paralizirale strah i neizvjesnost, a hrvatskoj manjini vratile samopouzdanje kao osnovni preduvjet borbe za narodni opstanak.

Gotovo u isto vrijeme s pojavom »Našeg sela«, 31. svibnja 1947. počele su izlaziti još jedne novine Gradišćanskih Hrvata, pod naslovom »Naš Tajednik« i podnaslovom »Neodvisni glasnik Gradišćanskih Hrvatov«. »Naš Tajednik«, čiji je urednik bio Fridrik Bitinger, izlazio je do 1960. godine, kad je (2. srpnja) promijenjen njegov naziv u »Hrvatske novine«, koje izlaze i danas.

Na početku pedesetih godina, kada je Austrija ulazila u drugu fazu svog gospodarskog i društvenog razvoja s vidljivijim, jačim poticajima političkom životu, javio se još jedan Gradišćanski Hrvat koji je sa svojom grupom pokrenuo novine. Bio je to Tomo Schneider, kao urednik tjednih novina »Naša domovina«, s podnaslovom »Novine Gradišćanskih Hrvata«.

Velik broj tjednih novina koje su se javljale od 1946. godine do potpisivanja Državnog ugovora Austrije i velikih sila 1955 (Crikveni glasnik, Naše selo, Naš Tajednik i Naša domovina), privlači posebnu pažnju i divljenje svakog objektivnog analitičara poslijeratnog razvoja Gradišćanskih Hrvata. To je bez sumnje jedinstven slučaj u njihovoj povijesti. Gledano u relacijama Austrije, taj je pokret snažno afirmirao hrvatsku manjinu, te se ona, zahvaljujući svojim predstavnicima, upravo nametnula kao određeni faktor s kojim je austrijska politička i kulturna javnost morala tada računati. Tu činjenicu valja posebno istaći. Mislim, također, da je ta činjenica upravo bitna za stjecanje prava koja su Gradišćanski Hrvati dobili odredbama međunarodnog Državnog ugovora Austrije 1955. godine. Dapače, i spomenuti Državni ugovor Austrije afirmirao je hrvatsku narodnu manjinu u Austriji — Gradišćanske Hrvate. Naime, odredbama člana 7. toga ugovora dobili su Gradišćanski Hrvati kao nacionalna manjina po prvi put međunarodnu sankciju i s pravno-formalne strane, budući da se Saint-Germainski mirovni ugovor od 1919. odnosio općenito na nacionalne manjine, te u njemu nije bila taksativno navedena nijedna manjina.

U suvremene tokove zbivanja, neposredno nakon donošenja člana 7. Državnog ugovora i zapažene inicijative HKD-a s Memorandumom, uz koji su se vezala velika očekivanja i nova rješenja, u kulturni i politički život Gradišćanskih Hrvata ulazi jedna izuzetno sposobna i na mnoga odricanja spremna mlada generacija hrvatskih studenata. Upravo ta generacija, kojoj se od srednje generacije idejno pridružio Augustin Blazović, dala je gotovo sve prijedloge za reformu i efikasnije komuniciranje s narodom u novim uvjetima, koji su se već niz godina nametali kao neodgodiva potreba. Nastojanja te generacije, koju možemo nazvati reformatorskom, zaslužuju posebnu pažnju i potrebu šire analize, u prvom redu s obzirom na njihove dugoročne prijedloge i neka zapažanja koja su još uvijek aktuelna, dapače i akutna. Središte okupljanja hrvatskih studenata u Beču postaje, uz Hrvatski akademski klub, časopis »Glas«. Puni naslov toga časopisa što ga je izdavao Hrvatski akademski klub, bio je: »Glas, časopis za kulturu i politiku«. Izlazio je četiri puta godišnje od 1957. do 1969. godine. »Glas« je 1957. godine pokrenuo Martin Prikosović, izvrstan organizator mnogih veoma zanimljivih inicijativa, koje pokreće već gotovo dva desetljeća. Jedan od bliskih suradnika Martina Prikosovića, S. Šulek, zabilježio je nekoliko zanimljivih podataka o pojavi prvog broja »Glasa«: »Prvi broj pripremili smo u proljeću 1957. Klub nije imao na pr. ni novaca. Svega par stotina šilinga. Mislim da su novčano pomagali P. Augustin Blazović, Martin Prikosović i Endre Berlaković . . . Gorčine, razočaranja i indiferentnost doživjeli smo već kod prvog broja. Dogovorili smo se, da ćemo kod neke kolegice Glas složiti i urediti završne poslove. Ali ona nas je lijepo iznevjerila i nije nas dočekala kod kuće, kako smo se dogovorili. Martin i ja nosili smo u koferima vrućim bečkim ulicama sav taj materijal i bili smo tužni i jadni.«[10]

Za pojavu generacije »reformatora«, njihova časopisa »Glas« i bolje razumijevanje nekih sukoba »Hakovaca« (HAK — Hrvatski akademski klub), okupljenih oko »Glasa«, sa starijom generacijom, koja se organizaciono vezala uz HKD i dijelom uz »Hrvatske novine«, zanimljiv je jedan dio uvodnika

što ga je za prvi broj »Glasa« napisao Augustin Blazović: »Radniki ovoga lista pripadaju poslebojnomu mladomu pokoljenju. Njihova je misao, njihov je trud ov skroman list. Ov prvi broj izlazi sasma neodvisno od svih strana, bez groša u džepu i bez osebnoga odobrenja naše starije generacije. To ne znači, da mi ne tribamo upute i pomoć starijega pokoljenja. Dobro znamo, da će naš sada još slab »Glas« samo uz njihovu dobru volju i podupiranje rasti i moćniji nastati.«[11]

Uz Martina Prikosovića kao urednika, na orijentaciju i program »Glasa« utjecali su svojim napisima osobito Nikola Benčić (danas predsjednik Hrvatskog štamparskog društva), Augustin Blazović, Endre Berlaković, Ivan Lav Sučić, te dva mlada pjesnika: Vladimir Vuković i Petar Palatin. Od brojnih pitanja koja je pokretao »Glas« treba posebno izdvojiti stav hrvatskih studenata prema književnom jeziku. Ako početak rasprave o književnom jeziku Gradišćanskih Hrvata označimo s godinom 1864, kada je Robica upozorio na potrebu reforme jezika, pojavu »Glasa« 1957. godine možemo označiti drugim prijelomnim događajem kojim započinje proces spoznaje o potrebi preuzimanja književnog jezika Hrvatske i njegova prilagođavanja potrebama Gradišćanskih Hrvata. Doduše, i prije pojave »Glasa« bilo je takvih spoznaja, ali su te spoznaje pojavom studentske generacije pedesetih godina dobile i određenu programatsku formu. Mlada inteligencija Gradišćanskih Hrvata, zauzimajući svoj odnos prema potrebama naroda i borbi za njegov dalji opstanak u okviru Austrije, postavila je upravo problem književnog jezika u središte pažnje. Nakon početne kristalizacije stajališta unutar same redakcije i čitave idejne grupe objavilo je uredništvo »Glasa« godine 1959. svoj program: ». . . naš cilj, pa ako hoćete, da to nazovemo i program, jeste, da polako sprovodimo hrvatski književni jezik u naš hrvatskogradišćanski prostor. Zadaća naše nove generacije mora se sastojati u tome, da mi evolucionim putem prihvatimo hrvatski književni jezik svih danas živućih Hrvata. Ako mi radimo na tome, to ne znači, da se i književnici, pisci drama i novela, i pjesnici, moraju ravnati prema nama. Znamo da svaki pisac može pisati dijalektom svojeg zavičaja.«[12]

Potrebu preuzimanja hrvatskog književnog jezika posebno je zastupao mladi slavist Nikola Benčić. Njegovi članci u »Glasu« prvi su ozbiljni i na znanstvenim osnovama koncipirani tekstovi posvećeni problemu jezika. Međutim, dio starije inteligencije teško se odricao dijalektalne književnosti, njenog jezika i jezičnog izražaja, obrazlažući svoje stajalište riječima da oni pišu za narod, koji ne razumije novotarije »Hakovaca«. Suradnici »Glasa« i Hrvatski akademski klub počeli su se, ne svojom krivnjom, udaljavati od HKD-a kao najstarije organizacije, uz koju su se, od njenog osnivanja 1929, vezali svi istaknuti pojedinci i grupe koje su bile stvarno hrvatske i borile se za opstanak i razvitak Hrvata u Gradišću.

Radikalizam mlade generacije izazvao je protiv sebe Hrvatsko kulturno društvo s čijim pak radom nisu bili zadovoljni idejni pripadnici »Glasa«. Dapače, »Glas« je dotadašnji rad HKD-a ocijenio vrlo nepovoljno i konstatirao, vjerujem sasvim objektivno, da Društvo, koje se želi predstaviti kao jedini predstavnik Gradišćanskih Hrvata, »ne pozna većina našega naroda . . . nego samo šakica Hrvata«. Razlog za to vidi urednik »Glasa«, između ostalog,

u činjenici da se spomenuto Društvo »gradišćanskom narodu jedamput na godinu u jednom hrvatskom selu na godišnjoj skupštini predstavi«.[13] Osim nedovoljne pokretljivosti i pomanjkanja populariteta Društva u okviru vlastitog naroda, »Glas« je još 1958. godine člankom »Propaganda na van ili u nutra?« nastojao ukazati na veoma štetne posljedice međusobne politike, optuživanja i sumnjičenja. Oštre kritike koje su pojedinci započeli putem »Hrvatskih novina« apsorbirale su snagu pojedinaca i grupa, a vrlo je brzo ta kritika prenesena i na teren stranačkih sukoba, tog veoma opasnog neprijatelja Gradišćanskih Hrvata. Pojedini kritičari nastupali su uvijek u ime naroda, a stvarno su se sve više udaljavali od vlastitog naroda. Takva kritika, zaključuje »Glas«, ne može aktivirati narod, »koji zbog takovoga napadaja nastane još bojažljiviji, još skeptičniji u pitanju našega narodnoga opstanka«.[14]

Nova generacija zagovarala je, uz prihvaćanje hrvatskog književnog jezika, potrebu pozitivne unutrašnje propagande, što bi aktivirala sam narod, koji je ostao gotovo pasivan u borbi za ostvarenje prava iz člana 7. Državnog ugovora. Misao vodilja »Hakovaca« bila je: uvući hrvatski narod Gradišća u proces odlučivanja i zahtijevanja, dati mu moć političkog subjekta i time paralizirati protivnike manjinskog prava Gradišćanskih Hrvata sadržanog u odredbama člana 7. Državnog ugovora, koji su nastojali dokazati da ostvarenje odredaba člana 7. ne zahtijeva narod već uglavnom Hrvatsko kulturno društvo i neki pojedinci.

Potreba drugačijeg rada s narodom, traženje novih putova prema vlastitom narodu, zahtijevala je, prema ocjeni uredništva »Glasa«, reformu postojeće organizacione strukture društava Gradišćanskih Hrvata. Zbog toga je »Glas« još 1960. godine predložio slijedeće akcije: »Kako bi se stvorila mogućnost da dođe de reaktiviranja Hrvatskog kulturnog društva (i svih drugih društava), bilo bi sada potrebno sazivanje jedne sveopće konferencije, koja bi se mogla nazvati Radna zajednica Gradišćanskih Hrvata, a na kojoj bi morali biti zastupani slijedeći predstavnici: Hrvatsko kulturno društvo Gradišća, Hrvatsko gradišćansko kulturno društvo iz Beča, Hrvatski akademski klub, Štamparsko društvo, političke stranke, Crkva, učiteljstvo, nezavisni kulturni radnici, sindikati, katolička omladina, seljaci, radnici i dr.«[15] Tako izabrana Radna zajednica Gradišćanskih Hrvata sastajala bi se ubuduće, prema prijedlogu »Glasa«, nekoliko puta godišnje, raspravljala i zauzela jedinstveno stajalište prema svim važnim pitanjima života i položaja hrvatske manjine.

Idejni pripadnici grupe »reformatora« proširili su svoje djelovanje i prema Gradišćanskim Hrvatima nastanjenim u Beču, a zatim prema hrvatskim srednjoškolcima u Gradišću i izvan njega. Osnovna misao koja je određivala njihovu akciju bila je: za ciljeve pokreta stvoriti što veću osnovicu i uporišta u narodu. Sve te akcije koordinirao je, dakako, Hrvatski akademski klub kao osnovna organizaciona jezgra reformatorskog pokreta. Tako je Robert Sučić godine 1962. pokrenuo »Informativni vjesnik«, namijenjen u prvom redu Gradišćanskim Hrvatima u Beču. Mnogi od njih još uvijek se živo sjećaju »Informativnog vjesnika«, koji su primali na adresu svoga stana. Zatim, zalaganjem Nikole Benčića i Roberta Sučića pokrenut je godine 1966. časopis »Mlado Gradišće« s podnaslovom: »Časopis za Gradišćansku omladinu«.

Upravo oko toga srednjoškolskog časopisa počinje se u Gradišću stvarati jezgra nove generacije, koja će se krajem šezdesetih godina okupiti u Beču oko Hrvatskog akademskog kluba. Ta nova generacija hrvatskih studenata pokrenut će osobito zalaganjem Franje Palkovića svoj novi časopis »Novi Glas«, koji izlazi od 1969. do danas.

Na žalost, nedostatak čak minimalnih financijskih sredstava, koja su neophodna pretpostavka za pokretanje i izdavanje novina i časopisa, ostavila je trajne i za izučavanje toga pokreta nesagledive posljedice. Naime, Hrvatski akademski klub bio je primoran izdavati svoja glasila umnažanjem na pisaćem stroju s najjednostavnijim sistemom uvezivanja, što čini i danas. Zbog toga je već danas nemoguće dobiti sačuvani komplet bar jednog od ovih zanimljivih novina i časopisa.

Dakle, na radikalizam hrvatskih studenata oko »Glasa« nadovezuje se, danas, jedna nova generacija studenata okupljena također oko svog novog glasila: »Novi glas«. Njihov udio u životu naroda iz kojeg su ponikli i akcije koje danas poduzimaju uz brojna druga društva, »Hrvatske novine«, hrvatske učitelje i svećenstvo, istaknute pojedince i sam narod, kod kojeg je kao nikada do sada vidljiv snažan osjećaj svijesti o pripadnosti hrvatskoj kulturi i jeziku, najbolja su garancija budućeg narodnog opstanka ove hrvatske manjine u Austriji, prema kojoj se narod Hrvatske uvijek odnosio s posebnim divljenjem.

Bilješke

[1] *Hrvatske Novine*, Beč XVIII/1940, br. 3
[2] *Isto*, II/1924, br. 42
[3] *Naš Glas*, Beč I/1923, br. 1
[4] *Isto*, br. 11–12
[5] *Hrvatske Novine*, Sauerbrunn, IX/1930, br. 20
[6] Ivan Esih, *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb 1933, (Izdanje društva Gradišćanskih Hrvata), sv. I, str. 9
[7] *40 ljet - Hrvatsko kulturno društvo 1929–1969.* (Jubilarni spis), Željezno 1969, str. 7
[8] *Naša domovina*, Ljetopis Hrvatskog kulturnog društva u Gradišću, Neusiedl 1934, str. 7
[9] *Glas*, časopis Hrvatskog akademskog kluba, I/1957, br. 1, str. 2
[10] *Isto*, 1962, br. 2, str. 3
[11] *Isto*, 1957, br. 1, str. 2
[12] *Isto*, 1959, br. 3, str. 2
[13] *Isto*, 1959, br. 3, str. 1
[14] *Isto*, 1958, br. 1, str. 2
[15] *Isto*, 1960, br. 2, str. 2

Gradišćanski Hrvati između jučer i sutra

Nikola Benčić
Željezno

Oko imena

Hrvati u Gradišću sami sebe oduvijek nazivahu Hrvatima, a po jeziku su štokavci i čakavci. Naglašavanje hrvatstva u nekim je slučajevima poprimilo čak i groteskne forme, kao na primjer: »Još pred nekoliko leti se je mislilo i govorilo od Hrvačanov i od Hrvatov med našim narodom. Hrvačani su oni, ki živu u Jugoslaviji, a Hrvati smo bili mi u Gradišću. Danas se zna da su i Hrvačani Hrvati.«[1] Međutim, istina je da se još nedavno mogla čuti tvrdnja kako je kultura Gradišćanskih Hrvata samostalna, potpuno autohtona, da nema gotovo nikakve veze s hrvatskom kulturom, da su Gradišćanci možda baštinili kulturu Slavena Velike Karantanije.

Nijemci su Hrvate nazivali ispravno Kroaten ili podrugljivo Wasserkroaten, Hrvati uz vodu ili vodeni Hrvati, jer su nekada stanovali uz vodu ili još stanuju uz Nežidersko jezero; naziv je podrugljiv i omalovažava Hrvate, koji su svoj jezik »razvodnili« njemačkim i mađarskim riječima. No, nazivali su ih i Bosner Kroaten (bosanski Hrvati) ili Weisse Kroaten — Bijeli Hrvati (Beli Chrobati).

Mađari ih nisu nazivali jedinstvenim imenom; u nekim dokumentima nazivaju oni Gradišćanske Hrvate Horvát, Horvátok, ali ima i dovoljno primjera za Tót, a za pokrajinu Tótság, kao i kod imena Slovak i slovačka pokrajina. Za njih je bio Tót svaki onaj koji je govorio slavenskim jezikom; time su zapravo željeli izraziti svoj duboki prezir prema Slavenima, jer su se osjećali »gospodskim narodom i za vladanje rođenom nacijom«.[2] Etnografski, ovi nazivi nisu točno ispitani.

Kriza tradicije i svijesti

Narodna je svijest u Gradišćanskih Hrvata oduvijek bila budna, i to naročito u nižim društvenim slojevima. Ta se činjenica isticala kao negativna pojava, jer hrvatska je svijest tumačena kao zaostalost.

Mora se ipak priznati da su komponente narodne svijesti kompleksne i višestruke.

Nerazvijenost privrednih i političkih prilika bila je uzrokom da Gradišćanski Hrvati nikada nisu izgradili jači građanski ili nižeplemićki sloj, a pogotovu nisu imali svog višeg plemstva. Tako je Hrvatima u Gradišću već od početka nedostajala ona manjina ili grupa u društvu koja je u kulturnom životu drugih naroda odigrala važnu ulogu i odrješito usmjerila razvoj narodne kulture. Malobrojno više i niže plemstvo utopilo se u mađarske i njemačke staleže prije nego što je uopće shvatilo svoju ulogu i na bilo koji način utjecalo na učvršćivanje i održavanje narodne svijesti. Kome je pak uspjelo uzdignuti se iz kmetskog ili poluslobodnog staleža — milošću veleposjednika — do građanskog sloja, taj bi se zbog rijetkosti slučaja ili zbog potpunog gubljenja kontakta sa svojim narodom u najkraćem vremenu asimilirao. Jedinim višim slojem među Gradišćanskim Hrvatima možemo smatrati svećenike i učitelje, koji se zaista već peto stoljeće brinu za ovaj narod.

Glavni barjaktari narodne svijesti od početka su bili svećenici. U podsvijesti čuvali su i nastavljali staru glagoljašku tradiciju. Na ovom se mjestu ne može prešutjeti ni povoljan utjecaj svećenika u razdoblju protureformacije. Posljedica ovog, možda najvažnijeg razdoblja u gradišćansko-hrvatskoga kulturnoga života bila je učvršćena, ojačana narodna svijest, sređenije gospodarstveno stanje, osigurani uvjeti politički i društveni, zamah literarno-kulturnoga života izričito gradišćansko-hrvatskog karaktera. U tom je vremenu snažno ojačalo hrvatsko stanovništvo u selima (migracijom ili prenarođivanjem u svoju korist). Temelji gradišćanskog kulturnog života — koji se sada već potpuno otcijepio od matičnog naroda — položeni su u to vrijeme, a bez pretjerivanja možemo reći da su to bili čvrsti i solidni temelji.

Danas su svećenici s promjenama u crkvi izgubili nekadašnju ulogu, no njihovo djelovanje još je uvijek važan faktor u održavanju narodne svijesti. Čini mi se ipak, da se svećenički stalež zamorio u stalnoj borbi, a uz to i vrijeme govori jezikom ekumenizma i kozmopolitizma, kod kojih se osobine posebnosti, izvanrednosti, različnosti utapaju u niveliranoj masi. Nova generacija se ne bavi više toliko narodnim poslovima, ne poklanja pažnju problemima neznatne manjine, nego općenitim problemima, prema kojima su pitanja šačice ljudi ništavna. Za velike narode rješavanje po život važnih problema zahtijeva veliku opreznost i vrijeme, za manjinu rješavanje »neznatnih« problema zahtijeva još veću opreznost, ali istovremeno i hitnost, jer se radi o grupi u kojoj se svaki pojedinac broji i u kojoj se u toku jedne generacije može prokockati posebnost kulture, cjelovitost narodne skupine. Opasno je po narod što Gradišćanski Hrvati nemaju više dovoljno svećeničkog naraštaja. To će dovesti do toga da će se hrvatska sela popuniti svećenicima koji ne poznaju naš jezik. Time će se točno potvrditi Breuova teza: »Može se smatrati načelnim pravilom, da se nijedno selo ne može održati bez hrvatske bogoslužbe«.[3]

To vrijedi unekoliko i za učitelje, koji su uz svećenike svjesno i sustavno gajili hrvatsku kulturu i hrvatsku svijest. Sve do najnovijeg vremena oni su bili centar prosvjete na selu. Kriza je počela nakon prvog svjetskog rata. Jedni su uvidjeli da bi bilo potrebno uzdignuti seljačku kulturu, ali zna se da je svaka promjena bolna i teška. Drugi su smatrali da je potrebno samo očuvati postignute pozicije, tj. obilježja svojstvena Gradišćanskim Hrvatima karakterizirana naslijeđenim kulturnim stanjem. U ovoj dilemi, u ovom podzemnom titranju, koje je matematičkom preciznošću obuhvatilo i šire slojeve, izgubili su, uz svećenike, i učitelji jasan stav i smjer, koje su nekada imali. Zaista je Fran Kurelac svojim posjetom 1846. i 1848. pokrenuo gore navedenu dilemu, ono tiho cijepanje duhova, koje je pak oštro i glasno udarilo po licu Franju Kuhača, kad je 1878. posjetio zapadnougarske Hrvate i kad mu je neki svećenik dobacio da »oni (Hrvati u Mađarskoj) nisu prijatelji Agramitov.«[4] I sami su učitelji dospjeli u neizvjesnost i počeli donekle sumnjati u vrednote ove naše posebne kulture. A time su je zapravo i osudili na polaganu smrt, ne uspije li im uzdignuti se poput ptice feniks iz vlastitog pepela u novom sjaju.

Nipošto ne namjeravam osuditi naše učitelje i svećenike. Oni su u najplemenitijoj namjeri, neumornom radinošću obavljali svoju dužnost prema mogućnostima i sredstvima što su im stajali na raspolaganju. Ali početkom 20. stoljeća tehnika i komunikaciona sredstva počeli su se razvijati takvom brzinom da nas je utjecaj ovih sredstava, naročito masovne komunikacije, oborio za decenije. Gradišćanski Hrvati stoje tu goloruki, bez većih komunikacionih mogućnosti, bez dovoljno knjiga, prostorija, i u stalnoj strepnji zbog nedostatka materijalnih mogućnosti, s aparatom i strukturom koje je narod sačuvao još iz 19. stoljeća. Nekadašnja samostalna narodna kultura leži na odru, porušena, a na prazno mjesto se postavila masovna kultura, koja ima za sobom privrednu silu, istraživački štab i veliku privlačnost. Ta masovna kultura prijeti da će nas doslovno progutati, jer sustavno guli tvrdu koru naše samosvijesti. Ta nam superiorna pseudokultura svojim menedžerstvom nehotice mijenja kulturna središta u rezervate za masovni turizam kao senzacionalni kuriozitet, u egzotične, pseudokulturne ogranke, bez smisla za prave i iskrene kulturne vrednote, posebnosti, šarolikost i svježinu novosti.

Uzroci propadanja

Ovim se pitanjem bavio već Csaplovics u svojoj monografiji o Hrvatima zapadne Mađarske. On sužuje analizu samo na književno djelovanje, te nabraja uzroke propadanja: »ortografija ovog jezika nije jedinstvena pa zato više puta i najbolje djelo gubi mnogo od vrijednosti, hrvatski rukopisi nađu rijetko kad nakladnika, bogatiji i bogati ništa ne pišu, a siromašniji nemaju dovoljno novaca za štampanje svojih djela.«[5] To je napisano 1828. godine, ali se prilike ni do danas uglavnom nisu izmijenile. Iste nedostatke donekle je opazio i Breu 1970. godine.[6] On između ostalog ističe i različite kulturne razine, izgubljenu vezu s južnom cjelinom, nedostatak viših društvenih slojeva, odnarodivanje po gradovima, te činjenicu da Hrvati nisu postali u većem broju niti zanatlije. Kao pozitivnu stranu ističe zanimanje Gradišćanskih Hrvata za trgovački poziv. Oni su istovremeno iz Hrvatske i drugih krajeva nabavili knjige, koje i danas možemo naći u većem broju po tavanima i bibliotekama. Negativnom pojavom za Hrvate smatra Breu što su izgubili svoju narodnu nošnju (osim rijetkih iznimaka) i svoje plesove, a najvećom

pogreškom što se hrvatska narodnost, narodna kultura na svim poljima nije dovoljno istraživala.

Istina, između dva rata počela se jedna grupa znanstvenika i istaknutih kulturnih radnika (M. Ujević, I. Esih, M. Gavazzi i dr.) zanimati za ovu kulturu, te se počelo sa skupljanjem sveukupnog narodnog blaga uz pomoć dobro upućenih Gradišćanaca. Iz dosad nedovoljno istraženih uzoraka, nakon nekoliko izvrsnih publikacija prekinulo se s ovim radom, a materijal je ostao negdje ležati.

O karakteristikama Gradišćanskih Hrvata ima različitih mišljenja. Neka su krajnje negativna i nepovoljna, kao ono iz vremena Maksimilijana II (1564—1576): »Poznato je svima da od tih kradljivaca ništa nije sigurno, niti ralo na polju, niti suho drvo, a čak niti gnijezdo u šumi«, koje nalazimo kod St. Neilla.[7]

Csaplovics daje povoljnu sliku o Hrvatima. »Najistaknutija karakteristika za njih je«, piše on, »strpljivost u uboštvu, pobožnost, trezvenost bez većih krađa i bez umorstava. Sudbene su osude gotovo nečuvene, strogo je poštivanje morala.«

Drugačijeg je mišljenja njemački profesor Riehl: »Nekada«, kaže, »isticala se visina i snaga hrvatskih muževa ovog kraja (Pandrofa, *op. p*) i ljepota djevojaka. To se sada potpuno promijenilo. Ovi ljudi rade samo toliko koliko moraju i proizvode samo ono što im je potrebno. Opkoljen marljivim, donekle industrijaliziranim mađarskim, njemačkim i donjoaustrijsko-pograničnim življem, ovako nehajan narod neće se dugo održati.«[8]

Mogli bismo navesti još čitav niz mišljenja o Hrvatima u Gradišću i baciti ih na pliticu vage, no mislim da bi prevagnulo mišljenje Gradišćanskog Hrvata Petra Jandriševića, koji je dobro poznavao mentalitet svojih ljudi. On ovako počinje svoju karakteristiku: »Nas Hrvate i danas još mnogi ne razumu. A jedni nam se podrugivaju, drugi opet posmihuju«. A sve to jer nas ne poznaju, ne razumiju. Tko želi upoznati Gradišćanske Hrvate, mora znati slijedeće: »Mi smo došli s juga, izmed brigov. (. . .) Onde je Bog bliže človiku, nego na tustoj dolini, kade se ljudi stalno u medu i maslu kupaju. Onde zgora med brigi vsaki toliko ima, koliko suhoj, tvrdoj skali odboriti more. Onde ne ide plug prik sto tustih oranjev; onde se zemlja čudakrat na vlašćem hrptu nosi gori na brig. Ov človik, ki pod težinom košare potuljen mora tu zemlju pod nogami gledat, ov človik je ponizan. Ov človik, komu vsaka huda godina ne samo urodju odnese, nego s urodjem skupa i zemlju, se je naučio — ako znamda i s puškom na ramenu i s noži u pasu — na kolena pasti i moliti. (...) Ovih ocev dica smo mi. Iz ove zemlje smo izrasli i vlaga ove, a potom poljivane zemlje se je u naših žilah skupila. Ova krv pak ov pot, jedno u drugo zamišano, jesmo mi Hrvati Gradišća.«[9]

Kulturno osvješćivanje

Hrvati Gradišća, zapravo zapadne Mađarske, tek su se u drugoj polovini 19. stoljeća počeli kulturno osvješćivati u tolikoj mjeri da su uvidjeli kako je potrebno odgajati narod svim mogućim komunikacionim sredstvima. Bio je to najprije kalendar. Prvi se takav kalendar pojavio među Hrvatima u Gradišću 1864. godine, te je tako signaliziran početak svjetovne izdavačke djelatnosti. Ova se proširivala, u prvom redu kalendarima više vrsta, pa knjigama, novinama, tako da je u pokretu došlo do vidljivog napretka. Nakon prvog svjetskog rata Hrvati su željeli nastaviti djelo tamo gdje je ono zapelo 1914. godine. Novi zahtjev je bio da se Hrvati zapadne Mađarske udruže u kulturnu organizaciju, da bi mogli odgovarati novijim, svestranijim zahtjevima. Želju za takvom organizacijom izrekao je 10. kolovoza 1919. u Filežu Ivan Dobrović. Hrvatsko kulturno društvo (HKD) osnovano je u Šopronu tek 1921, nakon dugotrajnih i teških priprema, a narod je s iskrenim oduševljenjem pozdravio ovu akciju. Ali, iste je godine zapadna Mađarska došla pod Austriju, a time i većina Hrvata. Ta je činjenica za Hrvate samo utoliko bila sudbonosna što je hrvatsko kulturno tijelo razdvojeno: veći broj potpao je pod Austriju, manji dio ostao je u Mađarskoj, a nešto hrvatskog življa našlo se u novostvorenoj Slovačkoj. Posljedica je bila raspadanje HKD, a novo društvo započelo je djelovati tek 1929.

Kulturni život Gradišćanskih Hrvata ipak se nije potpuno isušio. Mladi ljudi, kao dr. L. Karall, R. Klaudus, I. Horvat i drugi, u kontaktu sa starijima, naročito s M. Meršićem st. i I. Dobrovićem, koji je u kritičnoj fazi 1921—1929. kao nadzornik hrvatskih vjerozakonskih škola organizirao hrvatsko školstvo i time mu osigurao dalji razvoj. I. Dobrović je u svojem izvještaju o ovom razdoblju godine 1963. to brodarenje potpuno ispravno nazvao »med Scilami i Karibdisi«.

Hrvati u Austriji pokušavaju se u to doba probiti u politici. Godine 1922. kandidirala se »Hrvatska stranka« u prvom redu u želji da i politički čuva hrvatske kulturne, privredne i društvene interese i vrednote. Stranka nije dobila dovoljno glasova te se Hrvati priključuju drugim austrijskim političkim strankama, u okviru kojih sve do danas pokušavaju u važnim pozicijama zastupati kulturne i privredne narodne interese.

O novijoj se društvenoj organizaciji počelo govoriti kada se nešto malo umirila unutrašnja situacija u Austriji. Već godine 1926. M. Meršić st. u članku »Lamentacija...« objavljenom u »Hrvatskim Novinama«[10] bolno vapi za društvenom organizacijom. Pravila nekadašnjeg društva predao je dru Karallu, a on se povezao sa svećenikom Antunom Grubićem i I. Dobrovićem, koji odmah polagano i veoma oprezno počinju pripremati tlo za novo društvo. U Šuševu je 1928. osnovan Pripravni odbor. Nakon temeljite pripreme u novinama, narod se s velikim oduševljenjem odazvao pozivima Pripravnog odbora za osnivanje novoga društva, te je ono osnovano 8. kolovoza 1929. u Vulkaprodrštofu pod imenom Hrvatsko kulturno društvo. U prethodnim mjesecima, u vremenu velike evropske krize, pokazao je narod veliku požrtvovnost.

Pravila društva su se koncentrirala na održavanje, osiguranje i jačanje narodne skupine u Gradišću. HKD je ubuduće u većoj mjeri namjeravalo zastupati narodne interese i prava, širiti znanje hrvatskog jezika, osigurati hrvatsko bogoslužje u hrvatskim općinama, brinuti se za umjetnost, običaje, gospodarstveni život, jednom riječju, HKD je mislilo obuhvatiti cjelokupne životne i kulturne interese Gradišćanskih Hrvata.

Od prvog je koraka djelatnost HKD shvaćena kao hrvatski pokret. Uskoro su osnovana odjeljenja i odbori za školska, crkvena, novinska, književna, povijesna i glazbena pitanja. Već od početka se naglašavalo nadstranačko držanje, tako da su odluke HKD u ovoj fazi objelodanjivane i u glasilu socijaldemokrata »Našem Glasu«, a ne samo u »Hrvatskim novinama«. Odmah se moralo raspravljati o nastavi na hrvatskom jeziku u osnovnim školama, uz koji se nije mogao i smio zanemariti ni državni jezik. U tu su svrhu stvorene »Male crikvene i školske novinice« pod uredništvom M. Meršića ml. i Slavka Marholda. Ove novinice su skoro decenij stvarale i širile narodnu svijest u redovima omladine, baš u ono vrijeme dječjeg razvoja kada su djeca najpristupačnija utjecajima. S tom namjerom HKD je tražilo nastavu hrvatskog jezika kao slobodnog predmeta na učiteljskim školama i gimnazijama, što je napokon i uspjelo. Napori da se nošnje, plesovi, navade Gradišćanskih Hrvata snime na film nisu uspjeli, a time je možda propuštena posljednja mogućnost odabiranja i žetve iz bogatog blaga narodnog života.

Mnogo većeg uspjeha imalo je HKD s tzv. »Hrvatskim knjižnicama« koje su se počele osnivati 1932. godine, i to u Klimpuhu za sjeverni dio, u velikom Borištofu za srednje Gradišće i Čajti za južno Gradišće. U ovim je bibliotekama skupljen velik broj starijih i novijih hrvatskih knjiga, za poučavanje i zabavu hrvatskog naroda. Na žalost, taj se bogati materijal raspršio za vrijeme rata.

U ovaj su se zamašni kulturni rad od sada počeli uključivati i zagrebački krugovi, koji su 1932. godine osnovali »Društvo prijatelja Gradišćanskih Hrvata«, ali je ono nakon nadobudnih informativnih predavanja po različitim gradovima u Hrvatskoj bilo zabranjeno. Skromne veze s Hrvatskom uspostavljene su nakon drugog svjetskog rata, a tješnje povezivanje počinje tek u posljednje vrijeme, nakon posjeta predstavnika hrvatske vlade Gradišću.

Kao vrhunac djelovanja između dva rata mogu se smatrati kulturne akcije jubilarne godine 1933, kad su Gradišćanski Hrvati slavili svoj 400--godišnji jubilej dolaska u Gradišće. Ovom su jubileju veliku pažnju poklonile i austrijske, mađarske državne vlasti te kulturne institucije u Hrvatskoj. U to se vrijeme poklanja pažnja tamburicama, koje se ponovo uvode u Gradišće, pjevačkim društvima, amaterskim glumačkim grupama i katoličkim omladinskim udruženjima. Težište je ležalo na dizanju narodne svijesti, prvenstveno većom naobrazbom. Čitav je ovaj razvoj prelomljen čim su nacisti preuzeli vlast u Austriji. Od godine 1938. sustavno se uklanjaju sve hrvatske institucije, a obnovljene su tek poslije rata.

Nove kulturne inicijative

Skromnim početkom godine 1946. postao je opet kalendar, a ovo se djelo nastavljalo korak po korak. Iz toga razdoblja ističe se »Memorandum HKD« iz godine 1955. austrijskoj vladi i velesilama koje su potpisale Državni ugovor, i to u svrhu »da (savezna vlada) temeljito ispita od društva postavljene želje i prijedloge, koje je ono sastavilo pozivom na član 7. Državnog ugovora, gdje su sadržane različne naredbe o pravu slovenske i hrvatske manjine u Austriji, i da naredi legislativne i upravno-tehničke mjere, koje iz zakona slijede«. Nakon spomenice vladi od 1955. slijedila je Rezolucija 1956, jer se vlada uopće nije odazvala zahtjevima manjina.

U širokoj prosvjetnoj djelatnosti nakon 1956. treba istaći više manifestacija koje su u prvom redu imale zadaću da austrijskom narodu pokažu presjek kulturne djelatnosti, a uz to i da podvuku državnopravno i egzistencijalno pravo naše narodne manjine. Naročiti su odjek imali Festival tamburice u Dolnjoj Pulji, otkriće spomenika Mati Meršiću-Miloradiću (1961) u Frakanavi, proslava 40-godišnjice Hrvatskog kulturnog društva (1969) u Vulkaprodrštofu i 50-godišnjice pripadnosti Austriji (1971). U tim se svečanostima izražavala briga za opstanak naroda i želja za osiguranjem najširih mogućnosti u pozitivnom, ljudskom smislu prava i zakona za Gradišćanske Hrvate.

Ali, u posljednje vrijeme počela je šira diskusija o kulturnom životu i pokretaču tog kulturnog života, o HKD! Općenito je mišljenje da se pravila HKD-a moraju promijeniti i prilagoditi novim životnim zakonima i zahtjevima, te najnovijim društvenim iskustvima. Pokrenuo je ovu široku, a nadamo se i djelotvornu, diskusiju dr. Demetar Linzer u 12. br. Hrvatskih Novina 1970. člankom »Temeljne misli o reformiranju HKD-a u Gradišću«. Njegov je zahtjev da se društvo svakako mora držati neutralnim, iznad svakodnevne političke borbe stranaka, jer time bi se omogućila suradnja svih Hrvata. Nadalje, on misli da bi preko demokratskih izbora valjalo uključiti šire slojeve u rad i odgovornost HKD-a, te uspostaviti centralni odbor, čiji su članovi automatski i predsjednici ostalih hrvatskih udruženja u Gradišću. U diskusiji je upozoreno i na izvanrednu ulogu tajnika, koji bi morao biti namješten honorarno, te na ulogu kulturnog referenta, kao koordinirajuće sile kulturnog života, koje do sada HKD nema. Diskusija se završila člankom »Van iz diskusije i na stvaranje reformov HKD-a!«[11] Dosadašnji rezultati bi se morali predati stručnoj komisiji za dalju obradu i raspravu. Reforma je zapela u odlučnoj fazi i ima se nastaviti ako HKD želi i nadalje ostati glavnim pokretačem i faktorom gradišćanskog hrvatskog kulturnog pokreta.

Najteži nam je udarac u posljednje vrijeme zadao austrijski radio, koji je u dva maha već odbio molbu HKD-a za emisije na hrvatskom jeziku. Molba je postavljena na temelju člana 7. Državnog ugovora iz godine 1955. u nadi da će Hrvati, kao što to već Koruški Slovenci imaju, u najkraćem vremenu dobiti prostora za emisije na hrvatskom jeziku.

Ipak možemo kazati da je uglavnom HKD i danas središnjica kulturnog i prosvjetnog rada kod Gradišćanskih Hrvata. Od 1971. ostvarila se jedna davna želja, te je uz veliku požrtvovnost samog naroda iz Gradišća izgrađena

u Željeznu (Eisenstadtu) zgradu koju nazivaju »Hrvatskim domom«. Time se barem na materijalnom području ostvarila jedna stara težnja Hrvata.

Iseljavanje Hrvata iz Gradišća započelo je već u godini oslobođenja kmetstva. Uzrok su brojne obitelji, a zemlja neplodna. Vrhunac je iseljavanja dostignut nakon prvog svjetskog rata, kad je većina emigranata prebrodila Atlantik i time se zapravo izgubila za Hrvate u Gradišću.

Nakon drugog svjetskog rata počinje iseljavanje u gradove i industrijski bolje razvijene krajeve, u prvom redu u Beč. Priličan broj raseljenih već je nakon prvog svjetskog rata izabrao Beč za glavno boravište. U Beču je već 1923. došlo do osnivanja hrvatskog društva. Utemeljitelji toga društva bili su obični, jednostavni, pošteni ljudi. U svome oduševljenju oni su se povezali i s Hrvatima s juga. Ovom društvu je u početku uspjelo otkloniti i političke nesuglasice među Hrvatima, no samo za kratko vrijeme. Nakon unutrašnje bure, koja se 1927. počela odvijati u Gradišću, raspalo se to društvo, koje je do tada djelovalo na privatnoj, rodbinskoj bazi. Do utemeljenja Hrvatskog kulturnog društva u Beču došlo je 1930. s određenim osnovama: skupiti sve Hrvate u Beču i kulturnim djelovanjem širiti znanje hrvatskog jezika, kulturu uopće i time izgrađivati slogu među Hrvatima. Od toga vremena skuplja ovo društvo Hrvate u Beču sve do danas, i to više na popularno-zabavnoj osnovi, koja se od 50-tih godina proširila i na područje sporta. Glavni cilj je oduvijek bio očuvati hrvatski karakter i u velegradu. Od 1933. godine imaju Hrvati svoga svećenika. Koliko je ovo društvo bilo potrebno, ispostavilo se tek kad je 1936. M. Meršić st. u selu Veliki Borištof proveo sociološko-društveno ispitivanje, te se tada ustanovilo da iz ovog sela u Beču borave 452 osobe. Tada je Beč bio, a i danas je, najveće hrvatsko gradišćansko selo jer je u njemu koncentriran najveći broj Hrvata iz Gradišća.

Hrvatsko štamparsko društvo (HŠtD) naslijedilo je Hrvatsko nakladno društvo (HND), koje je utemeljeno 1947. godine da bi Gradišćanskim Hrvatima osiguralo i nakon drugog svjetskog rata tjedne novine. Želja je osnivača bila: brinuti se za hrvatsku štampu, čuvati tiskanim slovom zajedničke interese, na prvom mjestu gajiti hrvatski jezik, širiti hrvatsku knjigu, te pojačati narodnu svijest.

HND je želio jednom tjedno informirati narod o kulturnim i političkim zbivanjima na hrvatskom jeziku, osvješćivati narod i voditi ga u pravom pučkom i narodnom smislu. Tako je, zapravo, udaren i temelj novinstvu, koje i danas, uz sve krize i raznovrsne poteškoće, odgovara svome prvobitnom načelu.

Godine 1960. Hrvatsko nakladno društvo pretvorilo se u Hrvatsko štamparsko društvo, a time je stavljeno na širu gospodarstvenu osnovu. HŠtD danas ima oko 200 članova, a godišnja članarina iznosi 200 šilinga. Glavni je cilj ostalo i nadalje tiskanje tjednih novina, godišnje izdavanje kalendara i ostalih izdanja — po mogućnostima — za hrvatski narod na čakavskom narječju.

Oduvijek se smatralo da pisana riječ igra važnu, možda najodlučniju ulogu u stvaranju i širenju narodne svijesti. HND i HŠtD su u postojećim okvirima pokušavali ostvariti te ciljeve, no širi prodor koči i danas, kao i u prošlosti, nedostatak dovoljno školovanih ljudi i dovoljno materijalnih sred-

stava. Zapravo su se kod nas uvijek pisale novine iz idealizma i odgovornosti za narod, a nikada iz profesionalnih razloga. Svi su žrtvovali svoje vrijeme, nakon obavljenog posla u državnoj, privatnoj ili svojoj domaćoj službi. Bilo je i vremena kada se seljak — nakon što je izorao ledinu i nakrmio stoku — latio pera, da piše vijesti za novine ili manje crtice. Psihološki je to očajna situacija, piše se i djeluje pod svjesnim ili nesvjesnim pritiskom, pod pritiskom odgovornosti prema narodu i posebnoj kulturi.

Hrvatsko nakladno društvo i Hrvatsko štamparsko društvo morali su se boriti s problemima i krizama koje za politički i državno učvršćene narode i ne postoje, pa se njima zapravo čine i smiješnim, čudnim i ništavnim. Za manjinu su ovi problemi ipak bitni, i ako se ne riješe, neophodno vode k razdoru, a u nekim slučajevima i do propasti društava. Iz ove široke, šarolike problematike mogao bih navesti problem neriješenog pisanog jezika Gradišćanskih Hrvata, latentno aktualno pitanje urednika novina, nedostatak suradnika na svakom polju i mnogo, mnogo problema koji otežavaju situaciju, tjeraju u očaj i rezignaciju.

Da se samo jedan manji dio programa može uopće izvesti, mora nam biti jasno. Čitavo kulturno djelovanje odvija se u dilemi: narodno-popularna izdanja po sadržaju i jeziku ili znanstvena izdanja za širi svijet, iz potrebe da se susjedima dokažu naše kulturne i životne snage.

A rezultati? Mršavi! Zašto? O tome bi se morala pisati posebna studija. Hrvatski akademski klub (HAK) također ima svoju tradiciju. Već se između dva rata organizirala školska omladina, u prvom redu srednjoškolci, u društvo »Rodoljub«, a kasnije u »Kolo« (1930). Njihovi zahtjevi su bili: što savršenije naučiti književni jezik i upoznati hrvatsku kulturu, a uz to potpuno usvojiti znanja iz svoje struke. Znanjem i svojim sposobnostima željeli su učvršćivati ugled naroda i tako dizati narodnu svijest. Oni su željeli i kod sebe i kod drugih otkloniti osjećaj manje vrijednosti i pokrenuti narod s kritične točke očaja, nehaja, neuralgije i letargije. Njihova solidna i aktivna djelatnost donijela je plodove: 400-godišnji jubilej doseljenja u Gradišće mogao se proslaviti u izvanrednom oduševljenju i zanosu. Njihova je zasluga da se po srednjim školama (Gornje Šice, Matrštof, Željezno) uveo hrvatski jezik kao slobodan predmet, a na tim temeljima leži i danas nastava hrvatskog jezika na višim školama.

Dok je između dva rata srednjoškolska omladina bila središte hrvatske misli i svijesti, tu je zadaću nakon drugog svjetskog rata preuzela akademska omladina, uglavnom na bečkom sveučilištu. HAK je pokrenuo i svoj vlastiti časopis »Glas« i »Novi Glas«. HAK je oduvijek bio lijevo, progresivno, revolucionarno krilo gradišćanskog kulturnog života. U principu, članovi HAK-a žele postići isto što i sva druga društva: učvrstiti narodnu svijest i širiti hrvatsku kulturu. HAK je kao glavno žarište hrvatske misli kod omladine proširio svoju organizaciju i na srednje škole, a unutar HAK-a djeluju literarna, plesačka, tamburaška, sportska sekcija, a uz predavanja i diskusije ima i mnogo zabave za mlade ljude.

Kulturni se život Gradišćanskih Hrvata danas odvija u krilu navedenih organizacija. Novije društvene forme su, međutim, zahtijevale bližu koordinaciju rada. Već je početkom 1969. Franjo Palković u »Novom Glasu«[12]

zahtijevao da se stvori ideja centralizacije iz godine 1964, i to na osnovi ravnopravnosti svih društava. U tu je svrhu stvorena Radna zajednica hrvatskih gradišćanskih društav,[13] te su tako postavljeni temelji za širu suradnju između svih društava.

Između dva rata pučko je kazalište u Gradišću doživjelo nagli uspon, a ta se tradicija nastavlja i danas.

Nekada su se sela međusobno natjecala u pripremi kazališnih predstava, a danas je — na žalost — sve manje kulturnih radnika koji bi preuzeli na sebe golem trud oko organiziranja takve djelatnosti. Nosioci te aktivnosti bili su učitelji i svećenici, a o njihovoj narodnoj samosvijesti ona i ubuduće ovisi. Sve te predstave nisu dosegle veće umjetničke razine, no to je razumljivo s obzirom na poteškoće u radu. Ipak, Gradišćanski Hrvati danas imaju repertoar od pedesetak komada, većinom prijevoda s njemačkog i mađarskog jezika. Šala i bezazlena igra imale su za cilj zabavljati narod, a pravom i teškom problematikom Gradišćanskih Hrvata jedva da se tko bavio (I. Horvat, A. Blazović).

Osnivačima pučkog kazališta možemo smatrati Meršiće, tj. M. Meršića st. i M. Meršića ml., kojima su se priključili I. Horvat, F. Sučić, A. Blazović i drugi mladi. Te su igre znale oduševiti narod, raznježiti ga do suza i trgnuti do ovacija, kao ono o Božiću 1948. u Štikapronu, kada je narod oduševljeno klicao: »Živilo hrvatsko pokolenje!« U nekim godinama (1928, 1933, 1934, 1948, 1949) gotovo se u svakom selu davala koja pučka igra. Možda bi taj rad i danas bio jedan od putova u narod. Svakako bi se djelovanje moralo koordinirati, polagati više pažnje pripremi i repertoaru, koji bi se morao obnoviti i proširiti. Čini mi se da ta grana kulturnoga života, premda ona ima najveći odgojiteljski i prosvjetiteljski utjecaj, životari nekako kao pastorče gradišćanskog kulturnog života.

Između dva rata u nekim su selima organizirani ozbiljni kulturni programi i prosvjetne večeri za omladinu. Za primjer možemo navesti Pajngert godine 1928, kada su predavanja za mladež i odrasle održali učitelj Martin Borenić, župnik Martin Meršić ml., učitelj Alois Marhold i dr. Mate Feržin; teme su bile slijedeće: njemački pravopis, crkvena umjetnost i muzika, povijest hrvatskog naroda, darvinizam, razlika između čovjeka i majmuna, Homer, vjera Grka i Rimljana, kretanje Sunca, materija Sunca, kamate, elektrika, znanost u Hrvatskoj, medicina i dr. Predavanja sličnog sadržaja održana su u više sela.

Problemi školstva

Hrvatsko školstvo u Gradišću počelo se razvijati i učvršćivati nakon crkvenog sabora u Trnavi 1611, koji se održao po zaključcima Tridentskog koncila (1545—1563).

Više pažnje počelo se školama poklanjati u doba reformacije kod protestanata, a kod katolika u doba protureformacije, kada je i katolička crkva, po uzoru na protestante, počela sa širom naobrazbom na narodnom jeziku.

U to se vrijeme zapravo i spominju prve škole u hrvatskim selima: Pandrof, Hrv. Jandrof, Hrv. Kiemlja, Pajngert, Vulkaprodrštof, Cindrof, Prisika, Uzlop, Dolnja Pulja, Filež, Čemba, Velika Narda, Vinciet i dr.[14] Predavalo se u tim školama vjerojatno na hrvatskom jeziku, i to: vjeronauk, pisanje, čitanje, račun. Uz to je već sinoda 1560. godine propisala i vjersko poučavanje odraslih.[15] Učitelj (u Gradišću »školnik« ili »škounjik«, mađarski »iskolamester«, latinski »magister«, »ludi literarii moderator«) imao je, uz nastavu, još čitav niz poslova, te je bio i crkveni pjevač i orguljaš, zvonar, općinski pisar, budući da je bio podređen župniku koji je obdržavao školu.

Do sada nije ispitano značenje srednjeg školstva za nas, premda bi materijal u školama u Šopronu (osnovana 1636), Kisegu (1673), Ugarskom Starom Gradu (1739), mogao skrivati važne podatke i za Hrvate. Da spomenemo samo da je srednju školu u Ugarskom Starom Gradu utemeljio Štefan Zidanić.[16]

Ima, međutim, točnih podataka o Hrvatima na sveučilištu u Gracu (isusovačko), u studiji Johanna Andritscha,[17] koji navodi neobično velik broj studenata iz gradišćanskih prostora, što je dovelo do najznačajnije epohe hrvatske vjerske književnosti Gradišćanskih Hrvata, do duhovnog učvršćenja u novom prostoru.

Marija Terezija je u svojem »Ratio educationis« dala školstvu nove osnove; njemački jezik morao se predavati u višim razredima, a za izvrsne đake i plemiće latinski. Car Josip II. je čvrstom rukom proveo svoje školske reforme, te za državni i nastavni jezik određuje njemački jezik (1783), ali je zbog velikog otpora zemalja krune sv. Stjepana 1790. morao povući svoje odredbe. U razdoblju do 1845. bilo je više odredaba za škole, ali je nakon burne godine 1848. čitavo školstvo podređeno Beču. No, čini se da su u to doba škole imale narodni karakter. Velike promjene počinju 1867/68. Glavni organizator i pokretač hrvatskog školstva u to doba bio je Miho Naković (1840—1900), koji je okupio učitelje u radnu zajednicu i po nastavnom planu s učiteljima dao školi sve potrebne udžbenike. Time je on, zapravo, stavio hrvatsko školstvo na potrebne nove osnove. Gotovo sve hrvatske škole bile su crkvene, školska obveza trajala je šest godina, što se promijenilo tek 1921, kad su Hrvati došli pod Austriju. S obzirom na prilike u zapadnoj Mađarskoj, crkvene su škole za Hrvate bile povoljnije jer su ih one čuvale od mađarizacije i otuđivanja.

Taj je razvoj prekinut s tzv. »Lex Apponyi« godine 1907, kad je mađarski jezik određen za nastavni jezik u svim školama; samo se vjeronauk i nadalje predavao na hrvatskom jeziku.

Mađarizacija je u učiteljskim školama počela već prije. Godine 1868. izobrazba se učitelja proširila na trogodišnji tečaj, prema dotadašnjem dvogodišnjem školovanju. U Šopronu se u to doba predavalo na njemačkom, ali hrvatski je bio pomoćni jezik,[18] dok je mađarski jezik bio uveden tek kao predmet. Mađari 1870. ukidaju hrvatski jezik kao pomoćni jezik i kao predmet, njemački postaje pomoćni jezik, no mađarske su ga vlasti 80-tih godina ukinule. Hrvatski se od toga vremena nije više predavao ni u jednoj srednjoj (učiteljskoj) školi, ali učitelji su morali podučavati djecu na svom jeziku. Za njih je to bila tragična situacija, jer ni učitelji ni svećenici nisu imali prilike upoznati pravila hrvatskog jezika i sistematski upoznati hrvatsku

kulturu. Izuzetnih slučajeva bilo je sasvim malo, jedini je možda slučaj Đurskog sjemeništa, gdje su na privatnoj osnovi mladi bogoslovi učili hrvatski za vrijeme dra Andrije Verdenića.[19]

Početkom 20. stoljeća učitelj Borenić i dr. Verdenić počeli su nagovarati i slati đake na studije u Hrvatsku; tako se mogla razviti osnova naše kulture, da se Mađari nisu oduprli, očajno se bojeći utjecaja »Agramitov«. Opasnost je bila samo u tome što su Gradišćanci s veseljem ostajali i poslije završenih studija u Hrvatskoj.

Gradišćanski Hrvati školovali su se u srednjim školama u mjestima Šopron, Kiseg, Gornje Šice (1894), Sv. Gotthard, Mađarski Stari Grad, Požun, Đur.

S priključenjem Gradišća Austriji (1921) veći je dio Hrvata dodijeljen Austriji, oko 17 sela ostalo je u Mađarskoj, a neka u novostvorenoj Čehoslovačkoj.

Godine 1921. novim je zakonom (BGBL., Nr 85/1921) adaptiran za Gradišće mađarski školski zakon, koji ostaje na snazi do 1937. godine. Tim je zakonom u školi osiguran utjecaj crkve, koja je polagala više truda i pažnje nastavi na jeziku manjine. Situacija je ipak bila bijedna, a zadaće školstva velike, jer je bilo potrebno što prije dati učiteljima potrebne knjige u ruke. Tu su poteškoću svladali pod vodstvom Ivana Dobrovića; on je skupio učitelje u »Učiteljsku radnu zajednicu Veliki Borištof«, koja je i danas mjerodavni čimbenik kulturnoga života. Ivanu Dobroviću uspjelo je uz suradnju izvanrednih učitelja (Slavko Marhold, Rudolf Klaudus, Ivan Vuković, Jože Liebezeit) i svećenika (Martin Meršić st. i Martin Meršić ml., Petar Jandrišević, Toma Sučić, Ante Grubić, Ivan Jagšić, Mate Karall, Ivan Mušković i dr.) u kratkom vremenu pružiti učiteljima potrebne knjige u ruke, a ta je bogata i izvanredna djelatnost za školu značila preporod. Njemački se jezik predavao kao predmet, od drugog razreda osnovne škole 5 sati tjedno (Naredba od 7. srpnja 1922, br. 12—531). Već od 1924. učitelji su pokušavali naučiti djecu toliko njemački da su se ona lako mogla snaći u građanskim i srednjim školama s njemačkim nastavnim jezikom.

Općenito se može tvrditi da je time hrvatskom školstvu u Gradišću postavljena dobra osnova. Uz to, premda su učitelji morali polagati dodatne ispite na njemačkom jeziku, uskoro je iškolovana nova učiteljska generacija s boljom metodološkom i narodnom podlogom.

Mađarska zakonska osnova za škole ukinuta je tek zemaljskim zakonom iz 1937. godine (LSchG 1937, LGBL., Nr 40), i to po saveznoj zakonskoj osnovi iz 1936. godine.

Za Hrvate je taj zakon bio vrlo povoljan, ali uopće nije došao do primjene, jer je 1938. Hitler okupirao Austriju, a time su ukinuti austrijski zakoni i uvedeni zakoni Trećeg Reicha, koji su pak ukinuli i hrvatsko školstvo. Naredbom zemaljskog poglavara Portschyja od 12. rujna 1938. ukinute su crkvene škole u Gradišću, i time je uništena čvrsta tvrđava hrvatskoga školstva.

U razdoblju između dva rata u srednje škole Gornje Šice (učitelj Oskar Mikula), Matrštof (dr. Ivan Jagšić) i Željezno (prof. Ludvig Zončić) uveden je hrvatski jezik kao slobodan predmet dva sata tjedno. Zapravo su te škole postale žarištem hrvatskog duha u redovima mladeži.

Nakon drugog svjetskog rata vratio se u Gradišće statut savezne zemlje, što su Hrvati s velikim zadovoljstvom pozdravili. Za njih je to značilo obnovu starog školskog zakonskog stanja koje se pokazivalo povoljnim za njih. Istovremeno je imenovan i nadzornik za hrvatsko školstvo kod zemaljske vlade. No, crkvene škole nisu obnovljene, te je država preuzela brigu za osnovne škole.

Naredbom zemaljske vlade 1. rujna 1970. manje su općine spojene u veće upravne jedinice (LGBL., Nr 44, 1970); nekoliko je škola priključeno njemačkim većim općinama, a tako su bila ugrožena sela spojena s njemačkom većinom.

Važan događaj i za školstvo u poslijeratnom razdoblju bilo je potpisivanje Državnog ugovora 1955. godine. U tom ugovoru član 7. govori i o hrvatskom školstvu:

> (2) *Oni imaju pravo na osnovnu nastavu na slovenskom ili hrvatskom jeziku i razmjerni broj vlastitih srednjih škola; s tim u vezi školski nastavni planovi bit će revidirani i odsjek nadzorništva za nastavu bit će osnovan za slovenske i hrvatske škole.*[20]

Hrvati Gradišća s velikim su oduševljenjem primili vijest da će se za njih otvoriti srednja škola, no dok je Austrija za slovensku manjinu ispunila obveze iz Državnog ugovora, Hrvati ni danas još nemaju svoje više (srednje) škole.

Duboke promjene u školi započete su 1962. godine (BGBL., Nr 115/1962), kad je briga za hrvatsko školstvo prešla u nadležnost države. Obvezne škole dobile su uskoro svoj nastavni plan; godine 1963. dobivaju glavne škole za predmet hrvatski jezik, a 1966. osnovne (pučke) škole. Taj je rad završen s organizacionim zakonom obveznih škola (LGBL., Nr 42/1969), po kojem svakom školskom području (okrugu) s manjinskim (dvojezičnim) nastavnim jezikom mora biti dodijeljeno i školsko područje s državnim nastavnim jezikom. Ako se pak škola zatvori, ne mora se pitati manjina, jer dozvolu za zatvaranje škole daje zemaljska vlada nakon što je saslušala školski savjet. Theodor Veiter, poznati austrijski pravnik, kaže: »Tako može njemačka većina u svako vrijeme po volji odlučiti napuštanje jedne manjinske škole«,[21] tj. egzistencija manjine u ovom se slučaju ne uzima u obzir.

Po novoj organizaciji nižeg školstva, težište izobrazbe premjestilo se u glavne škole. Zakon je do sada branio samo pučke škole. Na glavnim i višim školama nastavni je jezik izričito njemački, a hrvatski se kao slobodan predmet predaje samo u nekim školama (Cindrof, Veliki Borištof, Gornja Pulja i Rohunac). U ostalim glavnim školama, koje pohađa priličan postotak hrvatske djece, ona ne uče ništa na hrvatskom jeziku. Baš je glavna škola, kao obvezna, postala težištem narodne izobrazbe — ali ne i za Hrvate, jer se hrvatska kultura u ovom dijelu zakona prešutjela.

U hrvatskim su selima otvorene samo dvije glavne škole, u Cindrofu i Velikom Borištofu. Bolja je situacija s pučkim školama, jer u hrvatskim selima ima 16 novih školskih zgrada.

Školska obveza u Austriji završava poslije 9. školskog tečaja, koji se naziva politehnički razred ili tečaj. Hrvatski se predaje samo u Velikom Borištofu,

dok u ostalim politehničkim tečajevima nije omogućeno uvođenje hrvatskog jezika ni u kojoj formi. U višim (srednjim) školama predaje se hrvatski jezik kao slobodan predmet tjedno 2 sata: u Saveznoj gimnaziji u Željeznu, u Muzičko-pedagoško-realnim gimnazijama u Željeznu, u Saveznoj gimnaziji Matrštof i Gornja Pulja, gdje je priključena i Muzičko-pedagoška realna gimnazija.

Od nastavne godine 1970/71. u Gornjim Šicama predaje se zahvaljujući posebnom zalaganju dra Linzera i ing. Wagnera hrvatski jezik u nižim razredima gimnazije, tjedno 3 sata kao slobodan predmet.

Izobrazbu učitelja do nedavno je obavljala učiteljska škola, a od 1968. tu funkciju ispunjava dvogodišnja Pedagoška akademija, na kojoj se predaje metodika i didaktika hrvatskog jezika za osnovne i glavne škole, 1 sat tjedno. Hrvatski jezik se ne predaje kao predmet. Posljedica stalnog zanemarivanja hrvatskog jezika, započetog od glavne škole, preko više škole do pedagoške akademije, vodi k tome da učitelji dobro svladavaju njemački jezik, ali slabo vladaju strukturom i pravilima svoga materinjeg jezika.

Uza sve to umanjio se broj škola u kojima se u bilo kom obliku predaje hrvatski jezik (studij nema realne perspektive). Stanje je otežano još i time što se u nekim slučajevima namještaju u hrvatska sela učitelji koji znaju samo državni (njemački) jezik, a učitelji sa znanjem hrvatskog jezika dolaze u sela u kojima se tim jezikom ne mogu koristiti.

Nije točno ispitano stanje dječjih vrtića, no i ova je grana važna za općenitu narodnu naobrazbu.

Nedavno se u okviru OECD organizacije povela anketa o sposobnostima učenika u obveznim školama u Gradišću, pa tako i u hrvatskim selima. Rezultati te znanstvene studije objavljeni su u knjizi 171/184 serije Beiträge zur pädagogischen Psychologie, pod naslovom »Die Begabungsreserven des Burgenlandes«, Beč 1966, str. 127—141. Cilj je studije bio usporedba učenika dvojezičnih škola s kontrolnom grupom djece s njemačkim materinjim jezikom.

Mnogo se puta hrvatskoj djeci predbacivalo da nisu kadra naučiti dobro njemački! Čak i poneki roditelji misle da hrvatski jezik koči njihovu djecu u napredovanju, pa ih zbog toga i šalju u čisto njemačke škole. Spomenuta pedagoška studija je, međutim, dokazala da djeca u dvojezičnoj nastavi postižu najčešće isto toliko koliko i u nastavi s jednim jezikom, a u nekim slučajevima postižu čak i bolje rezultate, te da osporavanje dvojezične nastave skriva psihološke, društvene ili političke korijene.

Nakon rata morali su biti stvoreni novi udžbenici, koji su danas skromni okvir nastave, uz malu školsku biblioteku što ju je stvorio nadzornik Konrad Meršić. U realnim predmetima nemaju hrvatski učitelji nikakvih udžbenika, tako da se ti predmeti predaju na njemačkom jeziku. Nedostatak takvih udžbenika ograničava jezično blago djeteta do fatalne granice samozanijekanja. Čini mi se naročito štetnim što nije obnovljena »Početnica«, jer je postojeća pisana analitičkom metodom, dok učitelji danas većinom rade globalnom metodom. Biblioteke su vrlo skromne, ne može se djeci staviti na raspolaganje dovoljno prikladnih knjiga, jer ni HŠtD, ni Austrijska savezna naklada (ÖBV) nisu kadre, uza sve pozitivno i veliko zalaganje za školsku biblioteku

i knjigu, pružiti dovoljno učila i knjiga djeci s dvojezičnom nastavom. Tako je preostala inicijativa samom učitelju; koliko se on sam založi za dvojezičnu nastavu i pripremi — a većina njih nema dovoljno knjiga na raspolaganju — toliko vrijedi i nastava u dvojezičnoj školi. Dvojezična nastava za učitelje je puno napornija i zahtijeva neograničeni optimizam i idealizam. Uza sve to, svi napori izgledaju ništavnim i bezvrijednim prema golemim mogućnostima izbora sredstava, učila i udžbenika u školama s državnim jezikom.

Statistika

Podaci za *godinu 1928/29*, prema H. N., br. 5, 1930.

Ukupno su bile 364 škole, s hrvatskom nastavom u 40 škola; broj djece 38 132, od toga 4 920 hrvatske djece.

Za *školsku godinu 1970/71*, prema: Bürgenländische Schulstatistik, Schuljahr 1970/71, Landesschulrat für Burgenland.

I. *Dječja zabavišta:* Ukupno 112, u hrvatskim selima (većina ili veća grupa) 17, sa 790 djece. Neobjašnjivo je što ni u jednom hrvatskom selu južnog Gradišća nema dječjeg zabavišta, a niti u većim hrvatskim općinama srednjeg Gradišća.

II. *Osnovne (pučke) škole:* Javnih i privatnih škola u Gradišću ima 265 sa 24 785 djece, od čega 1963 hrvatske djece; dvojezična nastava postoji u 41 političkoj općini, a velik broj djece posjećuje čisto njemačku nastavu.

Školska pokrajina:

Željezno i okolica: Vorištan, Klimpuh, Uzlop, Cindrof, Štikapron, Trajštof, Vulkaprodrštof, Cogrštof i Celindrof

Gornja Pulja: Frakanava, Veliki Borištof, Kališrof, Prvane, Mali Borištof, Gerištof, Mjenovo, Filež, Dolnja Pulja, Bajngrob, Šuševo

Borta: Stari Hodaš, Vinciet, Marof, Rupišće, Čajta, Čemba, Hrvatski Cikljin, Bandol, Sabara

Matrštof: Otava, Pajngert, Rasporak

Nežider: Novo Selo, Bijelo Selo, Pandrof

Novi Grad: Pinkovac, Žarnovica, Nova Gora, Stinaci

III. *Glavne škole:* Ukupno 43 škole sa 2063 djece, hrvatske djece 923. Hrvatski jezik se predaje kao slobodan predmet na glavnoj školi u Cindrofu, Velikom Borištofu, Rohuncu i Gornjoj Pulji, a od 1971/72. školske godine u Therezianumu (Željezno).

IV. *Pomoćne škole:* Ukupno 5 škola sa 727 djece, hrvatske djece 19, bez hrvatske nastave.

V. *Politehnički tečajevi:* Ukupno u 6 škola sa 1512 djece, hrvatske djece 125, hrvatski jezik se predaje samo u Velikom Borištofu kao slobodan predmet.

VI. *Niže stručne škole:* Po statistici se ne dijele točno po pojedinim stranim jezicima; naveden je samo broj polaznika s tuđim materinjim jezikom. Ukupno 4 škole s 3 432 djece, od toga 404 s drugim materinjim jezikom od njemačkog, većina sigurno Hrvati, bez nastave na hrvatskom jeziku.

VII. *Više (srednje) škole:*

a) *Škole opće naobrazbe:* Javnih i privatnih ukupno 8, s 2 ekspoziture, djece 3389, Hrvata 225, u statistici nema broja na Muzičko-pedagoškim realnim gimnazijama u Željeznu (tečaj za hrvatski jezik posjećivalo je u ovoj godini 35 đaka, a taj broj odgovara 60—70% djece s hrvatskim materinjim jezikom). Statistici nije poznat ni broj Hrvata u Novom Gradu (Güssing), ne predaje se hrvatski u Nežideru (za 1970/71. — 17 Hrvata). Hrvatski jezik se predaje svuda kao slobodan predmet, tjedno 2 sata u višim razredima gimnazija, s mogućnošću da učenici polažu i maturu na hrvatskom jeziku; izuzetak čini samo gimnazija u Gornjim Šicama, s hrvatskim jezikom od 1. razreda, započetim s 3 sata tjedno.

b) *Stručne škole:* Ukupno 11 škola s 1908 đaka, Hrvata 171, bez hrvatske nastave.

VIII. *Pedagoška akademija:* Samo u Željeznu, sa 191 studentom, od toga 25 Hrvata, predaje se didaktika i metodika hrvatskog jezika.

IX. *Sveučilište:* Na Bečkom sveučilištu upisano oko 40 Hrvata, slavistiku studiraju 4.[22]

Školskim nadzornikom za hrvatsko školstvo poslije rata bio je imenovan akademski slikar Rudolf Klaudus, poslije njega provizorno, za kratko vrijeme, vladin savjetnik Štefan Zvonarić, koji je od 1950. nadzornik Gornjopuljanskog kotara. Poslije njega tu je dužnost preuzeo vladin savjetnik Konrad Meršić.

Za više škole opće naobrazbe odgovoran je sveučilišni lektor slavistike i stručni nadzornik za ruski jezik u Austriji dr. Alfred Schmidt.

Pravni položaj

Gradišćanski Hrvati nisu imali posebnoga prava, već su se kao useljenici i kmetovi morali držati uobičajenog prava onoga vremena. Neke povelje i dokumenti na hrvatskom jeziku sačuvali su se, međutim, sve do danas. Da je nekog običajnog prava ipak moralo biti, svjedoči nam narodna pjesma »Tužaljka za starom pravicom«, u kojoj se tuguje za hrvatskom pravicom:[22a]

Kade si pravica pravoga imena?
Kade si pravica staroga vrimena?
Kude s' poginula hrvatska pravica?
Hrvatsko koleno jako si nevoljno,
Nimaš, jur pravice zato si turobno.
Tebe milijući kričim sada k tebi:

Pomozi mi tužnoj (domovini), hodi, biži k meni!
Ja sam se pripravil zis mojim jezikom
Tebi se potužit pred visokim nebom.
Ar si prva rasla kot i klinčac cvala,
(Vsakomu, ča ga gre, ono si mu dala.)
Prvo te je bilo lipo pogledati,
A v sadašnje vrime moraš nazad prijti.
Krikni tužno s manum, hrvatska pravica:
(Ka si vsih nas bila visoka kraljica)
Vsaki me zatira, vsaki na ničt spravlja,
Vsaki me s oštrinom od tebe odbavlja.
Kade jeste danki, kade jeste noći,
Ke jesam ja imal v tvojem pravom časi?
Kade ti je ljubav, kamo su radosti,
Ke su prebivale v tvojih prvih otcih?
Oh da bi se oni mogli seda vstati
Ne bi se dost mogli oni naplakati.
Kad bi te vidili krivicu trpiti
Ne bi se dost željno mogli natužiti,
Vindar jesam svidok, kot su ruči moje,
Da će mi obatrit nebo srdce moje.

Koje je to hrvatsko pravo moglo biti, može se samo naslućivati: u prvom redu ukidanje oslobođenja od plaćanja poreza i daća, pa ukidanje slobode da sami biraju svoga svećenika, ukidanje hrvatske (glagoljaške) bogoslužbe u nekim selima. Zapravo je ovaj proces samo ujednačavanje pravnog stanja hrvatskih kmetova sa stanjem okolnih njemačkih i mađarskih kmetova, čim su se Hrvati ojačali i priviknuli na nove prilike. Dok se vabila i mamila radna snaga, nisu ih veleposjednici mogli staviti pod iste okove kao svoje starije kmetove.

Pravni je položaj kmetova bio točno određen po feudalnom pravu. Interese sela ili općina zastupala je »pravica« (u tome se sve do danas nije mnogo promijenilo), sa članovima: rihtar (sudac ili birov), a njemu su još pomagali prisežniki ili purgari. U selima s vinogradom još permeštar, a u selima bez vinograda poljar ili vrdir. Najčuveniji pravni dokument te vrste su »Pravila židanske ili prisičke gore«, koja je objelodanio već Ivan Dobrović u »Ljetnoj knjizi HKD 1931«, str. 65—79. Pravila su pisana hrvatskim jezikom 20. kolovoza 1769. godine i u 70 članaka ili »artikulušev« određuju točan djelokrug gornika (čuvara gore) ili permeštra (Bergenmeister, hegybiró). Kao poseban, vrlo značajan dokument hrvatskog pravnog života možemo još spomenuti »Frakanavzke Gmaynzke (općinske) knjige«, koje su započete 1707. godine, a sadrže zapise iz gospodarstvenog i društvenog života sela Frakanave.

Poslije oslobođenja kmetstva država je preuzela upravu sela i Hrvati su se, kao što su to i do sada pretežno činili, ograničili na čuvanje pravnih normi po običajnom usmenom pravu. Inače, ni manjih ni većih studija na

tom području nema. Navest ćemo najvažnija pravna određenja za hrvatsku skupinu u nekadašnjoj zapadnoj Mađarskoj, danas Gradišću:

1. Osnovni zakon decembarskog ustava 1867, član XIX temeljnog državnog ustava (StGG, RGBL, Nr 142/1867), temeljeno na tzv. ustavu Pillersdorfa (25. 4. 1848) član 4, i Kremsierskom zakonu o ljudskom pravu u nacrtu, član 21.

2. Mađarski zakon o ravnopravnosti narodnosti iz godine 1868, član XLIV, dopuna 1907, član 18/19, kojim se ograničava zakon iz 1868.

3. Mirovni ugovor od St. Germaina, (St. V. v. St. G.), StGBI., Nr 303/1920, odlomak V, član 62-69.

4. BGBI., Nr 85/1921, kojim je sređeno pravno stanje Gradišća i mađarskog prava.

5. Austrijski Državni ugovor (St. V.) iz godine 1955, član 6, 7. i 8 (BGBI., Nr 152/1955).

Bilješke

[1] Hrvatske Novine, 1929, broj 29.

[2] Ujević Mate, *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb 1934, strana 77.

[3] Breu Josef, *Die Kroatensiedlung im Burgenland und in den anschliessenden Gebieten*, Beč 1970, strana 156.

[4] Kuhač Franjo, *Među ugarskimi Hrvati*, Vienac 1878, br. 40–50. (vidi stranu 248 u ovoj knjizi).

[5] Csaplovics Johann, *Croaten und Wenden in Ungarn*, Bratislava 1828.

[6] Breu, *op. cit.*, str. 144–151.

[7] Neill St., *Versuch einer Topographie der verschollenen Ortschaften in Niederösterreich, zunächts der im ehemaligen Viertel unter dem Manhartsberg gelegenen*; Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich, sv. 15 (1881), strana 359.

[8] Riehl, Wilhelm Heinrich, *Wanderbuch*, II Teil, Land und Leute, sv. 4, strana 300.

[9] Jandrišević Petar, Hrvatski Kalendar i Ljetopis HKD u Gradišću za 1941, str. 33–34.

[10] Meršić M. st., *Lamentacija*, Hrvatske Novine, 1926, broj 9.

[11] Hrvatske Novine, 1970, broj 23.

[12] Palković Franjo, *Koordinacija*, Novi Glas, 1969, broj 1.

[13] Hrvatske Novine, 1970, broj 17.

[14] Polány István, *Nyugat magyarország közoktatásügyenek, története* Szombathely 1936, str. 46–52.

[15] Frankl Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Budapest 1873, str. 5 i d.

[16] Polány, *op. cit.*, str. 11–12.

[17] Andritsch Johann, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz, 1586—1872*, Graz 1956.

[18] Polány, *op. cit.*, str. 111–112.

[19] *Veliki Hrvat - kanonik dr. Andrija Verdenić*, Kalendar Gradišće 1969, str. 78–79.

[20] Citirano po: Mirko Valentić, *Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas*, časopis »Dubrovnik«, 1971, broj 1, strana 30.

[21] Veiter Theodor, *Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich*, Wien-Stuttgart 1970, str. 680.

[22] *Hrvatsko školstvo u Gradišću*, Novi Glas 1969, broj 12.

[23] Kurelac Fran, *Jačke*, br. 641.

Hrvatski govori u Gradišću

Dr Ivan Brabec
Zagreb

U toku povijesti mnogi su evropski narodi stvarali svoje naseobine u tuđini, često čak i daleko od evropskog kontinenta. No rijetko je koje preseljavanje imalo tako tragične razmjere kao iseljavanje žitelja Hrvatske u toku 16. stoljeća, kad su u Hrvatskoj čitavi krajevi ostali gotovo pusti, Jer, nije se odselio samo dio naroda, višak, kao što se to često dešavalo, a dešava se još i danas, već su se iselila čitava sela, pa čak i čitava područja odjednom. Dovoljno je da se sjetimo Zoranićevih stihova o rasutoj bašćini:

Ne more se provrit kud plandišća bihu
ni lapte procinit kud žitom rinjihu (radahu),
. . . . . .
Grade ostavljajuć, sela i kaštile
svak hiti bigajuć neprijateljske sile,

pa da nam bude jasno kakve je razmjere imalo to iseljavanje hrvatskog življa, kojega su glavni pravci bili područja zapadne Austrije i istočne Mađarske.

Pri tom valja imati na umu da su Hrvati onoga vremena, izloženi najezdi Turaka, u iseljavanju vidjeli spas od još veće nevolje: istrebljenja. Jer, samo je dio njih uspio naći novu domovinu, dok su mnogi u ratnim strahotama izgubili slobodu ili život. Zato Marulić vapije u pjesmi protiv Turaka:

Ubiše junake koji se rvihu
muže, žene, mlade svezav povedoše.

I tako, dok su s jedne strane preci današnjih Gradišćanskih Hrvata nalazili svoje nove domove daleko od domovine, dio Hrvatske, od Splita, Šibenika i Zadra pa sve gore do Drave ostao je pust, nenaseljen. Današnji stanovnici tih predjela potomci su kasnijih doseljenika iz drugih krajeva Hrvatske i izvan nje.

Prostor koji je u to vrijeme bio opustošen i napušten veoma je velik. Zna se kada su Turci zauzeli Klis, Kostajnicu, Požegu i tolike druge gradove, no veoma se malo zna o tome kamo se nesretni narod pojedinih krajeva sklonio.

Iako je izvan svake sumnje da su Gradišćanski Hrvati potomci izbjeglica iz tih krajeva, dosada još nije potpuno istraženo koji su bili pravci kretanja žitelja iz pojedinih mjesta i područja.

U određivanju bivšeg zavičaja pojedinih naselja Gradišćanskih Hrvata danas nam najbolje može pomoći njihov govor, jer se po njemu, barem približno, može odrediti odakle su potjecale pojedine skupine iseljenika. Samo se po sebi razumije da su današnji čakavci u Gradišću potomci iseljenika iz čakavskih krajeva, a štokavci iseljenika iz štokavskih krajeva. Kajkavaca danas gotovo i nema, iako ih je moralo biti, jer su u ono vrijeme poharani od Turaka i opustjeli i kajkavski krajevi. Međutim, čim se prihvatimo detaljnijeg određivanja, nailazimo na poteškoće. Razlog je tome taj što se današnji raspored govora u Hrvatskoj ne poklapa više s onim u 16. stoljeću. Danas kajkavci dopiru na istoku do Virovitice i Novske. Da ih je prije bilo i istočno od te crte, znamo, ali ne znamo dokle su sezali. Još je teže s čakavcima. Njih danas ima samo u Primorju, Lici i Istri. Dijalektološka karta jasno ukazuje da je čakavski teritorij torzo, ostatak. Čakavci u sjevernom i srednjem Gradišću potomci su iseljenika kojih je zavičaj bio u Pokuplju i Lici, dok štokavci potječu iz južnog dijela zapadne Bosne ili iz okoline Knina. Ipak, ne može se reći da je to sa sigurnošću utvrđeno. To su nagađanja i pretpostavke, kojih dokazivanje otežavaju mnogi momenti, a naročito činjenica što je za seljenja bilo miješanja pa su u novoj sredini nastajali govori kakvih u domovini nije bilo. Zato se u tom zamršenom traganju mora ići u detalje, u jezične pojedinosti, naročito u akcenatske odnose. Na temelju toga mogu se postići neki rezultati.

Istraživanje jezika pomaže nam, dakle, u razjašnjavanju povijesti iseljene Hrvatske. No, s druge strane, ono osvjetljava i neke probleme u domovini.

Kako je već rečeno, raspored govora u pojedinim dijelovima Hrvatske, kao i izvan njenih granica, danas je drukčiji no što je bio prije seoba. Štokavci, i jekavci i ikavci, naselili su mnoge opustjele predjele, i mi danas ne znamo kakvi su bili govori, govorne crte u nekim krajevima prije seoba, jer su ti govori zauvijek nestali. Nestali su u domovini, ali nisu u Gradišću i Mađarskoj, kamo su preneseni. Zato nam proučavanje tih govora pomaže u rekonstrukciji prošlosti, jer nam omogućuje da barem naslutimo osobine govora koji su živjeli na tada napuštenim prostorima. Nadalje, sačuvani iseljeni govori osvjetljavaju i razvoj našeg jezika, nekih njegovih osobina. Za primjer možemo uzeti objašnjavanje nekih pojava u našim primorskim govorima. Riječ je o promjeni glasa *m* u *n* *(vidin, sa sestron)*, *lj* u *j* *(jut, boje)*, o nerazlikovanju nepčanih i zubnih suglasnika (*Bracanin* i sl.), dvoglasima *(piet, ruog)*, popratnim vokalima uz *r* *(parst* ili *perst)*, gubitku *l* na kraju riječi *(pisa, bi)*. Pomišlja se na utjecaj primorskih Romana, neslaviziranih stanovnika primorskih krajeva[1]. Kao stanovnici gradova, ti su Romani bili bogatiji i kulturniji od Hrvata koji su živjeli uz njih, pa su osobine svoga govora prenijeli na naš svijet. Ta misao svakako ima svoje opravdanje, ali ju je teško prihvatiti u cjelini. Da je nerazlikovanje nepčanih suglasnika *(Bracani)* romanski utjecaj, može se prihvatiti, utoliko više što te crte u gradišćanskim govorima nema. Ona je raširena i bila raširena samo u primorju. Međutim, ostale spomenute crte poznate su i u Gradišću, ne samo kod čakavaca nego i kod štokavaca.

RASPROSTRANJENOST HRVATSKIH NASELJA U DONJOJ AUSTRIJI MORAVSKOJ SLOVAČKOJ I ZAPADNOJ UGARSKOJ NA KRAJU 16. STOLJEĆA

To bi bio dokaz da preci gradišćanskih čakavaca ne potječu iz primorja nego iz unutrašnjosti. Da to vrijedi i za pretke gradišćanskih štokavaca, ne treba posebno isticati.[2] Teško je prihvatiti misao da je utjecaj Romana sezao do Une, a tu je po svoj prilici bio zavičaj tih štokavaca. Što se npr. na Hvaru govori *parst*, moglo bi se shvatiti kao romanski utjecaj, ali isto tako govore i u Čembi (Schandorf) i u drugim gradišćanskim mjestima.

Eto zašto proučavanje gradišćanskih govora ima značenje i u razjašnjavanju prošlosti i razvoja našeg jezika.

Hrvatska naselja u Gradišću i oko njega

Hrvati su u Gradišću raspoređeni u nekoliko skupina. Najsjevernija je skupina u kotaru Neusiedl, sjeverno od Niuzaljskog jezera. To su Haci (zapravo, po njihovu, Hatci, jer im ime dolazi od njemačke riječi *Heide*, koja u tamošnjem narječju glasi *Hat*).[3] Najveće im je naselje Pandrof (Parndorf), koji ima 2000 žitelja. Jugozapadno od njih, oko glavnog grada pokrajine Eisenstadta (Željezno) savio se vijenac hrvatskih sela u kojima žive Poljanci. Međutim, smatra se da su srce Hrvatstva u Gradišću Dolinci oko Gornje Pulje (Oberpullendorf). Tu je najveće hrvatsko naselje Veliki Borištof (Grosswarasdorf). U brdovitom kotaru Oberwart (Borta), u desetak većih i manjih sela obitavaju Vlahi. Najjužnija skupina su Štoji, koji žive u naseljima kotara Güssing. Ime im potječe otuda što uglavnom govore štokavski, za razliku od onih na sjeveru (izuzev Vlaha), koji govore čakavski.

Na karti u prilogu označena su mjesta naseljena Hrvatima i kotarska mjesta. Na njoj su unesena i sela s hrvatskim stanovništvom izvan Gradišća, a na karti na strani 63 šrafirano su označeni prostori što su u 16. stoljeću bili naseljeni Hrvatima, ali ih sada ondje više nema. Nestali su s različitih razloga. Kao što se vidi, hrvatska su se naselja nekada prostirala od Bečkog Novog Mjesta do moravske granice na sjeverozapadu i od Bratislave do Trnave na sjeveroistoku.

Hrvatska naselja označena su na karti u prilogu hrvatskim i njemačkim odnosno hrvatskim i mađarskim nazivima, a na strani 63 prostori nekada naseljeni hrvatskim življem označeni su rimskim brojevima. Na karti u prilogu naznačena su i mjesta naseljena Hrvatima koja se nalaze izvan današnjeg Gradišća, jer su nakon prvog svjetskog rata pripala Mađarskoj (osim Devinske Nove Vesi, koja je pripala Čehoslovačkoj).

Mjesta za koja se zna da su nekada imala hrvatsku većinu, ali su danas dobrim dijelom ili gotovo potpuno izgubila hrvatsko obilježje nisu naznačena na kartama, pa ćemo ih ovdje navesti.

U visini kotara Neusiedl, na mađarskoj strani, neko su vrijeme imala hrvatsku većinu mjesta Lébény i Magyar Kimle (Mađarska Kemlja) te Szentivan kod Győra.

U kotaru Oberpullendorf nekada su bila posve ili djelomično hrvatska ova sela: Svetica (Unterfrauenhaid), Lakindrof (Lackendorf), Kloštar (Kloster Marienberg), Drfelj (Dörfel), Sveti Martin (St. Martin), Lakimpuh (Lackenbach), Haračun (Horitschon), Tschurndorf, Unterloisdorf, Mališrof

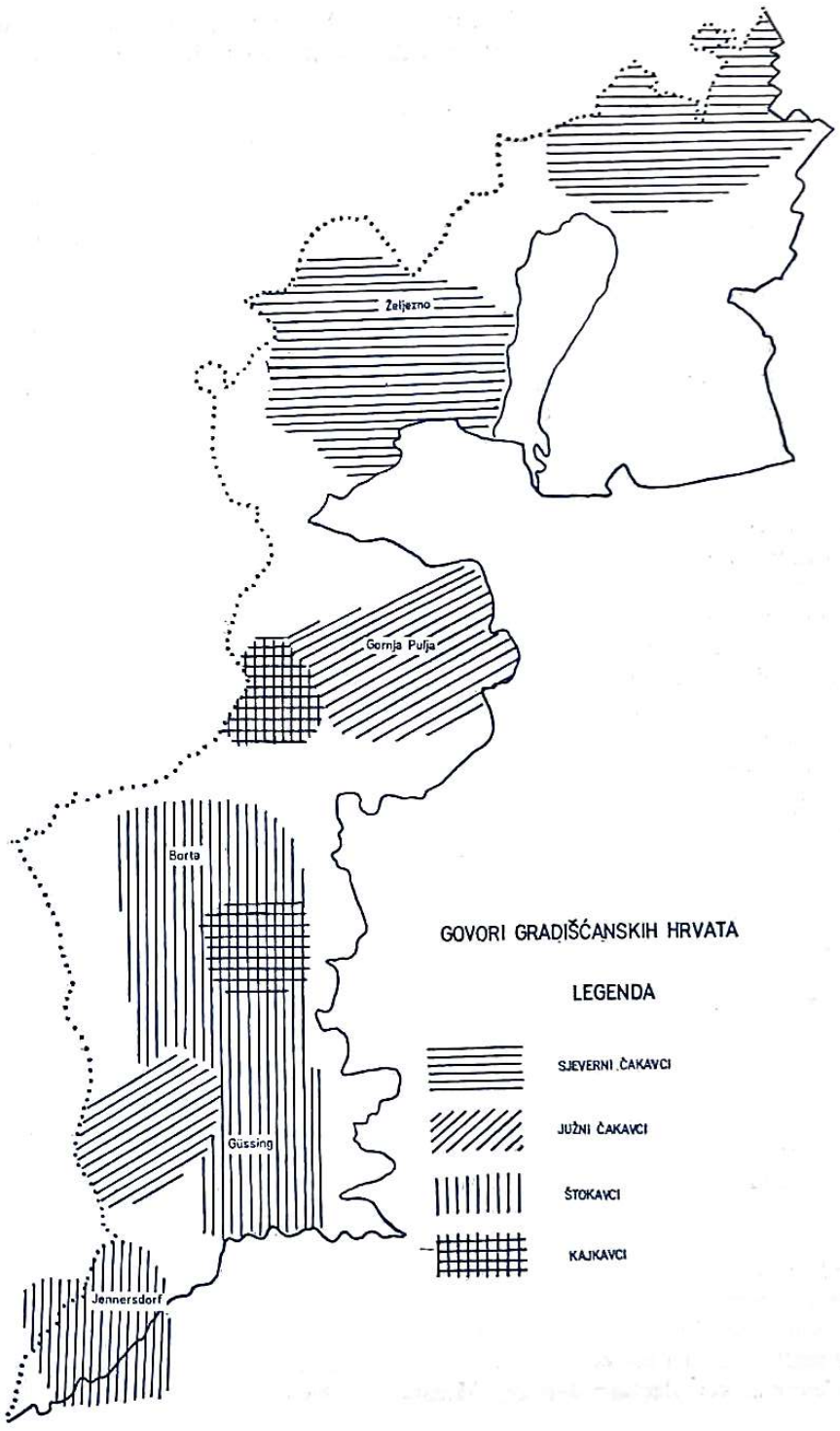

(Mannersdorf), a na mađarskoj strani bili su hrvatski: Fertöendred, Kövösd, Hegykö, Petöhaza, Kiscenk, Nagycenk, Lozs, Sarrod, Szeplak, Himod, Horpacs i dr.

U kotaru Oberwart bila su posve ili djelomično hrvatska ova sela: Kleinpetersdorf, Kleinzicken, Mischendorf, Alt-Schlaining, Eisenzicken, St. Martin, Hannersdorf.

U visini kotara Güssing, na mađarskoj strani, osim Petrovog Sela, koje je još i danas hrvatsko, nekada su bila pretežno hrvatska ova sela: Hrastovica (Harasztfalu), Veliki Kuked (Nagykölked) i Hrvatska Nadalja (Horvátnadalya).

U Donjoj Austriji Hrvata gotovo više nema. Hrvatski zna samo još nekoliko ljudi u pojedinim mjestima. Međutim, u 16. stoljeću tu je bilo toliko Hrvata i toliko su bili snažni da su se austrijski staleži počeli bojati za narodni karakter kraja uz samu prijestolnicu. Godine 1573. oni traže da se Hrvatima više ne dopusti useljavanje u Donju Austriju, te da se u mjestima gdje pored Hrvata žive i Nijemci, Hrvati ne uzimaju za suce ni za druge funkcije u vlasti, a oni koji već imaju funkcije da se smijene. Staleži se žale da se Hrvati počinju uzdizati nad Nijemce. Na tu peticiju car Maksimilijan II odgovorio je da su Hrvati borben narod, da se dotad nisu bunili pa da nema razloga da se uklanjaju iz zemlje, utoliko više što su se u svojoj domovini žestoko borili protiv Turaka.

Prijelom u povijesti hrvatskih naselja u Donjoj Austriji označuje 1683. godina, tj. druga provala Turaka prema Beču. Sela su bila spaljena, stanovništvo uništeno. Računa se da je u Donjoj Austriji tada ubijeno 30 tisuća, a odvedeno u ropstvo 40 tisuća stanovnika. Razumije se da se među postradalim svijetom nalazio velik broj Hrvata, jer su bili naseljeni upravo na onom prostoru kojim se kretao neprijatelj i na kojem su se vršile ratne operacije. Što je od Hrvata ostalo, to se ponijemčilo. Tako je druga opsada Beča za Hrvate imala dvostruko značenje. U domovini su oslobođeni od Turaka krajevi do Save i Une, a ovdje na sjeveru uništen je najveći dio izbjeglica iz Hrvatske.

Sjeverno i južno od Dunava (karta na str. 63 područje I) bila su hrvatska uglavnom ova sela: Andlersdorf, Au am Leithagebirge (Cundrava), Berg, Breitensee, Breitenstetten, Ebergassing, Deutsch-Altenburg, Engelhartstetten, Enzersdorf an der Fischa, Essling, Fischamend (Fišamienat), Götzendorf, Haringsee, Haslau an der Donau (Hazlava), Hof am Leithagebirge (Cimof), Höflein, Kopfstetten (Guštetin), Groisenbrunn, Landegg, Lassee, Leopoldsdorf, Loimersdorf (Limištrof), Mannersdorf (Mališ trof), Mansdorf, Maria-Ellend (Jelent), Orth (Šari Grad), Petronell (Petrlin), Pischelsdorf, Pframa, Pottendorf, Potzneusiedl (Lajtica), Rauchenwarth, Regelsbrunn (Oštarija), Scharndorf (Šarica), Schlosshof, Schönabrunn, Sommerein, Wildungsmauer (Nevrlin), Wilfleinsdorf (Biliš trof), Wolfsthal (Vučjak), Zwerndorf, Zwölfaxing.

Uz austrijsko-slovačku granicu (na karti područje II) bilo je, s austrijske strane, Hrvata u ovim selima: Baumgarten, Mannersdorf, Jedenspeigen, Sierndorf, Drösling, Ringelsdorf, Hohenau, Rabensburg, dok se na slovačkoj strani spominju: Malacka, Dimburk i Hohštetna.

Osim ovih širih područja na kojima su nekada obitavali Hrvati, hrvatske su izbjeglice našli utočište i u selima koja su sačinjavala dvije oaze: jedna je bila sjeverno od Bečkog Novog Mjesta (na karti područje III), a druga

iznad Stockeraua, zapadno od Beča (IV). U prvoj su bila sela Schönau, Günselsdorf i Teesdorf, a u drugoj Streitdorf, Hatzenbach, Sterndorf, Röseldorf, Steinabrunn i Simonsdorf.

U današnoj Čehoslovačkoj naselilo se podosta naših ljudi: jedni u Moravskoj, uz austrijsku granicu, a drugi u jugozapadnom kutu Slovačke između Drave i Morave (March).

U Moravskoj, zapadno od Mikulova (na karti područje V), hrvatska su bila ova mjesta: Nova Prerava, Frelištrof, Dobro Pole, a istočno od Mikulova (VI): Hlohovec, Poštornja, Nova Ves.

U Slovačkoj, jedan dio hrvatskih naselja (VII) nekada je činio cjelinu s velikim hrvatskim područjem u Donjoj Austriji; od tih naselja, danas ima Hrvata jedino u Devinskoj Novoj Vesi, dok ih je nekada bilo i u Devinu, Lamaču, Dubravki, Masti i Bistrici. Sjeveroistočno od njih, u području između Bratislave i Trnave (VIII), u 40 sela i nekoliko gradova (Trnava, Modra, Pezinok, Skalica),[4] bilo je u 16. stoljeću razmjerno mnogo naših ljudi, ali manje nego u Austriji i Gradišću, odnosno u zapadnoj Mađarskoj. Kako su po jeziku i načinu života bili bliski Slovacima, ti su se Hrvati brzo asimilirali. Najveći broj naših ljudi bio je u ovim selima: Male i Velike Šenkvice, Hrvatski Grob, Šarfija, Dlah, Borova, Vajnory, Račištrof, Sv. Jura, Švansbach, Bahon, Igrem, Čataj, Štefanova, Košolna, Sucha, Horny Orešany, Ompital, Spacince, Lošonc, Katlovice, Časta, Vištuk.

Haci i Poljanci

Po govoru se Hrvati u Gradišću dijele u dvije skupine: u čakavce i štokavce. U prvu skupinu spadaju Haci, Poljanci i Dolinci, a u drugu Vlahi i, razumije se, Štoji. Postoje razlike između pojedinih grupa, a i sela. Osim toga, valja istaknuti da na jugu, među štokavcima, ima i nešto čakavaca. Kako se to vidi i na karti narječja Gradišćanskih Hrvata (strana 65), čakavaca ima više, pa nije čudo da je to narječje imalo, i ima, funkciju književnog jezika.

Haci i Poljanci, naseljeni na sjeveru Gradišća, čine jezičnu cjelinu. S njima su bili srodni Hrvati u susjednim zemljama: Donjoj Austriji, Slovačkoj i sjeverozapadnoj Mađarskoj. Oni su ostaci onog velikog hrvatskog naselja što se protezalo od Beča i Eisenstadta do Györa i Trnave.

Evo primjera njihova govora:

Beloseuci i baka

Biêlom sêli nîsu za bâku imáli niš kŕmie. Uôpćinska prepostâunuost je sê tanačnîke puôzvala. Rîhtr je riêkau da se muôre nîšto učînjit. Tanačnîki su se dogovorîli da ćeju jednôga bîku potîegnut na tûram zi konuôpciem. Tôte je trâvie dôst, tôte nêka se napâsie. To ne prâvamo kûpit kŕmie kad ionáko nîmamo va kâsi pînies.

Drûgi dân su konuôpac bîki uôkolo vrâta zaviezáli, a uôpćinska prepostâunuost je sad muôrala na tûram tr povlíć bîku guôri. Tanačnîki su se

potîli tr ka cu (kad su) trî mètere imáli, onda je bîka jèzik ubîsiu. Tanačnîki su rèkli: Ur posiêže za trâvu zi jezîkom. Ka cu ga guôri potiegnûli, ko su vîdili da je bîka kráj, ar je siròma biu zadáven.

Bielo Selo

Va Ugřskom

Kako su nam stári ljûdi tîli povîdat, na Ugřskom je bîlo siromáštvo po siêm orsâgi. Na Esterâji je uriêdba bila čûda vêća. Žiuljiênje je bilo buôlje pa su ljûde za ljûde pehâundljali.

Va škuôli smo učîli zá ve hrvácke vâruoše: Zágrep, Sísek, za krâlja Tòmislava. Ponedîljak, utùorak, štřtāk, pîetāk, štîri dnî, učîli smo po hrvácku. Po ubiêdi, po puôdne, sâmo po nímšku. Srîedu tr subuôtu po ubiêdi je bilo fráj. Religiônsuntariht na hrvácki, kî je biu Nîmāc na nímški. Ponedîljak tr štřtāk jimáli smo dvî ûre po ugřski, a dvî po hrvácki.

Nuovo Selo

Vrak pa šuostr

Jednúč je šâu jedán šuôstr luôzu, ki je bîu jâko siromâšāk. Jimâu je žênu pa čûda dîcie tr je muôrau puôjt po dřva. Uôn je ziêu konuôpac suôbu. Va lòzi je striêfiu jednôga vrâga. Vrâg (g)a je pîtau: »Čâ ćeš s tim konuôpcem?« Šuôstr je rêkau: »Sê vrâze poubîšat.« Onda je rekau vrag: »Nêk to nê! Já ću ti čûda pîniez doprîmit.« Dobrô je. Vrâg je šâu vràzuom va pâkau tr jim je povîdau. Vrâzi su ga pîtáli: »Âli si mu bêniksns ča pîniez ubêćau?« a uôn je rêkau: »Čûda sam mu je ubêćau.« Jêdān vragomiêtan vrâg je rêkau: »Jâ se griêm zîš njîm za te pînezi pobârit.« Je šâu šuôstaru tr mu je rêkau da će se zîš njîm pobârit. Ônda je rêkau šuôstr: »Ja jîmam jednôga stâroga ôca. Tâ je jêdno liêto mânje nek stôu lîet.« Ônda su šli sî dvâ cîrkusu kadiên je stâri ôtāc biu. Šuôstr je rêkau stârom ôcu: »Diêde, skôč se!« Diêd se skôčiu i vrâga zîeu tr ga ubâ tla pljûsnū da si je skôro hřbād zakriênū. Ônda je šuôstr i tîe pînezi duôbiu.

Ta vrâk čâ ga je diêt hîtiu, ko je vràzuom domûom ûšau, jim je ôvo povîdau tr rêkau da se z ôvîm ne muôre niš zapôčiet. Ônda je ôpet jêdān vragomiêtan vrâg rêkau: »Já griêm njiêga skûrit!« Šâu je šuôstaru i mu rêkau: »Kî će po lâpti konjâ otkâufat?« Šuôstr je vrâgu rêkau: »Nù ga tí přvo!« Vrâg je zîeu kônja na râmen i ga je po lâpti kâufau. Kâd je duôšau kráju, ko mu je jêzik vîsiu čêr do koliên. Ônda ga je šuôstr ûsmijau: »Já ću ti ga med nuôge ziêt i ću zîš njîm po lâpti neg ûjt.« Ônda je ôpet tîe pînezi duôbiu.

Vrâzi su se čûdili čâ je to za človîka. Med vràzi se ôpet jêdān nâšau kî će se ôpet zavôljat: kî znâ buôlje zazvîznut. Ônda je šuôstr rêkau: »Nù tí přvo zazvîznut!« Vrâg je zazvîznū tr je líšće spâdalo. Kad je šuôstr to vîdiu, je rêkau: »To je nîšt. Kad já zazvíznem, će kîte se lâmad od vřbie.« Šuôstr je vrâgu uôči zaviêzau tr je jimâu jêdnu batûnju pri vřbi stát tr ga je s tú batûnju med rûoge rêpnū, trîsnū. Vrâg je nek čâ je môgau frîško ûšau tr su sî pînezi kiêrāli šuôstaru.

Pandrof

Karakteristike govora

Na čakavski karakter toga govora ukazuje, osim zamjenice ča, velik broj crta koje su poznate i u našim čakavskim govorima. Međutim, ističu se neke na koje se valja posebno osvrnuti.

Najprije da kažemo nekoliko riječi o afrikatama, jer se njihov izgovor iz načina pisanja ne vidi. One se razlikuju, naime tvrde su i mekane. Kod bezvučnih (*č* i *ć*) ističe se *ć*, koje izgovaraju tipično čakavski, onako kako ga čujemo kod naših Primoraca i Istrana. To ne znači da Haci i Poljanci potječu iz tih krajeva, nego da se ta mekana afrikata protezala daleko u unutrašnjost Hrvatske, u Liku i do Pokuplja, odakle su se preci tih Gradišćanaca doselili. Od zvučnih afrikata postoji samo *đ*, dok one druge (*dž*) nema. Umjesto *đ* raširen je i suglasnik *j*: *sáje, mlâji, mêja, govîeje, zgrâja, pogājāti, râje, jâćit* (pjevati). Artikulacija glasa *đ* odgovara izgovoru njegovog bezvučnog parnjaka *ć*: ânđel, rođêni, zgrâđa. Taj glas postaje i od *ć* u vezanju riječi: *nâđ bi ga tîu* (nać bi...).

Suglasnici *l* i *v* izgovaraju se na kraju sloga kao *u*: *cîu, dâu, vâkau* (otkos), Sêuce, râuno, zdrâulje, křu, čřu, hřđau, plâučica.

Bezvučni suglasnici na kraju riječi postaju zvučni pred sonantima: *Čáz je da grîemo, ôž jače, mîž je, lûg me pêčie, kuôz na miêsti cîg je biu, níz ved nâšau* (nisam već našao), *to je tîlo bîd med bôjiem.*

Refleks jata

Posebno mjesto zauzima refleks jata. Ovaj govor je ikavsko-ekavski. U većini slučajeva jat je dao *i*: *bîžat, člôvîk, dîte, divîčica, grî, mîšat, Nîmāc, pînezi, rîpa, sîdit, snîg, sîme* itd. U nekim slučajevima refleks jata je *e*: *biêla* (postalo od *bela*), *blîed* (od *bled*), *brîeza, briêst, ciêla, ciêsta, diêd, diêlo, liêto, siêno, stiêna, sûsied, tiêsto, zvîezda, želiêzo*. Ne smije nas zbuniti što umjesto prijašnjeg vokala *e* danas imamo tu dvoglas. On se razvio tek kasnije i nema veze s našim jekavskim govorima.

Ikavsko-ekavski govori poznati su i kod nas u Hrvatskoj. Rašireni su na velikom prostoru od zadarskih otoka do Bakra, u Lici, na Kordunu do Drežnika, Slunja i Cetingrada. Najistočnije mjesto s takvim refleksom jata je mjesto Kovačevac istočno od Karlovca. Na sjeveru seže do okolice Samobora, gdje je *mliko belo*. Danas na tom području žive mnogi ikavci i jekavci, koji su kasniji doseljenici. U Zoranićevoj ikavštini ima ekavskih elemenata *(dekle)*. Na zadarskim otocima nalaze se mjesta Preko i Ždrelac. Sve to podsjeća na činjenicu da je ikavsko-ekavski govor bio u prošlosti, prije raseljavanja hrvatskog življa zbog prodora Turaka, jedan od najraširenijih, ako ne i najrašireniji hrvatski govor. Prisutnost tog govora u Gradišću ukazuje na to da su preci mnogih Gradišćanaca doseljeni iz sjeverne Dalmacije (sjetimo se naziva Posedarje, iako se danas tamo *sidi*, a ne *sedi*), Like i Pokuplja.

Dvoglasi

Značajna crta ovog govora su dvoglasi *ie* i *uo*. Oni nisu u svim selima sasvim jednaki. Drugi dio (*e, o*) negdje je zatvoreniji, a negdje opet otvoreniji. U Pandrofu su vrlo otvoreni. Čovjeku se ponekad čini da čuje *a*: *zȁac, rùaža*. U tome koji će se vokal diftongirati, sva su ovdašnja sela jednaka, što se ne može reći za druge predjele Gradišća. U ovom kraju diftongiranje zavisi od akcenta i dužine. Pri tom treba imati u vidu da je riječ o starom akcentu, koji se razlikovao od današnjega.

Vokali *e* i *o* postali su dvoglasi pod akcentom bez obzira na kvantitet: Svako naglašeno *e* ili *o* promijenilo se: *vičìerat, jìetra, pogliedat, dȕom, šìes, lìet, mìesto, zìeci, uȍsmo, zi kuȍnji, pliest*.

Tom mijenjaju izgovora podvrgle su se i strane riječi: *grȕof, puȍšta, štuȍla, žìemlja, regimìenat, Jìezuš*. Istu pojavu vidimo i u riječima primljenim iz njemačkog dijalekta onog kraja: *tuȍbri* (Tagewerk), *frȕoš*. Već je istaknuto da amo ide i ekavski refleks jata: *cìesta, cìela, zvìezdice*.

Ta promjena izvršena je na dugim slogovima pred akcentom: *na dvuȍri* < <*na dvōrȋ, dìelit* < *dēlȋt, lìeglo* < *lēglō, luȍnčić* < *lōnčȋć*. Tako se u jednoj riječi mogu naći dva diftonga: *pȕogriep* < *pōgrēb*.

Iz navedenih činjenica možemo izvući neke zaključke o redoslijedu pojava. Vidimo da su dvoglasi nastali pod akcentom. To znači da je pomicanje naglasaka u tim krajevima izvršeno poslije diftongizacije. Promjene su tekle ovim redom: *zākȍn* > *zākuȍn* > *zâkuon*.

Ako se dvoglasi pojavljuju na dužinama pred naglaskom, a nema ih na onima iza njega, onda možemo zaključiti da ti slogovi u to vrijeme nisu više bili dugi, nego da su se skratili prije, kao u drugim našim krajevima, npr. u Bednji, na Braču i Susku.[5] Prema tome, tekle su promjene ovim redom: skraćivanje dužina iza naglaska, diftongiziranje, pomicanje naglaska.

Na pitanje kad je izvršeno diftongiziranje, ne možemo odgovoriti sigurno. Za to da je ta osobina tih govora ponesena iz domovine govori činjenica što se ona nalazi u onim krajevima odakle su se preci Hata i Poljanaca uputili u tuđinu. Tako se dvoglasi govore u Oštarijama: *nȕos, lìed, plȕot, mìed,* u Božavi na Dugom otoku, na Kvarneru, u Istri, a i kod Žepča u Bosni.

Za mišljenje da se diftongiziranje razvilo tek u novoj postojbini govori činjenica da je ta pojava raširena gotovo kod svih Hrvata raseljenih u 16. stoljeću, od južnog Gradišća do naselja u Moravskoj. Izuzetak su kajkavci Hrvatskog Groba u Slovačkoj,[6] koji međutim potječu s krajnjeg istoka područja s kojeg se vršilo raseljavanje, od Kostajnice.

Naglasak

Ovi govori imaju tri naglaska: jedan kratki i dva duga. Kratki je silazne intonacije: *žȅna, trȉsnut, gumȉla*. Dugi su dvojake intonacije: silazne *(vrâg, brîg, glâva, rûke)* i uzlazne *(críkfa, mládi, píšem)*.

Naglasci ne stoje uvijek na starom mjestu, nego su u nekim slučajevima pomaknuti. To pomicanje ne odgovara štokavskom, nego izgleda ovako:

Naglasak je prešao s posljednjeg sloga na slog pred sobom. U toj promjeni mjesta sudjeluju i kratki akcenti *(žȅna, sȅlo)* i dugi *(jȕnāk, dȓžȋ, jȅdān)*. Ista pojava vidi se i kod prijedloga i veznika: *nȁ stuol, vȁ dvuor, nosi ga ȉ tȉ*.

Ostali slogovi ne sudjeluju u ovoj promjeni i akcent ostaje na njima: *vozȉla, sidȉla, zornȉca, lopȁta, gospodȉne*.

Novi, preneseni akcenti imaju silaznu intonaciju. To se naročito jasno čuje na dugim slogovima: *mlâda* < *mlādȁ, glâva* < *glāvȁ, nalâgat* < *nalāgȃt*.

U enklizi (ispred enklitika) pomicanje se ne vrši jer slog nije na kraju naglasne cjeline. Tako se govori: *grȉem va krčmu — va krčmȉ sam bȉu, Pȁndrof je lȋpo sȅlo — va selȏ je zȁšau, letȉću — uȏn će lȅtit*.

Ako je akcent prešao na dug slog *(glâva, krâlja)*, onda on ostaje i u enklizi: *krâlja sam vȉdiu, na glâvi sam nosȉla*.

Prelaženje dugih akcenata ne možemo shvatiti ako nam nije jasno da na prethodni slog može prijeći samo akcent silazne intonacije. Prije nego što je akut (stari uzlazni) ostavio svoje mjesto, morao je promijeniti intonaciju, od *junák* postalo je *junâk*. Visoki ton na početku sloga omogućio je onda prelaženje akcenta na slog pred sobom. Tako je od *junák* postalo *junâk*, a onda je izvršen prijenos: *jȕnāk*. To dokazuju jednosložne riječi koje su imale akut. Na kraju rečenice imaju silazan naglasak: *dȁu mi je kljûč, to je krâlj*, a u enklizi ostaje uzlazna intonacija: *va vrȁtuo je kljûč — kljúč je va vrȁtuo, bȉu sam jâ — já sam bȉu*.

Duženja i skraćivanja

Značajna osobina ovog govora je duženje vokala u zatvorenom slogu. Ima različitih slučajeva tog duženja.

Vokal je dug u riječi od jednog sloga: *brât, lûk, mȉš, vȓt, dlân, mâk, bȉč*. U padežima od dva sloga vokal je u istim imenicama kratak: *brȁta, lȕka, mȉša, vȓta, dlȁna, mȁki, bȉči*.

Vokal je dug i onda kad je na kraju riječi umuknuo suglasnik *h*: *krû — krȕha, vȓ — vȓha*.

Ako je nepostojano *a* bilo naglašeno, onda je dugo, npr. *vâljāk, strȕzāk* (talog), *klȉčāk* (čunj), *krȉvâc, vȉenāc, Nȉmāc, ȍtāc*. U genitivu množine takve riječi imaju kratko nepostojano *a*: *klȉčak, Nímac, vȉenac, váljak* itd. jer je naglasak bio na prvom slogu.

Ako nepostojano *a* u nominativu jednine nije bilo naglašeno, ostalo je kratko: *pȕpak, kȁšalj, čȉešalj*.

Isti zakon vidi se i kod drugih riječi: *bȍgāt-bogȁta, stâr-stȁra, šmīšān--šmīšna, jȅdān-jȅdna*.

To duženje često je kod dvosložnih riječi imenica muškog roda, npr. *Bȍžȉć-Božȉća, mȅdvīd-medvȉda, snȍpīć-snopȉća, bȕbrīk-bubrȉka, ȍrī-orȉha*.

Duženje se vrši u zatvorenom slogu i onda kad nije na kraju riječi, npr. *jagátfa* (lov), *báčva, gúšće, ríška, túrska* od *Tȕrak, vádne, táncat*.

Da je dužina posljedica zatvorenosti sloga, vidi se naročito jasno kod imenica s nepostojanim *a*, kao: *kȁšalj-kášlja, Tȕrak-Túrka, klȉnac-klínca, šȁnac-šánca*.

Infinitivi na *-t* nisu dugi ako im se osnova svršava na vokal *(čȕt, dȁt)*. To je razumljivo, jer su se u vrijeme produživanja vokala govorili infinitivi sa *-ti (čȕti, dȁti)*. Ako se osnove svršavaju na suglasnik, vokali su produženi *(grîs < grìsti, jîs < jìsti, krâs < krȁsti)*.

Postoji još jedno duženje. Kao što se dugi vokali u brzu govoru često skraćuju, tako se kratki vokali u emfazi često produžuju pa se pored normalnog oblika *brȁta* govori emfatički *brâta*, pored *rȅć — rêć*. Ta osobina odomaćena je i u donjoaustrijskom narječju, a čuje se i kod naših kajkavaca, npr. u Gračanima kod Zagreba normalni je oblik imperativa *sȅdi*, no u emfazi glasi *sêdi*.

Postoji i skraćivanje vokala. Tko pažljivo sluša naše govore, pa i naš književni jezik, opazit će da se često skraćuju dugi vokali pod akcentom i izvan njega. Moglo bi se reći da su dugi naglasci samo potencijalno dugi, tj. da ih izgovaramo dugo kad moramo ili hoćemo. Ta pojava raširena je u velikoj mjeri u Gradišću, gdje istu riječ čujemo čas s dugim, čas s kratkim *naglaskom*: *crîkfa-crȉkfa, jâčit-jȁčit, káni-kàni, vrâk će-vrȁk će*.

Dužina iza naglaska nema bez obzira na prethodni slog: *zguȍvor < zgȍvōr, cr̂knuta < cr̂knūta, na štȉga < na štȉgāh, zâpovit < zȁpovīd, huȍdnik < < hȍdnīk*.

Dužine nastale prenošenjem naglasaka, dakle novi dugi vokali bez akcenta, čuvaju se vrlo dobro: *betȅžnīk, lȅžū, pȅčū*. U nekim riječima umjesto dužina stoje dvoglasi: *viȅrnuost < vērnôst, pobȍžnuost < pobožnôst*. Dužine su nestale, ali su dvoglasi morali ostati.

Skraćene su i dužine pred dugim naglašenim vokalima. Ta se pojava opaža kod jednosložnih imenica muškog roda u množini, npr. *stànuou < < stānôv, stànuom < stānôm, stànī < stānîh*.

Isto skraćivanje vidi se i u prezentu glagola s dugim akcentom na nastavku, npr. *krȁdiem, kradȉemo, klȅčīm, klečīmo, kȁdīm, kadīmo*. Sjećamo se da je pomicanje naglaska starije od diftongizacije. Ovo skraćivanje dužina pred dugim akcentima starije je, sa svoje strane, od dvoglasa. To se vidi iz ovakvih primjera: nominativ jednine *rìebāc < rēbâc*, nominativ množine *rìepci < rēpcȉ*, genitiv množine *rȉebac < rébac*, ali dativ množine *rȅpcuom < repcôm*. Vokal *e* nije se mogao diftongirati jer nije bio pod akcentom i jer je bio skraćen.

Oblici

U deklinaciji ima dosta starine. U lokativu jednine imenica muškog roda upotrebljava se, pored *-u*, nastavak *-i*, npr. *po svîtu, pri žîtku, po žlîbi, na kuȍruši* (na koru).

Rijetka je duga množina: *kȕmovi, svȁtovi*.

U genitivu množine čest je nastavak *-i*: *već pȕti, uȍsam pári kuȍnji, ved múži* (više muževa), *siȅdam gruȍši*. Dosta je u upotrebi i nastavak *-ov*, koji postoji u dvije varijante, što zavisi od akcenta: *bȕsuou, jezȉkuou, sȉnuou, junákou, gúšćerou, čȁulou*.

Sačuvani su i stari oblici bez nastavaka, npr. nominativ *pȉnezi*, genitiv *pȉnies*. Razlika u vokalu *e* nastala je zbog razlike u akcentu: *pȉnezi < pȉnezi, piniȅs < pinéz*.

U dativu množine sačuvan je nastavak *-om*, koji postoji kao *-om* i kao *-uom*. Razlog je, kao i u genitivu, naglasak: *brȉguom < brȉgôm, junákom*. U taj padež unesena je sibilarizacija iz nominativa, npr. *vrȁzuom*. Inače je sibilarizacija rijetka: *junâki, dičâki*.

U akuzativu množine ima ostataka nastavka *-y*, koji je prešao u *-i*: *pȉnezi zȉet, spúkne zûbi*. Slično je: *vȉdiu sam dȍbre ljûdi*.

Lokativ ima nastavak *-i*. Razvio se od *-ěh* gubitkom *h* i refleksom jata u *i*: *na brȉgī, po pȉrī < po pirîh*.

Isti nastavak ima i instrumental. Taj je nastavak sačuvan bez promjene iz starine: *za túrni, zis ljúdi, zi trȁktori*.

Kod srednjeg roda u lokativu množine čuje se nastavak *-oh*, poznat i u drugim našim krajevima, npr. u Slavoniji. On ovdje glasi *-uo*: *va ȕstuo, va vrȁtuo*. Imaju ga i imenice ženskog roda: *va gȃćuo*.

U nominativu množine postoji nastavak *-ā*: *nebȅsā*.

Kod ženskog roda u instrumentalu jednine nastavak *-u* može biti dug ili kratak, što zavisi od naglaska: *z metlú si ju, zi žȅnū* jer su imale naglasak na nastavku, *z gȕbu, z glȉvu, zi ženȉtfu* jer su imale naglašenu osnovu.

Genitiv množine govori se obično bez nastavka: *vrîć, kȋt, brȉsak, críkau < < críkva, svînj, dûš, čȑšanj*.

Ima tragova akcenatskog odnosa *nòga-nȏgu*, npr. *nȏga, na nuȏgu*, ali se češće čuju oblici bez te razlike, npr. *va vȏdu je spála*. Događa se i to da je dvoglas, pravilan u akuzativu, ušao u nominativ: *vuȏda, nuȏga*. Ta razlika iskorištena je semantički pa *kȏsa* označuje alat, a *kuȏsa* pletenicu.

Ostale vrste riječi

Postoji razlika između određenog i neodređenog pridjeva, ali je sasvim jasna samo u nominativu. Ona se očituje na nekoliko načina. U nastavku *(jâk-jáki, sládak-slatkî)*, u akcentu *(mlâda < mlādà-mláda < mlādā)*, u dvoglasu *(bȉela < bēlà-bȉela < bēla)*, u dvoglasu i akcentu *(čȑljena-čȑljiȅna)*.

U ostalim padežima te jasnoće nema. Nastavci imeničke deklinacije nisu sačuvani *(žut, žuta, žutu)*, nego se razlika očituje u naglasku: *lipȕoga kȍnja* (lijepa konja) i *tȏga lípuoga kȍnja, zȅlenoga járca* (zelèna) i *tȏga zeliȅnoga járca, jâkuoga vîna* (jaka) i *tȏga jákuoga vîna*. Iako je primio druge nastavke, neodređeni pridjev čuva svoj naglasak: *lîpuoga < lipà, jâkuoga < jākà*.

U službi predikata uzima se neodređeni oblik: *trâva je zȅlena, mlîko je bȉelo, uȏn je sládak*.

Kod brojeva vidi se njemački utjecaj u metanju jedinica pred desetice: *dvâ tridȉeset, trî tridȉeset*.

Sačuvana je promjena glavnih brojeva: *jȅdān, jednȏga, jednȏmu* itd., *dvâ* (ž. r. *dvî*), *dvî, dvîm, dvȉmi, trî, trîm, trȉmi, štȉri, štȉrîm, štȉrimi*.

I ostali brojevi imaju promjenu, npr. *do desȅti, tim pȅtim, s petȉmi*.

U upotrebi su brojne imenice, npr. *dvuȍje, truȍje, piȅtero, šiȅstero*.

Uz brojeve *dvâ, trî, štìri* imenice su u padežu u kome je i broj: *to su dva lìbi* (hljeb), *došli su tri krâlji, kupìli su dva lìbe, vìdili su tri krâlje.* Uz brojeve pet i dalje slaganje je kao u književnom jeziku: *pièd múži, sièdam krâu* (gen. množ.), *štiridvàjset dûkāt.*

Enklitika lične zamjenice glasi samo *ju*: *z metlú si ju.* Akuzativ 3. lica množine glasi *njìe*, odnosno *je.* Ovaj posljednji oblik upotrebljava se i za 3. lice jednine, pa npr. *vìdili su je* znači i *vidjeli su ih* i *vidjeli su ga.*

Kod upitno-odnosnih zamjenica valja istaknuti *dûo* < *gdo* i njene složenice: npr. *nìgdo, nìkoga, nìkogara.*

Zamjenica *vâs, sâ, sê* ima *e* u oblicima *sèga* < *segâ* i *sèmu* < *semû*, a u lokativu dvoglas: *pô siem* < *po sèm.* Od nje je izvedeno *sáki, sákoga, sákomu.*

Glagoli

U obilju glagolske građe moglo bi se potcrtati ovo:

U 2. licu množine prezenta neki glagoli imaju stari, atematski nastavak *-ste*: *grìeste, velîste,* što se čuje i u Gorskom kotaru.

Učestali oblici nekih glagola tvore se sa *-ievat*: *ručìevat-ručîjem* (ručavati), *potpišìevat* (potpisivati), *smrzìevat, prekarìevat.*

Od *tît* glasi prezent *ću, ćeš... te* i *teju*, a s negacijom *nièću, nièćeš... nìete* i *nièćeju.*

Od *povîdat* je prezent *pôvim*, od *jîs* je *jîm.*

Zabrana se kazuje sa *nekâ, nekâte*: *nekâ se hìtit.*

U kondicionalu postoji samo oblik *bi*: *mî bi si dâli.* On se često izgovara bez *i*: *dâ b mu ubrodîlo.* Negacija ne stoji uz *bi*, nego na nekom drugom mjestu: *ônа bi ne bîla smìla niž nâjzat reć.*

Sadašnji prilog sačuvan je s nastavkom *-e*: *sîde, klìeče, lìeže, grìede.*

Poznato analoško jotiranje ne javlja se samo, kao kod nas, u 1. vrsti glagola *(ukràđeno)*, nego i u 5. vrsti *(prepîšeno).*

Napomene

Čakavski karakter govora odaje prijedlog *v, va*, koji stoji s akuzativom *(va skušâvanje zapèljat)* i s lokativom *(va glâvi).* Češći je oblik *va*: *va buôlje, va cimîtri,* ali se čuje i *v*: *v nôći, knjîga je v rûki.* Često je zamuknuo, naročito uz imena mjesta: *škuôli sam bîu, nièću puôjt crîkfu zvônit, bîu sam Bièči, grièm Bìeč.*

Iz sintakse ćemo iznijeti ovo:

Uz zamjenice stoji, kao u kajkavskom, genitiv pridjeva: *tîu je ča dobruôga za jîs* (nešto dobro), *već nièćeš nikada tàkovoga ča učînjit.*

Prijedlog *z, zi, zis* upotrebljava se bez potrebe za kazivanje sredstva: *z mìsećinu potkôvan, z nožièm ga je, mlátimo zi cîpuom.*

Upitna zamjenica *kákou, kákova* malo se upotrebljava jer je istiskuje germanizam *ča za*: *čâ to je za člověka?*

Radnje koje su se u prošlosti ponavljale kazuju se perfektom od *tît* (htjeti) i infinitivom: *stári ljûdi su nam tîli povîdat da je uriêdba na Esterâji*

bîla čûda vièća neg na Ûgri: *trî kônje su tîli nàprieć; krû je tîu plîsniu bît.* Ta osobina poznata je u okolici Karlovca.

Imena starijih ljudi su kalendarska i većinom u hrvatskom obliku: *Jândre, Jîve, Đîve, Đìvica, Jûra, Jûre, Lûovre, Luôvrac, Mrtîn, Štìefe, Júlka, Kâte, Kàtica, Mâre, Màrica, Marènda,* a i prema austrijskom narječju: *Frànclj, Jôklj, Marìdljka, Marìdlj, Môclj* itd.

Njemačka prezimena koja nose neki Hrvati izgovaraju se prema tamošnjem narječju: *Bèrglj* (Bergl), *Bìzmûna* (Wiesmüller), *Diêmut* (Demut), *Rûot* (Rot), *Šâfljar* (Schaffler). Međutim, sve osobe s njemačkim prezimenima nisu i takvog porijekla. Postoji tradicija da su se hrvatska prezimena prevodila. Tako pripovijedaju da se obitelj Bûjf (Wolf) prezivala Vuković. Župnik je, tamo negdje u polovini prošlog stoljeća, pitao učitelja da li želi da mu se sin unese u maticu krštenih *po hrvácku* ili *po nímšku*: Vuković ili Bujf. Kako se otac odlučio za njemački oblik, obitelj se od onda zove Wolf, što se u selu izgovara Bûjf. Naša prezimena mogla su se ponijemčiti i po slučajnoj sličnosti, npr. Bojčić postaje Waldschütz, izgovoreno u austrijskom narječju Vojčic, Jakšić — Jagdschütz jer je shvaćeno da ima veze sa Jagd, Stanšić — Steinschütz zbog sličnosti sa Šta (Stein) i Schütze. Tako Meršići, koji se pišu na naš stari način Mersich, dobivaju neku vezu sa Meer, a Kuštrići, pisano Kustrich, povezuju se sa Kuh i Strich.

Srednje Gradišće

Tu žive Dolinci, koji obitavaju prostor između Šoprona na sjeveru i Kisega na jugu. Kotarsko mjesto je Oberpullendorf (Gornja Pulja). Dolinci su čakavci, ali u njihovu govoru ima nekih crta po kojima se razlikuju od Haca i Poljanaca, od gradišćanskog sjevera.

Evo najprije primjera govora iz Donje Pulje:

Hajdenjaki

Va ovôj krajîni je bilo málo žîta. Jûdi su živîli od dibjîne, od sađá i od blâga. Moj dèt su bili vòzār pak su vozîli po svîtu šìroko i dâleko. Ednuôč su vîdili hájdu i su se zá nju upitáli kâko i nádž je dôbra. Ônda su mu rêkli da je dôbra za jûde i blâgo i sâmi su onde oto jîlo pokûšali i im je bilo dôbro. Tako su onda doprîmîli tu hàjdu i su je popàli sîjat. Dobrô je rodîla. I se je frîško rašìrîla po siên kráji. Su imáli jûdi od otôga čuda hásni i su ju zvâli i z drûgon žátfon. Krozá to su, pokidûop se je hájda popàla odâvljek šîrit pô sien kráji, nastáli Pûjanci Hajdenjâki. Kâ ce popàlo s umjêtnin gnjójen, onda je popála sê slabîje rôdit. Zádnji pud je urodîlo jêzero dêvetstouf četrdêsečetîre. Onda je rodîla kât pri bôji nî bilo umjêtnoga gnjôja. Po bôji su bîla jâko sûa lèta, onda tako nî môgla râs, a sad je dôšal zopet umjetni gnjûoj ter ne râstie. Jûdi su čûli da îmadu va edni nímški siêli nóva vêrst hâjde ter kánimo otu nímšku sprobiêrat. Ûr san čúl da je sîmen va nášen seli od njie, neg da se lêtos ni posîjala. Ûfan se, ako bûde rodîla, da ću ju zôpet popás sîjat.

Značajna je crta pretvaranje suglasnika *m* u *n* na kraju riječi: *pȍ sien* (po svemu), *drȕgon žátfon, umjȅtnin gnjȍjen, ȕr san čúl, va nȁšen sȅli*. Te promjene nema u selima Bajngrob i Kaštrof, koja su nešto odvojena od ostalih Dolinaca. Između ovih i onih nalaze se njemačka mjesta. Kod nas je ta crta raširena u zapadnim primorskim krajevima. To znači da staru postojbinu Dolinaca moramo tražiti južnije od postojbine Haca i Poljanaca.

Ovdje suglasnici *l* i *v* na kraju sloga ostaju nepromijenjeni: *ȕr san čúl, stȃl, glȁsuof, vrȁzuof, kuȏsof* (kosa, gen. mn.). U tim primjerima *v* je izgubilo zvučnost. Kad nije na kraju riječi, ostaje nepromijenjeno: *zdraf-zdrava, ravno*. Izuzetak je Frakanava, gdje se ta dva suglasnika ponašaju kao na sjeveru, tj. prelaze u vokal *u*. Glas *lj* izgovara se u nekim mjestima kao *j*: *jûdi, kȁšaj, krâj* (kralj), dok u drugim ostaje nepromijenjen. Kako su mjesta s različitim crtama jedna do drugog, moramo zaključiti da je ta crta donesena iz starog zavičaja. Uostalom, u Bajngrobu i Kaštrofu taj glas izgovara se kao *l*: *hala* < *halja*.

I diftongiranje je drukčije. Pored *bȕoj* stoji *bȍja*. To zavisi od kvantitete naglašenog sloga. Na sjeveru je svako naglašeno *e* ili *o* postalo dvoglas, ovdje, u nekim selima, ostalo je naglašeno kratko *e* ili *o* bez promjene. Tako imamo: *bȕog-bȍga, krȕof-krȍva, mȕos-mȍsta, gȍdina, vȍlja, lȅto-lȉet* (gen. mn.), *dȅlo, dȅlat*, što je kod drugih *diȅlo, diȅlat*.

Kod Dolinaca se javlja popratno *e* uz vokalno *r*: *vȅrst, zatȅrt, ȕmer* (umro), *pȏmer, čvȅrsto*. Ni ta crta ne obuhvaća sva mjesta. Među ostalim izuzet je Bajngrob, koji se i inače znatno razlikuje. Frakanava, sa svojim *u* umjesto *l* i *v*, ima tu osobinu.

Naglasak je uglavnom kao u sjevernom Gradišću, no treba istaknuti da se u Bajngrobu naglasak u nekim riječima pomakao ne prema početku riječi, kako je uobičajeno u našim govorima, i štokavskim, i kajkavskim, i čakavskim, nego prema svršetku riječi. Tako se u Bajngrobu govori *džagȍda, istȉna*.[7] Te riječi imaju u štokavskom silazni akcent na prvom slogu: *jȁgoda, ȉstina*, što znači da je na tom mjestu od starine, da nije na prvi slog došao pomicanjem, kao npr. *lòpata* od *lopȁta*. Bilo je nagađanja o toj pojavi. Govorilo se da su preci Bajngropčana bili Slovenci. Međutim rješenje se može naći na našem, hrvatskom tlu. Isto, bolje rečeno, slično pomicanje prema kraju riječi poznato je u našoj Podravini.[8] Evo primjera: prezent *hrânimo* ima na prvom slogu stari naglasak i kod štokavaca i kod kajkavaca, međutim u Virju, a i u Vrbovcu kod Križevaca, naglasak je otišao prema kraju riječi: *hrānȉmo*. To obrnuto pomicanje poznato je i kod Hrvata u mađarskoj Podravini, npr. *materȇ* prema štokavskom *mȁterē*. Zaključak je da dio bajngropskih predaka potječe iz Slavonije. To ne mora biti ono područje gdje su danas kajkavci, jer su oni u prošlosti bili rašireniji prema istoku nego danas. Kažemo: dio predaka. Čini se da se naseljavanje Gradišća vršilo na taj način da su se miješali ljudi ili skupine ljudi iz različitih krajeva. U Bajngrobu to miješanje dokazuje prisutnost čakavskih osobina. Da su bili čisti kajkavci, ostalo bi više njihovih crta.

Valja objasniti suglasnik *dž* u riječi *džagȍda*. Ta crta nije tipična samo za Bajngrob pa ni za srednje Gradišće, ona se pojavljuje u svim njegovim dijelovima. Tako broj jedan ima tri varijante: *edan* i *đedan*, odnosno *džedan*. Za Bajngrob je tipično što se umjesto *d* govori *dž*. To je vezano za pojavu da kod njih ne postoji razlika između *č* i *ć*. Oni imaju samo *č*. Ta pojava može imati veze s njihovim kajkavskim porijeklom, ali i s njemačkim utjecajem.

Vlahija

Jedan od pet glavnih skupova Hrvata živi u bortanskom kotaru (Borta, Oberwart), koji je smješten u južnom dijelu zemlje, nekako u visini Graza i Szombathelyja u Mađarskoj. Veći dio ovog naselja sačinjavaju Vlahi. Njihova sela nose skupni naziv Vlahija. Sela uz mađarsku granicu ne spadaju u Vlahiju niti se njihovi stanovnici smatraju Vlahima. Kako se njihov govor ne razlikuje znatno od govora Vlaha, zvat ćemo i njih tako, a nazivom Vlahija obuhvatit ćemo sve naše ljude u bortanskom kotaru. Oni se od sjevernijih Gradišćanaca razlikuju po mnogim jezičnim osobinama, naročito po tome što svi upotrebljavaju zamjenicu *što*. Svi su »štoji«, za razliku od sjevernijih »čaja«.

Kao i za ostale Gradišćance, tako i za većinu vlahijskih naselja nemamo dosad potanjih podataka o porijeklu i doseljenju. Za Čajtance i Čience (Čajta i Čemba uz mađarsku granicu) kaže se da su doseljeni od Koprivnice. U Bandolu se pripovijeda da je neki Franjo Miholić našao pismo (kasnije navodno izgorjelo u arhivu grofa Erdedija u Rotenthurmu), prema kojemu je kaptol u Sombatelju dopustio Vlahima da nasele Bandol pod uvjetom da se pokatoliče. Dio stanovništva Vlahije zaista mora potjecati iz kajkavskih krajeva, jer crta tog govora ima, naročito na istoku, ali na pravoslavno porijeklo ne ukazuje u govoru Bandolaca ni ostalih Vlaha ništa, npr. nema nikakvih tragova jekavskog govora. Oni su čisti ikavci. Iz imena čestica, kao Grbavica, Klanci, Potoki, ne može se ništa zaključiti. Jedino sjenokoše Gacke podsjećaju na staru domovinu, na Hrvatsku. Možda na južno porijeklo ukazuju prezimena na -ović, kojih ima više nego kod drugih Gradišćanaca, npr. Rupanović, Čačinović, Keglević, Vuković, Tunović, Marlović, Karlović.

Evo primjera govora iz Starog Hodaša:

Dva brati

Bȉli su dva brȁti. Od vȋ brȁtof edán je bȉa buȏgat, a drugi siruȏma. Bogȁti se bojá siromȁškoga. Ȕnda su došli božȉčni svietki. Siruȏma je rȅka njeguȏvoj žiȅni da on ȉde brȁtu pa če ga prosȉt jednu šȕnku da bȕdu znȃli da su božȉčni svietki. Brad je vȉda da ide izdaliȅka pa se bojá. Brad e dȏša pa ga e prosȉa za šȕnku. Dá mu e šȕnku i poslá u pakȃl. Ta siromȁški ni prȏša dȏma nego u pakȃl. Sȁda e hodȉa jako dȁleko pag je dȏša k ednom starom človȉku. Tȏga e pitá: E li ož dȁleko u pakȃl. Ta e réka da ni već dȁleko pag neka uon tu šunku ne dȃ za pȉneze neg za ta stári mȁlin koji e za vráti stȃ. Vrâzi su jȃko branȉli ta mȁlin dȁt. Kȁ cu (kad su) pag vȉdli da ne dȃ šȕnku drugȁče neg za mȁlin, ȕnda su mu ga dȃli. Sȁ ce uon zi mȁlinon otprȁvi

dõma. Žiêna ga e pitála ŏtlje e uon ta mãlin. Uŏn e odgovorîa: Iza vrât pag joj e réka nêka pozuŏve sù ruŏdžu na gõste. Unda e žiêna prõšla pag e tõga brâta i sù ruŏdžu pôzvala, a brad joj rêka: Nîmate sámi što pûjst, kàko čete drûgon što dât? Pak ta bogâti brât e bîa jako nâjgirast što če tuo bit. Kad e dõša nãmo, su beili sî stuõli već narîktani iž džîlon pag is pîlon. Kàd e ta brat to vîda, e pitá ŏtlje uon ta mãlin pag e prosîja vadlje nêka mu ga prodâ, da će bit dobar njemu u lîti, ar če njegõva žiena projt ná polje.

Siruõma e rêka da če mu ga prodât, ali do sienokõšnje ŏče ga držât, za trîstou dõlarof. Brat reče: da, pa ga e odnêsa. Sad e pošla njegõva žiêna is tobrâri na sienõkošu, a mûž e reka da če uon uobid donêst. Žiena čêka, vedž e puõdne, njega néj. Kà cu bili jako gládni sad e rêkla da îdu dõma poglêdat što e tuo da njega néj. Dõma e džúha is kûhinje van curîla po sen dvuõru. Sad e reka bogâti siromahu nêka nàzad uzme toga mâlin. A ta e reka da če ga nâzat, ali ko mu pláti trîstou dõlarof. Brad mu ubêča i siromâški odnese malin. Sad e siruoma tako lêjpo hîžu načinîa da e izdalièka svitîla.

Glasovi

U jeziku Vlaha ima elemenata sva tri naša dijalekta. Bit će da su najprije naseljeni kajkavci i čakavci, a da su poslije došli štokavci. Dolazak štokavaca morao je biti značajan po broju i morali su doći zbijeno. Da su dolazili postupno, bili bi se izgubili, bili bi ih kajkavski i čakavski starosjedioci asimilirali. S time se slaže što tradicija zna za vajdu (vojvodu) Kunića koji je Vlahe doveo na nova ognjišta. Jedna obitelj, koja je do 1938. stanovala u Bandolu, a sad živi u Sabari, ima nadimak Vajdini. Jedna udolina između Poropatić-Briga i Starog Hodaša zove se Kunićeva jama. U Cikljinu govore da su im stari došli iz Dalmacije. Doduše, u Gradišću postoji mišljenje da su gotovo svi tamošnji Hrvati iz primorskih krajeva. Na to ih navodi nekoliko talijanskih riječi i to što se more spominje u nekoliko narodnih pjesama. Talijanske riječi su poznate, i bile su poznate, i dalje u unutrašnjosti, a ne samo u primorju. U Cikljinu je mišljenje o dolasku s juga najopravdanije. Cikljinci imaju u govoru najviše štokavskih crta.

Na južno porijeklo Vlaha ukazuje refleks jata. Ovdje su refleksi sa *i* znatno brojniji. Osim onih uobičajenih u srednjem i sjevernom dijelu zemlje (*mliko, dite* itd.), ovdje se reflektiraju sa *i* i oni jatovi koji su kod onih dobili zamjenu *e*, npr. *misto, lito, ritki, blidi, gnjizdo, dilat, vinčac, rinovo* (hrenovo), *susid, slezina, dižička* (deža, čabar), *dida, tisto, obid, nevista, cina, tirat, zvizda, Brizice, piski, dritfa*. Doduše, govore se i riječi s refleksom *e*. To je zato što su se ovdje našli zajedno i ikavsko-ekavski čakavci i ikavski štokavci.

Nazalno *e* zamjenjuje se uglavnom sa *e*: *jêtra, žêtfa, zâčela*. Amo ide čak i pridjev *žédan*, koji sjevernije glasi *žâjān*.

Kao i inače u Gradišću, na početku riječi u nenaglašenom slogu *o* postaje *u*: *ujâča, upèrete, uzáda, guvêcko mêso*.

Kao u većini gradišćanskih govora, uobičajeno je diftongiranje: *ûon, zbuõgon, uõbraz, uõt sebe, simiêna, pečiemõ*.

U nekim mjestima zatvoreniji dio dvoglasa dolazi na drugo mjesto: *mêjso, vodéj, pedesêjt*.

Ovdje se diftongiraju dugi vokali *i, u: pejtàti, béjla, trêj, vejnõ, izrastõu, sõunce, slõuži, sidõu*.

Nejednakost tih pojava zavisi od smještaja sela. Govori sa uobičajenim dvoglasima *(ie, uo)* rašireni su na jugoistoku, u nizini, a oni drugi na sjeveru i zapadu Vlahije.

Za razliku od čakavskih gradišćanskih govora (velike većine), Vlahi znaju samo jednu afrikatu, srednju, onako kako se govori npr. u Splitu ili u Posavini prema Sisku. To vrijedi i za bezvučnu (*č*) i za zvučnu (*dž*). Radi jednostavnijeg pisanja uzimam znak za tvrdi izgovor.

Skup *dj* govori se kao *j (prêja, mlâji, méja)*, ali i kao *dž (rodžâki, rdžâti, rodžêna)*.

U skupu *žd* ne čuje se čakavsko *žj*, nego samo *ždž (mõždžanja, ruždžît)*, pa i samo *žd* (mõždanja).

Iako su štokavci, suglasnik *h* nije se izgubio: *hîža, hodîla, lâhko, snâha, dûhi, strîha*. Gubi se na kraju riječi *(gra, prî nji)* i na početku ispred likvida *(rûška, lîb)*.

Osobina poznata i u drugim dijelovima Gradišća, karakteristična je za ovaj kraj: spirant *j* mijenja način izgovora i postaje afrikata: *džájce, džîst, nâjgordže*. Ta pojava obuhvaća i tuđe riječi: *džagar* (Jäger).

Glas *l* je normalan i ostaje na kraju sloga: *Golàc-Golcà, kàbal, kõtal, posâl, bõul* (bol). Međutim, u radnom pridjevu se gubi. Ako je vokal pred njim nosio akcent, vokal je dug *(kupî, upâ, zapejsâ, bî)*, a ako nije bio pod akcentom, vokal je kratak *(próda, réka, dóša)*. U Čajti je *l* na tom mjestu ostalo nepromijenjeno *(rasícal, mìril)*. To se slaže s drugim kajkavskim osobinama toga mjesta. U nekim mjestima glagoli s osnovom na vokal *i, e, u* dobivaju nastavak *-a: bîa, čûa, põčea, učîa*. To su sela na sjeverozapadu Vlahije.

Kao u srednjem Gradišću, i na Vlahiji je provedena zamjena $m > n$: *õsan, plâtin, pêren, bojín se, domùon, nê znan, velîn, morân*. Izuzetak je Cikljin, gdje je *m* ostalo nepromijenjeno. To znači da su preci Cikljinaca došli iz krajeva udaljenijih od primorja.

Suglasnici *m* i *n* mogu se izgubiti, npr. *níški* od *nímški*. Ponegdje je nazalnost prešla na prethodni vokal. Tako nastaju nazalni vokali. Zbog miješanja različitih govora čuju se u istom mjestu različiti stupnjevi iste riječi, npr. *nímški i níški* u Cikljinu.

U nekim mjestima govore se uz vokalno *r* popratni vokali *a* ili *e*. U Vincietu i Čembi *a*: *kàrf, ubárni, sàrce, màrkfa, garčî ga, tàrg, vàrnje*, a u Čajti, i preko granice u Kišnardi, *e: na kerčmi, sèrce, derží*. Ne postoji miješanje, recimo: *na kerčmi garči ga*.

Spirant *v* javlja se u nekim selima kao proteza: *vučît se ne b râd, vûčan, vušîèto, vûžè, vùlica*. To su sela na jugoistoku. Ta kajkavska crta slaže se s tradicijom o takvom porijeklu. U Vincietu sastaju se zbog miješanja različiti elementi, npr. *vučia san*.

Opća gradišćanska pojava jednačenja suglasnika *v* raširena je i u Vlahiji: *kfâr, u crîkfu, cfrît* (topiti), *màrkfa, tàkfa*.

Suglasnik *t* gubi se u skupu *st* na kraju riječi: *skûs* (skupsti, čupati), *dôs, pogrȉs, krȅs* (krasti), *splês*. Istu pojavu vidimo kod skupa *šć*: *iz Rùpiš* (iz Rupišća), *prîš*. Promijenio je mjesto artikulacije u *na klȉo* (na tlo).

Naglasak

Naglasak je dosta arhaičan. Razlikuju se tri akcenta: dva duga (silazni i uzlazni) i jedan kratki (silazni).

Akut je sačuvan: *bojín se, poziváč, berú, kipí, razlúčen, píše, ovâ žúta, tí se skubú saki dân.*

Prelaženje akcenta s posljednjeg sloga, kao što je uobičajeno u sjevernijim gradišćanskim govorima, u toku je u naše vrijeme. Zato se naglasak čuje češće na dva sloga, npr. *dičâkȉ, kamenjâkȉ.*

Kad se akcent premjesti na dužinu, ona ima uzlaznu intonaciju koja se ne razlikuje od akuta (starog uzlaznog): *ráste, ǰúre, mláda je, díte je mládo.* Ponegdje je novi dugi naglasak silazne intonacije: *džâram, jâko je, jâki su, na pûtu.* Što je na sjeveru pravilo, to je ovdje među štokavcima izuzetak. Sjever su naseljavali u velikoj većini čakavci.

S posljednjeg kratkog sloga prenose se akcenti i na kratke vokale. Tu se razvija takozvani kanovački akcent, kakav se čuje i u nekim našim krajevima, npr. kod Biograda na moru: *vóda, séstra po nógi, smóla, snáha, dóšla.*

Dužine pred akcentom ostale su nepromijenjene: *na brīgù, izgnjāvȉt, vrūčȅ, vrāčȉt, ukādȉt.* Iza akcenta ih nema: *nê znan, nâ ruke, ù noć, ù zube.*

U Čajti, sigurno u vezi s porijeklom jednog dijela Čajtanaca od Koprivnice, čuje se skakanje akcenta na prijedlog kod složenih glagola. To je neštokavska, tipično kajkavska crta: *òženil, pòsadil, zàgradil.* Od starih oblika *oženȉl, posadȉl, zagradȉl* nastali su kod štokavaca oblici *ožènio, posádio, zagrádio.*

Druge osobine

Valja istaknuti i osobinu po kojoj se ti štokavci razlikuju od čakavaca na sjeveru. Pred bezvučnim suglasnicima nije izvršeno duženje samoglasnika: *člóvik, džûnac, gājàc, zdènac, Vȓšac, kònac, dânas.* Takve riječi glase na sjeveru: *člòvīk, kònāc, dènās, òtāc,* s izrazitom dužinom na posljednjem slogu.

U oblicima na Vlahiji nema mnogo tipičnih štokavskih osobina. Razlog je taj što su stari štokavski oblici bili slični ili isti kao u čakavaca. Kod štokavaca u Hrvatskoj izvršene su mnoge promjene, naročito u novije vrijeme, tj. onda kad su se preci Vlaha već bili odselili. S druge strane, oni već stoljećima žive u zajednici u kojoj pretežu čakavci, u kojoj je književni jezik bio čakavski, pa je sve to utjecalo da se razlike, ako su možda i postojale, smanje.

Ipak se opažaju neke razlike. Enklitika za srednji rod jednine glasi *ga*, a ne kao kod drugih *je.*

Od glagola *htjeti* upotrebljava se i puni oblik, a ne samo enklitički: *òčeš pȉti, óću te.*

Zanimljivo je da glagol koji je u velikoj upotrebi ima naglasak čakavski, kakav je tipičan za mješovite govore u srednjoj Dalmaciji, npr. u Pakoštanama

HRVATSKA NASELJA
U GRADIŠĆU I OKO NJEGA

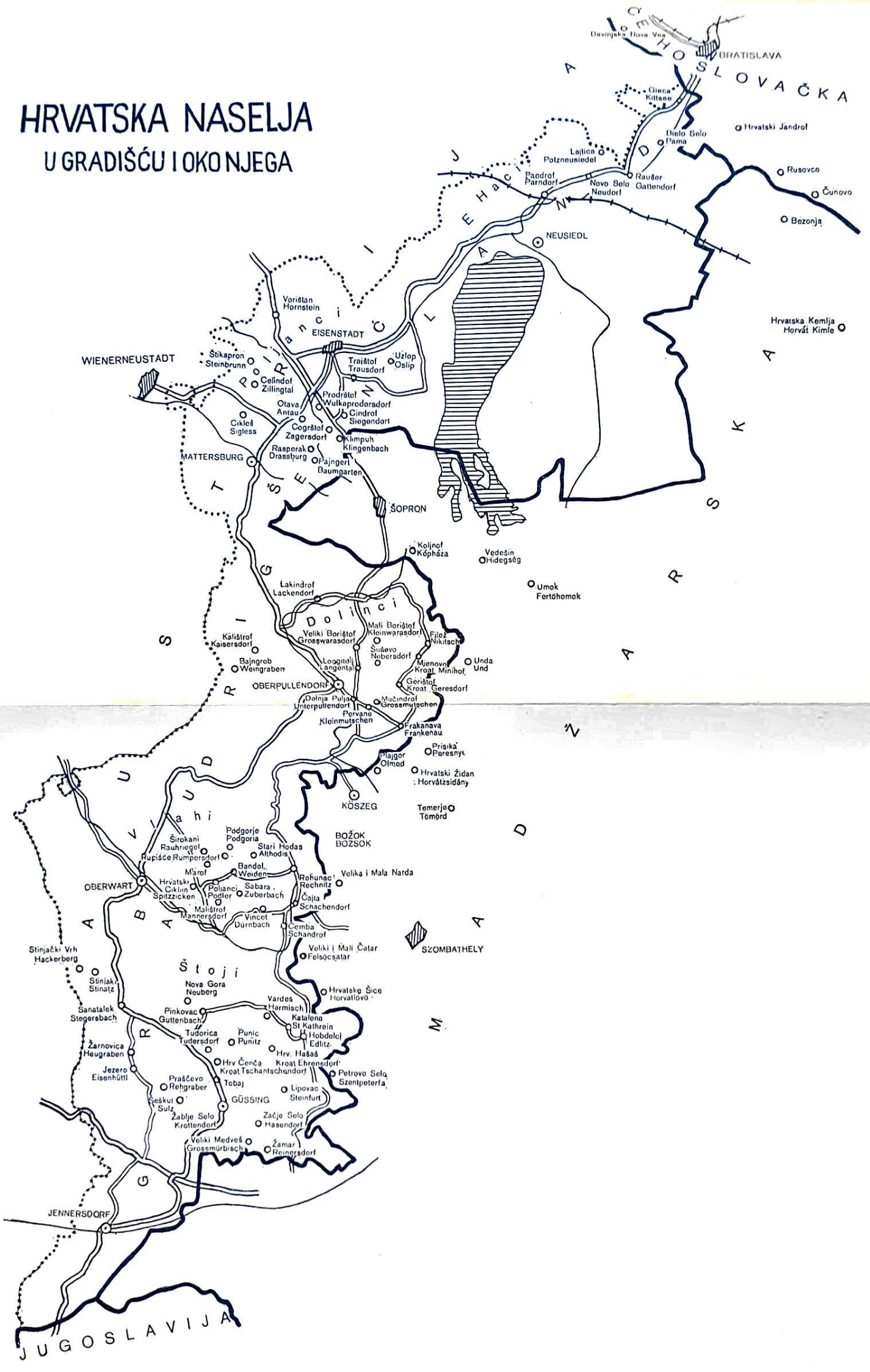

kod Biograda. Štokavski, književni je naglasak na prvom slogu: *môram, môraš* itd., a na Vlahiji je na drugom slogu: *morâm, morâš, morâmo* itd.

Ističu se riječi koje se više upotrebljavaju u našim južnim krajevima, npr. *hȑdat* (ribati, živi u Dubrovniku), *hȅrav, rádit, podnȉce* (Bosna), *čigȍva* (Dubrovnik), *gnȕsit, pȓč, prkljȁča* (u Bosni i Lici prakljača). Karakteristično je da psuju štokavski, čega u gornjem Gradišću nema.

Ne poznaju ni čakavski *va* ni kajkavski *vu*, nego samo *u*: *u ȍči, u mȁrtušu, u crȉkfu, u Vesprímu.*

U upotrebi je prilog *više* kao u književnom: *vȉše néću povidȁti.* Tu na sjeveru imaju prilog *već: već nȉećи povîdat.* Kod njih je obratno, oni riječ *više* upotrebljavaju umjesto književnog *već*, npr. *vȉše san dóšla dȏma, vȉše je dost; Nís vȉše tȍga čłovȉka dȕgo vȉda.* To je kod nas dijalekatska osobina raširena na jugu: *dȍsta vȉše* (dosta je već, već je dosta).

U Cikljinu upitni prilog za mjesto glasi *kȉk: kȉk sam? kȉg je školnik?*

Štoji

Štoji žive uz Štajersku, što znači da je zemljište brdovito i siromašnije. Sela su ovdje manja nego na sjeveru kod Haca, Poljanaca i Dolinaca. Ondje ima sela sa preko dvije tisuće žitelja u većem broju, a ovdje najveća hrvatska naselja dosežu jedva tisuću. To su Nova Gora, Pinkovac i Stinjaki. Ostala mjesta broje od 500 žitelja naniže. U literaturi se kaže da dio Štoja govori čakavski. Ako je tako, onda naziv Štoji ne odgovara stvarnosti. U čakavce se ubrajaju ova mjesta: Stinjaki, Santalek, Žarnovica, Jezero, Veliki Medveš i Žamar. S tom konstatacijom teško se možemo složiti. Ima razlike između štokavaca i čakavaca, ali znatnije su druge osobine, koje tamošnje Hrvate u jeziku spajaju i razdvajaju. Ali najprije treba dati primjere njihovoga govora. Jedan je štokavski: »Teško dilo« iz Pinkovca, a drugi čakavski: »Celinska vila« iz Stinjaka.

Teško dilo

Po matȕri pomagála sę mojí starijí ko dȉla. Kȁ cmo (kad smo) žȅtfu zgotȍvili, pròšle smo mojȁ sestrȁ i já s patifȉrerę u Tramáu da si zaslúžimo mȓvu piniẽs. Ja sę zabȉla muoj âusvajs i zȁto sę se morȁla noâjzat odvȅst. Drȕgi dę̆ odvȅzla sę se za njȉmi. S námi je bȉla i náša susȉda Krȉsta. Ka cmo zášli u Tramáu, smo nášli ę̣ndȅ partȉgu, kȁ nę̣ se ní noâjboje vȉdla. Ja sę prepovȉdala Krȉsti i mojuȍj sestrȉ da ne izdâju gdȍ sę ja i da sę ja gospȁ.

Prvî dę̣ smo šȅrali rȉpu, zatí smo sabȉrali mȁk. Čȕda ga j bȉlo da bi se mȍglo čȕda koláčof ispȅč. Mi pečiemȍ kolâčȅ s mȁkę̣. Dȉlo oko mȁka je bȉlo lȉpo. ę̣̆nda je gȍdina začiȅla ît, vȉtar je puhá pȁg je rashȉta se križȉče. Drȕgi dę̣ ȕjtro smo moráli tȕo mokrȉe snuȍpje rastȁvit. Sȉ su brȕndali kad jį se u nediju ní tȕlo dȉlat.

Na puȍdne nismȍ dȉlali i najednuȍč se postávi na cȅsti Sȉkfrit, edę̣ dičák iz Nȍve Gorȉe, kȉ je méne poznoâ. Ȕvečer su dóšli dičáki iz náše partȉge domȕ i su sį povidáli da jį je Sȉkfrit réka štȍ sę ja. Nȉ nȉsȕ vȅrovali. Kȁ cu mȉslili da ednȁ učȉtejica niȅče tȁko mrskuȍga dȉla dȉlat, a noâjveč zoáno

ka cmo mi zatajále. Ali kȁd je dóšlo ïz doma pismȏ da sȩ dostála mïsto, morála sȩ povïdat štȏ i kakȏ jïe. Drugačïe bi me ne bïli pustïli domú. Gȁzda je lûdo gléda pak me j pïtá záč sȩ škólu na kráj ostávila. Ja sȩ mu razložïla da sȩ si koanïla mřvu peniẽs zaslužït dočẽg mïsto dostojí.

Celinska vila

Jurẽ Vučí j ûvik ïša na Celïne kráve pâst. Kres lúku j curî potûok a us potûok sta stáli jąšî. Ednûoč sta duõšle iz gorïẽ vïle, splazȁle sta na jąšẽ, skąkȁle ot kïte na kïtu pak sta se Jurî jâko smïjale. A to se j ponavljálo sȁki dȕ. Jurẽ j ur tiẽško čéka ná nje.

Med vilȁmi bïla j ednȁ kâ se j Jurî jâko vïdla. Najvolî b ju sobǫ zïet, a ní zná káko. Dugo je sïmo tȁmo premišljavá, a na zádnje j próša u Seteliẽk na đûrđefski sajû. Nedẽ j kupí lïpe čížme. Kad je domûo nosí, si j vẽselo fûčka. Drûgi dú j próša na pãšu pa j vrïga ednû čížmu pod uǫ jáš na kuòga j tïla njegȍva vïla duõjt. Kad vïla zagléda čižmu, se zaveséli pa s obadvïmi nogȁmi nutra stãne. Jurẽ skȍči k njuõj, sẽ drûge vïle veljẽ ûjdu, a njegȍva ní moglȁ ar e čižma bïla ûska. Jurẽ ju zãme kot vrïču, îti ju na rámį pak ju nósi vẽselo domûǫ. Přlje nek sta se ženïli, e morá vïli ubẽčat da niẽče nïgdar cviẽča u stánje doniẽst. Dûgo lít sta srïčno živïli i imȁli sta lïpa sîna.

U rãno premáliče e Jurẽ lapât óra. Poli laptȁ j čríšnja stąla. Cviẽt e lïpo danú, Jurẽ j bi presrïčų, zaskȍči se, otkïne mąlu kïticu i vrïže ju za kápu. Kad domûǫ duõjde, pak njegȍvu žẽnu objámit káni, ga strãšno popogléda: Záč s mi to učiní? Grûbo j popála ditẽ i raščẽnula je. Ednû polovïcu j-njẽmu îtila, a drûgu j ziẽla na rámį i pruõšla.

Govor sjevernih Štoja

Najznačajnija crta u govoru sjevernih Štoja (Pïnkovac, Nȍva Gȍra, Stinjâki) je nestajanje nosnih suglasnika na kraju riječi. Stvar je u ovom:

Npr. suglasnik *m* izgovara se tako da se načini zatvor kao za *b*, a zrak se pusti kroz nosnu šupljinu. Zato kažemo da se *m* sastoji od *b* i nazalnosti. U nekim jezicima, kao u francuskom, ljudi prestanu formirati zatvor, a nazalnost prelazi na prethodni vokal. To znači da od suglasnika *m* ostane samo nazalnost jer je *b* (zatvor) nestalo. Tako u Pinkovcu kažu: *našį* umjesto *našim*. Suglasnik *m* ne postoji više, ali se samoglasnik *i* izgovara nosno. Kod toga se ponekad mijenjaju i vokali ispred nazala. U Pinkovcu od *pletem* nastaje *pletį* (*e* se mijenja u *i*), a od *dan* — *dį̃*, neki nazalni poluglas. Tako se *sam* govori *są*. U drugim riječima *e* ostaje nepromijenjeno, npr. *jelę* od *jelen*. Gdje nazalni suglasnik (*m, n, nj*) nije na kraju riječi, ostaje nenačet: *jelę — jẽleni, klį — klini*.

U Stinjakima se vokal *a* po gubitku nosnih suglasnika pretvara u *ų*: *jedan > jedų̃, nisam > nisų̃, sajam > sajų̃, sedam > sẽdų*. Vokal *e* postaje *i — sïmį*. Ostali vokali ostaju nepromijenjeni: *klį̃ < klin, į̃ < im, njegȍvǫ familijǫ < njegovom familijom, sránję < sranjen* (shranjen, sačuvan).

Ista pojava poznata je i u Novoj Gori: *š čį̃ < s čim, mïslį̃ < mislim*.

Čini se da u južnih Štoja te pojave nema.

Druga osobina je zatvoreni izgovor dugog *a* kad je pod naglaskom ili kad je bio pod njim prije njegova premještanja. Promjene su različite. U Pinkovcu i Novoj Gori nastaje dvoglas *oa: prodoâno, noâjboje, poznoâ*.

Suglasnik *l* na kraju radnih pridjeva nestaje: *ôpra, pogázi, péka, próda* (Pinkovac), *igrâ, odletî, îša, réka* (Stinjaki), *upâ, čûknu* (Nova Gora).

Svi su Štoji čisti ikavci, tj. bez onih ekavizama poznatih na sjeveru. Poneki ekavizam ipak postoji: *(siẽno), vẽrovat, nẽde* (negdje), *nôde, sêdi, ciẽldį̃*. Kod toga valja istaknuti da toga u čakavskim Stinjakima ima najmanje.

Kao i štokavci u Vlahiji, ni Štoji ne razlikuju meke i tvrde afrikate. One su srednje.

Veže ih sličan akcent. Većinom je stari, tj. nepomaknut *(prodâno, strešẽne, sabrãnẽ, zidãrî, sestrî, kolãčẽ)*.

Akut je ostao bez promjene: *ní, víkne, velím, nímą̃* (nemam).

Glagol *morati* ima kod svih čakavski naglasak: *morâmo, morâ*.

Poznat je samo prijedlog *u*: *u nȏči, u klȏštri*. Na njega skače, sasvim štokavski, akcent i u čakavskim Stinjakima: *ù sridu, ù cílo*.

Suglasnik *v* na kraju riječi ne prelazi u *u*, nego gubi zvučnost: *gláf, pečûof, koláčof*.

Zajednička je i diftongizacija, u kojoj sudjeluju samo dugi vokali: *pečûof < pečôv, doniẽst, potuõk, ziẽt, duõjt*.

Međutim, postoje i razlike.

U Stinjakima upotrebljava se zamjenica *čȁ, záč*, a u druga dva mjesta *štȏ, zašto*.

Stinjačani imaju duženje kao u sjevernom Gradišću: *vinâc, vinčâc, tržâc*. U Pinkovcu toga nema: *dânas, mrãvȁc*.

Pinkovčani imaju protezu *v*: *vïjac, vûš, vũžẽ*, a u Stinjakima govore *ûska*.

Štokavci pretvaraju *lj* u *j*: *čẽšaj, matïj, pója, zakjenït* (zaključati), *nedïja, kúpjeno*. U Pinkovcu imaju *lj*: *vólja, zemljȁ, ljûdi*.

Na vezu s čakavcima ukazuje pinkovsko kazivanje ponavljane prošlosti glagolom *tît*: *tïli su bît srïčni*.

Oblici su arhaični kao i kod štokavaca u Vlahiji.

Južni Štoji

Čini se da je jedina razlika između sjevernih i južnih Štoja nedostajanje nazalnosti, jedino je, kao što na jugu jest, *m* prešlo u *n*: *s kosón* (Žarkovica), *râmen* (V. Medveš), *edán* (Praščevo), *zafâlin* (Katalena), *povîn* (Hašaš) itd. Izuzetak je Jezero, označeno kao čakavsko selo, koje je blizu Stinjaka. Tu ima nosnog izgovora: *vodú, smolú, sî < sin*. Kako se vidi, jednak je onom u Stinjakima.

Od zajedničkih osobina mogu se istaknuti ove:

Kao u cijelom ovom kraju, u upotrebi je komparativ *vekši*, koji nije ni čakavski ni štokavski.

Prezent glagola *morati* ima čakavski naglasak: *morâm, morâš*...

Svi imaju naglasak na starim mjestima: *telȅ, zīdȁt, pohājȁ, sidí, selȁ, Nimȁc, dītȅ, cidīt* i sl.

Nema duženja pred bezvučnim suglasnicima: *otȁc, čovȉk, rūbȁc, Nīmȁc.*

Suglasnik *v* na kraju riječi prelazi u *f*: *već krâf, dičakôf, uõf.*

Afrikate su samo tvrde: *prevrāčȁt, mí čemo dȉlat.*

Kao kod svih Gradišćanaca, skup *čr* ostao je nepromijenjen: *črîp, čr̃n.* Postoje i razlike, ali se ne poklapaju s čakavsko-štokavskom diobom.

Ne diftongiraju se kratki slogovi u štokavskim mjestima: *póje* (Začje Selo), *na póji* (Katalena), *déset* (Hašaš), ali ni u čakavskim: *déset* (V. Medveš), *ósan* (Praščevo).

Dvoglas kratkih vokala imaju Žarnovica *(dȉevet)*, Jezero *(uôsan)*, čakavska sela.

Glas *l* gubi se u štokavskim selima, ali i u čakavskom Jezeru *(rȅka, ȕmr)*. Ostaje bez promjene u čakavskoj Žarnovici *(kozâl, bȋl)* i čakavskom Vel. Medvešu *(čȕl, jȉšal, vȅsel)*.

Palatal *lj* ostaje nepromijenjen u čakavskom Praščevu *(čepȕlja, ljûdi)*, a prelazi u *j* u štokavskim mjestima kao što su Hašaš *(bóje)*, Katalena *(veséje)*, Začje Selo *(jûdi)*.

Proteza *v* govori se u štokavskoj Kataleni i Začjem Selo *(vȕjac, vûš, Vȕgar)*, ali i u čakavskom Praščevu.

Pada u oči tvorba ženskih etnika nastavkom *-ska*. Ženske su Prâčeske, Jèzerske, Žrnòvičke, Pînkofske, Šèškucke (iz Šeškuta). Kod muških imena nema te jednakosti: Prâščefci, Jèzerci, Žrnòvičari, Pînkofčari, Šèškučani.

U rječniku ističu se štokavizmi kod svih, npr. *ȉdem, kȅfa, kȉdat* (gnoj), *kȕtija*, prijedlog *s*.

U Bojanama je jak njemački utjecaj i u fonetici: *kobȕla* (njem. ü), *gljâva* (gl > glj).

Hrvati uz Gradišće

Onaj dio Hrvata koji je ostao u Mađarskoj vezan je uz najbližu skupinu u Gradišću. Na sjeveru su čakavci, na jugu štokavci. Čini se da većih razlika između njih i onih u Gradišću nema. Teže je o njima govoriti jer su zbog poratnih prilika bili posve odvojeni od Gradišća i manje dostupni. Zanimljivi su Vedešinci, u Vedešinu (Hidegseg), smještenom u Mađarskoj dvadesetak kilometara od Šoprona. Za njih se tvrdi da potječu iz kajkavske Slavonije. Međutim, govor im je takav da je iz njega teško odrediti odakle potječu. Nisu čisti kajkavci, nego smjesa. U vedešinskom govoru ima dosta čakavskih elemenata.

Vokalizam je sasvim drukčiji nego u susjednim gradišćanskim (poljanskim i dolinskim) čakavskim selima. Refleks glasa jat bio je *e*, ali se to *e*, ako je bilo dugo, zajedno sa starim vokalom *e*, diftongiralo i pretvorilo u *ej*: *mȇjšam, mrȇjt, nȇjmški, s tȇjm, mȇjsu, tersȇj*. Refleks kratkog jata glasi danas *je*: *vjȅter, djȅlat, rjȅpa.*

Istu pojavu vidimo kod vokala *o*. Dugo *o* prešlo je u *ou*: *voûže* (uže), *pôut* (put), *môuš* (muž), môuka (múka, brašno); kratko u *uo*: *vuõdu, luõčest, uluõvjeni, puõje.*

Mjesto vokalnog *r* zauzima skup *er: vȅrt, vȅrč, pomȅrvu* (pomalo), *vugȅrski, hervácki.*

Refleks poluglasova je kajkavski — *e: nȕter, kȅsno.* Kao kod drugih kajkavaca, govori se *vȕni*, gdje je poluglas postao *u (vun)*.

Na kajkavsko porijeklo ukazuje proteza *v: vušȇjsu* (vušeso), *vȕča* (uče), a u oblicima slaganje akuzativa s genitivom u jednini imenica muškog roda: *dȁj mi tȍga nôuža, čȉstoga zȁstora.*

Na srodnost s gradišćanskim čakavskim govorima ukazuju ovakve pojave:

Mnogi ikavizmi: *drîva, razumîmo, ulīpȉt, vrîme, slípu (slípu črȇjvu)* (slijepo crijevo).

Jednačenje po zvučnosti pred sonantima: *tȁg je* (tak je), *dóz je, dičág nam.* Jednačenje uz *k*: *crȉkfa, tȁkfa, mȅrkfa.*

Komparativi kao *mlȁji, čemernȉje.*

Rječnik: *čȕda* (mnogo), *sakorȁčki* (svakakvi), *kȁde, muõtinka, denas, jedinȁjs, legjecȇjnu* (lagljeceno, jeftino).

Ističe se kazivanje budućnosti koje nije kajkavsko, nego čakavsko: *ču vam povȉedat, ćemo vȅrč, ćemo pôut jednȕč* (poći ćemo jednoč). Kako se vidi, afrikata je, opet, kajkavska.

Iz te mješavine moramo zaključiti da su se u Vedešinu sastale dvije struje naših iseljenika: jedni — kao oni oko Željeznog — iz Like i Pokuplja, a drugi iz kajkavske Slavonije.

Donja Austrija

U govoru donjoaustrijskih Hrvata, kojih su ostaci nekoliko starih ljudi u Cimofu i Cundravi (Hof i Au), nema gotovo ništa što bi se odvajalo od susjednog hatskog govora. To je i prirodno, jer ako pogledamo na kartu, vidjet ćemo da se Wifleinsdorf nalazi desetak kilometara zapadno od Pandrofa. Tih 10 kilometara razmaka nije moglo spriječiti zajednički razvoj jezika ljudi koji su po svoj prilici bili i istog porijekla. Jedino što treba istaknuti jest nebitna činjenica da se u fonetici donjoaustrijskih Hrvata osjeća jači njemački utjecaj, npr. *gljava, Gljogovac, pondüljak*, što su osobine austrijskog narječja: *gljik* (Glück), *klją* (klein), *müli* (Milch). Stari Glogovci, Markovići, Pirošići, Jagodići, Karanići, Vinkovići, Ankovići, kako se ljudi još i danas ondje prezivaju, govorili su po svoj prilici sasvim jednako kao i Haci u Gradišću.

To isto se može reći o Hrvatima u Marchfeldu, sjeverno od Dunava. Na žalost, ni njihov govor nije našao zapisivača dok je još cvao. Prije dvadeset godina ondje je živjelo nekoliko ljudi koji nisu znali, nego su se samo sjećali našeg jezika. Tvrdili su da su njihovi roditelji govorili hrvatski. Još su česta njihova tipična prezimena: Prinzjakovitz, Duitz, Stepanitz, Stipernitz, Spelitz, Warenitsch, Sabeditsch, Jurkowitsch, Nikovitz itd. Dok su kod tih posljednjih hrvatskih mohikanaca fonetika i sintaksa bile jako načete, ipak je još postojalo razlikovanje akcenta, npr. *provrîslo* i *provrísla*, u jednini silazni, a u množini uzlazni akcent.

Govori sela oko Bratislave poznati su iz rada V. Važnoga[9], pa možemo reći da su razlike između hatskog jezika i jezika Hrvata u Slovačkoj, u neposrednoj blizini Bratislave, malene. Razumije se da ondje ima utjecaja slovačkog jezika. Tako *l* i *v* na kraju sloga ne prelaze u *u*. Prema hatskom *čȁvau-čȁula*, oni govore *čȁval-čȃvla*.

Od gradišćanskih govora najviše se razlikuje govor Hrvatskog Groba, koji se nalazi 18 kilometara sjeveroistočno od Bratislave. Važny, koji je i o njemu napisao studiju, zove ga kajkavskim. U njemu se zaista ističu neke kajkavske crte: *vujna, vujček, lubit, kon, iščem, melin* i *lef* (samo te dvije riječi imaju *e* umjesto *a*). Gotovo sve ostalo u tom govoru tipično je gradišćansko, čakavsko, osim nekih drugih crta koje se ne mogu ubrojiti u kajkavizme. Kod njih se npr. govori *dîm* i *blȁto* kao kod štokavaca. U ženskom rodu imenica postoji nastavak *-om*, koji je također štokavski. Međutim u tom govoru ima crta koje se ne mogu lako smjestiti, npr. nije provedeno jotiranje: *pohadjati, kratji* umjesto *pohađati, kraći*. Taj govor je mješavina čakavsko-kajkavsko-štokavska.

Nedaleko od ovog sela nalaze se Male i Velike Šenkvice. Njihov hrvatski govor nije se sačuvao, ali se zna da su im preci doseljeni po padu Kostajnice. Po nekim ostacima znamo da su govorili kajkavski. I danas ondje postoje nazivi Sisek, Zrinska gora, Kozara, što upućuje na prostor od Siska do iza Kostajnice. Iako su djeca u tim selima govorila slovački već 1830, stanovnici okolnih sela još u dvadesetim godinama našeg stoljeća pozdravljaju Šenkvičane sa »Kaj delaci!« Hrvatski Grob smješten je nedaleko od tih sela i odlikuje se još danas kajkavskim crtama. Iz tih činjenica možemo zaključiti da su Hrvati naseljeni u Šenkvicama i Hrvatskom Grobu potjecali s prostora od Kostajnice do Siska i da su u svom govoru imali i kajkavskih i štokavskih elemenata.

Govor Hrvatskog Groba odlikuje se osobinom rijetkom u govorima naših iseljenika u Gradišću i susjednim krajevima: nedostajanjem dvoglasa. U tom govoru ne diftongiraju se ni dugi ni kratki vokali.

Zna se nešto i o jeziku moravskih Hrvata, kojih, čini se, također više nema. U sredini prošlog stoljeća zapisao je Šembera[10] pjesmicu iz Hlohovca. Evo jedne kitice iz nje:

Umrieš ti, umriem ja,
Ćemo umrit oba dva.
Ćemo se dat zakopat
V jedan gruob.

I druge bilješke[11] o njima pokazuju da su ti naši Moravci bili čakavci. Kao i kod onih u Slovačkoj, suglasnik *l* pretvarao se na kraju sloga u *v*: *peljal* > *peljav, Paval* > *Pavav*. Da je dio tih Hrvata doseljen s Korduna, dokazuje i to što je kod njih bilo često prezime Slunjski.

Strani utjecaji

Kad se govori o Gradišću, njegovim Hrvatima, hrvatskom jeziku i običajima, ne smijemo zaboraviti da je Gradišće novija politička tvorevina, nastala tek poslije prvog svjetskog rata. U vrijeme kad su Hrvati, zbog teških, tragičnih prilika u Hrvatskoj, naseljavali krajeve koji se sad zovu Gradišće, prostor na granici Austrije i Ugarske bio je prilično ujednačen. Bjegunci iz Hrvatske nastavali su prazna mjesta s obje strane granice i činili su cjelinu, utoliko više što se Turčin sve više približavao. Iz toga slijedi da moramo misliti na to da je Gradišće samo ostatak iseljene Hrvatske, da je ta iseljena Hrvatska sezala do blizu Beča, na nekim mjestima čak i dalje od njega, na sjeverozapad, da su naselja postojala na austrijsko-moravskoj međi, da ih je bilo sjeverno i sjeveroistočno od Bratislave. Isto tako treba prekoračiti današnju austrijsko-mađarsku granicu jer su, poslije stvaranja Gradišća, mnoga naša mjesta ostala u Mađarskoj. Mjesta naseljena Hrvatima na prostoru od Rabe na jugu do Moravske na sjeveru činila su cjelinu kroz stoljeća.

Valja istaknuti još i činjenicu da su u Gradišću, tj. na ugarskoj strani, prilike za čuvanje narodnosti bile povoljnije nego u Austriji. Naša naselja na ugarskoj strani bila su daleko od političkog središta, Pešte, a Mađara je u tom kraju bilo malo. Stanovništvo je bilo po jeziku njemačko i hrvatsko. Mađarski utjecaj na Hrvate u tim krajevima bio je veoma malen. Snažan je bio utjecaj njemačkog jezika. Njemački je utjecaj ojačao zbog političkih prilika, sredstava javnog obavještavanja, odlaska naših ljudi na rad u susjedna, austrijska mjesta, zbog škola, u kojima se uglavnom učilo na njemačkom jeziku. Sve je to djelovalo u prošlosti — a djeluje još i danas — na hrvatski jezik u Gradišću.

Kad je riječ o utjecaju njemačkog jezika na naše govore, onda se ne smije zaboraviti da se ne radi o njemačkom književnom jeziku, nego narječjima: donjoaustrijskom i štajerskom. U vrijeme kad su Hrvati naseljavali Gradišće i okolne krajeve, njemačkog jezika kakvoga ga poznajemo danas nije ni bilo. Upravo u to vrijeme počeo je Luther polagati temelje zajedničkom jeziku koji će se zvati njemački (deutsch) i obuhvatiti prostor od Austrije i većeg dijela Švicarske do Sjevernog i Istočnog mora. Lutherov je jezik polako prodirao u Beč i njegovu okolicu. Treba pamtiti i to da su naši ljudi živjeli uglavnom po selima i imali malo dodira s obrazovanim ljudima.

Ako npr. u riječi *fieti* (gotov) na kraju nema suglasnika (fertig), onda tu promjenu nisu izvršili Hrvati nego Austrijanci, koji tu riječ izgovaraju upravo onako kao naši Pandrofci. Labijalizirani vokali *ö* i *ü* nastali su pod utjecajem njemačkog jezika. Tako u nekim našim selima *dielat* glasi *dölat*, a *pondiljak* — *pandüljak*. Takvih pojava ima u Gradišću od sjevera do juga, doduše u maloj mjeri, samo u nekoliko sela, kao što su npr. Bajngrob i Otava. Izuzetni su bili slučajevi da je strani jezik djelovao čak i na fonetiku hrvatskog jezika. Ovdje je riječ o njemačkim riječima u jeziku naših ljudi. Iako razlikujemo zvučne i bezvučne suglasnike vrlo oštro, njemačke riječi primljene su bez tog razlikovanja. To dolazi od toga što razlikovanja po zvučnosti, kao što je kod nas, u austrijskom dijalektu nema. To je, uostalom, poznato. Zato naši

govore npr. *trpȁj* prema njemačkom književnom *dabei,* ili *nèmpaj* prema književnom *nebenbei.*

Teško je odrediti granicu između njemačkog i hrvatskog u ovim krajevima uopće, pa i u rječniku. U Gradišću ima naših ljudi koji nikako ne znaju drugog jezika osim hrvatskog, a ima ih koji ne znaju dobro hrvatski. Između ta dva pola postoji raspon različitih stupnjeva, postoji prijelaz. Tako je i s rječnikom, negdje se više upotrebljavaju njemačke riječi, a negdje manje. Evo za ilustraciju nekoliko rečenica iz Rasporka, sela južno od Željeznog:

»Cüg îma gevènlih piẽt minȕti faršpẽtunge. Màrica, vá ki bagȍn ćeš tȋ âjnštagat? Ćẽš se vȍzit ẽršte kljâs ili cvȁjte? Rȕksok i pȁklj ubîsi na pȁkljtregr. Kat konduktêr dójde, on će ti kȁrtu cvîkat. Ẽbmfurti ćeš âuštajgat tr ȕmštajgat. Vȍzićeš se Pȕdnodoafa lînie (Pottendorfer Linie). Na sîpauni morâš âuštajgat, pȁk ćeš se zmȁknut za dẽbognom (D-Wagen) i ćẽš se vȍzit prik Princajgênštrosna i Švȏacnbeakploca do Mariahüfaštrosna. Kod Gẽrngrosa ćeš âjnkaufat húzntregere, štrȕmpantle, žniẽrime, fȕjsiklje, štrȉmpfe i bȕznhojdere.«

Kad usporedimo ovaj tekst s ostalima, vidimo veliku razliku. On je načičkan stranim riječima jer je riječ o životu udaljenom od sela, od starog života u njemu. Vlak i sve oko njega došlo je tek u novije vrijeme i za nove pojmove nije bilo izraza.

Naš se čovjek ipak otimao stranome, a kako u svom jeziku nije našao ili nije znao naći odgovarajući izraz, crpio je iz stranog izvora, ali u prijevodu, stvarao je prevedenice, kalkove. Tako se *propasti u školi* kaže *skrȕozpast* (njem. durchfallen), *proći* je *skrȕozduojt* (durchkommen), *sabrati se — skȕpaziet* (zusammennehmen), *onesvijestiti se — skȕpapast* (zusammenfallen). Njemački *hinaus,* koji se nalazi u mnogim složenicama, vidimo i u Hrvata kao *van: bȉžau vân* (istrčao je, hinausgelaufen), *pẽhnu ga je vân* (izgurao ga je, er hat ihn hinausgestossen). Tako se govori *vàndava se* (izdaje se, er gibt sich aus), *vàndošlo* (došlo je na vidjelo, herausgekommen), *vàngrie* (izlazi na kraj, ausgeht), *vànpeći* (ispeći, ausbacken), *vânprosit* (isprosit, ausbetteln). Ponekad se nađu *van* i *iz* zajedno: *vaniskljúčeno.* Tu se može spomenuti upotreba glagola *znati* u značenju *moći,* što je preneseno iz njemačkog, gdje *kennen* (znati) i *können* (moći) imaju drugu funkciju nego kod nas, npr. ich kann Deutsch —znam njemački, a doslovno: mogu njemački. Naš je čovjek onda prema *znam njemački* počeo govoriti *znam pojist* prema njemačkom *ich kann essen* (mogu pojesti). Zato se umjesto *možda* (od može da) govori *znamda.*

Kako se hrvatski glasovi nisu potpuno slagali s njemačkim, Hrvati su pri posuđivanju riječi na njima izvršili mnoge promjene. Tako austrijsko *e,* koje je otvorenije od našeg, postaje *i (fîs < fest, tîklj < Deckel)* ili *ie (kiẽrba < < Kerbal, liẽdih < ledich, hierat < aufhören,* odnosno u narječju *aufheren,* prestati). Na isti način se *o* pretvara u *u* (*hȕljat* od holen, donijeti, *šȕfat* od schoppen, kljukati), ili u *uo* (*griẽ ná me dirẽktno lȕos, rȕor* od Rohr, cijev, pećnica). Dvoglas *au* prelazi u *av* (*trȁvati* od trauen, smjeti; *prȁvica* od Brauch, odnosno Prauch, običaj). Usneni spirant *w* postao je eksploziv *b* (*buȍhtr* od Wachter, čuvar, *tuȍbri* od Tagewerk, odnosno Toverch, *biẽnčat* od wünschen,

zaželjeti). Skup *er* pretvoren je u vokalno *r* (*frmégn* od Vermögen, imetak; *frgȕnat* od vergönnen, priuštiti; *ibrsîcat* od übersetzen, prevoditi).

U red pozajmica idu i sintaktički germanizmi: *vîsit ostat* (zapeti, od hängenbleiben), *dẽdān je ȍvde bȉu* (einer war da, netko je bio ovdje), *uȍn je piẽd liẽt stâr* (fünf Jahre alt), *ȕr su mîmo* (sie sind schon vorüber), *čȁ ćemo ož blîzu jîs?* (što ćemo još jesti uz to? prema: was werden wir noch dazu essen?), *čȁ ćemo blîzu dostat?* (što ćemo dobiti uz to? prema: was werden wir dazu bekommen?).

Razumije se da se uzimaju izrazi za nove pojmove jer se čuju od Nijemaca, a nema onoga tko bi stvorio zamjenu, tko bi skovao novu riječ, preveo je na naš jezik. Zato se ne čudimo riječima *hȍjpcajt* (poluvrijeme, Halbzeit), *ersȍc* (nadomjestak, Ersatz), *rîgnšiam* (kišobran, Regenschirm), *špuȍtploc* (igralište, Sportplatz), *vàjznkasa* (Waisenkassa, blagajna za siročad). Međutim, pritisak je stranog izraza tako jak da istiskuje stare riječi, koje su oduvijek živjele u našem jeziku, npr. *frpȁj* (prošlo, vorbei), *gȁunc prestâr* (sasvim, ganz), *gîfta se* (ljuti se, giftet sich), *lȁjdat* (trpjeti, leiden), *prȁuham* (trebam, brauchen), *rȁufang* (dimnjak), *štot vȍdie* (umjesto, statt), *štrȁjtat* (svađati se, streiten).

Tuđi elementi spajaju se s hrvatskim u složenice i izvedenice, te na najrazličitije načine nastaju hibridi, kakvim se, uostalom, i mi u novije vrijeme možemo podičiti, npr. reizbor, reizbornost, reizabrati. Evo primjera iz Gradišća: *cȕjziet* (zunehmen, dobivati na vagi), *duȍjde fôr* (kommt vor, događa se), *fliẽkavo* (Fleck, mrlja), *kfuȍrno, kfuȍrnije* (Gefahr, opasnost), *khiẽra van* (gehört hinaus, spada van, ne spada amo), *lȕstigari* (lustig, veseo, dakle: veseljaci), *nuȏšava* (naschen, uzimati od svega pomalo), *pȁjgljini* (Peigl, gibanica), *poštrȁjtat se* (streiten, svađati se), *prelȁunksam* (langsam, spor), *šiẽraj se kráj* (scherr dich weg, gubi se), *tẽpasti* (Tep, Tölpel, budala), *zanȕcat* (nutzen, koristiti), *zrȁmali su ga* (ausräumen, očistiti).

Ponekad se miješaju riječi oba jezika u odgovarajućim oblicima, što je kod ljudi koji vladaju manje-više i jednim i drugim jezikom, prirodno: *ti vȍjn da je vȏ bîlo* (ovi hoće da je to bilo, die wollen); *noh dîza begegnunk náko ne bi îšla* (nach dieser Begegnung, poslije toga susreta), *fâjht bonung jîma* (vlažan stan, feuchte Wohnung); *to je fabîsn člȍvik* (verbissen, zagrizen, zadrt). Kako se vidi uzimaju se iz stranog jezika skupovi riječi, fraze ili pojedine riječi, ali bez prilagođavanja hrvatskoj sintaksi: atribut nema nastavka ni za rod ni za padež *(fabîsn člȍvik).*

Može se čuti razgovor koji se sastoji od rečenica naših i stranih. To se najčešće događa onda kada je tko bio u tuđoj sredini pa pripovijeda o tom boravku. Pod utjecajem stranog jezika pripovjedač citira na stranom jeziku, znajući da ga subesjednik razumije i kad govori njemački. Takvo izvješćivanje je uvjerljivije i življe nego kad bi se prevodilo. Uostalom, prevođenje iziskuje stanovit napor. Razumije se da se njemački jezik u ustima naših ljudi razlikuje od austrijskog narječja. Evo primjera: *voz vȕjn stîn?* (*voz vojn sten,* was wollen sie denn, što hoćete zapravo); *bos kȕstet ẽr?* (*wos kosta,* was kostet er, što stoji); *bea bâz obz bȍa iz?* (*wea was ops woa iz,* wer weiss ob es wahr ist, tko zna je li istina). To izgovaranje njemačkog jezika

s hrvatskom fonetikom postoji u gradišćanskim selima većinom i kod djece. Iako u školama uče njemački od prvih godina, ipak im ostaju osobine hrvatske fonetike. Čak i djeca njemačkih roditelja imaju te osobine u većoj ili manjoj mjeri. Ona uče jezik družeći se s hrvatskom djecom. Ponekad ta djeca ne govore čisto ni jedan ni drugi jezik.

Bilješke

[1] Pavle Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd 1972, str. 80. Netočnosti i neprihvatljive političke tendencije ove knjige umanjuju njenu naučnu vrijednost.

[2] Ivan Dobrović, *Iz stare domovine*, Željezno 1952, str. 33–34

[3] Ivan Brabec, *Govor podunavskih Hrvata u Austriji*, Hrvatski dijalektološki zbornik II, Zagreb 1966.

[4] Kveta Kučera, *Hrvati u Slovačkoj*, Kalendar Matice iseljenika Hrvatske, Zagreb 1971.

[5] M. Hraste, J. Hamm, P. Guberina, *Govor otoka Suska*, Hrvatski dijalektološki zbornik I, Zagreb 1956.

[6] A. Vaclavík, *Podunajská dedina v Československu*, Bratislava 1925.

[7] G. Neweklowsky, *Wiener Slavistisches Jahrbuch XIV*, Beč 1967/68.

[8] S. Ivšić, *Jezik Hrvata kajkavaca*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 48, Zagreb 1936.

[9] V. Važný, *Čakavské nařečí v slovenském Podunaji*, Sborník filosofické fakulty university Komenského v Bratislave br. 47 (2), Bratislava 1927.

[10] A. Šembera, *O Slovanech v Dolních Rakousích*, Časopis Českého Museum, Prag 1845.

[11] I. Milčetić, *Hrvatske naseobine u Moravskoj*, Zagreb 1899.

Dijalekti i književnost Gradišćanskih Hrvata

Ivan (Lav) Sučić
Trajštof

U početku bi se trebalo — makar samo u grubim crtama — upoznati s nekim zemljopisnim i dijalektološkim podacima o Gradišćanskim Hrvatima. Hrvatska ili barem dijelom hrvatska sela raštrkana su po čitavom Gradišću, počevši od sjevera u blizini Bratislave — sve do juga, izuzevši samo najjužniji dio, nekih tridesetak kilometara sjeverno od jugoslavenske granice. (Potanje podatke o zemljopisnom smještaju daje Mate Ujević[1], no valja istaći da su se prilike od onog vremena već promijenile — ne u zemljopisnom, nego u etničkom pogledu.) Na mađarskoj strani hrvatska sela leže pretežno uz austrijsku granicu, pa sačinjavaju jezičnu, a do prvog svjetskog rata sačinjavale su i kulturnu zajednicu sa susjednim hrvatskim selima na austrijskoj strani. Manje su povezani sa svojim sunarodnjacima Hrvati u Čehoslovačkoj.

Hrvatska sela u Gradišću dijelimo geografski u više skupina, a po govoru razlikuje Neweklowsky[2] šest posebnih grupa. Kao kriterij služe mu zamjene poluglasova, zamjene glasa e, akcentuacija, diftongizacija, morfologija i važnije leksičke razlike. Budući da su neke od tih grupa i štokavski govori južnog Gradišća, dva kajkavska sela u Mađarskoj, čakavsko-kajkavski prijelazni govor Bajngroba i govor Hrvatskog Groba u Slovačkoj, preostaju kao veće čakavske zajednice sjeverni i južni čakavci. Grupi sjevernih čakavaca pripada najveći dio Gradišćanskih Hrvata, i to Hrvati sjevernog i srednjeg Gradišća (u kotarima Neusiedl am See, Eisenstadt, Mattersburg i Oberpullendorf, zatim u Mađarskoj naše naseobine sjeverno od Szombathelyja — osim spomenutih kajkavskih) i napokon Hrvati u Čehoslovačkoj.[3] Znatno je manja južnočakavska grupa.

Razlike između obje grupe uglavnom su fonetske. Kod sjevernih čakavaca postoji dvojna zamjena *-e* kao *-e* i *-i*, prema zakonu Jakubinskog, troakcenatski sustav s distinkcijom uzlazne i silazne intonacije na dugim slogovima, ali se vrlo često naglasak s posljednjeg sloga prenosi na dužinu ispred naglaska.

Južni čakavci su — s malim odstupanjima — čisti ikavci i sačuvali su staro mjesto naglaska. To su u grubim crtama glavne razlike. Ulaženje u detalje udaljilo bi nas od osnovnog pitanja. Osim toga, te razlike nisu za pisanu čakavštinu toliko relevantne, jer se odnose na fonetiku, ali bi ipak mogle igrati neku ulogu u pjesništvu s namjernim i svjesnim lokalnim koloritom.

Sjeverni čakavci, govore kojih bismo mogli usporediti s čakavsko-ikavskim govorom Like[4], kao najveća grupa bili su i na književnom polju najaktivniji. Zbog toga bismo morali detaljnije upoznati narječja te zajednice, jer i to jezično područje nije sasvim homogeno, iako prevladavaju zajedničke osobine po kojima dijalektolog opredjeljuje govornu zajednicu. No, za dijalektologa sekundarne razlike mogu biti mnogo relevantnije u pisanom tekstu. Po takvim razlikama nameću nam se unutar sjevernih čakavaca dvije grupe — Poljanci sjevernog Gradišća i Dolinci ili Dolinji kotara Oberpullendorf. Dok kod Poljanaca *-l* na kraju sloga prelazi u *-u*, ta je pojava nepoznata u srednjem Gradišću, tako da Dolinci imaju particip u starom obliku sa *-l*. U morfologiji mogli bismo spomenuti instrumental imenica ženskog roda na *-on* u srednjem, na *-u* u sjevernom Gradišću, npr. *zi ženuon: zi ženu*. Ima još i drugih, fonetskih razlika, ali one se ne odražavaju u književnosti.

Govoreći o pisanoj čakavštini u Gradišću, valja odmah naglasiti da se naši pisci dosad njom nisu služili da bi stvorili intimno raspoloženje, nego je čakavština kod nas morala preuzeti funkciju standardnog jezika, pa se morala intelektualizirati ili apstrahirati, čim je oko polovine 18. stoljeća počeo razvoj originalne pismenosti kod Gradišćanskih Hrvata, stojeći sasvim u službi crkve. Ta se pismenost što se tiče jezika u velikoj mjeri počela oslanjati na kajkavsku nabožnu književnost. To se vidi i u rječniku i u morfologiji. Kod gotovo svih autora u 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća susrećemo npr. kod glagola u 3. licu množine oblike kao *vidiju, gledíju, nosiju* uz *vidu, gledaju, nosu* itd. U rječniku su to apstraktni pojmovi kao *potribčina, milošća, himbenost, tolovaj, hudobnjak* itd., zatim glagoli *povekšavat(i), fantit(i), mentovat(i)* i drugi, i napokon u morfologiji instrumental ženskih imenica na *-um: zi svojum ženum*, te pojedinačna tvorba futura s *biti* i participom na *-l*. No, još je odlučnije usmjerila naš pisani jezik njegova početna intelektualizacija, koja je dovela do velikog ograničenja u tvorbi riječi — morat će se još proučiti u kojoj mjeri i ovdje uslijed tuđih utjecaja; na primjer, kod apstraktnih imenica prevladavaju verbalnomina — *sterplenje, živlenje, mišlenje, verovanje, razumlenje, sudenje* itd., kod muških imenica tvorevine sa sufiksom *-elj (-el)*, te uz *stvoritelj, vračitelj, spasitelj, zveličitel* postoji i *razdilitelj, naučitelj, napelitelj, gospoditelj, pogoditelj* itd.; kod feminina dominira sufiks *-ost:* uz *mudrost, mladost, radost* i druge susrećemo *miloserdnost, dobrotivnost, razumljivost, ljubezljivost, ljubljenost* i dr. Sve se to može naći i u skromnom crkvenom pjesništvu toga vremena, kao npr.:

JACSKA LXX

Szimo hodi cslovik, k-sztvoritelyu tvomu,
k-vracsitelyu tvormu, k-szpasitelyu tvomu.
Ovde budes vidil, Boga prezmosnoga,
Agnyacza krotkoga, Jesussa miloga.[5]

Uz to, ušli su u jezik i vrlo izraziti germanizmi u sintaksi i stilu, ovdje opet ili izravno iz njemačkih predložaka ili preko kajkavske nabožne književnosti. No, temelj toga jezika svakako su spomenuti sjevernogradišćanski

čakavski ikavsko-ekavski govori — a u normi susrećemo uz spomenute pojave i neke elemente iz govora Poljanaca, na primjer prejotaciju glasa *i* na početku sloga *(Jivan, jimat)*, a još više osobine govora Dolinaca, kao npr. particip na *-l*, zamjenjivanje vokalnog *r* sa *er*.

Tako se za Gradišćanske Hrvate stvorio književni, donekle normirani jezik, koji se neće u biti promijeniti sve do današnjih dana. Na tome se jeziku pisalo u 18. stoljeću isključivo, a u 19. stoljeću pretežno u crkvene svrhe, pa se taj način izražavanja proširio i na njemu tuđe područje još relativno oskudnog pjesništva.

U drugoj polovici 19. stoljeća s nastojanjima prvog hrvatskog kalendara u Gradišću (1864), a još više Mihovila Nakovića, gradišćanski se jezik u morfologiji približio normama Riječke škole[6], no na pjesnički izraz to se nije odrazilo.

Možemo reći da je Miloradiću, prvom i dosad jedinom, uspjelo propjevati početkom ovog stoljeća našom gradišćanskom čakavštinom. Njegov jezik nije ograničen na seosko područje Frakanave, nego su mu pjesme pisane stiliziranim sjevernočakavskim govorom. Normiranje je vidljivo npr. u zamjenici *vas, vsa, vse: vas, sa, se;* nadalje, ne bilježe se diftonzi i dr., ali se pjesnik ne služi štokavskim rječnikom, a još manje oblicima. Jezik mu, naravno, postaje intelektualniji u kontemplativnim, misaonim ili poučnim pjesmama, te se tu donekle udaljuju od čakavštine i oslanja se ili na štokavštinu ili na njemačke uzore. Evo primjera u prvoj strofi poučne pjesmice »Prodika«:

Prodiku mi čujte strat
Nauk skušen, star i zlat,
Dokle bude govor van,
Neka vas ne turči san.

Sasvim realističkim poredbama i gotovo isključivo jednostavnim, svakidašnjim seljačkim rječnikom oživljava Miloradić sliku starca i prolaznosti, i svoje i narodne:

Nas Hrvate s diaspore
Tuji duh zatapa;
Naše kraje, naše gore
Već ne kaže mapa.
Pero staro ne zapore
Još mi jačke sklapa,
Sada mudre, sada nore,
Kot dosigne sapa;
Curkom curit već ne more
Neka ada kapa!
Glejte lice i nabore
Jur sam stari japa,
Pliš kot vrba vsa prez kore
Je na glavi kapa.

(Stari japa)

Miloradić je Gradišćanskim Hrvatima otkrio novu, pjesničku funkciju njihova govora, ali je u isto vrijeme bio i vatreni pobornik zbliženja pisanog jezika s hrvatskim književnim jezikom.[7] Ta Miloradićeva shvaćanja nastavljaju se kroz čitavo razdoblje između dva rata, i koncentriraju se, po mišljenju Nikole Benčića[8], na rječnik, dok se poslije 1947. godine počinje raditi i na području gramatike i stilistike.

U taj razvoj uključili su se i naši današnji pjesnici, uvjereni da nam je za opstanak u »njemačkom moru« potrebna kulturna zajednica s našom braćom na jugu. Augustin Blazović (1921) već je po svojoj pjesničkoj ambiciji prisiljen da se oslanja na književni jezik, pa je u tome — kako je već prošle godine ustanovio Nikola Benčić[9] — prešao uže granice naše čakavske tradicije u Gradišću, nadmašujući u toj težnji i naš sadašnji »standardni« jezik.

Još je bliže književnoj štokavštini Vladimir Vuković (1938). Većina pjesama njegove jedine dosad objavljene zbirke[10] pisana je književnim jezikom, a i ostale su mu čakavske samo po nekim oblicima i malom broju naših riječi, dok su mu inače rječnik i stil štokavski, što osobito dobro vidimo već u prvoj strofi pjesme »Zora puca«:

Večer. Sidim u kafani.
Pijem. Čitam, čekam druga.
Sada malo kiši vani.
Ne će biti danas druga.

Tu se, naravno, nameće problem kako naglašavati te štokavske riječi, problem prisutan i kod liričara hrvatskog preporoda.

Na trećeg gradišćanskog liričara koji objavljuje svoje pjesme, Antuna Leopolda, djelovao je Miloradić. Sličan mu je u tematici i metrici, ali rijetko uspijeva pogoditi jednostavnost i čar Miloradićeva jezika. Često mu je jezik knjiški, što je, dakako, na štetu liričnosti.

Sasvim lokalnim seoskim govorom služi se Evald Pichler (1943). Njegove pjesme pokušavaju dočarati neke surealističke slike, i u tome su u skladu s pokušajima relativno snažnog pravca njemačke lirike u Austriji koja se često izražava u dijalektu. Pichler je objavio svega nekoliko pjesama u nekadašnjem studentskom časopisu »Glas«, a neke su u rukopisu.

Može se reći da se gradišćansko pjesništvo ne može pribrojiti dijalektalnom pjesništvu u strogom smislu. Ono je dio gradišćanske književnosti, pisane na nekoj vrsti standardnog jezika, kojega je temelj čakavština i koji se želi približiti hrvatskom književnom jeziku. Gradišćansko pjesništvo još traži svoj jezik, svoj izraz. Miloradić je za sebe odlično riješio to pitanje, no njegovo rješenje ne treba niti može biti jedini način izražavanja. Svakako, bila bi šteta da naše pjesništvo zanemari naša krasna narječja. Uvjereni smo da ćemo dobiti mnogo dobrih i korisnih pobuda od Čakavskog sabora, s kojim smo počeli usku i uspješnu suradnju.

Bilješke

[1] Mate Ujević, *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb 1934.

[2] Gerhard Neweklowsky, *Die kroatischen Mundarten in Burgenland*, Wiener Slavistisches Jahrbuch, sv. 15, 1969, str. 94—115.

[3] Gerhard Neweklowsky, *Akcenatski sistem čakavskih govora u Gradišću*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, knj. XIII/1, str. 195—204.

[4] Neweklowsky, *Die kroatischen Mundarten in Burgenland*, str. 111.

[5] Laurenczius Bogovics, *Hisa zlata, z marlyivim trudom, z velikum szkerblyum uzidana, pri sz. brigu Kalvarije*, Soproni 1813.

[6] Nikolaus Benčić, *Abriss der geschichtlichen Entwicklungen der burgenländisch-kroatischen Schriftsprache*; rukopis.

[7] Benčić, *op. cit.*, str. 5.

[8] Benčić, *op. cit.*, str. 9.

[9] Nikola Benčić, *Pjesništvo Gradišćanskih Hrvata*, Dometi, god. 4, 1971, br. 8, str. 23—32.

[10] Vladimir Vuković, *...nemoj brate, pusti ruku*, Željezno.

Pjesništvo Gradišćanskih Hrvata

Nikola Benčić
Željezno

Opravdana je i razumljiva težnja svake narodne manjine da točno bilježi svako svoje duhovno kretanje i književno oblikovanje, jer se radi o životnoj potrebi u svakidašnjoj borbi za životni i kulturni razvitak.

Cijena ove širokogrudnosti i velikodušnosti prilično je visoka: površnost u izboru književne tematike, banalnost u sadržaju, jednostavnost i prostota duhovnog smjera, a u kritici neplodno i nerealno hvalisanje, poremećenost općenito priznatih kriterija. Svaka do sada pronađena, zapisana, sačuvana i izrečena misao uvrštavala se tako u književnost, i to u najširem smislu riječi. U tom smislu može se govoriti samo o pismenosti Gradišćanskih Hrvata, a nipošto i o književnosti.

Pismena djelatnost Gradišćanskih Hrvata osobito je bogata na stranim jezicima: na latinskom, mađarskom, njemačkom i ponešto na engleskom i španjolskom jeziku. Snaga i bogatstvo izražavanja na materinjem jeziku ograničena je višestrukim zaprekama, u koje u ovome prikazu ne možemo ulaziti. Unatoč ovom ograničenju, možemo govoriti o opširnoj pismenoj djelatnosti Gradišćanskih Hrvata na svom čakavskom narječju.

Na žalost, ova široka pismenost do danas ni u kom pogledu nije istražena. Knjiga učitelja File Sedenika[1] (1862-1920), iz 1912. godine, najopširnije je djelo o pismenosti Gradišćanskih Hrvata. Ona je danas zastarjela, pisana je popularno, ali netočno, pa čak i pogrešno, te je za znanstveno istraživanje neprikladna. Za širu hrvatsku javnost ima najviše podataka u knjizi »Znameniti i zaslužni Hrvati«,[2] u zajedničkom izdanju R. Strohala, V. Deželića st. i dra F. Bučara. U posljednje vrijeme se kod nas istraživanjem pismenosti bavi samo Martin Meršić ml., svećenik u mirovini, dok se mlađi istraživači, unatoč svojim objektivnijim stavovima, do sada nisu mogli probiti. Čitava ova djelatnost ispitivanja pismenosti Gradišćanskih Hrvata više je nalik kramarskoj trgovini, gdje se može nabaviti svašta, a manje znanstvenoj ili barem poluznanstvenoj zgradi, a kamoli ozbiljnijem sustavu književnog istraživanja. Vrijedno je ovom prilikom spomenuti da su Hrvatima — kako to već i etnograf Gavazzi u svojoj studiji o Gradišćanskim Hrvatima opaža[3] — malo bile poznate naše težnje, namjere, duhovne i kulturne struje, 400-

-godišnja borba za narodni opstanak. Mi smo u toku našeg povijesnog razvoja išli našim vlastitim putem, koji se u nekim razdobljima približio razvitku u matičnoj zemlji.

Za bolje razumijevanje pjesništva i pismenosti Gradišćanskih Hrvata prijeko je potrebno kazati koju riječ o njihovu životu. Oni su oduvijek bili i ostali, ne samo po zanimanju nego i po duhovnim osobinama, seljački narod. Ova činjenica točno određuje glavnu značajku pismenosti i označuje okvire njihove duhovne djelatnosti. Bogata, zgusnuta izražajna moć lirskih, narodnih i umjetničkih pjesama iz rustikalnog svijeta, s jedne strane, i siromaštvo epske izražajne snage, općenita slabokrvnost umjetničke pismenosti u misaono-refleksivnoj lirici, gotovo potpuni nedostatak socijalnog, elegičnog pjesništva. Mentalitet nekog naroda možemo donekle ocijeniti po njemu bliskim književnim vrstama. U nas se i danas najradije čitaju bajke, priče i legende (povidajke), čije simplificirane forme sve do danas djelotvorno određuju smjer proznog stvaranja. Gotovo potpuno nam nedostaje epske pjesme i epskih opisa, prevladava lirska pjesma ljubavnog i rodoljubnog tona. Kod nekih stvaralaca možemo uz to zapaziti komične i satirične crte.

Gradišćanski Hrvati u toku svog dugog povijesnog razvoja nisu uspjeli izgraditi svoj srednji društveni sloj, tj. niže plemstvo i građanski sloj, koji bi preuzeo ulogu »stvaralačke i vodeće manjine« u tvorevnom procesu naroda. Upravo taj sloj »uspješno« se utopio u tuđu narodnost, kako to i pjesnik Miloradić u pjesmi »Gospodin Jože Ficko« kaže:

Draškovići, Keglevići,
Feštetići ... knezi,
Zrasli su na našem kići,
Kut metla na brezi.

Ali mi smo njim Hekuba,
Drugi su im dragi;
Zrasla im je nova truba,
Kot va Bosni Agi.

Breu[4] ovu činjenicu smatra jednim od glavnih uzroka propadanju i suženju geografskog i kulturnog prostora Gradišćanskih Hrvata.

Pjesništvo Gradišćanskih Hrvata, kao i čitavu pismenost, gajili su svećenici i učitelji, ljudi određenih pogleda na svijet, s određenim držanjem, mnijenjem i stavovima. »Ljudstvo se je va nje va celoj meri, kot no slipo, zaufalo. Znali su bit dosetljivi na hasan ljutstva. — Ni(su) bil(i) vseznalica(e) ali bil(i) je(su) svojski, temeljiti, jednostavnoga svitloga govora muž(i)«[5] — piše File Sedenik o njima. Mi nemamo boema, fantasta, pustolova, nemamo vizionarne pjesnike, umjetničke i književne karaktere, mi nemamo književnih bjesomučnika, naši pisci, književnici, stvaraoci, »pravi« su »poštenjaki«, dobri, čestiti, jednostavni pripadnici jednostavnog naroda, po zanimanju učitelji i svećenici, koji su i u književnosti ispunjavali samo svoju dužnost, a kategorija dužnosti nije umjetnička kategorija. Ideal im je marljivost, poštenje, čuvanje naroda od tuđih utjecaja, a od tuda i mnogo naivnosti u njihovu stvaranju. Književni izraz je za njih u prvom redu mogućnost sporazumijevanja, izraz biološke povezanosti, demonstracija pripadnosti jednoj zajednici, medij utjecaja, a samo po neki put objekt umjetničkog formiranja, objekt stvarajućeg duha. Stalna i bučna upravljenost na životni i kulturni opstanak, neprekidna tendencioznost, prevladali su skromne pokušaje većih literarnih zamaha.

Čisto, neposredno, jasno i istinito dolazi hrvatska riječ u Gradišću u narodnom pjesništvu do izražaja. Nekada je bogato tekla riječ iz narodnog izvora. Danas se, ukoliko se nije prihvatio novi sadržaj[6] ili izgubilo čak i sjećanje na narodno pjesništvo, još grčevito čuvaju ostaci nekadašnjeg bogatstva narodne pjesme. Franjo Probst u jednoj svojoj studiji slavodobitno vapi: »i melodija grada će nadglasati pjesmu sela«[7], a ta činjenica bi nam morala tugom ispuniti srca.

O bogatstvu nekadašnjeg narodnog stvaranja svjedoči nam knjiga Frana Kurelca, koji je u romantičnom zaletu i ljubavi za narodno pjesništvo u dva maha, 1846. i 1848. godine, proputovao Gradišće i sakupio bogati materijal, koji je 1871. priredio za štampu pod naslovom »Jačke«[8]. Uz njega su bili zaslužni sakupljači narodne pjesme Moritz Fialka[9], nastavnik Vojničke akademije u Bečkom Novom Mjestu, koji je 1842, u Požunu, prvi objelodanio 10 narodnih pjesama iz šopronske okolice. Na žalost, i Kurelac i Fialka bilježili su samo tekst bez melodije. Potpunije i točnije je radio Franjo Kuhač, koji je osamdesetih godina prošlog stoljeća obišao naše pokrajine i sakupio 80 pjesama s melodijom, koje je objelodanio u svojem opsežnom djelu.[10] Naši domaći sakupljači bili su: Miho Naković (1840-1900), učitelj i zaslužni kulturni radnik,[11] File Sedenik (1862—1920), učitelj, pjesnik i pisac naše jedine povijesti pismenosti, Martin Borenić (1850—1938), učitelj, Ivan Vuković (1876—1957), učitelj[12], Jakov Dobrović, učitelj,[13] i Martin Meršić ml., svećenik, koji je s drom Vinkom Žgancem u Čakovcu objelodanio svoi »Jačkar«,[14] do sada najuspjelije djelo za znanstveno istraživanje. Za širu hrvatsku javnost samo je dr. Tvrtko Čubelić[15] uvrstio nekoliko pjesama u svoju školsku antologiju lirskih pjesama, inače književno stvaranje Gradišćanskih Hrvata nedostaje u cjelokupnoj povijesti književnosti Hrvata. Nedavno se još dr. Milovan Gavazzi bavio našim narodnim blagom, uz njega još profesor Stjepan Ivšić, dr. Ivan Esih i Stjepan Pavičić.

Glavno obilježje gradišćanskog hrvatskog čakavskog narječja i pjesništva je mekoća, nježnost, idiličnost, zvonkost, osjećaj i pretjerana slatkoća. Većina pjesama u Meršićevoj i Kurelčevoj zbirci govore o ljubavnoj zgodi, o rastanku, o oproštaju, o tuzi i nevolji »klinčaca« (muškarca) i »rože«, »rožice« (žene), i o prevari. K ovoj skupini pripadaju i svatovske (p'rovne) pjesme koje čuvaju prastare životne simbole i forme. Dopunjavaju je balade, u kojima se čuva čitav niz paralela s narodnom pjesmom na jugu. Glavna tematika proširena je motivima o vinu, pa koledama, rugalicama, šaljivim pjesmama i s nekoliko pjesama s epskim naletom — pokušajima koji nose lirificiranu (lirsku) značajku. Najbolje nam to potvrduje stara bugarštica »Kraljević Marko i brat mu Andrijaš«, koju je Kurelac zabilježio u dvije varijante iz Bezonje (br. 452) i Vincieta (br. 482). U Gradišću je preostao u sadržaju samo bratoubilački motiv u dvanaestercu, u potpuno osjećajnom, lirskom tonu. Epske motive nalazimo u pjesmama s turskom tematikom, mogli bismo reći iz prvog raz-

doblja književnog stvaranja, kad je povezanost sa starom domovinom bila još veoma uska i djelotvorna.

U posljednje vrijeme našla se u tzv. »Frakanavskoj gmajnskoj knjigi« pjesma pod naslovom »Bilo je 1914«, gdje se opširno iznosi sudbina naših vojnika u prvom svjetskom ratu. Ova se pjesma ne može smatrati narodnom: pisao ju je Antun Kröpfl u sibirskom sužanjstvu i zapisao je kao frakanavski sudac 8. decembra 1923. u općinsku knjigu.

U našoj narodnoj pjesmi prevladava šesterac, osmerac, deseterac i dvanaesterac. Ritam je jasan i određeniji od metrike, koja je neistraženo polje gradišćanske lirike. Goleme poteškoće leže u nestalnosti naglaska, koji je tek donekle proučen.[16]

Posebno bih želio naglasiti da Gradišćanski Hrvati pjesmu nazivaju *jačkom, jačka*. O postanku ove riječi postoje dvije hipoteze: profesora Andrije Verdenića i profesora Ignaca Horvata,[17] koji se ipak slažu u mišljenju da riječ dolazi od pridjeva, *dijačka*, đačka (latinska) pjesma. Vremenom je *dijačku pjesmu* zamijenila riječ *jačka*, a riječi *pjesma, pjevati* možemo danas susretati samo u starijim crkvenim i svjetovnim pjesmama.

Početak našeg umjetničkog pjesništva gubi se negdje u magli takozvane »Klimpuške knjige«,[18] latinskog misala, na čije je korice Juraj Soković iz Jastreba napisao uskrsnu pjesmu »Cancio de resureccione domini«. Tekst dijalektološki nije određen, pisan je ćirilicom, s dodatkom u glagoljici, i smatra se dokazom za starocrkvenoslavensku bogoslužbu u Klimpuhu. Ova naivna, sakralna pjesma čini uvod u bogato pjesničko stvaranje pobožnog karaktera. Dok je narodno pjesništvo protkano ljubavnim i lirskim zgodama, većina umjetničkog pjesništva ima nabožni karakter, kao što je i narod bio pretjerano pobožan već iz same puke psihološke potrebe. Većina ovih pjesama ima samo kulturnopovijesno i narodno značenje. Izgleda da su u početku bili samo svećenici pismouki, tako da je vrelo umjetničkog pjesništva poteklo i raslo iz crkvenih izvora. Možemo naslućivati da su najstariji uzori, kako bi možda i dublja analiza »klimpuške pjesme« dokazala, imali svoje uzore u domovini, u staroj čakavskoj i kajkavskoj literaturi. Tek kad se ova živa veza prekinula, počinje samostalno stvaranje kod Gradišćanskih Hrvata.

Osamljenim pokušajem možemo smatrati nedavno pronađene knjige protestantskog pastora *Grgura Mekinića Pythiraeusa*[19] (? — 1617), koje sadrže 301 pjesmu-graduale i koje piše radi »velikog pomanjkanja crikvenih pjesam«. Jedini do sada pronađeni primjerci ovih knjiga čuvaju se u biblioteci Teološkog fakulteta u Ljubljani. Većinom su to prijevodi s latinskog, s njemačkog i mađarskog, ali ima među njima i originala.

Sve do sredine 18. stoljeća zameće se trag i tom nabožnom pjesništvu, da bi onda jeknulo novom snagom. Novi su pokušaji odjeci snažnog austrijskog baroka i protureformacije. Na žalost, kod nas se i u ovom razdoblju više naglašava korist i utjecaj jednog naroda koji ne poznaje drugi jezik, nego estetika i umjetnički izraz. Ipak su ovi pokušaji vrhunac samostalne starije gradišćansko-hrvatske pismenosti.[20]

Prvi zastupnik ovog skromno započetog samostalnog razdoblja je *Jeremija Šoštarić*[21] (1714—1770), rodom iz Maloga Borištofa, franjevac, svojim »duhovnim jacskama« (kako lipo dusseche czweche), koje djelo se do sada

nije pronašlo. Najizrazitija ličnost gradišćanskog baroka je *Lovre Bogović*[22] (1721—1780), franjevac iz Velikog Borištofa, s knjigom »Hiša Zlata, . . .« (Šopron 1755), koja je u idućem stoljeću imala 20 naklada, i uz molitve, litanije i druge obrede sadrži »ugodne jacske«, kako to naslovna stranica kaže. Uz to i čitav niz pjesmica i molitava posebnog hrvatskog mentaliteta, unatoč snažnom madarskom i njemačkom kulturnom utjecaju[23].

Bogovićev suradnik je *Godofrid Palković*[24] (1715—1778), franjevac iz Celindrofa, koji zajedno s Bogovićem priređuje 1753. godine za štampu »Duhovni vrtljac«,[25] a novo izdanje pod naslovom »Duhovna kiticza, z jacskami nakincsena«, koje do sada također nije pronađeno, priredio je 1760. godine sam Palković. Ovu bogatu djelatnost zaključuje *Jože Ficko*[26] (1772—1843), rodom Slovenac iz Borića, župnik hrvatskog sela Prisike. Popularnost Fickova bila je već za njegova života vrlo velika, a narod ga se i danas sjeća po nadimku »prisički farnik«. On je spojio sva literarna i duhovna strujanja, izvor je novih ideja, ali načelo mu je isto: koristiti narodu, očuvati pobožnost naroda, pri čemu je jezik samo sredstvo. Uz mnogobrojna djela u okviru pjesništva moramo spomenuti evanđelje u stihovima,[27] »neobično vrijednu, privlačnu i istinitu domaću knjigu«,[28], koja je što se tiče metrike dosta slaba, ali utjecaj joj je silan, jer »se evanđelje u stihovima pjevalo po čitavom jezičnom prostoru Grad. Hrvata, početkom samo od orguljaša a kasnije prihvaćeno od čitavog naroda.«[29]

Na žalost, ove pjesme nabožnog karaktera još nisu istražene. Većinom su to hvalospjevi, himne, naivne i jednostavne, u čast blažene Djevice, čiji kult su Hrvati oduvijek brižljivo njegovali i čije svetište se počelo u ono vrijeme graditi na brijegu u Željeznu.

Mnogo bogatija postaje pobožna lirika u 19. stoljeću, kad učitelji-orguljaši počinju njegovati sakralnu pjesmu. Cijene se kod nas pjesme *Mate Ginzlera*[30] (1780—1850), učitelja i bilježnika u Frakanavi, koji je ispjevao najljepše pjesme gradišćansko-hrvatske pobožne lirike pod naslovom »Glej o grišnik janje, Sveti, jaki, zmožni Bog!«, »Šetujmo o grišniki« i druge. Uz njega *Grgo Gusić*[31] (1821—1894), rodom iz Hrvatskih Šica, učitelj, čije pjesme »Zdrava budi o kraljica«, »Na dvoru Pilatuša«, »Zmožni neba i zemlje stvoritelj«, »Premisli človičje moj, zemaljski žitak tvoj« i danas oduševljavaju. Nepoznate i u rukopisu su ostale pjesme *Gašpara Glavanića*[32] (1833—1872), premda se smatraju pisanim u čistom, jasnom, lijepom i pravilnom jeziku.

Pregled crkvene pjesme možemo završiti s opsežnim i velikim djelom *Martina Borenića*[33] (1850—1939), učitelja iz Cogrštofa, i *Mihovila Nakovića*[34] (1840—1900), Velikoborištofca, koji u zajedničkom izdanju objavljuju 1901. godine »Kerštjansko-katoličanski jačkar«, u kojem se Borenić predstavlja s 29, a Naković sa 37 svojih novih pjesama. Novo izdanje ove zbirke uredio je Ivan Vuković pod naslovom »Napevka ili venac crikvenih melodija« godine 1941. Utjecaj duhovne lirike bio je golem, a i danas se još R. Prikosović i Kočiš natječu u stvaranju novih pobožnih tekstova i melodija.

Polusakralni karakter imaju tzv. *spričanja*, oproštajne pjesme ritualnog obreda pokopa, koje recitira kantor (orguljaš) prije no što lijes napusti kuću. Recitator se u ime pokojnika oprašta od zajednice, i to je zapravo oproštajna

ispovijest, istinita, tužna, sa svom svojom potresnom veličinom. Strogo određeni sadržaj i melos, većinom i uz određen broj slogova, bio je strogi obračun pokojnika s okolinom, jer se recitatoru dopuštala puna sloboda govora, pa je smio otkriti i najintimnije obiteljske tajne, predbacivati u ime pokojnika a da ga za to nitko ne može pozvati na odgovornost. *Spričanje* je zapravo obračun pokojnika, u dobrom i lošem smislu, s njegovom okolinom, da bi njegova duša imala mira u grobu.[35] Ova vrsta literarnog stvaranja i danas nosi obilježje tabua, pa se zbog toga taj najneposredniji i osobni izraz do sada nije ni zapažao. Držim da je do sada više tisuća »spričanja«, od kojih je većina samo jedanput recitirana, obložena sakralnošću i tabu-karakterom. Ove su pjesme u posljednje vrijeme zabranjene od crkvenih vlasti, jer su unosile razdor i nesporazume u zajednicu. Većina ih se izgubila ili se čuva u velikoj tajnosti. U literaturu ušlo ih je samo nekoliko, i to iz najčuvenijih pera.

Sve do 20. stoljeća pjesme svjetovnog karaktera nisu se bilježile. Tako su se sačuvale samo one šaljivog karaktera, jer ih je narod čuvao i recitirao u različitim prilikama. Kao prvi pjesnik kod nas se pamti *Štefan Kuzmić*[36] (1723—1779), svećenik, od koga je sačuvan tekst za grobni natpis u tonu starih rimskih epitafa ili naših »spričanja«. Glasovitiji su bili učitelji, među njima sin već spomenutog Mate Ginzlera, *Štefan Ginzler*[37] (1815—1869), kojega i danas narod poštuje zbog njegovih šaljivih pjesama »Kako se vino s mesom kara« i »Od zeca«, a sudbinu mu dobro poznaje po drami »Školnik zvonar« od Ignaca Horvata. Već spomenuti učitelj Grgo Gusić poklonio je narodu i čitav niz šala koje se i danas recitiraju i pjevaju po pirovima i zabavama: »Od Golubićevog zeca«, »Od vino ljubećeg seljaka«, »Od Ginzlera«, »Od zale žene« i druge. Tradiciju šaljive, burškozne pjesme nastavio je Mihovil Nakić, učitelj, zaslužni kulturni radnik, pisac i sastavljač školskih udžbenika i molitvenika, svojom pjesmom »Jačka od reber«. Značajke šaljivog i grotesknog zadržali su pjesnici sve do danas. U 19. stoljeću javlja se novi akcent u skromnom pjesničkom izrazu Gradišćanskih Hrvata, novi polet, naivan, veseo, lakrdijaški, koji uz »spričanja« daje osnovu snažnom pjesničkom izrazu našeg stoljeća.

Najslavniji i najpoznatiji pjesnik Gradišćanskih Hrvata je *Martin Mersić*, pjesničkim imenom *Miloradić*[38] (1850—1928), porijeklom Frakanavac, dugogodišnji župnik Hrvatske Kemlje, mislilac, pisac latinskih, madarskih, njemačkih knjiga o sociološkim, vjerskim, filozofskim, astronomskim, fizikalnim i matematičkim pitanjima. Pjesnička iskra zažarila je u njega prilično kasno, tek u 53. godini života, i to čistim, snažnim i jasnim narodnim jezikom, bez mladenačkih lutanja:

Naš jezik, kroz vieke star,
Je mudrosti pun ormar;
Da ti pamet ta jezik
I prez škole i prez knjig!

Glete, to je ča željim
S jačkami pokazat vsim!
Prost živari naš jezik
Sam, prez škole i prez knjig.

Pak si još zajačit znam,
Da me nij pred svitom sram!
Znam mudrosti zreč po njem,
Ča va mudrih knjigah štem!

Ta jezik biš rad zatrt?!
To je zlo i grih na smrt!
Je kulturi lomit vrat,
Je oltare rušit, žgat!

(Naš jezik)

Pjesnička djelatnost Miloradića je golemo čudo gradišćansko-hrvatske lirike. Do sada su se pojavila dva nepotpuna izdanja[39] njegovih pjesama. On pjeva veselje i bol, tugu i žalost, uči i podučava. To su pjesme lirskog, sjetnog karaktera i snažnog izraza, pjesme širokih pouka, to su čestitke prijateljima u bolno-radosnom tonu, to su osobni bolovi, opravdanja, napadaji i obrane jednog osjetljivog i eksplozivnog čovjeka. Njegove pjesme gode uhu i duši, da bi u idućem trenutku zagrmjele i dirnule u najosjetljivije žice ljudske psihe. Unatoč snažnim crtama njegova pjesništva, Miloradić nije bio čisti liričar, pjesnik, on i u žaru stvaranja disciplinira maštu i duh u jaram didaktičara, svećenika, učitelja, moralista i žarkog rodoljuba. Njegov sadržajno i formalno bogat izraz možemo svakako smatrati vrhuncem gradišćansko-hrvatskog pjesništva. Jedino se njegov glas pročuo sve do Zagreba, pa mu posvećuju opširnije studije kanonik Janko Barle[40] i Stjepan Ivšić.[41]

Nasljednici se nisu mogli oduprijeti snažnom pjesničkom utjecaju Miloradića, uz veće ili manje uspjehe. Tako kod *Ivana Blaževića*[42] (1888—1946) možemo otkriti i neke socijalne crte, jednako tako kao i kod *Dometera Lamperga*[43] (1898—1944), koji u nekim svojim pjesmama uspijeva progovoriti vlastitim tonom. Pod Miloradićevim utjecajem pisao je i *Tome Bedenik*[44] (1889—1940), tragična ličnost gradišćansko-hrvatske poezije, koji je u našu pismenost ušao kao pisac drame »Oganj«, a ne kao pjesnik, iako je u vlastitoj nakladi objavio tri sveska loših pjesama.[45] Veći dio rukopisa doživio mu je sudbinu većine gradišćansko-hrvatskih književnih pokušaja — izgorio je.

Vlastitim, ali prilično slabim tonom probio se učitelj *File Sedenik*[46] (1862—1920). Pojavila mu se samo jedna zbirka pjesama,[47] a ostavština mu je izgorjela u Čepregu za vrijeme drugog svjetskog rata. U starom kolosijeku se kreće i *Pepi Radostić*[48] (1910—1956), seljak iz Nove Gore, koji kao mladić zapjeva jednostavno i dirljivo o prirodi, ljubavi, rodoljublju i seljačkom životu.

Danas su najsnažniji glasovi čakavske lirike u Gradišću: Anton Leopold, Feri Sučić, Ferdo Sinković, Augustin Blazović i Vladimir Vuković. *Antonu Leopoldu* uspjelo je prirediti zbirku za štampu,[49] a dvije mu leže u rukopisu.[50] On je i urednik jedine antologije gradišćanske lirike, »Gradišćanskog hrvatskog gaja«.[51] *Ferdo Sinković* bavi se većinom sakralnom tematikom i pokušava se probiti romantičnim dramama, dok *Feri Sučić*, nekadašnji urednik novina »Naš Tajednik«, muzičar, piše pjesme u narodnom tonu. Augustin Blazović

i Vladimir Vuković odgojeni su u omladinskom krugu Hrvatskog akademskog kluba, u krugu oko časopisa hrvatske akademske omladine u Beču »Glas«.

Augustin Blazović[52] (1921) pojavio se 1961. šapirografiranom zbirkom pjesama pod naslovom »Vigilija«. Drugu zbirku do sada nije uspio izdati, premda mu se objavljuju pjesme po novinama i časopisima. U posljednje vrijeme bavi se dramaturgijom i prevođenjem. Augustin Blazović je uz tradicionalni, sakralni sadržaj i rodoljubno i šaljivo pjesništvo obogatio gradišćansku liriku novom formom i sadržajem svojim ciklusom »Španjolske elegije«. On stalno traži nove mogućnosti i nove sadržaje, kao što to čini i *Vladimir Vuković* u svojoj jedinoj štampanoj pjesmarici ». . . nemoj brate, pusti ruku«.[53] To su pjesme mladog čovjeka koji traži svoj glas i svoje puteve, protkane naglašavanjem vlastite sebičnosti. U njima se očituje rastrganost, dezorijentacija omladine, a možda i jedne narodne manjine u kulturno-političkoj stisci. Pa ipak, ova je pjesmarica svojim samosvojnim glasom, na neki način, izazov tradiciji priprostog i naivnog naroda.

Augustin Blazović i Vladimir Vuković jezikom su se donekle udaljili od čakavske tradicije Gradišćanskih Hrvata, pa ih muči neriješen problem književnog jezika.

Ovaj pregled povijesnog razvoja gradišćanske, čakavske hrvatske pjesme ustanovljava čitav niz pokušaja, koji su oštro ograničeni kulturnim, društvenim i gospodarskim mogućnostima ovog malobrojnog naroda. Svojim sadržajem i formom oni odražavaju najbitnije životne probleme opstanka i jezika naroda koji u nepovoljnim kulturnim prilikama živi stoljećima. Ironična je i tužna činjenica što se u Austriji, u Mađarskoj pa čak i u Hrvatskoj tek sada budi interes za manjinu, kojoj su životne snage iznemogle.

Bilješke

[1] Szedenich File, *Naši pisci i književnost*, Šopron 1912.

[2] *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. do 1925.*, Zagreb 1925.

[3] Gavazzi Milovan dr., *Stara hrvatska baština u narodnom blagu gradišćanskih Hrvata*, Napredak, Sarajevo 1935.

[4] Breu Josef, *Die Kroatensiedlung im südostdeutschen Grenzraum*, Beč 1937, disertacija, str. 136.

[5] Szedenich, *op. cit.*, str. 110.

[6] Probst Franz, *Die Lieder der Hornsteiner Fabrikarbeiterinnen* (Ein Beitrag zur Frage Industrialisierung und Volkslied), Bgld. Heimblätter, 12. god., Eisenstadt 1950, str. 177–182.

[7] Probst, *op. cit.*, str. 182.

[8] Kurelac Fran, *Jačke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka po župah Šoprunskoj, Mošonjskoj i Željeznoj na Ugrih*, Zagreb 1871.

[9] Fialka Moritz, *Horvati w šopronske stolici kralowstwj uherského*, Kvety IX, Prag 1842, i: *Národny pesné Horwátu w šopronske stolici kralowstwj uherského*, Nowiny z oboru literatury, umény a ved, Prag 1842, str. 81–83, 91.

[10] Kuhač Franjo, *Južnoslovjenske narodne popievke*, Zagreb 1878–81, 4 sveska.

[11] Naković Mihovil, *Jacskar*, Sztari Grad 1876.

[12] Vuković Ivan, *Jačkar za hrvatske škole Gradišća*, Beč 1924; *Ku ćemo si*, Zbirka pjesam za hrvatski narod u Gradišću, Beč, Knjiga XVII Hrvatskoga nakladnoga društva. — *Pjesmarica za hrvatske škole Gradišća*, Beč 1954.

[13] Dobrovich Jakob, *Pjesmarica*; *Narodne jačke gradišćanskih Hrvatov*, Štikapron 1950. — *Druga pjesmarica...*, Štikapron 1964.

[14] Meršić Martin - Žganec Vinko, *Jačkar*; hrvatske narodne jačke iz Gradišća, Čakovec 1964.

[15] Čubelić Tvrtko dr., *Lirske narodne pjesme*, antologija, Zagreb 1963.

[16] Koschat Helene, *Die čakavische Mundart der »Poljanci« im Burgenland*, disertacija, Beč 1965, Akzent und Quantitätssystem, str. 91–99.

[17] Meršić - Žganec, *Jačkar*, str. III i IV.

[18] Verdenich András dr., *A kelenpataki régi misekönyv horvátnyelvű feljegyzései*, Győri Szemle 1932.

[19] Meršić Martin ml., *Ćirilske i glagolske zabilješke klimpuških starih mašnih knjig*, Kalendar Naša Domovina, 1935, str. 42–45, 56–57.

[20] Karall Andreas, *Das religiöse Schrifttum der heute burgenländischen Kroaten bis zum Beginn des 19. Jhdts*, disertacija, Eisenstadt 1963, str. 159–162.

[21] Karall, *op. cit.*, str. 143–145.

[22] Karall, *op. cit.*, str. 146–152.

[23] Karall, *op. cit.*, str. 152.

[24] Karall, *op. cit.* str. 145–146.

[25] *Duhovni Vrtljac z trimi Rosiczami*, va Novom Gradu od Duhovni Szinov Szvetoga Ferencza nakincsen Bogu i Mariji offrovan, Ter otczu Szerafinszkomu darovan. Va kom se nahajaju pobosne Molitve, ugodne Jacske y lipi Nauk kerschanszky. Zdopuschenyem preposztavni, Šopron 1753.

[26] Karall, *op. cit.*, str. 163–168.

[27] Meršić Martin ml., *Jožef Ficko, naš književnik*, Kalendar Gradišće 1946, str. 93–97.

[28] Karall, *op. cit.*, str. 165.

[29] Precs Karl, *Das kroatischsprachige Schrifttum im Burgenland*, Bgld. Lit. Bote II, str. 62.

[30] Karall, *op. cit.*, str. 169.

[31] Dobrović Ivan, *Grgo Gusić*, Kalendar Gradišće 1957, str. 45–50.

[32] Meršić Martin ml., *Glavanić Gašpar, pjesnik i urednik hrvatskoga kalendara*, Kalendar Gradišće 1953, str. 57–65.

[33] Meršić Martin Msgr., Dechant, *Baumgarten im Burgenland*; Ein Beitrag zur Orts- und Kirchengeschichte des Burgenlandes, vlast. izdanje 1963, str. 96–100; Hrvatske Novine, br. 50, 1928. — Kuhač Franjo, *Kerštjansko-katoličanski crikveni jačkar*, Vienac 1901, br. 14.

[34] Szedenich, *op. cit.*, str. 131–136.

[35] Hafner Stanislaus, *Spričanje kod Gradišćanskih Hrvata*, Prilozi za proučavanje narodne poezije, Beograd 1939, sv. II.

[36] Szedenich, *op. cit.*, str. 81–82.

[37] Szedenich, *op. cit.*, str. 106–109.

[38] Bencsics Nikolaus, *Mate Meršić-Miloradić 1850–1928*, disertacija, Beč 1963.

[39] Miloradić Mate, *Zibrane jačke s kimi je va ljubavi zabavljal i pokaral svoju braću Hrvate*, pod štampu uredio Martin Meršić st., Izdanje Hrvatskog kulturnog društva, 1933. — Mate Miloradić, *Jačke s razlaganjem Martina Meršića st.*, knjiga XVI Hrvatskoga nakladnoga društva (1956).

[40] Janko Barle u više navrata u časopisu »Sv. Cecilija« (1928).

[41] Ivšić Stjepan, *Puškinova priča o ribaru i ribici u gradišćanskoj knjizi*, Hrvatska Revija, 1937, br. 3, str. 138—141.

[42] Horvat Ignac, *Pjesnik Ivan Blažević*, Kalendar Gradišće 1971, str. 48—52.

[43] Kalendar Gradišće, 1946.

[44] Vančić Feliks, *Tome Bedenik (1889—1940)*, Kalendar Gradišće 1941, str. 90—93.

[45] Bedenik Tome, *Rožice*, Fratersko selo 1922, sv. II u Borti 1922. i sv. III u Borti 1923.

[46] Dobrović Ivan, *File Sedenik (1862—1920)*, Kalendar Gradišće 1951, str. 47—52; Karall, *op. cit.*, str. 47 i 119.

[47] Szedenik File, *Jačke*, Šopron 1912.

[48] h., *Pepi Radostić*, Kalendar Gradišće 1958, str. 69—70.

[49] Leopold Anton, *Cvijeće iz Gradišća*, pjesme, vlastita naklada, Gornja Pulja 1954.

[50] U rukopisu: *Zeleni gaj, Lipa Frakanava*, Nacionalna Biblioteka u Beču.

[51] *Gradišćanski hrvatski gaj*, pjesme iz književnosti gradišćanskih Hrvata za hrvatsku školsku dicu i mladinu, sabrao i uredio Anton Leopold, Knjiga IX Hrvatskog štamparskog društva, Željezno 1967.

[52] Meršić Martin ml., *Augustin Blazović*, Hrvatske Novine, 1971, br. 4. — Benčić, *Augustin Blazović*, Hrvatske Novine 1971, br. 5.

[53] Vuković Vladimir, *...nemoj brate, pusti ruku*, Željezno, s. a.

Djelovanje Ignaca Horvata kao književnika

Ivan (Lav) Sučić

Trajštof

U razdoblju između dva rata Ignac Horvat bio je poznat i određenom čitalačkom krugu u Hrvatskoj. Godine 1930. izašla je u Jeronimskoj knjižnici malena zbirka njegovih pripovijedaka — četiri kraće i jedna oduža — pod naslovom »Gradišćanke«. Odjek u Hrvatskoj bio je veoma povoljan. O knjizi je pisao i »Srpski književni glasnik«. No, o I. Horvatu hrvatska je javnost saznala već i ranije, prilikom izlaska njegove knjige »Veliki i mali«. Sadašnjoj publici u Hrvatskoj bit će Ignac Horvat vjerojatno slabije poznat, zato mislim da će biti najbolje da najprije upoznamo njegovu biografiju.

Ignac Horvat rođen je 1. II. 1895. u srednjem Gradišću, u Malom Borištofu, u siromašnoj seljačkoj obitelji. Školovao se u Požunu i Šopronu. Bogosloviju je studirao u Đuru, gdje je zaređen za svećenika 1918. god. Kao svećenik djelovao je u svim krajevima Gradišća, na čakavskom sjeveru i štokavskom jugu. God. 1938. postao je župnik u Frakanavi. Tu je dužnost vršio sve do 1972. godine, kada je stupio u mirovinu. God. 1927. izdao je I. Horvat svoju prvu zbirku pripovijedaka »Veliki i mali«, 1930. izašla je gore navedena knjižica »Gradišćanke«, 1947. opet zbirka pripovijedaka »Iz naše stare gore«. God. 1949. objavio je dramu »Školnik zvonar«, 1955. napisao je kazališnu igru »Brate, ostani doma«. Povodom piščeva 70. rođendana izdalo je Hrvatsko štamparsko društvo knjigu »Perom kroz selo i život«, koja sadržava izbor Horvatovih članaka od 1923. do 1941. god. Pokraj svojeg originalnog rada Ignac Horvat nastupao je i kao izdavač, između ostalog, i novog izbora Miloradićevih pjesama »Jačke«. Surađivao je i kod izdanja Svetog pisma na gradišćanskom hrvatskom narječju. God. 1922. uređivao je »Kršćanske Hrvatske Novine«, od 1929. do 1935. vjerski časopis »Katoličanski Ljudski Savez«, a od godine 1933. I. Horvat je urednik kalendara »Gradišće«.

Za svoje zasluge na crkvenom području imenovan je 1969. monsinjorom, a za rad na narodno-kulturnom području austrijska država dodijelila mu je titulu profesora.

Pisac I. Horvat počeo je raditi u sredini u kojoj je postojala srazmjerno bogata nabožna proza na hrvatskom jeziku, no svjetovna se proza počela tek pojavljivati. No, i ta proza nije imala neke umjetničke namjere, nego je željela

jedino zabavljati i poučiti čitaoca. Dok je nabožna knjiga uspjela izgraditi svoj jezik, svjetovni je sadržaj tek tražio svoj izraz. Čitalac te proze bio je gotovo isključivo hrvatski seljak, pripadnik nacionalne manjine, koji je vladao samo svojim najužim narječjem i donekle crkvenim rječnikom, odbijajući svaku novu riječ kao tuđu, nehrvatsku. Zato i ne začuđuje da I. Horvat ponekad mora braniti jezik »Hrvatskih Novina«, a time i svoj jezik.

Književničkog se posla Horvat nije latio drage volje, nego ga je u nj gurnuo Martin Meršić stariji, veliki vođa cijeloga jednog pokoljenja gradišćanske hrvatske inteligencije, imenovavši ga 1922. god. za urednika »Kršćanskih Narodnih Novina«. Iako su novine već iza četvrtog broja prestale izlaziti, Horvat će zauvijek ostati u kolu onih Hrvata Gradišćanaca koji će perom bodriti, buditi, učiti i zabavljati naš narod. No sve te zadaće i oznake rodoljublja utisnut će pečat i na književni rad Ignaca Horvata. Samo po sebi je razumljivo da će taj pečat rijetko kada koristiti autorovim umjetničkim ambicijama.

Osnovni je problem u mnogim Horvatovim pripovijetkama ugroženo Hrvatstvo u Gradišću, njegov opstanak i njegovo propadanje, stalno sukobljavanje pojedinca s okolinom zbog svoje narodnosti. U zbirci »Veliki i mali« piščevo je mišljenje o našem opstanku vrlo pesimističko, pripovijetke su protkane osjećajem smrti i narodnoga propadanja. Tipičan je naslov jedne pripovijetke — »Poslidnji Hrvat«. (Unuka bdije kraj djeda koji umire; njegova je posljednja želja da ga pokopa školnik Hrvat iz susjednog sela; sama unuka ne govori više hrvatski).

No, u istoj zbirci nalazi se i niz pripovijedaka općeg, šireg sadržaja. U njima se prikazuje svakidašnjica naših ljudi, osobito mladih, njihova mala veselja i nade. S puno liričnosti priča Horvat o djeci, o dječacima koji odlaze u službu u njemačka sela da bi naučili jezik. Vrlo je potresna svojom tragikomikom pripovijetka »Staramajka«, priča o starici koja u početku nije htjela, a kasnije nije mogla umrijeti.

Odnarođivanjem intelektualca bavi se pripovijetka »Štefanićev gospodin«. Osnova joj je problem školovanog seljačkog sina koji želi služiti novog gospodara, a od svojih se otuđio. »Štefanićev gospodin« vratio se opet k svojima kao bilježnik, no čitav preokret čini mi se konstruiranim. Rodoljub je odnio pobjedu nad piscem. Štefanićev je karakter nabačen samo shematički, autoru kao da je stalo više do pouke. Isto bi se moglo reći i o igri »Brate, ostani doma«, u kojoj Ignac Horvat žigoše bijeg iz sela. No, ta su djela razumljiva s obzirom na našu situaciju.

Hrvatstvo je stalno prisutno i u zbirci »Iz naše stare gore«, no ne više kao čimbenik koji pokreće radnju, nego se ili samo naslućuje u cjelokupnom životu pripovijetke ili se uzgredno spominje. Većina tih pripovijedaka slika čovjeka u tipičnom prostoru, s kojim nas Horvat upoznaje na vrlo intenzivan način. On ga, naime, prikazuje u prošlosti i sadašnjosti, pokazuje kako su u njemu radili i kako su ga izgrađivali naši ljudi. Ta je zbirka odraz života našega sela u prošlosti i u razdoblju između dva rata. Mnogo saznajemo o načinu seoskoga života, o materijalnim dobrima naših ljudi. Njihov svijet opisuje se u svim detaljima.

Vrlo zanimljiva građa obrađena je u drami »Školnik zvonar«. Glavni junak Ginić je školnik iz sredine 19. stoljeća, preko kojega Horvat prikazuje rad predstavnika seoske inteligencije. Ginić je učitelj, kantor, kompozitor, pjesnik, zvonar, a uz to obrađuje i polje. Njega autor prilično idealizira, predstavlja nam ga kao istinskog vođu i učitelja seoskoga naroda i kao velikog rodoljuba. Do konflikta u školnikovu životu došlo je kad je zaboravio zvoniti prije oluje, pa je tuča potukla sav urod. Seljakinja Luca uzbuni starije stanovništvo protiv Ginića. On je nekad duboko uvrijedio Lucu jer nije htio promijeniti oporuku njezina oca. Školnik mora napustiti selo. Uzalud ga brani omladina koja je u školi učila da zvonjava ne razbija tuču. Horvat je imao izvrsnu mogućnost da iskoristi taj moment kao tragični sukob između školnikova naprednog gledanja i zaostalosti stanovništva. No, taj moment nije isključivi nosilac radnje, nego je u igru ugrađeno još nekoliko sporednih fabula koje, po mom mišljenju, imaju samo poučnu funkciju i ometaju tok glavne radnje. Uplitanjem pjesama gledalac se također odvraća od glavnog toka radnje.

Horvatovo stvaralaštvo obuhvaća isključivo seoski svijet, uglavnom između dva rata. Junaci njegovih pripovijedaka i kazališnih igara su seljaci, učitelji i svećenici. Taj svijet opisuje Horvat s puno ljubavi, uvijek brižno čuva njegovu jednostavnu hijerarhiju. Socijalni i moralni sukobi tek se tu i tamo naslućuju, jači su nacionalni. No, uzroci tih sukoba nalaze se najčešće izvan toga svijeta, pa oni i nastupaju tek prodiranjem tuđeg utjecaja. Seljak živi i umire u svom svijetu, usko povezan s crkvom i običajima. A Horvat je izvrstan poznavalac tog čovjeka i tih običaja.

Ignac Horvat crpio je jezik iz više vrela. Odlično mu je uspjelo da se jezično oslobodi uskih okova crkvenog jezika. On je otkrio, bez dvojbe, jednu novu funkciju našeg čakavskog gradišćanskog govora, prikladnu za umjetničku prozu, što je u lirici tako genijalno uspjelo Miloradiću. A ipak je Horvatov jezik za gradišćanske prilike nadregionalan. U tome mu je sigurno mnogo pomoglo i poznavanje naše nabožne književnosti i njegovo službovanje u svim našim krajevima. Sintaksu je Horvat u znatnoj mjeri približio književnom jeziku. Svoj smisao i za seosko narječje pokazuje pisac u nekoliko crtica na staroštokavskom narječju južnog Gradišća.

Horvat zauzima još uvijek vodeću poziciju u kulturnom životu naše manjine. Njegove pripovijetke i članci i danas se pojavljuju u svim našim izdanjima. S punim pravom smatramo Horvata utemeljiteljem naše umjetničke proze. Da ta proza nije mogla uvijek služiti samo čistoj umietnosti, pojava je zajednička svim preporoditeljima koji, pogotovu kod narodne manjine, obavljaju mnogostrane zadaće. Tako je i Ignac Horvat dva puta bio predsjednik Hrvatskog kulturnog društva u Gradišću.

Izdavačka djelatnost

Štefan Emrich
Željezno

». . . Negdje daleko, daleko na jugu, između visokih gora i na obali plavoga mora žive ljudi koji su nam braća i sestre po krvi, rodu i jeziku. Tamo je bila domovina naših praotaca . . .«. Tako ili slično mogle bi glasiti priče Gradišćanskih Hrvata o njihovu porijeklu. Nove su vijesti nakon preseljenja stizale iz stare domovine veoma rijetko. Donosili su ih trgovci, svećenici i vojnici. Pisanih vijesti i knjiga iz stare domovine bilo je ranije veoma malo. Kad su nestali i posljednji molitvenici i ostale prenesene knjige, prekinute su i one slabe veze s domovinom koje su bile tako važne za narodni opstanak. Svećenici su pokušavali izdavanjem vjerskih knjiga (započeo je Mekinić u 17. st.) popuniti praznine, no i jezik je već pošao novim putem. Tek u drugoj polovini 19 st. štampaju se udžbenici, vjerske knjige i kalendari koji prodiru u šire slojeve naroda.

Prvi kalendar Gradišćanskih Hrvata izašao je 1864. god. pod naslovom »Kerstjansko-Katolicsanszki Kalendar«, a glavni mu je urednik bio Gašpar Glavanić, župnik u Vorištanu. Držao se kalendar još mađarskog pisanja slova, a Gajeva pravopisna reforma uvedena je u Gradišću tek krajem osamdesetih godina. Glavaniću je već kod prvog kalendara pred očima bio osnovni cilj: približiti književni jezik Gradišćanskih Hrvata književnome jeziku Hrvata na jugu. No, u ovom nastojanju nije uspio.

Do 1909. god. samo su pojedinci opskrbljivali Gradišćanske Hrvate štivom na materinjem jeziku. Već ove godine preuzima djelatnost organizirani pokret, čija je svrha bila redovito izdavanje novina i drugog štiva. Župnik Velikog Borištofa Martin Meršić st. shvatio je značenje i ulogu vlastite štampe u vrijeme kada su u šire slojeve naroda počele prodirati njemačke i mađarske novine, te počele snažno utjecati na inteligenciju i ugrožavati opstanak Gradišćanskih Hrvata. Meršić je 5. kolovoza 1909. god. sazvao inteligenciju sjevernog i srednjeg Gradišća u Šopron na dogovor i pridobio ih za izdavanje novina na hrvatskom jeziku. Njegovom pozivu odazvao se znatan broj suradnika usprkos teškim financijskim i jezičnim poteškoćama. Mađarske su vlasti ovu požrtvovnost žigosale »panslavizmom«, opasnošću po državu. Uređivanje novina preuzeo je dr. Štefan Pinezić, odvjetnik u Šopronu, ro-

dom iz Pajngerta, a pomagao mu je župnik Lovre Barilić, rodom iz Trajštofa. One su izlazile pod naslovom »Naše Novine« od 1. siječnja 1910. u Đuru (Győr). Prvi je broj imao 1226 pretplatnika, a drugi 2100. Cilj tih novina bio je buđenje narodne svijesti i spašavanje naroda od tuđih utjecaja. Redakcija je željela redovito obavještavati narod o političkim, kulturnim, socijalnim i gospodarskim događajima u domaćem prostoru i u svijetu, te snabdijevati narod zanimljivim štivom. Prvi broj izazvao je veliko oduševljenje. U njemu se javio i najveći pjesnik Gradišćanskih Hrvata Miloradić pjesmom punom žara:

O Hervati, narod mali
Stanmo gori, dost smo spali!
Prestat mora dugi san,
Zora puca, bit će dan!

Neumorna ljubav prema svome narodu, požrtvovnost svih suradnika i omiljenost novina kod čitalaca osigurali su listu opstanak, dok nije morao zbog izmijenjenih političkih odnosa biti obustavljen. Zbog novih političkih događaja Đur više nije mogao ostati kulturni centar jer je većina Hrvata 1921. priključena Austriji.

M. Meršić st. odmah počinje s organizacijom i radom oko izdavanja novog lista. Pomoću Kršćansko-socijalne stranke i nekoliko suradnika pokreće 1922. god. pod uredništvom Ignaca Horvata »Hrvatske kršćanske novine«, koje su zbog neuspjeha stranke, poslije četvrtog broja, propale. Neplaćene troškove M. Meršić podmirio je iz vlastitog džepa.

Taj neuspjeh nije obeshrabrio M. Meršića. On sada počinje okupljati oko sebe mlade intelektualce, među njima dra Lovru Karalla, koji je u to vrijeme završio pravne studije u Budimpešti; u skoroj budućnosti postat će on politički vođa Hrvata, a nakon drugog svjetskog rata i pokrajinski poglavar Gradišća. Uz Lovru Karalla okupili su se oko Meršića i slijedeći: Mate Feržin, student medicine, Konrad Paulešić, student tehnike, i Rudolf Klaudus, student umjetnosti. Bez ikakve novčane baze započeli su s izdavanjem tjednika »Hrvatske Novine« 1923. godine u Beču. Geslo novina bilo je »Sloga je moć«, jer su nastojali ujediniti sve Gradišćanske Hrvate u borbi za zajednički cilj. Namjera im je bila da bez ikakve stranačke politike bûde Hrvatstvo u narodu, da informiraju narod o važnim političkim zbivanjima u Gradišću, Austriji i dalekom svijetu, te da uz to upućuju narod i u gospodarstvenom pogledu; uz to su željeli vrijednim štivom na materinjem jeziku zabaviti čitaoce. Pomoću učitelja i svećenika uspjelo im je izgraditi širu čitalačku publiku. Naravno, o plaćama za urednike i honoriranju suradnika nije moglo biti ni govora. Dohoci od prodaje jedva su pokrivali troškove za papir, štampu i poštarinu. Što se tiče stranačke neovisnosti, novine nisu mogle ispuniti svoje obećanje. Uskoro se počinju naslanjati na Kršćansko-socijalnu stranku, čiji je član postao dr. L. Karall. Novine su u velikoj mjeri ispunjavale svoju zadaću sve do posljednjeg broja 4. IV 1942, kada su pod pritiskom Hitlerova režima morale biti obustavljene. Tim postupkom mislili su državni organi osuditi Hrvate na potpunu propast. Nadu u novo uskrsnuće izrazio je glavni

urednik još u posljednjem oproštajnom broju: »Ne morem završiti ovo pokapanje Hrvatskih Novin, a da ne mislim i na njihovo goristanje. Hrvatice i Hrvati, ke boli i žalosti prestanje ovih novin, moraju još pomnožiti svoju ljubav prema materinjskoj riči, povećati svoju djelatnost i aldovnost za svoj hrvatski narod, moraju odhititi svu nemarnost i neodgovornost u hrvatskih posli, pak će im se sigurno jednoč ispuniti želja, da doživu i goristajanje svojih hrvatskih novin. Ufanje, da će to vreda biti, ne batri na moj najturobniji Vazam«. (M. Feržin). Slično se izrazio i najbliži njegov suradnik Franjo Leopold, koji također obećava vjernost i čeka uskrsnuće. I zaista, poslije rata on postaje pokretač novih hrvatskih izdanja.

Naslanjanje »Hrvatskih Novina« na Kršćansko-socijalnu stranku bilo je uzrokom da se pokrenuo i socijaldemokratski list pod uredništvom zastupnika u gradišćanskom saboru Kolmana Tomšića. List se zvao »Naš glas«, a prestao je izlaziti 1934. godine nakon ukidanja Socijaldemokratske stranke. Uz novine izdavao je K. Tomšić i kalendar.

U razdoblju poslije 1921. god. izlazio je redovito uz novine i kalendar, čiji je urednik do 1933. bio M. Borenić, a od 1934. I. Horvat. Posljednji kalendar izlazi 1942, a poslije toga na području hrvatske štampe zavladala je tišina.

Kao prva lastavica poslije rata pojavio se opet kalendar, o Božiću 1946, pod uredništvom I. Horvata, koji ostaje njegov urednik sve do danas. Tiskanje kalendara omogućili su prijatelji u staroj domovini, Nakladni zavod Hrvatske u Zagrebu.

Početkom 1947. počinje prof. Rudolf Klaudus izdavati tjednik »Naše selo«, koji uskoro prestaje izlaziti jer su u međuvremenu započele široke pripreme za izdavanje novog tjednika, kojim bi se nastavila tradicija »Hrvatskih Novina«.

Početkom 1947. god. predratni je suradnik novina Franjo Leopold sazvao hrvatske rodoljube Gradišća na sastanak na kojem je osnovano Hrvatsko nakladno društvo (u daljem tekstu HND), s čvrstom financijskom podlogom. To društvo preuzima izdavanje tjednika i izdavanje drugih djela. HND je prva organizacija za štampu u Gradišću, a prema statutima ono je zaduženo da redovito opskrbljuje Gradišćanske Hrvate tiskanom riječju. Već kod prvog sastanka 27 članova se obvezalo da će uplatiti 1000 šilinga u fond HND, što je za ono vrijeme bila velika svota.

Duhovni ravnatelj društva postao je I. Horvat, upravnik Franjo Leopold. Uredništvo novina preuzeo je dr. Fric Bintinger, koji je već u studentskom pokretu igrao važnu ulogu i bio osnivač »Kola«, društva hrvatskih studenata u Gradišću. HND je željelo nastaviti prekinuti rad tamo »gdje je naše novinarstvo pred bojem i pri boju prestalo«, znači nastaviti tradiciju »Hrvatskih Novina«. Društvo je svojim tjednim novinama dalo ime »Naš Tajednik«. Ciljevi su ostali isti, ali nije se više toliko naglašavala nadstranačnost novina. U to je vrijeme utjecaj zemaljskih zastupnika Narodne stranke postao nadmoćan, pa je tako započelo neizbježno i stalno sukobljavanje sa zastupnicima drugih stranaka.

U toku svog djelovanja izdalo je HND i 24 knjige, među njima godišnji kalendar »Gradišće«, djela I. Horvata »Iz naše stare gore«, »S perom kroz

selo i život« i dramu »Školnik zvonar«, a uz to nekoliko »Božićnica«. Na vrlo važnu epohu hrvatske povijesti u Gradišću upozorio je Ivan Dobrović u svojoj knjizi »Hrvati u dobi reformacije«. Ivan Vuković, školski ravnatelj, dao je našem narodu u ruke pjesmaricu pod naslovom »Ku ćemo si?«, a Feri Sučić poklonio je djeci u prijevodu »Robinsona«. HND je 1933. god. izdalo, po prvi put, sabrana djela Mate Meršića-Miloradića, a to je izdanje 1956. doživjelo novu nakladu.

Poslije drugog svjetskog rata obogaćen je ovaj skroman opus i izdavanjem tjednih novina »Naša domovina« i kalendara »Ognjišće«. Ova izdanja uživala su podršku komunista u Austriji. Život tjednika »Naša domovina« i kalendara »Ognjišće« bio je kratka vijeka, trajao je samo nekoliko godina. Kalendar »Ognjišće« i novine »Naša domovina« nemaju isto političko izvorište.

Društvo gradišćanskih hrvatskih studenata pokrenulo je god. 1957. u Beču časopis »Glas«, pod uredništvom Martina Prikosovića, koji se bavi našim kulturnim, političkim, književnim i društvenim pitanjima. Danas taj časopis izlazi pod naslovom »Novi Glas«, a uređuje ga Franjo Perušić.

Nagla smrt Franje Leopolda (7. II 1960) i teška bolest dra Frica Bintingera, kojoj je podlegao iste godine, bili su teški udarci za HND i hrvatsku štampu. Na Duhove te godine sazvali su članovi HND i drugi kulturni radnici sjednicu na kojoj se raspravljalo o novoj situaciji društva i o mjerama za osiguranje daljeg izlaženja novina. Na tom se sastanku HND pretvorilo u »Hrvatsko štamparsko društvo« (u daljem tekstu HŠtD). Glavna zamisao novog društva ležala je u težnji da se baza izdavačkog društva proširi na cijeli narod. Na tome sastanku pristupilo je društvu još 105 članova, a danas se njihov broj kreće oko 230; članarina iznosi 200 šilinga godišnje, a studenti plaćaju samo 100 šilinga. Svaki član dobiva sva izdanja društva, novine, kalendar i svake godine jednu ili dvije knjige. Pravilima je određena zadaća da se Hrvatima osigura tjedni list i druga pisana djela na gradišćanskom narječju. HŠtD je preuzelo djelatnost na se i promijenilo ime tjednika u »Hrvatske Novine«. Za prvog predsjednika društva izabran je Alfons Kornfeind, a uredništvo je ostalo u rukama Ferija Sučića, koji je uz dra Bintingera već godinama uređivao »Naš Tajednik« s direktorom Belom Schreinerom i Franjom Horvatom. Do 1967. tiskan je tjedni list u Beču, a poslije u Željeznom, kamo se premjestio i centar cjelokupne kulturne djelatnosti. Te je godine HŠtD izgubilo svog drugog predsjednika Franju Meršića u prometnoj nesreći, a naslijedio ga je Štefan Emrich. Slijedeće je godine preuzeo od Feri Sučića, nakon 16 godina uredništva, Robert Sučić upravu »Hrvatskih Novina«. R. Sučić radi uz to i kao sekretar Hrvatskog kulturnog društva (HKD). U jesen 1970. god. Robert Sučić je zbog odlaska na studij u Zagreb, nažalost, napustio uredništvo, a naslijedio ga je Tome Schneider. »Hrvatske Novine« imaju danas nakladu od 3000 komada. Šalju se članovima HŠtD i pretplatnicima, 110 primjeraka ide u Jugoslaviju, a oko 100 u Ameriku i Kanadu. Novine se šalju poštom seoskim povjerenicima, koji su odgovorni za dostavu i brinu se za pretplate. U trafikama i kioscima naše se novine ne prodaju. Cijena se zbog velike konkurencije već nekoliko godina održava veoma nisko, 1,30 š. po komadu. Nagrade za urednika i suradnike veoma su skromne, a bez godišnje potpore od HKD ove novine ne bi mogle opstati i izlaziti. I

one žele, kao i ostale, odgovarati podnaslovu »Glasnik Gradišćanskih Hrvata«, pomagati narodu u borbi za narodni opstanak, za čuvanje jezika i hrvatske kulture. Odgovornost je to veća što je to jedini hrvatski tjednik u Gradišću.

Mi Hrvati u Gradišću živimo u stalnoj poplavi njemačkih masovnih medija, te danas nema hrvatske obitelji u koju oni nisu prodrli. Utjecaj tih medija i velika pokretljivost stanovništva, neizbježiva pojava današnjeg života, izazivaju odnarođivanje i ugrožavaju naš narodni opstanak kao nikada prije u našoj povijesti. Upravo ti uvjeti traže od naših novina trajno buđenje i jačanje narodne svijesti. Uz to se novine bore za naša manjinska prava, koja su nam često u zakonima osigurana, ali nemamo mogućnosti da se njima koristimo. U ovoj se borbi novinama često predbacuje i šovinizam. Sasvim opravdano, one se uvijek drže stare hrvatske istine: »Poštuj tuđe, a čuvaj svoje!« Jasno je i razumljivo da novine prate sve kulturne događaje i daju im potreban publicitet.

U vezi sa zahtjevima za ostvarivanje manjinskih prava, protivnici Hrvatstva u Gradišću predbacuju novinama strančarstvo, no one se strogo drže neodvisne linije. Ako jedna stranka ili neka ličnost uskraćuje Hrvatima prava, razvija djelatnost protiv narodne skupine, dužnost je novina braniti interese Hrvata. Nitko ne može očekivati da u takvim slučajevima šute! U ostalim pitanjima novine se ne zalažu za stranačke ciljeve i načela. One imaju čitaoce u svim slojevima naroda i u svim strankama! Zalaganje i vezivanje za bilo koju stranku ograničilo bi im djelokrug i dovelo do gubitka čitalaca. Novine žele pisati za svakog svjesnog Hrvata, bez obzira na njegovu stranačku pripadnost, te tako ostvarivati suradnju svih slojeva.

U toku stoljeća nije se jezik Gradišćanskih Hrvata razvijao jednako kao književni jezik u Hrvatskoj. On je zastario i pod utjecajem njemačkog i mađarskog zadobio posebne oblike. Hrvatske novine nastavljaju one napore koje su neki poduzeli već kod prvih dodira s matičnom zemljom — da približe naš jezik književnom jeziku u Hrvatskoj, ukoliko je to, s obzirom na govorni jezik čitalaca i mogućnosti samog uredništva, moguće. Taj proces bit će dugotrajan, ali se ne smije ispred očiju izgubiti cilj: osposobiti Gradišćanske Hrvate za potpuno razumijevanje književnog jezika Hrvatske te im tako omogućiti sudjelovanje u hrvatskoj književnosti.

HŠtD se obvezalo i na izdavanje drugih edicija. Tako svake godine izlazi kalendar »Gradišće«, koji je osobito omiljen kod naših čitalaca, a tiska se danas u oko 4500 komada, što se svake godine i rasproda. Bilanca kalendara je u posljednje vrijeme bila pozitivna, ali su honorari bili veoma skromni, a uz to su velik dio troškova štampanja osigurali oglasi.

Od 1967. svake godine HŠtD izdaje po jednu knjigu. Prva je bila »Gradišćanski hrvatski gaj«, pjesme Antuna Leopolda i drugih. Da bi se potaklo stvaranje originalnih djela, raspisan je 1967. god. književni natječaj u kategorijama:

a) povijesni roman o borbi Hrvata protiv Turaka za vrijeme našeg preseljavanja i o samom našem preseljavanju;

b) novela koja bi obradila naše odnose sa starom domovinom, a tema da je povezana s ljubavnim motivom;

c) različite priče za djecu, narodne ili srodne narodnima.

Uvjeti: Pisac mora pripadati Gradišćanskim Hrvatima, djelo ne smije biti već objavljeno i mora biti pisano u gradišćanskom dijalektu. HŠtD ima pravo da odštampa i prodaje nagrađeno djelo bez dalje nagrade ili odštete u roku od dvije godine od podjele nagrade. Nagrade su iznosile od 1500 do 6000 šilinga. Povijesni roman nije napisan. Prvu nagradu dobio je Augustin Blazović za novelu »Od Vulke u Velebit«. U okviru natječaja osiguralo je HŠtD i pravo na izdavanje knjige Bele Schreinera »Probijanje u vječni led«, u kojoj se govori o ekspediciji Juliusa Payera na Sjeverni pol god. 1872—1874. Feri Sučić preveo je sa slovenskog djelo »Črna žena«, priču iz doba turskih ratova.

Trenutno društvo radi na pripremi djela o povijesti Gradišćanskih Hrvata i rječnika gradišćansko-hrvatskoga jezičnoga blaga. Za to je djelo uspjelo pridobiti više suradnika. Naravno da će taj rad trajati nekoliko godina, no kad djelo bude gotovo, popunit će se velika praznina u našem kulturnom životu.

Izvan HŠtD pojavile su se još dvije knjižice: pjesme Vladimira Vukovića i znanstvena brošurica Tome Mühlgassnera »Grabimo za zvijezdami« u vlastitoj nakladi.

U ovom članku izostavljena je izdavačka djelatnost na polju školske i crkvene knjige, a isto tako cilj članka nije bio da nabraja sva izdanja Gradišćanskih Hrvata u vremenu od 400 godina. Neka ovaj članak bude ocjena ili pokušaj pregleda onih izdanja koja su u posljednje vrijeme utjecala na razvoj narodne svijesti i kulture, onih izdanja koja su doprinijela afirmaciji i priznavanju Hrvata u Gradišću. Neka ujedno suoči čitaoce s naporima, težnjama i problemima današnje hrvatske štampe u Gradišću.

Likovna umjetnost Gradišćanskih Hrvata

Jože Vlašić
Željezno

Dati sustavni pregled likovne umjetnosti u Gradišćanskih Hrvata nemoguće je iz jednostavnog razloga: nema dovoljnog broja umjetnika niti postoji tradicija koja bi omogućila redoslijed uspoređenja ili praćenje razvojne niti likovnih umjetnosti u Gradišću. Nemamo naime pouzdanih dokumenata ili drugih dokaza da je do 20. stoljeća uz pisce, poglavito sastavljače molitvenika, druge nabožne literature i školskih knjiga, bilo i ljudi koji su radili i stvarali na polju likovne umjetnosti.

Iako je na području zapadne Mađarske i istočne Austrije već stoljećima živjela znatna manjina Hrvata, umjetnici hrvatskog porijekla javljaju se tek u prvoj polovici 20. stoljeća, i to slikari Klaudus, Frank i Vales, te kipari Matijević, Paulešić i Rešetarić.

Rudolf Klaudus rodio se godine 1895. u Šuševu (Nebersdorf), u srednjem Gradišću, koje je tada bilo dio zapadne Madarske. Roditelji su mu bili seljaci. Sklonost za likovno izražavanje pokazala se u njega prilično rano, tako da se nakon mature namjeravao upisati na Akademiju likovne umjetnosti u Budimpešti. U tome ga je spriječio prvi svjetski rat, pa je tek poslije ratnih godina započeo studij u Beču. Isprva je učio privatno, a kasnije na Grafičkom zavodu u Beču. Kad mu se pružila prilika da proširi svoj umjetnički vidokrug, objeručke je prihvatio priliku za daljnje studije u staroj domovini, na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Tamo je i završio studije godine 1926.

Vrativši se potom u novu domovinu, izlaže prvi put godine 1927. u Željeznom (Eisenstadt), glavnom gradu Gradišća.

Već se 1928. predstavio samostalnom izložbom u Beču. Od tada izlaže u okviru Saveza gradišćanskih umjetnika svake godine u Željeznu, a s umjetnicima iz Donje Austrije i u Bečkom Novom Mjestu. Na izložbi 1928. g. dobio je nagradu Ministarstva prosvjete, a 1931. i Državnu nagradu. Nakon okupacije Austrije 1938. izgubio je mjesto inspektora hrvatskih škola u Gradišću, čak mu je zabranjena svaka djelatnost na polju likovne umjetnosti. Nakon oslobođenja Austrije nastavio je slikarski rad i ponovo dobio mjesto

inspektora. Klaudus je reorganizirao »Udruženje umjetnika u Gradišću«, a bio je i inicijator i realizator obnove poluporušene oranžerije u Esterhazyjevom parku u Željeznu, koja je pretvorena u izložbenu dvoranu. Kasniji simpoziji u oranžeriji dokazali su kakvu važnu ulogu, i kod mladih umjetnika, imaju inspirativni ambijenti u radu i poticajima stvaralačkog razvitka umjetnika. Klaudus je okupio oko sebe sve mlade umjetnike Gradišćance, te je s njima pod imenom »Umjetnička grupa Gradišće« (Künstlergruppe Burgenland) priređivao izložbe i izvan Željezna, npr. u Beču, Salzburgu, Klagenfurtu (Celovcu), Grazu i Čakovcu. Klaudus sudjeluje na općeaustrijskoj izložbi u Bukureštu (1959), zatim na bijenalu u Grazu, te na tamošnjoj izložbi »Austrijska umjetnost 1908—1938«. Za svoje inicijative i konzekventni rad na kulturnom zbližavanju Gradišća s Hrvatskom, te za zasluge oko čuvanja i održanja hrvatske manjine u Gradišću odlikovan je Ordenom jugoslavenske zastave. Manifestacija tih kulturnih nastojanja bila je izložba gradišćanske umjetnosti u Zagrebu g. 1965.

Klaudus izlaže i radi neprestano, razvija i produbljuje svoj izraz. Njegov umjetnički svijet nadahnut je prirodom u Gradišću ili, još točnije, u njegovom srednjem Gradišću između Lanžera (Landsee) i Livke (Lockenhaus), sa centralnom grupacijom sela i brežuljaka, polja i vinograda — ukratko: Borištof (Warasdorf) i kraj oko njega. Taj svijet je kod njega prikazan uglavnom u slikama koje su po formatu malene, ali po izrazu snažne. To su jednostavni motivi, kojima je kist u temperamentnoj Klaudusovoj ruci udahnuo živi koloristički ugođaj.

Nakon drugog svjetskog rata u Gradišću se pojavilo nekoliko mladih Hrvata — umjetnika.

Ino Frank (Albin Frank, ili, kako ga Hrvati zovu, Beljko) među njima je najistaknutiji slikar. Rođen je godine 1935. u Klimpuhu (Klingenbach), blizu Željezna, u sjevernom Gradišću. Osnovnu i srednju školu pohađao je u Klimpuhu, Cindrofu (Siegendorf), zatim u Bischofshofenu (Salzburg), a maturirao je u Matrštofu (Mattersburg) u Gradišću.

Studirao je u Beču, na Akademiji likovnih umjetnosti, gdje je bio đak prof. Dobrovskog, Gütersloha i Bäumera. Teški uvjeti života prisilili su Franka da radi kao geodet u Beču, dok ga umjetnost veže za Gradišće. Te su veze uvijek bile toliko jake da mu je Gradišće pružalo najbolje uvjete za sav rad. U posljednje vrijeme počeo je čak i graditi kuću u Pajngrtu (Baumgarten), nedaleko od svog rodnog mjesta.

Povezanost sa zavičajem navela ga je i na to da izradi veliki dekorativni prozor za mrtvačnicu na klimpuškom groblju. Uz svoje radne i umjetničke obveze uspio je kao suorganizator »Međunarodnih slikarskih tjedana u Željeznu« stvoriti novi slikarski simpozij »Primjer Željezno« (1969), zajedno sa suprugom, nastavnicom umjetničkog odgoja i crtanja. Taj je forum baza za zbližavanje umjetnika iz istočnih i zapadnih zemalja, te pruža mogućnosti izravnih informacija i poticaja za oživljavanje umjetničkog života. »Primjer« je ostvaren vrlo uspješno 1969. i 1970. godine, dok 1971. nije došlo do zajedničkog rada, nego je Frank sam radio u Oranžeriji u Željeznu. Međutim, za 1972. godinu ponovno je predviđen simpozij u Esterhazyjevoj oranžeriji.

Frank je samostalno izlagao u Bad Tatzmannsdorfu u Gradišću i 1967. u Beču (galerija »Griechenbeisl«). Sudjelovao je na skupnim izložbama u Zagrebu (1965) i u »Secesiji« u Beču (1966, 1967. i 1968).

Frank se svojim istraživanjima uključio u problematiku koja zaokuplja suvremenu umjetnost, u tendencije da se u umjetničkom djelu odraze složene, stalne promjene i različiti nevidljivi sadržaji što se kriju ispod vanjskog privida i reda stvari.

Ova problematika dovela je Franka do faze koju bismo možda mogli nazvati konstruktivističkom. Slaganjem i montažom gotovih dijelova i formi stvara on nove cjeline, kojima struji posebna napetost. Time što prevlači sve sastavljene oblike jednom bojom, Frank ih smisaono i optički povezuje. To je u prenesenom smislu izraz one uniformnosti koja karakterizira umjetničke manifestacije našeg vremena — bez obzira na to gdje one nastaju. Rad i razvitak ovog zanimljivog umjetnika prati se s velikim interesom ne samo u Gradišću već i u umjetničkim krugovima Beča.

Otmar Vales, drugi naš mladi slikar, bio je tek na početku svoje slikarske karijere kad je 1969. nastradao u prometnoj nesreći. Rodio se godine 1943. u Novom Selu (Neudorf) kod Pandrofa u sjevernom Gradišću. Poslije učiteljske škole nastavio je i završio studije na Akademiji likovne umjetnosti u Beču. Radio je kao nastavnik crtanja i umjetničkog odgoja u Donjoj Austriji (St. Pölten, Bečko Novo Mjesto, Bruck/Leitha). Relativno malen broj Valesovih djela ne daje mogućnost za opsežnu i definitivnu ocjenu njegova rada, ali sudeći po onome što nam je ostavio — perspektive su bile velike.

Marijan Matijević je najpoznatiji među kiparima. Valja priznati da je prof. Matijević Gradišćanski Hrvat »honoris causa«; čast je, naravno, za Gradišće da se on smatrao našim čovjekom. Rodio se 1907. godine u Grubišnom Polju u Slavoniji, a odrastao je u Zadru. Studirao je u Zagrebu, na Akademiji likovnih umjetnosti, zatim kao stipendist tri godine u Parizu. To je vrijeme bilo od velikog značenja za njega, jer je bio đak Aristida Maillola, a bio je u dodiru i s Ivanom Meštrovićem. Nakon povratka u Jugoslaviju radio je na gimnazijama u Cetinju, Kruševcu i Beogradu. Slijedeća stanica u njegovu radu i razvitku bilo je mjesto šefa na odjeljenju za keramiku na Tehničkoj školi u Zagrebu, gdje mu se pružila mogućnost da se upozna i s drugim medijima umjetničkog izražavanja. Otud ga vodi put na tečaj u Beč (1943), a uslijed ratnih neprilika i ostaje u Austriji. Slijedio je pedagoški rad na bečkoj Akademiji likovne umjetnosti, gdje je radio kao docent. U isto vrijeme izradio je nekoliko monumentalnih spomenika za Korušku (Völkermarkt, Ferlach i druga mjesta).

Za svojih bečkih dana dolazi u dodir s Gradišćanskim Hrvatima, pa se u njemu probudila želja da se više poveže sa svojim sunarodnjacima. Nastanio se u Tschurndorfu (nekada hrvatskom selu) i preuzeo nastavničko mjesto na gimnaziji u Mattersburgu. Konačno se posve ukorijenio u Gradišću

godine 1949, sagradivši tu i kuću; radio je istodobno i za Zemaljsku vladu, u čijem je posjedu oko 15 njegovih djela. U Beču i u »Austrijskoj galeriji« nalazi se također desetak Matijevićevih djela. Od 1965. do 1966. radio je kao konzervator u Zemaljskom muzeju u Željeznu. Teško oboljenje spriječilo ga je u daljnjem radu, te je iz zdravstvenih razloga bio primoran raditi na manjim objektima. Upravo je to navelo Matijevića da počne više slikati, uglavnom u ulju i u većim formatima.

Inače, najomiljeniji su materijali ovog kipara bronca i kamen, manje mu je odgovaralo drvo. U posljednjim godinama života bio je intenzivno zaokupljen problemom sintetiziranja skulptorske forme.

Od mlade generacije moramo navesti gradišćanske kipare Paulešića i Rešetarića.

Josef Pauleschitz rođen je godine 1939. u Rasporku (Drassburg), u sjevernom Gradišću. Nakon školovanja u samom Gradišću i na tehničkoj školi u Möldingu kraj Beča prelazi na stručnu školu za obradu kamena i drveta u Hallstattu, i tako stječe tehničku osnovu za svoj budući rad. Po završetku Akademije likovnih umjetnosti (prof. Andre) u Beču radi godinu dana na bečkoj operi, a zatim na školi za keramiku, te tako upoznaje razne umjetničke djelatnosti. Naposljetku se, godine 1960, zaposlio na gimnaziji u Gornjim Šicama (Oberschützen) u južnom Gradišću. Najveći dio njegovih radova nalazi se u privatnim zbirkama (Tirol, Lichtenstein, Njemačka, Brazil), ali je radio i za crkvu, za Zemaljsku vladu i neke općine.

Jaka strana ovog umjetnika su portreti, velike plastike i arhitektonski ukras — i to samo u prirodnom kamenu i tvrdom drvu. Izlagao je u zemlji i u Jugoslaviji (kolektivno). Sada radi na nekoliko sakralnih i profanih objekata, i to figurativnim prikazima. U pogledu izraza moramo ga ubrojiti u red onih umjetnika koji razvijaju svoju vlastitost. Njegova ranija djela vezana su uz realističke koncepcije, a može se slijediti logičan dalji razvojni put toga kipara u smjeru sažimanja skulptorskih formi, sve do konačne, posvemašnje apstrakcije i čistog volumena.

Thomas Resetarits, naš najmlađi kipar, rođen je u Stinjakima (Stinatz) u južnom Gradišću. Nije odmah imao mogućnosti za više školovanje, pa je počeo raditi kao klesar. Nakon odsluženja vojnog roka (1959) pohađao je tečajeve u Grazu, ali je u isto vrijeme uz svoj klesarski zanat počeo raditi kao kipar-autodidakt. Jedna od njegovih prvih skulptura bila je izložena u Beču (WIG 64). Godine 1966. već radi kao kipar, priznat od ministarstva u Beču. Slijedila su putovanja u Njemačku, Švicarsku i Južni Tirol. Godine 1968. izlagao je u Tatzmannsdorfu (južno Gradišće). Od posebne su važnosti kod Resetaritsa djela sakralnog karaktera, kod kojih on tradicionalne motive obrađuje tako da svojim već dosta izgrađenim načinom izražavanja pribavlja djelu neki prizvuk mističnosti, koji izvanredno odgovara kipovima religioznog sadržaja. Kod realističkih, kao i kod apstraktnih kompozicija, ovaj kipar nastoji postići u prvom redu harmoničnost. Resetarits je usmjeren prema sve slobodnijem tretmanu tema koje ga nadahnjuju.

Među umjetnička dostignuća u Gradišću moramo uvrstiti i arhitekturu. Valja istaknuti djela arhitekta Szauera, koja se ističu po originalnosti arhitektonske koncepcije, kao i po tretmanu betonske forme.

Mathias Szauer rođen je godine 1935. u Filežu (Nikitsch), u srednjem Gradišću. Nakon osnovne i srednje škole pošao je na putovanje naučnog karaktera po Italiji, Francuskoj, Jugoslaviji i Engleskoj. Studije nastavlja na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču kod prof. Holzmeistera. Diplomirao je 1963. Dalja su ga putovanja vodila u Meksiko, SAD i Kanadu, gdje je došao u dodir s arhitektima kao što su Mies van der Rohe, Louis Khaan, Skidmore, Owings, Richard Neutra, a kad je boravio u Finskoj i s Alvarom Aaltom.

Od 1965. do danas projektirao je ove objekte u Gradišću: glavne škole u Zürndorfu, Lockehausu, Purbachu, Golsu i Velikom Borištofu (Grosswarasdorf), zatim kupališta u Pinkafeldu i Golsu, a u samome Željeznu liječničku komoru i muzičku školu »Joseph Haydn«. U kompleksu te škole smještena je i radio-stanica, studio »Gradišće«.

Szauerove zgrade su primjeri moderne arhitekture koncipirane po pravilu da svaki objekt mora biti organski povezan s okolinom, te da jedno nadopunjuje drugo. Osim toga, Szauer vodi posebnu brigu o cijelom sklopu, do najsitnijih detalja, do boje, pa čak i nasada i zelenila u zgradi i oko nje, kako bi se stvorila skladna cjelina.

Postoji u Gradišću, naročito u crkvama, još čitav niz nepotpisanih slika i skulptura, a u naseljima stoje brojni primjeri zanimljive i karakteristične arhitekture, koji predstavljaju anonimnu, pučku produkciju hrvatskog življa. Iako nam nisu sačuvana imena autora, taj vrijedni i zanimljivi umjetnički patrimonij govori o dalekoj predaji i neprekinutoj tradiciji umjetničkog stvaralaštva u Gradišću.

Na ovome tlu, izloženom ratovima, nesigurnosti i siromaštvu, razvilo se razmjerno kasno i iz malih početaka prvo skromno stvaranje na polju likovne umjetnosti. S generacijom između dva rata i pogotovu s mladim naraštajem, čija se nadarenost i plodnost pokazala u poslijeratnom razdoblju, uspjeli su se gradišćanski hrvatski umjetnici probiti i uključiti u opći umjetnički razvitak našeg vremena.

Narodna pjesma i glazba u Gradišću

Feri Sučić
Željezno

Obično se kaže: u narodnoj se pjesmi ogleda duša i srce naroda. Ali kako ni duševno stanje ni vanjske okolnosti ne ostaju kroz sve vjekove isti, tako ni karakter narodne pjesme nije uvijek jednak. Svako pokoljenje ima tako reći svoju, posebnu životnu melodiju. To vrijedi i za narodnu skupinu Gradišćanskih Hrvata. Ne samo da je svaka narodna manjina u dijaspori stalno izvrgnuta silnom kulturnome utjecaju većine u čijoj sredini živi nego ona više ili manje svjesno participira u svakom većem društvenom pokretu te većine. Cijela austrijska pokrajina Burgenland proživljava danas razdoblje cvatućeg prosperiteta, a to se osjeća i u redovima Hrvata u Gradišću. Naša je integracija u novim prilikama već daleko napredovala, iako se to na prvi pogled još ne uočava dovoljno jasno. Ipak, za pažljivog promatrača ima već dosta simptoma. Jedan od njih je novi zvuk, novi ton narodne melodije. U glazbenom programu hrvatskih narodnih grupa u Gradišću zapostavlja se, nažalost, stari meki mol, a sve više dominira dur. Što je mlađa generacija koja izvodi narodnu pjesmu, manje se čuje mol-ljestvica. Šteta! Ali tko može kolo povijesti okretati unatrag?

Razvitak narodne pjesme

Dok su crkvenu pjesmu u Gradišću kantori i učitelji, kroz sva stoljeća, brižno njegovali, svjetovna ili narodna pjesma dijelila je do sredine 19. stoljeća istu sudbinu kao i sve ostalo narodno blago. Predavala se od usta do usta, od pokoljenja do pokoljenja. O porijeklu gradišćanske narodne pjesme stručnjaci su izrekli svoje sudove, pa ćemo ukazati na neke od njih.

Tako Mate Ujević u svojoj knjizi »Gradišćanski Hrvati« (Zagreb, 1934) piše: »Gradišćanski Hrvati su uspjeli sačuvati u glazbi svoj posebni hrvatski značaj. Oni brižno čuvaju napjev, što su ga donijeli iz staroga kraja. Barem polovica pjesama, koje pjevaju Gradišćanski Hrvati, imade posve hrvatski napjev . . . Pjesme s hrvatskim napjevom postale su na dvojak način: neke su za stalno donesene iz staroga kraja, a neke je kasnije sam narod u Gradišću

ispjevao u narodnom duhu. Još nemamo potanjeg proučavanja u tome smjeru pa ne možemo sigurno tvrditi, koliko ima napjeva kod Hrvata u Gradišću zajedničkih sa napjevima u starom kraju. Svakako ih ima mnogo . . . Sigurno je, da su kasnije preko gradišćanskih trgovaca poprimili mnogo hrvatskih napjeva. Tako se u Cikljinu pjeva oko 50 pjesama, koje su pred tridesetak, četrdesetak godina donijeli cikljinski trgovci iz Hrvatske. Tako možemo razumjeti, da je budnica »Još Hrvatska ni propala« postala u nekojim gradišćanskim selima plesnom pjesmom . . .«

Što vrijedi za trgovce iz Cikljina, to vrijedi i za trgovce iz mnogih drugih općina u Gradišću. Gajeva budnica prešla je u međuvremenu čak i u njemačku literaturu pod nazivom »Osliper Schottisch«, prema njemačkom nazivu za naš Uzlop.

Muzikolog dr Vinko Žganec — koji je stručno obradio i analizirao 254 narodne pjesme što ih je u Gradišću sabrao Martin Meršić (»Jačkar — hrvatske narodne jačke iz Gradišća«, Čakovec 1964) — drži da gradišćanska narodna pjesma još uvijek čeka etnomuzikologe, da iz teksta i melodija protumače na koji se način razvila stara muzička tradicija u novoj sredini, u drugim društvenim okolnostima i pod različitim utjecajima drugih naroda i drugih političkih faktora.

Kako je teško, naravno u pogledu melodije, dijeliti zrno od pljeve — istakao je već i sam Fran Kurelac koji je, kako znamo, najveći dio narodnih tekstova Gradišćanskih Hrvata spasio od zaborava. U svojoj poznatoj knjizi »Jačke ili narodne pêsme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunskoj, mošonjskoj i željêznoj na Ugrih« (Zagreb 1871, strana XVII) Kurelac ističe: »Gornjaci« (Hrvati sadašnjeg sjevernog Gradišća, *op. F. S.*) veći su književnici nego »Dolnjaci« (Hrvati južnoga Gradišća, *op. F. S.*) er se u njih ženska glava iz knjige bogu moli; u njih ženski spol svoje pêsme piše i prepisuje, spravlja i čuva . . . Oliš narodnih pêsam, kojih još ima, nu koje sve to veće pravi svoj pečat gube, zavrgle se u gornjakov i neke druge pêsme, koje životom mal da ne gradskim odišu i prevodi se vreze. Bila mi je kdekad prava muka na srdcu plodove toga novljega kdekad velmi neugodnoga i nenarodnoga pjevanja pridružiti klikom i zvukom starinskih i prvotnih pêsam naših. Vsega toga ne ima u dolnjakov van toliko, koliko se toga po popovi i učitelji, koji su ponajveć iz gornje strane, unosi i uvlači. I srdce je gornjakov mekše i prema njemačkomu sentimentalismu podpalo, čim su dolnjaci stare još ćudi, čto im i pêsme svedoči, koje u njih, kako i u nas, nitko ne prepisuje nego ide s ustiu do ustiu . . .«

Naravno, Kurelcu nije toliko u oči pala činjenica da Gradišćanski Hrvati, kako prije tako i danas, u prvome redu čuvaju narodne tekstove. Riječi narodnih pjesama još i danas predstavljaju cvijeće narodne poezije. Izgleda kao da hrvatska skupina u Gradišću drži samu melodiju ili napjev za nešto sekundarno, glavno je uvijek tekst. Samo tako se može razumjeti činjenica da se silni strani utjecaj opaža pretežno u melodiji. Čini se kao da su se Hrvati u Gradišću polagano, tokom stoljeća, navikli na glazbu sebi tuđe okoline i nju dijelom prihvatili kao svoju. Dok je u srednjem i južnom Gradišću sve do pripojenja Gradišća Austriji prevladavao mađarski utjecaj, u sjevernom Gradišću osjećao se oduvijek pretežno njemački utjecaj. Potkraj XIX st. poplavile su Gradišće slovačke melodije, koje je najviše širio kanonik Franjo Horvat, rodom iz Frakanave u srednjem Gradišću. Držao je da nije sramota dijeliti narodno dobro s bratskim slovačkim narodom. Navodim samo nekoliko primjera koje sam našao u pjesmarici »Narodni Zpevnik«, Praha—Bratislava 1968. Na melodiju »A já su synek z Polánki« pjeva se u Gradišću »Šurlali su si junaki«, na melodiju »Čtyři koňe ve dvoře« pjeva se »Bili jesu dva mili« ili »Klinčac ino rožica obećaju si srca«, na melodiju »Hej, haj, hej, haj, zelený háj« pjeva se »Ja sam junak jako tužan, krčmaru sam čuda dužan«, na melodiju »Ja, ked' sa Janoško« pjeva se »Zvečera ću selo pojti k roži« itd. Sa slovačkim su veoma srodni i neki narodni tekstovi u Gradišću, na primjer: Jatelina dobra nekošena — Ditelina drobna, nekošena, Hořela lipa hořela pod ní panenka sed'ěla — Zelena lipa (jela) j' gorila, pod njom je mila sidila, ili Černe oči, jděte spat, však musíte ráno vstát — Črni oči pojte spat, sutra vam se j' rano stat, itd. Svakako će biti potrebno proučiti i slovačku narodnu glazbu kad se bude temeljito analizirala narodna glazba Hrvata u Gradišću. Prema tome, nije slovački utjecaj tako velik kako se na prvi pogled čini. Slovačke napjeve uvodio je u Gradišće Ivan Vuković. Njegova prva pjesmarica s notama (»Jačkar za hervatske škole Gradišća«, Beč 1924), zatim druga pjesmarica za škole (Beč 1954), te njegova zbirka pjesama za hrvatski narod u Gradišću pod naslovom »Ku ćemo si?« (Koju da zapjevamo?) sadržavaju niz slovačkih pjesama čiji su tekstovi prevedeni na gradišćansko narječje.

Sabirači gradišćanskih narodnih pjesama

Poznate su velike zasluge Frana Kurelca za narodnu pjesmu Hrvata u Gradišću. Njegove 1871. tiskane »Jačke« sadržavaju 700 narodnih tekstova iz Gradišća. Već prije njega zabilježio je Čeh Moritz Fialka (on je i mladoga Frana Kurelca uputio na Hrvate u Gradišću) deset tekstova koje je 1842. objelodanio u Pragu. Te su pjesme objavljene u originalu i prijevodu, u časopisu »Jahrbuch des österreichischen Volksliedwerkes«, XII, 1963.

Izlazak Kurelčevih »Jački« djelovao je u samom Gradišću kao oslobođenje iz začaranog kruga. Samo pet godina kasnije u samom je Gradišću po prvi put tiskana pjesmarica pod naslovom: »Jacskar. Narodne jacske za hervatsku mladoszt. Pobrane i hervatskoj mladoszti preporucsene od Mihovlya Nakovicha skolnika«. Ta pjesmarica u prvom dijelu ima 422 strofe, koje utoliko predstavljaju cjelinu što se mogu pjevati na poznatu svatovsku pjesmu »Snitljiva pšenica teško se prodaje«; drugi dio sadrži 55 pjesama. Može se smatrati tragedijom što Kurelčeva knjiga hrvatskom narodu u Gradišću još ni dandanas gotovo da nije poznata. Također je i Nakovićeva pjesmarica već potpuno zaboravljena, iako je do drugog svjetskog rata služila seoskim djevojkama kao izvor za ljubavne stihove na narodnom jeziku. U Nakovićevoj pjesmarici pretiskane su i neke pjesme koje je već objelodanio Kurelac. Godine 1912. izdaje File Sedenik za Hrvate u Gradišću važnu knjigu »Naši pisci i književnost«. Knjiga sadrži, uz kratak opis znamenitih ličnosti Gradišćanskih Hrvata, i niz tekstova pjesama za djecu i omladinu.

Prvi melograf Gradišćanskih Hrvata bio je Franjo Š. Kuhač, koji je u svoje četiri knjige »Južnoslovjenskih narodnih popievka« uvrstio i 104 pjesme iz Gradišća s notama. No, i ove pjesme nikada nisu došle narodu u ruke.

Prva hrvatska pjesmarica s notama u Gradišću izašla je vrlo kasno, tek 1924, kako je već rečeno, iz pera Ivana Vukovića. Taj »Jačkar za hervatske škole Gradišća« sadrži u prvom i drugom dijelu 64 uglavnom jednoglasne, a u trećem dijelu 41 dvoglasnu pjesmu i neke kanone. Iako je ta pjesmarica u prvom redu bila namijenjena školama, ipak je utjecala i na narodnu pjesmu. Druga Vukovićeva školska pjesmarica (Beč 1954) sadrži 143 pjesme, od kojih je 50 narodnih. U Vukovićevoj pjesmarici za omladinu »Ku ćemo si?« ima 203 pjesme, jedan dio njih su narodne, a dijelom su to pjesme koje je uglazbio Vuković na narodni tekst. Ostali napjevi pripadaju različitim narodima. Tako je još jednom dokazano da se u Gradišću samoj melodiji nije polagala tolika važnost koliko se pazilo na tekst.

Tek pjesmarice Jakoba Dobrovića (1950. i 1964, treća pjesmarica se priprema) posižu opet natrag u narodno pjevanje. Dobrovićev rad je značajan jer donosi doslovni tekst i originalno pjevanu melodiju. To djelo je najopsežnije u svojoj vrsti, a omogućuje komparaciju razvoja teksta od godine 1848. do danas. Donosimo jedan mali primjer:

Kurelčev zapis 1848:	*Dobrovićev zapis 1950:*
Ako ti je Marko žal,	Ako ti je Marko žao,
Ča si se ti ženičal,	ča si se ženit išao,
(ta)ko mi kupi, Marko mlad,	ko mi kupi mlad junak
divojački svilan trak.	divojački svioni trak.
kog' je lakat za dukat.	Divojački svioni trak,
	koga j' meter za dukat.
Ter me peljaj, Marko mlad	Ter peljaj, Marko, mene
na te trge turačke. Itd.	va Turčiju na sajme. Itd.

Narodne pjesme sakuplja i direktor muzičke škole Štefan Kočiš, čija se pjesmarica za škole nalazi u rukopisu kod Savezne naklade u Beču.

Današnji gajitelji narodne pjesme

Do početka drugog svjetskog rata narodnu pjesmu u Gradišću gajilo je mnoštvo zborova, koji su postojali gotovo u svakom selu. Presađivanje narodnih pjesama iz Hrvatske — ranije nesvjesni kulturni rad trgovaca — u doba između svjetskih ratova počeli su forsirati nacionalno probuđeni studenti. Ovaj procvat narodne pjesme uništio je nacizam u Austriji god. 1938. To je bio udarac od kojeg se bivša pjevačka društva u Gradišću do danas još nisu mogla potpuno oporaviti, osim nekoliko iznimaka. Naime, danas postoje u Gradišću samo tri muška pjevačka zbora: u Velikom Borištofu, Filežu i Vulkaprodrštofu. Staru tradiciju pjevačkih zborova nastavili su tamburaši.

Mate Ujević ističe: »Ali iako su Hrvati u Gradišću sačuvali narodne napjeve, oni nijesu sačuvali narodna glazbala, koja su postojala u starom kraju za vrijeme njihove seobe. Oni ne znadu ni za frulu ni dvojnice, ni za gusle, ni dude, a nekoć su ih upotrebljavali, što nam potvrđuju ovi stihovi:

V jednom oku guslar gusla,
V drugom oku dudaš duda,
V tretom oku bubanj bije.«

Međutim, ne može se tvrditi da u Gradišću nije bilo poznato glazbalo dude, samo što ih nitko ne upotrebljava. Gusle su danas violina, a šurla je klarinet. Sinonim »guslati« služi danas uopće za muzicirati, svirati. Što se tiče tambure, ona je kasno došla u Gradišće, iako se već 1888. čula u Beču, povodom svjetske izložbe. Tamburicu su u Gradišće prenijeli, između dva rata, gradišćanski studenti. Prvi gradišćanski tamburaški zbor osnovao je Slavko Marhold u Pajngrtu, a poslije su postojali izvrsni zborovi u Novoj Gori (I. Horvat — Ifković), Dolnjoj Pulji (Pusztai), Trajštofu (Kuzmić) itd. U Beču su studenti također svirali za omladinu na tamburama. Napredovanje tamburaških zborova zaustavili su nacisti, koji su u tome glazbalu gledali nekakvo opasno oružje i plijenili ga tražeći ga po tavanima (u Uzlopu).

No, čim se svršio drugi svjetski rat, opet su u Gradišću zasvirale tambure. U Dolnjoj Pulji sakupio je Albin Čenar tamburaše i priučio mlade. U Beču sam ja osobno potkrai godine 1946. u okviru Hrvatskog kulturnog društva osnovao tamburaški zbor, drugi naš poslijeratni zbor po redu. Dolnjopuljanski tamburaši oduševljavali su omladinu hrvatskih sela puljanskog kotara nastupajući na svatovima i zabavama. Ovakvo stanje ostalo je sve do 1955. godine, kada sam kao činovnik gradišćanske zemaljske vlade premješten iz Beča u Željezno. Tada sam pokušao s osnivanjem zbora u Trajštofu, što nije uspjelo. Nastavio sam formiranje zbora u Klimpuhu uz pomoć učitelja R. Prikosovića. Uspjeh ovog tamburaškog zbora, u kojem su po prvi put surađivale i tamburašice, bio je takav da je otvorio put osnivanju tamburaških zborova i u sjevernom Gradišću. Klimpuški tamburaši obilazili su slijedećih godina gotovo sva hrvatska sela Gradišća. Program ovakvih nastupa bio je veoma šarolik: pjesme, kratki kazališni komadi, solo-pjevanje i narodni plesovi.

Primjer tamburaškog zbora u Klimpuhu, prvog poslijeratnog u sjevernom Gradišću, slijedili su zborovi u Trajštofu, Cindrofu, Štikapronu, Uzlopu, Pajngrtu, Vorištanu, Vulkaprodrštofu, Velikom Borištofu i u Pandrofu, a u južnom Gradišću u Pinkovcu, Čembi, Novoj Gori i Stinjakima. Ovaj tako pozitivan razvoj potpomagala je izdašno Matica iseljenika Hrvatske tamburama, notama i tečajevima (Slavko Janković i Drago Raljušić). Također je i Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću, osobito za vrijeme djelovanja tajnika Roberta Sučića — koji je i sam obradio i izdao kojih pedesetak pjesama iz Hrvatske, Bosne i Makedonije za tamburaške zborove u Gradišću — snažno podupiralo osnivanje novih zborova i održavanje tamburaških festivala.

Tamburaški zborovi Gradišća danas nose i šire hrvatsku narodnu pjesmu ne samo po Gradišću i Austriji nego po čitavoj Evropi na različitim tur-

nejama. Tamburaši su u velikoj mjeri uspjeli, što za Gradišćanske Hrvate znači pravi narodni fenomen. Prije današnjeg masovnog nastupa tamburaških zborova mogla se u Gradišću udomaćiti strana pjesma samo ukoliko je bila prevedena na gradišćansko narječje, što je silom prilika činio Ivan Vuković do kraja svog života. Tako je npr. pjesma F. S. Vilhara »Po jezeru bliz Triglava« u Gradišću poznata kao »Kako krasno, kako jasno jezero se malo sja« itd. Tamburaškom utjecaju može se zahvaliti da se danas u Gradišću sve više pjeva u originalu, bez obzira na to da li je pjesma iz Hrvatske, Dalmacije, Bosne ili Makedonije. U glazbenom pogledu danas je Gradišće uključeno u razvitak u Hrvatskoj. Šlageri koji su popularni u Zagrebu poznati su i u Gradišću. Jugotonove ploče ima svaki dom u kojem postoji gramofon.

Još nekoliko riječi o mom vlastitom glazbenom radu. Kao tamburaški zborovođa osjećao sam već za vrijeme svog boravka u Beču kakvu opasnost predstavljaju strani šlageri za hrvatsku omladinu u Gradišću. Meni je bilo naročito stalo do toga da naš mladi svijet pjeva barem na hrvatskom kad već hoće da pjeva i pleše moderne ritmove. Kako u prvim poslijeratnim godinama nismo imali nikakvih odgovarajućih melodija iz Zagreba, a potreba je bila ogromna, napisao sam veći broj (oko 100) takvih pjesama, prikladnih i za ples. Od 1948. god. izdao sam pomoću našeg društva u Beču, čiji sam tajnik bio mnogo godina, pet sveščića narodnih i vlastitih pjesama, koje sam 1958. sabrao i tiskao u jednom svesku.

O ovoj pjesmarici napisao je Martin Meršić u kalendaru »Gradišće« za godinu 1962. slijedeću ocjenu: »1958. izašla je pjesmarica — hektografirana — od Franje (Ferija) Sučića, pjesnika i glazbenika, pod naslovom: »Narodne, dalmatinske i Sučićeve pjesme«. Sučić je bio jur prije izdao pet manjih hektografiranih sveskov svojih i naših narodnih i južnih hrvatskih pjesam. Spomenuta pjesmarica sadržava 156 pjesam, pri ki su označeni akordi za pratnju za glazbala akordeon i gitaru, ča more i tamburaškim zborom dobro poslužiti. U ovoj zbirki je sadržano dakle ne samo naših narodnih jačak, nego i mnogo Sučićevih kompozicijev modernoga značaja, ke je naša mladina radi njihove melodične miline vrlo obljubila. U njoj se nahadja i veći broj vrlo melodioznih dalmatinskih, bosanskih i drugih pjesam iz juga, ke su po ukusu današnje mladine (kot na pr. »Sve ptičice iz gore« ili »Kad ja pođoh na Bendbašu«).«

Raduje me da se moja goruća želja realizirala, tj. da je glazba u Gradišću danas postala usko povezana s općim narodnim glazbenim razvitkom u Hrvatskoj. U ovomu pravcu usmjerio sam sva svoja nastojanja.

U međuvremenu izdao sam dva sveska partitura za tamburaške zborove sa preko 100 pjesama, a treći svezak je također gotov.

I Jakob Dobrović izdao je 1968. godine »Prvu našu zbirku« sa 43 pjesme (naše, dalmatinske, mađarske i jednu rusku) obrađene za tamburaške zborove. Za pjevačke zborove izdao je Ivan Vuković u 1949. i 1950. godini 24 broja svog »Glazbenog Misečnika«; u svakom ima po 8 partitura.

Zahvaljujući naporima i odricanjima malog broja skladatelja proživljava danas narodna pjesma i narodni ples u Gradišću renesansu, oslanjajući se na matičnu zemlju čiji je izvor nepresušan.

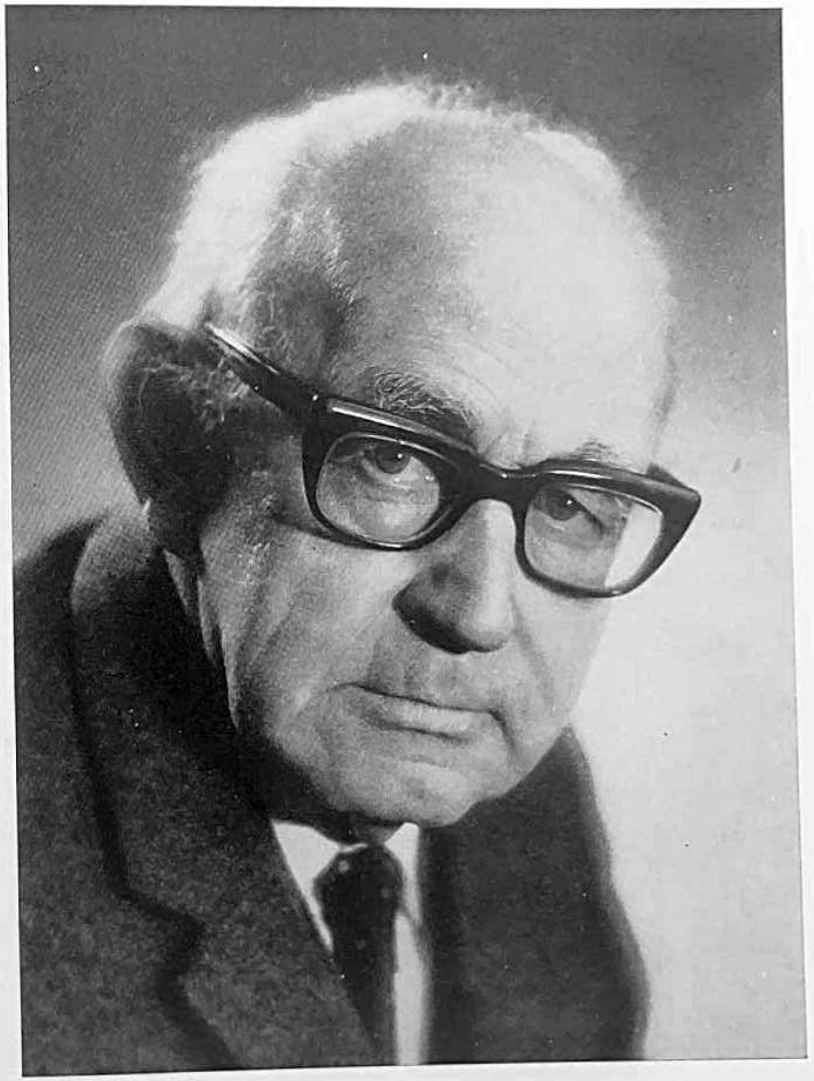

Rudolf Klaudus, akademski slikar. Uvijek veoma aktivan, čitavog je života unosio u kulturni i politički život Gradišćanskih Hrvata nove ideje i bio pokretač mnogih kulturnih akcija i pothvata. Danas živi u Malom Borištofu.

Ignac Horvat, najplodniji pisac Gradišćanskih Hrvata. Od godine 1971. član Društva književnika Hrvatske. Danas živi u Gornjoj Pulji.

Martin Meršić ml., kanonik. Istaknuti poznavalac prošlosti Gradišćanskih Hrvata i autor velikog broja znanstvenih radova. Svojom knjigom »Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati« (Rijeka 1972) ostavit će trajan spomen u svome narodu. Danas živi u Željeznom.

Hrvatske žene s kolovratom. Narodna nošnja i ostali etnografski materijal — starinski namještaj, ruho i oruđe — danas su gotovo sasvim iščezli u svim hrvatskim naseljima u Gradišću.

Cindrofski tamburaši. Pjevačka i tamburaška društva imaju značajnu ulogu u okupljanju Gradišćanskih Hrvata i prezentiranju njihova kulturnog naslijeđa.

»Zaručnja« (mladenka) iz Stinjaka. Ostaci tradicije i folklora još uvijek se brižljivo čuvaju u ovom hrvatskom selu na jugu Gradišća.

Klimpuške tamburašice u narodnoj nošnji. Tambura je najomiljeniji glazbeni instrument među Gradišćanskim Hrvatima, a tamburaško društvo u Klimpuhu jedno od najaktivnijih kulturnih društava među Hrvatima u Gradišću.

Tamburaška grupa u jednom od karakterističnih prostranih dvorišta u Klimpuhu. Osim pjesme uz tamburu, hrvatska se riječ njeguje u Klimpuhu i prikazivanjem različitih igrokaza, osobito u jesenskim i zimskim danima.

Hrvatice iz Trajštofa u narodnoj nošnji prigodom jedne seoske svečanosti.

Dvoje mladih Gradišćanskih Hrvata u razgovoru pod baroknim stupom u Trajštofu.

Hrvatski učitelji škole u Velikom Borištofu s direktorom Feliksom Vančićem.

Pogled na Cogrštof, jedno od brojnih hrvatskih sela u okolici Željeznog.

Kerstjanszko-Katolicsanszki

KALENDAR

na

presztupno lěto

1864.

po naródjenju Krisztusevom.

Od

JURE HORVATHA

kiszecskoga ucsitelja izdan.

Pervi těk.

Pesti,

Stampan pri F. Vodianeru.

Naslovna strana prvog Kalendara, koji je utirao put književnom jeziku Gradišćanskih Hrvata.

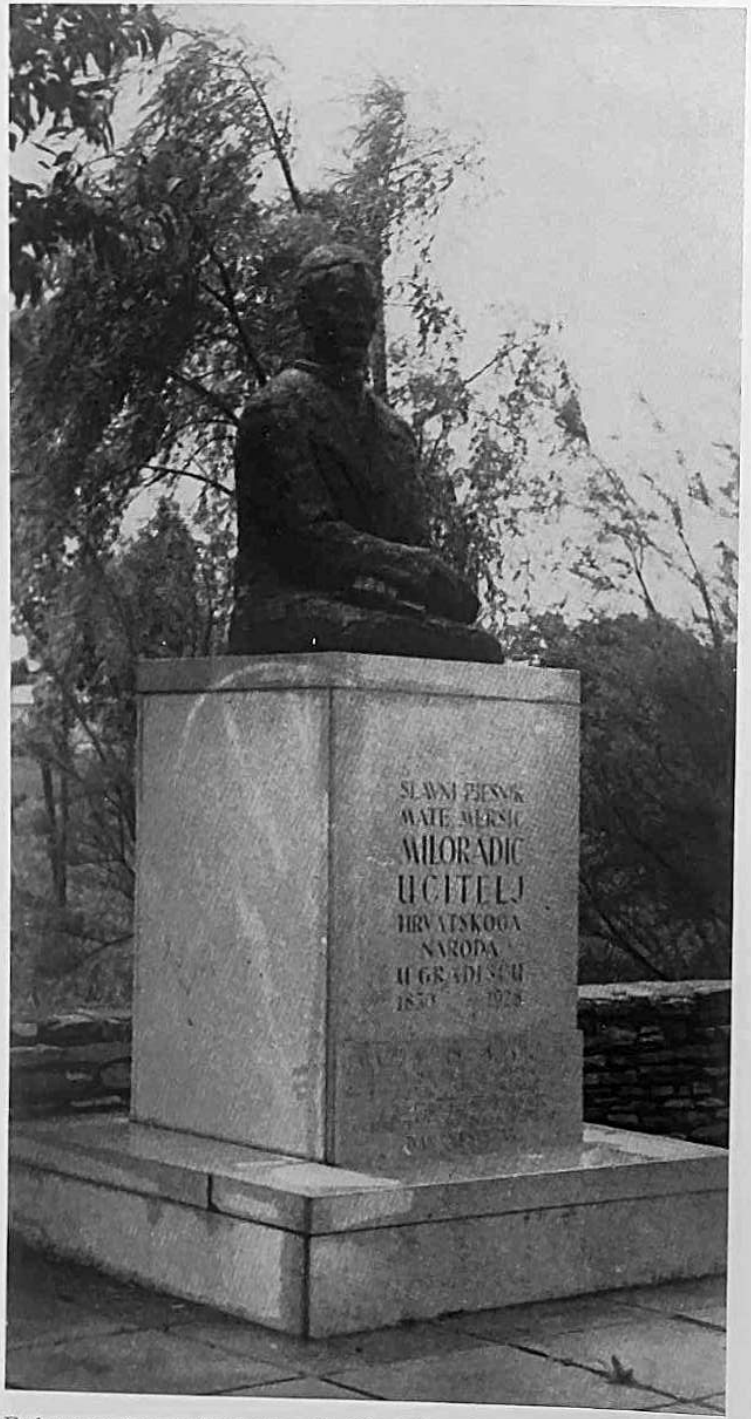

Frakanava: Spomenik Martinu Meršiću-Miloradiću (1850—1928), najomiljenijem pjesniku Gradišćanskih Hrvata. Rad Ivana Meštrovića.

Bielo Selo: Nadgrobni spomenik s hrvatskim i njemačkim natpisom.

Središte Otave, hrvatskog sela u kojem je asimilacija u velikoj mjeri zatrla hrvatsku riječ.

Klimpuh, jedno od onih sela u kojima se još uvijek brižno njeguje hrvatska riječ i narodna tradicija.

Župna crkva u središtu Trajštofa, hrvatskog sela u neposrednoj blizini Željeznog.

Stinjaci, jedno od najvećih hrvatskih naselja na jugu Gradišća.

Pinkovac, selo na jugu Gradišća, u kojem je do danas najbolje sačuvana hrvatska riječ i narodna svijest. Župna crkva ovog velikog hrvatskog sela uređena je dijelom u starohrvatskom stilu.

Narodni običaji Gradišćanskih Hrvata

Ignac Horvat
Gornja Pulja

I hrvatski je narod u Gradišću, iako već četiri i pol stoljeća živi u tuđoj sredini, gajio i sačuvao mnoštvo narodnih običaja, kojima je uljepšavao svoj mukotrpni seljački život. Na žalost, ti običaji — koje on naziva »narodne navade« ili »pravice« — malo-pomalo nestaju iz hrvatskih domova. Ta pojava posljedica je izjednačavanja seoskog života sa životom grada, u kojem naši ljudi borave veći ili manji dio tjedna, zaposleni kao radnici ili obrtnici. No, oni se na blagdane rado vraćaju svojim kućama i ovdje svetkuju zajedno s obiteljima i selom. Svetkovanje po selima počinje čim je završen teži posao na polju i vinogradu, kada su žitnice i štaglji zemljoradnika puni, a u podrumima prevrelo novo vino. To je o Božiću.

Hrvatsko ga selo još uvijek naziva »Badnjakom«, kako su ga nazivali njegovi praoci. Ali, na modernom štednjaku ne gori više panj-badnjak kao nekada, a na stolu ne žmirkaju više starinske petrolejke. Ipak, diše selo pod zimskom maglom i danas još nekako čarobno, tiho i svečano.

Oko šest sati prekinu mali zvončići tišinu. Djeca, koja su tiho sjedila oko tople peći, poskaču sada uzrujano, jer su to zvončići »maloga Jezuša«, koji ide od stana do stana i nosi božićnu »jelvu« i darove dobroj djeci. Ti »mali Jezuši« obično su veće djevojčice ili djevojke pod bijelom koprenom. One ne govore ništa ili samo koju riječ, pozivajući na molitvu. No, pri tome katkad mala Marica ipak zavikne: »Majka, ovo nij Bog, ovo je naša susjeda Kate!« Majka ju zašutka, a dijete se umiri, jer joj je »Bog« stavio na stol krasno nakićeno božićno drvo s različitim darovima. I dječaci dobiju obilne darove. Sada dječaci kreću na put, da odnesu blagovijest svojim rođacima i susjedima i zapjevaju im po sobama i kuhinjama (veži), kako ih je majka u adventske večeri naučila:

»Iz neba j' andjel k nam prišal vesel . . . .«

ili

»O preveljno vrime ovo puno radosti . . .«

Uz to će nadovezati i onu starodrevnu božićnu nazdravicu:

»Na 'vo Kristuševo narodjenje
Bog vam daj zdravlje i veselje,

sve, ča si od Boga željite,
dušnoga zveličenja najveć,
a po smrti va nebo.«

Tim pozdravom stupaju i odrasli za božićnih praznika u tuđe kuće, samo se na Novu godinu promijeni početni stih:

»Na 'vo Novo ljeto . . .«

Dječake, jer samo muško dijete može doći čestitati, »bенčati« Novu godinu, domaći nagrade novčićem. U Novom Selu sjevernoga Gradišća su mladići (ditići), nije ni to tako davno, išli koledati od stana do stana s pozdravnom pjesmom:

»Dobar večer, hižni gospodar, aleluja!«

Između Božića i Nove godine praznuju se Mladenci. To je bio do nedavno, a po nekim selima i danas, značajan i zastrašujući dan. Na Mladence su dječaci korbačem šibali djevojke, a ako su se dali — i odrasle, te pri tom vikali:

»Friži bud'te, zdravi bud'te!«

To bi trebalo značiti: sada, nakon zimske ravnodnevnice, kada dani opet postaju duži, približava se polako i rad na polju i vinogradima, pa seljaku opet trebaju zdravlje i svježina.

Lijep je običaj, koji se gajio u selima srednjega Gradišća, a živi i danas u Frakanavi, da na Staro ljeto (Silvestrovo) mladići navečer obilaze kuću po kuću i ovako pozdravljaju:

»Novo ljeto, draga braća, opet smo doživili,
k tomu nam je svoju milost udilio sam Bog mili,
ar nek onda hoće srićno bit za nas novo ljeto,
ako svaki čas slavimo njegovo ime sveto.«

Posebnom kiticom pozdrave gospodara, gospodaricu, novovjenčane i mladiće, a djevojci pjevaju:

»Ti cvatuća mladenkinja posluhni naš glas,
ča za dar ti ostavljamo ov veseli čas danas . . .
da b' tvoj vijenac mogla va čistoći obdržat,
i vrloga zaručnjaka ti željimo vrijed dostat.«

Na Novu godinu opet obilaze dječaci i odrasli muškarci svoje rođake, kumove i prijatelje, da im požele još jednom sretnu Novu godinu. Tim se »bенčanjem« od godine do godine obnavljaju i osvježavaju prijateljstvo i rodbinske veze.

I na Tri kralja je u nekim selima postojao običaj koledanja, neko vrijeme je nestao, ali je ponovo oživio. Uoči blagdana ministranti ili dječaci od »Mladog roja« obuku se u šarenu, istočnjačku kraljevsku opremu te obilaze seoske kuće; predstave se dostojanstveno:

»Plemenitoga smo roda,
Tri kraljići od ishoda«.

Nakon toga pozdrave domaće prastarom pjesmom:

»Ta zvijezda, ta je vanzašla . . .«.

Ljudima je taj drevni kraljevski pohod mio, te nitko ne zaboravi priložiti obilni novčani prinos namijenjen za pomoć ubogim misijama na Istoku.

Zatim se otvore vrata veselim pokladama, koje naši Hrvati nazivaju njemačkim izrazom »fašinjak«. U staro doba to je bilo najpogodnije vrijeme za pirovanje, dok se danas piruje čitavu godinu, i to ne više u kući mladenke, već po krčmama, u gradovima, jer za to treba manje truda i novaca. Danas su poklade vrijeme balova i društvenih zabava, koje se brojčano od godine do godine mijenjaju, jer današnja motorizirana omladina ima svake subote mogućnosti da pleše. Ponekad se dogodi da prođu poklade bez ijednog pira. Tada u nekim selima — po starom običaju — »vuču korito« kroz selo.

Nakon toga prelazi se u Korizmu. Nekada je to bilo doba teških pokora, posta i suzdržavanja. Danas se ti propisi ne drže više tako strogo. U srednjem Gradišću u te se dane skupi obitelj oko stola i moli različite litanije. No i kod nas se već zaboravlja ona prastara potresna »Sanja Marijina«, poznata i po jadranskim otocima (Krk).

Vrhunac Korizme je Veliki tjedan, koji se danas vrši po obnovljenoj liturgiji. U crkvi se pjeva, pod vodstvom kantora, »Muka Kristova«, a na »Mliječnu subotu« pjesma »Stal se Kristuš gorika!« Neki se poslije ponoći skupe u grupice, te moleći i pjevajući idu od križa do križa u polju i »išću Boga«, kao pobožne žene koje su na Uskrs tražile u grobu Krista.

No, prije Uskrsnuća na »Mliječnu subotu« dječaci ministranti obilaze stanove s velikim košarama, mole plaću za svoj trud ovim riječima:

»Mi škrebari, mi škrebari, jesmo došli va lipom šeregi,
da b' nam dali, da b' nam dali, pet ili šest jaj!

A kad što dobiju, zahvale domaćici:

»Ova žena j' dobra, da bi sto let živila!«

Uskrs dočeka svaka kuća novopobijeljena, uredna i čista, jer je to stari običaj. Prije Uskrsa mora domaćica obojiti cijelu košaru jaja. S njima djeca na uskrsno jutro kreću kumovima i rođacima da njihovu djecu nadare crvenim i žutim jajima, te slatkišima. Zauzvrat dobiju također obojena jaja, kojima se poslije igraju; bacaju ih uvis uz povike: »Škope lope, ne razbij se!«, ili ih stave na tlo i kovanim novcem gađaju u njih. Valja istaći tzv. »pisanice«, u nekim slučajevima prave umjetnine seljačke ruke, koja ih je istrugala šiljastim nožem. Pisanice su crtali donedavna u nekim hrvatskim selima južnoga Gradišća, u Novoj Gori, Pinkovcu, Medvešu i na Stinjakima, ali su danas već i ovdje rijetke. Ukrasi, ornamenti tih pisanica uzeti su iz prirode, cvijeće i lišće, a na nekima možemo primijetiti i srce. Nekada su, naime, djevojke darivale pisanicama svoje dragane, a oni su im se odužívali na blagdan (kirtu) licitarskim srcem.

Uoči Uskrsa započeo je rad na polju, a vinogradi odzvanjaju od zabijanja kolaca. Seljak je od sada pa sve do Martinja zaokupljen gospodarstvom. I

premda u novije vrijeme radi sve više strojevima, osim nedjelje nema slobodnog vremena. Zbog toga ljetno doba nema mnogo običaja. Samo crkveni blagdani donose neku vrst promjene i živost u selo. Katkada se za vrijeme žetve svadbuje. Doma, u selu piruje se još po starim obredima.

Svadbenih običaja ima toliko koliko i sela. Po nekim elementima veoma su slični, no svi su vrlo veseli, i zbog toga ide Hrvat u srednjem Gradišću »na veselje« a ne »na pir«. Čini se da su ti običaji veoma stari. Hrvatski narodopisci (kao Ante Radić) drže da ti običaji potječu iz obitelji hrvatskih velikaša, kao što su bili Šubić-Zrinski, Babonići, Frankopani i dr., dakle iz 13. i 14. stoljeća. Hrvatski su kmetovi od tih obitelji naučili način pirovanja, na što ukazuje i otmjeno držanje i birani govor domaćina (hižnoga oca) i »pirovnih časnika«, te darivanje mladenke. Darivanje je osobito u bogatim sjevernim općinama obilno i prebogato. O starim svadbenim običajima svjedoče i nazivi: *babac*, koji s barilom u ruci vodi svadbenu povorku, *staćilo* — u starini poznat i po nekim krajevima Hrvatske — danas nazvan djeverom, koji vodi mladenku u crkvu, pak žena *posnahulja* (djeveruša) i djevojke *posnašice* ili *potrnje*. Veoma starim cijene znanstvenici i »rajlanje« mladića u Novom Selu, koje se na žalost već zagubilo. Bio je običaj da mladići, vršnjaci mladoženje, dođu u njegovu kuću i pjevaju neku, po melodiji i tekstu, staru pjesmu, romancu, koja počinje: »Tri ribari ribe lovu«, s pripjevkom »ra-ra-raj«, pa zato i naziv »rajlanje«.

Prastar je i poziv *staćila*, koji prije darovanja kuca po kućnoj gredi, sljemenu, i viče: »Rodi, Bože, rodi! Noste dare po košare!« To isto se može kazati i za pjesmu novoselskih djevojaka, kada nude svatove:

»Jite, pite svati moji,
'vo vas danas ništ ne stoji,
'vo te platit naši mladi,
njeve matere i oci.«

Na početku darovanja zapjevaju osobito nujno:

»S darom, s darom, o premili ćaće,
s darom, s darom, o premila majko . . . sestro . . .« itd.

I hrvatski kompozitor prof. R. Matz bio je toliko zanesen dirljivom melankolijom ove pjesme, u kojoj se tako vjerno osjeća bol djeteta koje se odvaja od oca i majke, da ju je uzeo za glavni motiv jednog divnog gudačkog kvarteta.

Kao iz drevne davnine odjekuju i druge svadbene pjesme, kao što je: »Prostrla se j' zlata žica . . .«, »Zelena lipa j' gorila . . .«, »Dala mi je mati bijeli grad zidati . . .«. Novijega datuma je ona omiljena pjesma staroga Gusića:

»Sveti Ivan piše v svojem drugom dijeli,
da je bila svadba v Kani Galileji.«

Vrlo vesele i duhovite su rugalice kojima se na piru djever i djeveruša, te djevojke međusobno »podbadaju«, karaju i draže. Tako pjevaju djevojke:

»Sve b' mi se vidilo na 'vom našem piru,
nek ča mi imamo slamnoga staćilu.«

Djever odgovara:

»Divojke, divojke, manje se držite,
kude vi hodite, net pelin ne raste.«

Ovakvih rugalica, kojima se u svatovima znaju međusobno nadmetati, ima bezbroj. Mnogo ih je zabilježio narodopisac File Sedenik, pa i Mate Meršić-Miloradić. One su znak pjesničke nadarenosti i stvaralačke snage naroda, te njegove šaljive žice.

Naravno, kao što je to slučaj i kod drugih naroda, i ovdje se stare svadbene »pravice« nadopunjuju novim oblicima. Te novotarije ili je dodao sam narod ili su posuđenice od susjednih nehrvatskih sela (npr.: ples s jastukom, njem. Polstertanz, grad. hrv. polstertanc, u mađarskim selima vankoštanc, od mađ. vánkostánc). Žalosno je samo što se ipak ovi najrječitiji svjedoci hrvatske kulture u novije vrijeme gube iz hrvatskih sela Gradišća, a njihovo mjesto zauzima jednolična, tuđa građanska civilizacija.

Nešto se bolje drže pogrebni običaji. U nekim selima mrtvaca na odru u njegovu domu cijelu noć »dvori« čitavo selo, a posljednju počast daju mu muškarci, susjedi, koji ga na ramenima nose na »cimitor« ili »cintir«.

Najznačajnije je i jedinstveno u cijelom hrvatskom prostoru Gradišća naricanje ili »oplakivanje mrtvaca« u općini Stinjaki. Ovdje mrtvaca, dok još leži na odru, roditelji i braća pred cijelim selom glasno oplakuju, suzama mu zahvaljujući na trudu, ljubavi i velikoj brizi za njih. Nakon pogreba rodbina godinama žali za njim u crnom odijelu i čuva se svake javne zabave.

Neki aspekti istraživanja života i običaja Gradišćanskih Hrvata

Na primjeru grupe sela Vlahije

Nives Ritig
Zagreb

Područje koje danas obitavaju Gradišćanski Hrvati rasprostire se preko triju političkih granica, tako da djelomice zalazi u Austriju, Mađarsku i Čehoslovačku. Na tom tlu konstituirao se od 16. stoljeća do danas dio iseljenog hrvatskog naroda, a naziv Gradišćanski Hrvati (premda je nastao artificijelno tek 1921, nakon formiranja te oblasti u okviru Austrije) upravo ističe taj integritet.

Valja uvijek iznova naglasiti kako je dio Hrvata ostao izvan austrijske granice, i bez posebnog imena, pa je nužno da makar i samo u znanstvene svrhe zadržimo i za njih naziv Gradišćanski Hrvati sve dok njihov etnički integritet ne bude narušen.

Navikli smo da Gradišćanske Hrvate i u znanstvenom smislu promatramo kao jednu cjelinu, premda su već prvi putopisci ukazivali na činjenicu da su valovi seoba doveli na tlo današnje Austrije stanovnike iz raznih krajeva Hrvatske. Primjere za ovu tvrdnju potražit ću zato u mikrozajednici Hrvata-Vlaha (oko 1400 stanovnika), koja se nalazi na južnom obronku Kisečke gore, dakle u južnom dijelu Gradišća, između triju nekadašnjih veleposjeda Rotenturma, Schlaininga i Rechnitza.

Nije teško odrediti koja sela spadaju u gradišćansku Vlahiju, ako poštujemo kriterij da su »Vlahi« Hrvati koji se tako ili sami nazivaju ili ih »Vlahima« smatra hrvatska okolina. Nadalje, postoji i povijesna dokumentacija koja svjedoči da naziv Vlahi, Walachen ili Oláh nije bez pravne podloge. Tako otkrivamo skupinu od 12 malih sela: Allersdorf (Ključarevac), Allersgraben i Rauhriegel (Širokani), Althodis (Stari Hodas), Mönchmeierchof (Marof), Miedlingsdorf (Milištrof), Podgorje (Podgoria: dijelovi Parapatits Brig, Bošnjakov Brig), Podler (Poljanci), Rumpersdorf (Rupišće), Spitzzicken (Hrvatski Cikljin), Weiden (Bandol).

Do najnovijeg vremena smatralo se da su Vlahi posljednja skupina Hrvata koja je za vrijeme velike seobe prešla Muru. No zahvaljujući istraživanju Haralda Pricklera[1] korigirano je vrijeme njihova dolaska od 1650. na 1541. godinu i time dokazano da se nipošto ne radi o zakašnjeloj seobi.

Ovu grupu Vlaha ne smijemo poistovjetiti sa slojem romanskog stanovništva, koje je već u srednjem vijeku asimilirano s njemačkim stanovništvom, a samo neki toponimi na području Gradišća govore o njihovoj davnoj prisutnosti. Povijesni dokumenti iz doba naseljavanja smatraju Vlahe Hrvatima. Oni su štokavci, ili — kako bi se to gradišćanski reklo — »štoji«. Ipak se njihov govor razlikuje od govora susjednih Hrvata »štoja«. Tornow[2] je iznašao neke razlike u pomicanju akcenta, u diftongiranju, pretvaranju *-ra* u *-re* i dr.

O doseljenju Vlaha u Gradišće postoji niz teza, od kojih ovdje navodimo ove:

Senjsko-žumberačka teza (Ivan Dobrović), koja je vezala porijeklo gradišćanskih Vlaha uz kolonizaciju u Žumberku. Međutim, nemamo dokumenata da naseljenici na području današnjeg južnog Gradišća potječu iz Žumberka. Uspoređujući imena obitelji doseljenika u Žumberak i onih u vlaškim selima Gradišća, ustanovila sam da nema niti jedne podudarnosti. Tornow je i s jezičnog stajališta oborio ovu teoriju.

Srpsko-pravoslavna teza (Fran Kurelac i Jakov Dobrović). Tu je tezu inicirao Kurelac, koji u predgovoru poznatih »Jački« (str. XVI) iznosi mišljenje: »Vsi su oni tamo iste krvi, istog plemena, istog govora, si čakavci, osim ono nekoliko sel, čto je oko Bandola i Parapatić-Briga, od prilike devet ih na čislu, čto ih zovu Vlahia, te koji bez ikakve sumnje plemenom su Srblji iz Bosne, otkuda su tamo naselili i na katoličku vjeru nastupili.« I ovo je bez sumnje brzoplet zaključak, jer dokumenata koji bi govorili u prilog ovoj tezi nema, osim nekih indicija u poveljama koje spominju stanovništvo rumunjsko-katoličke (možda grkokatoličke?) vjere na tlu Gradišća. U narodu kola predaja da je neki Franjo Miholić pod kamenom temeljcem rupiške crkve našao kaptolsku povelju kojom se dopušta naseljavanje Vlaha ako pređu na katoličku vjeru. Kasnije je navodno ta povelja izgorjela. Povjesničar koji zna kako su se regulirali sporovi te vrste ovaj će podatak smatrati samo predajom. Nadalje, postoje u narodu vjerovanja u lukno po grčkom, a i podatak o plaćanju dijela poreza na dan sv. Demetra[3]. — Ovu tezu ne mogu podržati ni lingvisti (Brabec, Tornow), a ni povjesničari ne nalaze potvrde o srpsko-pravoslavnom porijeklu Vlaha u južnom Gradišću.

Teza o Dalmaciji, Bosni i Hercegovini kao prapostojbini Vlaha. Za Josefa Breua, povjesničara koji se dosad najcjelovitije bavio problematikom naseljavanja Hrvata u ovim krajevima, pitanje Vlaha pitanje je sveukupne mađarske povijesti »a ne neki posebni problem zapadnougarskih feudalnih posjeda«.[4] On, kao i Mirko Valentić[5], ne stavlja akcent na etnički karakter toga problema, već ističe specijalnu socijalnu ulogu ove grupe. Valentić naslućuje Bosnu i granične dijelove Hrvatske kao moguću staru domovinu Vlaha. U prilog ovoj tezi govore neki lingvistički i etnološki argumenti (onomastika i toponimi, te terminologija sprava). Usporedivši sva obiteljska prezimena Vlaha iz Gradišća sa stanjem prezimena u Hrvatskoj, vidimo da ona pokrivaju krajeve koji bilježe rana i kasna kretanja Vlaha (Istra, Krk, Zadar, okolica Dubrovnika, te uporišta u Vojnoj krajini). Neka prezimena kao Bošnjak, Vukičević, Jakšić trebalo bi potražiti i izvan granica Hrvatske.

I danas možemo u ovom kraju konstatirati elastičniju vjersku svijest nego kod drugih Gradišćanskih Hrvata, no podatak o promjeni dana davanja prije se može razumjeti kao promjena u načinu gospodarenja. Na dan sv. Demetra (26. listopada) tjerala se stoka s ljetne ispaše natrag na stajsko zimovanje, pa je to trenutak kad se može ubrati danak u blagu. Čini se da se 1588. prestalo s intenzivnim stočarenjem, pa je prihvaćeno Jurjevo kao novi, pogodniji termin.

Da su doseljeni Hrvati-Vlahi vjerojatno isluženi veterani potvrđuje i činjenica da su naselili okolicu utvrda Baćanija i Erdōdyja, koji u vrijeme njihove seobe zauzimaju važne položaje u Hrvatskoj. Broj od stotinjak prezimena razna porijekla (od Keglevića, Bilekovića, Parapatića, Babića, Runića, Krbavšića, Mornara i Milošića do prezimena romanskog porijekla Tallian (Mallesa u starijim zapisima) ili Pokomandy, Bendeković i Cvek, opet drugog porijekla, ukazuje na činjenicu da nisu doseljeni s jednog područja, već bi mogli biti preseljeni s nekog zarana interetničkog područja kakvo je bilo Vojna krajina.

U vrijeme nakon seobe Vlahi se po svom privrednom i socijalnom položaju razlikuju od drugih hrvatskih kolonista. Vrše poluvojničke čuvarske zadatke, popravljaju utvrde, pratioci su ili poštari, stočari ili izraziti ovčari. Razlika je u socijalnom pogledu: oni su libertini, a »Vlaški statut« određuje im prava. Tako npr. u Hrvatskom Cikljinu popis stanovništva godine 1787. bilježi 228 stanovnika, od toga 57 plemenitaša. Stočarstvo je pomalo ustupilo mjesto kombiniranom gospodarenju, ali oni i dalje ostaju trgovci i prevoznici. Trgovina ih dovodi u stare krajeve i zato kod njih nalazimo više tragova preuzimanju iz naše duhovne i materijalne kulture nego kod ostalih Gradišćanskih Hrvata. Pomalo gube svoju sloboštinu, karakteristično pravo nasljeđivanja, i već u 18. stoljeću izjednačeni su s ostalim kolonistima. Ono što prestaje biti funkcionalno, brzo se gubi iz narodne svijesti i danas rijetko tko zna da su jednom bili slobodnjaci. Vjerojatno je da ime Vlah u Gradišću nije bilo vezano za porijeklo ili označavanje vjerske pripadnosti, već je više označavalo pripadnost socijalnoj grupi stočara i vojnika. U prilog tome govori i činjenica da se vlaška prava, sudeći po imenima, nisu podjeljivala samo Hrvatima već i pojedincima mađarskog i židovskog porijekla, koji su zajedno s Hrvatima naselili dobra Erdödyja i Baćanija.

Ovim povijesnim uvodom pokušala sam dati okvir jednoj manjoj grupi unutar nacionalnog otoka kakav čine Gradišćanski Hrvati. Izdvojenost vlaške grupe trajala je do kraja 18. stoljeća. Tada prestaje specijalna međuuloga vlaške grupe na relaciji feudalac — kmet, prestaju povlastice u davanju feudalcu, a već ranije promijenio se i privredni život Vlaha. Upravo 19. i 20. stoljeće donijelo je selu toliko značajnih promjena da je ovu grupu u etnološkom smislu teško razlikovati od ostalih Hrvata južnog Gradišća.

Prema tome, i zadaci koji izviru iz problema proučavanja nacionalnih manjina nisu u ovom slučaju specifični.

Istraživati nacionalne manjine znači obuhvatiti proces kojim su te manjine kročile od trenutka stupanja na novo tlo do današnjih dana. Etnološka

znanost stavit će poseban naglasak na istraživanje načina života i kulture manjine, istraživanje akulturacije ili u širem smislu »kulturnih kontakata«, a danas će se možda početi istraživati obrnutim redom: ne istraživati prvenstveno specifiku, već ono što povezuje narode jedne regije da bi se tek onda otkrila specifika. Nekad su jezični otoci zadržavali petrificirane oblike i davali značajne podatke o kulturnoj prošlosti matičnog naroda. Danas su krajevi Gradišća naseljeni Hrvatima podvrgnuti zakonima tehničkog razvitka koji uvjetuju transformaciju svih oblika narodnog života. Istraživač koji je nakanio obraditi život ovih Hrvata može se poslužiti uobičajenim metodama: upoznavanjem literature koja govori o Gradišćanskim Hrvatima, izjavama informatora, vlastitim zapažanjima i, napokon, sekundarnom literaturom.

Vrlo vrijedne podatke o Hrvatima u Gradišću možemo naći u arhivskoj građi, koju prvenstveno koriste povjesničari, ali je ni etnolozi ne bi smjeli zanemariti. U urbarima, darovnicama, matrikulama, oporukama, pismima i vizitacijama kriju se odgonetke porijekla, broja i prvobitne organizacije života doseljenih Hrvata.

Na žalost, arhivi Budimpešte, Beča, Željeznog, Körmenda, Szombathelyja, Güssinga i Győra do sada su samo *čuvali* ovaj materijal. Najstariju literaturu koja bi nešto opširnije spominjala i Hrvate u Gradišću (a među njima i Vlahe) moramo tražiti među zapisima povjesničara, geografa i topografa. Godine 1734. izlazi u Trnavi djelo povjesničara J. Szegedija »Rubricae sive Synopses titulorum capitum et articularum universi iuris Ungarici«. Tu nalazimo i prvu interpretaciju seobe Hrvata u krajeve gdje su se danas već sasvim izgubili ili žive okupljeni u posve male grupe. Topografski su radovi naročito brojni u 18. stoljeću. M. Bél u svojoj knjizi »Notitia Hungariae novae historica geographica, 1735—1742«, opisujući naselja, osvrće se na stanovanje i odjeću Hrvata u komitetu Wieselburg.

Za nas su od naročitog interesa zapisi poznatog etnografa J. Csaplovicsa (»Kroaten und Wenden in Ungarn. Etnographisch geschildert«, Bratislava 1828), koji se bavi opisima »gornjih« i »donjih« Hrvata, premda danas nije moguće precizno shvatiti koja hrvatska sela u današnjem Gradišću smatra gornjim, a koja donjim. Valja također reći da su njegovi opisi često iz druge ruke, ali kako do 19. stoljeća nemamo gotovo nikakvih ili imamo samo sporadičke opise, moramo — zbog kompleksnog karaktera — cijeniti njegova zapažanja o odjeći, prehrani, stanovanju, običajima, plesu i glazbi, književnosti i jeziku.

Statističar K. Czerning u svojoj knjizi »Etnographie der Oesterreichischen Monarchie«, 3 sveska, Beč 1877, pruža nam sliku odnosa nacija u tadašnjoj Ugarskoj. (Nacionalno stanje predočeno je na karti.) Na hrvatskom jeziku postoji vrlo vrijedan prilog Frana Kurelca: »Jačke ili narodne pjesme prostog i neprostog puka po župah Šopronjskoj, Mošonskoj i Železnoj na Ugrih«, Zagreb 1871. Zbirka sadrži vrijedne pjesme (doduše bez notnih zapisa koje nalazimo u Kuhačevoj zbirci)[6] što ih je autor sretnim slučajem sam zabilježio još u vrijeme punokrvnog života ovog oblika usmene književnosti. Pored pjesama, na strani 9—54 autor donosi putopisne zabilješke. Danas bismo te njegove dojmove mogli nazvati terenskim dnevnikom. Premda su

ti dojmovi pisani nakon 25 godina, autor ih je očito sređivao na temelju bilježaka, jer su opisi nošnje, običaja i razgovora vrlo živi.

Opće podatke nalazimo i kod H. J. Bidermanna u djelu »Neuere Slawische Siedlungen auf Süddeutschen Boden«. Premda je pisano godine 1888, i danas ga citiraju povjesničari kao dobar izvor za istraživanje kretanja Hrvata u 16. stoljeću.

Nakon Frana Kurelca i drugi hrvatski znanstvenici počinju »otkrivati« Hrvate u tadanjoj Austriji i Ugarskoj. Njihovi često impresionistički intonirani izvještaji pružaju nam dosta etnografskih podataka. Spominjem ovdje Franju Kuhača, muzikologa, koji pored vrijednih muzičkih i tekstovnih zapisa 1878. objavljuje i svoje dojmove o Hrvatima u Ugarskoj.

Ivan Milčetić godine 1898. i 1901. objavljuje svoje članke o Hrvatima izvan domovine (naročito su značajni podaci o slovačkim Hrvatima).

Početkom 20. stoljeća raste i broj radova o Gradišćanskim Hrvatima. Izlaze također časopisi i listovi koji otvaraju vrata etnološkoj i povijesnoj problematici Gradišća (Burgenländische Heimatblätter, Volk und Heimat, Burgenländische Forschungen, Unsere Heimat). Ne nedostaju ni izdanja samih Hrvata iz Gradišća pisana domaćim govorom (Kalendar svete familije, Katoličanski ljudski savez, Ognjišće, Hrvatski kalendar, Letna knjiga, Naša domovina kalendar, Gradišće kalendar, Naš tjednik, Naše novine, kasnije Hrvatske novine, Crkveni glasnik Gradišća, itd.).

Sistematskim prelistavanjem spomenute periodike otkrit ćemo značajne etnografske podatke, a i priloge usmenoj i pučkoj književnosti.

Godine 1934. pojavio se u nas prvi sintetički rad o Gradišćanskim Hrvatima, mala knjižica Mate Ujevića pod nazivom »Gradišćanski Hrvati«. Knjiga ne sadrži samo osvrt na dotadanju literaturu o Gradišćanskim Hrvatima, već je tu ukomponiran i autorov istraživački rad. Uz pomoć gradišćanskih »konzultanata«, autor je hrvatskoj javnosti približio sliku socijalnih odnosa, školstva, privrede, prehrane, običaja, religije i literature, jednom riječju — cjelokupni život Gradišćanskih Hrvata.

Istraživačima Gradišća mogu korisno poslužiti i neke disertacije. To je u prvom redu pionirski pothvat povjesničara Josefa Breua iz godine 1937, koji je publiciran kao knjiga pod nazivom: »Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschliessenden Gebieten«, Beč 1970. Ova je knjiga nesumnjivo važna literatura za svakog etnologa, jer se autor kao kulturno-socijalni geograf približava etnološkom području.

Bibliografija radova o Gradišću zaista je značajan pothvat Gradišćanskog zemaljskog arhiva i Zemaljske biblioteke. Izdanja su raspoređena u pet dijelova, a peta je knjiga posvećena etnologiji (Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes, V Teil, Volkskunde; uredio K. M. Klier, Željezno 1965). Posebno je izdvojena literatura o Hrvatima i drugim narodnostima. Nisu izostavljene ni disertacije ni diplomski radovi u kojima vrlo često nalazimo dosta etnografskih podataka (bilo općeg bilo regionalno-monografskog karaktera; spomenimo samo disertaciju Matilde Varge).

Nedavno se pojavila još jedna bibliografska sinteza, koju dugujemo Mirku Valentiću (»Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas«, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1970). Osim kritički pisanog povijesnog uvoda, ta

publikacija sadrži pregled izvora za povijest Hrvata u Gradišću, Donjoj Austriji i Slovačkoj, te bibliografiju djela Gradišćanskih Hrvata, a posebno je obilan prilog literatura o Hrvatima u Gradišću, Donjoj Austriji i Slovačkoj.

Ovaj kratki pregled literature posvećene Gradišćanskim Hrvatima pokazuje kako oni ipak nisu bili bijela neistražena mrlja na geografskoj karti, a posvećuje im se sve više pažnje. Posebnu kategoriju svjedočanstva o narodnom duhu Gradišćanskih Hrvata predstavljaju brojne zbirke pjesama i pripovijedaka, dijelom u rukopisu a dijelom štampanih. Da spomenemo samo najznačajnije: pored već citirane Kurelčeve zbirke, to su Meršić-Žgančeve zbirke, Gregoricheve povidajke i pripovijetke Balinte Vujkova.

Posebno moramo izdvojiti prijeratni prilog istraživanju Gradišćanskih Hrvata Milovana Gavazzija. Njegove rasprave, premda nisu obimne, predstavljaju dublji kontakt s etnografskim blagom Gradišćanskih Hrvata.[7]

Institut za narodnu umjetnost u Zagrebu otkupio je starije i novije rukopisne i tonske dokumente s područja usmene književnosti Gradišćanskih Hrvata, koji se stručno arhiviraju, pomalo istražuju i objavljuju. Institut je također uspostavio čvrstu vezu sa srodnim istraživalačkim tijelima u Austriji, Mađarskoj i Slovačkoj, tako da etnolozi susjednih zemalja više ne zaobilaze hrvatsku manjinu, već razmjenjuju materijale s našim stručnjacima.

U toku je i akcija za izradu etnološkog atlasa Jugoslavije koji prikuplja podatke i na području Gradišća. Prije rata, spomenimo i to, Gradišćanski Hrvati skupljali su etnografske podatke po Radićevoj »Osnovi«.

Jedna je od najuočljivijih značajki na koje nailaze etnolog i folklorist pri prvom susretu s Gradišćanskim Hrvatima — pojava multilingvizma.

Ako se prisjetimo geografske slike prostora na kojem žive Gradišćanski Hrvati, postaje nam jasno da u svih Gradišćanskih Hrvata ne možemo očekivati bilingvizam ili multilingvizam iste vrste i istog stupnja. Neću ovom prilikom podsjećati na uzroke takvom stanju iz prošlosti, već ću iznijeti sliku stanja kakvu danas nalazi etnolog među Hrvatima u Austriji: osobe od 60 godina vladaju hrvatskim, mađarskim i njemačkim jezikom, 70-godišnjaci često slabo govore njemački, ali zato dobro hrvatski i mađarski, dok srednja generacija dobro govori hrvatski i njemački, a najmlađa — mladež i djeca — govore hrvatski ako žive u seoskoj sredini, te njemački, i to književni, koji kasnije zamijene dijalektom, već prema tome u kojem kraju rade.

Ovo je samo »model-slika« stanja u *pretežno hrvatskom* selu, jer gotovo u svakoj obitelji nailazimo na odstupanja od ove sheme, a napose u poslijeratno vrijeme, kada se povećao broj mješovitih brakova. Dvojezičnost ili trojezičnost ovisi i o socijalnom statusu, pa i o osobnoj sudbini pojedinaca. Možda bi se jedino moglo reći da žene koje su manje izlazile iz seoske zajednice govore redovito hrvatski (materinji jezik) i mađarski ili njemački (nastavni jezik). Kasnije je životna praksa privilegirala obično jedan od tih dvaju jezika.

Svoja dalja zapažanja o problemu višejezičnosti dokumentirat ću primjerima iz južnog dijela Gradišća. To je danas pokrajina u razvoju, čija industrijalizacija i tehničko blagostanje ne dosiže onu u sjevernom Gradišću, gdje također živi dio Gradišćanskih Hrvata. Protivno očekivanju, relativna

ili čak slaba urbanizacija nije nikakva garancija održanja nacionalnog integriteta. Već su prvi istraživači i posjetioci Gradišćanskih Hrvata konstatirali da struja denacionalizacije ide od juga Gradišća (dakle od granice današnje Jugoslavije) prema sjeveru. I ovaj problem je mnogo složeniji: u maloj geografskoj cjelini rasprostranjeno je devet vlaških hrvatskih sela, a samo jedno od tih devet (Rupišće) pokazuje izrazite znakove denacionalizacije, izrazitu širokogrudnost u primanju novih nehrvatskih sustanovnika. Ako još dodamo da to selo u ekonomskom pogledu ne odskače od prosjeka, a nije ni na magistralnom putu, vidimo koliko je zamršeno traženje ključa po kojem se ovi procesi zbivaju. Ta problematika iziskuje svestrano ulaženje u mikrosistem svake seoske zajednice napose, a iziskuje i svestrano proučavanje interetničkih odnosa.

Kod svake promjene društvenog tipa, kao što je mijenjanje ruralnog u urbano društvo (prijelazno stanje u toj promjeni novija njemačka literatura dovitljivo označava kao »rurban«, tj. ruralni + urbani)[8], odlučujuću ulogu igraju ekonomski i tehnički čimbenici, premda je u samom početku procesa isto toliko važan i ljudski, kulturni čimbenik sa svojim registrom vrednovanja.

Kakvu jezičnu sliku našeg model-područja oblikuje ovaj proces? Između 1948. i 1950. dolazi na tom prostoru do značajnih promjena, koje ga naglo prebacuje iz položaja nerazvijene bivše zapadne Mađarske i istočne Austrije u poluindustrijalizirano područje srednjoevropskog prosjeka. Izgradnjom putova, prerađivačkih i industrijskih pogona, ponudom novih artikala, mijenja se i vanjska i unutrašnja struktura sela: mijenja se arhitektura sela, interijer i, što je naročito važno, socijalno-kulturna struktura grupa. Kao putokaz neka posluži podatak da u jednom vlaškom selu od 300 stanovnika jedna trećina radi u mjestima 15 do 100 kilometara udaljenim od mjesta stanovanja. Kako je put kulture često i put jezika, zbog toga dolazi do važnijih promjena. Kao što smo naveli, mijenjaju se društvene strukture, a posebice obitelj patrijarhalnog tipa, koja je osiguravala prenošenje kulturnih vrijednosti. Ovaj nekad prirodni tijek prenošenja dobiva sada nove instrumente: školske udžbenike, radio, televiziju, štampu, lektiru, ugledanje na druge etničke grupe prilikom raznih manifestacija i brojnih okupljanja, a inovacijama pripomažu i neki novi oblici sakralne službe. Dakako, tradicionalni način prenošenja nije sasvim iščezao, to više što je ovo područje obilovalo izvanredno bogatom tradicijom usmenog stvaralaštva. I ovdje je, međutim, dvojezičnost nametnula svoj specifični uzročno-posljedični odnos: ako omladina ne razumije jezik na kojem se pojedina vrsta usmene književnosti prenosila od generacije na generaciju, ima li smisla i dalje kazivati na tom jeziku? Za stariju generaciju to svakako ima smisla, mlađa će, međutim, samo prisluškivati, ali joj pasivno vladanje jezikom neće dopustiti da ono što čuje prenosi dalje. Možemo dalje konstruirati slučaj i reći: možda će i prenijeti svojoj djeci, no prevedeno na jezik kojim će djeca vladati. Isto tako susreće se i obratan put: djeca prevode njemačke poslovice, anegdote i šale svojim roditeljima na hrvatski.

Ovo je u stvari zavirivanje u budućnost, budući da se bavimo sredinom gdje još uvijek tradicionalno stvaralaštvo zauzima značajno mjesto.

Ističem da ni socijalna promjena sela, ni opisana promjena prenošenja narodnog blaga nisu specifika *hrvatskog* sela ovoga kraja, samo je rezultat napretka usmjeren tako da šteti tradicionalnom materinjem jeziku. Ovdje pod »štetom« ne mislim na onaj organski razvoj jezika koji neminovno pokazuje mnogo njemačkih elemenata i preuzete terminologije (naročito sportske, zdravstvene, tehničke i administrativne). Nije čudno da Hrvatica iz Stinjaka u svojoj *jafki* u času naricanja izgovara u dubokom bolu rečenicu: »Kad je tilo bit bezuchzeit aus«, jer je to *njena* rečenica.[9]

Posebno je pitanje kako ćemo nazvati suvremenu organizaciju školstva, koja uz pomoć poslovične praktičnosti seljačkog življa postiže dominaciju jednog — i to službenog jezika.

Ni u kom slučaju hrvatski kazivač iz južnog Gradišća svojom dvojezičnom interpretacijom ne pokazuje neki slučaj koji ne spominje i literatura o interetničkim odnosima na jezičnim otocima diljem Evrope. Toj problematici mogli bismo pribrojiti i primjere s našeg područja ispitivanja.

Nabacimo samo neke usporedbe: analizom djela usmene književnosti i ovdje ćemo konstatirati tradicionalnu baštinu (susrećemo karakterističnu formu, lapidarnost izraza, domaće toponime i sl.) koja još uvijek živi i može se identificirati.

Prateći usmeno stvaralaštvo Gradišćanskih Hrvata od Kurelčevih zapisa nadalje, vidimo da kod njih slabi volja i umješnost epskog stihovnog izražavanja. Nailazimo na čitav niz primjera u kojima su epske pjesme i epski likovi, kao Kraljević Marko ili Musa Vrbanović, zauzeli svoje mjesto u proznoj formi.

Kazivači mogu pojedine vrste usmene književnosti interpretirati na dva ili čak na tri jezika, već prema umješnosti, slušačima ili modi. Obično uvijek i takav bilingvist ili multilingvist zna koja se pripovijetka pripovijeda na kojem jeziku.

Pjesme koje danas pjevaju Gradišćanski Hrvati (napose na jugu, odakle su ovi zapisi) hrvatske su, bilo iz krila stare baštine, ili su rezultat preuzimanja, koje je u nekim slučajevima moguće utvrditi. Dvojezičnost u pjesmama često je iskorištena kao komični element (primjeri za to potječu iz sjevernog Gradišća). Pjevaju se i njemačke i mađarske pjesme koje su došle kao modna pojava. Stariji Hrvati, koji su još vični mađarskom, i danas će zapjevati mađarske pjesme svoje mladosti. Nailazimo i na pjesme koje su Hrvati prevodili i mogu ih interpretirati na sva tri poznata jezika.

Već i devetnaesto stoljeće, pa zatim ratovi i novi putovi, otvorili su horizont preuzimanju: preuzimaju se djela iz lektire ili izravno putem kulturnih dodira, naravno — kako to često biva — od jezično »vrednije« grupe, koja uglavnom odgovara »socijalno« vrednijoj grupi. Kako ova preuzimanja često ne sežu daleko u prošlost, lako ih je locirati i iz podataka samih kazivača. Ovdje se nameće problem bilateralnog proučavanja vrsta usmene književnosti kod susjednih etničkih grupa, kako bi se utvrdilo da li se strujanje odvijalo pretežno u jednome pravcu. Jednom riječju, valjalo bi što svestranije obuhvatiti taj fenomen dvojezičnosti i pristupiti mu s etnosociološkog, psihološkog i lingvističkog stajališta.

Svakom bi etnologu vjerojatno laskalo da otkrije kakva je bila izvorna kultura iseljenika u vrijeme njihova dolaska. To je, međutim, toliko složen problem kao i sam život, i svi takvi pokušaji rekonstrukcije i izdvajanja slojeva u ovom slučaju i nemaju pravu svrhu. Bilo bi sasvim dovoljno ustanoviti kategorije *kontinuirane tradicije, oživljene tradicije i posve nove tradicije* (to su principi rada pri ispitivanju manjina češkog istraživačkog tima J. Heraldove i J. Vařeke).

Ne može se pretpostavljati da se mnogo predmeta materijalne kulture prenijelo i ponijelo iz stare domovine. Moglo bi se reći da je *materijalna kultura odraz ekonomskih mijena i geografske sredine*, pa je stoga ne treba promatrati kao etničku komponentu. Zbjegovi su vjerojatno ponijeli mala oruđa, alat kojim se ono izrađivalo i popravljalo. Autarkično uređenje nije ni imalo veće zahtjeve. Tu je došlo do prvih ugledanja, do izmjene iskustava, tako da su se i doseljenici ubrzo priključili široj ergološkoj zajednici koju i danas čine sa susjednim narodima. (Ovaj podatak nije povijesni već etnološki; želim naglasiti da te izmjene na području materijalne kulture i tehnologije postoje i danas, pa se može uz pomoć jednostavne kombinatorike pretpostaviti njihov povijesni kontinuitet). U vrlo precizno organiziranom feudalnom sistemu hrvatski naseljenici su se jednostavno morali uklopiti u opći privredni poredak. Ovo nekad cjelovito područje razdijelile su tri državne granice, pa će tek etnološki atlasi triju zemalja-susjeda pokazati kako se oblici predmeta materijalne kulture šeću ovim područjem bez obzira na političke, nacionalne i jezične barijere. Nije potrebno posebno isticati kako je pri ovom poslu važna suradnja etnologa iz susjednih država.

Jezik, međutim, i dalje ostaje značajan putokaz u etnološkom ispitivanju: materijalna se kultura sve do 19. stoljeća vrlo sporo mijenjala, što potvrđuju i hrvatski nazivi. To bogatstvo obara tvrdnju da su hrvatski kolonisti došli iz manje kultivirane sredine u razvijenije područje.

Terminologija, nadalje, daje vrijedne tragove problemu asimilacije, spremnosti prilagodbe, te sekundarne migracije. Izrazi nam nešto govore: ili su prvobitno hrvatski (ovdje je teško utvrditi u kojoj su mjeri rezultat preuzimanja od hrvatskih susjednih sela, a koliko su autohtoni), ili su to njemački izrazi, germanizmi i mađarski izrazi za nove tekovine i pojmove koji su nepoznati autarkičnoj zajednici. No, u pojedinim oblastima, želja za izgradnjom i nadgradnjom vlastitog jezika bila je toliko snažna da je donijela i neke nove (gotovo bismo to nazvali *primijenjene*) hrvatske izraze: tako *prelac* (za kolovrat), *rastok* (za krčmu) ili *samomlatac* (za vršilicu).

Zanimljivo je utvrditi da je mađarskih izraza relativno malo, premda bismo po povijesnoj logici mogli očekivati mnoštvo posuđenica. Selo je, naime, u vrijeme mađarske dominacije bila čvrsto zatvorena sredina, tako da je i danas moguće zapaziti ono što bi, turističkim rječnikom, zvučalo kao »šarolike lokalne tradicije«. Navedimo jedan primjer: Selo *A* — u konkretnom slučaju to je Sabara (Zuberbach) — nalazi se nekoliko kilometara od sela *B* — u konkretnom slučaju to je Bandol (Weiden). Jezično su to vrlo srodni »štoji«. Ipak u terminologiji otkrivamo razlike. Npr. selo *A* poznaje *plug*, a *B* poznaje *plugo*. (Nazivi dijelova su izjednačeni — *gredelj, železo,*

daska, nož ili *dugi nož, klin, ručica, peta*). Nadalje, selo *A* poznaje *orača koljca*, a *B* poznaje *ornice*. U selu *A* valjak za tijesto zovu *sukalo*, a u selu *B* nazivaju ga *cipac*.

Ako usporedimo svadbene običaje u oba ova mjesta, vidimo da se oni razlikuju: *A* poznaje cjelovitiji običaj (još uvijek sa stačilom kao vodičem mlade, obilaskom vatre, nadmetanjem pjesmom), dok je u *B* svadba već i u prošlosti pokazivala manje raskošne oblike. U slučaju sela *B* radi se o stanovništvu vlaškog porijekla o kojem smo u uvodu govorili, pa nije došlo do asimilacije istonacionalnih grupa. Valja naglasiti da ovo nije jedinstven slučaj i da je među Gradišćanskim Hrvatima slabo dolazilo do sekundarnih asimilacija istonacionalnih manjih zajednica. Tek će iscrpni monografski radovi pokazati pravu sliku života i običaja Gradišćanskih Hrvata. Taj obiman posao trebalo bi što prije obaviti jer, kao što sam naglasila, ovo je područje danas zahvaćeno brojnim transformacijama. Etnolog, međutim, ne smije pri radu vidjeti kraj posla ili očekivati kraj, jer istraživanje traje isto toliko koliko i sama zajednica. Pogrešno je izoliranu manjinu promatrati kao survival — preživjeli i još živući muzejski eksponat. Jer, svaki jezični otok ima svoje unutarnje zakone razvoja, kao i svaka druga zajednica.

Bilješke

[1] Harald Prickler, *Novi podatki k doseljenju »Vlahov« u Gradišće*, Gradišće kalendar, 1969, str. 60.

[2] Siegfried Tornow, *Die Herkunft der kroatischen Vlahen des südlichen Burgenlands*, Slavistische Veröffentlichungen, Band 39, 1971, str. 274.

[3] Vera Zimányi, *A rohonc-szolonaki uradalom és jobbágysága a XVI—XVII. században*, Budimpešta 1968, str. 256.

[4] Josef Breu, *Hrvatska kolonizacija u Gradišću i u susjednim područjima;* Predavanja Historijskog instituta JAZU, Zagreb 1970, sv. 3, str. 17. (Prijevod M. Šamšalović.)

[5] Mirko Valentić, *Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas*, Povijesni muzej Hrvatske (u povodu istoimene izložbe), Zagreb 1970, str. 125.

[6] Franjo Kuhač, *Južno-slovjenske narodne popievke* (većim ih dielom sam sakupio, ukajdio, glasovirsku pratnju udesio, te izvorni im tekst pridodao F. Š. Kuhač), Zagreb 1878—1941.

[7] Milovan Gavazzi, *Stara hrvatska baština u narodnom blagu Gradišćanskih Hrvata*, Kalendar Napredak 1936. — *Dva motiva iz narodne poezije Gradišćanskih Hrvata*, Zbornik radova filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1951, str. 203—220.

[8] Ovaj kontaminirani termin potječe iz pera poznatog njemačkog etnologa Hermanna Bausingera (Aspekte, 1970, br. 3, str. 24).

[9] Karoly Gaal, Snimak iz sela Stinjaci (1964), Fonoteka Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu, k. 314.

Istraživanje folklorne glazbe Hrvata u Slovačkoj

Jerko Bezić
Zagreb

Novija istraživanja folklorne glazbe sve više ukazuju na različite slojeve, odnosno na različite stilove koji istovremeno, jedan do drugoga, žive u određenom kraju, u određenoj pokrajini. Pjesme i svirku različitih stilova izvode različite skupine pjevača i svirača. Često nalazimo i vještije izvođače koji gotovo podjednako dobro znaju pjevati i svirati folklornu glazbu različitih stilova. Posebnu raznolikost slojeva pokazuju područja na kojima se dodiruju i prepliću folklorni elementi jezično raznorodnih etničkih grupa.

U sedmom deceniju našeg stoljeća u hrvatsku jezičnu dijasporu u Slovačkoj, u široj okolici Bratislave, ubrajamo samo još četiri sela. U trima selima hrvatski jezik još je veoma živ u svagdašnjem govoru većine ili otprilike polovice stanovništva. Ta su sela Devinská Nová Ves (Novo Selo), Jarovce (Hrvatski Jandrof) i Čunovo (Čunovo). U četvrtom selu, u Chorvátskom Grobu (Hrvatski Grob) hrvatski razumiju i govore pretežno stariji stanovnici, mladi poprimaju sve više slovački jezik. Posljednje ostatke poznavanja jezika i znanje dviju ili triju pjesama s hrvatskim tekstom mogli smo zabilježiti još u selu Dubravka (Dubrava), nedaleko od Novog Sela. Dubrava je, međutim, danas već gotovo posve slovakizirano prigradsko naselje Bratislave.

Navedena su sela međusobno prilično udaljena, smještena su sjeverozapadno, južno i istočno od Bratislave. Takav geografski položaj nije omogućivao veće međusobne dodire i veze među tim selima, što je prouzrokovalo različiti razvitak folklorne glazbe u njima. Stoga smo utvrdili tri različita istraživačka područja: 1. Novo Selo i Dubrava, 2. Hrvatski Jandrof i Čunovo, 3. Hrvatski Grob.

Na život hrvatskih narodnih pjesama u Novom Selu i u Hrvatskom Grobu posebno je djelovalo objavljivanje hrvatskih pjesama s napjevima u znanstvenim radovima Antonina Václavíka[1] i Václava Vážnog[2] između 1925. i 1930. godine. Objavljene melodije potakle su na rad seoske prosvjetne radnike. Tako se dogodilo da su u Hrvatskom Grobu pojedine objavljene napjeve djeca čula ne samo od starijih ljudi u selu nego i u školi, od učitelja. U Novom Selu za tamošnje je pjevačko društvo priredio zapise iz samog sela dirigent, kasniji slovački muzikolog Jozef Šamko. Šamko je i sam zapi-

sivao napjeve hrvatskih pjesama iz Novog Sela.[3] Takvi napjevi, obrađeni za pjevački zbor, počeli su, doduše, živjeti tzv. »drugim životom«, ali su svojom pojavom produžili život i napjevima koji nisu ušli u školu ili obradu za zbor. Osvježili su zanimanje i za napjeve hrvatskih pjesama koji uopće nisu bili zapisani, jer su hrvatskom stanovništvu podigli svijest o vrijednosti vlastitih pjesama.

Moramo istaći da danas u Hrvatskom Grobu hrvatske pjesme više ne prate običaje. Uz svadbu, u božićno vrijeme, pjevaju se slovačke pjesme. U Novom Selu stanje je donekle drugačije. Još je živa jedna hrvatska pjesma koja je funkcionalno vezana za određeni svadbeni običaj; još su žive pučke božićne pjesme — pred nekoliko decenija neke od njih pjevala su djeca u božićnim ophodima pod prozorima seoskih kuća.

S druge, južne strane Dunava, u Hrvatskom Jandrofu i Čunovu svadbene su i božićne pjesme još veoma žive. Djeca još kreću u božićne i novogodišnje ophode po kućama. Hrvatski se pjeva i u crkvi, pred polazak sprovoda i uz otvoren grob. Ova sela imala su svog kantora, redovito mjesnog učitelja, koji je uvježbavao i vodio crkveni pjevački zbor. Danas (1970) kantora ima samo Čunovo. Po zanimanju je agronom.

Svojim geografskim smještajem Hrvatski Jandrof i Čunovo neposredno se vezuju za susjedna hrvatska sela u Mađarskoj (Horvát Kimle-Hrvatska Kemlja, Bezöny-Bizonja) i u Austriji (Neudorf-Novo Selo, Parndorf-Pandrof). Za vrijeme austro-ugarske monarhije sva su ta sela bila međusobno čvrsto povezana. Između dva rata čvršće su ostale veze s hrvatskim selima u Mađarskoj, dok nisu godine 1947. Hrvatski Jandrof i Čunovo pripojeni Čehoslovačkoj i odvojeni od susjednih hrvatskih sela u Mađarskoj i Austriji. Zbog toga su spomenuta dva sela i mogla održati toliko živu hrvatsku folklornu glazbu.

Ovdje valja nadodati kako je istraživačima zagrebačkog Instituta za narodnu umjetnost uspjelo u svim selima hrvatske jezične dijaspore u Slovačkoj (osim u Hrvatskom Grobu) pronaći i snimiti i starinske pripovijedne pjesme, relativno novije ljubavne, vojničke i druge pjesme.[4]

U prikupljenim hrvatskim pjesmama razlikujemo ove skupine napjeva: *1.* starinske pjesme, vezane za mjesto u kojem su snimljene, *2.* starinske pjesme koje su, međutim, raširene na širem području Gradišćanskih Hrvata, *3.* pojedine melodije za koje možemo i danas naći žive srodne primjere u sjevernoj Hrvatskoj, *4.* pojedine varoške melodije šireg panonskog prostora za koje nalazimo da se, osim na hrvatskom, pjevaju i na jezicima drugih naroda tog geografskog područja, *5.* melodije građene na način poznatog mađarskog »novog stila«[5] sa hrvatskim tekstovima, *6.* mađarske pjesme kojima je tekst preveden na hrvatski, *7.* njemačke, odnosno istočnoalpske pjesme uz ples s hrvatskim tekstom.

Od instrumentalne i vokalno-instrumentalne glazbe prikupljen je samo mali broj snimaka svirke na harmoniku i pjesama uz taj instrument. U hrvatski jezični otok u okolici Bratislave nije još stigla tamburica i sviranje u različitim tamburaškim sastavima.

Terenski istraživački rad obavljao sam uz pomoć Narodopisnog instituta Slovačke akademije znanosti (Národopisní ústav SAV) i Muzikološkog

instituta iste Akademije (Ústav hudobnej vedy SAV) u Bratislavi. Bio sam u stalnom kontaktu s etnomuzikolozima tih ustanova i primao od njih korisne savjete, a sa svoje strane davao sam informacije o folklornoj glazbi u hrvatskim naseljima. Nakon obavljenih istraživanja bratislavski Muzikološki institut kopirao je moje terenske magnetofonske snimke za svoju fonoteku. Narodopisnom institutu poslao sam kopiju izvještaja o terenskom radu što sam ga izradio za svoju matičnu ustanovu, Institut za narodnu umjetnost u Zagrebu. Očito je da je takva suradnja bila korisna i istraživaču jezičnog otoka i stručnjacima navedenih uglednih slovačkih znanstvenih ustanova.

Terenski sam rad obavljao u tri navrata, 1966, 1968. i 1970. godine. Nastojao sam da što bolje shvatim i proučim folklornu glazbu hrvatske jezične dijaspore u Slovačkoj. Promatranjem i pažljivim slušanjem (uz potrebna ispitivanja) zapazio sam i shvatio da se glazbeni repertoar slovačkih Hrvata sastoji, uz hrvatske, i od mnogih slovačkih, mađarskih, pa i pojedinih njemačkih pjesama. Sve su one postale sastavni dio glazbenog svijeta u kojem žive slovački Hrvati. Takva šarolikost traži, dakako, povećanu pažnju u razgovorima s pjevačima i sviračima, kako bi se moglo prikupiti što više potrebnih podataka. Zato nisam ispitivao i snimao samo starije nosioce folklorne glazbe — nego i mlađe, posebno djecu, snimao iste pjesme u izvedbi različitih pjevača i prikupljao varijante.

Poznavanje i postepeno prihvaćanje pjesama drugih etničkih grupa u svoj vlastiti glazbeni svijet, proces što se zbiva u pripadnika jednog jezičnog otoka, posredno nam pomaže da možemo s novog stajališta uočavati, pratiti i proučavati dodire, preplitanja i međusobne utjecaje među etničkim grupama na širokim geografskim područjima, kao što je npr. i Panonska nizina. Takva nastojanja s jedne strane pomno bilježe specifičnosti jednog jezičnog otoka, ali ujedno uočavaju i registriraju osobine koje su zajedničke jednom širem folklornom području, bez obzira na razlike, naročito u jezicima.

Očito je da tako koncipirana istraživanja mogu biti i vrijedan doprinos nastojanjima za boljim odnosima između različitih naroda i država.

Bilješke

[1] Antonin Václavík, *Podunajská dedina v Československu*, Bratislava 1925, (Horvatské spevy — str. 300—304).

[2] Václav Vážny, *Čakavské nařeči v Slovenskem Podunaji*, Sborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského, Roč. V, Bratislava 1927, str. 227—239.

[3] Dr Jozef Šamko (1908 —), muzikolog, znanstveni suradnik Saveza slovačkih kompozitora, sâm mi je 1968. u Bratislavi pripovijedao o nekadašnjoj svojoj glazbenoj djelatnosti u Novom Selu. Time sam upotpunio podatke koje sam čuo u Novom Selu od nekadašnjih pjevača Šamkova pjevačkog zbora.

[4] Istraživali su: dr Maja Bošković-Stulli, direktor Instituta za narodnu umjetnost — usmenu književnost (1966), dr Jerko Bezić — folklornu glazbu (1966, 1968, 1970), mg Zorica Rajković i Josip Milićević — narodni život i običaje (1967).

[5] Béla Bartók, *Das ungarische Volkslied*, Berlin—Leipzig 1925, (Der neue Stil der ungarischen Bauernmusik, str. 44—60).

Buna hrvatskih seljakov u Filežu 1671–1673.

Felix Tobler
Beč

Razvoj magnatske urote (Hrvati imenuju ovu urotu Zrinsko-Frankopanskom, a Madjari Wesselényijevom), sudski postupki protiv peljačev urote, njevo pogubljenje, konfiskacije imanj — svi ovi problemi su znanstveno do sada više-manje točno istraženi. Isto tako su poznati faktori i tendencije, ke rezultiraju iz ove urote na habsburšku politiku u Ugarskoj i Hrvatskoj. U ovom prilogu želim rasvitliti da su rezultirale i druge vrsti posljedic iz ove urote. Za model, na kom kanim pokazat to, sam uzeo gradić (trgovišće, sajam, oppidum) Filež — (oppidum Iketz seu Füles) u užem smislu, a teritorij negdašnjih gospošćin Kerestur, Kloštr i Livka u dalnjem smislu.

Da se ovde prikazani ustanak seljakov ne more gledati kot izolirani fenomen, da ga moremo gledati takvim, ki bi se i drugdje mogao bio dogodit, u uskoj vezi s magnatskom Zrinsko-Frankopanskom urotom, kanim mjesto dugačkih teoretskih razmišljanja u dvə citati dokazat. Jedan opravdajući izvještaj na Bečku dvorsku komoru iz ljeta 1673.[1] o svadji sa svoji seljaki počinje baron Albert Sennyey na slijedeći način: »Iidem coloni mei Fülesienses ab antiquo debitae servituti subiecti usque ad tempora incaptivationis comitis de Nadasd solitam semper . . . praestituerunt oboedientiam, tum primum excusso servitutis iugo sese in libertatem asserere meditati . . .«[2]

Dok baron Sennyey tuži ovde svoje seljake, da oni od uhapšenja grofa Nádasdya težu dostignut »slobodu«, optužuju seljaki barona Sennyeya, da je on izjavio pred carskim komisarom ki su popisali i procjenjivali vlasničtvo grofa Nádasdya, da je gradić Filež po nasljednom jerbu (iure haereditatis) njegovo vlasničtvo, ča ne odgovara istini, jer je on Filež ima samo u zalogu: »Post haec cum Sacrae Caesareae Maiestatis . . . comissarii inquisitionem fecissent, praefatus Sennyey dictum oppidum Ikecz abnegavit, neque fassus est illud sibi oppignoratum fuisse, adeo asseruit ad se iure haereditatis pertinere . . .«[3]

Iz ovih dokazov se vidi da su kanili zemljovlasniki a i podložniki iskoristiti situaciju ka je nastala po uhapšenju grofa Nádasdya na svoju hasan. Da je ove težnje nered i kaos kod upravljanja tih imanj neg pojačao, mislim, ne moram posebno dokazat. Upravljanje tako velikim zemljišćem, kot su to

imali grofi Nádasdyjevi, je već po naravi moralo bit jako problematično. Mnogo Nádasdyjevih gospodarstvenih upraviteljev je samovoljno napustilo službu, ili su bili od carskih komisarov privremeno otpušćeni. A ča je već po naravi kompleksne stvari teško bilo napuniti brzo ta prazna mjesta, ostalo je već službenih mjestov nezapunjeno, i to na dulje vrime. Niti pri najviših oblasti ni bio problem nadležnosti jasno riješen. Ugarska komora, ka je de facto bila odgovorna za upravljenje imanj, se degradirala za primača naredbov Bečke komore. Česte svadje o kompetenciji izmed ovih dvih komorov je zapričilo uspješno napredovanje.

Po ovom ekskurzu, ki nam je pokazao općenitu situciju za slijedeći prikaz, ćemo se obrnut samomu zgodanju, pri čem mi dopustite dat mali pregled o strukturi zemljišnoga posjedovanja u Filežu.

U 17. vijeku na današnjem mjestu Fileža postojala su dva naselja: selo Filež i zaselce Gálosháza, ko se nalazilo na zemlji samoga kaštela, a 1677. imalo već 13 podložnih željarov.[4] Kasnije se zaselce Gálosháza stopilo s Filežem u jedno selo. Meja Gálosháze se ali i danas još dobro more prepoznat.[5] Do 1661. je Gálosháza i polovica sela Fileža u vlasničtvu obitelji Récsey. U ljetu 1662. je ustoličen u ovo vlasničtvo Franjo Nádasdy, ki preostavi ali doživotno imanje Evi Amadé, udovici Jure Récseya za 1000 ugarskih fl., ka se preudala za Alberta Sennyeya.[6] Ostala polovica sela je do 1670. bila pod raznim pravnim nazivi (sub diversis titulis iuridicis) u ruka više malih plemićev. Po imenu su nam poznati:

1) Katarina Holossy, udovica Gabriela Sitkeya
2) Paul Tompa
3) Elisaveta Lörinczfalvay, udovica Jure Bacsmegyeya
4) Petar Káldy (alias Lutheranus)
5) Mihajlo Lászlay, zet Katarine Holossy

Već od starih vrimen imalo je trgovišće Filež neke privilegije, kao na primjer dohodak od općinske krčme i mesnice. Dobitak od krčme i mesnice je bio za fileške podanike veliko olakšanje, jer su tim imali jedan fond, koga su mogli upotribit za plaćanje porezov na županiju i kontribucije za vojsku. Važno je nadalje bilo pravo, da su smili održat svako ljeto tri sajme, na ki su mogli prodavat svoje gospodarstvene produkte, a osim toga su dobivali od stranjskih trgovcev, ki su na Fileži sajmarili, odredjenu svotu novaca. A ča se tiče robote, su bili tadašnji stanovniki Fileža u prilično dobrom položaju, jer je svaki stan morao vršiti samo 16 dan robote na ljeto, i to 12 dan redovnu robotu (ordinari Robott) i 4 dane izvanrednu (extraordinari Robott), ka se odslužila za vrime Jurjeve (23. aprila) i Miholje (29. septembra), svaki put dva dane.[7] Isprave ovih privilegijov su oduzete Filešcem na jako neiskren način.

Oko ljeta 1630, je tadašnji vlasnik Fileža, Jure Récsey, izjavio, da tako dugo neće priznati privilegije svojih podanikov, dok ne vidi originalne isprave tih privilegijov. Filešci su u čvrstoj vjeri (bona fide), da ćedu isprave posle pregledanja dobiti opet nazad, predali originalne isprave Récseyu. No čim ih je ov dostao u svoje ruke, odmah je izjavio, da Filež nije nikada imao nikakovih privilegijov i se kratio vratiti te isprave.[8] Premda su Filešci protiv

ovakovoga postupka prema njima višekrat kod šopronske županije i kod ugarske dvorske kancelarije protestirali, nije im uspjelo dobiti isprave nazad. Ogorčenje protiv ovakovoga neiskrenoga oduzimanja selskih privilegijov je ali i nadalie ostalo živo i Filešci su se u kasnijem vrimenu uporno pozivali na svoje stare privilegije.

Tako su u maju 1671. predali kralju Leopoldu I. u Laxemburgu jedan memorandum, u kom su ga prosili, da potvrdi njeve privilegije. Kralj im je tom prilikom obećao, da će privilegije potvrditi. Budući da je po ovom obećanju prošlo nekoliko misec bez ikakvoga pozitivnoga rješenja, zaključili su Filešci, da ćedu poslati jednu delegaciju na dvor u Beč, ka neka urgira njevo pravo. No nažalost ova delegacija od Bečanskoga dvora nije bila primljena i morala se vratiti bez uspjeha domov. Koncem ljeta 1671. obratili su se ponovno u jednom pismu[9] na kralja, u kom se potužu o nasilju njevoga gospodara barona Sennyeya, ki ne kani respektirat njeve stare privilegije i potribuje od njih već robote i daće, nek su bili dužni dat staroj gospošćini. Pišu, da je od 200 stanov još samo 50 nastanjeno, a i ovi da ćedu biti u kratkom vrimenu opustošeni, ako ne dobiju nikakove pomoći protiv nasilju Sennyeya. Tek nedavno im je oduzeo 44 kable vina, premda mu nisu bili ništa dužni. Kad su se suprotstavili, dao ih je na tako strašan način mučiti, da nisu mogli ni ležati, niti siditi, a još manje ča djelati na svoji gospodarstvi. A zatim je poslao vojsku u Filež ka ga je gospodarstveno ruinirala. 6. decembra 1671. pak je dao stanovnike Fileža kroz prisežnike županije skupazvat. Ov im je zapovidao, da moraju sve ono upraviti i činiti, ča im Sennyey zapovidi. Oni su ali odgovorili na tu zapovid, da nećedu privoljiti na ništa novoga, nego da ćedu samo točno ono spunjevati, ča su i njevi oci i starioci spunjevali, dokle ne dojde od samoga kralja rješenje ovoga posla. Na to im se zagrozio, da ako ne privolju će neke od njih dat usmrtit.

Iskajući pomoć su si stanovniki Fileža priskrbili od susjedskih hrvatskih općin Mjenovo, Mali Borištof i Unda ateste, u ki su ovi potvrdili, da sve ča su Filešci izjavili odgovara istini. Ove potpise priložili su gore spomenutom pismu i prosili kralja Leopolda:

1) da ne samo brani njeve stare slobode i privilegije nego da ove ponovno potvrdi i njim preda,

2) da iskupi gradić Filež od barona Sennyeya, budući da su oni samo za 1000 ugarskih forintov založeni i njeva gospošćina Kerestur ima dohodak od nekoliko tisuć forintov,

3) da zabrani baronu Sennyeyu putem jednoga dekreta svako nasilje do rješenja cijeloga posla.

Svoje pismo zaključili su na slijedeći način:

»Nun khönen Euer Khayl: May: auß aller underthenig gehorsambster erzöhlung abnehmen, wie man mit uns armen betrangt, und ganz ruinierten leuthen nit christlich: sondern türkhisch, und bärbarischer weiß und gehet, daß unns also unmüglich fallet, solches procedere lenger zu tragen: sondern benöttiget werden, Euer Khayl: May: umb allergnedigste hilff, und remedirung anzuruffen, und khönen wür unser Jamer und noth zu verhiettung aller weithleuffigkheit nit also von wortt zu wortt bey bringen, weillen wür weder schreiben noch lese khönen, oder der teutschen sprach erfahren seint, . . .«[10]

U isto vrime obratio se je prefekt gospošćin Livke, Kloštra i Kerestura, Gabriel Kövér (Praefectus bonorum Leuka, Bosmonostr et Kreuz) jednim pismom[11] na ugarsku (požonsku) komoru, u kom je dao opširan izvještaj o dogadjaji u ovi gospošćin posle pogibije Franje Nádasdya. Iz ovoga izvještaja se vidi, da su se i podaniki susjedskih sel po priliki Filešcev kratili davati daće i djelati na alodialni lapti i vinogradi. Isto tako se je jako potužio, da podaniki u šuma gospošćine siču drivo i pasu blago, premda im je to već put oštro prepovidano, tako da je kvar gospošćine jako velik. Iz toga uzroka je dao načelnika Maloga Borištofa (in exemplum reliquorum) uhapsiti i u Keresturi u zatvor hititi. Nadalje je u svojem pismu apelirao, da se već ne bi smilo tako dobrovoljno poslušati tužbe fileških »kverulantov«, nego da bi tribala jedna komisija komore otputovati na lice mjesta i onde istražiti cijeli slučaj. O rezultati neka referira Općoj dvorskoj komori (Allgemeine Hofkammer). Kao komisari imenovani su general Heister i grof Pötting, ki su jur kod taksacije i opisivanja cijeloga zaplinjenoga imanja urotnikov fungirali kao komisari i tako imali jur neko iskustvo.

Ovi komisari su stigli 29. II. 1672. u Filež i ispitali podanike točno o svi urbarijalni odnosi. U svojem izvještaju[12] Dvorskoj komori su pak izjavili da su tužbe Filešcev neosnovane, jer su oni sami postavili urbarij, u kom su ljeta 1664. odredjeni svi porezi i robote. Pokidob su Filešci priznali da su 1664. ljeta ove terete odobrili i na nje prisegu položili, pokusili su komisari cijeli ovaj dogodjaj na temelju ovoga urbarija riješiti. Ali zaman; Filešci su odbili ponudu, prema koj bi se baronu Sennyeyu oštro prepovidalo svako nasilje, ako se oni držu urbarija iz 1664. ljeta.

Čak pišu komisari: »... seint diese verwegene leuthe bey ihrer meinung beharret, mit Vorgeben daß wahn ihnen alhier nit geholffen werden könte sich abermahlen nacher hoff zu ihro May. zu verfüegen«[13]. Po mišljenju komisarov se to ali nikako ne bi smilo dopustiti, jer su dočuli, da je u okolici Blatnog jezera prik 3000 seljakov zaključilo da ćedu i oni poslati deputacije s katalogom tužbov na kraljevski dvor, ako budu Filešci imali uspjeha sa svojimi tužbami. Ovakova reakcija mogla bi prouzrokovati novi ustanak u kraljevini Ugarskoj. U slučaju da se Filešci ipak ponovno obratu na dvor, onda ih triba tako primiti da drugim eventualnim »kverulantom« proide volja, pišu dalje komisari, ili im triba jednim oštrim dekretom slomiti hrabrost i dalnje tužbe.

Premda je izvještaj komisarov ispao za Filešce jako negativno, Leopold I. je odlučio da dvorska komora ima u ovom poslu stupiti u kontakt s predsjednikom Ugarske komore, biskupom Leopoldom Kolonićem, da bi se ovi neredi čim prije otklonili i Filež iskupio od barona Sennyeya. Dvorskoj komori je nadalje zapovidano da konferira s grofom Nikolom Draškovićem, komu su se gospošćine Livka, Kerestur i Kloštr na četira ljeta dale u zalog, kako bi mogli utišiti podanike po iskupu od Sennyeya.[14]

Istodobno se baronu Sennyeyu, jednim cesarskim dekretom od 30. IV. 1672, zapovidalo vratiti svojim fileškim podanikom njev stari status i ne silit Filešce već na plaćanje nezakonite daće.[15] Polako ali — izgleda — zaspi čitav posao čijem rješenju su se Filešci na skoro ufali, jer oblasti nisu ništ

poduzele da ispunu naloge cesara osim gore navedenih mjerov. Dokle su oblasti nezadovoljstvo seljakov i nadalje zanemarile i pocjenjivale, računajući i s tim da se Sennyey neće po cesarskom dekretu poufat i dalje tlačit i gnjavit seljake, se odnos izmed seljakov i barona Sennyeya silovitom brzinom zaoštrio i povukao i male plemiće u Filežu i njeve željare u svoje kolomije. Sennyey ni nasuprot cesarskoga dekreta ni povukao svoja nepravedna potribovanja, a seljaki se žilavo kratili njegova potribovanja ispunit, zato zaključi baron, da tim i zastraši seljake, hitit nekoliko od njih u tamnicu. Oko Duhi 1672. dade Sennyey 4 seljaka: Mihajla Horvatha, Mihajla Lepesicza, Ivana Orisicza i Juru Osztrogonicza od svojih trabantov povezat u lance i otpeljat je u svoj sigurni kaštel u Mučindrof (Großmutschen) i hitit ih u uzu.[16] Kad su pak Filešci doznali uhapšenja svojih prijateljev, dignuli su se na otvorenu bunu. Neki su poletili u crikvu i skupazvonili na šturm, na ča su se sakupili seljaki s vilami, kosami, cipi i drugim oružjem i pozvali i susjedne Mjenovce na pomoć. Kad su doznali da su trabanti Sennyeya njeve prijatelje odvukli u mučindrofski kaštel su veljek počeli s njihovim tiranjem, ki su se na vrime sklonili u kaštel. Ako im to ne bi uspjelo bilo, bez sumnje bi ih seljaki usmrtili bili (... procul dubio famulos meos interfecissent), kako to sam, u jednom kašnjem pismu, Sennyey javlja komori u Beču. More bit da je to malo pretirano, ali pokazuje kako su ogorčeni i odlučni bili seljaki i postupali, da bi išli bili do zadnjega.

Seljaki protiv utvrdjenog kaštela u Mučindrofu ništ nisu mogli, zato su se vratili neopravnog posla nazad. Istodobno su ali zaključili oslobodit jednoga prijatelja, za fantenje, podanika gospe Katarine Holossy, ka ga je držala u svojoj hiži na Filežu, ča su u stvari seljaki i smjesta učinili. Kasnije su napali, na povratku iz Šoprona, drugoga vlasnika u Filežu, Mihajla Lászlaya i jednog Sennyeyjevog trabanta, Martina Szabóa, premlatili ih dobro i pustili bižat. Prestrašen Sennyey pusti uhapšene seljake na slobodu, ali istodobno apelira na županske oblasti, neka istražu dogodjaje s njegovimi seljaki.

Z velikim zakašnjenjem dojdu 12. II. 1673. županski sudac Franjo Kürtössy i županski prisežnik Jure Prayner u Mjenovo i preslušaju 41 seljakov iz Fileža u stvari optužbe protiv njih.[17] Seljaki su ali izjavili da županske oblasti nisu nadležne u tom poslu, jer su one »... nulli alteri iudici, sed immediate Suae Maiestati Sacratissimae subiectos esse quique cum iis litigare voluerit coram praesentia Suae Maiestatis id faciendum foro...« i se zbog toga nisu brinuli za zapovidi i naredbe županskih oblasti.

S izjavom, oni su neg cesaru podložni (subiectos esse) su se kratili Sennyeyu plaćati daće i rabotati na alodijalnom zemljišću.

U ovoj situaciji si Sennyey opet ni znao drugačije pomoć neg je dao ponovno 2 seljaka (in exemplum reliquorum) ulovit i zbog veće sigurnosti otprimit u tvrdjavu Sümeg. Zbog toga su se fileški seljaki razjadali i izjavili da oni već uopće nisu podložniki (... verum in ultimam verti rabiem, non iam se subditos agnoscere).

Medtim, ali ti dva uhapšeni seljaki nisu dugo bili u tamnici, jer je Sennyey po naredbi Bečke dvorske komore morao pustiti na slobodu. Sennyey i njegovi trabanti početo od sada nisu bili sigurni svoga žitka. Iz jednoga izvještaja Sennyeya na Bečku dvorsku komoru vidimo: »... ipsi

morte minari famulorum meorum vitae insidiari...«. Da ali ovi podatki nisu bili samo retorično uveličavanje i da su odgovarali istini vidi se iz slijedećih dogodjajev.

Kad su seljaki jednoč vidili upravitelja Sennyeyjevih imanj na lapti sakupili su se i opkolili ga, ki se iz skrajnje pogibeljnosti izvukao neg tim, ča je skočio na svoga konja i odjahao. Seljaki su ga pokušali ulovit i njegovo tiranje zaustavili tek onda, kad su vidili da ga već ne moru stignut. Upravitelj je po tom odjahao u Kerestur (Deutschkreutz) i vratio se u Filež tek po nekoliko dani s naoružanom pratnjom. Najgrublje su postupili s vlasnikom Paulom Tompom i Štefanom Pulyayom, trabantom Sennyeya. Kad su se ovi vraćali jednom iz Beča, su je Filešci u zasjedi dočekali i silom skinuli iz koli i strašno pretukli a potom polumrtve na kolima odvezli u Beč i tamo izjavili, da su oni obadve dovezli u Beč na carevu zapovid, ča ali ni odgovaralo istini. Neg za tri dane se ispostavila neistinitost ove tvrdnje, kada su stražari obadve zarobljenike oslobodili i pustili na slobodu.

U Beču su si bez dozvole silom izvojevali pristup pred cesara, kad je jedan sekretar u Ugarskoj komori nij kanio pustit do njega.

Probudjeni kroz ove dogodjaje se županijske oblasti ponovno počele baviti s tim malim ustankom i odredile, da se svi dogodjaji moraju u jednom izvanrednom županijskom spravišću pretrest. Za mjesto zasjedanja su odredili Željezno, a termin 12. IV. 1673.[18] Nazočni su bili: Paul Esterházy, išpan (veliki župan) šopronske županije, Moyses Cziráky, vicešpan, Nicolaus Falussy, Sigismund Pászthory, iuratus notarius, Georg Ráttky, Georg Nagy, Wolfgang Nagy, jurassor i »... alii cum plurimis iuris peritis viris...«.

Kao tužitelj je došao Albert Sennyey, Paulus Tompa i Katharina Holossy, a kao optuženi seljaki podložniki gore navedenih gospodarov iz Fileža. Oni su isto imenom navedeni i zato predstavljaju izvanredni izvor za eventualne demografske studije, dozvolite mi zato da je navedem.

Kao podložniki Sennyeya se spominju: Georgius Gozpodaricz, Georgius Farkasicz, Joannes Margán, Michael Banicz, Stephanus Nemeth, Georgius Vallarics, Georgius Nogal, Petrus Biricz, Georgius Osztrogonics, Michael Horvath, Lucas Levay, Joannes Orisicz, Nicolaus Kapechy, Michael Nogal, Nicolaus Gradicz, Paulus Balog, Christophorus Nemet, Matthäus Nemeth, Michael Horvath, Paul Horvath, Michael Svasicz, Georgius Kuzmich, Michael Pruisicz, Georgius Philipovicz, Michael Lepesicz, Paulus Voykovicz, Joannes Voticsaricz.

Kao podložniki Paula Tompa se iskažu slijedeći: Georgius Motika alias Moynovicz, Stephanus Horvath, Joannes Meszáros, Joannes Kamenár, Joannes Kucsay, Michael Dudosicz, Joannes Kessovicz, Joannes Michalicz, Laurentius Varga i Joannes Kovacz alias Stancicz.

Kao podložniki Katarine Holossy se spominju: Joannes Domianovicz alias Király, Laurentius Spilicz, Matthias Domianovicz, Joannes Horvath, Jacobus Kaysanicz i Georgius Szacsovicz.

Optužbene točke su bile one ke sam već prije naveo kao ispade Filešcev. Podaniki se branili na slijedeći način: Nisu tajali da su napali Martina Szabóa i Mihajla Lászlaya ali su se istim dahom osigurali da je zato došlo do ispada,

jer Martin Szabó ni kanio platit svoj dio kontribucije za vojsku i to u mišljenju da je i on »slobodnjak« (libertinus) i zato oslobodjen od plaćanja kontribucije. Ali on ni »slobodnjak« i zato je svojim ponašanjem nanesao općini veliki kvar, jer je ona morala platit županiji kontribuciju za njim. Oni su ga tako kanili pritisnut na plaćanje kontribucije. Da su kod toga napali i Mihajla Lászlaya nisu tajali isto, opravdali se tako, zač je on branio Martina Szabóa i došao s njimi u tučnju. Oni nisu kanili i njega premlatit, to se neg tako razvilo iz situacije. Napad na upravitelja i njegovo proganjanje isto nisu zatajali i izgovarali se tim da je njev farnik na to nagovorio, ali su ga oni neg do fileške meje tjerali. Napad i vezanje Paula Tompa i Štefana Pulyaya, njevo otprimljenje u Beč su oni na nagovaranje njevog farnika načinjili i med ostalim se zato kaju i nudu odštetu. Da već ne plaćaju daće i ne idu na rabotu su tim opravdali, da im je predsjednik Ugarske komore dao nalog da dok se ne razjasni svadja ne plaćaju daće, a niti da idu na robot. Nasilno osvojenje prava na istakanje vina u općinskoj krčmi su ispričali tim da je to pravo pred nekoliko ljeti njevo bilo i da im je to pravo njev vlasnik neopravdano oduzeo, oni su samo branili njevo staro pravo. Bez odluke su odgodili raspravu na dalnju debatu za 4. V. 1673.

I sada se konačno umiješa i Ugarska komora u proces. Jednim dekretom od 28. IV. 1673. prepovida, pri kaštigi, Filešcem da njeve posle riješe pri kojoj drugoj inštanci neg pri Ugarskom komori, istodobno su njim obećali i obrambu. Ali i opomenuli su ih oštro, neka čekaju na nove naredbe i da se čuvaju daljnje svadje. Ove naredbe Ugarske komore je županijski sudac Franjo Kürtössy oznanio išpanu Paulu Eszterházyu.[19] Jedan dan kašnje je biskup Njitre Tome Pálffy oznanio Eszterházyu da more i nadalje po županskom pravu postupati protiv Filešcev. Iz toga se dobro vidi da ni najviše oblasti nisu bile u tom poslu istoga mišljenja. Pavao Eszterházy se medtim držao naloga Pálffya i sazvao za 4. V. 1673 župansko spravišće u Željezno. Filešci, ki su se držali odredbe Ugarske komore, nisu bili nazočni. Zato se ništa nije riješilo i spravišće se razišlo. Paralelno s tim dogodjaji je Ugarska komora raspravljala s grofom Draškovićem o otkupljenju fileških podanikov, ka se 15. X. 1673. pozitivno dokončala.[20] Po tom ugovoru je Drašković sa znanjem Ugarske komore otkupio od barona Sennyeya za 5996 ug. ft. imanje, u koj sumi su bili i zaostatki dać i porcijov ke Fileščani od 10. VII. 1672. Sennyeyu nisu plaćali, a ke su iznašale 500 ug. ft. Svakako je grof Drašković kašnje ubrao od Filešcev tu daću. 31. X. 1763. javljeno je Filešcem da odsada spadaju u jurisdikciju grofa Draškovića, a ne pod Ugarsku komoru. Istovremeno su opomenjeni da se ne bunu protiv odredbov, jer: »... alioquin iidem Fülesienses seu Iketshienses in casu renitentiae suae moverint se ab hac Camera immediate et defacto amandatos *nullum inposterum* favorem habituros...«.[21]

U ljetu 1674. je grof Drašković otkupio i dio obitelji Sitkey od jerbača Gabriela Sitkeya (ki je pojerbao to od Katarine Holossy i Mihajla Laszlaya za 8500 ug. ft.[22] Polako je mogao otkupiti i ostala imanja »šljivarov« u Filežu, jer je Adam Meskó 1708. ljeta kupio Filež kot jednu cjelinu bez imanj malih plemićev.

Iz kasnijih vrimen nisu nam poznate fileške tužbe, po tom se more pretpostavljati da poslije preuzimanja imanja od grofa Draškovića Filešci nisu imali tužbov i plaćali neg stare daće i robote. Iz ovoga gledišća je buna fileških seljakov imala puni uspjeh, ali more bit samo za kratko vrime.

Širje studije o odnosu zemljovlasnika i njevi podanikov na području današnjega Gradišća bi sigurno otkrile još dosta interesantnih detaljev o historiji ovoga teritorija s kim je usko povezan i hrvatski seljak Gradišća.

Bilješke

[1] Izvještaj nije datiran, po oznakama u tekstu se mogao datirat za ljeto 1673.

[2] Arhiv kneza Eszterházyja u Budimpešti (u Državnom arhivu): Repositorium 17, Fasc. X. Nr. 886, fol. 28. (u dalnjem citiran kao FAFE).

[3] Ibidem, fol. 8.

[4] Prickler Harald, *Burgenlands Burgen und Schlösser*, Beč 1972, str. 113.

[5] Saopćenje gosp. učitelja Stefana Kuzmića iz Fileža, kom se ovim putem najsrdačnije zahvaljujem.

[6] Prickler, op. cit., str. 113.

[7] Arhiv dvorske komore u Beču, ugarska dvorska financija, mjesec maj 1672, fol. 94—98.

[8] Protiv njega su postojale i druge tužbe, med drugim da je on nekoliko vinograda danih crkvi u Filežu nepravedno prisvojio. (Kronika sela Fileža u posjedu gosp. učitelja Kuzmića).

[9] Arhiv dvorske komore u Beču, ugarske dvorske financije, fol. 94—98.

[10] A sada more Vaše Cesarsko Veličanstvo iz najponiznijega i najposlušnoga povidanja doznat, kako nas siromahe gnjavidu i zničidu, ne kršćanski neg turski i barbarski, tako da ne moremo izdržat takove procedure i na dalje, zato prosimo najponiznije Vaše Cesarsko Veličanstvo za potporu i pomoć. Mi naše tuge i nevolje i njevu prošírenost ne moremo napisat od riči do riči, jer ne znamo ni pisat, niti štat, a nimamo ni iskustva u njemačkom jeziku . . . .

[11] Arhiv dvorske komore u Beču, ugarska dvorska financija, fol. 98—101.

[12] Arhiv dvorske komore, ugarska dvorska financija, fol. 102—103.

[13] . . . su ovi drski ljudi pri njevom mišljenju čvrsto ostali s opomenom, ako im se u svim ne pomore te se oni ponovno obrnut dvoru, njegovoj Veličanstvenosti.

[14] Arhiv dvorske komore u Beču, ugarska dvorska financija, fol. 102—103.

[15] FAFE, loc. cit., fol. 5.

[16] FAFE, loc. cit., fol. 29.

[17] FAFE, loc. cit., fol. 58 i dr.

[18] kao br. 17.

[19] FAFE, loc. cit., fol. 23—25.

[20] FAFE, loc. cit., br. 887.

[21] FAFE, loc. cit., br. 890.

[22] FAFE, loc. cit., br. 893.

Pjesništvo i proza Gradišćanskih Hrvata

Izbor: *dr Nikola Benčić, (Željezno)*

I. Narodno pjesništvo

Kako je nastala iz pjesme »jačka«

a) Prva hipoteza je od profesora Andrije Verdenića, ki tumači riči »jačka« i »jačiti« ovako:

Dokumentarno je dokaženo, da je došao jedan dio naših praocev iz takovih južnih krajin, kade se je vršila božja služba po starom slavenskom jeziku. Iz ovih krajin doseljeni Hrvati su i u novoj domovini vršili službu božju po starom slavenskom jeziku; ali ne dugo, ar je ovdešnja crikvena oblast prepovidala slavensku liturgiju i odredila i za Hrvate latinsku. Po ovom odredjenju je čuo narod u crikvi od svojih duhovnikov samo latinsku iliti djačku pjesmu (latinski jezik — djački jezik). Kad je djačka pjesma slavensku iz crikve izrivala, po času je u izrazu »djačka pjesma« zbog pokraćenja izostala rič »pjesma«, a od pridivka »djačka« ili »jačka« nastala je samostalna imenica za značenje djačke iliti latinske pjesme. Isto tako je mogla postati i rič djačiti ili jačiti. Kad je počeo duhovnik u crikvi po latinskom ili djačkom jeziku djačku pjesmu pjevati, rekao je narod, da duhovnik djačku pjesmu pjeva ili »djači« (jači). Kašnje se je proširila rič »djačka« (jačka) ne samo na označenje latinske nego i svake druge pjesme.

b) U drugoj hipotezi piše naš književnik Ignac Horvat o postanju riči jačka i jačiti — ili kot u neki naši seli na pr. u Frakanavi izgovaraju: »djačka« i »djačiti« — sledeće:

Bio je u stari časi običaj, da je na dvori velikašev živio i jedan pismen, učan človik, ki se je zvao »dijak«, ča dohaja iz crikvenoga latinskoga jezika iz riči »diakon« (pomoćnik). Ovakov »dijak« je spomenut u XVI stoljeću u Sigetu kod Mikule Zrinjskoga, kade štije prisegu vjernosti vojnikom. Ta dijak, ki je znao i dijačiti, t. j. latinski, nije samo pisao spise, nego je i »pjevao pjesme za gospodu«. Kad se je ka kćerka njegovoga gospodara odala, sin oženio, ili kad je gospodin velikaš počinio na bojnom polju kakovo junačtvo, onda je dijak to lipo složio u pjesmu, pak ju je pred gospodom pjevao. One su se pak raširile med vojniki, a vojniki su je opet odnesli med narod, kade se je uvijek našao kakov guslar ili dudaš, ki je htio te dijačke pjesme narodu spjevati. Ovako su nastale iz ovih dijačkih pjesam riči: dijačka, djačka, jačka i jačiti.

Kod nas Gradišćanskih Hrvatov su dakle riči »jačka« i »jačiti« zizma izrivale riči »pjesma« i »pjevati«.

(Martin Meršić - Vinko Žganec, *Jačkar hrvatske narodne jačke iz Gradišća*, Čakovec 1964, str. III—IV)

Jačka Salaškoga polja

Čudno pripećenje na Salaškom polji,
Ko se je godalo doli v turskom boji.
Onde su junaki od našega kraja,
Bili su vitezi Matijaša kralja.
Junak Novak ime njegovo se 'e zvalo,
Junačtvo njegovo kruto 'e moćno stalo.
A tovaruš njegov bil Staniša Ive,
Va svojem junačtvi vsakdar vrli ki je,
V Ugrskom orsagi veljen tik uz meju
Hodili su Turki po lipu Jelenu.
Nju bi bil rad imal taj turski spahija,
Kojega je turska vsa zemlja hvalila:
Da je junak takov va njegovoj moći,
Sto b' ditičev pobil, ne triba pomoći.
Jednuč se 'e spahija po Jelenu spravil,
Vzame zlatu sablju, na put se 'e odpravil.
Va nje domovini ljude razignal je,
S svojum desnum rukum divojku popal je.
Kada stara mati te glase začuje:
Kruto se 'e plakala, Jelu žaluje.
Kada junak Novak te glase začuje:
Srdce mu zakipi, Jelenu spasuje.
»Ča štimaš ti Ive, Staniši govori,
Čemo jahat za njim?« njega nagovori.
Onda mi se šeću toj staroj materi,
Da te se smilovat majki ino dćeri.
»Nekaj, stara mati, va žalost upasti,
Još danas Jelena hoće doma spati.«
Onda sede Novak na konja svojega,
Zlatnim ostrugami oštro stisne njega.
A tovaruš njegov, taj Staniša Ive,
On svojega konja nemilo trudil je.
»Ča štimaš ti Ive, ovo su dva puti,
Sad je misal moja, s manum se razdruži.
Ja ću pojt po desnom, a ti poj po levom,
Ako još v varoši Banji Luki ni on.«
Kada junak Novak Turka mi zagleda,
Oštro stisne konja, konj mu jaše vreda.
»Stani o Turčine, ne budeš je peljal,
I za tvoju ljubav nigdar nje imal.«
Onda turski junak čvrsto se postavi,
I suprot Novaku sablju si popravi.

»Ča ćeš volit junak: divojku pustiti,
Ali hoćeš volit vsu krv iztočiti?«
»Neću ja odavljen divojku pustiti,
Ako budem moral vsu krv istočiti.
Jedan ćemo živit, a drugi umriti,
Sad ću se s tobum po junačku biti.«
A divojka mila žalosna je bila,
Ar se krv junačka za nju procidila.
Nato 'zpukne Turak svoju zlatu sablju,
Da bi kanil odsić tu Novaku glavu.
Novak hitro 'zpukne svoj mečak srebrni:
»Nebore spahija, premlahav si meni!«
Svoj sreberni mečak Turku v srdce trkne,
Da spahija veljek 'z konja doli frkne.

(Frakanava / Kurelac, br. 496)
salaško polje — županija Zala u Mađarskoj

Narodna / o vinu

Hižni gospon, kade jesi,
va kakovoj misli jesi?
Zač ti gostom ne natočiš
i veselo njim ne dvoriš?

Denas jesmo tvoji gosti,
zato nam daj vina dosti.
Denas nismo zato s tobom,
da pijemo vino z vodom.

Vodu ti pred nas ne meći,
ar ćemo ti ravno reći:
Voda vino nek pokvari,
to su rekli naši stari.

Vino stoji na obloki,
voda curi va potoki.
Zato, braci, pijmo vino,
ter se skupa veselimo.

(Frakanava / Meršić-Žganec, br. 185)

JAČKA TEŽAKA

Težak ako ja postanem,
Težak žitak na se vzamem.
Ar ću zet neg zimsko vrime,
Kako ima težko brime!
Ako prem vse drivo puca,
Još on v lozi drvo cipa.
Mora mlatit po vsu zimu,
Ruke, noge kruto zebu.
Ako pak to ne će včinit,
Ni kap vina nesmi ispit.
Zatim dojde protulitje,
Kad se giblje vsako kitje.
Motiku mora poiskat,
Mučno v vinogradi kopat.
Komać prvu kop predura,
Druga se za njum doškulja.
Misec letni kada dojde,
S kosom težaka da najde,
Na sinokoši mučnoga
Od zore dneva ranoga.
Težko 'e kosit dobrom kosom,
Ar načinja pot pod nosom;
Ako 'e zločesta a ni klepca,
Imaš vode dost prez zdenca.
Komać si hrbat naravna,
I kad već jur kosit nima,
Veljek je žatva na vratih,
Težko moraš žat na laptih,
Do polneva se još trpi,
Dokljen sunce gori prispi;
Ali potljen nima mira,
Pot po tebi jako 'zvira.
Ako se onda ne drži,
Da va škadanj ča priskrbi,
Drugda celo leto zaman,
Mošnja i žep bude prazan.

(Frakanava / Kurelac, br. 505)

OJ JELENA, jabuko zelena!
Prorasla je trava ditelina.
Nju mi žanje gizdava divojka
Zlatnim srpom, belimi rukami,
Ča odriže vse pred konje vrže:
»Jite, pite, moga bratca konji,
Sutra će te daleko putovat:
Novu cestu po moju nevestu.«

(Filež / Kurelac, br. 232)

ZVIJANI LJUBLJENI

Sprohod mene, mila moja,
Da ne čuje mati tvoja. —
Sprohodila bi te, mili,
Da se ljudij ne b' bojala.
Ar su ljudi jako hudi,
Kasno ližu, rano vstaju,
Da nas dvoje skupa mrazu. —
Vrata ćemo čim namazat:
Ona ne te škrebetati.
Kucku ćemo kruha podat:
Ter on neće bavketati.
Didi ćemo holbu vina:
On se hoće oblokati.
Babi ćemo kolač kupit:
Ona se hoće zagutiti.
Snahi ćemo rubac kupit:
Ona neće povidati.
Bratu ćemo čižme kupit:
Ne će ni brat nas odati.
Sestri ćemo tračak kupit:
Sestri ćemo tračak kupit:
I ona će vse zamučati.

(Hrvatske Šice / Kurelac, br. 210)

Šurlali su si junaki
Pod mile rože oblokih:
Čuješ li, mila, ali spiš,
Ali se neg tako činiš?
»Čujem te, mili, ja ne spim,
Ali vrat' otvorit ne smim;
Počekaj malo pod vrati,
Dokle zaspu otac, mati.«
Otac, mati su zaspali,
Za našu ljubav ništ znali;
Samo misec med zvezdami,
On je virostoval s nami.
Stani, mili klinčac, stani,
Jur se na okolo dani.
Stal je mili na sred dvora
Da pogleda, je li zora.
Poglej, mila, po zvezdicah,
Još danas polnoćica;
Vindar ali z Bogom velim,
I lahku noć, srdce, želim.

(Mjenovo)

Narodna / ljubavna

Dva mili

Bili su mi dva mili,
Jako su se ljubili,
Jako su se ljubili
Medtimtog rasrdili.
Mili prošal po sviti,
Milu 'e nosil na srdci.
Kad to mila začuje,
Veljek na smrt obleže.
Kad to mili začuje,
Veljek na zad šetuje,
Do te mile steljice,
Ter mi toči suzice.
»Povij meni, mila, ti,
Ča te boli na srdci?
Hoću ti ja zaviti,
Veljek će zaceliti.«

(Veliki Borištof / Kurelac br. 204)

Okolo Jivanca curi voda,
Napij se je, mila, golubica sviona,
Jako j' dobra.

Jur sam se napila, jur imam dost,
Zahvalim ti, mili, moj golubac svioni,
Za svu radost.

Ditelina j' dobra, nekošena,
A ta mila moja, golubica sviona
J' zaručena.

Gdo mi ju zaručio tovaruš moj,
Ja mu željim sriću i laku noćicu
Sladak pokolj.

Jur sam i šohaljev dost imala,
Još nisam ni jednomu, junaku mladomu
Žužnje dala.

A i tebi, klinčac moj, je ne dam,
Doklegod hte bolje, drago srce moje,
Ja ne spoznam.

Nij meni junaku za rožicu,
Još je manje meni, rožica, vjeruj mi,
Za žužnjicu.

Dost sam sita kruha službenoga,
Još jače klinčaca, ki se smije
'z vjenca zelenoga

(Štikapron / Jakob Dobrović, Pjesmarica, Štikapron 1950, str. 46)

žužnjica — nakit, vrpca

Narodna / koleda

Probudi se va srcu, dragi hižni gospodar,
zis vašom gospodaricom ter primite naš pozdrav.
Mi željimo gospodaru, kot i cijeloj družini:
sve najbolje, dobro zdravlje, dug žitak va tišini;
a nadalje štire vole, sena, dosta slamice,
štiri krave, tri telice, pet sto kabal pšenice;
petnajst ovac i barnov, tri svinje da b zaklali
i pedeset vidar vina daruj vam Božić mali.

(Frakanava / Meršić-Žganec, br. 170)

Vstani, roža, vstani

Godina 'e curila, jako 'e škuro bilo,
Još sam junak išal k rožici va selo.
Kad sam junak zašal pred nje hižna vrata,
Vrata su zaprta a roža je spala:
Vstani, roža, vstani, draga duša moja,
Ter mi nalož oganj, kot si prvlje mogla.
Ja b' ga naložila, da bi ga ja smila,
Ali se ja jesam s drugim zaverila. —
Po vsih kuhnjah, mila! žarki ognji goru,
A po tvojoj, mila, vsi kuti se škuru;
Po vsih hiža, mila, veselo spivanje,
A po tvojoj, mila, žalovno plakanje;
Po vsih veža, mila, tiho pominanje,
A na tvojoj, mila, s rukami lamanje. —
Moj otac i mati mene ne slušaju,
S bog tebe junaka vsaki dan karaju,
Jur sam ja ne tvoja, prem si tuga moja,
Kad otac i mati ljubav nam razdvaja.
Zaručnik me čeka, srdce mi ga ne zna,
Za tobum je srdce, za njim će bit desna.
Ne hodi mi, dragi, po našem trnaci,
Neka mi ni teško na mojem srdašci;
Neg mi hodi, mili, po toj drugoj strani,
Vrži si krljaču na te suzne oči. —
»Komu god junaku vse željeze plava:
Meni siromahu perjice potapa.«

(Petrovo Selo | Kurelac, br. 426)

Narodna | rastanak

Moja mila va malinu melje,

pitat ću ju je li ljubi mene.
Ko me ljubi, ću joj pomoć nosit,
ko me ne će, ću joj i oprostit.
Va potoku velika voda je,
moja mila pšenicu mlila je.
Pšenica se j' po grotu takala,
rožica se j' na stelji plakala.

Ne tači se po groti pšenica,
ne plači se na stelji rožica.
Težak kamen tare tu pšenicu
drugi ljubi tu moju rožicu.
Kad ja projdem v Pemsko va vojnicu,
pisat ću ja jednu čedulicu,
va koj ću dat sve lipo pozdravit,
ke sam moral va tugi ostavit.
Prvo ću pozdravit oca moga
iono majku srca turobnoga,
a po drugič braca i sestricu,
a na zadnjič tu moju rožicu.

(Frakanava | Meršić-Žganec, br. 137)

Narodna | naricaljka (javkanje)

Javkanje

O dite moje!
O dite moje,
kako sam te tužno zgubila!

Moja maja!
Moja maja!
Kad b' vi znali
kako j' meni!
Mati moja, mati!
Mati moja, mati!
O Bože moj!
Mati moja!
Kad b' vi znali
kako sam ja siromaška.
Ja si nimam nikoga,
ja si nimam nikoga,
komu bi si povila
moje veliko teško!
Nigdir braca,
nigdir sestrice. . .
O moja maja,
o moja maja!

(Stinjaki

Zakopana majka

Črna zemlja neorana,
Majka moja zakopana,
Iz ke ne će nigdar prijti,
Da ću prvlje ja umriti.
Moje majke slatka usta
V črnoj zemlji zamuknula;
Moje majke mile oči
V črnoj zemlji pozažmale;
Moje majke crni vlasi
V črnoj zemlji raztrešeni;
Moje majke lipo lice
Črnom zemljom zapljuskano;
Moje majke drago telo
V črnoj zemlji povaljeno;
Moje majke tanke ruke
V črnoj zemlji preklopljene;
Moje majke bele noge
V črnoj zemlji položene.
Otvori se črna zemlja,
Sprogovori mati naša,
Kako smo mi sirotice
Od vsih ljudij zapušćene,
Zloj maćehi v ruke dane.
'Z luga nam je kruha 'zpekla,
S gnjojicom ga zamisila,
S peskom nam ga 'e zasolila,
A na dimu zadimila.
S prnjicum nas zaodila,
'Z čripca nam je jist davala,
S trnjem stelju nastirala,
Koprivami pokrivala.
Otvori se črna zemlja,
Sprogovori mati naša,
Ter pomiluj ditcu svoju. —
Lipe moje sirotice,
Kot va vrtlaci rožice!
Milom' Bogu se molite,
Tu nevolju podnosite,
Dok vas božja milost najde,
Božje sunce vas obajde:
Zato božje sunce sviti,
Da sirotice ukripi.

z luga — iz pepela

(Cilindol / Kurelac, br. 306)

Ive i Jela

Išal mi je Ive droban tanac tancat
Ziz lipum Jelenum, pod jelvum zelenum.
»Tiho, Ive, tiho, da nas mat ne čuje,
Ar ako nas čuje, veljen nas zapsuje.«
Još ih je začula ta Ivina mati,
I počela ih je prejako karati:
»Neg udaj se, Jele, po kih stranih hoćeš,
A lipoga Ive nigdar dostat ne ćeš.«
Na to su Jelenu veljen zaprosili,
Po dalekih putih Jelenu vozili.
Kad je vidil Ive, da Jelu vozidu
Na stran se obrne, za mrtva se 'zvrne.
Pitala je Jela svatske starešine:
»Će li slobod biti mrtva pohoditi?«
»»Slobod, Jele, slobod vsagdar po počtenji.««
Na stran se obrne, za mrtvu se 'zvrne.
»Ovo su ti, majko, dvi mrtve žalosti,
Kada nisi htila dvi žive radosti.«
Ivu zakopaju, kde sunce dohaja,
A lipu Jelenu, kade mi zahaja.
Na Ivi je rasla kita rozmarina,
A na lipoj Jeli bela aleluja.
One jesu rasle, velike narasle,
Dokle su se one skupa občepile.
Kada su se one skupa občepile
Onda jesu stoprv majku žalostile,
Bile jesu majki dvi mrtve žalosti,
Kad ona ni htila dvi žive radosti.

(Frakanava / Kurelac, br. 454)

Narodna / tugaljiva

GVIŠNO NOSU MILU MOJU,

Kada tako milo zvonu.
V cimitor nosu telo nje,
Ne morem se 'zpričat od nje. —
Hodi, mili, sprohodi me,
Čer do moje domovine,
Hiti grudu zemlje na me,
Znaš, da sam je vridna za te.
Sprohodi me čer do groba,
Čer do moga večnog dobra.
Kad cimitor dojdeš v vrtac,
Vsagdar misli na me, klinčac,
Da ti ležim verna ljuba
V črnoj zemlji pokopana.
Presadi si tulipanov,
I pregustih tih fajglicov,
Na vzpominak 'ne ljubavi,
Ku smo vsagdar mi imali. —

(Mučindrof / Kurelac, br. 412)

Narodna / šaljiva

IMAM MUŽA KOTNO PUŽA

Vsenek sam se zaklinjala,
Da se ne ću odavati;
Vindar sam se vred odala
Za gologa, maljackoga. . .
Imam muža kotno puža;
Odpravim ga koze pasti,
Pak zabludi za kozami,
Godina grie, vas je moker,
Vsi kozari domom dojdu,
A moj mali nezna dojti,
Ja ga idem poiskati,
A moj mali zapadnul je
Va kozinju stupalinu.
Ja ga zamem va pregaču
Ter ga nosim na ognjišće,
Mokre oči, mokre uši.

Stane ognju da se šuši,
Oganj pukne, iskra frkne:
»Johi žena, spalit će me!«
Ja ga metnem na policu,
Dojde mačka, grbašće ga.
A moj mali plaho vrisne:
»Johi žena, grbašće me!«
Ja ga metnem doli na tla,
Dojde kucak, podušne ga,
Zdigne nogu i pošće ga,
A moj mali s glasa jauče:
»Johi žena, pošcal me je!«
Ja ga zamem va pregaču
Ter ga nosim van pod strihu,
Kokoše se začudiju,
Na glavi ga zaščukaju,
A moj mali milo jauče:
»Johi žena, ščukaju me!«
Ja ga zamem va pregaču,
Ter ga nosim na pod gori,
Ali vrane doletiju,
Skoro mi ga odnesedu,
Jedna ga je zgrabit htila,
A moj mali plaho vikne:
»Johi žena, vrana će me!«
Ja zakriknem z vsega guta:
»Heš ihaja vranetina,
Ni to tebi pipletina,
Neg je moja mužetina!«

(Sedenik File, Naši pisci i naša književnost, Šopron 1912, str. 29—30)

Narodna / šaljiva

DUŽAN JUNAK

Ja sam junak jako tužan,
Krčmaru sam čuda dužan.
Čekaj krčmar, ću ti platit,
Kad ja počnem v škadnji mlatit.
Jur sam mlatil i pomlatil,
Još krčmaru nisam platil.
Čekaj, krčmar, ću ti platit:
Najprv ću te dobro 'zmlatit.
Kad te 'zmlatim, ću ti platit.

(Filež / Kurelac, br. 604)

Ženit ću se

Majka ženit ću se.
Sinko kamo ćeš se?
Majka, al je lipa.
Sinko, al je slipa.
Majka, lipo tanca.
Sinko, već ti šanta.
Majka, lipo šije.
Sinko, vse popije;
Ča za švalo dojde,
Vse za žgano projde.

(Kolnof / Kurelac, br. 519)

žgano — rakija

Narodna / svjetovna (romanca)

Vidovinka

Zapovidal mlad kraljičac starom mladom na vojnicu,
I onomu starom ćaći, ki je imal devet dćerij:
Najstariju Rozalinku, a najmlaju Vidovinku.
Stari ćaćko se je bojal, ča će on sad, kamo li će?
Veli njemu dći najmlaja, lipa mlada Vidovinka:
»Ne bojte se, stari ćaćko, ja vas hoću izmeniti.
Kupte konja vivericu, krojte sukno po katansku.«
Stari ćaća konja kupi, kroji sukno po katansku.
Konja jaše Vidovinka, nosi opravu katansku.
Kad je došla va vojnicu, nju mi gleda mlad kraljičac,
On se čudi; on ju gleda, ter govori mlad kraljičac:
»Hodte simo vse katane i katanski kapetani!
Med nami je jedan junak lipši nego vse divojke,
Peljajmo ga v Nove Sajme, da vidimo je l' divojka?
Će li svilu obhajati, puške praha kupovati?«
Divojka je mudra bila, bila 'e mudra i šegava,
Da je svilu obhajala, puške, praha kupovala.
»Peljajmo ju tam na Dunaj, će li Dunaj preplivati?«
Mlad kraljičac skraj Dunaja a divojka srid Dunaja;
Mlad kraljičac srid Dunaja a divojka prik Dunaja.
Odrgnula svilna nedra, pokazala ženska bedra:
»Poglej, poglej, mlad kraljičac, ovo jesam ja divojka.«
»»Poček', poček', divojčica. Ti ćeš biti ljubav moja.««
»A ja ne ću, ter ja ne ću, ti si mene dost zkušaval.«

(Mučindrof / Kurelac, br. 483)

Katana — vojnik

Spričanje, s koterim sam spričal pokojnu udovicu Rozalu Vusilovićku ja Marko Cvitković djak u Frakanavi

Braća preljubljena, glejte spunjeno je
Na tom jalnom svitu putovanje moje!
Črna zemlja mati tielo će pokriti.
A duša pred Boga, a duša pred Boga na račun stupiti.

Oprostite meni, ča sam komu kriva,
Da mi trudna duša va miru počiva.
Mučno sam živila, čuda pretrpila —
Božja sveta volja tako j' prepustila.

A ti sin jedini s Bogom mi ostani
Milosrdnost božja neka te zla brani!
Materina ruka blagoslov ti dili,
Smiluj ti se dobri pastir Jezuš mili!

S Bogom vsa rodbina, stranjska i domaća,
Kumovi, priatelji, susiedi, vsa braća!
Va ljubavi s mene se koč spomenite,
Tielo pokopajte, za dušu molite!

Grišnikom zaviće, Marija Divica!
Daj mi gliedat tvoja miloželjna lica.
Nebeske svitlosti prosviti mi plamen
Va večnoj radosti na vse vieke, amen.

(Mate Meršić-Miloradić; Luka Vušilović)

* *Spričanje*, oproštajna pjesma koju pjeva kantor prije no što lijes s mrtvacem napusti kuću. Pjevač se prenosi u položaj pokojnika i pjeva ono što ima zajednici iskreno kazati. To je zapravo oproštajna ispovijed, posljednji razgovor pokojnika s njegovim bližnjima. Pjevač ima punu slobodu govora, smije kazati najintimnije obiteljske tajne, predbacivati u ime pokojnika, i nitko ga zbog toga ne smije pozvati na odgovornost. Stjepan Hafner kaže: »Grubo rečeno, spričanje je razračunavanje mrtvaca u dobrom i rđavom smislu s njegovom okolinom, da bi njegova duša imala mira u grobu.«

SNITLJIVA PŠENICA teško se prodaje,
uboga rožica teško se odaje.
Snitljivoj pšenici svaki pregovara,
ubogoj rožici svaki razgovara.

Sve rožice po selu mati je zbrojila,
a na moju milu ona je zabila.
Da b' se ona zvala rožica s dukati,
ne b' bila zabila na nju moja mati,
neg ča mi se zove rožica uboga,
zato ju j' zabila mati junakova.

Ča mi hasni vrtljac, ako nima plota,
ča mi hasni klinčac, ki se svakoj špota.
Ki se svakoj špota, ta će se i meni
zato takov klinčac meni nij po volji.
Kad grem po ulici, svaki va me gleda,
zač sam, mlada roža, tako jako bleda.
Kako ne ću biti, mlada roža bleda,
kad sam ja va tuge upala prevrede.
Vadne ino v noći sve va jednoj misli,
a sve zavoj tebe, klinčac moj, kade si!

Dunajska vodica zimlje ribe sobom,
teško razdruženje imam roža s tobom.
Tiha godinica diboko premače,
još se jače klinčac za rožicom plače.

Moj klinčac se srdi i srdit se kani,
srdi se neg mili, nigdor ti ne brani.
Ne projde ni ura, niti hipac,
da ne bi mislila, na te, rudi klinčac.
Lipo je, lipo je na voj tratinici,
nek ča se pripravlja tihoj godinici.
Tiha godinica ne načinjaj blata,
da ja budem mogal rožici pod vrata.
Ništ mi se ne vidi ve tebi rožica,
nek ti črni oči i rumena lica.
Bukova su kola, a železne osi,
da b ga kuga zela, ki mi milu prosi.

Volim učiniti svoj ljubavi konac,
neg da bi zgubila moj zeleni venac.
Moj zeleni venac s čiste rozmarije,
a ti mladi junak pun si folišije.

Povidal je meni tulipan črljeni,
da će me ostavit moj klinčac himbeni.
Odlezi prik gore hitra lastavica,
i mi daj pozdravi mojega klinčaca.
Povidala j meni travica zelena,
da me već ne ljubi ta moja rožica.

(Meršić-Žganec, br. 106)

Narodna / crkovna (mitološka)

LIPA 'E CESTA ZIDANA

Lipa 'e cesta zidana,
Još je lipša pisana,
Pokoj mi se šetala
Sama diva Marija.
Za divom je pošetal
Grišan i pregrišan duh.
»Poček', poček, Marija,
Daj grišniku pokore.«
Dala mu je pokore:
Sedamdeset sedam let
V ravnom polji klečati,
Tiho Boga moliti.
Kad mu se je 'zpunilo
Sedamdeset sedam let,
K njemu došla Marija,
Ter mu je povidala:
»Ustani pokorniče,
Grihi su ti oprošćeni.«
»»Kako bi se ja ustal,
Moja su se kolena
V črnoj zemlji zarasla;
A čez moje grlo je
Zelen borak pronikal;
A črna moja dva oka
Gustim mahom slipljena.««
Kako je na noge stal
Telo mu se raspada,
Andjel dušu popada,
Ter ju nosi v svitli raj,
Kadi 'e otac s materom.

(Velika Narda / Kurelac, br. 485)

Grani, grani sunce

Grani, grani sunce!
Daj mi belo klupce
I pisanu palicu,
S kom ću konja pognat
Tamo doli v Nimce,
Pod zeleno drivce,
Kade baba leću sije.
Kade je ta leća?
Gavran je ju pozobal?
A kade j' ta gavran?
Na trnjici čuči.
Kade je to trnjice!
Sikira j' posikla.
Kade je ta sikira?
Kovač je ju raskoval.
Kade je ta kovač?
Va mišinjoj jamki,
Va hrženoj slamki.
Kuj, kuj, kovač!
Ja ti dam sto pogač,
I jednu još više,
Da ti duša ne zdiše.

(Velika Narda)

Narodna / dječja

Miš biži po palici

Miš biži po palici,
buču nosi na glavici,
ciu, ciu, ciu.
Miš, miš hukne,
buča ali pukne,
ciu, ciu, ciu.
Ljudi sada bište van,
vas svit je s buču poljan,
ciu, ciu, ciu.

(Uzlop)

II. Suvremeno pjesništvo

Augustin Blazović

Rođen 1921. u Frakanavi; po zanimanju svećenik, istaknuti predstavnik gradišćanske književnosti. Književni rad započinje 1949. legendom za djecu. Zbirka njegovih pjesama »Vigilija« pojavila se 1961. u vlastitoj nakladi, umnožena strojem. Ostale pjesme objavio je u studentskom časopisu »Glas« i »Novi Glas«, a uz to i u crkvenom listu »Crikveni glasnik Gradišća« i »Kalendaru Gradišće«. Poznat je i kao prevodilac s njemačkog, poljskog, francuskog i mađarskog jezika. Autor je i većeg broja kazališnih igara i drama: »Hiža Draškovića« (1959), »Koliko smo, to smo« (1960), »Noe« (1961), »Jutro, na podne, na večer« (1969), »Vratarica nebeska« (1970). Dobitnik je književnog natječaja Hrvatskog štamparskog društva 1967. s novelom »Od Vulke u Velebit«, koja se pojavila u nakladi HŠtD 1969; napisao je i prvi dio romana o branitelju Kisega Nikoli Jurišiću (»Crikveni glasnik«, 1962–65. u nastavcima) pod naslovom »Gavran i šćipavac«. Autor je dva sveska hagiografskog djela »Sveci u crikvenom ljetu«. Danas je urednik nabožnog lista Gradišćanskih Hrvata »Crikvenog glasnika Gradišća«.

Jesenska kiša

Kiša pada
u tužno jesensko jutro.
Oblacima
je sivo nebo zastrto.

Toplog maja
dražesno-vesela pjesma
šuti sada,
na vrat joj magla sjela.

Lišće žuti,
umire šutljiva šuma.
Tmurna gora
o prvom snijegu već sniva.

Zaručnjica smrt

Smrt, ti moja zaručnjica mrzla!
Tvoju kosturnu ruku si vrgla
Meni na ponosnu glavu,
Dala golotu šišanjku.

Jedamput vrći ćeš svoju ruku
Kosturnu meni na trudni ramen
I ja ću se prignuti slomljen
Da zemlje cjelivam grudu.

A onda će moje nemirno srce
Uhvatiti tvoja nemila ruka.
Još jednom ono zadrhće
I bit će svršena muka.

Hrvati na Hati

Široko polje, po kom vjetar puše.
V dalekom lugu divlji golub guče.
Starodrevnu priču priča voda Lajta.
Gaj svete Ane stare svetke zbraja.

Velika sela usporedu stane
V širokog polja rodne rale brazde.
Vjetrom se snažno boru teški turmi,
Nje iz betona sura kapa kruni.

V njihovom hladu skrivaju se crikve
Glasne od jačke, hrvatske molitve.
U nji molu babe, vjerne svojoj nošnji,
Žene i muži vješti su trgovci.

Snažne divojke, ponosni junaki,
Jeste li vi još Hrvati ostali?
Budite vjerni ne nek pjesmi, plesu,
Nego i milom hrvatskom narječju.

Tu rič hrvatski oci su donesli,
Njoj su ostali ča do danas vjerni.
Srce mi srićno sluša vašu jačku,
Doma se ćuti, čujeć rič hrvatsku.

Ali to srce bolno mi zavrisne,
Od tuge žuhke premuklo se stisne,
Kad mora čuti: tudju rič govoru
Dica u školi i v domaćem dvoru.

Poslidnjega Hrvata pokop

Poslidnjega Hrvata pokop biše
U jednom seocu duboko na jugu.
Da zadnju još njegovu želju spunu,
Jedan Otac naš moli se kod škrinje.

To biše zadnji očenaš hrvatski . . .
U istom selu jačke ni molitve
Hrvatske otsle ne će biti više
I jedva tko tragediju tu žali.

Mladići, kantor, župnik, stranci, dica
Nerazumno poslušaju molitvu
I suze toči samo udovica.

Hrvatski zna i ona nek droptinku,
Za ljubav k mužu nešto se j' učila . . .
S njim našu rič zapru u zemlju nimu.

otsle — od sada

Picasso-slika jednog života

U jednom uglu zelen nos i modro oko,
u kojem biva smijeh i plač,
Clown-glava sjedi pokraj noga
i preko ruba slike visi crna kosa,
U drugom uglu iza srca
samoga sebe motri dvojeć drugo oko.

Osnivač reda kao da je mrtav,
besmislen nered vlada svuda,
u njem nemoćan smijeh i plač i strah.

Oj nered, plač i strah!
Ciničar, drzak smijeh!
Sotonska laž!

Ili je samo hroma lijenost
jalova mati straha i nereda?
Je samo razum umro,
dok se život kao kolut zmije
bez glave glupo oko duše
u zadnjim trzajima ovije?

Dvi kume

Dvi kume, dobre družice
Na trg su jaja nosile.
I kad se one sastanu,
Pune se sriće pozdravu.

Razveže im se lokot od ust,
Iz njih se sipa razgovor gust.
Jaja na hrptu sve teže postaju,
Zato postavu (korbe) na stazu.

I daje povidaju sve otajnosti
I globlju sve bližnje i dalnje do kosti,
Dokle se njim i stati zamiri
I zato sjednu na korbe bez stidi,

I sada ugodno kleveću još dalje,
Omrazu susjede, zete i snahe,
Strine i ujne, divojke po redu
I sve strihe sela jezikom pometu.

Konačno im duga litanija sfali
I kad se podignu, piplićev malih
Veselo jato iz jaj isprhaće;
Sjednica duga nij dakle bez plaće.

Čudan san zimske noći

U jednoj čarobnoj zimskoj noći
U našem vrtu se čudo godalo:
Sred zimske noći cvijeće j' procvalo,
Lilije, klinčaci i gladiole,
Skromne ljubice i žarke rože,
U toj čarobnoj zimskoj noći.

U voćnjaku mrtve stresle se grane,
U kori sok se proljetni gane
Brzo se pupoljci stvaraju puni,
Cvijet se stvara na drveta kruni
U toj zimskoj čarobnoj noći.

Oživit se hoće i škura šuma,
Probudit ju hoće pjesma slavuja.
Zec čudno duga ušesa nadiže,
I jelen digne glavu krunenu više
U toj čarobnoj zimskoj noći.

Noć mine, tihe zvijezde se gasu . . .
Srìž pokrije šumu, vrte i stazu.
Gubi boju sanje čarobni cvijet,
Na prozora staklu se smrzne u led.
Oj mrzle čarobne zimske noći!

Koraki škriplju u snigu ko zagušen plač
Sanju je zakrio led: milosrdja plašć.
Oj trizna zimska zoro! Nemila jesi!
U smrzlu tišinu sto svinj pri klanju bleji.
To budi sanjara sa zimskog sna,
A proljetne sanje se spustu do dna.
Oj mrzle čarobne zimske noći,
Vaš čar vi zgubljate u ledenoj zori.

srìž — mraz

Jug

U mojoj krvi klije žega juga,
Sva gola strast Dinarske planine,
Jadrana plavog tajne dubine.
U mojoj duši bdije čežnja juga.

U mojoj krvi klije borba juga,
U kojoj seljak mučno reže brazdu,
U kojoj mati rodi djecu hrabru,
U kojoj biju moji predji Turka.

U mojoj krvi svira radost juga
U pjesmama, u ritmu burnog plesa
Kad kolo gazi divlja mlada četa.

U mojoj duši cvate mladost juga,
U njoj se grle veselje i tuga
Ko sunčan jug i sudbina Slavena.

Haiku pjesme

U lugu guče
divlji golub na stablu.
- Mene poziva?

Kad kiša pada,
trava raste. Ptić šuti
- ja suze točim.

Zašto si tužan?
Što je proljeće prošlo?
- Opet će doći!

Zeleno polje
na rubu groblje. - Tamo
hte me odnesti.

Uspjeh i hvala
i brata zlobna zavist?
- Dajte mi mira!

Svibanjska kiša
nebo, zemlju i mene
spaja u svadbu.

Na krutom kamenom dvoru u Beču
tučem »škuru dicu tambure« tamne,
dok srca raskidaju uzbunjene strasti,
moja se duša kuplje u ledenoj vatri
na kamenom dvoru u Beču.

Na krutom kamenom dvoru u Beču
razum moj pije tupu i debelu maglu,
smrtni mi kosac pokosi sve misli
i one uvehnu ko cvijeće u vaklu
na kamenom dvoru u Beču.

Na krutom kamenom dvoru u Beču
od drobnih kamena mrtvih i slijepih
zagonetku slažem bez smisla u šutnji.
Oj satovi mrki i satovi ludi . . .
na kamenom dvoru u Beču.

Na krutom kamenom dvoru u Beču
zidovi oblake piju sa sivog neba,
prozori žmire ko staklene oči
čovjeka mrtvog u studenoj noći
na kamenom dvoru u Beču.

Na krutom kamenom dvoru u Beču
krvavim noktima uzalud grebem
po varavoj sjeni lovorne grane,
koju spušta golub s nebeskog svoda . . .
na kamenom dvoru u Beču.

Na krutom kamenom dvoru u Beču
tučem »škuru dicu tambure« tamne,
dok nebo i zemlja plešu okolo mene,
iz duše svoje istjeravši savjest i Boga
postao jesam vladar svijeta cijeloga . . .
na kamenom dvoru u Beču.

Na krutom kamenom dvoru u Beču
padam iz magle ohole apoteoze
ponižen u prah i u ništa . . .
Ah, da bih smio biti atom i prašak
na sjajnome plaštu svevišnjega Boga!

I kada zamuknem, za vijekove šutim,
konačno da počnem iskušan u vatri
već ne u Beču, nego u Sionu vječnom,
ne oholo sebi, nego svevišnjem Bogu
jecajuć pjesmu pjevati novu.

Vladimir Vuković

Rođen u Filežu (Nikitsch) 1938, iz seljačke obitelji. Osnovnu školu pohađao u rodnom selu, srednju u Wieselburgu, tzv. »Francisco-Josephinum«. Studij na sveučilištu u Beču započeo 1960, i to najprije poljoprivrednu struku, a kasnije slavistiku. Od toga vremena suradnik je časopisa Hrvatskog akademskog kluba »Glasa« i »Novog Glasa«, koji je neko vrijeme uređivao. Objelodanio neke pjesme i u »Vjesniku HGKD-a« i u tjedniku »Hrvatske Novine«. Nedavno mu se u Željeznu (Eisenstadt) pojavila mala zbirka »nemoj brate, pusti ruku...«

Tko je sretan?

Tko je sretan na svijetu?
Ti, ja ili on,
Koji je veseo bogatstvu pa dobitku?
Ili je sretan car
Koji ne zna cijeniti više mali dar?
Ili je sretan on dobitnik,
Koji je pobio neprijatelja svoga,
Koji mu bio protivnik,
Kad je htio učiniti nešto zloga?
Ne, ne mora bit sretan niti on,
Komu valja dubok poklon!
A još manje pak osvetnik,
Koji bio je prije koč zgubitnik.
Jer kad čovjeka ča dostigne
Htio bi, da još više se zdigne.
A ako čovjek nije zadovoljan,
Kako može biti sretan?
Jer je zadovoljstvo naša sreća,
Koja zna bit manja ili veća!

Crtica iz Novog Sela

Kamo gleda moje oko
Sve je ravno naokolo.
Njive crne, njive sive,
Hrvatske su sve to njive.

Usred puste jedno selo
Sasvim kratko: Novo Selo.
Kuće stare, ali cijele,
Katkad žute, katkad bijele.

Djeca bježe kao djeca,
Jedno padne, drugo ceca,
Jedno plače, drugo viče,
Mol je tona što se tiče.

Pekarija puna žena,
Priča Kate, priča Gena;
Reza gleda mladog peka,
Pa ne misli: muž me čeka.

Gostiona sasvim puna
Muža čeka doma kuma:
»Kade ga nek vrag sad ima?
Stari lump, će bit batina!«

Sve to gleda jedan student,
Nekog pjesnika konkurent,
Pa izvadi on iz džepa
Pero, papir — pa ti »klepa«.

Stari plug

Na vrtu pod živikom
gdje ljetom gnijezdaju ptice
star leži plug

Sav od drva, pomalo gnjije

Orao je s njim otac moj i djed
Hodali za njim, rezali brazdu po brazdu
dovikivali volovima i pucali bičem
u ranu bijelu zoru ljetnu

A sad leži pod živikom
star i pomalo gnjio
i posve zaboravljen

Nezastavni mozaik

Ko kipuće morje
uzbunjena je moja duša;
ko tajanstveni labirint
su moje misli.

One letu simo-tamo
bez ikakvog koncepta,
kot i magla jesu samo
slab produkt momenta.

Tko da mi pomogne
odhitit škurinu
i ov šaren mozaik
sastaviti i voditi k miru?

Ostani

Na jednu riječ još
i jedan pogled
a onda, draga,
zbogom!

Na cigaretu jednu
i jednu čašu vina
a onda, druže,
zbogom!

Ostani!
Na vrijeme doći ćeš
u samoću svoju duše

Dok te bude

povuci
se u sebe
u dubine
svoga ništa

sakri tuge
bol i čežnje
da ih možda
na požeru vuci

sam ćeš biti

sam ćeš biti
dok te bude

Čekam

sam
napušten
ali čekam

čekam
koga čekam
jednog druga
lijepu ženu
možda sreću?

pitanja
teška pitanja
teški problemi
uvijek novi
tako stari
nikad riješeni

niko me
ne razumije
čak ni oni
koji bi htjeli
me razumjeti

ipak živim
vegetiram
ali čekam

čekam

Studeni

jutro
magla
tuga širom svijeta
i u mojoj duši

pesimizam
strah pred smrću
pratu oblake
zastirajući sunce
život

smrt
posljednji cvijet
žuto lišće
kiti groblje

ništa
samo molitva
jedna svića
znaki su života

Franjo (Feri) Sučić

Porijeklom Velikoborištofac, rođen 1916. u seljačkoj obitelji. Poslije osnovne škole, u rodnom selu, prate ga bolest i materijalne nedaće. Srednju školu i ispit zrelosti završio kasnije. Od 1947. činovnik je Gradišćanske zemaljske vlade kao novinar, a danas je šef ureda za štampu. Iste godine postaje suradnikom »Našega tajednika«, a od 1951. do 1967. glavni je urednik tjednika gradišćanskih Hrvata. Na literarnom polju aktivan od 1938; piše pjesme, drame, mnogo prevodi, a uz to je i ugledan muzičar gradišćansko-hrvatske zabavne muzike. Pjesme objavio u »Hrvatskim novinama«, »Našem tajedniku«, »Kalendaru Gradišće«.

Cvatuća hruška

Kao gora snižna diže se hruška,
bijelo, šumeće, pjevajuće čudo,
na medji usred polja.
Protuliće je, ljeto mlado,
divojčice beru cvijeće,
pletu vjenčiće.
Povjetarac, dičak neobuzdani,
češlja travu,
trese kićem,
gladi sitve,
rasteći kruh.

Sada je sve drugačije nego je jučer bilo.
Stalno se minjaju obliki.
Oni su umreći.
Drivo raste, rodi, vene,
samo ne cvijet, on je uvijek isti.
Tijelo naše raste i u svoj čas umre,
samo duša ne.

Ja sam čarobnjak, veliki mlikar,
Ja sam krajine najveći slikar,
Ja se s bojami himbeno dičim,
Dok me je volja, onda sve zničim.

Zato tresite jabuke s driva,
Pod mojom maglom mraz se već skriva.
Nosite s vrta zadnje si cvijeće,
Ki sad ne nosi, ljetos već ne će!

Vozite s polja ripu, krumpire,
Hajdu, bregundu, iz šume žire.
Ljeta se kolo sve diblje kreće,
Ki sad ne vozi, ljetos već ne će!

Berite grožđje, punite sude,
Sunce u kaplji, plaća za trude,
Bit će vam zimi blaženstvo veće,
Ki sad ne trga, trgat već ne će!

Ar moji dani su dani rada,
Sijajte zaran, ne će bit glada,
Ki sad se lijeni, dangubi, šeće,
Ta ljetos sijat, k ljetu žet ne će!

Anton Leopold

Roden 1928. u Frakanavi. Osnovnu školu pohađao u rodnom selu i, nakon kratkog boravka u vojsci, pri kraju drugog svjetskog rata, počeo učiti postolarski zanat. Zbog ozljede na oku vraća se u seljački dom, no uskoro polazi u činovnike. Književnim radom počeo se baviti 1946. Piše pjesme i crtice.

Zbirke: »Cvijeće iz Gradišća« (1954), »Gradišćanski hrvatski gaj« (pjesme iz književnosti Gradišćanskih Hrvata za hrvatsku školsku dicu i mladinu), Željezno 1967; u rukopisu: »Pjesništvo Gradišćanskih Hrvata« (zbirka gradišćanskog pjesništva), »Šari vrt« (zbirka pripovijesti), »Zelen gaj«, »Lipa Frakanava« (pjesme pohranjene u Bečkoj nacionalnoj biblioteci).

Večer na Niuzaljskom jezeru

Zarudio je obzor cijeli,
A s rogoza vjetar dahne,
Oblaki se žaru bijeli,
Na njih zlatno cvijeće sahne.

Oblaki su rujne ovce,
Ti purpurni sanki danka,
Siplju vodom zlatne novce,
Da ukrasu staze sanka.

Jedrenjak po vodi plovi,
Čudesno se modri jedro,
Val se lomi, raspolovi,
Pine plešu kolo vedro.

Sami smo na jedrenjaku,
Ja i moja vila bajna,
Plivamo u zlatnom traku.
Voda pljučka . . . Noć je sjajna.

Jesensko raspoloženje

Tužne vrbe plešu
U jesenskoj buri
Prazne su, bez lišća,
Gole kot kosturi.

Pružaju užasno
Svoje ruke štarne
U prazninu kraje,
U kom pogled starne.

Sve je prošlo, prošlo,
Protulična mladost,
Sunčanog ljeta
Sva lebdeća radost.

Prazan svit postaje,
Gol kot puste šćerbe . . .
Gine ljubav davna
Kot jesenske vrbe.

Potanuli žari,
Lišće je otpalo . . .
Samo milovanje
Tiho je ostalo.

štarne — ukočene

Naši konji

Vani zliće snižno perje . . .
Čudo kaže praznoverje:
Bijele vile nebo rosi,
Liliju nam svaka nosi.

Snig pokapa dvor i stanje,
Kinči drivlja pusto granje . . .
Noć je. — Svi smo jur na spali,
Nek otac je još va štali.

Teplo je u štali nutri;
Va nju nikada ne udri
Šaka zime, bič vrtonje . . .
Moj otac podvara konje.

Naši konji, krasna bića,
Su mojega oca srića
I gizdost njegove muke;
On je majstor ove struke!

Uzorno je on uzgaja
Češ, krmi i napaja;
Zato su nam lipi, jaki,
Da je hvalu svi seljaki.

Kad se vozu kola naša,
Im ne pači blatna káša;
Njih nit kamen ne zustavi,
Konji vuču je kot lavi!

Noć

Tiha

Puna smiha
Noć počiva
I usniva
Zemlju trudnu,
Kuglju čudnu.

Zlata

Svitla jata
Lampe mitu . . .
Kažu svitu
Usred noći
Svoje moći.

Bijelo

Naše selo
Ziblje sanja;
Ka prik stanja
Šakom mira
Svit pokira.

Evald Pichler

Rođen u Beču 1943, djetinjstvo je proveo u Pajngrtu (Baumgarten). Gimnaziju je pohađao u Željeznom (Eisenstadt), a poslije studirao povijest umjetnosti i kazališta na Bečkom sveučilištu. Danas je činovnik Gradišćanske zemaljske vlade i živi u hrvatskom selu Pajngrtu. Pjesme je počeo objavljivati u »Glasu« Hrvatskog akademskog kluba.

. . . DA SE RAZVESELU I TUGU POZABU

tambure moje glušu
moju radost rušu
jaču se nje žice
trnjice trnjice
kako ti je jime smrt

kupujem muže
uvjenute ruže
umirajući kupim ja vrt

pun kukolja raj
trnja pun gaj
i mladost moja lipa
prez mesa ti ripa
hodo hodo tamo hodi
kaj se vrag narodi
ki će me s krvljom poblihnut
s manom se hoj potpiknut

jaču — pjevaju
poblihnut — poprskati

Molitva

povežen s korbači
veseli želudi moji oči
strefim te, divica smrt.

rajsko,
divno zlato,
družica grombavoga puta.

po mojem krovu
ure do polnoći
broju lastavice.

kamenovan s žabljaki
vekovečnoga jutra
ljubim te, divica smrt.

želud — žir
grombav — grudast, grbav
žabljak — šljunak

Prvi korak

kad ostavim kloštar,
zidi blijede, prazne —
zapalim pak cigaretu,
gledam dim kad skrsne.

rumena godina j' spala,
pred manom cestu prala.

ne utrudni mi radost,
najdi, najdi pravi slijed.

zrcala su lokve na asfaltu
da ruke, noge, čelo kupljem
sveto uljemazanje moga puta,
na zibke, groba slijedu.

godina — kiša
utrudni — umori

Bjelko Frank (Albin Frank), rođen godine 1935. u Klimpuhu (Klingenbach), u sjevernom Gradišću, jedna je od najistaknutijih ličnosti kulturnog i umjetničkog života Gradišćanskih Hrvata: nije samo slikar i organizator »Međunarodnih slikarskih tjedana u Željeznu« (vidi o tome opširnije na str. 118), nego i pjesnik izrazitog talenta i velikih mogućnosti pjesničkog izražavanja.

LIPO NIJ' DOBRO

Lipo j' bilo
strašno lipo,
lipo strašno!
Tako lipo
da sam željio
si umrit. —

I nisam mogao.
Zač, Bože, ne?

Sam premlad?
Sam prezdrav?
Čuo sam ali
smrti oto ne
ništ ne pači!
Morebit da dosta
nimam pameti!
To će bit:
»Kani gdo umrit
mora bit
pametan!«

Kamenja mnogo
se giblje
od prave na livu
od live na pravu
dobro j' tako
i u redu.
Kad ne bi bilo
bi tako
človik poginuo bi
i svit bi se zničio.
Si znate predstavit
ča bi bilo
kad nigdo bi
kamen zeo
i letit mu dao?
Letit samo špedanj
nad zemljom.
Velite da nigdo
ne more toga.
Ali gvišan sam
da je on
ki to zna
a nek on
mora bit
(muž je).
Pak je i moguće
da mu samo
šakica duhana
fali
kad sada kadi
u fajfi mojoj.
A tu šakicu
ne more imati.
Jur je pogorila.
Hvala vomu i tomu
aš ča bi bilo
kad bi nigdo
kamenju dao letit.

»V bratinskoj ljubavi Ivi«
Ništa si ne željim.
Ništa.
Samo domom hoću.
Domom.
Stati se
kad prvih peteh zbudja,
kupicu vina spiti
na prazan želudac.
Svinje klati,
konje naprezati,
gnoj voziti.
A na večer na rastoku
siditi
gde stari seljaki
fajfu pušu...
Ali bojim se.
Smijati ćedu se
prik mene.
Smijati:
»Mislio si je, da je
velegradu dorastao.
Ništa nij' uradio.
Grad ga je potukao.
Takovi ljudi
ne trebamo
ni mi«.
Tako ćedu govoriti
i smijati se.
A ja ništa ne hoću,
ništa.
Samo konje naprezati
i gnoj voziti.
Gnoj.

Crtice iz žitka jednoga školara

Ignac Horvat
Gornja Pulja

U zimi

Nij takove dobe leta, u koj si jedan školar ne bi našal svoje igre i zabave, osebujno, ako je on i mrvu zvijan, ili recimo — mrvu zločest. A ki dičak, ki ide u školu, nij i mrvu zločest?! Ruku na srce, vi današnji muži i oštri oci, ter recite i valujte, je li nij tako?!... Da bome! Ali zato nek i dalje povidajte vašim zločestim sinom, kako su bila u vaš čas školska dica vrla i poslušna i kako su sidila u škampljih uvek mirno kot janjci. I tako dalje. Morebit, da će se vsejedno nek najt još ki-ta sinčić, ki će vam verovat ter se, na naše veselje, malo poboljšat.

Ada, kako smo jur rekli: jedan školar se u vsakoj dobi leta zna dobro ćutiti. On je potpuno sporazuman i zadovoljan s tom Božjom uredbom i nima ništa protiv tomu, da za zimom dojde protuliće, za protulićem leto, za ovim jesen, a onda opet zima — ne kot veliki, odrašćeni, ki se u zimi jur boju vrućega leta, kada će bit opet puno dela, teška žetva ili tako ča; a u leti opet jur najper zdvajaju, da — Bože! — kakova će nek bit dojduća zima, je li neće bit preoštra, i je li ćedu drva dosigat, i tako dalje... Ovakove škure misli školara ne bludu.

On je u leti vesel i zadovoljan, kad more bos i prez špenzara, u jednoj tankoj košuljici bižat i po lozah ptice znimat. Ali i na jesen nij srdit. Ar onda je opet po vrtih puno sadja, sliv, hrušak i jabuk. Ako ih nij u njevom vrtu, bit će ih na kom susedskom. Ter ča njemu po tom »sedmič: ne kradi!« Samo da ga nigdo ne ulovi, a gosp. školnik ne dočuje.

A u zimi? No da! U zimi se bome jedan školar dost nasmrzuje. Ar zamimo nek ta slučaj, da otac pošalje po školi svojega sinkaca u lodnu po duhan, a on dojde najzad stoper po Zdravoj Mariji, ar se je tako dobro fuzalo na potoku... Premislimo si samo, koliko zime se je nastradjal ta sirocak!... Ili kolikoput se stane, da mu majka presrani čižme pod stelju i on mora pojt bos van u snig te se bojevat s svojimi tovaruši. Ili da si dičak od prevelike pazljivosti u školi raščene odzad svoje jedine vsakidanje plundrice, pak se ne segura majku prosit, da mu je zašije, ar te majke uvek nek na kakovu zloću mislu ter ništ ne miluju človika. Ili, da nazadnje spomenemo i jednu zaista žalosnu mogućnost, da naimre školaru fali zimska jupa. A koliko je dan-danas

takovih! Ali opet, neka Bog blagoslovi toga, ki je prvi pronašal — ta svetar, ki u najnovije vrime tako dobro i lakućenu nadomešćuje dragu zimsku jupu. Ta človik znamda ni ne zna, kako su mu školari zahvalni!

Nut, zbog ovih i spodobnih uzrokov se jedan školar u zimi dost nacvokeće s zubi. Ali zato on vsejedno ne morguje na zimu, ar ima ona za njega i svoja veselja. Ovo je na primjer klalo.

Klalo

Ako je klalo jur i za velike zvanaredan i vesel obiteljski dogodaj, pri kom si i najveći skupnjak pofrguna donest litar vina, onda je ono za školara cel svetak, velik svetak! Ta njegov svetak još i oštri gospodini školniki priznajedu, ar jur skoro od veka svita postoji ta navada, da kad se u kom stanu zakolje, onda smi školar cel dan doma ostat. Da, doma ostat, ništ se ne učit, nego svinju za rep smit držat, slaninu rizat pak od jutra do noći nek vse samo meso jist, razumite, ča j' s ovim rečeno! — A ne, kot obično, cel mili tajedan nek kunce, žgance i krumpljine gvambat, pak opet ponajzad: krumpljine, žgance i kunce!

K ovomu pak još triba spomenuti, da se u zimi ne samo doma kolje, nego i kod strica, ujca, kod tete i susede. Koliko mogućnosti, da se dičak do volje naji vsega dobroga: kožic, kobasic, ucvarak, hladetin, kvašetin, i ča ja znam, kako se još vse te svinjarije zovu!

Ali jednomu školaru ne nek njeva i stričeva svinja ide sputa, nego vsaka, ku vani na senokoši palu. Ar to je ništ, kad zaklanu svinju nek s vrućom vodom poparu pak ju friško podbriju; nego pravo i zanimljivo klalo je to, kad ju odnesu na traljah van na gmajsku senokošu pak ju onde s slamom zabrcaju i užgu. A još interesantnije je, kad se kočkada tako užgana svinja najednoč nek skoči ispod škope pak proteče kot vrag ognjeni ravno u potok, a tri ili četiri muži za njom! Od toga se pak cela škola da i pol leta dugo pomina, a spominja se tako ča i za pedeset let. No ali takovomu šaljivo-tužnomu pripetenju sam bil u svojoj mladosti nek jednoč svidok. Obično je bilo tako, da se je crknuta svinja lipo podala svojoj nemiloj sudbini ter je ostala i nadalje crknuta, i se dala muče i prez prigovora žgat i palit — doklegod joj tetac nisu svlikli iz nog kopica. Ta kopica smo si pak mi, mali zazirači, onde veljek na prste nataknuli i onda s glasnim haloom protekli u školu, ar su turmene ure navadno jur osam tukle. Da ča smo s timi kopicami?... A odmah u prvoj pauzi smo s njimi jedan drugom lica počrapali. Da ča bi bili drugo, mi ondašnji vrli školari?! —

Ali, ako kanim bit jur potpuno iskren, moram još valovat, da nismo vsi prošli veljek u školu, čim smo dobili kopica od paljene svinje. Bilo je, da su jedan ili dva od nas još onde ostali na senokoši. Ti su čekali, dokle se i rep speče, ar pečeni rep — jedan osebujni delikates — pripadal je uvek jednomu školaru, ili dvim, ako su se zbog njega svadili ter ga u krvavoj bitki na dve kuse pokinuli.

No, pokidob su u školi donle, dokle se je rep spekal, jur zdavno bili odbrojili »jedankrat jedan«, bolje je od toga ništa ne govorit, ča je takov svinjski rep stal onoga, ki ga je dočekal... Toga je bome naučil gosp. školnik, da na koj strani je ta rep svinji zrasal!... Ipak, na našu diku (ili sramotu) budi rečeno, uvek se je našal med nami jedan, ki ga je dočekal — pravoda s trimi kapami pod plundrami...

Ovo su bile onda naše zimske zabave, dok nije zapal diboki snig.

Ispitna pesma

Teško je, kad lončar ide s lonci na sajam pak je opet mora najzadprimit. Još teže je, kad čižmar napravi par čižam, ekstralipih, pak mu ostanu na vratu. Ali najteže je, kad se školar nauči pesmu ili prodikač prodiku, pak je ne more povidat.

To vam je, verujte meni, najgorje. To je gorje, neg kad tetu Baru viške zgnjavu. Zato — i ovde se molim u ime vsih školarov — zato neka budu gospodini ešpereši i inšpektori odsle još strpljeniji, i neka posluhnu vse lipo do konca, ča su se dica na ispit naučila, — ako im to sve jur i na gut vancuri, i ako im živci jur i pucaju od nervoziteta, ar drugačije ćedu zavdat mnogim vrlim školarom nezaslužene strahovite muke.

Takove muke sam i ja trpil po tom egzamenu. Ništ mi se nij računilo; još ni one naše slatke antonovske črišnje. Samo sam obhajal po dvoru, mračan, zdvojan i nezadovoljan sa vsim svitom, kot kad je jednoč naša stara šeka celu škrablju čavlov požerala... I to je tako duralo dobro par dan.

Ali i naši doma su mrmnjali zbog toga ispita. »Sada se j' ta dičak toliko učil s tim verzušem, a nazadnje ga ostavu na prilazu« — ponavljali su stariotac ujedno. A majka su me nek smirali i mahali s glavom, da »ča će nek sada bit s ovim sirocakom«. I tako po redu.

No, ali nij takove muke na svitu, iz ke ne bi bilo spasenja.

A to spasenje je ovput došlo od našega krčmara. Za pravu b. istinu I to ovako:

Naš gospodin školnik se je — prez zamire budi rečeno — rado otšetal po školi k gornjemu krčmaru na stakalce vina. A naš krčmar — Bog mu daj pokoj — vam je bil jako zgodan človik, ali i jako velik šaljivac, ki se je znal vsakim veljek pošalit, bil to gospodin, selski kovač ili kakov stranjski prosjak; osebujno, ako je čul za kakovu nezgodu ili svadju u selu. Čudnovato je bilo, kako je on znal tako ča ishasnovat, prevraćat i obraćat, i s tim svoje goste par dan dugo zabavljat.

Nut, tako je bil on i ovput veljek gotov svojim planom, kad mu je gospodin školnik povidal, kako mu je ta dan s ispitom prošlo, i kako sam ja sa svojim verzušem ostal na plotu. Samo sam mu bil potriban još ja.

A ja sam i došal, jur sledeću nedilju ujutro, kot i vsaku nedilju, k njemu po pol kile govedskoga.

— Lipoga mi dajte, teče, na supu, a i muru kosti! — rekal sam, i položil svoje dva seksare na stol.

— Dobro je, dobro, mali! Dostat ćeš denas najlipši kus od stegna. Odanjek obično nek školniku odrižem pak liktaru (načelniku). Ali denas ćeš ti dostat najbolje, a i kosti s mozgom ću ti odsić, ar sam čul, kako lipo si znal ešperešu ta verzuš povidat. Ča j' to bilo za verzuš?

Ja sam se strašno žačrljenil i nisam znal ništa odgovorit.

— No, ča znam nij istina, da si ti znal najbolje svoj verzuš? — skušaval me je tetac krčmar dalje. — Ja sam naimre tako ča čul.

— Ne, teče — izustil sam sada muklo i sramežljivo. — Mene gor nisu već pitali.

— Ča? Nisu te pitali? No pak kako j' to? Ča j' to za nepravicu, da se jedan mora naučit tako dužičak verzuš pak ga još ni ne pitadu, ha?

— ...

— Pak te nij bolilo, da si tako skrozspal svojim verzušem, ha?... No, nek neka tajat!... Ja znam, kako to človika trapi, kad se ča jako dobro nauči, pak ne more to pokazat. Ha, no nij tako?

— A je, teče.

— No, vidiš, da ja znam... I to znam, da bi ti sada rado povidat ta verzuš, nek ne znaš komu i kade. Bud je?

— Da.

— No, onda nek posluhni simo. Ja ću te otpeljat sada va krčmu, i ti ćeš tim tecom povidat ta tvoj verzuš. Oni inako nisu čuli jur da i trideset let tako ča lipoga i spametnoga — dodal je lukavo smihljajući se. — Pak ćeš vidit, kako će ti veljek odlanut na srci. No, ćeš tako?

— ... Neee! — sprogovoril sam po dugom premišljavanju i u velikoj muki, ar nisam kanil vrloga teca krčmara uvredit; ali opet, činilo mi se je u prvom hipcu strašnim i nepristojnim, da ja svoju pesmu, ku sam se za gospodina ešpereša naučil, deklamiram sada u jednoj krčmi, pred ljudi, ki su došli tamo na žgano.

— E, dehogj nećeš! — odrizal mi je tetac krčmar odlučno. — Ča te j' triba bit sram? Mer su i tvoj ujac, Miško, nutri... Pak, ako nam ta verzuš poviš, onda ću ti denas meso zaman... A ti dva seksari su tvoji. Si me razumil?... Te si moreš shranit za kiritof; aš si si je sam pošteno zaslužil... No, ćeš sada?

Ja ne znam, ča bi bili vi, dragi štitelji, na ovakov predlog rekli. Ali ja sam mučal. Samo su mi oči radosno zaigrali pak sam se malko nasmišil.

A tetac krčmar je to razumil. Ter mi je te dva seksare taknul veljek u žep, pak me je nek zgrabil, kot kakovo pero, pod pazuhom, odnesal iz mesnice u krčmu, onde mu je zaštrcnul na jedan stol — ravno uza koga je stari šujstar sidil. — Tako! — rekal je. — A sad da čujemo ta verzuš. Ništ se ne boj!

Ja sam se mužem lipo naklonil pak sam i odmah počel svetačnim glasom: »A megfagyott gyermek!« I odeklamiral sam vsu pesmu segurno i srićno ča do zadnje pikice.

— No, vidiš, da je išlo! Pak još i lipo je bilo! — rekal je tetac krčmar zadovoljno ter me je sadil s stola doli i poprakljal po ramenih. Ali i drugi teci-žganari su mi razdragano klicali i božali; neki su si još i nešto ribali u očima. A stari tetac šujstar je pocicnul ispod fajfe pak je sprogovoril ove proročke riči:

— Bravo, dečko! Srčeno si se držal... Iz tebe more još nastat preceptr ili perdikurda (učitelj ili prodikač)!

No, mene je bilo vsejedno još nek mrvu sram, kad sam domom išal. Ali kad su mi ti dva seksari zazvonili u žepu, onda mi je ipak odlanulo — kako mi je bil tetac krčmar jur najperpovidal.

Na pol puta žitka človičjega

Fantazija u prozi na prve rede Divine Komedije

Augustin Blazović

Beč

Nel mezzo di cammin di nostra vita
Mi ritrovai per una selva oscura...
Na pol puta žitka človičjega
Snašao sam se u jednoj šumi škuroj...

(Dante, *Pakao*, I, 1—2)

Bilo je u cvitnom svibnju u subotu prije majčinoga dana. Išao sam brati blijedo-modre potočnice na rubu staroga zarasloga potoka. Morao sam visoko dizati noge u mekoj mladoj travi, ka se je živahno ovijala oko mojih nogavic, kao da bi me htila privlačiti k sebi. Ali ja sam koracao brzo i odlučno, onako po svibanjsku. U daljini zaobličio sam zanosom živo-zelenu svibanjsku šumu. Ona me je vabila k sebi čarobnom silom. Pobrzio sam korake i stignuo u šumu. Nje mokra zemlja mirisala je kao zaljubljena mlada majka, kad uzme svoje dojenče na krilo, iz koga slatko teče toplo majčino mliko.

Tiho sam zapjevao neku pjesmu svoga ditinstva. Onako nek samomu sebi. A zatim sam krenuo ne jednu noviju melodiju, u koj je venula mladost i zvučila tolika tuga.

Najednoč sam postao naglo usred zelene šume. Pred mojimi očima stala je trnovita šikara akacijovih granov. U nji još nije tekao životni sok proljeća, nego je drimljala još duga zima. A pod trnovitimi granami šumilo je suho lišće.

Ali eto! Med suhim lišćem zaobličio sam čudnovat cvijet. Blistao se je bijel kao lilija, istom bio je i zelen kao kriseći smaragd, i žut kao zlato, i svitlo-plav kao turkiz, i svitao kao dijamant. A bio je i crven kao junačka krv ili gusto trpko vino. Ili je bio ipak najviše plav, plaviji od visokoga neba i dubokoga Jadrana? No zapravo nije bio ni bijel, ni plav, ni crven, ni žut, nego je igrao u svi boja i minjao ih je, kako minja boje sunčani trak na sapunićnom mjehuru. Bio je ta cvijet uzato nježan i dragoljuban, čaroban i miljan, ljubezljiv i dobrotan. Smišio se veselo i privlačio me neizmjernom ljubavlju. I činilo mi se je, da me vabi, neka ga trgam.

Već sam posegao za njim, već sam dodirnuo njegovu hladnu kožu svojimi vrućimi prsti. Tada se je naglo pretvorio cvijet u krasnu divojku-vilu. Trgnuo sam velikim strahom najzad ruku. Imao sam tu ćut, da stojim na pragu najdublje tajne života, na pragu rajskoga života. A ta me je život gledao iz modrih očiju vile tolikom čežnjom, tolikom ljubavlju i odanošću, da sam hotio strastvenom rukom ponovno posegnuti za cvijetom. U tom se trenutku zablistao sunčani trak kroz trnovite grane kao ognjeni mač andjela, i ja sam pun straha opet najzad trgnuo ruku.

Vila je polako zatvorila sjajne oči i kao da bi sunce zapadalo, nastalo je mračno i hladno. Na zatvorenimi očima vile pojavila se biser-suza. A zatim je skrsnula — nestala vila, nestao je i tajnoviti cvijet. Na mahovitom tlu krisila se je prva kapljica večernje rose.

Stresao me je hladan popuh večernjega vjetrića. Činilo mi se je, da sam se probudio iz dubokoga sna i počeo sam premišljavati: Je bila ta divna ruža-vila samo himbena igra moje mašte-fantazije ili neka viša, skrovnosti i tajne puna pjesnička stvarnost? Za jedan sam časak žalio, da nisam trgao tajnovitoga cvijeta, da nisam objamio vile. Ali ča bi bio značio ta zagrljaj? Otvaranje vrat k rajskom životu? Otvaranje mojih očiju za neizmjerno duboke, blaženstva i sriće pune tajne života? Korak u rajsko obogaćenje srca, u plodni divni vrt fantazije? Oh da bih bio zagrlio vilu! Znao bih sada puno više o njoj, o prirodi, o životu . . . Ali na ulazu k rajskom životu stajaše andjeo s ognjenim mačem. Je to bio kazneći mač smrti, ili svitli mač života?

Ovako sam još dvojio i dijelom žalio, da nisam prem sve pogibelji i grožnje ulazio u rajski život; a dijelom sam bio srićan, da sam — ne iz bojazljivosti, nego iz svetoga straha — postao na pragu najveće i najsvetije tajne života.

I tada mi postade jasno: čemu ove dvojbe? Čemu gledati najzad? Moreš li najzad trgnuti u sadašnjicu i samo jednu, poslidnju minutu prošlosti?

Kao da bi mi sada šaptala skrsnula vila slatkim, zahvalnim glasom: »Gledaj u budućnost!« A ja sam zanosom otvorio oči i pitao tiho: »Gdje si sada, vilo moja? Kamo si nestala?« — »Nisam ja nestala! Ja odsle bivam u srcu tvojem«, odgovarao mi je nježni glas vilin.

»Hoćeš li ostati u mojem srcu?« pitao sam razdragan od sriće.

»Hoću! Odsle sam uvijek kod tebe«, tišio me j' miljani glas. Pak je nastavio: »Ja znam, ti nećeš stalno misliti na me. Ali kad uzmeš pero u ruke, onda zatvori ušesa pred bukom i nametljivom muzikom svita pak je otvori na nutar i posluškivaj u svoje srce. U njem će ti moja prisutnost stvarati lipote i bogatstva, ka nikad ne bi našao u svitu.«

»Reci mi, vilo moja, hoću li biti srićan u ovom nutarnjem bogatstvu?« pitao sam znatiželjno.

»Srićan — i ne. Ti bi najvolio ovo bogatstvo pridržati sebi. Ali ne bi mogao biti srićan, a da ne bi dilio ovo blago svoje nutarnje sriće drugim. I onda, kad se čitav razdiliš drugim, bit ćeš mnogo puta srićan. Ali mnogo puta i nesrićan, kad budeš morao gledati, da se biseri tvoga srca ne prepoznavaju i ne priznavaju, nego bacaju u blato; i kad budeš osjećao bolnu istinu, da si ti sam kriv nerazumivanju, jer su ostali zaklopni tvoji najdragocjeniji biseri u školjkinu lupinju nedostatne riči i slaboga izraza. To će biti tvoja najveća muka: trapit će te, kakovim jezikom, kakovimi izrazi da opjevaš moju lipotu i bogatstvo svoga srca.«

»A ne bih mogao biti ja srićan, ako ostanem sam s tobom i nosim tvoju lipotu i svoje bogatstvo zatvoreno u srcu? . . .«

»Kakovu vridnost ima biser«, odvrati vila, »dok spava u dubokom grobu morja za oklizanom zidinom školjke? Ča vrijedi zvono, dok ne zazvoni? Nisu li nime i najumjetnije gusle, dokle ih nitko ne uzme u ruke i ne zasvira u nji? Cimbal bez umjetnika bio bi samo mrtav komad pokućstva, nima lešina.«

Večernji mrak se je spustio na šumu i ona je postala čarobni noćni labirint. Ali vila mi je pokazala, ki put pelja van iz guste trnovite šikare. Oh da bi znao zapjevati slično ko Dante i s njim, u društvu Vergila i Beatrice putovati kroz inferno i purgatorio u raj! Putem čuvat će me andjeo od strahote pakla, a ti, dobra vilo moja, zaslatki mi gorak purgatorij zemaljskoga života.

Svjedočanstva

Iz mojega života i putovanja
po
Ugrskih Hrvatih.*

Fran Kurelac

I. Bilo je to nakon godine 1830 i još koje, da je Hrvatu došlo učiti se Magjarski. Učio se i ja vse od drage volje, er prve nas godine nije sililo, nu je bilo vsakomu na volju učit, ne učit. Učio se ja ne s toga, kao da mi je srdce za tim pošlo, a još manje s toga, čto sam u istoj krajini našoj slušao, kdě govore: *der ungarische Adel hat grosse Vorrechte*, i čto me je imalo nutkat da učim, da mogu postat plemić, te se onda naužívat tih Magjarskih pravic; nu sam učio samo s toga da vidim, kakvo je to čudo taj Magjarski jezik. Kad godina dospěla, to me na izpitu lěpo pohvalilo: Henfner, sa visokâ stolca, glavom mahao; a Ružička, naš učitelj, na velike uznosio moj trud (er sam ga kděkad i u kući pohodio i posebice učio), moj lěpi izgovor, pristojno mi vladanje itd. a kako i ne bi, kad sam bio jedini dragovoljac; a ono drugo, iz konvikta, nije im bilo pod hoćeš ili ne ćeš, nego daj uči!

II. Godinu ili dvě za tim razbio mi se nauk (tadanja filozofia) na matematiki, koja mi nikad srdca osladit ne mogla. Nu ako sam u toj suhoj vodi potonuo, to su me Slovinski jezici, kojim se ja nadao da ih izučim, opet na vrh iznesli: er čim mi gospoda Ogulinskoga suda iza smrti mojega otca (1832) prijavila, da mi nije ništa ostalo (er je trěbalo kućicom u Oštarijah dugove namirit) osim u Beču uloženoga materinstva (koje stotinice forintij město koje tisućice, nu kako je grof Saurau g. 1811 našom financom upravljao, pala je suhòvica na vàs novac ubogâ ni carstva), to ja onda u podzimak 1833 u Beč, tamo da dignem ne znam već u koje trgovačke kuće kojih šest stotin forintij, te u Beču da i ostanem i te toli žudjene Slovinske jezike odistâ izučim. Oh vi jezici, mladosti moje uzdanici, jezici Slovinski, od kojih toliko

* Putopisni podaci trojice hrvatskih znanstvenih radnika: Frana Kurelca, Franje Kuhača i Ivana Milčetića predstavljaju još i danas prvorazredni izvorni materijal o gotovo svim vidovima narodnog života a osobito borbe za narodni opstanak Gradišćanskih Hrvata. Zato je redakcija ovog almanaha, imajući u vidu i potrebe sustavnog istraživanja povijesne prošlosti Gradišćanskih Hrvata, odlučila da ponovo objavi spomenutu građu u izvornom obliku, kako bi ona postala pristupačna, osobito mladim istraživačima iz redova Gradišćanskih Hrvata. (Napomena redakcije.)

svět zazire, srdce mi jeste uznosili i misao moju hrabrili, nu na stolac mira i bar kakve srěćice moje posadili me niste, er s ljubavi vaše, pod 60u evo godinu, ni kruha ni stana ne imam; nu to mučeničtvo, prem da vsaki dan čto sam god stariji vse to težje, uz bolest i nevolju, na miru božjem trpim i podnosim. Nu vrnimo se, odkud sam zaišao.

U velikom vozu, čto ga diligenzom ili hitrovozom prozvalo, te u kojem se ja preko Šopruna u Beč koturao, bilo je glumačkoga družtva Němačkoga, i mužkoga i ženskoga, koje u Zagrebu odigralo. Kako je mladost běsne ćudi a mlad rodoljub od pohodov tudje umîtve zazirao i na njih mrčao, to se do skorâ oganj uzpirio, iskre prosipavale. Najveća radost i směh s našega kreševa bila je našemu provozniku, ili kako ga zovu, condottieru, čověku veselû i dobroćudnû. Uzljubio me te mi u Beču ponudio izbu u sebe, dok se nastanim, nu kad smo putem prohodili okraj i kroz někoja sela, ne propusti te mi rečè: »Tu su vam vaši Hrvati, to su vaši zemljaci!« To mi je bilo prvi put da sam doznao za svoj rod po zemljah tudjih. Nu mlad, větrenjast, skoro sam ja na njih u velikom gradu i pozabio.

III. Ali koje vrěme poslě, kako sam proboravio koju godinu u Pešti i Požunu, te vidio i upamtio, koja li se od Magjarov za Hrvate snuje, osvěstio se mladić te o svojem rodu, čto mu ga onaj dobričina iz kolesin pokazivô, kad i kad pomišljao. Odpremim se ne znam već ni sám koje godine koje li nedělje, něčto pěške něčto po gvozdenici, u Novo Město *(Wiener Neustadt)* ne pones' sa sobom nego pet forintij, te s naměrom da se prodjem, razgledam i do prilike razveselim. Pohodim tamo od želje i nepoznatâ mi donle profesora na vojničkoj akademii Fialku, rodom Čeha, za koga sam čuo da se od njega i drúga mu, kapetana Buriana, mladi vojnici Češkomu jeziku priučavaju. Burian je sastavio obilniju slovnicu Češkoga jezika, a Fialka je poslě izišao na glas kao prěvodilac Bulwerovih romanov. Fialka, čověk visok, ugodan, uljudan, rodoljubiv, pozvà me na oběd, i tuj nam srdca prěticahu, čim su obilovala. Bilo je tuj razgovora vsakojakâ, te ja tuj od njega doznao, da na Ugrskoj strani odmah iza medje, koju uricu hoda, ima Hrvatov, kojih on i pohodio te i několiko pěsmic od njih prěpisao, koje mi pokazao i poklonio. Bi još i toliko dobrotiv i uslužan, te uzam olovce u ruke stadè mi risovati ona obližnja sela, kako koje prema kojemu, na kojem putu, na kojem li brěgu stojahu. Ja, toliko godin ne viděv ikakvih Hrvatov, a kamo li na tudjini razsadjenih, vàs se razgorim i domišljati stanem, kako bim do njih: er sam se plašio, bez putnoga lista, one brklje na česti, kdě te pitaju, kudaj ćeš (ne zaboravi, čtioče, da je to bilo onda)? Nu me ohrabrì Fialka, rek' mi od prilike: »Vaše odělo, čto na sebi imate, putničko nije, niti čega nosite, možete brklju proći kao šetalac, i onako naši gradjani i dalje zahode, te vam ne bude, věrujte mi, nitko smetat ni zanovětat.« Tako je i bilo, nu se šetalac nije onudaj povratio.

IV. Kad ja veselâ srdca medju prěšao te med Ugre zalězao, ne mogah časka dočekati kdě mi trěbovaše s ceste svrnuti i u Hrvatsko selo zavrnuti. Izpnem se napokon na něki humac te ugledam kuće razbrkane, kdě vsaka mal da ne na svoju stranu gleda te začujem ove tad preslastne, er godin i

godin neslušane rěči; »kuma! ča delate?« Malo ti se hoće srdcu prijetljivû i ocutljivû da bude srěćno! Nit sam ja tad gledao staze ni puta nego se oborim stranom te zaletim u něku ogradu, kdě dva vesela pobratima, rukama se podjamša, i o voćku naslonivša, pěsmu pěvahu. Ja priposluhnuv odmah ju prěpišem. Nu čim njih dvoje razpoznà, da su mi pěsme mile a něko gromorno, sdravo i rumeno děvojče mimo nas promačè, uputiše me na nju, da je ona pěvačica puna pěsam, te da ih ona silu zna itd. nu ona to odbivši od sebe odvedè me k svojoj majci i tuj nîsam nasîo. Čim se u selu pročulo, da tuj ima gospodin, Hrvat, koji je rad njihovim pěsmam, ili kako oni to zovu *jačkam*, skupi se u izbi u starice majke toliko čeljadi nasploh ženske, da se nisi ni maknuti mogao. Tuj se sletile babe i snahe, žene i děvojke, doraslići i doraslice, te vsako kao na jagmu, sad iz ovoga sad iz onoga kuta, svoju mi jačicu ili bud i koju vrsticu samo objavì i izpripovidè, samo da mi učini radost, koja mi se odistâ na licu žarila.

Odem poslě, čim se mrak uhvatio, k učitelju spavat. Kakvi su tamo jadi učiteljski, o tom sad ovdě ne budi govora; neg produljimo čto biaše sutradan u jutro.

Čim se ja probudio i obukao, ostaviv učitelja koji još spavaše, pomislim na jučeranju staricu, te kao po slutnji navedem korak k njezinomu domu. Kako me ona ugledala, stane me dozivati i meni javljat da dodjem, da mi je ona voljna neku »staru staru jačku povîdat«, a ja joj odvratim: »Tako, tako majčice, stare jačke su najlîplje«, te čim sam u hramak stupio, ona uzamši sirotče děvojče, curičicu svojih deset dvanajst godin, na svoje koleno (a bila mu je maćehom) uzè pěvati pěsan o nevolji sirotinskoj glasom i uzpěvom tako žalostivim, da bi mi i sad vse ovako starû, pravo li na to pomislim, suza vrcnuti mogla; a pěsam sama tako je živo tu nevolju opisivala, da je děte objednom živo zaplakalo, niti bi ikoji učeni pěsnik, iz zemlje budi kakve pitomine, čto lěpšega ni žalostivijega izpěvao. Maćeha, žena mudra nit i malo one ćudi, čto su ju vikle maćehe prisvojit, uzpočtovà děteći udes, nit ga zapitá, kako već obično prěkoravaju, je li boso ili gladno, neoprano ili nečešljano itd.? nu ga prenesè milujući u drugu izbu, te mi tu divnu pěsmu do konca izkazà i propěvà.

Iz ovoga sela pošad i još ih několiko obišad, dok nije onih pet iz Beča ponesenih otančalo, i vàs u čudu nad mojim onudaj raztresenim rodom, vratim se ne znam već ni sám s koje strane u Beč na povrate.

V. Sad su mi se istom Hrvati duboko u srdce zasěkli; nu mi je sudjeno bilo, prvo nego ih vse redom te ljudski ogledam, dvě godine medju Čehî u Pragu i Krumlovu prěboravit, te onda se istom spravljat, kako da se k njim krenem i odpravim. Bio mi je na ruku mladi tad knjižar Benedikt, koji mi, ne pametim na koju već pogodbu, obeća vsaki měsec posilat po toliko i toliko forintij, dok pěsme ne sakupim, zaoprtim i u Beč ne donesem. Malo je toga novca bilo, pomoć sitna i maljuckana, nu se bez nje ove pěsme, po meni bar, nikad ne skupiše; te mu za to i danas od srdca hvala, čto me u tom poslu pomogao. Naša se do duše pogodba razvrgla, er se poslě našao čověković, koji mi rukopis ovih pěsam ukrao, a iza dugà istom vrěmena, uviděv, da on s tim bez mojega truda ničta opraviti ne može, po pošti vrnuo;

nu sam ja medjutim Benediktu zajam někimi mojih knjižic naplaćivao. Kakva me nevoljica kděkad na putu sustizala, tomu budi evo i ovo svědok. Dinari, čto mi ih knjižar posilao, stizali su dakako ne u koje selo, po kojih sam ja jedinice hodao (er je u gradovih naš jezik zamuknuo) nego po pošti u město kojegod veće. Trěbalo jednom da mi ti novci stignu u Kisek (Güns). Ili mi se knjižar zakasnio ili se ja preranio, ne znam, ali pošta u Kiseku ne ima za me novac. Čto ću, tužan ti sam? bez novca, bez znanca, bez ikoga! Popnem se na goru prozorne kalvarie, te gladan kako sam bio, stanem zobati kupine i razglédati, ne bi li se pod zvonikî one crkve ili kdě skloniti mogao. Nu se uzmuti vrěme, stane treskati i sěvati, niti ja tuj mogu ugledati zaklona. Spustim se opet u grad, naumiv prijavit se kod popa. Znao sam, da je drugo pop selski a drugo pop gradski tako, da ni razlika med mišom na polju te mišom u gradu veća biti ne može, nu nevolja ni sudi ni prěbire, te ja, čto bog da, k plovanu Kisečkomu, ne bi li tuj prěnoćio. Skupo sam platio; ružno me odpravio. Pročuje se někako za moju nepriliku kod siromašnih ljudij někdě u zagradju, te ženska milost i prošnja izmoli za me u někoga gazde, da mogu spavati u škadnju. Podastru, pokriju, a bog san blagoslovio. Tuj sam, mislim, još koju noć prěspao. Nu ako mi je ugodila zora, a to ne misli dobra poldne, er je i danas pošta mojemu novcu nevěšta. Dogledali se ljudi na pošti da me glad tare, te poštar, smililo mu se, pozvà me na oběd i danas i sutra dok novci ne stignu. Stigoše treći četvrti li dan, te mi na srdcu odlagnù.

Podobna me sudbina snašla (nu taj put bez glada) i u Pamkertu (Baumgarten). Smrkli se oblaci te samo čto nije zapljuštilo, a ja spěške te prema popovû stanu. Čim me pop zagledao, pomisliv (er sam imao torbu o ramenu, kako se je ni danas ne stidim) da sam od kakvâ zanata, te ni u kuću me ne pustiv, vržè pred okno něki patakun, tobože za konak. Obrativ mu ledja poiskah u selu, te se směstih u sudčevoj kući (naměstila me njegova čeljad, a njega ni njegovih ne biaše doma). Kad sudac, s ženom i dćerkom, iz proštenja kući, začudi se kdě mi prostrlo po srěd izbe te se ozlovolji, nu lěpa mu dćerka izmoli za me stelju (t. j. postelju) prěko puta u drugoj im kući, te se tamo prěnesem. U jutro podjem u crkvu, iza mise ogledam po crkvi likove i oltare, pak otidjem na groblje (uz crkvu) i pročtijem nadpise; te je bilo, kako sam vidio, ljudem a možebit i popu žao, čto su me tako neuljudno primili. Nu me to nije moglo odobriti te sam otišô niti koje pěsme iz toga sela ponesô. Da te ljude izpričam, koliko mogu, to oni, ako sam pravo upametio, čto mi povîdali, ni ne smědu putnika primit: da se zli ljudi ne kriju po kućah. Baš ta naredba (ne zam čija je, niti daleko li siže i dopire) nije prěmudra: er zlim ljudem za volju ne trěba dobrim srdca kvariti, niti ih odtudjivati družtvu i prijateljstvu ter istomu zakonu Hristovû.

VI. Čim sam već ranije, nego sam htio, u pričanje o mojem putovanju zaišao, to mi je nastavit, te ono, čto mi još iza dvadeset i pet godin na pametí ostalo, izpripovědat; er sam one strane, kdě su Hrvati naseljeni s Němcî i Magjarî t. j. županije Šopruńsku, Mošonjsku i Želěznu, proputovao godine 1846e a něki dělak još i 1848e. Trvalo mi je putovanje puna četiri měseca, kdě sam išao, ominuv koliko se ikad moglo gradove, na moju mošnjicu zijatnije, od sela do sela, lugom i livadom, stazom i obronkom, s palicom u ruci, s torbom

o ramenu a s pěsmami, košuljicom te još potrěbicom kojom u torbi. Bože moj, veselâ putovanja! Ja vàs blažen, da sam daleko od svoje zemlje a med svojimi, vsaki me grmak i šipak, vsaki potok i curak, vsaka mal da ne travka i cvětak obradovô. Kad bim podranio i božja se rosica lesketala te po granju i kitju migetala, meni se činjaše, da toga slastnoga čuda nikdě po světu ne ima, ni da sam ikada čto takvâ donle ja vidio. Pomislim jednom, kako da ubereš koji struk ili rukovet toga miloga cvětja, ta evo ti sela, sad mu se domakneš, te da zapitaš, kako se po koji cvětak zove? iz domaćih ustiu Hrvatskih koje snahe ili ženčice koje da dočuješ, kako mu je ime? Kad ja u selo te me ljudi na babicu uputili: ali mi je to oficinalno čeljade bolestno; kad me uputili na krajačicu, travaricu na glasu: ali mi je někudaj k susědom zamakla; nu kad se ja sám uputio, zagledam u razgovoru, na zelenom trnàcu, snahu i děvojku. Kad im ja rukovet pod oči, děvojče maćušno, živo i bistro, vsakomu je cvětu ime naděnulo, to je to, to je to, te napokon bogme, dobro li pametim, vražjemu stricu čto ga zovu ili striču, njemu: Lovre uz potok; iza toga ona: to raste kraj puta, to izpod grma, to na strništu, to uz potok itd. tako da se ja našao u čudu te ju zapitam: odkuda joj vse to? na čto mi vižlica: »kad smo išle na pašu, ter smo tile vence plest« Reknem joj poslě da sam rad ta imena popisat, a ona lěpo u votnjaku tronožac iz veže (kuhinje) poda me, u tren kao strěla smogla odněkud pero i natap, te daj izpripovědj imena, kako ih i malo prě kazivala.

Čto je putničke mi palice, i to, ako i jest sitno nu spomenu milo, i to da izpričam. Prigodì se te kad sam bio u Hrvatskih Šicah u Želěznoj županiji, nabrekle vode te se za koji dan nije moglo sîmo ni tamo, te ni u crkvu. Sbila se silna čeljad u poveću izbu, te da ne bude u blagdan bez božjega slova, uzmem sveto pismo te im pročitam blagověst onoga dneva: i pridam někoje rěči, koje su trěbovale, da mogu bolje razumět, čto su poslušali. Kad se ja koji dan poslě spremao na put (a bio sam u kući, u koju se Němac priženio) taj Němački pripuz, gledajuć kako me njegova žena i ukućani te i selo prigledaju, a htijuć me, kako se domišljam, nagradit, čto sam narodu kapelanovao, usěčè, orubì te mi dadè na oko priličnu te još svorovitu (tobož apostolsku?) palicu u ruke, pak njezinom pomoćju u ime božje da putujem. Prohodim veselo lětnoga dneva lěpim hladovitim hrastikom, dok ne naprem na něki velik proplanak, po kojem se pasle svilorune ovce ne znam već kojega bogatuna Ugrinskoga. Koliko mi ugodilo sunačce iza dugovite hladovine, toliko mi ugodilo miljahno stadačce, koje iza mira svoju travicu grizka. Dok se ja tako u stądo zagledao i milio, skočiše na mene četiri velika běla komusa sa vsake me oblitajuć strane, te mi ne bì druga nego uzmicati dok se mogao uz něki hrěk prisloniti, da sam pone s jedne strane bez straha; te pouzdav se u moju svorovitu bilju, čto mi je za dar dopala, čim mi se komus do živca primaknuo, puknem te oparim njom psinu lěpo po krstovima, a moja toljaga krk! na dvoje, te ja ostanem bez oružja. Da po sreći ovčar, onaj Magjarski juhász, u zadnji čas ne zazviždnù, oni me komusi raztrgaše. Hvala bogu, da je tako prošlo.

VII. Uzmeš li na oko ljude i žene Hrvatskoga roda onih trih županij, to ti je priznati, da su, čto je tělesnoga struka, čeljad sdrava, čvrsta i ponajveć,

osobito u Šoprunskoj županiji, visoka i lěpa. Kad je bio vojnički puk njihove strane (*Gollner Inf.*) u Zagrebu na straži, to su imali i naši ljudi priliku ogledat i začudit se tim lěpim vojnikom. O Hrvaticah Voreštanskih jur je pokojni Čaplović napisao: »*Die Kroatinen von Hornstein sind in ganz Ungarn berühmt wegen ihrer Schönheit*«. Kad Srezněvski, putujuć po Slovinskih zemljah i jezike im učeć, jednom iz Beča i medju te Šopronske Hrvate zamaknù, da ih zapozna i razgleda, povrnuv se u Beč pun radostnoga čuda ovako mi uzkliče: »ta višji su, lěpši su, bogatiji su nego Němci i Magjari.« Uzmi na um, kdě se nastanili: po divnomu polju grada Želěznika (*Eisenburg*), na plodnih te s toga glasovitih obalah vode Pinke (*Pinka-Boden*), oko žitnoga. Mošonja (*Wieselburg*) i vinovitoga Kiseka, a k tomu dobri sěmenjaci korena Hrvatskoga, pak te čudo minulo. Vsi su oni tamo iste krvi, istoga plemena, istoga govora, vsi čakavci; osim ono několiko sel, čto je oko Bandola i Parapatić-Briga, od prilike devet ih na čislu, čto ih zovu Vlahia, te koji, bez ikakve sumnje, plemenom su Srblji, iz Bosne odkuda li tamo se naselili i na katoličku věru přěstupili, te je za njih (valja da ih onda bilo veće) Gjurski biskup (1685—1695), a potonji arcibiskup Bečki Kolonić dao štampati u Trnavi one »Nauke Hristjanske« čto su ugledali sunce pismom ćurulice. Čakavci su i oni Hrvati, čto se preko Ugrske medje pretočili na Rakušku ili voliš Austrijsku stranu te onudaj prosuli, nu danas obnemogli i po gotovu propali. Danas toga naroda doseljenika, po onom čto sam ga ja pobrojiti mogao, bez onih dakako, čto su starosědioci oko Drave, može biti do svojih sto dvadeset tisuć,[1] nu za vremena, kad Jurišić Niko Kisek branio (1532), a branio ga Hrvatskom silom i svojim Hrvatskim junačtvom, moglo je našega naroda, ne velju da ga je bilo veće er se ipak razplodio, nu je bio dalje i gušće razsadjen i nastanjen; a tomu žalibože svědoče tolika sela, někad Hrvatska, danas poněmčena ili pomagjarena.[2] Takvo potudjeno selo ima ne daleko Kiseka, lěpo na cesti, kdě se ljudi još Hrvatski nose nu Němački sbore. Sretnem čověka iz toga sela, posdravim ga po Hrvatski, nu odmah přěvrnem na jezik Němački uz ove rěči: »Znam, reku, da veće ne uměte.« Onda mi on na to: »Istina. Nagovarao sam ljude iz obližnjega sela izměnjivati dětićke, da naši u njihovom selu nauče Hrvatski a njihovi u nas Němački, nu se nismo mogli pogodit te se je vse razpalo.«

VIII. Čto je možebit razlike u govoru i običaju, u nošnji itd. to oni bližje Šopruna zavlače, kad govore, čim oni čto su nižje, krhko izgovaraju.

[1] Na schematisme se Magjarske pri takvom pobrajanju nitko ne oslanjaj, er se u njih piše »Lingua Croatica« samo još tamo, kdě se Hrvatski propovědа; nu kolika su sela, kdě uz neporušen Hrvatski jezik ipak Hrvatskoga popa ni Hrvatske propovědi ne ima! Takva su sela Božek, Nadalj itd.

[2] Bio sam popisao na tanko vsa ta sela; kako i ona kdě me nije bilo, te iz kojih dakle ovdě pěsam ne ima; popisao sela koja idu u spomenutu Vlahiju, popisao rěči koje se u njih samo ohranile, i progovore čto su u njih obikli, razabrao slovnicu itd. nu vse mi je to progutao plamen, čto je ove godine Hrastje upepelio, kdě sam boravio i pisao. Po tom vsatko lasno mi oprosti, ako u ovoj knjizi učenih biležic ne najde, er su od česti nenagradive, van da opet tamo putujem, a od česti ni vrěmenom dospěti ne mogu ono prikupljat, čto mi iza mnogâ truda udesina pokončala.

Gornjaci, da ih već tako prozovem, i veći su književnici nego dolnjaci: er se u njih ženska glava iz knjige bogu moli; u njih ženski spol svoje pěsme piše i přěpisuje, spravlja i čuva; a i učitelj mladi u njih mnogo je přěporučen, ako molitvenike čisto i lěpo přěpiše, likovî omasti, ter onu obdaruje, kojoj srdce priklonio. Oliš narodnim pěsam, kojih još ima, nu koje vse to veće pravi svoj pečat gube, zavrgle se u gornjakov i něke druge pěsme, koje životom mal da ne gradskim odišu i přěvodi se vrěže. Bila mi je kděkad prava muka na srdcu plodove toga novljega kděkad velmi neugodnoga i nenarodnoga pěvanja pridružiti klikom i zvukom starinskih i prvotnih pěsam naših. Vsega toga ne ima u dolnjakov van u toliko, koliko se toga popovî i učiteljî, koji su ponajveć iz gornje strane, unosi i uvlači. I srdce je u gornjakov mekše i u pěsmah Němačkomu sentimentalismu podpalo, čim su dolnjaci stare još ćudi, čto im i pěsma svědoči, koje u njih, kako i u nas, nitko ne přěpisuje, nego ide s ustiu do ustiu. Po tom se može razsudit, kako je s čitanjem. Gornjaci ono malo, čto imaju, baš pomnjivo čitaju. Prohodio sam jednom, u něki blagdan, někim selom, čto ga zovu Klenpa (Klingenbach). Vidim staricu, kdě se u hladu na stog prislonila, te čita i čita. Zagledav se u plamen njezinâ čitanja oprosim ju, da mi pokaže knjigu, koju čita. Ugledam: »Hiža zlatna.« Tu su oni knjigu do onda već do jedanajsti put u Šopronu štampali,[3] a ne opominjem se, da je mnogo med nami hodala, dakle se u njih razprodavala. Upitam ju, kako joj se vidi ta knjiga? Na čto mi odgovori, da jest lěpa, nu da nije tako lěpa, kako je ona stara bila (er se knjiga prvi put u svět iznesla někdě oko godine 1770, kdě su bile one silne zakletve i exorcismi, čim je ta njezina novlja štampala se 1822, te u doba, kdě se takve neshodne stvari izostavljaju). U dolnjakov toga tolikoga čitanja ne ima, ako i nije laž, da si je Kisečki knjigošija Leitner dobro stajao, a to, kako mi kazivahu, uz prodaju molitvenikov Hrvatskih. Kakva blagodět takvû narodu čto lěpâ i koristnâ nu, vsakako po njihovu, narodnâ, u ruke podati! Ima tuj, čtono Kolar rečè, ustiu željnih kruha života, nu ne ima, ko da im ga lomi. Ne zamučimo ni toga: popovi gornjački piju u jutro kavu, dolnjački rakiju, čim gazdarice i jednih i drugih, ponajveć Němice, uz kavu pristaju. Nu se od onih 25 godin, čto sam te pěsme skupljao, kděčto i proměnilo. Ob odělu to jednih to drugih, to gornjakov to dolnjakov, samo to jedno još sam zapametio, da je u gornjakov odělo bogatije, u mužkoga i ženskoga, nego u dolnjakov; i da gornjački junaci (momci) pero pěteljsko za klobukom nose. Nu obstoji li u njih običaj porvati se s junakom, koga ne cěne dostojnâ, da ga je za klobuk zaděnuo, toga ne znam. U Tirolcev barem jest toga običaja, da se u takvoj prigodi, te ponajveć kad neděljom pohode iz crkve, med sobom por'vu, zovuće to u svôm jeziku *roweln* (= *raufen*, rvati se).

IX. Razgledajmo te naše odseljenike i pobolje, da vidimo kakvi su iznutra, prem da smo se i toga već malko kosnuli: er čim smo napomenuli da rado čitaju, da su odiveni i blagoviti, već smo iz toga mogli razabrat, da

[3] Podao sam svoju bibliografiu njihovih knjig prijatelju Ivanu Kukuljeviću, da i tim svoje dělce podpuni, ako li se i drugi put uzštampa.

su narod uman i prometljiv. Nu ima još inoga dobra u njih. Prem da je tomu svoja dva tri věka, da su se od nas izselili, još im Hrvatsko srdce nije obumrlo; a iz pěsam ugledat se može, kako im jezik ostao čist, pored vsega drugovanja i komešanja s drugimi plemenî. Oni nisu na kupu kako Slovaci, niti, čto bi se reklo, nalog naroda; nu ako i jesu bez medje i kotara razsuti i razhitani, ipak ih něki moralni obruč opasao; te kad pěvaju te se u pěsmi komu rugaju, to oni tako se rugajuće nikad se ne zaděnu ni u Němce ni u Magjare, nego iznose na směh svoja sela, svoje učitelje, svoje děvojke itd., er im Hrvatska etnografia tvrdo u glavu zaděla. — Stignem jednom u něko selo, kuće raztresene po gorskoj visini, a crkva im u ravni, u kôj se propovědalo Němački i Magjarski. Za njih nije bilo propovědi, van da na jeziku tudjem. Kad ih ja žalio i na srdcu uzdahnuo, donesu mi knjižicu, te me prisile, da im odčitam litanije. Klekosmo te se pod vedrim nebom u jeziku, čto im je toliko mil, bogu pomolismo. To isto mi je bilo učinit i u Maloj Nardi.[4] — Pripovědali mi, kako u něku plovaniju, kdě je bilo Němac i Hrvatov, došao pop novljak, te o vazmu, ne znajuć običaja plovanije ili Němcî podgovoren, objavi i uzpěvà světu da je Isus uzkrsnuo (ili, kako tamo vele, *gori vstal*) najprvo na Němačkom, te onda istom na jeziku Hrvatskom. S toga prvenstva došlo je do krvi, niti je bilo mira u plovaniji, dok im se stara pravica ne povratila. — Sědim jednom uz samotnoga bolnika, er se čeljad po polju razišla, te čitam prědgovor něke molitvene knjige. Ugledao me čověk u tom čitanju i k meni se obrnuv rečè glasom kao polaštice něke velmi sladkim; »Jelte gospodine, i to je dobar Hrvat bil, kî je to napisal.« A bilo je u njoj baš samo několiko rěčic, iz kojih si to dobro mu Hrvatstvo naslutit mogao, nu čovjeku željnû pokrova i zaklona narodu svômu i to několiko rěčic srdca se prihvatilo biaše. — Prilikom němkom stigao moj prijatelj Ivan Kukuljević iz Hrvatske u Beč. Najpreče mi je bilo odvesti ga u obližnja sela, čto su na medji, te pokazat mu naš nesumnjivi gubitak za vsa vrěmena u věke. Kad smo bili na povratu, srětosmo dvě curice, pravi likovi děvojačke nezlobe i neskvari, oděvene po svoju u bělo prteno, te ih već po tom razpoznasmo, da su to naše děvojčice. Kad im Hrvatski progovorismo te ih zapitasmo, jesu li Hrvatice? ono dvoje u čudu i milu, kdě im gospoda tobož Hrvatski progovaraju, te obrazov od stida kao zagorělih, tako nas urekoše okom i pogledom te odgovorom svojim »eh eh, Hrvatice, tu ne daleko, iz toga sela« da se na odhodu uprav zamislismo u ono istinito: kako je svoje svojemu milo. — Ako se u prostoga naroda klica ljubavi k rodu i jeziku svômu, u sréd onoga tudjinstva, zagušila nije, to je ona ostala živa i u popovstva. Nad tim se čověk tim većma začuditi može, čim je tamo manje prilike rodoljubne ćuti potaknuti; čim u njih ni ognjišta ni sastanka ne ima, ni književnoga ni duhovnoga; čim se njihova knjiga s našom ne udružila a mi jih k sebi primamit ne uměli; čim je napokon istinitije, da se rodoljubni trudovi Hrvatski ni od biskupa Gjurskoga ni Subotičkoga[5] nagradi ni pohvali kakvoj nadat ne smîju.[6] Tomu rodoljubnomu duhu naših duhovnikov med Ugrî daju svědočastvo one knjige, čto su ih za svoje stado napisali Knefac, Kragel, Valentić, Galović, Ficko itd. Kad sam bio na groblju, kdě je Ficko plovanovao (Hrv. Židanj) i kdě mu grof Eszterházi spomenik podigao, tako me suze zapljuštile, suze najčistije i najtoplije, čto sam ih ikad plakao, kao da sam otca na njem izgubio: tako mi se tuga srdca zaprimila. Er je od istâ lěpo i pohvalno za onakov se narod svojim perom pobrinuti, koji, zlim osudom izagnan iz postojbine svoje, na tudje je došao, kdě mu ne ima čije podpore ni zagovora čijeg'; kdě se domišljaju i vrebaju, kako s njega donešeno Hrvatstvo da skinu i svuku, a Magjarstvo navuku; kdě od istoga slova božjeg', ako je Hrvatski, zaziru, te ga narodu otet i uklonit nastoje i priziru. — Ne može se ni ob učiteljih reći, da se roda svog' odvrgli; ima ih, koji su baš topli, ugrijani; nu ih žalibože mnogo veće ima ugrijanih vinom nego Hrvatstvom i naukom; a čto je pravi čověk, bit mu je trězvenû, a narodu svôm' privrženû. Ko pije, nije mu do truda ni uspěha kakvog'; a kako bez mézgre dub osahne te ne obrodi, tako se i narodnik bez knjige osuši nit komu koristi. — O trgovcu, vojniku, javnom' službeniku i nasploh o čeljadi gradskoj ne směm progovorit, er njih tudjinstvo nemilice zoblje i otimlje. Može se po kakvoj srěći pojedinac naći, ali to je běla vrana.

X. Nastavimo progovarat i ob inom dobru, čto ga je u njih, kada li smo već tim putem zapošli. Radi su čověka prîmit, pridržat i prihranit, a toga sam i ja u njih kušao tim veće, čto sam bio njihov plemenik. Učiteljici u Božóku nije bilo na tom dost, da mi spremi dobru večeru, nego je i na to gledala, da bude narodna. A u někom selu, čim se ja u njem pojavio, odmah jedni propitaše, ima li u mene rublja, da mi ga operu; a s druge ozvà se upros: koje mi je jelo najmilije, da mi ga priprave? a něki me odvedoše k ženi pěsmarici koja vse onako pribolna, te na hladu u škadnju ležeći, pěsme mi kazivala. Mal da ne tako mi susreté i u Malom Borištofu (velikom selu), kdě je učitelj, dobar lovac, po vàs dan lovio, da za me čto ulovi; gospoja mu múku prosijavala, da dobar kruh uměsi i oběd spravi, a meni izručilo rukopise (Aleksandra) da si ih na miru u mojoj izbici prěpisujem. Nu jednom i ja, bez puške i praha, ulovio zeca, ili ga pače odigao kraj dubrave ležećâ i težko dišućâ. Čim ga ja za noge primio, malko se otresè pak se onda smirio. Nosim ga nosim dok ne stignem u Menihov *(Mönchhof)* te k učitelju kuc na vrata s ponudom, da mu nosim zeca, ako mi dá prěspat. A učitelj uzprimiv moju lovinu, rečè: »Možete vi prěspat i bez zeca, nu hvala vam na njem«. Ogledavše zeca učitelj i ljudi oko kuće rekoše, da ga lisica zaklala i na grlu krv mu izpila. Poslě nam je lěpo pristao za večeru. I s tim učiteljem Menihovskim baš se mogu pohvalit, er ne samo čto me je primio, počastio i sutradan na svojih kolicih k obližnjoj crkvi odvezao, da gledam narod u svojem blag-

[4] Na kraju istoga sela kućica. Unidjem poiskati pěsmu, te nahodim prěmilo děvojče. Bila je sama i podugo se poslujući uz onaj lěpi ženski stid i lěpim Hrvatskim jezikom sa mnom razgovarala; nu kad ja zaiskao pěsmu, udari me kao iz oblaka Němačkim prěkorom: *I hoan a Toaitschi Muatta und kan nit krowatisch singa.*

[5] Hrvatskom Suboticom zovu grad Stein am Anger; Agria.

[6] Na ovom mjestu u bilješci Kurelac navodi svoje poduže pismo na latinskom jeziku, što ga je poslao biskupu Zalki u Gjuru, ali na nj nikada nije dobio odgovora. (Napomena redakcije).

danjem odělu, pojanje mu čujem i propověd saslušam, nego mi je i tim ugodio, čto mi je u školi pokazao okrupne knjige Hrvatske, čto si ih učenici na njegovo silovanje kúpili. Nú s te velike dvorbe učiteljske ja odoh iz njegovâ sela bez ikakve pěsme. Spomenuv zeca napomenut mi je i to, da imam i šaljivu pěsmu o zecu kojoj se Hrvatska dětca dosta nasmîjat ne mogu, te čim starijim ženam najdražje je bilo, ako sam kojoj prěpisao pěsmu o smrti grofa Nadažda to su dětca vse se smějala i skakutala od veselja, ako sam im pročtio onu o zecu. Prispěv o poldne u Cindrof i k plovanu svrnuv, čověku starû i puno dostojnû, zadržà me na obědu, te upustiv se sa mnom u razgovor i viděv, da ja podobro poznajem knjige bogoslovne mal da ne cěle Europe vremena starijeg' i novljeg' (er sam se u Gradcu odistâ mnogo tim bavio, kad sam htio poći u Liguorijane) tako me starac uzljubì, da doznav za moju naměru prikupit pěsam njegove strane, odmah s oběda k stoliću prisědè i pun volje i hitnje onu mi pěsmu o zecu napisà. —

Čto čověka mili, pri tom i boravi. Tako se i meni još koji čas zadržat te napominjat prîmanje i dočekivanje Hrvatsko. Zamrknuv u Novom Marofu, te razgledajuć domak, gospodskomu dvorcu naličan, upitam ljude, kako je ta sgradica med njihove kuće dospěla? Čim ja tako razpitkujem i za koječto o kući i prvanjem nje gospodaru i gradiocu doznajem, ali eto novoga joj gazde prèda me, te mi ju ponudja, da mogu u njoj prěspati, ako sam voljan. Ja tu ponudu dragovoljno prîmim, te čim se u kući obzirem i razgledam te něčto i povečeram, ali se medjutim iz sela čeljadi prikupilo, u povećoj se izbi (po gospodski: u salonu) směstila, te naumila rěpu bělit i uza to pěvat. Nikad bolje, pomislim u sebi, sědem na stolac, čto mi ga u dnu izbe priredili, olovce u ruke, te one pěvaj a ja piši, lěpo do polnoći. Ne znam: ili mi je htěla domaćica povoléti i želju mi smiriti (er sam joj rekao da pěsme skupljam) ili mi je to dobra čest donesla, vsakako bio sam tomu velmi rad, da se ta rěpa gulila i ja uza to tolike pěsme prěpisao. — Došad u Vulka-Proderštof te obašad kovača, crèvljara i tkalca, da od njih pokupim koju rěč njihovâ rukotvora, nadjem se već pod mrak prěd kućicom něčto priličnijom, te mi prěd njom sěde muž i žena, kanoti prěd svojom. Ugledavše mene, kdě se nečto kao obazirem, upità me ono dvoje, mojoj se nevoljici domišljajuć: »Gospodine, ča želite i ča biste radi?« Kad im spomenuh, da sam rad prěnoćit, to oni: »a morete i kod nas«, te me uvedosta u kuću i pokazasta postelj i pratež i čto je god u kući. Ugledav u njoj red i čistoću te ogledajuć pobrav ono několiko rěčij, čto ih može biti u pokućju i podstilju selskom, pristadoh na to u njiu prěnoćiti, te mi pripravista mal ne gospodsku večericu. Kad mi iza večere i razgovora u postelj, zavrgosta ona razgovor sa mnom (er sta u istoj izbi, dosta prostranoj, spavala) te mi rečè domaćica, da je u nje jednom bio čověk iste moje ćudi, takav i takav, te nosio naočnjake, i da je vsačemu za ime doznavao i za vse razpitkivao itd. Kad ju uprosih za njegovo ime, rečè da već ne zna mu imena, nu da je nje sin sinovac li s njim pošao poslè u Šoprun, te na putu u někom selu željno gledao, kako se nose i kako igraju Hrvatske děvojke, i da je on to vse pametio i pisao itd. Nadodà pri koncu: »i na istoj postelji je spal, kdě vi sada spite.« Našao se ja u zabuni kdě još i veće takvih čudovnjakov ima, koji tako po světu hodaju kako i ja, te još na istoj postelji spavaju, u zastranku Hrvatskoga sela, te ju zapitah, koliko tomu može biti

godin, te joj skočim u pomoć i rečem, da nije 14 godin? a ona kao poplašena, premetnuvši i porazloživši u pameti tih 14 godin, rečè vsa u čudu: jest, gospodine, ali uprav toliko, evo sada petnajsto lěto. A nije li se zvao Kucharski? Na to íme žena vrisnù kao da se pomamila, te u prostoti svojoj ne mogaše razabrati ni k sebi doći od čuda, kako ja mogao za to ime doznati. A meni je bilo drago, čto hodajuć od prilike po istom poslu, po kojem hodao i taj slavni Poljak, na onoj sam postelji i spavao, na kojoj i njegova rodoljubna duša, ter, med mojimi suplemenikî, svoj pokoj nahodila. — Kako sam se eto pohvalio prostim narodom i učiteljî, tako se mogu i duhovnikî, pače njimi najveće. Ne mogu bez mila na srdcu spomenuti popa u Kataleni, bratju Eisnere, kojih Luka biaše plovanom u Ketelju a Stěpan u Velikoj Nardi, koja me po několiko dan u sebe pridržavala i častila; popa Blažkovića u Petrovom Selu, s kojim se ja u Szent-Kut na proštenje vozio, te koji mi tako ljubavno glivam onudanjim, kojih tamo lugovi prěpuni, imena popisivao; stare pope u Velikom Borištofu, u Incédu i Pandrofu (Kociana), koji me srdcem uprav Hrvatskim susrîtali, meni napijali i putnike za me propitkivali, te kojim se ja žalibože ovimi pěsmicami, čto sam u njih ubrao, oddužit ne mogu, er ih već od davnâ crna zemlja krije. Ako je koji živ od onih, u kojih sam bio a ovdě ih ne spomenuo, hvala mu budi na vsakoj dobroti i dočeku njegovom; hvala i kapelanu tada Pandrofskomu, koji me Küzmičevim prěvodom s. pisma obdario; a sladak mi je spomen i na mladog' kapelana te rodjaka plovana Inczédskoga, mladenca tad velmi miljahnâ; sada, hoće li bog, plovana kděgod ili kanonika u biskupiji svojoj. Da mi se može koji taj ozvat od onih, s kojimi se ja prěd toliko godin upoznao, te ih božja zemlja još nosi, mislim da bi se kao prěporodio. Bar se tomu nadam od preč. g. Paleža, plovana Štikapronskoga, novljega znanca, koji, prě několiko godin Zagrebom proputovav, ljubezno me ponutkà ove pěsme čto skorije oglasit.

Možebit da sam komu i dodijô svojimi starimi spomenî, nu sam pustio srdcu mah, te mi se ono prohodi po vrěmenih davno minulih; i po městih, ako je božja volja, i danas cvatnih i veselih, po narodu Hrvatskom Ugrske strane: daj mu bog dobro!

XI. A koje li se dobro još o tih naših Hrvatih ne bi napisati moglo? Puno bi me stalo, da stanem opisivati kako su gospodarljivi, rabotljivi, crkovni, mirovni, věrni i pověrni itd. Ako velim, da su gospodarljivi, to ja tako mislim, da su voljni i da umědu pribavit, a ne gospodarljivi t. j. nikomu ničta ne dat. Naši stari odistâ su samo ovu potonju gospodarljivost poznavali; i dobro se opominjem, kako se jedna moja tetka tomu čudila, da mogu za pismo na pošti novac dati. To smo valjda od Grkov naučili, někadanjih susědov naših. Nu je Grk uza to i prometljiv, a mi žali bože nîsmo. Da su oni i rabotljivi i prometljivi, o tom svědoče njih polja i njive, vrtovi i vinogradi; svědoči njihova vozarija i trgovina, ponajveć sa žitom i svinjami. Gledao sam njihove žene, kdě u blagdane, prvo nego je zora pukla, po lugovih hodaju, plaštanice vrganjev oprte, na dvoru na trpezicah suše a u Beču i kojekud prodavaju. Istina, gospodin plovan ih za to kara, u strahu da mise ne zakasne, nu one i glivic nabrale, čisto se oděnule i k misi prispěle, bud ona i najranija bila. U naroda, kako rekoh, crkovnâ i mirovitâ, slabo je čuti za nasilje, za ubojstvo

i tatbinu.[7] A za njihovu věru, to se odistâ ni kralj ni Ugrska zemlja na njihovu nevěru potužit ne mogu. Živo je čudo, kako se sa svojimi susědî inorodcî lěpo slažu i pogadjaju. Slažu, er su pověrljivi u životu javnom i kućnom, pored vse zasěde i neprade, čto im je to od Němac to li od Magjarov. A čto je pověrljivosti kućne, to su oni danas mal da ne kako su nam bili i stari Slovinci na sěveru Němačkom t. j. niti su od koga zazirali, niti vrat zapirali niti ladic zaklipali. Kad bi ja došao lěti, kad je žetva, u koje selo, to su ljudi, po polju raztrešeni, s drage volje vse mi pustili otvoreno, da mogu na miru progledati, čto je njihovih knjižic ili rukopisa kojeg'; a ja bih onda svraćao od jedne puste kuće do druge, ili se lěstor na dětence koje i čuvara mu zibara naměravao; ako nije bilo koje staro i kašljavo čeljade, čto već rabotat ne moglo. Nu mi je bilo žalno takvom prilikom ugledat, da je u njih vsake naše starije knjige Hrvatske, isti me »Sokač Hrvatski« s něke gredice pod stropom posdravio, nu čto je mladjih knjig naših, poroda iza godine 1834e nikdě nîsam ugledati mogao. Istina, da je to čeljad s većega děla balava i zamusana, ali: ko prěbire, taj nahodi; i kao da nam se naumio jezik, pored vse neslasti i nesmoka, čto ga je u knjigah sudbenih i zakonskih i mal da ne vsudaj, ipak izpravit i prikladnijim stvorit.

XII. Progovoriv toliko o dobru, čto ga je u tih priseljenikov naših, prizvanih radi hrabrosti i težatljivosti svoje u strane ratom opustěle, med ljude tudje i našemu rodu neprijazne, napomenimo koju i o nedobru, čto ga u njih biti može; odistâ ne zato da ih zastidim, nego s toga da pomožem t. j. one, koji tuj pomoći mogu, opomenem. Prohodeć po onih stranah, htio li sam k učitelju, to mi nije bilo pitat kdě je škola, nego kdě je krčma? A koga sam nahodio u njihovom družtvu? prisežnike. Něki ljudi onudaj misle, da je vino piti gospodski običaj, a ne znadu, da je to vrlo zal običaj i bezposličan, budi on gospodski il težački, učiteljski il popovski. Od naroda, koji pije, nikada ničta. Čim Hrvatski učitelj pije, to se zna da mu knjiga smrdi, nit mu je kada za nju ni odkud. A kad selo vidi, da mu sudac pije, veliki i mali, da prisežniki piju, da škola i učitelji piju, onda nije nikakovo čudo, da težaci i drugi seljaci, kojim se takodjer barilo vina s ustiju ne odbija, s prave istine pomišljavaju, da je pijančovat isto čto i gospodovat. Tu im sramotnu misao, vi gospodo, i světska i duhovna, vašom dobrom prilikom iz glave izbijte, nu im to u glavu zavrtite, da je dělat i trěznovat po gospodski, a lokat i lěnčovat da je po prostački; upiljte im, najpak učiteljem, dobro u mozak, da čtogod naučit, bud i pod starost, lěpo je i dično; nu da praznoglav učiteljevat drugo bit ne može nego směh i sramota, da nije ubojstvom za tolike mlade glave, koje uz pijanîcu svoju mladost gube a njegovim se pijanstvom truju. Kad se ljudi o tom uvěre, onda bude selo voljnije učitelja plaćat, dětetu knjig nabavljat, bolje ga oděvat, u školu posilat. Tad bude selo mirnije i počtenije, umnije i bogatije, glasovitije, bogu i ljudem ugodnije.

[7] Ako je kděkad i kděčto tatbine, to su drva, čto ljudi iz jednoga sela otimlju drugomu. Tomu svědoče ova pisma, čto sam ih prepisao iz pretinac sudnice selske. (U nastavku ove bilješke Kurelac donosi šest pisama u vezi s krađom drva; Napomena redakcije.)

Osim toga čto napomenuh, da gospoda i pametnjaci selski odveć na vince škiljaju i u čašice gvire; da obćine selske malo za školu haju i slabo učitelje plaćaju; da se učitelji tako rado propijaju te im knjiga bude devetom brigom; osim toga, reku, moglo bi oštrije oko još i drugo koje zlo ili zalce ugledat i to bez naočnjakov; nu mi se ne će mnogo koječemu prigovarat, er žalibože ni u nas stvari bolje ne stoje. A i svrnut mi je na ono zlo, čto ga oni trpe, ne kako ljudi, kako vsi i vsudaj trpimo; ne kao podložnici nedobrih kděkad zakonov, nepravde i nereda i slabâ gospodarstva u državi; nu sam rad ob onom zlu progovoriti, koje ih tišti kako narod, kako Hrvate uz nebratju Magjarsku.

XIII. Kad se ja, dohodeć iz Kiseka, u sumrak žurio, da prihvatim još selo Božočko, koje ne mogaše biti daleko, ugledah s puta, kdě se na polju něčto běli. Kad me put primaknuo, razaznah děvojčicu, čto uz otca ili strica stoji, te mu pomaže krumpir, čto li je bilo, izkapat, te u vrěću ga strpat. Progovorim Hrvatski, čim sam znao, da se k Hrvatskomu selu primičem, te zapitam za njihovâ popa, er sam bio naumio u njega prěnoćit (ne znav da tamo crkve, čto ju zovu farnom, ne ima, dakle ni plovana, nu da je gospodin taj podalje u drugom selu). Kad mi taj čověk uzè pričat, sgrozih se nad pastirstvom njihovâ plovana. »Ja mogu, rečè (da ne spominjem ono drugo) k njemu dojt, predanj kleknut, i vse najtežje grîhe mojega života 'zpovîdat; ja mu mogu reć, da sam kral, da sam varal, da sam robil, da sam palil, da sam ženam i dîvojkam cice izrezaval ter ih mrcvaril, da sam ljude umaral i bog zna koje zlo i koji grîh još učinil: to je njemu vse ništ, on mi veljen vse oprosti i prekriži, prez nauka, prez pokore, prez molitve, ništ; ač čagod mu ja govorim, on je kako gluh, on me ništ ne razumi, on Hrvatski ne zna«. Tim ubogim ljudem samo se jednom u godini, kad je crkvi god, Hrvatski propověda. Nahodiv se jednom u Božoku kod učitelja na večeri (er sam bio već put tamo) razveselì me tim glasom, da je sutra god u obližnjem selu, u Inczédu (něki izgovaraju: u Vincetu) i da mogu sutra tamo pojt i naroda se nagledat itd. Kad ja sutra dan u Božočku crkvu, er sam vidio, da se narod skuplja, a i učitelj sinoć rekao, da narod povede na prošćenje, te sam i ja htio s narodom ujedno; kad al čudo na me, kad mi učitelj rečè, da mi je poći drugim putem, da on ne smě s narodum med Hrvate u Vincét, da se ne poměšaju, nego da mu ga je vodit ne znam već u koje daleko selo Nemačko, kad se Magjarski god kdě blizu ne desio. Uzmi tu paklenu ako i dosta plitku domisal! Kad ja opet jednom s večera u Božók, al me srětnu něki ljudi iz krčme se vraćajući nu trězni. Čim oni ugledaše čověka u gradskih haljinah, kdě im Hrvatski sbori, te još veli, da je iz Hrvatske rodom, oni vsi nazad, te me povuku sa sobom, da dočuju i propitaju, a možebit da ih i napojim. Naručiv něčto vina i s njimi se porazgovoriv zadjem poslě u čeljad, koja vsa poplašena, matere s dětetom na prsim, kleti se i na vsaku me ruku uvěravati stadoše, da one nikad ne govore Hrvatski, da uvěk s dětcom po Magjarski itd. Imali su ljudi poslě muke, da tu sirotčad umire, njim dokazujuće, da sam ja Hrvat i prijatelj govoru Hrvatskomu, i da mi nije ničta manje u glavi nego nagonit ih na Magjarski jezik; da sam pače rad, da Hrvatski jezik ostane i da se uzčuva itd. Kad sam izišao iz te krčme, da kdě legnem i pospavam, te

promislio, čto sam vidio: suze me oblile i bilo mi je žao moje krvi, kdě joj pomoći ne mogu. Iduć jednom opet cestom u Rohunac, kdě je grad Bátyánski, zadědoh na putu ženu Hrvaticu, kdě vodi za ruku hlapčića svôga, i Hrvatski s njim se razgovara. Kad to čuje něki službenik iz grada, koji nas zastigao, izdere se na tu ženu, te ju okori pitajuć ju, da čto govori tim pasjim jezikom? I tuj mi je opet slušati bilo jade, kdě se materinsko srdce za ono izpričati i kao krivicu ono priznati ima, na čto ga ista ruka božja uputila i nagnala. — Kad sam bio na godu crkvenom u Szent-Kutu, crkvi samostanskoj na samini, doznavši někako za me ili upućeni, dodjè několiko starijih i dostojnijih ljudij preda me, Nadaljci, ne daleko Subotice Hrvatske, misleći da je možebit koje vlasti i zapovĕsti u mene, te mi se stanu tužit i jadikovat, kako su bez propovědi u svôm jeziku, kako su dali na svoj trošak Nadaljskog' junoha školat i izučit, samo da im bude domaćeg' slova božjeg, pak kako im ga biskup sada ne da; da ga jest naměstilo u njihovoj fari, u Subotici, kamo oni pripadaju, i da im on dohodi propovědat, nu da pod živu glavu Hrvatski propovědat ne smě; da su u to ime i prěd biskupa dohodili i prosili, nu da im vse to ničta pomoglo nije.

XIV. Dodjem jednom na blagdanji popoldan u něko selo (već mu za ime ne znam) ne daleko od Vel. Narde, te zatečem pri hramu iza večernice još něčto ženske čeljadi, kdě se razgovara. Zaprosim ih da mi zapěvaju, ili kako se tamo veli, da mi *zajače* koju *jačku*. Ne znam, koliko je dobre volje u mladjih biti moglo (a recimo pravo, baš nisam najsgodnije město odabrao) al' se nasupì i nasutorì něka starica na me, te po gotovu prěteći stadè me opominjat i prizivat mi, »da božje božje jačke skupljam, a ne itd.« Zaludu ja njoj odvratio, da ja i božje jačke pišem, samo ako su iz njihove glave protekle, nu me ni ove ni druge moje rěči nisu spasiti mogle: ja ostadoh bez pěsam. Kad ja sutra u jutro k plovanu, al' se bogme i plovan na me namrskao i nagrondio, začuvši valjda za ono, čto je sinoć bilo, te zaište od mene putni list. Kad mu ja pod oči veliki arak Bečke general-komande, te koju s njim progovorio, moj se popo smirì i razvedrì, te mi ponudì i čašicu rakije. Sa mnom se u još veće razgovore spustiv, pozvà me na oběd. Něčto rěči s jedne i s druge, něčto vince i dobri zalogaji, te se med nama zavrzlo prijateljstvo, i ponutkà me da dodjem sutra u Veliku Nardu, da je tamo godovnjak Stěpan, kdě bude prihodnikov duhovnih i neduhovnih vsake vrste, te da mu bude drago čto me može svojoj bratji pokazat, a i meni opet, da se malko upoznam s Hrvatskimi duhovnikî. Izišad sutra dan iz crkve i na put spreman, al' se ja osumnjio: stazom li da udarim ili da pojdem cestom, er je bilo pod noć primoklo, te se ja htio ukloniti blatu. Moj novi prijatelj ugledav s okna, da se ja dibam i sad na cestu se navodim, sad na stazu, stade me dozivat i ponudjat, da se s njim povezem. Kad mi u Nardu, al' tamo vse puno gostov, koji došli da se godovniku naraduju i čestitaju. Mene u družbu uvelo kao Hrvatskoga književnika, mnogomu one Magjarske gospode stvar nečuvena i mal da ne zlokobna. Usvĕstiv se ja, da mi s njimi kakvâ razgovora biti ne može, stadoh oko sebe prikupljati mladje duhovnike i njih pomoćnike, kojim još směš čtogod ljubavnoga pročtit i pokazat, te iznesem preda nje moje *jačke*. Ljubav je mladû srdcu odveć zamamljiva, da se ne bi něka oslast očutila

i u duhovnih grudih; bud one i raztrovane bile omrazom i nazlobom prema onomu jeziku, u kojem se ljubav javlja. Te tako i ta mladost, stidna i plašljiva, uz te pěsmice pristajala; tim dragovoljnije, čto su one ubrane po njezinih stranah; i čto kděkoja ni njim nije mogla nepoznata biti. Ta mladost i u starijih popov prosula glas, da u mene ima baš lěpih pěsmic, te je već i to, dok me i bolje ne spoznadu, duhovnike k meni naklonilo. Kad je bilo da prisědemo k stolu, postave u začelje županijskoga fizika, uz njegovu desnu nadzornika Batyánievih imanj, a uz lěvu mene. Niz jednu stranu stola nanizalo s veće česti gospodu světsku, a niz drugu duhovnu, mojega prijatelja zapalo město kraj mene. Čim sam ja već po městu, na koje me poseli, vidio, da naš godovnik nije Magjarsko ulagivalo, to su i meni krila porasla, te su razgovori pri stolu o tom svědočili: er su bili takvi, kakvi mogahu biti dvě godine prěd ratom. Govorilo se po Hrvatski, er Magjarskih popov ne biaše mislim ni jednoga, a gospoda světska poněčto su Hrvatski jezik razbirala: něki možebit rodjeni Hrvati, a něki mu se po drugovanju s ljudî priučivše. Nu se govorilo i Němački i Magjarski, kako to već ona měšovita zemlja donosi.[8] Kad je bilo okolo zelja, stadè me moj susěd nagovarat, da napijem godovnjaku sdravicu. Kojim jezikom? rekoh. Hrvatskim, odreče. Tad se ozvà g. fizik, da on Hrvatski ne umě; ali ga uputì g. nadzornik, da toliko razumě, da može sdravicu ponimit. Kad ja sdravicu napijat, obuzmu me i podgriju tako rodoljubne ćuti, da sam bio kao živi plamen; i vse se pri stolu prenulo i glave k meni navrnulo. Nu kad dodah onu kiticu: Još Hrvatska itd. vrste, koje tad vsakomu nas na ustima nu onudaj povse nepoznate biahu, tad se činjaše, kao da je plamen i Hrvatskim gostom u grudi zalězao i kao da ih novo sunce obasjalo. Dvigne se stari nu mnogo po vsoj okolici cěnjeni plovan iz Inczéda, te prihvativ kupicu, i svojim drhtavim glasom, nu čto mu ikad grlo donosi, nasdravì mi: »Bog da živi našega Hrvatskoga mudroznanca«. Dao mi se malo na směh taj arhaistički mudroznanac, i ne uzev u razlog, da me ta visoka čast ne ide, nu mi je milo bilo motriti usjano narodno čustvo u starca Hrvata. Iza oběda prizvaše me něki stariji duhovnici i zaprosiše, da i njim čtogod mojih pěsam pročtijem i pokažem. Ja znajuć, da se isto ne čita starû i mladû, i da se plovanu kděkad ne ljubi, čto se ljubi njega pomoćniku, probiruć moje pěsni, uzčitah im onu ob učiteljih, er su im ti ljudi dobro poznati, a satira na njih tim ugodnija, čto se to dvoje, pop i učitelj, malo kad pogadjaju. Popi se odistâ tomu dost nasmîju i začude se, kako mi je rukû dopasti moglo, o čem oni, u narodu živeći, ničta ne znaju. Kad im ja poslě rekao, da idem u selu poiskat, uzmahaše glavom ob uspěhu sumnjivom. Spustim se ulicom u selo i srětnem kdě ide iz kuće milu děvojčicu, te ima staklenu plosku u ruci, da donese vina. Ja, nikada je ne viděv, rečem joj mal da ne zapovědačke i kao da je ona bog zna kakva poznanica moja: »mala! dovedi mi prijateljice tvoje, pak da mi čtogod zapěvate!« To děte neposumnjivo, čim ja u kuću unišao, za koji časak svoje mi privedè drugarice, mladu suvrst svojih trinajst do četrnajst godin. Stari me otac posadi za orahovi stol, a mladice iza stola u věnac, te mi stanu pěvati premilim glasom sad jednu

[8] U Pešti slušao sam ovakav posdrav: *Herr von* Molnár, servus humillimus, jó estét kivánok, jak sa majú?

pěsmu sad drugu, a iza dopěvane vsaki put nastalo bi šaptavo světovanje, koju da mi pěsmu pěvaju sad; i bilo im je za čudo, da čim su izpěvale koju, ona već i napisana bila. Kad je htělo da se smrkne i da se razidjemo, pokloni mi stari tkalac rukopis pěsme o Biogradu. Kad ja sutradan da podjem u crkvu, ugledaše me popi kartaši (cělu se noć kartali), te me zapitaše, kako mi srěća poslužila? Kad zaočiše, čudo ih prěuzelo. Uputiše me u Čatar, dćerku duhovnu Velike Narde, ne bi li tamo čto našao. Pošad u Čatar i tamo našad, kako ni sumnjao nîsam, naidjem tuj na někoga djaka, gotovâ jur prěći iz Latinskih u školu mudrijašku. Zametnem s njim razgovor, hlapac mi se sviknuo, te ga stanem nagovarat, čim je on rodjeni Hrvat, da po vrěmenu i u svoje doba svojemu se narodu smiluje, čtogod napiše, i zanj čtogod učini, čim je tako zapušten i žalostan. Mi baš u najlěpšem razgovoru, kad al preda me visok pandur, kdě mi veli, da dodjem k gospodinu nadzorniku (onomu, s kojim sam se častio u Nardi). Taj me tako dočekà, da se ja vuhlosti njegovoj ni domislit ne mogah. Pokazav mi svoje gospodarstvo, dětcu te napokon i ženu, bolujuću i ležeću, prisědemo k stolu, te tuj ti on stane svoje zamke razapinjati. Rečè, porazpitav prě za kděkoje stvari u Hrvatskoj »da ima u susědstvu gospodin, koji rado Slovinske stvari razbire, mislim da i jest Slovak, i taj, čim sam mu za vas spomenuo i vas malko opisao, živo je poželio s vami se upoznati i od vas doznati, kako je i čto je s Turopoljcî i s tim Josipovićem itd. er mi do duše o tom i u naših novinah čitamo, ali se u to ne možemo tako pouzdat, kako u čověka one strane i ruke. Moja je gospoja, kako vidite, bolestna, po poldne ja dam upregnuti, te onoga fizika dovesti, s kojim ste něki dan u Nardi se upoznao, te vas može tom prilikom moj kočiaš k tomu gospodinu odvesti. Kućica mu je na putu, vi unidjite i recite, da sam vas ja k njemu poslao, i odistâ, on vas dobro prîme i dragomu bude, da vas vidi i s vami se porazgovori.« Tako i bilo. János upregnuo, ja na kola, te goni dok ne doždeneš prěd Slovakova (?) vrata. Istom mi tamo, sidjem i ulězem, a kočijaš dalje. Čim ja u vežu t. j. kuhinju (er se uprav s puta, kako i u seljačkih kućah, u nju dopire), a to se žeravica žari, klade i ugarci razhitani, kotli i lonci kojekud razbrkani itd. tako da sam ja viděti mogao, da se u toj kućici obavila něka poveća čast. Unišad u izbu, u lagašnom lětnom haljincu, s torbicom o ramenu, ugledam ja svojih od prilike 15 Magjarskih gostov, te zasluhnem njihov *gyakorlás*. Ne zanm, tko nas je veće ostao iznebušen, ili ja, koji u tom běsnom žamoru Magjarskom baš nisam oslutiti mogao toga tihoga Slavofila, tim manje, čto mi se nitko ni gospodarom kuće objavio nije (to se zna u Magjarskoj csárdi) ili oni, kojim se ja ne vidjah biti čověkom, o kom bi se čto reći ili na kôm čtogod opisivati moglo, a još manje od njeg' zazirati. Ponudiše mi voća, grozdja, posrkao sam kavu, te onda zametnu razgovor ili bolje propit. — Jelte, gospodine, kako smo čuli, vi skupljate pěsme? — Istina, gospodo. — Ali vi to ne činite javno. — Javno, gospodo moja. — Vi se skrijete za kakav zid, za kakav plot, za kakvo drvo, te tako napišete, da vas nitko ni vidio nije? — A za čto da se krijem? Ne činim kakvo zlo. Ta vsi narodi svoje pěsme skupljaju. Kděkad još i onomu, koji mi pově pěsmu, čtogod i podam: dětetu paprenjak, snahi ili děvojci rubčac, junaku platim vino itd. — Pak kakvih ste vi to pěsam nabrao? — Vsakojakih, kako ih već narod ima i pěva: ima ih porugljivih, ima šaljivih

i ljubavnih, ima i pripovědak i spomena o Zrinjskom, o Rákóczu, o Nadaždu, o Karloviću, opisuju se ratovi Turski i tolika obsědanja Beča, Budima, Biograda itd. Kad gospoda viděla, da mi s te strane ne mogu na rep stati, onda se jedan iza drugog podignu sa stola, okupe me i obkole me, te stanu razgovor na politiku navoditi, i opitaju me odistâ za onu silnu kukavicu, za mejdandžiju Turopoljskoga, za Josipovića. Čim sam znao, da za njega uprašan budem, to sam već putem kolačić uměsio krhak i dobro izpečen. Nu Magjarskoj se gospodi prividělo, kao da je u njem otrova. Vse to bližje na mene napru, vse to življe me stisnu, strěle vse to gušće na me odapnu, nu srdca kresnâ i živâ, uma previjatnâ, ćudi premamljive, usrěd tolike trěske i rogobora takvog' ipak sam ih odgovorî sgodnî, kratkî i strělovitî napokon utažio, umirio i mal da ne smirio. Kad se valovi slegli, ter iza vihra i bibavice nastala tišina, zametnem sad s ovim sad s onim, kako je koji pristupao, razgovore krotke i pomirljive, nu ipak im reknem na razstanku: »Ovako li s Hrvatî budete postupat kako i dosad, našega prava ne priznavat, Magjarski jezik nametavat: to i ne sumnjajte, da se do koje godine krvavo ne pokoljemo (kako se i jesmo). Okante se politike Pesti-Hirlapa — (Kosuthovoga lista) . . . Na to oni: »A mi smo vsi Pešti-Hirlapisti.«« — »Tim gorje po vas, reku, nego gledajte da poprimite onu, čto vam ju glasi Buda-Pesti-Hiradó.« Jedva ja to izgovorio, al se izturi jedan čověk mirniji i plemenitiji, te mi se odjavi: »Pravo govorite, gospodine, i ja sam te misli, i ja držim taj list (izname iz džepa te mi ga pokaže).« Gospodi se pokloniv i na vrata izašad kad al eto ga za mnom, toga mirovitijega člana běsnoga družtva, te mi rečè glasom umilnim i prijaznim: »Oprostite, gospodine, nam něki ljudi dokazali, da vi narod bunite, od svoje ga zemlje odvraćete i nemir zamećete, ali smo se uvěrili, da ste vi čověk (i tuj me obasuo velikimi pohvalami) . . . nu vas molimo, da vi vaše pěsme skupljate, ali u naš narod ne dirate itd.« Rekoh mu: »Hvala vam na vašoj dobrotivoj opomeni i na vašem priznanju, ali ja s prostim narodom nikad politike ne zaděvam, a još manje da ga bunim; med izobraženî svoje misli ne tajim, kako je evo malo prvo ni prěd vami zatajio nîsam; nu ako vi i u napredak u Hrvatska sela mislite posilat Magjarske pope i učitelje, te narod odvraćat od krvi i jezika svôga, to se narod i sam pobuni, niti mu trěba mene izčekivat itd.« Tako se s tim uljudnim čověkom razstav (a bila su dva pandura spremna, da me vode u vármegyu) prědjem cestu te udarim stazicom uprěk one kućice, te se stanem izpinjati na něko brdačce. Zadubem se u misli nad tim čto je to bilo, te mi se duša tihim grohotom smîjala. Na glavici zagledaju me pastiri, pristupe ter me požalostivo ukore: »Gospodine, va Velikoj Nardi ste bil, a va našoj Maloj Nardi niste bil!« — »»Ter vaša Mala Narda nit ne zna jačit.«« — »Zna, gospodine, zna« i za koji čas prikupi se još i veće pastirov, obkole me i pěvaju, a ja pišem. Dok mi tako dětca pěvaju i meni se raduju, al' eto mojega fizika, kojemu je pod silu bilo razumět Hrvatsku sdravicu. Taj čověk možebit cěloga puta, čto ga János vozio, blaženo snio, kako me panduri svezali i pod stražom vode; provozeć se mimo onoga csárdaškoga praetoriuma od čuda se prene, kdě me zagledà onkraj puta na glavici, te mi još pastiri, lěpo na paši, pěsme pěvaju. Ako sam ikada svojega věka čto nezlobnâ i milosrdâ vidio, to biahu ti pastiri iz Male Narde. Prihvate me za ruku, te me odvedu u svoje selce, veseli na srdcu, kao da su čitavomu

selu veselje i uslugu učinili. Čim se o meni po onih stranah dobar glas raznesao, to někakvo Magjarsko ubogarče, u selu se priženivše, čim je o mojem prihodu dočulo, svoju kravicu pomuzlo, mlěko svarilo, těsta nadrobilo i lěpo u sred sela preda me izneslo da pojedem. Čudno li je siromaštvo! iz vana, da ti se ga mili i da ga ne mož' pogledati bez muke, a na duši puno lěpote i milosti! Taj siromah čověk uz tudji hlěv svojemu živinčetu, jedino bogatstvo, iz šiblja pleter opleo i taj ga od nepogode i zlâ vremena branio i ohranjivao. Svrnuv někom prilikom opet u Veliku Nárdu zatečem tamo u plovana dva kopnoměra iz onoga Magjarskoga družtva, a jedan njih biaše sin glasovitoga književnika Mártona, čtono je sastavio slovnik i slovnicu Magjarskoga jezika i kroz toliko godin u Beču ga na visokih školah učio. Ne biahu još povse doužinali, prisědem, te se zapoděo razgovor o mnogočem, te napokon i o rodu g. Mártona, někom slastičaru Bečkom, kojega bublice ja prěhvalit ne mogao. Rěč po rěč, kap o kap, nas dvoje vse to bolji prijatelji, te napokon ne htědè inako, nego da me poveze u Rohunac, i tamo da mi pokaže ženu, dětcu, svojega tasta itd. Tamo se g. Márton postarao, da večer čto ugodnije provedem; molio me, da mu koju Hrvatsku zapěvam, koju on uz fortepiano izpratio, a iza večere, kdě se upoznah s njegovom čeljadju, uvedè u ložnicu uprav gospodsku. Sutradan razgledavše i prošetavše vàs Rohunac odvedè me u Magjarsku čtivnicu, k svojemu tastu itd., te tako ja prisudjenu, ili bar namišljenu tamnicu zaměnih gospodskim dočekom u Bátyánskom gradu. Ne mogu dosta zahvalit g. Mártonu na prěvelikoj uljudnosti njegovoj.

XV. Nu je bila druga s ovom, koju sad izpričati mislim. Kod Luke Reiznera, plovana Ketheljskoga, ugodne sam danke proživio i s milî se gostî za njegovim stolom upoznao. Nu jednom šteta donesè k njemu něko orudje popovsko, koje imalo je pomagjarit obližje něko selo Hrvatsko, a baš mu imena ne znam. Taj me nesrětni pop stadè nagovarat, da odem i u njegovo selo, ne daleko od Kethelja, možebit da i tamo čto nadjem. Lagko me je bilo nagovorit, čim sam za tim poslom i hodio. Kad ja u to selo, a to vsako na me zja, kao da sam strašilo kakvo. Čitavo selo govori Hrvatski, nu se nitko k Hrvatstvu ne priznaje: a kad sam zamolio něke snahe i děvojke, da mi izpěvaju il' izpovîju koju pěsmu, kako su mi u tolikih selih i druge učinile, stanu mi se uprav u brk smîjati. Ili ja s ove ili s one: ničta ne opravih. Kad se smrklo, ja k učitelju, povečeramo něčto, te se dadoh na pokoj, ne bude li nepokoj.

Prenem se iza prvoga sna, čujem buku, viku, natucaju po mojih oknih, kunu i doslušam vse takve stvari, kojim smo vikli u pijanih ljudij, samo čto okna prasnula nisu. Doleti poslě učitelj te mi dokaže, da na me navaljuju, da na kućna vrata napiru, i da su radi silom provalit. Ja mu prěporučim, da ih dobro prěgradi, ne bi li, kad vide, da ne mogu unutar, krenuli dalje. Kad al' vraga: pučè puška, pučè i druga, ne znam nije l' i treća, i ne mogu tajit: strah me obuzeo. Bez oružja sam bio, poběći ne mogu, a prěgovarati se nije mi po ćudi; upućivati ljude vsakako ne trězne, a k tomu vrlovite i srdovite, bez koristi; er Magjara ne uputî da je bog zna koliko trězan, a kamo li pijanâ ili bar natrušenâ. Pomislim, ako provale, na zlo smo udarili ja i učitelj; i

bila mi je muka, kdě vidim, da je s mene neprilike dopao. Uzeo se on napokon s njimi dogovarat, a ja ni mičuć ni dišuć osluhivat, ne bude li kakve spasi iz te nevolje. Žamor vse to veći i bog ti ga sám zna, po čem se utišao i ti zlosrětni ljudi odmakli.

Sutradan, dok ja u izbi něčto prěpisivao, al' eto u dvorište něki mesar, možebit vojvoda sinotnje junačke čete, posadi se na tronog, te stane propitkivat, kdě sam ja, čto me je doneslo, čto ja dělam itd. Kad se ja pojavio, uzeo po svoju prostačku trěskat i gromotat, ružit i prětit, te mi dokazivat, kakve bi strahote trěbalo sa mnom učinit, te na koji način iz sela propudit. Uprav bi čtiocu dogrdio, da ga stanem zakadjivat tim mesarskim miloduhom magjarskim. Obvonjali smo to milinje do sitâ, nije tomu ni davno, a i sad nam je k njemu pridahnut, ne samo, kad službene novine uzčitamo, nego i uz prilike, kojih ni spominjat dobro nije. Magjaron ostaje povsud onaj gnjusni, izdajnički, a uza to i ponajveć glupi smrdljivac, ili je nikao ovkraj ili onkraj Drave, s tom ipak razlikom, da onokrajni, ako se i jest odrekao krvi i jezika svôga, bar svoju zemlju zagovara, čim je ovokrajni istu domovinu svoju, koja ga rodila, koja ga nosi i hrani, zametnuo i pod njom rovati stao.

Popoldne, čim se ja na put spremio i k selskomu hataru prispîo, nadjem tamo starca, il' suludastâ (kako mi kazivahu) il' podgovorenâ, koji me tamo očekivao; pušku na me naperio i opalio, ali mu ne sastavila; te ja sretno promakoh i na životu ostah. Vsa je prilika pomislit, da je taj cěli posal s tim starcem bila komedija, ne bi li me uplašili i od putovanja kroz Hrvatska sela odvratili.

XVI. Čto sam do sad pripovědao, to su s veće česti vse dogodjaji godine 1846, ter iz županij Šopronske i Želězne. Jesen zahladila, ter iza četirih měsecij putovanja vratim se prěko Laxenburga u Beč. Bio sam zadovoljan s onim, čto sam pokupio, nu me je bolělo, da taj put županije Mošonjske nisam obići mogao. Prispěv u Beč pohodim něke naše književnike, koji se tomu, čto ja skupih, velmi obradovaše i na izdavanje tih pěsam ponutkaše. Starcu Vuku i s toga milo je bilo sa mnom se o tih pěsmah i o tih ljudih razgovarat, er je rado slušao, kdě mi jezik, kao po někom čudu, povse udario po njihovu, a pokojnik kao filolog rado je prihvatao razlike, čto ih je u našem govoru južnom. Godine 1847. boravio sam uz Ruskoga generala Čertkova u Lindewiese i u Mlětcih, te mi se vrěme za putovanje po Mošonju omaklo. Nu godine 1848e, kad se ja iz Beča spremao nazad u domovinu, pomislim, ne bi li se mogla dva posla u jedno obavit, te prilikom povratka palětkovat i ono pěsam, čto me je moglo prěklani ominut, po Mošonjskih stranah pokupit. Nije stvar povse tako izpala, kako sam namislio, nu sam rad ob onom, čto me je zaprěčilo i preugodno pěšno putovanje (meni mal da ne još i danas najsladje) omětalo, u suslědnoj glavizni progovorit. Nemirna vrěmena nije moglo drugako ni biti.

XVII. Pošad iz Beča, da se u Hrvate vratim, poprimio sam put kroz Ugre, te zalězao u strane Mošonjske župe. Obišad několiko sel stignem i u Novo Selo. Tuj se něčto dogodî, čto mi je zlim plodom urodilo, a moglo me i života státi. Unišad u krčmu Novoselsku zapoděnem tu razgovor s někimi dobrî i počtenî ljudî, Hrvatî; te kako je vrěme tad nemirno bilo (prvoga mě-

seca iza Bečke bune) to su oni razpitivali za ovo za ono, kako je u Beču, kako na Hrvatih itd. a ja im odgovarao, kako čověk, komu je prah zadahnuo, koji o nastajućoj vojni ne sumnjao, a Magjaru nikad prijatelj ne bio; pripovědao im, kako se u nas vse na rat spravlja, naboji (ili fišeci) pripripravljaju, vojnici upisuju i oružju svicaju itd. te da je sva prilika, da ćemo ovaj put Magjarom gaće podpalit. Uz ove rěči pojavio se na vrata něki gušavac, te čim ga ugledali, oni mi drugi mignuli, da pred njim ne govorim, nu je po moju nesgodu ove zadnje rěči jur bio prihvatio. Čim se razgovor s njegovâ prihoda dotrgao, to mi gúšo bude kivan i čekao priliku, da mi napari. Ta mu se valjda do skorâ i namakla, er čim ja koji dan poslě u Mošonju uz kavu prisîo, eto u kavanu cafa, koji me odvedè pred poglavare. Oko njih se tuj skupilo mlade Magjarije, te je tuj nastao huk i urnebes, navalilo na me da pita, da prometne i progleda, te napokon da me i svuče. Progledavše moja pisma i ničega ne našadše, čto bi zlo o meni svědočilo, nit' imajuće ičega, čim da me okrive, do ono několiko rěčij, čto im gušavac prinesô: ipak me daše pod stražu, dva pandura s nabijenî puškami uza me, te pod njihovom pratnjom u Stari Grad *(Ungarisch-Altenburg)* župnomu sudu. Tu me u prvi mah bacili u čitavi kup uznikov, nu za koji čas odonud me iznelo i pridružilo k dostojnû drugu.

XVIII. Taj dostojni drug bio Němac, Požunske župe, tatina koji, kako mi i sám pripovědao, svojega mal da ne cěloga života ničta nego krao. Kraduć obišao čitavo carstvo, gornje Vlahe (Italiu) i veći děl sadanje Pruske i Němačkih zemalj, te mi se mogao pravom pohvalit, rekuć: »*Ich bin schon viel in der Welt herumgestiefelt*«. O svojoj věštini mi rečè: »*Schauen', ich bin ein Mordkerl, kaum bin ich paar Stunden in einer Stadt, und gleich brauchens etliche Panduren mehr*«. To se zna, da mi je on vse to obilatî primĕrî iz svojega života potvrdio. O njegovoj mudrosti ne trĕba ni sumnjati, er mi rečè, da je mnogo krao a malo tamnovao, nu ga ovaj put okovalo u tvrdo gvozdje. Da može i bolje krasti, vodao po světu i něku ženetinu, koja mu pomagala. I tu je uhvatilo i priprlo, te ju naměstilo u istom uzahnom hodniku, u kojem i mi tamnovasmo, a klět joj biaše čelò nas. Obrh vsake kléti biaše nad vratcî gvozdena rešetka, i kroza nju on njoj na uzici vsaki dan dohitavaše, čto bi kděkad, pileć po gradu drva, budi zaslužio budi mimogredom ukrao. Od mene htîo doznati, čto sam já skrivio, pak kad mu se ja na izpověd ne dao, htědè čto grdnoga, čtogod krupnoga o meni posumnět, nu mu ne dadè čto na meni gvozdja ne biaše, a za drugo, rečè: »*Sie haben kein Aussehen darnach.*« Sad sam znao, da nîsam za veliko stvoren. Pored vsega toga lěpo me světovà: »*Nur laugnen, nix eing'stehn.*«

XIX. Osim toga lěpoga družtva bilo je u toj tamnici još i drugih ugodnostij, kojih mi se je u kratko doděsti. Da je tamnica kuća neobična, to znamo, ali kakve su tamnice po Ugrih, toga možebit vsatko ne zna; nu čim je poznato, da je Ugrska zemlja u mnogom te mnogom zaostala, to se je vsakomu lagko domislit, kakvi su joj ti ex offo strahotni i rugotni stanovi, t. j. tamni, vlažni, gnjusni, smrdljivi, bez větra i sunca, bez stola i stolca, bez postelje i naslona, bez umivala i bez ručnika, te bez ičega, čemu ljudi u kući navikli. Vrč vode, to je najveće bogatstvo te žalostne uze. Drugoga vrča ni spomenut ne směm. Četiri brvna na četirih kolcih: na tom lezi, na tom počivaj. Drvo

je golo, niti je čega da podastreš niti se čim da pokriješ. Na takvoj tužnoj nepostelji kroz deset dan ja nikad sna uhvatit ne mogao, ne spominjuć toga, da su mi gvozdja onoga lotra, čim bi se krenuo, zašklocala i san mi razbijala, ako ga je kada, za koji časak, biti moglo. S toga nesna tako sam oslabio, da me je trĕbalo podupirat, kad smo se išli zračit na dvorište. Něki Hrvatski uznik, u tom me družtvu viděv i o meni doznav, da sam iz Hrvatske, premda sam sužanj bio kako i on, i onaj tužni kruh io koji i on, meni se dodjè poklonit i službu ponudjat. Kad se ja, vse onako jadan kako sam bio, na tu njegovu ponudu malko osměhnuo i na njoj se zahvaljivao, čim se ja ničemu ne domišljah, čto bi on meni učiniti mogao, uzè on mene nutkati, da, čim se već vsega zaričem, barem ono vino, čto mi ga on donesti misli, ne odbijem. To se zna, da ni uza to nîsam pristati mogao, er mi je bilo věrovatnije, da ga kdě silom ne otme, nego u koga izprosi. Taj čověk, u kôga se još tako živo ohranila milost k plemenikom svojim, dopao tamnice radi ubojstva. Bavio se i od toga živio, čto je kúplju (robu) kriomice prěnosio, te je imao u tom poslu ortaka, koji, kad je došlo do diobe dobitka, osvoiiv nepravedan děl, umačè. Ovaj ljut, vržè se za njim kamenom, zadědè ga na zlû městu, te mu ortak ostao mrtav. U toga čověka bilo ne samo milosti, kako već rekoh, nego i podnosa narodnoga. Čuo sam ga jednom, kdě je govorio drugovom tamničarskim: »Mislite vi, da je on (mene misleć) kako ste i vi? Viděste li, kako ga pozdravlja veliki biležnik, kad prohodi dvorom? a nas vragutoga da bi jednim samo okom pogledat!«

XX. Još jednu o tom, kako je sladko boravit u tamnici. Nîsam napomenuo hrane. Koliko se opominjem, hranilo nas je najveć lećom, donesenom na nečistoj crepulji někoj, u kôj ni smoka ni soli, nu kao da je drobnim pěskom podasuta. Mesa nikada. Nije mi kruh na pameti. Valjda ga nikad ni okusio nisam, er sam i izvan zatvora slab kruhojedja. Ali da mi se u tamnicu bog zna koje plemenito jestivo doneslo, okusit ga ne mogah: er sam bio od tako dugâ nesna povse onemogao i omlitavio. Čto bi tuj bila zavrědila sdělica dobre juhe, da je koga bilo, da mi ju poda! Danju sam čitao, nu velikom mukom i naporom očiu: tamnica tamna. O svěći u večer ni pomislit. Čitao sam i mozgom upirao na pisma s. Pavla, Küzmičevâ prěvoda, čto mi ga dao kapelan Pandrofski. Poslě iza pročitanoga Pavla zaprosih našega popa tamničarskoga, da mi poda dvě knjige s. Augustina: *De gratia* i *Contra Manichaeos*. Iz ove poslědnje uviděh, da je taj svetac vrlo ostrouman i dosětljiv, i da se umě prěgovarat, kako jedva koji drugi; a iz one prvanje uvěrih se, da je taj sveti i toliko světli crkovni otac ostrouman čak do one najskrajnje ludosti, ili da barem, čitajuć ga, poludět možeš: toliko je stvar zamakla od razuma pravâ i sdravâ. Čto ga vrědi prosta blagověst prema tim hitlenim i učenim lukavštinam! I onako trudnâ i iztomljenâ takvo me naporito čitanje još većma oborilo. To je bila moja duhovna hrana iz knjige za mojega prvotnoga tamnovanja, nu me nije ominula ni ona iz ustiu, t. j. bilo mi je u nedělju ići na propověd. Stojim u sréd onoga stadačca vse samih pobožničkih ljudij, te slušam popa, kdě velikim uzklikom veli: »*ihr, die ihr so gerne die Hand nach fremden Gute ausstreket itd.*« Mogu reći, takve propovědi do onda ne čuh, i ućutih živo, u koje sam nedostojno družtvo dospîo.

XXI. Prosio sam několiko put našega popa, da izprosi u gospode drugu koju klět za me, i da bude u njoj na čem bi zaspati mogao, er da mi nije uzmožno na golû drvetu zadrěmat; da su me sile povse ostavile, i da se jedva dižem i mičem. Ne věm, po njegovom li nastojanju ili kako, nu eto na jednom radostnâ glasa, da se imam odonud prěselit. Otvore mi izbu povse pristojnu, u njoj pòstelj s slamnjačom, s podstíračem, plahtom i pokrivačem, jasnu s visokim oknom, čistu i suhu i koječim snabdivenu. Rečè mi pandur, čto me uvodio, da je to baš lěpa izba. Rekoh mu šaleć se: »dəj mi ključ od nje, bude još lěpša.« Razumio me, te se malko nasměšio. U toj izbi, tik do sborišta župe, bilo mi je sudjeno doživět dan, koji ide med najzadovoljnije, najveselije i najbadrije cělog' mi života. Čega drugi ljudi očnit ne umědu, i čemu se možebit kdětko i nasmije, tomu poznaje cěnu nebogi tamničar, koji deset dan, ali da bi ikakvâ sna, zahvatit ne mogao. Iza toga rajskoga počitka, čto sam ga imao na dobroj postelji, bio sam onaj dan zatim rad božjemu suncu, toliko dan nevidjenû; veselio se vsakomu stvoru, koji mi se oku nakmaknuo, i dobra mu htîo; vsaka mi žilica igrala i srdce se smîjalo; te sam ocutio život pun, radostan i slastan. Bože, i danas ti hvala na tom danu! Priskočilo i ufanje te moju radost umnožilo, ufanje svobodice mile ako i siromašne, er odpoklè god živim, vasda sam bio siromah, a sad pod starost najveći. U toj novoj tamnici ili pače světnici[9] često k meni dohodio g. Pintér, draga duša i plemenito srdce, službenik župe Mošonjske. Taj me hrabrio i badrio, te čim nikakvih novin čitao niti ičesa doznavao nisam, to mi je on kděkad donosio glasove i pripovědao čto kud biva i kako iznovice Bečani se bune itd. Donosio mi i knjig, a uz bezposlicu, nehod i čamež čitanje budi koje knjige puno me sladilo i moju mi nevolju iz pameti odbijalo. Spominjem se, da mi je donesô i slovnik političkih naukov od Rottecka i Welckera, koji su onda vsačije ruke premetavale te sam i ja željno po njem prěbirao. Pohodio me jednom i g. Kroner, prvi podžupan, te već po tom, čto je k meni u zatvor došao, srdce mi podvigao, da i ne spominjem umirljive i blage mu rěči i dobrâ njegovâ lica. Spomenuo mi Metela Ožegovića, s kojim se od sabora Požunskoga dobro poznavao, i koji mu radi mene iz Požuna i pisao. Iste pralje, sužnjice i družice moje, kao da su mi ugoditi htěle, er se tanahne košulje moje bělile kako sněg, te mi gospoda pronesli, da sam labud Hrvatski.

XXII. Nu mi je do skorâ nastala velika žalost: navěstili mi, da mi je sud za koji dan. Ta misao sada velmi me je uznemirila i bučilo mi je po glavi dan i noć; ne s toga, kao da na me ima bog zna kako tegotnâ svědočanstva, nego s toga, er si ja mišljah sudnicu nagnjetenu mlade te běsne čeljadi Magjarske, kako je i u Mošonju bilo, a u oči narodne běsnote Magjarske nikakva pravednost běla ne ostà, nego ju mute dok ju dobro ne uzmute, dok i najveći pravednik ne bude kalan i nečist. Magjarska, osobito mladja, světina ne zna drugoga suda, nego onaj Žudijski: propni ga. A i s toga mi je bila misao mučna, čto sam dočuo, da su našli Hrvatov, koji su voljni i gotovi prisegnut ter na me izreći. Duboko mi tuga srdcem pronirala promislivšû, da oni, koje sam tako milovao, i koji do sad vsa srěća i razkoš mojega puta biahu, da ti

[9] Česi izbu baš i zovu *světnicom*.

sad na me ustanu i k mojoj propasti dopomognu, i da se tako za tolike njih zatare i zaguši ono malo dobrâ sěmena, čto im ja u duše zasadio; er ako i jesam samo pěsme kupio, itako opet propustio nîsam ono im na dušu klasti, čega se hoće narodu u narodnom bitku svojem tako zapuštenû i zanemarenû. Nu kad me na sud dozvalo i ja u sudnicu stupio te vidio, da u toj velikoj stanici nikoga ne ima do sudca i sudišta, t. j. do deset koliko li prisežnikov sudbenog stola i podpune tišine, odmah se umirih i ovedrih. Ne znam nikad, čto me je prvoga suda zapitalo, čto li sam na to odgovorio, ele mi reku iza někojega časa, da izidjem iz sudnice. Kad ja van, a to iza mene u sudbenom zasědu velika svar i uzbuna iza one velike tišine, čto je malo prě bila. Stigne k meni, koji čas iz toga, g. Pintér, koji se već danas mojoj svobodi nadao, te mi rečè i još zaprosì me glasom pravoga prijateljstva, da se potrpim samo još za osam dan, er da podje několiko njih u Novo Selo, tamo da propitaju, i onda istom da mi sude.

XXIII. Te rěči, koje me imale ukrěpit i odstrašit, u velik me strah i zlovolju pogruziše. Naumih ničta ne jesti, ne bi li me glad skončao, i kroz četiri dana odistâ ničesa ne okusih. Postadoh malodušan i plačan, te napisah olovcem na koricu mojega Küzmiča (N. zavět) ovako od prilike: »Oh Zrinjski et Jurišić, fortissimi Croatarum, patroni et defensores harum regionum, adeste mihi pauperi!« Kako se vidi, htîo sam poludět. Dohodio k meni i glavar pandurski, te me uzeo nagovarat da jedem, i još tim razgovarat, da se ne plašim odaslanikov u Novo Selo, er da ima med njimi »*auch ein Kroat*« i taj da me bude branit i zagovarat. Kad me ni tim nagnati ne mogao, da čto pojedem, poslà svoju gospoju, ne bi li me ona pregnula i s mojom odlukom razkrstila. To čeljade, čim k meni pristupilo, uzelo po izbi skakutat, rukama pleskat, smîjati se i na veselje me nutkat, obećavši na koncu: »*wert ich ihnen palacsinken machen.*« I te njezine palačinke, ako je i stidno reći, mene prěmamiše, i vsim je bila radost, da sam opet počeo jesti. Sam bi sebe ponizio, ne rekuć, da nije jestivo po sebi toliko na meni uzmoglo, koliko srdačna prostota te žene i prilog te nastojanje něke gospode u župi oko mene i moje svobode. Koji dan poslě doneslo mi oglas o prěkom sudu na jeziku Němačkom, da ga prèvedem na Hrvatski. Ne znam je li donle župa ikad na tom jeziku čto oglasivala, nu meni je bilo drago baviti se mojim jezikom, bud se i takve žalosti ticalo, kakva je prěki sud; a bilo mi je drago i s toga, da moji onudanji suplemenici osim molitve i čto drugo na svôm jeziku čuju. Nu najveću je radost s toga ocutio moj jelonoša, onaj nehotički ubojica ortaka svòga, kôga već spomenuh. Taj, čim je dočuo, da mi župa takvo dělo pověrila, odmah uvěravat me uzè: da je to dobro, da se jur ičega plašit ne imam, i da se uze za koji dan osvodobim. I odistâ nije zlo proricao.

XXIV. Koji dan iza toga, kako se odaslanici iz Novoga Sela povratili, svědoci se našli i prisegli; otvori se sud te mene drugi put prěd sud. Na sudu vse kako i prvi put, sam čto sam ugledao Hrvate svědoke iz Novoga Sela, oděvene u svoje narodno odělo, u modre hlače i modre dolmane s modrikastî vrvcami, a uza nje i onoga pokrpanoga gušavca kao glavnoga svědoka. U začelju Kroner. Upità me: »*Nun was haben Sie in Neudorf gesprochen?*« Na taj upros na srdcu mi odlagnulo, er sam bio istovit, da oni o drugom kojem

razgovoru mojem do onoga u Novom Selu ničta ne znaju; a bilo je i takve prilike za mojega stranovanja, kdě sam koju i življu propustio nego biaše ona iz Novoga Sela. Kad ja sudu odrekao, da sam ono govorio, čto su novine pisale i čto sam čuo od prihodnikov Hrvatskih u Beču, onda se pojavi onaj gušavac, koji moje Němačko pravdanje razumio, te rečè po Hrvatski: »Vi ste rekli, da ćedu Hrvati Magjarom gaće podpalit.« Na to se ja otresem te mu rečem: »Ti kukavče jedan ni ne znaš, čto je to *gaće podpalit*? To se veli samo onda, kad se misli reći, da tuj ne bude pravoga boja ni krvi nego samo pustoga pucanja i strašenja itd.« Ozvà se glas jednoga prisědnikov: mit mondta (čto je rekao)? Drugi mu prisědnik to iztumači, te se gospoda smiriše. Tad ga rečè drugi něki svědok; »on je rekal, da je Harrachove sine učil.« Odrečè mu taj isti prisědnik tumač (kako se vidi, Hrvat, nu žalim, čto mu imena ne znam): »Pak ča je za to ako je koga učil? to nî nikakvo zlo.« Kad svědokom zubi otupěli, a recimo pravo, nisu jako ostri ni bili, er su me ljudi očevidno štedili, tad ih uzè brusit něki prisědnik, mal čověčac, ljutica vragodan, taj uzè zanovětat te rečè (Němački jezîk povse po Magjarski izgovarajuć): »*Schauen Sie, diese Lieder hätten Sie auch in Wien sammeln können; Sie hätten ruhig bei Ihrem Schreibtisch und an ihre Bekannten, an die Lehrer und Geistlichen schreiben können, und diese hätten ihnen die Lieder geschikt.*« Nije mi trěbalo toga obilato oprovrgavat, er su mal da ne vsi prisědnici glavom kimali, da to ne ide, i svědočiti, da se to tim putem ovršiti ne da. Drugi zanovět (od istoga): »*Schauen Sie, wir haben gehört, Sie haben Geld unter die Leute ausgetheilt, das ist eine gefährliche Sache, mit Geld kann man viel Böses anstiften.*« Na to sam odgovorio, da ti moji darovi nikada ni do pol forinta dopirali nîsu, a da je vsakomu priznat, da trěba onoga ili napojit ili mu čto podat, koji vrěme gubi i pěsme kazuje, čim bi mogao čtogod koristnijega dělat; zato sam, reku, takve darove podavao samo u težatni dan. I opet zanovět: »*Aber Sie haben den Leuten gesagt, eine Gemeinde möchte der andern kroatisch schreiben; das heist die Leute aufwiegeln und zum Ungehorsam verleiten.*« Kad mu ja odgovorio, da se to pravo občinam ne može uzeti i da ih to ide, i da tako i po drugih zemljah biva, a da se meni kao rodjenû Hrvatu to baš ne može za zlo primiti, čto bi ja rad da selo selu Hrvatski piše, er me na to već i krv vodi (čto su i prisědnici glavom posvědočili) ali se na to izdere moj ljutica, te srdit: »dehogy, *das muss man Ihnen sehr für übel nehmen, denn Sie stiften Unfrieden im Lande itd.*« Za vsega vrěmena toga prěgovaranja mili moj Pintér zamišljen i nokte grizuć hodao po sudnici gorě i dolě, ne znajuć, kako stvar izpane, te za mene u strahu, kad al meni reku da izidjem. Svědoci ostali. Iza někog' časa opet me prizovu, te Kroner da izreče *osud.* Dadè mi se malko na směh kad začuh njegov slavotno izrečeni *Sintemalen,* a mogao me glave stati. Poslě je tako někako sukao i zaprédao, da mi je već srdce prědalo, nu do skorâ něke veselije rěči probiju oblak, a iza oblaka ogranulo sunce: *frei.* Tad mi se srdce smirilo i prisělo. Iza izrečene moje svobode Kroner, malo prě lica sudačkoga, sad se zaodîo světlom prijazni ter me zapità, kud sam dalje naumio? Kad mu rekao, da sam rad obići još něka sela Mošonjska pak onda zaći i u župu Gjursku, kdě imaju dva sela Hrvatov, tad me uzè opominjat, da posao čto brže obavim, nu po Gjurskoj župi u sela da ne zahodim, er su tamo Magjari mnogo ljući nego u Mošonjskoj, te da bi mogao na novo dopasti tamnice i kojekakve neprilike.

XXV. Čìm ja iz sudbene stanice van, al gle priletě za mnom ona dobra duša, g. Pintér, obradovà se mojoj svobodi, ter me zazvà na oběd. Ja mu se zahvalih i tim izpričah, čto njihova sědnica još dugo potrva, čim sam ja željan i prěželjan druge hrane, nego je ona, čto se u tamnici jede. Tu mi zapriznà ter me zapità, nîsam li potrěban novca za put, da je on voljan u tom mi pomoći. Trěbalo mi je i tu odbiti te mu reći, da u Gjuru něčto me novca čeka, koji mi može do Zagreba doteći. Bilo mu je žao, čto me nije zadužiti mogao. Tuj se razstanem s tim pravim čověkom, kojemu ne znam, čto je dobrote i miline srdca, da sam ikdě vrstnikov nahodio.

Otidem poslě po moju torbu u pandurskog' glavara, zahvalim gospoji na nje palačinkah, te se tako razstanem s sudom, s tamnicom i sa župnom kućom Staroga Grada, iza punih 40 dan to težje to laglje uze. Unidjem u něku gostilnicu, kdě se baš nîsam častio, er je već mošnja bila na izmaku, a poslě u něku kavanu izvan grada. Dok sam bio u tamnici, plašilo me s Hrabovskim, koji ne znam koliko tisuć vojske na Hrvate povede i tamo vse razori i popali. U toj kavi dakako nisam nahodio nego Magjarskih i Nemačkih novin, te čim se u njih mnogo i krupno lagalo, bilo mi se domišljat i razbirat, čto bi moglo istina biti. Čim ja tako dubem i nagadjam, dočujem ob jednom, kdě se dvojica prěd kavanom Hrvatski razgovaraju, jedan Bunjevac, a jedan iz naše strane. Trgnem od novin te zaděnem s njimi razgovor, iz kojega i to razabrah, da je u njih zatvoren Hrvat, kojega misle sutra *ako bog da* občsit.[10] Kad im ja rekoh, da sam ja taj, kojega misle věšat, ostà zabun jedan i drugi, te se prěkidè razgovor i odoh. Kad ja poslě prěhitio torbu, da putujem put Mošonja, ne odmakoh, mislim, ni koje tisuće korakov, al sretnem Pintéra i još někoga drúga mu i prijatelja. Udarismo u kojekakve razgovore: o Hrvatih i Magjarih, o Poljacih, o Jelačiću itd. Za našega razgovora omilim ja i Pintérovû drúgu, ako ga nije već prvo Pintér obajao, te mi na razstanku silimice tisnù talir u dlan. Čuo sam da je poslě Pintér putovao po Hrvatih, on i još mu něki drug sa njim, te i za me razpitivao, nu se mi ne našli. Odistâ bih rad, prvo nego u jamu tonem, lice mu gledat, te reći mu: Hvala ti od srdca.

XXVI. Prěnoćiv u Mošonju stignem poslě u Hrvatsku Kemlju. Plovan me lěpo primio i kod njega sam prěspao, kad al u jutro, i mi pri kavi, stižè potěra za mnom, něki službenik, koji obišao i sudca i učitelja i čitavo selo, vsudaj razpitivao, čto sam činio i čto sam govorio, te je napokon hrupio i na popovska vrata. Pop ga umirio, te se u ime božje u župu povratio. A to je bilo tako. Iza mojega odpusta iz tamnice bila je župlja skupština, koju otvorio veliki župan Mošonjski, grof Zichy. Kad se u sědnici pročitalo, da su me pustili, tad ih Zichy prěkorio i pitao, kako su to učinit mogli? Ne znam tko me je zagovarao, ali sam dočuo, da su vrlo lěpo i mal da ne slavno o meni svědočili, tako, da je Zichy tim poplašen skupštini rekao: »Ako je on takvo čeljade, kako mi ga vi sad opisali, to ste ga tim manje propustit směli, er takvi ljudi vatru zameću itd.« te se je odlučilo, odmah poslati koga od župskih ljudij,

[10] Po N. Gradcu magjaroni raznesli i puni radosti pok. bisk Mojsesu (tadanjemu kanoniku) dokazivali, da jur visim.

koji da me na oko uzme. Kad sam vidio da mira ne imam, upustio sam od sabiranja pěsam, te se za to čtilac ne naměri niti na koju pěsmu iz Kemlje nit iz ikojega sela, čto je niže Kemlje u župi Mošonjskoj; nego sam udario cestom put Gjura, kdě mi Kroner rekao, da je na pošti za me pismo od Metela i něčto novca na put. Prosuli Hrvati Mošonjski po Beču, da sam ulovljen i zatvoren, te od njih dočuo i moj prijatelj, pokojni Andrija Brlić, pak je Metelu, tad još od sabora u Požunu boravećû, pismo napisao i moju mu nevoljicu objavio. Na to Metel ne samo Kroneru da je za me progovorio, nego i pomenuto pismo i novce u Gjur poslao. Iduć onom lěpom cestom put Gjura svrnem u něku krčmicu, punu Magjarskih hajošev ili ladjarev. Iz njih se jedan k meni priluči, te zametne sa mnom razgovor Hrvatski. Iza razgovora u velike prěd družinom pohvaliv me i uzvisiv odě i on i njegovi. Kad ja poslje u Gjur, al se odnekle ozivlje *éljen*. Razgledav okolo sebe umotrim one znance od kratkoga doba, one ladjare, kdě su zinuli te mi vrište éljen. Zahvaliv unidjem u grad i upravim korak uprav na poštu. Kad tamo, al pisma tobože ne ima. Zabrinuo se ja kako putovat, ako pisma te u pismu troška ne bude. Odem drzovito sám k prětincem poštarskim i nadjem moje pismo. Iznesav poštaru pod oči moj putni list i taj nadpis na pismu nije mu bilo kud nego dat mi za pravo i pismo prěpustit. Kad otvorim pismo, al u pismu pet forintij. S brige u brigu. Kako s pet forintij Zagreba se dokopat? Izišad iz pošte i susret něku dobru gradjanku Gjursku, Němicu, zapitam ju, da mi ukaže městance, kdě bi se moglo za malo novca čtogod pojesti. Iztihâ se posmîjavši rečě mi: »*Nicht mehr, mein Herr, schlechte Zeiten!*« te mi ukazà něku obližnju gostilničicu.

Zametnuv dalji put sad bim na Magjarska kola sîo sad na Němačka, sad opet hodao pěške, dok ne stigoh u Čakovac. Zagledav u njem obiležja dušmanske sile, kdě se, prem da još iz dalekâ, prikuplja i sprema (měseca lipnja) da udari na moju domovinu, ili da odbije, ako ju prětečemo, ne htědoh tuj noćit, nego podbrusim pete te se popaštim i pobrzim, da stignem u Varaždin. Kad sam došao do polovice Dravskoga mosta, tad sam istom oddahnuo, er sam čeloga puta od Gjura pak vse do Drave mnogo trpio od sumnjivosti i dosadljivosti krčmarov i selskih sudac Magjarskih. Jedan ovih za mnom se zatekô i ubit me htio, čto Magjarski ne uměm. Kad ja na most, al ga već Brodjani straže, a kad im rekoh, da sam bio u sužanjstvu Magjarskom, a oni na me: »Ded' kazuj.« Ne znam već koliko je mrvic toga kazivanja Brodjane dopasti moglo od čověka putem trudnâ i sanjivâ; nu sada, životom trudan, evo sam izpripovědao i tamnicu i putovanje moje po Hrvatskih stranah obilato, koliko mi ikad pamet smogla, věrno, u koliko me prěvarila nije. Ako je čto sgrěšeno, nije s moje volje, nego sa starosti i neuměti moje. Zato prosti, i moju knjižicu, bud i nepročtivenu, u dobro městance shrani, er čega se tebi, čto si možebit nehajljiv, sada čtiti ne će, za tim pozdnije tvoj unuk pohlepi. Er komu da mogu ne biti na srdcu stari naši izseljenici Hrvatski, kojih guja tudjinstva obvila, te kojih subdina mrakom se obkrila.

(Pretiskano iz knjige: »Jačke ili narodne pěsme prostoga i neprostoga puka po župah Šopronjskoj, Mošonjskoj i Željeznoj na Ugrih«, Zagreb 1871.)

Medju ugarskimi Hrvati.

PUTOPISNA CRTA

Franjo Kuhač

Bio sam neko vrieme boležljiv, pa mi rekoše liečnici, da idem kamo u kupelj il da barem promienim zrak. Prvi savjet ne mogoh poslušati ako ne s drugoga a ono bar s ovoga razloga, što sam preveć vikao poslu a da bih mogao podnositi bezposlicu, kojoj se u kupelji nije ukloniti. Ne preostade dakle ino nego da promienim zrak, jer liekovi, srkani sa zrakom zagrebačkim nikako ne hćedoše pruditi zdravlju. Pomišljah pri tom na kojekakav zrak, a bilo mi je zato težko izabrati, što sam ugodno htio spojiti sa nečim koristnim — jer samo bogati ljudi mogu lih za nekoliko porcija zraka trošiti novac. Hćedoh naime poći u takav kraj, gdje još nisam bio i gdje ima hrvatskoga naroda, a budući hrvatska kolonija u Braziliji mojoj kesi nešto predaleka, ja nakanih poći medju Hrvate županije šopronjske.

Kad sam ovu nakanu priobćio nekim od svojih zagrebačkih prijatelja, oni mi nekako sumnjivo pokimaše glavom i rekoše: »Mnogo nova ondje ne ćete naći niti možete ondje mnogo ugodna doživjeti, jer kako valjda znate iz predgovora Kurelčevim Jačkam, ondješnji Hrvati većim su dielom pomagjareni ili poniemčeni, a županijski sudci magjarski su otresiti ljudi; zar nisu siromaku Kurelcu domogli do promjene zraka time, da su ga u ugarskom Starogradu 40 dana u sasma prostoj uznici uapšena držali?«

Usljed tih prigovora barometar mojih težnja za iztraživanjem doduše pade za nekoliko stupnjeva; ali kako već jesam tvrdoglav, ja od stvari, koju sam jednom zaključio, lahko ne odustajem. Rekoh, ondješnji Hrvati valja da niesu svi do jednoga ili bolje do posliednje babe pomagjareni, pa ako već i ne nadjem pjesama kod mladjega naraštaja, bar će mi koja baka znati odpjevati nekoliko hrvatskih napjeva. Samo mi magjarski sudci ne hćedoše iz glave; jer ako i niesam kukavica, to mi se ni malo ne ljubi aps i buturnica, i već sam se duhom gledao sapeta i zatvorena u tamnici, »gdje jakrepe memla davi itd.« Al do skora se uslobodih i rekoh si: ele liepa mi junaka te se boji magjarskih solgabirova (žup. sudaca); prodjoh zemljom hadži-Lojinom, gdje se sada naša braća sa ustašami toli kruto zagrliše, pa mi ni vrag nije nahudio, ne će me dakle sada ni magjarski begovi nabiti na kolac, kad im samo počnem magjarski besjediti (kako sam se negda morao učiti u školi) pa uza to još imam i od vlade izdanu poputnicu u žepu.

Kako su već one nauke najbolje kojih si čovjek sam daje, tako je bilo i ovaj put; osokolih se tako, kao da me nije nitko odgovarao, te koncem srpnja odoh upravo u Šopronj. Polazeći inače kamo, na put, ja sam si prije uviek točnu osnovu izradjivao i brinuo se za kojekakove preporuke. Ali ovaj put podjoh u sviet kao sliepac, jer naši književnici sa ondješnjim svietom nikako ne obće, pa me nitko ne mogaše ma ni malo uputiti ob onom, što bi mi moglo trebati. Jedino što sam znao, reče mi gosp. Zgurić, profesor ovdješnje realke, da ima u selu Oslopu učitelj, koj u školi hrvatski predaje. Došav dakle u Šopronj, ne počasih ni časa, već ni pet ni šest uzmi kola, pa ajde duž Neziderskoga jezera u Rust pa odatle u Oslop. Da pravo kažem, ovako sam bio pošao baš naopako; jer sam pravo morao početi od dolnjega kraja šopronjske županije, recimo od željezničke postaje Bulka, onda preko Šopronja i Željeznoga u Dolnju Austriju (Hof na gori Litvi, Cundrava, Manersdorf), da bi tako bio došao i u županiju mošonjsku. Ali bilo kako mu drago, neću žaliti što sam baš ja morao biti onaj, koj je imao na svoju štetu odkrivati dosele nepoznate pute, ako mi bude samo prilike doznavati, da će drugi, koristeći se mojim odkrićem, poći pravim putem, jer se nadam, da odsada neće samo svakih trideset godina po koj hrvatski književnik zalaziti u ove krajeve.

U Oslopu odmah potražih onaj učiteljski unicum, koj u Ugarskoj hrvatski predaje, i nadjoh sbilja sasvim mlada čovjeka imenom Krajasich (Krajašić), kako je baš kitio crkvu i oltare, svetcem lice i noge čistio od prašine i u svićnjake zaticao po čitave svieće, jer je sutradan imalo biti u selu proštenje ili god (»Kiritag«). Ja mu u kratko razložih, zašto sam došao, pa kako smo se stali medju sobom izpitkivati, ja se malo začudih, kad mi reče, da ne samo on nego baš svi učitelji po hrvatskih selih gjurske biskupije podučavaju djecu na jeziku hrvatskom, da se po svih crkvah hrvatski, i to samo hrvatski pjeva i propovieda, da se je u dolnjih stranah šopronjske županije Hrvatstvo puno čišće uzčuvalo nego li ovdje uz granicu austrijsku itd. Sad mi bijaše pri duši, kao kad se hoće tko željeznicom kamo da odveze, al je pri izmjeni kola slučajno sio u vagon, koj se baš na protivnu stranu vozi. Ali šta bilo da bilo — videći da se mladomu čovjeku pri poslu žuri, ja odoh u selo, da potražim, gdje ću noćiti, jer sam si lahko mogao misliti, da baš neće biti vele ugodno na dan proštenja u krčmi spavati. Kako su Hrvati gostoljubni, ja za malo i nadjoh noćište i to kod seljaka Šumića, koj mi je ustupio svoju najljepšu sobu, veleći, da ja budući Hrvat i to Zagrebčanin mogu kod njega ostati, dokle god mi se hoće. Onda mi dade ključe od sobe i od kapije, izpričavajuć se, da sada ne može dulje uz mene ostati, jer za sutrašnju svečanost ima još koješta pripremati. Meni njegova izprika ne bijaše baš nemila, jer sam odmah unišav u kuću bio zamislio, da ju potanko opišem, da bi si time štovani čitalac »Vienca« stvoriti mogao što bolju sliku o blagostanju ovdješnjega naroda i njegova domaćega života. U ovoj sobi, koja ima dva ovelika prozora na ulicu i jedan prema dvorištu, nalaze se dvie postelje a na njih sila uzglavja i blazina, velik stol izvlačnjak i malen stolčić, tri drvene stolice i dvie pljuvačnice, dva ulaštena šifona i ormar jestivnik sa četiri škrabice (fioke) i staklenim nastavkom (Aufsatz), stolčić za nakit, na kom se pod staklenim zvonom nalazi voštan kipac, a okolo ovoga na velikom findžanu (Tasse) ima još malen stojni dobnjak od alabastra, onda propelo i sladornica od žute mjedi, pa-

prenka i jajnica od kinezkoga srebra i još drugih kojekakvih sitnjarija; oko zdjele pako stoje četiri svićnjaka i to dva sa voštanimi, a dva sa t. zv. Milly-svećami. U nadstavku jestivnika ima liep samovar od žute mjedi, limen brzovar, stroj za kavu i sladorna prašionica od žute mjedi, kavenkâ i kavnica (Schalen und Kanne) od porculana, šarenih i prostih čaša, dvie obrûšene i više običnih boca i uštipak (Faschingskrapfen) od ljepenke, u kom se čuvaju obodci (mindjuše) i prstenje. O zidu visi deset velikih i isto toliko malih slika svetaca u drvenih i pozlaćenih okvirih, koje su nakićene patricami, umjetnim cviećem i blagoslovljenom travom i grančicami, onda veliko zrcalo; pokraj porculanske peći visi dobnjak i klinovnica za haljine; pred prozori dugačke su zavjese od matopolana i mjedeni priponci. Do ove sobe liepa je paradna kuhinja puna bakrena i drugoga posudja, koje svaki dan ne rabi, u njoj je stol za umivanje sa ledjenom (lavoir), staklenim vrčem i sa zdjelicom za sapun. Na desno je soba gazdina a u njoj su tri postelje, velik masivan stol, klupe, stolci itd. U drugoj kućici do ove dogradjenoj nalazi se prešnica, žitnica i brašnara, a do nje ovelika ljetna soba, u kojoj je liepo hladno, jer je baš nad pivnicom. U trećoj opeta dogradjenoj kućici, jeste prava kuhinja, soba za čeljad i velika komora, u kojoj su poveće oraće sprave, vile, metle, brus, djeljača itd. A do ove kućice je staja za marhu. U pravoj kuhinji ima zidana peć sa pečenjarkami i vjetrnom pećju, opeta obilje posudja, medju ostalim kotlić od žute mjedi, u kome se snježak pravi (Schneekassel), željezna pržnica za kavu, činija, tepsija, i lonaca sve od željeza sa bielom ostaklinom. U drugom kraju dvorišta stoji alatnica, a u njoj kojekakvo orudje bravarsko i bačvarsko. Dalje od dvorišta je bašća puna svakojakoga zelja i liepa cvieća, a za bašćom po preko sagradjen štagalj. Izišav vratima štaglja dolaziš na polje, što pripada kući, pa malo dalje u vinograde. Izim vrata od staje sva su druga od željeza načinjena, isto tako su i prozori obskrbljeni zeleno obojenimi željeznimi kapci. Zar da se ne diviš ovakome blagostanju!

Ali to nije ovako samo u ovoj kući, nego malo ne u svakoj, kako sam se poslije osvjedočio, jer ne samo da su kuće sve po jednom kalupu sagradjene, tako da mi je bilo težko razpoznati moj stan od inih, nego je i pokućtvo svugdje prilično jednako.

Kad je popodne učitelj došao po mene, da me vodi nekim seljakom, u čijih kuća ima pjevača ili pjevačica, ljudi me svagdje susretahu vele prijazno i bilo im je milo, što se jednom kod njih našao gospodin iz Zagreba i to još o njihovu proštenju. Stariji mi čovjek reče da se još dobro sjeća, kako je prije mnogo godina gospodin neki iz Zagreba bio u Oslopu, da kupi pjesme, i da mu je sam nekoliko pjevao. »To je bio vele strog gospodin te me svaki put psovao, kad nisam rieči onako izgovarao, kako se njemu hćelo; al je opet i dobar bio te je znao pripoviedati puno dosjetaka — samo je imao jednu pogrešku, da se je odmah u svaku djevojku zaljubio, pa ga se onda nije bilo lahko oprostiti.« — Mlad čovjek, stojeći do nas, zapita starca, da li je narod oko Zagreba hrvatski. »Da šta«, odvrati starac, »to baš jesu pravi Hrvati, mi smo samo onako na pol Hrvati.« — »To nije istina«, upade treći, »i mi smo pravi Hrvati, pa ćemo i ostati na viek, ako i jesmo u Madjarskoj te porez i poslanike svoje u Peštu šaljemo.« — »To bi sve bilo pravo«, odvrati mladji čovjek prilično lukava lica, »da bi nam samo zakone i druge spise hrvatskim

jezikom pisane poslati hćeli; mi doduše znamo pomalo njemački i magjarski, ali samo hrvatski znamo štampano čitati. Jelte gospodine«, obrnu se na mene, »tako bi moralo biti?«

Čitalac će priznati, da je to, sjećajući se magjarskih solga birova, bila vrlo škakljiva interpelacija, koja bi čovjeka lahko mogla uhvatiti u zamku. Ali pripraviv se već prije na takova pitanja, s mjesta mu odvratih: »Ej, dragane, to nije drugačije; u svakoj zemlji jedan jezik mora da je glavni i uredovni. U našoj zemlji Hrvatskoj ima mnogo svieta, što ne zna hrvatski, pa ipak im uredi šalju samo hrvatski dopise.« — »Tako je i pravo«, odvrati mi interpelant, »jer to će se u vas ticati samo krčmara, židova i drugih pojedinaca, ali nas ima do sto sela Hrvata, a pravo nam je isto, što i Magjarom.«

Da završim taj škakljivi razgovor, odvratim ja: »O tom se morate složiti medju sobom i sa svojimi poslanici. Nas Zagrebčane to ne ide, pa se i ne ćemo ni po što miešati u vaše stvari«. Jedva bjeh dorekao, kad starac dosadnomu interpelantu nekim posmješkom doviknu: »Evo ti, soad ćeš voaljda znati, da ti nijsi najmoudriji«. Zatim odoh pred krčmu, gdje su se djeca seoska igrala kojekakvih igara, gledah neko vrieme, i rekoh, da sam baš u Hrvatskoj; razne igre, razni uzklici u njih, u kratko recimo kao u Podsusedu.

Povrativ se u večer domu, dočekali me gazda sa ženom i djecom i još nekoliko djevojaka od susjedâ, da mi pjevaju nekoliko jački. Ja se dakako odmah latih posla, stadoh revno bilježiti i uredih svoj mahomjer, da mogu tempo čim točnije mjeriti. Taj mahomjer, komu se čudilo malo i veliko, doskora mjesto reda stvori pravi nered u pjevanju, jer su moji pjevači onda počeli pjevati sve pjesme istim mahom. To bijaše doduše znak, da su moji pjevači glede maha osobito fina uha, ali u tom slučaju bilo mi je neugodno, a ja ne moradoh samo obustaviti njihanje mahomjera, nego mi je valjalo malo i stati, a da proteče malo vremena, počeh dieliti djeci smotak t. zv. Midhatova sladora ječmenca, što sam ga bio kupio u veletržištu oslopskom, a starijim dadoh čitati nekoliko pjesama iz Kurelčeve sbirke pa ih pitah za dotične napjeve. Djeca se vrlo obradovaše Midhatovim sladorom, tako da sam ja nehote propagandu pravio za sladko prijateljstvo Turaka, a stariji stadoše mene i Kurelčeve jačke slietati, kao da im nikada ne će biti dosta. Dva mlada čovjeka, koji su poslije bili došli, da takodjer malo pomažu, ne hćedoše knjigu više dati iz ruku. Najprije mi za knjigu obećavahu jedan »funat« (forint), onda dva, a napokon ća i tri funta, i ne bi ipak bili odustali od svoje želje, da im napokon ipak nisam raztumačio, da bez ove knjige ne bih mogao skupljati napjeva, jer tek iz nje mogu pjevače sjećati ove ili one pjesme.

Napjevi, što se pjevaju ovdje i u okolici, zanose ponajviše na magjarsku ili njemačku, samo su crkvene pjesme još pravo hrvatske. Njih se upliv tudji nije mogao kosnuti — dà jaoh onomu, koj bi im htio smetati pri vršenju svojih hrvatsko-katoličkih crkvenih obreda. Dapače u onih selih, gdje je pučanstvo mješovito i gdje se propovieda u dva jezika, moraju se pridržati hrvatski napjevi, pa i evangjelje uviek se prije hrvatski čita. Ali i to valja priznati, koliko su liepe naše crkovne pjesme pa i neke njemačke, ondješnje crkovne pjesme ljepotom, dubljinom i svetošću nadmašuju sve ostale.

Već je bilo prilično kasno, kad su me ostavili moji pjevači, pa me počastiše i tim, da su pred mojimi prozori odpjevali još nekoliko jački. Već je to bilo

odlikovanje; ali me drugi dan u jutro čekalo puno veće. Počelo je jedva svitati, kad me eto nekakva paklenska mužika probudi iza sna: četiri verklaša, koji su bili došli u Oslop, da poljepšaju svečanost proštenja, obkoljeni narodom stojahu pred mojimi prozori i igrahu u skupu, dakako svaki drugi komad, da sam mislio sad i sad ću oglušiti; a narod klicao je: »Eljen naš gost!« Ja pohvalih verklaše i rekoh onome, koj mi se činio najmudrijim od njih a imao je drvenu nogu, neka me sa svojimi drugovi poslije posjeti.

Lahko je pogoditi, da su se oni stvorili kod mene prije nego li sam se počešljao bio. Jedino dobro, kojim je ta glasba urodila, bilo je te niesam prespavao jutrnju misu — inače bi mi bilo izmaklo nekoliko krasnih crkvenih pjesama. Poslije bijah i na velikoj misi, slušah hrvatsku propovied, koju je govorio župnik cindrovski i saborski poslanik gosp. Antun Herić i gledah narod u njegovu svečanom odielu. Ali o tome ruhu jedva je vriedno govoriti, jer je smjesa magjarske i njemačke nošnje. Najviše me na odielu mužkih srdila ona debela šubara, koju i u ljetnoj žegi do ušiju navlače, pa onda dugačka, tamnomodra prtena pregača, koju nosi staro i mlado, tako da bi čovjek mislio, to nisu imućni seljaci već kakove sluge ill kočijaši. Ženske se sasma na njemačku odievaju, samo što poput naših seljačkih djevojaka imaju na glavi marame svjetlih i živih boja. Ovdješnji župnik g. Miletić, koj me ie već dan prije u goste pozvao, sada me predstavi ostalim gostom, sve cigli župnici, kapelani i klerici, pa ih je živo bodrio, neka mi pri mojem iztraživanju i sabiranju budu što revnije na ruku. Družtvo ove gospode bijaše mi tim ugodnije, jer ako ih i jeste usvojila misao o magjarskoj državi, oni ipak ljube ovdješnji hrvatski narod, iz kojega i sami potiču, a po tom ja sam od njih mogao doznati za koje šta, što se tiče ovoga naroda.

Čim je to samo pristojnost dopustila, ja se podigoh od stola i pohrlih u krčmu, gdje se je omladina oslopska i iz bližnjih sela na ples sabrala bila. Nadah se ovdje bog zna što gledati, ali me nada prevari kao što i onda, kad sam tražio originalnu nošnju: plesala se polka, valčik, polka mazurka i čardaš. Već prije bijah doznao, da ovdje za kolo ni ime ne znaju, ali mi rekoše da se često i rado pleše »hrvatski tanac«. Dugo čekah na taj hrvatski tanac, ali zaludu; valja da ga ne hćedoše plesati poradi njemačkih i magjarskih momaka i djevojaka, što im bijahu došli u goste. Obratih se zato na predpostavnika občine, koj mi se bješe pridružio, da on naloži mužikašem, neka posviraju hrvatski tanac. On učini, za što sam ga molio, a mužikaši s mjesta zasviraše tanac. Ali onaj čas stvori se silna halabuka, i liep momak pristupi predpostavniku vičuć mu u uši, da predpostavnik ovdje ne ima nikakova posla, jer da je on sam a nitko drugi redateljem zabave. Predpostavnik, da uzčuva svoj ugled, počme se s njim riečkati, i tako se ova svadja doskora jako pooštri. Na to ja pristupih redatelju i rekoh mu, neka meni za ljubav dâ posvirati hrvatski tanac, jer ja u svom vieku takova šta niti sam čuo nit vidio. E, to je druga, odvrati momak, vi gospodine naš ste gost, a mi štujemo goste. Mislih, da bi predpostavnik u naš tanac rada nos svoj zadievati i zato sam se na njega i otresao. Mužikaši, igrajte po hrvatski! poviknu i uhvativ jednu od prisutnih ljepotica odmah i poigra. Svirka — svirahu ju njemački mužikaši — posve je naličila gudanju naših seljaka po sajmovih i na piru, pa i tanac bio je posve sličan onomu, što se oko Zagreba pleše. Plesač i plesačica naime

uhvate se za rame kao što se i puste, onda se opet uhvate za pojas i okreću se na okolo itd. Tanac ne potraja dugo, kad je bio svršen, ja rekoh redatelju, da je to nekakav čardaš. E, drugčije ne znamo, odvrati momak, to je stari hrvatski tanac, i ako tko kaže, da je magjarski, onda su Magjari od nas učili plesati i ovaj tanac prozvali čardaš.

Čudnovato je, što se ovdješnji Hrvati ne razumiju ni u kakovu svirku, njihovi pastiri ne znadu ni za sviralu ni za dvojnice. Nekoč poznavali su jamačno gusle, tamburicu i dr., kao što dokazuju neke pjesme:

Mačka sidi v pepelu,
sama sebi gunde;
da b' imala *šalmince,*
v tanac bi protekla.

Na vrhu mi *surlaju,*
vsimi piski piskaju;
povij meni, ti mi mili:
ko je tvoja zaručnja?

Tri ribari ribu lovu,
ulovili vizu ribu,
u 'noj ribi zlat prstenak,
on prstenak s trimi oki:
v jednom oku *guslar gusla,*
v drugom oku *dudaš duda,*
v trećem oku *bubanj bije.*

Izim pjesama ima i poslovica, u kojih se spominju glasbila: Zaman su gusle va malini — nosit ćeš još gusle — tužit ću te ća do gusle[1] — i druge.

Ne da se ni pomisliti, da narod ove male Hrvatske prije ne bi bio imao glasbila; i vriedno će biti iztraživanje, zašto je tečajem vremena pustio svirku zadovoljujuć se ciglom pjesmom. Čini mi se vjerojatno, da narod ima malo vremena sviranju, i da su mu njemački i magjarski susjedi služili uzorom. Glede nestašice vremena valja mi spomenuti, da ovdje ne ima nikakovih šuma i pašnika kao možda po Bosni, gdje velik dio naroda kroz cielu godinu drugo i ne radi, nego samo stoku čuva, i time baš prisiljen, mora da si traži kakovu zabavu. A zna se, da je Slovjenom po prirodjenom nagonu najmilijom zabavom sviranje, gudanje i tamburanje. Budući da nova ova postojbina narodu nije dala sgode stočarstvu, morali su se svom zbiljom latiti poljodjelstva i trgovine, da se tim načinom mogu prehranjivati; a ovo dvoje ne daje lazna, da se svira i gudi. Kako je Slovjenin uviek častohlepan, osobito ako je usred tudjega naroda — i to dobro vidimo na naših sinovih, koji se bave naukom u stranom svietu ili u vojsci služe — ni ovdješnji Hrvati ne hćedoše biti gori od Magjara i Niemaca, dà pregnuše postajati boljimi od ovih. A to im zbilja podje za rukom: Vinograd i polje obradjeni su da ne bi mogli ljepše, sela i kuće

[1] Zadnje dvie poslovice odnose se na neku vrst mučilâ, koja su još prije 10—20 godina objesili o vrat kradikućam, lažljivcem i ogovarateljem, te ih onda stavili pred crkvu ili ćerali kroz selo.

naredne su i čiste. Provoziš li se kroz nekoliko sela, već po vanjštini možeš razpoznati, jesu li ovdje Hrvati ili drugi narod. Sela magjarska pa i njemačka nečista su i nenaredna, kuće su im ništave kolibe, vrt i polje zanemareni. Potvrdjuje se tu ono, što je urednik »Vienca« prije nekoliko vremena u istom časopisu napisao: da smo samo u tudjem svietu pravi Hrvati, a doma ne ima revnovanja i natjecanja — sela naša i marljivost naših seljaka daleko zaostaju za našimi željami.

Kako rekosmo, ondješnji se Hrvati uz poljodjelstvo bave i trgovinom, jer makar ih zemlja i mogla dovoljno i hraniti, oni njenimi plodovi ne bi mogli postati imućni. Ali i u tom obziru radi su biti prvi. Mužki trguju marhom i krmadju, žitom i vinom, polaze s toga Austriju, Štajersku, Češku, Moravsku, Ugarsku uzduž i poprieko, i Hrvatsku, Slavoniju, Bosnu i Srbiju, pa svugdje kupuju ili prodavaju, štogod sobom vode. Ženske pako obskrbljuju gradove Šopronj, Rust, Željezno, Rab, Mošonj, Bečko novo mjesto pa dapače i Beč živežem, povrćem, voćem, kudeljom, mliekom, medom, živadju, jajima itd. Narod zato zbilja ne ima kad baviti se guslami, vezivom, pletivom i drugim kućnim obrtom, kako ga ima u nas. Kupuju si s toga platno i sukno u gradovih, jer im žene više steku vrtljarstvom i trgovinom, nego da isto toliko vremena rade ručno djelo. Jedina glasba što im ne smeta radu, je pjevanje, jer se može gojiti uz obdjelavanje polja i ma kakov drugi posao; a goji ga zbilja svakom sgodom u velike i staro i mlado, i mužko i žensko.

Glede druge točke, što su na ime gospoda Hrvatom tako rekuć branili baviti se glasbom, valja nam reći, da su se Hrvatom kao uzori predočivali Magjari i Niemci, koji, kako se zna, nisu veliki prijatelji glasbe, ali se mora i to priznati, da bi bolje bilo obratno, jer su Magjari, a i njemački seljaci ovdje svakom sgodom više učili od Hrvata, nego li Hrvati od njih. Koliko sam ja izkusio, rekao bi, da je već tako u čovječjoj naravi, da mučimo o učitelju, koj nas je učio, i da sve, što znamo, na svoj rovaš uzimamo. Da, nezahvalnost učenika tolika je, da učitelja obično i potvara za neznalicu, koj zato u ljudskom družtvu najmanje vriedi. Pa baš ova nezahvalnost Magjara i Niemaca najbolji je dokaz, da su upravo Hrvati negda bili njihovi učitelji.

Nekoč dakako, da još pred 30—40 godina, postupalo se s ovdješnjim narodom hrvatskim, kao da ih u Magjarskoj samo na silu trpe i podnose, pa bogci moradoše šijom pod svačiji jaram. Danas to je drugačije, jer je od godine 1848. u narodu ovom osvanuo duh ravnopravnosti, pa si u občinskih poslovih, osobito što ide crkvu i školu, ni od koga ne dadu zapoviedati ili prigovarati. S toga razloga sada već ne ima govora o tom, da bi se pomagjarili ili poniemčili, a valja priznati, da niti svjetska niti duhovna oblast ugarska toga ni ne kani, nego ih ravnimi smatra sa svimi drugimi, a glede jezika i odgajanja djece težnje i mnogo puta upravo i podupire. Ako su se neka sela pomagjarila ili ponjemčila, to se je sbilo još u prošlom vieku ili bar prije godine 1848: takova su sela Svetica (sada Frauenhaid), Oka (Oggau), Rohrbach, Nadasd, Konj, Černa (Csorna), Doborjan (Raiding), Novoselo (Neudorf). Selce (Dörfl), Lackendorf, Cikleš (Sikloš), Otava, Wiengaaben i još nekoliko. Jedino selo Hidegség bude u najnovije vrieme pomagjareno u toliko, što su občini dali Magjara župnika i učitelja. Selo je na ime blizu nekolicini magjarskih mjesta, pa je s toga bilo uviek svadje i natezanja. Da se tomu već jednom

doskoči, ugarska vlada posla povjerenika, komu je bilo iztražiti, da li Hrvati u Hidegségu znadu toliko magjarski, da bi im se moglo ovim jezikom propoviedati; a pošto se dokazalo, da osim nekoliko staraca i starica svi magjarski ne samo razumiju nego većinom dobro i govore, uvedoše magjarštinu i u crkve i u školu.

Ovaj ukaz tako je djelovao na ostala hrvatska sela da se je narod stao tako rekuć odbijati od magjarskoga jezika, bojeći se, da i k njim ne bi došao kakov vladin povjerenik i konstatovao, da i oni svi znadu magjarski. Znamenito je to, da uz prkos njegdašnjega nasilja i sadašnjih prijateljskih pokušaja, hrvatski narod barem donekle absorbirati, Hrvati ne padaju već i rastu brojem. Tako mi n. pr. pripovjedaše, da neko magjarsko selo, koje je prije 50 godina imalo 1200 duša, danas znatno manje broji, dočim susjedno selo, koje je prije 50 godina po crkvenih maticah brojilo samo 900 duša, dan danas ima preko 1800. Uvjerih se o tom iz dva šematizma gjurske biskupije, koji se razilaze za 20 godina: tu se pokazuje, da je u svakom hrvatskom selu pučanstvo — kad kad i znatno — ponaraslo.

Tà poznato je, da se Slovjeni, gdje im je dosta hrane, znatno množe, a ovdje imaju ne samo dosta, nego upravo obilno hrane, plodna polja, voćnjake i vinograde. Zemlja ovdje ne samo da je dobra i povoljna svakome žitku, nego i sladki hrenak (Zuckerrübe), komu treba mastna zemljišta, ovdje rodi obilnim plodom. Okolnost ova ponuka neke obrtnike budi iz naše zemlje bud inostrance, te su u ovih krajevih gradili sladorane. Najznatnija tvornica ote vrste čini mi se da je cindrovska.

A glede vina primietit ću samo, da je Rustovac[2] jur čuven po svem svietu. Nu samo da bih kod župnika ovoga kraja pio dobro vino — lošega župnici nigdje u svietu ne piju — nego je i u seoskih krčmah obično vino bolje nego kojekakov fini »Tafelwein.«

U ovome kraju dakle, što ga božja ruka napuni tolikim obiljem i tolikom čarobnošću, stanuju braća naša Hrvati! — Naravna je stvar, da je narod ovdje čvrsta stabla, da se jako množi, a jer slabo znade, što je bieda i nevolja, biljeg zadovoljstva na licu mu se čita, i crte lica, i onako već liepe i ugodne, time još se znatno ljepšaju i oplemenjuju.

Odakle i kada je narod ovaj amo došao, toga ne kaže ni tradicija ni stara kakova knjiga. Jedinu pjesmu, koja kao da nam hoće o tome pripoviedati, evo ću ovdje spomenuti, ali mi se čini, da nije proizašla neposredno iz naroda:

Od česa se zove to željezno polje?
Vnogi bi mi radi taj početak znati,
Ali mi ne morû toga izviditi,
Poslušajte seda, ću vam povîdati
Od Eisenbrunn-zdenca ima svoje ime,
Gora, polje, mesto: Železno se zove.

[2] U ogromnih pivnicah vinotržaca Michael Leinner's Söhne u Železnom nadjoh dobra vina iz ovieh krajeva. Ovdje vidjeh na jednoj bačvi, u kojoj bijaše izvrstna tokajca, napis »Samorodner Tokayer«, rieč, koja niti je njemačka, niti magjarska; to nam dokazuje, da je svagda i svagdje slovenska marljivost tek drugim morala utirati pute.

Kî god va nje dojde, vsakomu se vidi,
I kretajuć s glavum nad njimi se čudi.
Nikomur se zato čudno nek ne vidi,
Ar je razglašeno po vseg' svita strani
Sbog svojega vina i čiste pšenice
Lîplje i žarkinje nego je i sunce.
Pod gorû su mesta, polje ino sela,
Vinogradi, v kih su vina jako dobra;
Kî se ga napije, kad v Železno dojde,
Oči mu igraju, nerad 'z njega projde.
Tamo j' lîpo blago, konji poglaviti,
Ugrski volovi (?) i jeleni hitri,
Prelîpoga j' sada va zelenom vrti,
Radost ima oko, tamo se svrnuti.
Va njem je jezero, Rimljanski potoki,
I zdenčene vode, kisele i sladke,
V kih su plemenite ribe a i raki (!),
Moreju se lovit šakami i saki.
Na gori visokoj tvrdi stan, grad stoji,
Iz kôga se vidi po vsem onom polji;
Mesta, sela, kloštri i visoki turni,
Kad sunce izhaja, vse mi se prosviti.
Vsemu polju vlada Paval Eszterhàzi,
Va njem su Hrvati kruto poglaviti
Iz Hrvatske zemlje v ov kraj jesu prišli.
Sad se moru zvati gospoda, ne kmeti.
Muži ino žene lîpo mi se nosû.
Mladenci, dîvojke s čizmicami hodû.
Tako su spodobni kot jedni zemani,
Ničter jim ne fali, ča im srdce želji.
Va njem su hranjeni poglaviti ljudi.
Duhovni i svîtski, i lîpi vitezi:
Kî jesu služili Pavlu Eszterházi,
Va njegovom dvori i v Turskom tabori.
'Z toga bog im dal je ovo lipo polje,
Ar su bili vsakdan katoličke vere,
Polag kê su va vik gotovi umriti,
Kršćansku svoju krv nemilo 'ztočiti.
Iz kôga nam polja Bog daj i Marija
Va nebesku prijti, gdî je zdenac živi,
Iz živoga zdenca nam se daj napiti,
Ar kî 'z njega piju, ne će žajni biti.
Hvala otcu Bogu, Jezušu Kristušu,
I duhu svetomu, našemu veselju.
'Z Železnoga polja k sebi nas pozovi
Va nebeske gosti, kadi j' vsega dosti.

Narod oko Željeznoga misli, da je došao iz primorske Hrvatske, a narod oko Mošonja, dakle onkraj jezera, da potiče iz Ruske. Za dokaz tome kaže se, da su Magjari sjegurno znali zašto su varoši Karlburg nadjenuli ime »Oroszvàr« t.j. Ruski grad; time se baš mnogo ne dokazuje, jer je jako vjerojatno, da su Magjari nekada sve Slovjene smatrali Rusima. Narod oko Borištofa pako misli, da je došao iz Bosne, a to se čini da je istina, jer o Vlahiji u Željeznoj županiji za izvjestno tvrde, da su se tamo naselili Bošnjaci. Kurelac u predgovoru svojim Jačkim str. XVI. spominje da je Leopold Kolonić, koji je od 1685—1695 bio biskup gjurski, a poslije arcibiskup bečki, za ovdješnji narod u Trnavi dao ćirilicom štampati knjigu: »Nauke Hristjanske«.

Drugih pismenih viesti o doseljenju ovoga naroda ne ima nikakovih ili barem veoma malo. Knjižničar kneževskoga Eszterhazijeva grada, koga sam sbog toga molio, neka mi dade razgledati arkiv, reče mi, da toga ne može bez pismene dozvole kneževe, ali da ob istoj stvari u arkivu ne ću mnogo naći. Najstarija izprava, što ju ima knežev arkiv, jest od god. 1580, te je urbarium, u kom će biti ne samo imena magjarskih i njemačkih već svakako i hrvatskih kmetova. Matice crkvene ne sižu ni dokle urbarium, pa ni u njih ne će biti drugoga historijskoga gradiva do sgoljnih imena. Ali kadkad ipak se i ovdje može naći po koje zrnce. Tako sam n. pr. iz matice župe kolnovske uvidio, da su se neka hrvatska imena nevještim bilježenjem posve izkvarila. Ime »Pogledić« pisali su »Bogledics«, pa onda »Bukledich« i dr. Žalibože ne ima ondje nikoga, koj bi se zanimao poviešću ondješnjih Hrvata, a stara je istina, da samo onaj nalazi, koji traži. Župnik voreštanski Gašpar Glavanić počeo je doduše kupiti podatke o historiji onieh Hrvata, ali ga smrt zateče jur u 39. godini vieka; on se bješe prekasno sjetio ove krasne zadaće i tako nije mogao ništa znamenita privrieditи poviesti svojega naroda. U knjizi bilježnici, koju mi pokloni neki rodjak Glavanićev iz njegove dosta znatne literarne zaostavštine, nalazi se medju ostaliem i dnevnik šopronjskoga gradjanina Csányi-János-a; kako ga bijaše vodio od god. 1670. do god. 1704, zabilježi ovo: »Am 26. May als an einem Montag sind widerum 200 auffbotene Pauren komen auch von des Fürsten seiner Herrschaft, die waren aber lauter Krawatten, und hat man unter diese Pauren Hauptleut aus der Bürgerschaft gesetzt«.

Stalno je samo to, da je ovdje bilo Slovjena prije nego što se doseliše Niemci i Magjari. Dokaz tomu su slovjenska imena malo ne svih gora, brežuljaka, dolina, šuma, livada itd., kao Vratnik, Slanska gora, Ledenjak, Ivanova gora, Podglavica (tako se zove neka livada), Ripišća loza (neka šuma), Rakitje i dr. I mnoga sela, kojim se ime danas svršuje na »dorf«, poriekla su slovjenskoga: Vandrov, Jandrov, Borištov, Pandrov, Cindrov (Wandorf, Jahrendorf, Warasdorf, Padendorf, Siegendorf) itd.

Iz svega toga, što sam čuo i čitao o prošlosti ovdješnjih Hrvata, stvorilo mi se ovo mnienje: Izprva stanovali su po svem ovom kraju, te su još za vlade Arpadove ovdje bili krajišnici Bizani, kojim je bila zadaća, braniti ovu krajinu proti napadajem od ma koje strane. Poslije Turci i Tatari pustošahu ovu krajinu, a od njihova nasilja izginuše i raztepoše se staroseoci Slovjeni i s njima t. zv. Hienzi, koje je Karlo veliki ovdje naselio bio, pa i oni Niemci, koje je koncem XIV. stoljeća bio dozvao kralj Roberto. Sada

su tražili nove doseljenike, a jer su stari Slovjeni kao dobri podanici bili u dobroj uspomeni, dozvaše Hrvate, da zauzmu pustu ovu zemlju. (?) Prijazni poziv i liepa obećanja urodiše posljedicom te se doseliše mnogobrojne porodice ne samo iz hrvatskoga Zagorja i Primorja, nego i iz Slavonije a osobito iz Bosne i Hercegovine. A budući da su pojedine porodice, koje su si bile srodnije i po narieču i po vjeri, po običajih i nošnji, više skupa ostajale, sbude se to, da su se po nekih krajevih naselili pretežno Zagorci, po drugih Primorci, drugdje opet Slavonci i Bošnjaci. Da je tomu i sbilja tako, najljepše je vidjeti iz jezika, pjesama, običaja i kućnih ustanova, kako se gdje nalaze. Da mi razprava ne bude preveć obširna, ja ću navesti samo nekoliko primjera: Hrvati dolnje strane šopronjske županije, koje ćemo po Kurelcu nazvati Dolnjaci, mjesto »žir« kažu »želud«, šumi vele »šuma«, forinti »dukat«, kršćaninu »hrišćan«, nekoj biljki, »pasji jezik«, a ovi izrazi slažu se sa riečmi, kakve i danas u Bosni rabe, dočim Gorjanci šumi kažu »loza«, psu »kućak«, forinti »funat«, kršćaninu »kršćan«, kiši »godina«. Gornjaci znadu i za rieč »oseka«, kojom označuju prolom oblaka, a to pokazuje da im je more bilo poznato, dočim Dolnjaci more u obće nikad ne spominju. Gornjaci, već kod kuće navikli kojekakovu jadu i muci, prije su odvikli narodnoj nošnji i domaćemu pokućju nego li Dolnjaci. Kod ovih djevojke još i danas nose upleću (u mene je osobito liepa upleća), a u spavaćoj sobi kod njih se i danas još nalazi postelja sa zavjesami. Pa i danas još žene poput Bošnjakinja rade kojekakvo ručno djelo. Ja sam od udove Klemenčićeve u Borištovu kupio jako liep pokrivač za postelju bračnu ili mrtvačku, koje da zovu »vihlan«, i jako pomno izradjen ručnik. Kod Gorjanaca takovu djelu ni traga ne ima. Kod Dolnjaka ima pjesama i napjeva, koji se i danas još tako po Bosni čuju, dočim je kod Gorjanaca naći pjesama, koje su obične po Zagorju i Primorju, samo što su riedko kad sačuvale starinski napjev. Razlog tomu osim onoga, što smo već rekli, bit će i taj, da se čakavci i kajkavci lakše asimiliraju tudjim elementom nego štokavci.

Mora se svakomu nametnut očima, da se u pjesmah Dolnjaka doduše često Turci spominju, ali o Kraljeviću Marku nigdje ni traga. Time ne ću da tvrdim, da su se ovi Hrvati, još prije Kraljevića Marka amo doselili; već njihova seoba pada u vrieme, kad još nije bio posvuda zavladao običaj, junaka Marka slaviti narodnom pjesmom. A to je moglo biti u 14. ili 16. stoljeću; jer ne ima dvojbe, da je Niko Jurišić tvrdjavu Kisek god. 1538. obranio od Turaka sa ciglimi hrvatskimi junaci. Da je u prijašnje vrieme vladao običaj, da se biskupi i kanonici uz ime služe i prezimenom, to bi nam takov imenik mogao pokazati je li bilo takovih dostojanstvenika Hrvata ili ne. Nu običaj ovaj preotimlje mah tek od konca 15. vieka. Prvi biskup gjurski, koj se je služio prezimenom, zvao se Demetrius Csupor (1466—1480) te je sigurno bio Hrvat, jer je poslije postao biskupom zagrebačkim. Ostali biskupi, kojim je ime bilo hrvatsko, zvahu se: Jonnes Gosztonyi 1510—1525, Paulus Gregorianez (Zagrebčanin) 1554—1565, Joannes Listhi 1573—1578, Gregorius Draskovich de Trakostyan 1578—1587. Leopold Kolonics 1685—1695, Antonius Juranics 1825—1837. Joannes Stankovics 1839—1848. Od kanonika imali su ime hrvatsko: Gregorius Gerliczy (Grličić) 1505, Paulus Budislav 1520. Marcus Velike 1527, Mih. Kuzmith 1532, Emer. Zalankemeni

1537, Sebast. Listhi 1560, Petrus Zlatary 1573, Greg. Jelencsich 1584, Georg Makovich 1587, Joan. Kovachevich 1592, Ambr. Haznich 1593, Georg. Pavkovits 1593, Volfg. Vranchevich 1607, Georg. Szuppanich 1639, Joan. Vlahovics 1647, Petr. Bellsich, Petr. Pilippacsich 1649 itd. Ako je dakle bilo sinova hrvatskih, koji su mogli postati biskupi, vjerojatno je, da su im i otci bili dosta uljudjeni, jer iz naroda, koj izgleda kao što bosanski bjegunci, kakovih vidimo svaki dan (a takovi bili su svakako i oni prvi doseljenici), ne kroje se lahko kanonici i biskupi.

Nije lahko odgovoriti na pitanje, da li se doselilo više obitelji iz Hrvatske ili iz Bosne. Neki vele, da ih je moralo doći većina iz Hrvatske, jer je nariečje čakavsko preotelo mah, drugi protivno tvrde, da se doselilo više Bošnjaka, a po tom da su se i prozvali bosanskimi Hrvati. Dakle se iz prva prozvaše bosanskimi Hrvati? Evo nam onda i tumač njemačkomu imenu: Wasserkroaten. Uz Hrvate ima po brdovitih predjelih županije šopronjske i željezne pleme njemačko, t. zv. Hienzi, a ovi govore nariečjem strašno izkvarenim (dakako prema njemačkomu književnom jeziku), raztvarajuć i preglašujuć korenite samoglase. Iz rieči: Vater, Mutter, ich habe, Hund, mager, hinuntergerutscht napravili su: Foada, Muada, iar hoan, Hünd, magraun, oabi tatscht — pa tako su i naziv: Bosner Kroaten izvrgnuli u Boassa — i Woassa-Kroboden. Ovaj naziv postade doskora sveobćim nadimkom, kojim su se Niemci ponešto i rugali svim Hrvatom. Pošto se stvorilo ime, za malo mu se stvori i dosta tumača. Jedan izvadja ovaj naziv iz toga, što Hrvati stanuju uz Nežidersko jezero, premda ondje — medju nami rečeno — ima najmanje hrvatskih sela. Drugi mislio je, da Hrvati kao prvobitni muhamedovci nisu smjeli piti vino, već samo vodu. Napokon ima u samoj Hrvatskoj verzija, da su bili proćerani od vode, pa prisiljeni tako na seobu dobili ime Wasserkroaten Piše i pripovieda se naime ovo: Za turskih ratova biskup neki ubježe u Ivanić-grad, i da zaprieči provalu Turaka, dao je zasuti i zakrčiti ušće potoka Črnca, koj nedaleko tvrdjave u Savu pada. Isto je zapovjedio da se čini i sa sjedinjenimi potoci Čazmom i Lonjom. Kako je voda bila zajažena, do skora je nabrecala i preplavila cieli okoliš, tako da su ne samo Turci morali otići nego i jedno 20 sela bilo prisiljeno odseliti se iz poplavljenoga im obitališta. A stanovnici svih sela da su se preselili u Ugarsku. Od svih ovih pripovjedaka najvjerojatnija je prva, a važno je primietiti, da su se doseljene bosanske porodice nazivale Hrvati!

Ali kako da se onda tumači preotimanje čakavštine?

To je prilično jednostavno. Čakavci od svih doseljenika bijahu najvještiji pismu, a pošto su se knjige ponesene iz prve domovine doskora bile iztrošile, oni su tražili od svojih duhovnika, neka im prevedu bibliju i napišu molitvenike i druge crkvene knjige. To se doskora tako i sbude, a naravski da su se te knjige uvadjale i kod bosanskih Hrvata, koji su se onamo preselili bili, jer ovi u prijašnjoj postojbini sigurno nisu imali knjiga, te su se tek u ovoj novoj domovini naobrazivali do knjige i čitanja. Poslije čini se da su se nekako probudili, kako nam posvjedočuje prije navedeno ćirilsko izdanje »Nauke hrišćanske,« ali onda je bilo kasno, napredniji bo čakavci mnogo su više školovali svoje sinove i svećeničkomu ih stališu posvećivali nego li štokavci. Svećenici čakavci bili su pako poslani Bosancem kao duhovni pastiri, i tako

se čakavština od crkve i škole udomi i u kuće negdanjih štokavaca. Isti Kurelac pripovieda, da Gorenaca znade mnogo više čitati knjigu nego li Dolenaca, da su oni u svem i svačem napredniji od ovih.

Dan današnji ovo se izvrgnulo, jer baš dolenski župnici učitelji najviše rade na književnom polju, trseći se, da narod uz napredak kulturni i narodnost svoju i materinski jezik što čišće uzčuva, dočim Gorenci i za jedno i za drugo slabo mare, nego poprimivši zlu navadu Hienza jezik baš kao i ovi kvare umetanjem suvišnih glasnika. Oni n. pr. ne kažu: otac, mati, čovjek, nebo, duša, oprati, došao, stvoriti, — nego: oatac, moati, čloavik, njeöbo, dušjö, uopratji, doašaû, stveörjit itd. Uza to još zanose onako na magjarsku: dönâs (danas), veönac (vienac), joačkati (jačkati = pjevati) itd.; jedinu rieč Hrvat i ovdje dobro izgovaraju, ne govoreći niti Hervat niti Horvat nit Rvat niti Hrvat već pravo pravcato Hřvat.

Vele je zanimivo slušati prepirke medju hrvatskimi i magjarskimi seljaci o jeziku. Svaka stranka odrešito tvrdi, da je ova ili ona rieč potekla iz njihova jezika. Tako je jednom seljak Hrvat iz Trajšdrova tvrdio, da rieč oblok, magj. ablak potiče od hrvatskega »oblog«, jer prozori starih Hrvata nisu bili na četiri ugla nego obli. Magjar neki tvrdio je opeta, da je rieč magjarska i da se mora izvoditi iz magj. ebluk, to je ona dira u šatoru starih Magjara, kojom su prolazili psi. Tako je bilo s riečju »kovač«, magj. kovács. Jedan se pozvao na rieči kov i kovati, drugi pako reče: ne znam, što će reći »kov« i »kovati«, ali ács u magjarskom znači »tesar«, a u staro vrieme tesar bio je i kovač. Ne manje smiešna je hrvaština njemačkih priselaca, jer mimogred mi valja spomenuti, da se Niemac, bio on seljak, krčmar, kramar ili zanatlija u hrvatskom selu puno lakše pohrvati, nego li će se Hrvat u njemačkom selu poniemčiti. Takov pohrvaćen postolar — političan šoštar — reče mi: kažite ča hoćete, ja sam za Andrašija, jer samo Andraši je železna mačka našega ufanja (der Anker unsrer Hoffnung).

Književnost ovdješnjih Hrvata još nije prevalila prve početke i tek u novije vrieme stalo se raditi, da školska omladina dobude knjigâ na materinskom jeziku. Starije knjige kao: Stari i novi zakon, Hiža zlatna, sv. Evangjelij i dr. pobilježene su u bibliografijah Kukuljevića i Šafařika. Od novijih diela, koja mi dodjoše u ruku, te sam ih neka u Šopronju neka u Željeznom kupio, mogu spomenuti ova: Zsitak szveczev po Mathiu Voglu (3 jake svezke, štampane god. 1864. u Požunu). — Duhovni věnac, molitvene knjige složene i slavnomu našemu narodu priručene od Mihovilja Nakovića školnika. Drugo povećano izdanje. U Železni 1877; tiska i naklada Eduarda Dick. — Pocsetnica za katholicsanzku školszku mladoszt jurszke biskupie. Drugo popravno izdanje; štampano i nakladno pri Eduardu Dick u Zselezni 1877 — Pèrva čitanka za katoličansku školsku mladost, štamp. u Budapešti god. 1874; vlastitost tiskarne ugarsk kr. sveučilišta. — Szridnyi katekizmus za katholicsanzke školare jurszke biskupie. Drugo popravno izdanje; tiszka i naklada Eduarda Dick u Zseleznu 1877. — Pripetenye sztaroga i novoga Testamenta za školarszku mladinu jurszke biskupie. Naklada Joszipa Printna u Šopronu 1874. — Podučavanje u jezikoslovju za učitelje i školare od Mihovilja Nakovića; tiska i naklada Eduarda Dick u Železnu 1877. — Prirodopis za hèrvatske škole jurske biškupie. Drugo popravno izdanje; tiska i naklada Eduarda

Dick u Železnu 1877. — Natura nauk za hèrvatske škole jurszke biskupie; tiszka i naklade Eduarda Dick u Zseleznu 1878. — Zemlyopisz za hervatszke narodne škole od M. Nakovicha; tiszkom Athenaeuma u Budapešti 1873. — Historia ugarszkoga orszaga za katholicsanszke školare od Karolya Huszára, na hervatszki jezik obernute od Mate Pavitsicha; naklada Eduarda Dick v Zselezni 1875. — Jacskar: narodne jacske za hervatszku mladost; pobrane i hervatszkoj mladoszti preporučene od Mihovilya Nakovicha. Štampano i nakladno pri Alexandru Czèh u Ug. Starogradu 1876.

Kako je vidjeti iz ovoga popisa, neke od navedenih knjiga pisane su magjarskim (ili starim slavonskim), neke pako našim pravopisom hrvatskim. I jedno i drugo načelo ima stranku za sebe; al se čini, da će ona stranka, koja misli, da će Ugarska propasti, ako se tuj uvede Gajev pravopis, morati ustupati struji naprednosti, jer su i one školske knjige, što ih izdaje sama ugarska vlada, štampane pravopisom Gajevim, a i hrvatski učitelji većim su dielom jur očito pristali uz novi pravopis. Povod tomu dade vele zaslužni kolnovski[3] učitelj g. Mihovilj Naković, koj je izdao okružnicu te ju podpisa većina ovdješnjih učitelja u znak da pristaju uz nova načela. Okružnica — ja od nje imam original — glasi evo ovako:

Poštovani gospodini učitelji!

Naš hèrvatski jezik, ako gdo ali osebne riči, ali složnost celoga govora prez vsake presudje (Vorurtheil) pravo premisli, pred mnogimi drugimi dičiti se more, da je k latinskomu — hoću reći — najpoglavitijemu jeziku na svitu najspodobniji; rodjeni Hervat vsakoga jezika riči tako prikladno i čisto zgovara, da se od njega nigdar, kako pri drugih jezikov znancih va zgovaranju ričih drugoga jezika, osebujno latinskoga, kakovo šalno iz svoga materinskoga jezika zavlačenje ne čuje. Ako pak bar ki drugoga jezika znanac kakovo govorenje iz latinskoga va svoj jezik prinese, nigdar toga tako složno, skoro od riči do riči, kako Hervat učiniti neće. Nij li onda vridno ovakov jezik preštimavati, obdelivati, ter čim više knjig va njem na svitlo davati?!

Ljubav mojih domorodcev, i želja naš miloglasni jezik koliko je moguće izvišiti, jesu me ganule, jednu molitvenu, bogato napravnu knjigu pod imenom »Duhovni venac« ispisati i polak želenja někih učiteljov i duhovnikov, ki su iste knjige pregledali, i nje ne samo za dobre, nego za potrèbne prozvali, na svitlo izdati.

Perlje (prije) ali neg ove knjige na svitlo dàm, dopuštjam si gledeć hervatskoga pisanja vam několiko riči pisati.

Vsi znate onu lèpu peldu, kako je něki otac vergal pred svoje sine sedam čversto svezani pálic, i obećal onomu, ki je potare, 100 srebrnjakov. Jedan za drugim se je nemer dugo mučil, ali vsaki je napotle rekal, da je to nemoguće. Kad je ali otac palice razvezal, je nje prez truda — jednu za drugom poterl. Ova pelda je kako ti za nas Hervate dana. — Mi smo te pàlice, ke potrti se mnogi trudu, i za polamanje istih pálic se je jur više od 100 srebrnjakov aldovalo, ar naš jezik zatiradu, kako i kade god moru. Budemo ali čversto

[3] Ova rieč glasila je nekoč sigurno »Kolo novo;« Niemci to pretočise u Kohlenhof, ali to je rieč bez smisla u kraju, gdje ne ima uglevja.

skupa deržali, zaman ćedu se naši neprijatelji mučiti ove pálice polamati. K otoj složnosti je ali neobhodno potribno, da mi pred vsim drugim nàčin pisanja u našem jeziku tako uredimo, da bude spodoban — ako ne jednak — k jeziku naših rodjakov — Slavov. — Vsi Slavi, Hervati i Slovaki, Rusi i Poljaki, Čehi, Dalmatinci i Černogorci su primili pisanje naglaskom (Akzent); samo mi několiki se tomu suprotstavljamo i staropis za bolje deržimo? Mi ne bi radi u tom velikom družtvu biti, to je, mi si neželjimo Hervati ostati? Željimo si našu hervatsku majku ostaviti i pozabiti? Ali moremo reč, da smo mi najmudriji, buduć da staropis branimo?

Něki se zgovaradu s tim, da je staropis laglji neg novi. Tako »zs« je laglje neg »ž«; — »sz« je laglje neg s; — »cs« je laglje neg č itd? Koliko truda ima učitelj, dokle ditetu zapameti »sz« — »zs« — »cs« — ch, pak još velu, da je to laglje neg novo »ž, ć, š«! — A koliko pak je novoga? Novo je š, ž, ć, č; drugo je vse staro. Ki si ada ove četire slove nemore zapametit, on je — »slaboglavac« i nij prikladan za učitelja. Ako je pak vindar staropis laglji, neg novi, zač se pak on pogublja, a novi se već i već razširuje? Da je jur za staropis smrtna ura udrila, to je svitlo, ar nigdor se već ne segura knjige staropisane izdati. — Ja nemer sám valujem, da se knjige novopisane starim ljudem, — hoću ravno reć — starim babam ne dopadju, ali i to mislim ćete mi svidočiti, da svit ne starosti, nego mladosti sliši, ar pri mladosti je ufanje, da će svit uživati. Mladosti pak je novopis poznán, ar je jur va vsih dobrih školah zapeljan..

Dokonjajuć moje pismo, prosim vas, presudite moje riči, pokihdob da ćedu se iste knjige pod tisku dati, nazvistite meni čim najperlje moguće bude krez podpisak na priložnom listu, s kim pisanjem si željite iste knjige imati. Vam vse dobro hoteći ostajem vaš verni i večni priatelj.

U Kohlnhofu 16. Oktobra 1877.

Mihovilj Naković
učitelj.

Već bi odavna bili prestali svadjati se o pravopisu, da gosp. Glavanić — inače poznat i zaslužan književnik — previše se trseć jednim mahom nije sve pokvario. On nije naime samo naš pravopis, nego i naše školske knjige diktatorskom nekom silom tamo htio uvesti, da ondješne Hrvate odciepljene od majke domovine tako privede u kolo naše hrvatske knjige. Namjera ova bila je bez sumnje vrlo plemenita, ali žalibože praktično ne promišljena, jer ako je i istina, da se bečka vlada ne otima tome, da se Talijani u Istri i Gorici po školah živo bave književnom talijanštinom, to se Slovjenom ne mjeri istom mjerom osobito u Ugarskoj, gdje Magjari dan i noć u strahu živu, da Hrvati ne bi preobladali i dojakošnjim gospodarom vratili milo za drago. Ne ću iztraživat, tko drhće od svojega djela: dali onaj, koj pravo, ili koj nepravo čini, na kratko, Glavanić od svih je strana naišao na silan odpor, dà njegovi ga glavari i proganjahu, a narod i njegovi vodji esapili su ovako: Ako naš jezik ni za školu ni za drugo valja, pa ako nam ga valja zamieniti drugim boljim, mi još najvolimo poprimiti magjarski, jer evo živimo u Ugarskoj, te od nas svaki magjarski jezik razumije kao i ilirski, ako ne još i bolje. Da tuj ima velika porcija chauvinisma, nitko ne će nijekati, ali nešto je ipak dobra u stvari. Prvo valja pamtiti, da je najlakše raznaroditi narod,

koj govori u dva, tri jezika, drugo, da je bolje, ako se ondješnji hrvatski narod uzdrži svom svojom hrvaštinom, nego da potone u magjarštini ili germanštini, a napokon za obilje našega jezika bolje je, ako se uzčuva i jezik male Hrvatske. Da je Glavanić sa svojom osnovom prodro, narod bi tečajem vremena zaboravio svoje dosta puta originalne i plastične izraze, jer ne valja misliti, da je u Kurelčevih jačkih i u Kuzmićevu svetome pismu sadržano cjelokupno blago jezično. Nije mi bila svrha za moga boravka kupiti rieči, pjesme mi i same zadaše dosta truda, ali nekoliko rieči ipak sam si pobilježio, jer se začudih, da su im neki izrazi, osobito što idu botaniku i mehaniku, izvorni i znameniti.

Klinčac, Nelke; ognjac, Feuernelke: zaspanka, Anemone, pulsatila; moder cvet, Kornblume; popadnice, wilde Pechnelke; popove gaćice, Primmel; boćka, Georginie; orišac, essbare Winde; zemljak, Erdäpfel; slak, Windling; dragoljice, Maiglöckchen; babje dušice, Quendel; bobonjak, fette Henne; žuka prosa, wilde Hirse; octak, Distel; torica, Klette: (ti si kot torica); hajdenica, Haiden: (hajdenica dobar kruh, malo popij, pun trbuh); svinjska haluga, Schweingras; muić, eine Art Unkraut; strelica, Bürstenkraut (Unkraut); ma(h), Moos; mlić, Milchschwamm; žutice, Rehling (Schwamm); knežnica, Kaiserling (Scwamm); pomodruše, Champignon; kokošice, ein kleiner Hutweideschwamm; drišlina, Spatzentraube; dušetje, schmeckende Weihrertraube; ranina, Frühtraube; klen, Feldahorn; nerod, Akazie; loza, Wald = (ne kaži vuku lozu); cilina, Hutweide; dragâ, Thal: (dragi su se va dragi dragali); zelenčica, Zeisig; češljugar, Stieglitz; hlivac, Schweinstall; kamenjak, kamenica, Steinbruch; vakli, eine Mähe, d. h. so lange die Sense ist: koliko vakli je tvoja sinokoša? plavčica, Kahn; zibalce, Ruder; našak, Wickelholz für das gespinnst; makovica, Mohnstrudel; striessnaci, Käse (Topfen) strudel; guliti, abziehen: dobro vino guli; ugodati, gelingen; ugoditi, angenehm machen; kinuti, einzwängen: sad se vrag u rep kine; odati se, heiraten: sad se vrag odaje, jetzt ist der Teufel los; veljek, gleich; zaručnja, Braut; zaručnjak, Bräutigam; vabac, Einlader; podprnja, Kranzeljungfer; vihlan, Überdecke für das Brautbett; posna hulja, Brautmutter; stačilo, Brautführer; nevjesta, des Bruders Weib; krilo, Schoss; krila, Kittel, Weiberrock; prvić, erstens; drugić, zweitens; stovetić, hundertens; prva, erste; stovna, hundeste itd.

Bit će istina, da se jezik naših Zagoraca više razlikuje od književne hrvaštine, nego li jezik ugarskih Hrvata; ali Zagorje spada k Hrvatskoj te mu je bilo lakše nametnuti štokavštinu, jer se nije bilo bojati, da će se pomagjariti. Nu Magjari strašno su zavidni Hrvatom, i rade što bolje mogu, samo da se ondješnji Hrvati ne sprijatelje sa Zagrebčani. Kad sam se predstavio nekomu župniku, on mi reče, da on — ili budući da je govorio pluralom — da oni niesu prijatelji »Agramitâ.« Ovaj naziv malo me bješe razsrdio te mu odvratih: »To ne ide amo; nismo ni mi Zagrebčani prijatelji Debrecincem, ali kad bi došao Debrecinac, da se kod nas bavi znanstvenim iztraživanjem, mi bi mu svakako bili na ruku, jer Agramite, kako nas vi zovete, misle, da je znanost neutralno zemljište, na koje svaki izobražen čovjek mora štovanjem da stupi. A predmnievajuć, da evo imam posla sa naobraženim čovjekom, ja od vas tražim pomoć i zakrilje.« Ovaj moj odgovor mora da je inponirao župniku,

jer mi obeća, da će mi pomoći ali uz uslov, da ne diram ni u vjeru ni u jezik ovoga naroda, pa dakako ni u njegovu državnu ideju magjarsku. Doskora se i složismo, pa od onoga časa bio je jako ljubezan prema meni. Takovi mi se uvjeti stavljahu malo ne svagdje, a ja si to znam i tumačiti; župnik bo u hrvatskoj župi a u zemlji magjarskoj, da se otudji državnoj ideji magjarskoj i da joj prkosi, bogme bi netom bio maknut sa svoga siela i zvanja. A bolje je, da ovim načinom djeluju na narod hrvatski nego da ih izbace iz zemlje. Pa ne ima sumnje, da se za hrvatski narod tamo zbilja štošta radi, što pokazuje skrb i ljubav njihovih prvaka. Evo dva takova slučaja: Grof Henrik Zichy utemeljio je god. 1864. u Nikiću zavod za djecu s tim uvjetom, da naukovni i konverzacioni jezik bude onaj jezik hrvatski, kako se tamo govori. Zavodom ravnaju sestre milosrdnice, predstojnica se zove Marija Foltinović a dvie učiteljice Klaudija Janković i Bartolomea Kolović. Do sad se u gradu Šopronju nije ni u jednoj crkvi hrvatski molilo ili propoviedalo, premda ima tamo 12—15 stotina Hrvata što radnika što služinčadi. U najnovije pako vrieme gjurski je biskup izdao nalog, da se u Šopronju ima namjestiti hrvatski kapelan, koj će svake nedjelje po podne i kršćansku nauku hrvatski predavati i hrvatsku propovied govoriti, jer da služinčad prije podne tek riedko kad u crkvu zalaziti može. I jedno i drugo ima se zahvaliti inicijativi hrvatskih župnika. A djelovanje učiteljstva tako je vrstno i patriotično, da ga se ne možemo dosta nahvaliti. Sve što hrvatski učitelji u svome zvanju rade, ima se zahvaliti njihovu privatnu nastojanju, jer po preparandijah u Ugarskoj samo se magjarski uči i predaje; o hrvatskoj slovnici, o hrvatskoj crkvenoj pjesmi ili drugom čem a na jeziku hrvatskom nigdje ni spomena. Zato se hoće mnogo ljubavi za svoj narod, kad bi čovjek, izstupiv iz magjarske preparandije, odmah mogao dobiti mjesto magjarskoga školnika, ali takova što niti traži niti prima, nego ide starijemu hrvatskomu učitelju kao pomoćnik, i tako dugo bezplatno služi, dok se hrvatskomu jeziku i crkvenoj službi ne nauči, da može uztražiti mjesto učiteljsko u hrvatskom selu. I koliko se hoće ozbiljna mara, dok čovjek uzmogne pisati knjige jezikom, koj se ne može učiti ni u kakvom javnom učilištu ili ća u višnjem zavodu? I opet koliko zanosa po hrvatski jezik i hrvatsku stvar treba tome, kad za te knjige ne dobiješ niti pare nagrade niti pohvale ni priznanja, gdje ti je dapače, neprestano živjeti u strahu, da li te baš radi toga neće svrgnuti sa tvojega mjesta? Pa ipak ti ljudi rade, pišu i izdavaju knjige!

Ja za to mislim, da nam ne valja dirati u težnje tih vrstnjaka; neka svećenici i učitelji rade i nastoje svojim načinom i jezikom, pa ako treba, podupirajmo ih, gdje znamo, jer njima ljubav i marljivost nikada ne jenjaju. Ima tuj župnik, koj je vrstan slavista, — te je više toga dogotovio za tisak; hrvatski kapelan radi hrvatsku gramatiku po uzoru Mažuranićeve slovnice; drugi neki župnik kupi pripoviedke i poslovice; družtvance od 3—4 osobe kupi gradju riečniku; učitelj jedan kupi jačke: pravnik neki, koj se je rodio u ovom kraju a žive u Beču, obećao je, da će namicati povjestna gradiva; učitelj neki izradjuje čitanku za višje razrede pučkih učiona itd.

U narodu ima sila bajaka i pripoviedaka, ali mitoložkih ostanaka u njih ne ima; kršćanstvo za rana je preobladalo ovim narodom i duboko korenje svoje razmaklo, tako da su stari bogovi izginuli iz pameti. Sviet ovdje samo

znade, da je negda bio neki beli i črni bog, da su bile bele i črne vile, a svim na čelu da je bio nekakov Triglav — ali što i kakovi su to bogovi bili, o tom se ništa više ne zna. I sliedeća je pjesma znamenita, koja kaže, da su kitili Cigani ili stari Magjari mrtvace svoje prije pogreba. Pjesma je ova, koliko se meni vidi, rug na poganske običaje, izpjevana od kršćana Hrvata.

Kad mi Cingo Cango zažmivaše,
Vsimi zvoni njemu zazvoniše;
Na oči mu krajcare metaše,
Mekinjami uši zasipaše;
A za vrat mu ponjavu metnuše,
A va trbuh ražanj zabodoše;
Na pupak mu pšenice nasuše,
A va pančić igle zadenuše;
Na nosilo sláme nametnuše,
Ter iz blata križ mu načiniše.
Šestero ditčice on imaše,
Cing-Cangica ljuto se plakaše;
Kdo će sada tugu preboliti,
Kdo će sada ditčicu hraniti?

Čini mi se, da će se još gdje moći naći, ako se narodne pripoviedke samo marljivo pokupe i iztraže, jer imade rieči, koje se uzčuvaše predavanjem, ali se ne zna što znače, ili se provrgoše i pokvariše tako, da im je težko naći prvotni oblik i znamenovanje. Ja to naslućujem po ovom slučaju. Osamdesetgodišnja mati vrloga župnika Berlakovića, koja još u sretnome braku žive u metropoli ovdješnjih Hrvata, naime u Velikom Borištovu, pjevala mi je starinsku pjesmu o kralju Matijašu, gdje ima stih: »glas mi pade črna erafina.« Ja ju upitah, što će reći »erafin«, al mi ona toga nije znala. Prisutnik neki hćede nam pomoći u nevolji te reče: to će valjda biti serafin. Ja dakako bijah drugoga mnenja te u erafinu nazrieh odmah arapina. — A tako će i u pripoviedkah bajoslovci popraviti i protumačiti gdje-koje ime i time obresti dosta vriedna gradiva daljnjemu radu. Ta ondješnji učeniji ljudi tvrde, da su baš ovi Hrvati najstariji Slovjeni, i da je Velika Hrvatska od njih bila napučena, a to se može još i danas opažati po tom što i dan danas pokret ide onamo a ne ovamo. (?)

Glede ovoga posljednjega biti će osim drugih stvari, kojih ovdje ne treba naglasiti, kriva i trgovina, koja se prije dosta živo ćerala medju Hrvatskom i ovimi krajevi. Još se i sad na miljokazih šopronjske ceste, što vodi u Hrvatsku, čita, koliko je odavle ili odanle milja do Varaždina. Još prije nekoliko godina bili su ovi napisi hrvatski, sad ih zamieniše magjarskimi. Ali po crkvah i na grobovih ima još dosta hrvatskih napisa: »Jesus bisse u grob polozsen, Jesusa szu prates szvlikli; tu pocsiva N. N. ki je umro« itd. I pozivi i drugi oglasi štampaju ili se bolje moraju štampati na hrvatskom jeziku. Ja sam našao veliku takovu cedulju od g. 1875, kojom se Hrvati okružja željeznoga, pozivlju, neka župnika cindrovskoga, g. Antuna Herića, izaberu zastupnikom. Poziv ovaj glasi:

Drága Brátja, Szuszédi Zselezsánszkoga Kótára!

Gdo sze med nami neszpoméne one sztrásne nevólye, ku szmo moráli podnásat, ziz Nasztánuványem vojszké do lájnszke jeszéni? járam or pretésak nad námi szelyszki lyudi, i nad nasum obitéljum, je szkóro nepreneslyiv nasztál krez vnóge krádbine, i druga mrázna nasziluványa voscsanov, zavoly kih va nepresztánom sztrahu szmo morali zsiviti, da nam jos véchu nesztrichu neszprávlaju, kot szusze vnógoputi nagrázsáli, i kih zászidov niszmosze obránit mogli ziz szimi nasimi tusbami pred preposztavnih.

Rihtari nasi, i právicze niszu doszpili nyim podvarati, — i vindar túsbe nase niszu mógle presztati — ar va kóm széli je *Einquatiringa* bila, ondi niszmo vech mi bili goszpodári, nego vojszka; ku mi z nasim trúdom i pótom zderzsavamo; nego oni ki bi nász, i nasu obitely bránit moráli, pred timi szmo sze mi moráli bránit, nás teski kruh, nás imétak, nás zsitak, i posténye náse drusbine.

Oh káko zselno szmo szi zselili, da jednocs ta nevólya presztáne, koja krez gozszposcsinu nasu varmegyszku, i krez nyihove odluke nepresztanoma bi bila morala nasz pritiszkát, nad nami osztati!

Kulike prosnye szmo dali pred Vármedju, ali vojszka z gozposcsinum szkupa niszu tili poszlusat prosnye nase, dabi i druge krajine Vármegye tu teskócsu, *nasztanuvanye militera* z nami dilili!

I nut Brátja, szuszédi zselni! vinder smo to csúdo dozsivili! Vojszka je od nasz kraj dosla, nasa najvécha nevólya je presztala! Po pravicsnoj préminbi chedu i drugi Vármegyszki kotári vojszku nasztanuvati, i mi szmo za nekuliki lét nye oszlobodjeni, doklyen réd zopet na nasz dojde, ali doklyen krez *vármegyszke kaszárne* zadnyics toj nevolji konacz bude.

Nili ali posténya, i zahvalnoszti nase vridan on vérni prijately, on moguchni zagovornik, ki je nasz, i nasega czélogu kotára od vekovecsnoga Nasztanuványa, od te sztrasne névolye oszlobódil?

Komu jimamo zahvaliti, da je krez oto mir va nasih obcsinah, va nasoj obitelyi, ida szada prez sztraha szmimo pocsivati, ali na nasu navadnu szkerb, na nase delo pojti — ár sze nimalo bojat, da doklyen mi pocsinemo, ali od sztana projdemo, da sze doklyén krez neokrutne szoldate nam kakova neszricha doma sztane?

Nut drága Brátia, vi znate, i sze nase obcsine znaju: ki je ta nas verni, i moguchni prijately bil? Ki nije présztal sze za nasz zéti, i va piszmah, i va csudnih ricsih pred szum Varmedjium nasu tusbu gosposcsi tako dugo razlágati, doklyen objácsan i od druge ztrani prijatelyov je mogal nam nazviszti: — da ta teski járam *Einkvártiringe* sze od nasz kraj zame.

Ov nas najverniji Branitely je czindrovszki fárnik bil, koga jime zahvalno sze med nami szpomenuje, goszpodin *Anton Hèrits*.

Ov verni nas prijately je jur i va vnogih drugih nalógah sze ocsinszki za nasz zél i med drugimi dobrimi prijatelyi nyemu jimamo najvech sze zahvalit, da szmo militéra oszlobodjeni.

Jur lani szusze zato vnogi med nami, vnoga horvátczka i nimska széla vatom zjedinili, da ako zopet volybina bude orszácskoga poszalnika, da chemosze sze, kot jedán cslovik okolo nasega prijatelya, gospodina *Hèritsa*

zdruzsiti, ter chemo nyega prosziti, da nas Deputirter, nas *Poszálnik* na *Országeskom Spravischi* bude.

Nut szada je k tomu *vrime*, da nase posténye, nasu zahválnoszt, nase de zaúfanye proti goszpodinu *Antunu Hèritsu* pokazsemo, ako ga szi, do jednóga za nasega Deputirtera ziberemo.

On che sze za nasz zeti, on che nasz, nasu veru, i pravicze bránit, che nas zagovornik u Pesti pred szim Országom biti. *On* pózna nasu potribscinu, pózna nase zsélbe, i csaje neg moguche najvech, che on nam z szvojum znanosztjum, szojim plemenitim szerczem na véchu hászan biti, neg ki goder drugi tujinacz, ki nam ziz szakorjacskim prilizavanyem, nebo i zemlyu obecha pred vólybum, a po volybi, — kad jednucs ima odnasz, csa je til, sze nasz malo ali vech nis ne mári.

Nedajtésze ada od nasz odputiti, mi szmo vasi, csa vasz boli to i nasz boli, csa vam dobro to je i nam dobro, zdruzsimose zada drága Brátja szi okolo jimena i zásztave nasega lyubyenoga Deputirtera:

Antona Hèrits! Eljen!

Zselézni dana 1. Junia 1875.

Zibiratelyi.

I pri posliednjih izborih opet je bio izabran g. Herić i tad mu neki seoski poeta u veću slavu složi ovu jačku:

JACSKA

na zbiranye, i szlavu Zselezsánszkoga Kotárszkoga Poszlanika,
na Ugarszko Orszacsko Szpravische, Goszpodina Antona Héritsa,
Fárnika Czindrofszkoga.

ZSIVIO!

Mirno czuri lipa Bulka,
Na nasu jacsku poszlúsa,
Raduje sze, kad nye pólye
Héritsa neg izvisuje.

Po brigu i po dolini
Siron jedno jime glúsi;
Ne drugi neg Hérits Farnik
Oche biti nas poszlanik.

Grubne voschane na vrati
Doszt dugo szmo je jimali;
Anton Hèrits je je szpudil
Ar je nas pravi prétely bil.

Uzsura, teska daczia
Doszt nasz je ur pretiszkala
Hérits bude nas branitely
Hérits nas jedini prétely.

Fiskal, piszácz, i Beamter
Szi szu nad nasz i Bedienter;
Pisu, vicsu, vozu, kricsu
Da Sohára najper vlicsu.

Ki me do szad ni poglédal,
Z szilum mi je ruku daval,
Lyubezlivo poszmije sze,
Csudo da me os ne kusne.

Poznamo vasz lipe ticze,
Ovde sze zaman terszite,
Jimamo mi ur cslovika
V szem Beczirku jedinoga.

Uszlopczi i Traisdofci
Szi drugi verli Hervati,
Neg jednu jacsku szpivaju
Szi jednu volyu jimaju.

Éljen, éljen Hérits Anton
Ki je szagdar bil nas patron;
Éljen, éljen, sztovkrat éljen!
Hérits nas poszlanik éljen!

I zastupnik Pavao Hoffmann dobi sličnu jačku:

IZBORNA JACSKA.

Hodte bratci, szi sze szkupa zdruzsimo,
ter denasz szi jedne miszli budimo,
zajacsimo glaszno szi szkupa velyen:
Neka zsivi Ferenz Jozsef kraly. Éljen!

Deàk Ferenz v-orszagu csuda valyá,
ar ziz lyudsztvom pomiril je on kralya,
zato szpivajamo szadà, bracha draga:
Éljen, Deák, veliki szin orszaga!

Zselyimo szi, kod szmo zselyili uvik,
da bi i ov szedasnyi nás poszlanik
v-velikom druzstvu Ferenz Deáka sztal.
Éljen Deak Ferenz! Éljen Hoffmann Pál!

Ufajmo sze, dragi brati Hervati
da che on i nasu szrichu iszkati,
kod je on nam oto muzski obechal.
Éljen, Éljen nas poszlanik, Hoffmann Pál!

Zato bratci, podignimo zasztavu,
ter jacsimo poszlaniku na szlavu;
zselymo mu, dab' zdrav i szrichan osztal.
Éljen, Éljen nas poszlanik, Hoffmann Pál!

Da se povratim g. Heriću, kod koga sam liepo živio, to moram kazati, da mi je g. župnik mnogo bio na ruku, te mi je pomagao tim lakše, što je ovdje jako ugledan i štovan — svakako jedan od najpopularnijih ljudi. Cindrov je jedna od najvećih i najbogatijih župa, ima vrlo liepu školsku sgradu i župničku kuću i krasnu crkvu, a oko nje liep, dosta velik perivoj, koj je gosp. Herić prije nekoliko godina posaditi dao. Nametnu mi se očima, da je na jednoj strani križa na zvoniku pričvršten polumjesec, te pitah župnika, što će taj polumjesec. On mi pripovjedi, da su za obsade Beča ovdje prolazeći Turci zatražili od Cindrovčana, neka čime god pokažu, da su prijatelji Turkom, jer da će im inače oplieniti selo. Narod si nije znao druge pomoći već je uz križ pribio znak Muhamedov, pa to tako i ostade na vječnu uspomenu. Znamenitija od ove crkve je Marijina kapela kod Kolnova, gdje je oltar i propovjedaonica od sivkastoga mramora — pravo djelo umjetničko. Crkvicu ovu sagradi palatin grof Toma Nadasdy g. 1650. ili 1660, a poviest njena sagradjenja pristupnija je sgoljnoj vjeri no filozofiji. Pripovieda se na ime ovo: Eleonora, dvanaestgodišnja kći i jedinica grofa Nadasda, djevojčica slabašna od poroda i uviek bolježljiva, ode jednom u proljeće u jutro, da se s otcem u šumi malo prodje. U toj šumi bilo staro drvo a na njem slika Marijina, obješena negda od nekolicine pobožnih kršćana, koji su se za bure i grmljavine uklonili pod drvo i majku božju molili za pomoć i zaštitu. I zbilja udari striela u obližnje dubove, a oni ostadoše cieli i zdravi. Došav sada grof sa kćercom blizu ovoga drveta, zamoli kontesa otca, neka se u blizini malko zabavi lovom, jer u njega bilo oružja lovačkoga, a ona da će se medjutim ovdje pomoliti bogorodici. Grof kćeri svojoj ne hćede uzkratiti želje i ode podalje u šumu. Kako je grof bio otišao, kontesa pade na koljena i zamoli majku božju za zdravlje, zavjetujući se, ako joj se molba usliši, da se nikad neće udati. Kraljica nebeska kao da je hćela uslišati molbu, jer je djevojka dnevice sve više prizdravljala i napokon cvala kao ruža. Ali ob učinjenom zavjetu otac ne doću ništa, dok nije mladi vlastelin Franjo Veselenyi došao prositi ruku djevojčinu. Djevojci bio je Veselenyi doduše po volji, ali ona ipak ne privoli, jer se je bojala prekršiti zavjet. Otac joj reče: Ni ja ti od svoje volje ne ću riešiti zavjeta, nego ću poći k biskupu, neka on kaže ne može li se ovaj zavjet zamieniti drugim. Kako reče, tako i učini. Došav tamo, odvrati mu biskup, za kojega kažu da je bio čovjek svjetovnih nazora, da zavjet ne može obvezati, jer ga učini djevojka ne razumna i nedorasla. Grof sav obradovan izrekom biskupovom, ode kući i zaruči mlade. Kad se dugo izčekivani dan vjenčanja napokon primaknuo bio, sabra se u gradu Deutschkreuzu liepa kita svatova. Mlada sjedeći krasno nakićena na veleliepu priestolu u sjajnoj dvorani primala je od gosti znakove štovanja i liepe darove, ali je ujedno molila, neka se vjenčanje što brže obavi, jer da se boji kakve nesreće. Redatelj svetčanosti dakle zamoli goste, neka podju u gradsku kapelu. Ali kad je djever ručni pošao mladoj, da ju sprovede do oltara, munja udari u dvoranu, a zaručnica se mrtva sastavi sa zemljom. Sve se snebivalo od straha, a otac njezin nije se mogao spokojiti svega svoga vieka. Da si dušu malo olahkoti, dade na mjestu, gdje je bilo drvo sa kipom bogorodičinim, sagraditi prije spomenutu kapelu, koju radi njene čudotvorne slike sada svi pohadjaju, kojim treba lieka i utjehe, tako da je ondje sad pravo pravcato proštenje. Od sile čudesa, što se je tamo

sbilo, spomenuti ću jedno iz starih, a dva iz mladjega vremena. Hrvatu nekoga iz onoga kraja potvoriše nekakvim zločinom i odsudiše ga na smrt, ma kako se on branio i nevinost svoju izticao. Kada su ga vodili na stratište, izmoli od svećenika milost, da se u onoj kapeli još jednom smije pomoliti bogu, jer da je čvrsto uvjeren, da će Marija ma kako posvjedočiti njegovu nevinost. To mu se i dozvoli, i sudci, stražari i svjetina odpratiše bogca u kapelu. Kad se on tamo pred oltarom bacio na zemlju i glasno vikao, neka Marija dokaže njegovu nevinost, netom se sva crkva zažari osobitim svjetlom, verige mu spadoše sa ruku i nogu, a na ovaj znak odmah ga proglasiše nevinim, i narod veselo klikćuć odprati oslobodjenika njegovoj kući.

U suprugâ Posch u Šopronju bila kćerca, koja je imala krivu nogu. Upotriebiše sva moguća sredstva, ne bi li im kći ozdravila, ali ni liečnici ni kupke ne pomogoše zdravlju. Sada (god. 1858.) roditelji namjeriše otići čudotvornomu kipu majke božje. Klečeći u klecalu, djevoika za službe božje prišapnu majci, neka pogleda pod klecalo, jer da ju je netko potegnuo za nogu. Mati joj reče, neka se umiri, a da će poslije službe gledati, što je. Djevojka je i zbilja čekala, al kad je svećenik otišao od oltara, ona ustade i ode zdravih nogu, kao da nikad i nije bila hroma.

God. 1864. momak iz Vedšina pripoviedaše, da mu se često po bielom danu ukazuje ujak, umrvši prije 30 godina, i da ga moli, neka ga odrieši grieha. S početka se roditelji bojahu u zdravu pamet svojega djeteta, ali kad im je on stao kazivat, kako taj ujak izgleda, prem da ga nikad ne bješe vidio, niti je bilo slike njegove, odlučiše, da će dati tri mise čitati u crkvi Marijinoj i sami prisustvovati službi božjoj. Kad se čitala treća misa, momak usnu, a kad se opet probudi, stade pripoviedati, da mu se je ujak rukom dotaknuo glave i rekao: Hvalite boga i Mariju! A hoteći pokazati, kako je ujak to učinio, izpadoše mu svi vlasi s glave, tako da je bio sasma ćelav. Onaj momak, komu su vlasi opet ponarasli, oženio se je poslije, te žive još i danas, reče mi župnik kolnovski, koj mi je i drugo pripoviedao.

Narod ovdje neizmjerno je pobožan, jer ne samo, da svetcem i nedjeljom jatimice u crkvu hrli, nego se još i inada osobito pod veče iza svršena posla skuplja do križeva i kipova Marijinih, te se ondje moli bogu, dakako sve na hrvatskom jeziku. Obično kakvo starije čeljade (bud mužko bud žensko) pjeva od neke Marijine pjesme stih po stih, a narod ga opetuje u sboru. Jednoga večera, baš u oči velike gospe, u Cindrovu takova me se pobožna pjesma živo kosnula. Sviet klečao je pred nekim kipom bogorodice, koj je bio u izdubku s vana crkve, te je pjevao krasnu pjesmu, koja je upravo u srdce dirala. Liepi glasovi mladjih pjevača i pjevačica, tiha noć, mjesečinom romantično osvietljeni perivoj oko crkve obliše cieli prizor divnim, rekbi nadnaravnim krasom. Liepa se rieč Isukrstova: »Molite se i radite« ovdje sdušno sluša i vrši. To je i nanukalo gjurskoga biskupa, kad je u nekom selu dielio otajstvo potvrde, da je govorio narodu po prilici ovako: »Ja doduše ne razumijem vašega jezika i moram vam magjarski govoriti, ali ću pred cielim svietom izpoviedati, da su Hrvati prava i istinita podpora crkvi, ostajuć vjerno i stalno pri božijem zakonu, slušajuć zakon svjetski i štujući poglavare crkvene i svjetovne. U vrieme reformacije — nastavi biskup — kad su odmetnici crkve svoje ljude amo izaslali, da narod otudje materi

crkvi, množina ih odvrgnu se od dužnosti, a njemački i magjarski svećenici skupa sa svojimi občinami predjoše na vjeru evangelsku. Samo od Hrvata ni da bi jedna duša, a kamo li ciela občina zatajila svoju svetu vjeru. Ostajte i na dalje tako vierni svojoj crkvi, štujte i slavite boga na vašem jeziku — naša vam zaštita nikad ne će uzmanjkati.

Drugim dokazom njihovoj pobožnosti neka služi ovo, da je god. 1875. četrnaest hrvatskih seljaka hodočastilo u Jerusolim. Svakoga je put stojao 500 for., a svaki je sa sobom donio čisala (patrica), krstova, slika, što su u crkvi sv. groba bile posvećene katoličkim patriarhom, onda grane maslinove, školjke, kokoske i druge stvari iz Betlema i drugih miesta Palestine, te ih ovdje pokloniše crkvam i kapelam ili dobrim prijateljem i znancem. Pitah jednoga od hodačastnika, da li mu nije žao novaca. Nije već još nešto — bio mu odgovor — jer prvo sam vidio more, velike gradove i mnoge znamenitosti, a drugo me pogled sv. groba učio biti zadovoljnim s mojim udesom te mi je dušu napunio takovim pokojem, da sam u svih slučajevih života dosad uviek istinu pogodio i tim onih potrošenih 500 for. davno opet privriedio. — Iz toga sliedi moralka, da oni, koji se rugaju vjeri i crkvi, svojimi porugami ne mogu steći toliki pokoj duše, koliko ga imade takvo jednostavno kršćansko čeljade.

Čitalac valjda je već pogodio, da ja nisam sve doživio u Oslopu, što sam ovdje pripoviedao. Ja zato ne napomenuh redom svako selo, kako sam ih obredio, što nisam bio rad dosaditi štiocem pojedinostmi putopisa, koji i meni dodijavaju do dna duše sa bugarkami o konjih i kolih, o zlu vremenu i lošem jelu po gostionah, sa opisi puta i staza, šume i gaja, gora i dolina i drugog koječeg, tako da doznajemo za puno stvari, koje su tako obične, da ih je upravo ludo napominjati, a ne smije faliti ni na jednom listu, kako si ovdje spavao i ondje ručao i. t. d. Ja evo hćedoh pisati samo o tom, što je moglo zanimati čestite štioce našega Vienca, a da bude stvar sama što temeljitija, evo dodajem još priegled o Hrvatih u zapadnoj Ugarskoj.

I. GJURSKA BISKUPIJA*

Ime mjesta	Broj stanovnika	Narodnost stanovnika
a) Šopronjski kotar		
Dubrava (Drasburg, Darufalva.)	1226	Hrvati
Kerteš (Baumgarten.)	848	Hrvati
Ottova (Antau.)	1048	Niemci i Hrvati
Vulka Proderštov (Vulka Pordány.)	1720	Hrvati
Cogerštov (Zagersdcrf, Zárány.)	754	Hrvati
Büdöskut (Stinkenbrunn.)	1702	Hrvati
Cigleš (Siglitz, Siklos.)	1270	Hrvati i Niemci
Cilindol (Zillingthal, Volgyfalva.)	1253	Hrvati
b) Železni kotar.		
Voreštan (Hornstein, Szarvkö.)	2249	Hrvati
c) Rustovski kotar.		
Cindrov (Cinfalu, Siegendorf.)	1907	Hrvati
Trajštov (Trausdorf, Darázsfalva.)	1148	Hrvati
Klimpah (Klingenbach, Klempa.)	921	Hrvati
Oslip (Oslop.)	1213	Hrvati
d) Nižiderski kotar.		
Raušeri (Gatta, Battendorf.)	1239	Hrvati
Lajtafalu (Potzneusiedel.)	805	Hrvati
Pandrov (Padendorf.)	2708	Hrvati
Novo Selo (Neudorf, Ujfalu.)	1367	Hrvati
e) Ugarski Starogradski kotar.		
Bezonja (Bezenye, Palesdorf.)	1362	Hrvati
Čunovo (Csun, Sandorf.)	661	Hrvati
Hrvatski Jandrov (Kroat. Jahrendorf)	664	Hrvati
Geca (Kittsee. Köpcsény.)	1998	Hrvati i Niemci
Pama (Alba Villa, Körtvélyes.)	838	Hrvati
Karlovac (Karlburg, Oroszvár.)	1283	Niemci i Hrvati
f) Mošonjski kotar.		
Hrvatske Kimle (Horvàt-Kimle.)	1136	Hrvati
Magjarske Kimle (Magyar-Kimle.)	561	Niemci i Hrvati
g) Svetomartinski kotar.		
Carevo (Kaiserdorf, Császàrfalva.)	1281	Hrvati i Niemci
h) Lučmanski kotar.		
Dolnja Pulja (Unter-Pulndorf.)	786	Hrvati
Pervan (Klein-Mutschen.)	332	Hrvati
Veliki Mučindrov (Udvard)	553	Hrvati
Frankanava (Frankenau.)	1060	Hrvati
Nikić (Füles.)	1859	Hrvati
Gerištov (Geresdorf, Gyiróth)	805	Hrvati
Hrvatski Židanj (Siegersdorf)	773	Hrvati
Plajgor (Bleigraben)	277	Hrvati
Nuzselo (Nebersdorf, Liquand)	876	Hrvati
Marov (Minihof, Malomháza)	1103	Hrvati
Veliki — i Mali — Borištov (Gros- und Klein-Warasdorf)	2720	Hrvati
Prisika (Peressznye, Pressing)	748	Hrvati i Niemci
i) Čiprežki kotar.		
Unda (Und)	1043	Hrvati
j) Nemško-Križki kotar.		
Kolnov, Kolonov (Kolnhof, Kopház)	1463	Hrvati
Look, (Unter-Frauenhard)	2030	Niemci i Hrvati

* Iz pregleda koje daje Kuhač izostavljene su kolone u kojima se navode imena župnika i učitelja u pojedinim mjestima. (Napomena redakcije.)

Ovdje naznačena 33 čisto hrvatska mjesta imaju žiteljstva 30.345 duša, a 8 pomiešanih (od kojih je u 4 mjesta većina žiteljstva hrvatska, u ostalih 4 većina njemačka) 10.117 duša. Uzme li se polovica tih žitelja ovih 8 miesta hrvatska, to iznosi hrvatsko žiteljstvo gjurske biskupije 44.403 duša.

U onih selih, koja imadu pomiešano žiteljstvo, dolazi doduše, da u jednom mjestu Hrvati i Niemci zajedno stanuju, većom stranom ipak je to tako razumieti da tu župa više filijala imade, od kojih je jedna hrvatska a druga njemačka. Želiti bi dakako bilo, da se u duhovnih šematizmih svako mjesto točno označi po narodnosti, nu pošto to u nijedan šematizam ne dolazi, to se nije moglo naznačiti, koja su mjesta hrvatska, njemačka ili magjarska, te sam samo ondje filijalu zabilježio, o kojoj sam se sam osvjedočio, koje su tu narodnosti žitelji. Tako dakle vidi se da se u toj biskupiji više nego 38 hrvatskih miesta nalazi, budući da jedna župa često pet do šest filijala imade. Molim, da se čitatelj na to i u sliedećih biskupijah obazire, i da navedena mjesta vazda za župe uzme.

II. SUBOTIČKA BISKUPIJA

Ime mjesta	Broj stanovnika	Narodnost stanovnika
a) Kisežki kotar.		
Tömörd	568	Magjari i Hrvati
b) Körmendski kotar.		
Körmend	2507	Magj. Niem. i Hrv.
Horváth-Nádallya	780	Hrvati
c) Rohonski kotar.		
Bandol (Weiden)	841	Hrvati
Bosnyák-Brig		Hrvati
Hum		Hrvati
Parapatićev-Brig		Hrvati
Podgorje		Hrvati
Rumpod		Hrvati
Čemba (Csém, Schandorf)	678	Hrvati
Mala Narda		Hrvati
Inced (Inczéd, Dürnbach)	1688	Hrvati i Magjari
Kethely (Neumarkt)	1662	Niemci i Hrvati
Velika Narda (Gross-Naring)	1041	Hrvati i Magjari
Čatar (Csatar)		Hrvati i Magjari
Petrovo (Gross-Petersdorf)	1986	Niemci i Hrvati
Pinka Miske (Mischendorf)	501	Niemci i Hrvati
Dubrava, (Dobrafalva)	251	Hrvati
Cikljin (Kis Cziklin)	147	Hrvati
Rohonc (Rechnitz)	3167	Niemci i Hrvati
Čajta (Csajta)	830	Hrvati i Niemci
Samfalva (Hanensdorf)	1300	Niemci i Hrvati
d) Sv. Elekski kotar.		
Baksanfalva (Baksdorf)	1959	Niemci i Hrvati
Kukmér	1089	Niemci i Hrvati
Nemška Čenča (Tschanschendorf)	1342	Niemci i Hrvati
Kerisdorf	1768	Niemci i Hrvati
Sveti Mihalj (Puczta-Sz- Mihály)	1973	Hrvati i Niemci
Stinjaki (Stinácz)	963	Hrvati
Sentalek (Stegersbach)	2979	Niemci i Hrvati
Novbrig (Neuberg, Ujhegy)	1350	Hrvati

Ime mjesta	Broj stanovnika	Narodno t stanovnika
e) Prnjavski kotar.		
Kertes (Gaas)	944	Niemci i Hrvati
Hrvatske Šice (Kroat. Schützen)	425	Hrvati
Katalena (Sz. Katalin, St. Katrein)	700	Hrvati
Heiligenbrunn (Sz. Kut)	1472	Niemci i Hrvati
Hrvatski Žamand	92	Hrvati
Szent Miklos	1846	Niemci i Hrvati
Punicz		Hrvati
Zajčje (Zaiczfalva)		Hrvati
Petrovo Selo (Prostrum)	1892	Niemci i Hrvati
f) Letinjski kotar.		
Szepetnik i filijale	4304	Magj. Hrv. i Niem.
Tot-Szent Mápton	3208	Hrvati
Tot-Szerdahely		Hrvati
Molnári		Hrvati
Petri		Hrvati
Sömjénfölde		Hrvati
Vente		Hrvati

Ovdje naznačeno 21 čisto hrvatsko mjesto imade žitelja 9343 duša, onih 5 mjesta, u kojih su Hrvati u većini ima žitelja 5832 duše, a onih 20 miesta u kojih su u manjini 31 386 duša. Odbije li se od 5332 trećina, to ostaje 3535 duša, a odbije li se od 31 386 dvie trećine, to ostane 10 462.

Subotička dakle biskupija imade hrvatskoga žiteljstva do 23360 duša.

III. PEČUHSKA BISKUPIJA

Ime mjesta	Broj stanovnika	Narodnost stanovnika
a) Pečuhski kotar.		
Pečuhsko pregradje (Ofner Vorstadt)	8463	Hrv. Magj. i Niem.
Püspök Bogad	2420	Hrv. Magj. i Niem.
b) Nemetski kotar.		
Keszü	2149	Magj. Hrv. i Niem.
Némethi	1534	Hrvati
c) Sikloški kotar.		
Berement	750	Hrv. Magj. i Niem.
Petarda	940	Hrvati
Torjancze	640	Hrvati
Rasz-Boja	146	Hrvati
Repnják	32	Hrvati
Maria-Gyüd	511	Magj. Niem. i Hrv.
Pocsa	236	Hrvati
Sikloš	2413	Magj. Niem. i Hrv.

Ime mjesta	Broj stanovnika	Narodnost stanovnika
d) Dardavski kotar		
Darda	1231	Hrv. Magj. i Niem.
Herceg-Szölös	763	Hrv. Magj. i Niem.
Laskafalu	975	Niem. Magj. i Hrv.
Lúcs	1200	Hrvati
Szent-István	1226	Niemci i Hrvati
e) Baranjavarski kotar.		
Baan	1484	Niem. Magj. i Hrv.
Bodollya	898	Niem. Magj. i Hrv.
Baranyavár	1642	Magj. Niem. i Hrv.
Battina	2045	Magj. Niem. i Hrv.
Darázs	2924	Hrvati
Dályok	1810	Hrvati
Izsép	1503	Hrvati
Monostor (Manastir)	1050	Niemci i Hrvati
f) Mohački kotar.		
Mohács: župa	6066	Magj. Hrv. i Niem.
Mohács: Crkva k sv. Križu	2275	Hrv. Niem. i Magj.
g) Kéméndski kotar.		
Nimesbáz	1384	Niemci i Hrvati
Maria-Kéménd	943	Niem. Hrv. i Magj.
Monyorod	469	Hrvati
h) Bolyski kotar.		
Bojard (Borjad)	132	Niemci i Hrvati
Egerágh i filijale	4268	Magj. Hrv. i Niem.
Olasz	480	Niemci i Hrvati
Versend	1516	Hrvati
i) Pecsvarski kotar.		
Szent-Erzsébet	749	Magj. Niem. i Hrv.
j) Magooski kotar.		
Bikal i filijale	1148	Niem. Hrv. i Magj.
k) Szigetski kotar		
Bogdasa i filijale	1315	Magjari i Hrvati
Sztara i filijale	991	Hrvati
Dráva-Szent-Márton	1255	Hrvati
Ibafa i filijale	2311	Magjari i Hrvati
Lakocsa i filijale	2415	Hrvati i Magjari
Mosgo i filijale	2750	Magj. Niem. i Hrv.
Szigetvar	4285	Magj. Hrv. i Niem.

U pečuhskoj je biskupiji 14 čisto hrvatskih sela sa žiteljstvom od 14886 duša; onih 7 sela, u kojih su Hrvati u većini ima žitelja 18327 duša, a ona 22 sela, u kojih su Hrvati u manjini ima 39621 duša. Odbije li se od onih 7 sela trećina, to ostaje 12218 duša, a odbiješ li od onih 22 sela dvie trećine, to ostaje 13207 duša.

Nu izim ovih rimo-katoličkih Hrvata imade u ovoj biskupiji još i pravoslavnih Hrvata, a to u mjestih: Darda 620 duša, u Herczeg-Szölösu 782 duša, u Kacsfali 1024, u Bolmanu 990, u Banu 845, u Beremendu 435, u Monostoru 469, u Mohaču 670, u Bojardu 350, u Ràcz-Pöltösu 381, u Bolvardu 479, u Magyar-Bolyu 260, u Illocski 347, u Kišfaludu 686, u Lipovi 371, u Pocsi 135, u Maišu 480, u Liptódu 240, u Šaroku 420, u Šombereku 740, u Vèméndu 431, u Hidašu 200, u Kozaru 60, u Miszli 151, u Battaszeku 285, u Alšo-Nani 269, u Udvardu 769, u Ràcz-Görcsönyu 124, u Ràcz-Mecsku 117, u Nagy-Budmiru 210 i u Magyar-Peterdu 321; skupa 13661 duša. Pečuhska dakle biskupija imade hrvatskih žitelja 53972 duše.

Ovo sada navedeno žiteljstvo brojim zato k Hrvatom, jer su se najviše doselili iz Hrvatske, Dalmacije i Bosne, kao što to svjedoči nadjev »Hrvat«, kojega si sami davaju žitelji Baranyavára, Darázsa, Izsépa itd., a opet nadjev »Bošnjak«, kojega nose žitelji Pečuha, Püspök-Bogada, Rácz-Pöltösa itd.

Rimo-katolički Hrvati preselili su se na novo amo prije jedno dvie sta godina, pravoslavni Hrvati pako za jedno sto godina kašnje, dakle u vremenu, kada se je narod Hrvatske i Bosne već u domovini odlučio bio za ovu ili onu vjeru; dočim su Hrvati gjurske i subotičke biskupije već onda u novu domovinu došli, kada ova razpra još nije riešena bila.

Neki pridošli Hrvati pečuhske biskupije, pripadavši rimo-katoličkoj crkvi, prestupiše u novoj otačbini k pravoslavnoj crkvi, a drugi, koji su po djedovih im pravoslavni bili, prestupiše k rimskoj crkvi, kako su to već odnošaji učinili, naime, kako im je svaki vlastelin ili grad dozvolio, crkvu si graditi. Pečuhski Bošnjaci, koji su kao pravoslavni onamo došli, prestupiše zato rimskoj crkvi, jer im se s jedne strane nije dozvolilo pravoslavnu crkvu graditi, s druge strane pako, što im se obećalo, da će im se — u slučaju ako k rimskoj crkvi pristupe — u hrvatskom jeziku propoviedati i nauk kršćanski predavati, te da mogu u crkvi slobodno i hrvatski pjevati i hrvatski Bogu se moliti. Žitelji onih katoličkih sela, koji su toli siromašni bili, da si nisu mogli crkvu sagraditi i župnika uzdržavati, morahu često po tri četiri ure hoda ići, ako su hćeli u kojoj crkvi biti pri službi božjoj, nu u toj se crkvi nije molilo ni pjevalo hrvatskim, nego njemačkim ili magjarskim jezikom. To im se dakako nije mililo, pa su zato s radošću primili nove doseljenike, samo da im se selo poveća, i da si mogu sami crkvu sagraditi. To se je i sbilo, kada su »Bošnjaci« došli, ali budući da su u mnogih selih Bošnjaci u većini bili, to ne preosta starim stanovnikom ino nego k pravoslavnoj crkvi pristupiti.

Što evo pripoviedah nije valjda moja ili koga drugoga kombinacija, nego prava istina. Isti moji praroditelji, koji se iz Dalmacije doseliše u Baranjsku županiju, vojevahu u toj borbi. Oni pripoviedahu djeci i unukom, da je doseljeni narod samo zato odstupio od svoje prijašne vjere, da im se jezik spasi. Moj šukun djed, koji se zvao Kuhač ili Kuhačević, bude za volju Nèmet-Boljskoga vlastelina, kojega je tesarski majstor bio, prekršten u »Koch«.

Braća njegova otca ili djeda, koji su se naselili u Slavoniji, pridržaše staro ime, kao što to svjedoči obitelj Kuhač još danas u Osieku živuća. Obitelj svoju napomenuh samo zato, da se znade, od koga da potiče tradicija o Hrvatih pečuhske biskupije.

IV. VESPRIMSKA BISKUPIJA

Ime mjesta	Broj stanovnika	Narodnost stanovnika
Csurgo	1405	Magjari i Hrvati
Berzencze	3508	Magjari i Hrvati
Mura-Keresztur	1172	Magjari i Hrvati
Vizvár	2157	Magjari i Hrvati

Odbiv od broja 8342 dvie trećine, ostaje 2780 Hrvata u ovoj biskupiji.

Ovdje mi je opaziti, da u šematizmih navedenih 4 biskupija, mnogo sela nije iztaknuto, u kojih samo ponešto Hrvata živi. Obično se ti šematizmi tako sastavljaju, da se samo u onih mjestih Hrvati iztiču, gdje se ne samo njemački i magjarski nego i hrvatski evangjelje čita i izpovieda. Gdje toga ne ima, ne iztiču se Hrvati, ma ih i poviše bilo. Tako nije n. p. selo Hidegsèg, o kojem sam već prije govorio, u gjurskom šematizmu navedeno kao takvo, gdje i Hrvata ima. Isto je to i sa gradovi Šopronjem i Železnom i sa mjesti: Lorettom (Maria-Lauretten), Haričonom (njegda sasma hrvatskim,) Šuševom (Langenthal), Salonicom (Schleining), Lukom (Lukenhausen), Stubenom, Nemes Cso-om, Orbanom, Horvatfalu-om (Kroatisch-Grossdorf, njegda sasma hrvatskim), Ivancem, Morcem, Božokom (Poschendorf), Lovrencem (Oberdorf), Novom gorom (Neuberg), Pinkovcem (Pinkócz), Belim Selom (Pama) itd. itd.

Može se dakle punim pravom broj hrvatskoga stanovničtva u rečenih 4 biskupijah za 10 do 15000 veći uzeti.

V. ZAGREBAČKA NADBISKUPIJA

Medjumurje (sada spojeno sa Ugarskom).

Medjumurje ima 142 mjesta sa samim hrvatskim žiteljstvom, u kojih stanuje 65.920 rimo-katoličkih Hrvata.

Cielokupni broj živućih Hrvata s ove strane Dunava a s one strane Drave i Mure u Ugarskoj, iznosi (bez onih 10—15000 duša) 188.435.

S one strane Dunava u Ugarskoj živi najviše Hrvata u Kaločkoj biskupiji. Ondje ima 2 čisto hrvatske obćine, 8 obćina, u kojih su Hrvati i Magjari, 3 obćine, u kojih su Niemci i Hrvati, a 20 obćina, u koiih su Niemci, Hrvati i Magjari. Sve žiteljstvo ovih 33 obćina iznosi 175.914 duša. Uzme li se, da je samo četvrti dio od ovoga broja Hrvata, to bi ravni broj bio po prilici 40.000. Oni Slovjeni, koji u ovoj biskupiji n. p. u Bačkoj živu, te koji pripadaju pravoslavnoj crkvi, nisu se samo brojili, jer je dokazano, da su se ovi doselili pod Tökölijem i u drugo vrieme iz Srbije.

Izim ovih 40.000 Hrvata ima ih još i u drugih županijah Ugarske, koji stranom razciepkano, stranom u povećih skupih živu. Tako ima požunska biskupija neka sela, gdje su skoro sami Hrvati, kao: u Bogdanoviću, Bobuniću, Hrvatskoj Krupi (Kroatisch-Grub), u Dubravki (Kaltenbrunn), u Lamaču (Blumenau), u Bisternici, u Novoj Vesi (Neudorf). Nadalje ima ih

u stolno-biogradskoj županiji (Rácz-Almas, Pentele), u tolnavskoj županiji (Medina), u Pešt-Piliškoj županiji (Čip, Čolanka, Pomaz), u zaladskoj županiji (u kapornavskom i dolnjem Limbaškom kotaru), a i u Banatu (Boka, Neuzina.) Sela Boka i Neuzina dobili su plemstvo kao što Turopolje, a naselili su ju po svoj prilici Hrvati iz gjurske biskupije, sliedeća bar pjesma na takova šta daje slutiti:

Spravmo se junaki dolî na Banatsko;
Onde su neljude Kalvine potukli.
Onde tê nam dati dost vina i žita,
Lapat i sînokoš i kaštelov lîpih.
S bogom mi ostani vse staro i mlado,
S bogom mi ostani o selo Šuševsko!
A ja ću si pojti va Banatsko selo. —
To Banatsko selo ono je veselo,
Kad mi va nje dojdeš, vse je raztrzano.
Kigoder va žepi dosta pinez ima,
On neka mi dojde va taj Banat doli.
Ostružice moje ziz srebra i zlata,
Ne budeš gazit banatskoga blata.
S pînezî ja morem i doma ostati,
Ča bi ja nje išal tamo potrošiti?

(Fran Kurelac »Jačke«, str. 306.)

U Dolnjoj Austriji na obali Lajte živući Hrvati broje do 10.000 duša; oni stanuju u mjestih: Pilšdrov (Picheldorf), u Hof-u, Au-u i u Cundravi (Mannensdorfu); u Moravskom polju (Marchfeld) stanuju u mjestih: Ekartsau-u, u Ortu, u Vitavu Selu (Mannodorf), u Adlersdorfu, u Bračatinu (Breitensee), u Hrvatskom Ogranu (Kroatisch Wagram), u Rozvitnaku, u Bugjatinu, u Frami (Pfram), u Strondrovu (Strandorf), u Voriseju (Harringsee), u Gustatinu (Kopstetten), u Limišdrovu (Loimersdorf), u Dolnjem Siebenrutu i u Poturnu (Engelshartstetten); na desnoj obali Dunava stanuju u mjestih: Kroatisch-Hartau, Wildungmauer, Fuchsbigl, Lassce, Bratisej (Breitensee), Cindrov (Zwerndorf), Gimor i u Mandeku.

Negda je bilo još mnogo više hrvatskih sela u Dolnjoj Austriji. Tako bijahu hrvatska mjesta: Opotnica (u 12tom stoljeću zvano Sopotnica), Kolmitzberg (Hlumec), Gaming (Jamnic), Pichlarn (Bečlanj), Melk (u 12 stoljeću zvanu Medlika), Tratigist (Radigost), Türnitz (Trnice), Tuln ili Tolana (Dolina), Gablitz (Kaplice), Gleinz (Glince, Glina), Laa (Lav), Rodaun (Radun), Mödling (Medlice, Medilica), Edlitz (Jedlice), Pernitz (Pernica, Perna), Freistritz (Bistrica), i Glognitz (Glogovnica).[4]

Danas je žiteljstvo ovih mjesta posve germanizirano, te ne ima u njih (izuzam nekoliko obiteljskih imena) ništa više hrvatskoga. Hoće li tako biti i u onih prvih selih, u kojih još živu Hrvati, to Bog zna, ali mislim da neće,

[4] Vidi: Karl Freih. v. Czoernig »Ethnografie der öster. Monarchie«. I str. 94. U Beču 1857.

jer ako se i u školah predaje već počam od Josipa II. sve njemački, to govore oni kod kuće ipak hrvatski, a što je za čudo, i nose se još hrvatski. Zanimiva je razprava, koju su prošle godine 25. travnja bečke novine doniele. Podigla su, naime, hrvatsko slovačka sela gornji i dolnji Themenau i Bischofswanth u Dolnjoj Austriji tužbu pred vrhovnim upravnim sudištem proti ministarstvu, jer da im uzkraćuje hrvatsku školu. Zastupnik ministarstva izticao je smiešnost toga, da u Austriji, gdje su svekolike škole njemačke, tri budu hrvatske. Uzprkos tomu dade upravno sudište pravo Hrvatom na temelju državnog temeljnoga zakona, te oni dobiše i hrvatsku školu i hrvatskoga školnika.[5]

Cielokupni broj u Ugarskoj i Dolnjoj Austriji živućih Hrvata iznosit će svakako više od četvrt milijuna.

Ne znam je li već blagoga čitatelja zaboljela glava od samog nabrajanja Hrvata, meni se bar sve šumi od toliko brojeva. Nu kad me je čitatelj znao pratiti na mom putu dotle, neka me i kući doprati, znajući da nije nikada toli veselo, kada se čovjek na »proštenje« ili na drugu gostbu vozi, nego kada udari putem kući. Istina je, da je redaktor ovoga lista izrazio početkom godine želju, neka pisci čim kraće opišu svoje »zanimive« putopise, ali kada ni jedan pisac slušati neće, borme neću ni ja, već zato ne, što se ja kao suradnik načela držim: »Kud svi Turci tamo i ćelavi Mujo.« Pa onda, kakovo bi to pripoviedanje bilo, da kažem: »Bio sam kod ugarskih Hrvata, vidio sam ovo i doznao ono, izbrojio sam ih do četvrt milijuna, a ni rieči, kako sam kući došao; ta ljudi bi mogli misliti, da sam još i sada u Kolnovu, ili da sam se držao romana grofice Hahnove, koja pripoviedanje time prekida, da onomu — koj ju zapita: »a kamo sada?« — odgovara: »die Welt ist gross.« Ja sam se tako ljutio na taj svršetak, da sam još iza korice knjige tražio, ne bi li tamo kakov povoljan svršetak našao; ali uzalud. Die Welt ist gross, pa punctum. — Da se dakle čitateljem »Vienca« ne dogodi isto, evo im još nekoliko sgoda i nesgoda za moga putovania u Zagreb.

Od Šoprona imao bih u četiri sata u jutro željeznicom odputovati, nu budući se istom kasno u večer od sela onamo vratih te tako i kasno legoh, prespao sam, pa se istom probudih u 5 sati. To mi dakako nije ugodno bilo, nu kada se stade poslužnik gostione izpričati, da me nije ranije probudio, kaza mi, da kreće vlak i u 7 sati prama Subotištu. E pa dobro, rekoh, pa ću u 7 sati krenuti. To i učinih; nu kada smo o podne u Subotište prispjeli, dočuh, da vlak dalje ne ide, pa da moram tuj do sutra u jutro čekati. Evala ti: Šta ćemo sad?

Star Židov, koj se je sa mnom vozio, pa isto tako nagrajso, reče: »to nutzt ka Wanen, geh mer in die Stadt!« — Na putu u grad, pripoviedao mi stari Židov, koliko je ovdje sajmova, i kakvih liepih konja Hrvati ovdješnje okolice prodavaju. Kada mi u grad, ja se začudih toliku broju prodavalaca i kupaca, koji su se sakupili na tom nedjeljnom sajmu. O gradu samom nije vriedno mnogo pisati, jer niti je velik, niti je liep; ulice su pune smeća; samo hoću da stolnu crkvu spomenem. Unidješ li u tu crkvu, divit ćeš se. Ciela

[5] Vidi Dr Anton Hye »Sammlung der geschöpften Erkenntnisse des k. k. oester. Reichs, gerichtes. III. str. 593—597. Beč. 1878.

ti je crkva od samoga mramora, a svod počiva na orijaških mramornih stupovih. Mislim u sebi, iz kojega bi kamenjaka biti mogli, kako su ljudi znali te strašne stupove amo donieti; ili valjda da nisu ovi stupovi od jednoga komada? — Idem bližje, da potražim, ne bi li opazio, kako su ovi stupovi sastavljeni, pa iz koliko su komada, ali badava, nije opaziti. Nu najedanput vidim na podnožju stupa nešto biela, pa gle, stupovi i sve ino je zidano, naslikano i tako fino polirano, da čovjek tu varku majstorskim djelom nazvati mora. Pošav dalje u grad, čujem kako u maloj krčmici Hrvati jačkaju. Ja brže bolje unutra, naručim pol litra vina, te slušam kako naši pjevaju. Upitah krčmaricu, odkuda su ovi ljudi, a ona mi kaže, da su to Hrvati iz Nadalja, da imaju puno novaca, jer su danas četiri liepa konja prodali itd. Nisam se mogao s ovimi pjevači u razgovor upustiti, jer su odveć bili nakićeni, nu dvie sam pjesmice ipak zabilježio. A to mi je ciela hasna bila, što sam ju u Subotištu imao, ili da drugčije kažem, ove su me pjesmice stajale do jedno osam forinti.

Drugi dan oko podne bijah u Kanižkom kolodvoru, gdje sam imao do polak četiri na žakanjski vlak čekati. Šećućeg na peronu, obkolilo me iznenada nekoliko gospodja, med kojimi je bila i bivša učenica moja, koje nisam vidio već nekoliko godina. Iza prvih pitanja, odkuda vi? kamo ćete? kako vas Bog pomaže? itd. prodjosmo na ozbiljniji razgovor. Budući sam ja više slušao nego govorio, imao sam priliku paziti, da ne bi one gradački vlak zakasnile, s kojim se hćedoše dalje voziti i koj bi imao za pol sata prije otići nego žakanjski. Bog zna, kako je bilo, da nismo čuli zvoniti, dosta tomu da na trećoj kolomiji jednom vlak ode. Ja brže skočih kondukteru jednomu, pa ga zapitam: kakav je to vlak? On mi hrapavim glasom odrapi: »Gradački«. Kako su gospodje tu rieč čule, udare u jauk, a skočit će, ko da su hćele za vlakom bježati. Neki činovnik upita s onim običnim uljudnim glasom magjarskih željezničara: Šta je to, kakva je to larma? — E šta je, odgovorih, gradački je vlak otišao, a gospodje zaostadoše. »A šta brbljate (!), odvrati on, ta to nije gradački nego žakanjski vlak bio; gradački je zakasnio, pa zato je taj prije otišao«. — Ao brate, sada ti je na mene red jaukati. Na zdravlje želim, sada ti mogu opet do sutra tu čekati; već vidim, da neću doći u Zagreb. Ele tako ti je, kada hoće, da oženjen čovjek na kolodvoru udvoran bude. Da me gospodje nisu žalile, nego se grohotom smijale, to će svatko znati, koj žensku ćud poznaje. Zato se i ja brzo od njih oprostih, pa odoh portiru, ne bi li mi postelju odstupio, jer u gradu prenoćiti, nije vriedno, budući prvi vlak u četiri sata u jutro u Žakanj polazi, čekaonica pako bila je puna i prepuna vojske. Vratar mi to obreče, pa mi prtljagu moju odma u svoju sobu ponese. Ja kišobran pod ruke pa ajd u mali Jeruzolim, ili kako se ovo mjesto inače zove, u Nagy-Kanižu. Dodjoh u neku ulicu, gdje je knjižar (dakako Izraelićanin), pa ušav u taj dućan, upitam: imate li Kuhačeve hrvatske narodne popjevke s notami? Ne imamo, odvrati on, takvoga šta i nebi mi smjeli držati, a i nebi ni kupca našli.[6] To će

[6] Skoro isto to kazao mi neki knjižar u Pešti, koj glasbine trži, da on hrvatske kajde ne bi ni smio u kući imati, kamo li u prozor metnuti, jer bi ga Magjari smrvili i kuću mu demolirali. Liepo ti je to pobratimstvo! »O slozi hrvatskoj i magjarskoj može se reći, što ljudi govore za dva vragoduha: da vsaki metne svoju govedinu, ni juhe u loncu pomiešale se nebi.« (Kurelac.)

ona knjiga biti, primjeti »Jüngl«, njegov, koju je ovih dana gospodin X. tražio. »Šta, gospodin X., zapitam ja, zar je on sada u Kaniži? Jeste, odgovori mladić, izvolite samo u kasarnu ići, ondje se možete popitati za njegov stan. Ja učinih kako me mladić uputi, pa skoro nadjem svog bivšega konškolarca, mog staroga intimusa. Taj se začudi momu dolazku, pa kakav je već šaljivdžija, zapita me, da li sam na magarcu dojahao. Kako to? zapitam. Ta ne znaš iz biblićke povjesti, nastavi on, da prorok, kada u Jeruzolim dodje, treba da na magarcu jaše. Hvala ti, odgovorim mu ja, za takvoga proroka, koj ne zna da žakanjski vlak ne ide u Gradac. Ej brajko moj, reče on, zlo si prošao s magaricom, nu meni je ipak drago, da je tako bilo, jer drugćije nebi te ja danas, a bog zna i ikada vidio. Kaži mi, nastavi on, jesi li još toli marljiv i dosjetljiv kao što si bio, kada smo skupa k fratrom u latinku išli? Marljiv jesam još, odvratim, dapače i mnogo više nego prije, ali dosjetljivost od brige ide sve više nizbrdo. Nu, reče on, još nismo toli stari, da bi imali razlog za penziju prositi, ali istina je, da pamet svoju pružívost s vremenom gubi. Kad sam ti ja kadet bio, imao sam ti kadkada takvih ženijalnih misli, da bi bog zna što postigao, da sam ih smio priobćiti kojemu generalu, ministru ili caru; ali čim sam ti se više i više opametio, ode ti ženij k vragu. — Moradoh se baš sladko nasmijati toj krasnoj definiciji o ženiju, pa ga upitah, da li je ovu misao u Jeruzolimu profitirao, pa ako jest, zašto da ne zajaši on mjesto konja magarca.

Tako se bockasmo amo tamo, dok ne uzme moj prijatelj tamburu, te započe pjevati pjesmu »Tamburica sitnim glasom«, naglašujući stih: »oj mladosti mladosti« osobito oštro. Iza toga oprostih se od njega, pa odoh k momu portiru, koj je imao svoju sobu baš nad blagajnom u kolodvoru. Ja u posteliu, nu o spavanju nije bilo ni govora, vojnički su vlaci cielu noć dolazili i polazili, pa zato neprestani žamor, vika i krika. Digoh se dakle, zapalim si svieću, te napišem te moje sgode i nesgode. Oko četiri sata s jutra sidjoh u kolodvor, ali vlak, koj bi nas imao odvesti u Zakanj, prispio je tek poslije šeste. Za jedan sat bili smo u Zakanju, pa se radovah, da ćemo odma dalje, te bar do podne u Zagrebu biti. Nu prerano se poveselih, kad mi u Zakanj, bio je zagrebački vlak već otišao, jer nije smio toli dugo na naš vlak čekati radi daljnjih postaja. Moradoh dakle opet punih devet ura u Zakanju ostati, dok večerni vlak dodje. Čitatelji će znati, kako je mučno u Zakanju pretrpiti obično vrieme čekanja t. j. četiri ure, ali što istom devet! To ti je više nego u Zagrebu devet čedana čekati. Ali šta ćeš, kada ti sudbina tako umiesi, moraš izjesti, inog ti lieka ne ima.

U Zakanju nadjoh posjednika i veletrźca C... iz Zagreba, koj se je s istim vlakom, kojim sam ia došao, amo vozio, a da jedan za drugoga nije znao. Vrieme je kišovito bilo, pa smo si ga najviše morali prikratiti jelom i čitanjem starih novina. Poslije se šetasmo u blizini kolodvora, gdje je bilo mnogo seljaka i seljakinja, koji su voće prodavali te kojim je bilo vidjeti, da su Hrvati. Zapitamo hrvatski za cienu voća, a oni nam odgovore magjarski. Nu iz odgovora razabrasmo, da magjarski ni pravo ne znadu. Zato upitah ih ja: Zar niste vi Hrvati? »Nismo«, odgovori seljak, »sada smo Magjari, odkada Medjumurje Magjarskoj pripada«. A tko vam to reče, da ste Magjari, zapitam ja dalje. »Naša gospoda«, odgovori seljak. Čudnovato je, primieti moj su-

putnik, da medjumurski svećenici i učitelji nisu znali kroz toliko i toliko godina na sviest hrvatskoga naroda djelovati, te im tumačiti, da Hrvat ostaje Hrvat, a Magjar Magjar, ma bio u Medjumurju ili u Kinezkoj. Pa je li vam sada bolje, zapita gosp. C. »Jeste«, reče seljak odrješito. Ej sretni ljudi, nastavi C., kad u novoj otačbini ne imate štibre plaćati. — »A da«, uzklikne seljak, »pa kako plaćamo, i više nego prije«. Pa kako je to da vam je sada bolje? — »Naša gospoda kažu, da je bolje«, odvrati seljak.

Vraži su junaci ta medjumurska gospoda! kad znadu u toli kratko vrieme od Hrvata stvoriti Magjara i to još zadovoljnoga!

Brže! Brže! dovikne nam neki gospodin iz kolodvora, eto vlak ide! — Ja put pod noge, pa bež u kolodvor, bojeći se, da opet ne zaostanem, pa i u tom zanimivom Zakanju prenoćiti moram. Nu ovaj sam se put badava znojio, jer nije to naš nego vojnićki vlak bio; ali za jedno dvie ure dodje i naš, a ja viknem: Hvala bogu, kad smo samo jednom preko mosta, t. j. u našoj blaženoj Hrvatskoj, tada se zapreka više ne bojim. Oprostih se dakle s mojim suputnikom, jer ja, kao izdavatelj narodnih popjevaka, vozim se dakako u trećoj klasi, a imam se nadati, da će mi liečnici — ako svoju sbirku sretno dovršim — svjetovati da u koju kupelj pješke podjem, jer je to, kako se veli, za čovjeka, koj mnogo uz pisaći stol sjedi, vrlo zdravo. — U vagonu, u koj sam unišao, bilo je nekoliko mladih i jedan stariji gospodin iz Zagreba, koji su se u taj čas u magjarštini vježbali, te mjesto »Nemet-Bolly«, kazali: Nemet boli, a mjesto »tizennegy perc« »Tisa neće perec itd.«; ja se tješih odma, jer poznavajuć ih pobliže, znao sam, da oni popjevke ne izdavaju, pa se ipak u trećoj klasi voze. Jedva što smo se od Zakanja odmakli, diže se strahovit vihar a kiša poče lievati, što igda bolje može. Naš stari gospodin, ein zweifach verstockter Hausherr, kao što Bečani kažu, reče: neka lieva, mi smo pod krovom. — Istina je, pod krovom smo bili, ali pod kakvim? Nije dugo trajalo, pa je svaki od nas morao u vagonu kišobran otvoriti, a kašnje, kada je voda još bolje kroz krov curila, čak i na klupe skočiti, da se ne utopimo. Da su se tom sgodom kojekakvi komplimenti izricali magjarskomu družtvu, koje je toli liepe vagone za prugu Zakanj-Zagreb izabralo, to se znade.

Pri toj se kiši i nesreća dogodi. U drugom ili trećem vagonu od našega računajuć, bili su vojnici, topničari. Jedan od njih, kojemu je već dosadilo, da dva tri dana ništa inoga nije dobio jesti do suha kruha, otvori prozor od vagona, pa hoće da svoj kruh gori na krov baci. Nu vrata se nekako odpru, a moj topničar padne van, pa se više ni maknuo nije. Kondukter nam reče, da je doduše sretno pao, jer nije pod kolo došao, ali da je mrtav ostao.

Čitalac će mi dakle dopustiti, da je izim ove nesreće moj povrat tako zanimiv bio, te je bilo unapried znati, da će se iza ovoga veselja mamurluk pojaviti. A kako to? Evo ovako:

Drugi dan iza moga dolazka u Zagreb, dobih list od nekoga šopronjskoga gradjanina, koj mi je već od prije poznat i za ovo i ono u Šopronu u pomoći bio, da me je netko obtužio kod podžupanije šopronjske, pa me za ruskoga, srbskoga, crnogorskoga i hrvatskoga špiona označio i ocrnio; nadalje da je »gospon szolgabiró« pandurom naložio, da me u Šopronu i u okolici traže, uhvate i k njemu dovedu. »Gospon szolgabiro«, piše moj gradjanin, zvao je k sebi iz hotela u Šopronu te iz bližnjih sela, gdje sam na stanu bio, podvornike,

služavke i krčmare, a k tomu jošte i svećenike, učitelje i ine ljude, s kojimi sam obćio, da mu kažu što o meni znadu, a da su im izjave u zapisnik upisane. Kakve su to izjave bile, nije mogao doznati moj gradjanin, ali mu se činilo, da ljudi nisu ni hćeli ni mogli ništa na mene izkazati; jedino, što je doznao, bilo je to, da se je gosp. sudac strašno ljutio, što sam kojekakve stare pokrivače (vihlane) i odjeće od seljakinja kupio, jer je mislio, da je sbog toga »Magyarország« u velikoj pogibelji, a da je uprav drhtao od jada, što me panduri uhvatili nisu.«

Pročitav taj list, rekoh u sebi: Ej, sada znam, zašto je providnost toli nastojala, da još nekoliko dana u Ugarskoj ostanem, i zašto je ona tolike zapreke stavila, da u Zagreb ne dodjem! — Vidi se, da je udes moj i odviše ljubezan.

Da pravo kažem, srdio sam se nešto malo na Kurelčev opis njegova putovanja medj ugarskimi Hrvati, jer sam mislio, da se je on hćeo za nekakva mučenika iztaknuti, a gle! malo što me nije ista kob zastigla. Rado bi samo hćeo znati, šta da čovjek uhodi u onoj okolici? Tvrdjava, arzenala, barutnih mlinova, lievnica topova itd. ondje ne ima, a samo zato u Šopronj doći, da čovjek iztraži pamet nekih ljudi, to se zaisto izplatilo nebi, jer je unapred znati, da ne bi ništa našao.

K nam u Zagreb i u našu okolicu mogu doći Englezi, Rusi, Turci i Magjari, pa k sebi zvati kojega seljaka ili prvoga tenora naše opere, da im šta pjeva, ili kupiti nove ili stare pokrivače, ručnike, torbe, škloce i lonce, nitko se brinuti a još manje bojati neće. Ali kako već rekoh, tko pravo čini taj ne drhće, a i najposljedniji zagrebački šoštar znade znanstveno iztraživanje od špionaže razlikovati, nu u nas nitko ne teži toliko narod svoj blamirati, kao što neki magjarski szolgabirovi. Zato hoćeš, nećeš: junaci su Hrvati!

(Pretiskano iz časopisa »Vienac«, Zagreb 1878.)

Medju Hrvatima Donje Austrije i zapadne Ugarske.

Napisao
Ivan Milčetić

Proučavajući hrvatske naseobine po Cislajtaniji odlučih, da polovicu svojih ovogodišnjih praznika posvetim putu u Moravsku, da opet probavim nekoliko dana u tri hrvatska sela, pa da onda obadjem sva sela Donje Austrije, u kojima življahu ili još živu Hrvati, i konačno da zavirim bar u nekolika hrvatska sela oko Šoprona u Ugarskoj. Bijah medjutim hude sreće, jer me gotovo mjesec dana tresla groznica u Varaždinu i u Moravskoj te sam mogao namijeniti zasnovanim izletima tek desetak dana. Od moravskih sela nisam vidio nego Gutfjeld; dà, samo vidio, jer sam ležao bolestan više dana u kući dragoga prijatelja, župnika A. Malca. Jedne nedjelje po podne slušah u crkvi hrvatsko pjevanje, i to bijaše sve! U Donjoj Austriji i u Ugarskoj bijah srećniji. Za sada priopćujem iz svojih bilježaka samo ono, što može zanimati šire općinstvo, dok ću kušati, da stručno obradim svu sabranu gradju onda, kada budem dovršio svoje studije o moravskim, donjo-austrijskim i zapadno-ugarskim Hrvatima, koji čine jednu etnografsku cjelinu. Slična im je sudbina, govore istim jezikom, a bijaše im jednaka i nošnja.

I. U Donjoj Austriji.

1. U sjevero-istočnom kutu Donje Austrije, blizu moravske i ugarske medje nalaze se tri veća sela: Poštornja (Unter-Themenau), Nova Ves (Ober--Themenau) i Hlohovec (Bischofwart), o kojima napisa A. V. Šembera g. 1845. (Časopis Česk. Muzeja, II. sv., str. 165), da su naseljena Slovacima, a u Hlohovcu, da su Slovaci pomiješani s Hrvatima. Dr. J. Karásek opet tvrdi, da su to izvorno hrvatska sela, ali da su sada čisto češka, izuzevši Hlohovec, gdje, veli, još dvadesetak ljudi govori hrvatski.

Karásek priopći i kratku analizu jezika, vjerujući, da je bilo Hrvata i oko Břeclave (Lundenburg), nego se poslovačiše, što pokazuju nošnja i mnogobrojna hrvatska prezimena. (Sborník Čechů Dolnorakouských. Ve Vidni 1895., str. 216—226.)

To je sve osobito dražilo moju radoznalost te sam dne 5. kolovoza o. g. otputovao iz Gutfjelda željeznicom (gotovo jedan sat vožnje) u Valčice (Feldsberg), poveći gradić u Donjoj Austriji. Ovdje sam ostao četiri dana, praveći izlete u spomenuta sela.

Valčice su njemački grad. Šembera je g. 1845. ovdje našao 57 Slovaka, no ja nisam čuo na javnim mjestima ni jedne slovjenske riječi. Inteligentnijih Čeha ima i ovdje: župnik, kapelan, jedan liječnik, gdjekoji činovnik itd. Tako je u ostalom po svoj Donjoj Austriji, jer Česi imaju razmjerno više inteligencije i od Nijemaca te se sele u njemačke zemlje, osobito u Donju Austriju. U susjednom mikulovskom dekanatu u Moravskoj, gdje živu, izuzevši tri hrvatska sela, čisti Nijemci, svećenici su gotovo sami Česi.

Ulazeći u grad, zapitah trhonošu: zar se u Valčicama govori samo njemački? A on će meni: »Jo, ober olle sprechen böhmisch; to hobn's gleich in Bischofwart Krowoten«!

Idućega dana iz jutra prispije u Valčice prijatelj Malec iz Gutfjelda te krenusmo zajedno pješke (3/4 sata) u Hlohovec, a pridruži nam se i neka inteligentna gospodja iz Brna.

Na putu sretosmo tri starije seljakinje iz Hlohovca. Zvale su se: Fabičović, Grbavčić i Ratković, no govorahu samo slovački. Ovo mi bijaše dovoljan dokaz, da ću naći u Hlohovcu hrvatske petrefakte.

Hlohovec (hrvatski bi bilo: Glogovac) je općina za sebe. Selo leži u maloj kotlini, okruženoj djelomično šumom. Ispred sela stoji »boží muka«, kako kažu Česi. To je povisok, zidan stup, obično obao, sa križem na vrhu, a ispod njega udubina s kakom sličicom. »Boží muka« je podignuta redovno kano uspomena na kaki znatni dogadjaj (kuga, ubojstvo itd.). »Boží muka« se javlja svuda medju Česima, no vidjeh je i po njemačkim krajevima. I medju našim kajkavcima ima nešto slično, čemu kažu oko Varaždina »pil«.

»Boží muka« u Hlohovcu pokazuje na dnu stupa krasnu ornamentiku: cvijeće, voće, lišće, crte, lanci.

Svi su ti nakiti bojadisani te se najviše ističu boje: modra, žuta, crvena i ponešto crna. To je sve izradila domaća ruka.

Na početku sela stoji kip sv. Florijana, a oko njega češki napis: »Tuto sochu (kip) nechali postaviti Jan, Petr a Marie *Garčic* 1890. Oroduj (moli) za nas sv. Floriane«.

Taj dakle kip postaviše tri Garčića (Grčića?). Hrvatsko nose ime, no eto progovaraju češki.

Hlohovec je veliko, lijepo selo, razvito oko vrlo prostrane ceste, koja je ujedno glavna ulica.

Kuće su prizemne, manji dio pokrit slamom, mnoge su čisto bijele, većinom ipak išarane bojadisanim ornamentima i crtama. Više zemlje je redovno širok crven ili modar rub. Oko prozora se vide jednostavne crte, a ispod krova su ornamenti izradjeni po šabloni. Na nekim kućama vidjaiu se i gdjekoji uresi, izradjeni rukom. To slikanje je posao samih ženskinja, kakogod i u moravskih Hrvata. Ornamentika je u Hlohovcu ipak jednostavnija nego u moravskih Hrvata, kadšto je uprav surova. Prevladjuju boje: modra, zelena i žuta na bijeloj osnovi. Samo više prozora jedne kuće zamijetih osobito krasnih zelenih listića na zelenoj osnovi. Kuće su redovno svojom širinom

okrenute prama ulici. Na pročelju su dva veća i jedan manji prozor. Osobitost je većine kuća, osobito starijih, da imadu nad kućnim vratima kao neki mali krov poput svoda, ispod kojega vode nekoliko stube u kuću. Tomu kažu Česi *žudro* (výstupek), oko Břeclave *gánek*, a moravski Hrvati *gelba*. Pod jednim krovom tik kuće obično je škadanj kano i u mor. Hrvata.

Pred kućom se nalazi vrtić, koji je ogradjen prema ulici. U tim vrtićima se vidja po koja jabuka ili kruška, onda svakojako cvijeće (georgine, reseda itd.). Ovi me vrtići (malo će koji imati 10 četvornih metara), koji čine prijatan dojam na stranca, sjetiše naših kajkavaca oko štajersko-hrvatske medje uz Dravu, gdje nijesu rijetki. Pred kućnim je vratima šareni mozaik-pločnik. Tako je popločan i hodnik u kući.

Namještaj je sličan onomu u moravskih Hrvata, rekao bih: malogradski. Čistoća uzorna. Nijesu rijetki ni zastori oko prozora.

Posred sela nadjosmo rpu zdrave rumene djece, gdje se igraju. Zapitam prvo dijete: Kako se zoveš? A ono meni odgovori: »Drobilić«. Djeca govorahu medju sobom slovački. Na gostionici stoji napis: »Obecni Hostinec«, a sitnijim slovima: Gemeinde-Gasthaus.

Hlohovec broji oko 1000 duša. Nijemaca nema ni 50, ostali su žitelji poslovačeni Hrvati, djelomično i doseljeni Česi, odnosno Slovaci. Govor Hlohovčana je slovački s jakom primjesom češkoga književnoga jezika; svoj jezik zovu moravskim, no osjećaju se jedno s Česima. To je medju tim razumljivo; jer je izmedju slovačkoga i češkoga jezika manja razlika nego izmedju štokavskog i čistoga kajkavskog narječja, kako se govori n. p. oko Višnjice. Hlohovec ima svoju školu, ali — njemačku. Zemaljski odbor dolnjoaustrijski ne dopušta na ime češkoga naukovnoga jezika, premda je općina češka. Tek vjeronauk se predaje na češkom jeziku, jer su kapelani iz Valčica, koji dolaze ovamo svakoga svetka, da služe misu, dobri Česi pa jednostavno uče vjeronauk češki, a crkvena oblast ne može da se protivi.

Već po onom, što smo na ulici čuli i vidjeli, bijah uvjeren, da je Karásek istinu pisao. Željah, da čujem i vidim najstariju ženu u Hlohovcu. Rekoše mi: ova je bolesna, ona je gluha, itd. I tako sam se zadovoljio, kada mi rekoše, da živi u selu starac od 90 godina, koji dobro govori hrvatski. Odvedoše nas k njemu, pa dok ga dovedoše iz zavrća, razgovarasmo češki s njegovom kućnom čeljadi: hrvatski nitko ne govoraše, nitko! Eto napokon starca, pognuta, bez zubi, sa štapom u ruci. Imade mu 92 godine. Starac ne nosi brade ni brkova: dosta je visok. Bijaše vrlo vruće, no staromu kao da bijaše zima i pod dugim, toplim kožuhom. Ukućani doniješe stolce te svi posjedasmo pred vratima na šarenom pločniku; ja kraj starca, da uzmognem dobro čuti, ja njega i on mene. Vlašić je već naime nagluh. Susjedi i djeca sa ulice okružiše nas te je narasla za nekoliko časova čitava gomila ljudi. Djeca nam se čudjahu. Odrasliji ljudi ipak shvatahu naš dolazak, jer od posljednje češke narodopisne izložbe nema češkoga seljaka, koji ne bi znao, da gospoda cijene narodnu nošnju, jezik, običaje itd. Mnoge su mi žene s ponosom pokazale predmete, koji bijahu g. 1895. izloženi u Pragu. Hlohovčani su u opće ljubazni ljudi te nam pokazaše sve, što željasmo, veseleći se, što mogu zadovoljiti našoj radoznalosti. Ni stari Vlašić ne bijaše iznenadjen

našim dolaskom. S nekim osobitim zadovoljstvom pričaše i odgovaraše na sva naša pitanja. Zadivilo me starčevo pamćenje. Rekao mi je, da se za njegove mladosti u Hlohovcu malo govorilo *moravski* — »ča ja pametim« —, pa stade nabrajati kuće, navodeći brojeve, kako se u njima negda govorilo. Zabilježih ovo: »numero 1 i 6 horvatski, 8 takaj (takodjer), 14 i 15 takaj, u 18 i 21 moravski: na ovjej strane moravski, u Slunjskih horvatski, u 40 moravski, u 41 i u nas (42) moravski i horvatski, u tri a četrdesjetom pomišano, 49, pjetdesjet moravski, 51—54 horvatski, 55 mor., 56, 57, 58 horv., 59 mor., 60 na čisto horvatski, 61 horv., 62 mor., 63 »moravčina«, »64 su bili Horvati. . .«

Upitavši ga, zašto zapustiše Hrvati svoj jezik, odgovori: »škola je to udelala«. On je učio u školi katekizam »moravski«, a mladež je već onda pjevala i molila samo moravski. »To je bio jačkar«, reče stari, spomenuvši nekoga osobitoga pjevača. Hrvatske pjesme nije znao Vlašić ni jedne. Vlašićev sin, kojemu će biti preko 50 godina, zna slabo hrvatski, dok stari govori dosta lijepim hrvatskim jezikom, miješajući ipak dosta riječi i oblika češko-slovačkih. Danas se ne govori ni u jednoj hlohovačkoj kući hrvatski, već »moravski«. Samo gdjekoji starci znadu još hrvatski. Neki nam rekoše, da će ih biti 20, drugi 10. Dvojica izmedju te desetorice bijahu oko nas, no ni jedan ne govoraše lako svoga djedovskoga jezika. Kako sam razabrao iz jezične gradje, što sam je zabilježio, hlohovački Hrvati govorahu uprav onako, kako još sada govore moravski Hrvati. To je čakavsko-ikavsko narječje.

Videći Vlašić, kako ja sve nešto pišem, pograbi moju olovku i bilježnicu, te napisa posve čitljivo gotskim slovima: »Filip Wlaschitz 92 lit N(ro) 42«. Teško se oprostih s tim časnim starcem. Na njegovu grobu mogao bi se postaviti napis: »ovdje počiva posljednji Hrvat hlohovački«!

I mene i prijatelja Malca zanimaše napose nošnja Hlohovčana. U jezgri je to ista nošnja, kakovu nalazimo u moravskih Hrvata, tek je u ovih sačuvanija. Hlohovački mladići nose crvene hlače — biljeg hrvatskog odijela — oženjeni svakojake. Pored *kožuha* običajnija bijaše negda, kako nam reče stari Vlašić, *hunjka* (slovačka riječ), koja je stojala: »osam funat (forinti), a kožuh šjesnajst«. »Hunjka« je načinjena od bijeloga sukna: satkana od ovčje vune; ima vrlo širok ovratnik. To je praktičan, dug ogrtač za zimu. Slične ogrtače nose i naši Zagorci, samo su zagorski obično izvezeni, dok su hlohovački bez ikakova nakita.

Hlohovački mladići nose na šeširu *kosirek*. To je kita umjetna, šarena cvijeća, na vrhu kite »kosirek«: ozdo donji dio guščjega pera, a u njem *pero režarovo* (čuo sam i : »žeralovo«), koje se vrti, ali ne može ispasti, jer je privezano. I stari se Vlašić dičio pred nama, da je u mladosti nosio »režarovo pero«. Treba znati, da je »kosirek« znak junačtva te se svaki mladić ponosi, što ga može imati na šeširu[1].

[1] »Kosirek« (Šembera u Č. Č. Muzeja g. 1845, str. 185.) smiju nositi medju Slovacima samo oni, koji su u borbi s vršnjacima iznijeli pobjedu. Kako momak dodje do 18. ili 20. godine te se osjeća dosta jakim, da održi pobjedu, kupi paunovo pero, zatakne si ga za šešir i krene medju mladež. I eto odmah ga netko izazove. Budne li oboren, nastane opći smijeh te mora skinuti kosirak sa šešira; nadvlada li, pljeskaju mu sa svih strana, vršnjaci ga prime u svoje kolo i veselo piju njemu na čast. Šembera drži (»Týdenník« Jana Ohérala

Hlohovčanke su negda znale za *skofiju*, kakogod što bijaše običajna u mor. Hrvatica. Stari nam Vlašić reče: »prlje (= prije) saka je žena, kada se udala, jimala »skofiju«, moravski »čepca«, a koštala je po 10 funat«.

U nekoj kući pokazaše nam *slovenku*, koja je slična skofiji: složena je od mnoštva vrvca, crvenih, žutih, modrih, bijelih. I moravske su Hrvatice jednoć nosile »slovenku«, kojoj kažu Hlohovčani *kokeš* ili *slipka* (slepice.) Sve su to češko-slovačke riječi pa prema tomu će biti i stvar postanjem češka. Ni nošnja mor. Hrvata ne će dakle biti bez primjese češko-slovačke.

Zanimahu nas dakako i veziva Hlohovčanka. Kad nam je pokazala neka žena sve dijelove ženskog odijela, zapitah je: a gdje vam je *kolarin*? Ona me nije razumjela, no Vlašićev sin, koga sam već prije spomenuo, primijeti: »mi sme rikali (govorili) *koralin*«, dakle onako, kako još danas govore mor. Hrvati[2]. Današnje Hlohovčanke upotrebljavaju za to češku riječ »obojek«. Ja sam kupio takav »obojek« za 2 forinta; izradila ga prava Hrvatica pred kakovih 80 godina. Prisutna ženskadija tiho mrmljaše, što se takova uspomena prodaje, no prodavačica reče: dat ću odslužiti misu za pokojnu mater, koja je »obojek« vezla[3] . . .

Hlohovčanke ne znaju ipak onako lijepo vesti kano moravske Hrvatice. One ne nacrtaju prije olovkom uzorka, prema komu će izvésti obojek, rubac itd., već vezu na pamet; no za to su im radnje mnogo jednostavnije. Dok mor. Hrvatice upotrebljavaju sve moguće boje, veziva Hlohovčanka su samo bijela. Stariji ljudi ipak kažu, da su bila negda i veziva Hlohovčankâ šarena, naročito crvena, dakle i ovdje se javlja u davnini jednaka navika — hrvatski ukus.

Selo Hlohovec spada pod župu Valčičku (Feldsberg). Bijah radoznao, da doznam, kakova se sve prezimena javljaju u Hlohovcu. Pregledah jednoga jutra u župnom uredu najstarije matice vjenčanih, i to od g. 1784. do 1829., a odabrah baš vjenčane, jer sam tako mogao razabrati, odakle su Hlohovčani uzimali svoje žene ili Hlohovčanke svoje muževe. Matice su vodjene njemačkim jezikom; hrvatska i češka prezimena pisana su njemačkim pravopisom, izuzevši posljednje godine, kada su se mladji kapelani odvažili unositi hrvatska i češka prezimena češko-hrvatskim pravopisom. Kako su mnogi župnici pisali nečitljivo, a možda su rdjavo znali slovjenski, mnoga su prezimena zapisana iskrivljeno. Hrvatska su prezimena bez sumnje ova: Dro-

g. 1848, str. 3), da je kosirak nakit *hrvatskoga* šešira te da svaki moravski Hrvat moradijaše negda zametnuti boj sa vršnjacima prije nego bi smio, da uresi kosirkom svoj klobuk. Moravski Hrvati doista poznaju riječ »kosirak«, nego je upotrebljavaju samo onda, kada govore s Čehom, inače medju sobom kažu *režarovo pero*, koje stoji oko 2 forinta.

Zanimljivo je, da i prof. Klvauja (Český Lid I. 24) misli, da su Slovaci primili »kosirek« od Hrvata, a Slovaci ga zovu i »pomoranče«. »Kosirak« je nojevo, paunovo, pijetlovo, ždralovo (Kranich) ili čapljino (Reiher) pero.

I Madžari zadijevaju kojekaka pera za šešire. Oni su, istina, koješta naučili od Slovjena, a jamačno će biti i njihova nošnja u glavnom hrvatsko-slovačka; opet si ne smijemo utvarati, kao da nijesmo mi u njih ništa pozajmili. Je li kosirak doista izvorno hrvatski nakit?

[2] Po hrvatskom Primorju čuje se *kolarin* (u sredovj. latinštini »collare«) i metatezom nastala riječ *koralin*.

[3] Ima oblik pačetvorine. Obrubljen je biielim čipkama, a tri stranice su izvezene žutom svilom, prikazujući lijepe arabeske. Stranica, koja pristaje uz vrat, nije vezena.

bilić, Bartolšić, Fabičović, Janković, Grbavčić, Barančić, Ivančić, Gurlavić (?), Malčić, Vlašić, Grandić, Mitrić, Sitek (češko?) Malinković, Girić, Ratković, Garčić, Klimović, Vlašković, Gubišović (?), Brantalić (?), Tomanković, Čapković (?), Brekalić, Slunjski, Novak, Burijan, Kušnić (?), Perkalić, Donković, Klinović, Domčić, Kuzmić, Kirić (Girić?).

Pored ovih već pridolazi u spomenutom razdoblju velik broj čeških imena, ponešto i njemačkih. To su većinom muškarci, koji su se oženili u Hlohovcu, a potječu iz drugih mjesta. Žene su rijetke, koje su došle ovamo od druguda.

Uljezi hlohovački potječu najviše iz Moravske, malo iz Češke (»Auspitz«, »Mottonitz«, Frjelištorf — Slunjski 1799 —, Prerava, Lednice, Břeclava), iz Poštornje, Nove Vesi itd. Priženjeni muškarci iz Poštornje i Nove Vesi imadu pretežno češka imena; jasno svjedočanstvo, da su bila ta dva starinom hrvatska sela već prošloga vijeka poslovačena. I Hlohovčanke su se udavale izvan svoga sela: nerazumljiv mi je ipak velik broj priženjenih muškaraca iz drugih sela, kao da u Hlohovcu izumriješe domaća momčad!

Moravski Hrvati iskahu katkada svoje žene u Hlohovcu, Novoj Vesi i Poštornji, no još je došlo više Hrvata iz ovih sela u Gutfjeld, a sva je prilika i u druga ona dva hrvatska sela u Moravskoj. Župnik je Malec konstatovao, da su u Gutfjeldu starosjedilačke porodice samo: Križanić, Jandrešić, Sić (obično govore Sićan), Vranešić, Slunjski (Slonski) i Hubeny, a u Gutfjeld se doseliše iz Hlohovca: Kuzmić, Maj, Stjepanek, Janković, Ratković, Matković, Čehovský, Grandić, Fabičović, Vlašić, Sitek, Nejeshleba; iz Nove Vesi i Poštornje: Barančić, Malinković, Matković; iz Ugarske: Balaš (Egbel), Matković i Ričić (sv. Juraj), Havliček (Straža.) Pored nekih Slovaka javlja se eto najviše Hrvata, koji se iz hrvatskih sela Donje Austrije, osobito iz Hlohovca, naseliše u Gutfjeldu. Hrvati se seljahu u Moravsku k svojim suplemenicima, a njihova predjašnja sjedišta zauzeše Slovaci. Moravski Hrvati brojno ojačaše te se spasoše, dok donjoaustrijski Hrvati spomenutih sela oslabiše, prometnuvši se Slovacima.

Malobrojnost i osamljenost Hrvata, sklapanje brakova sa srodnim i mnogobrojnim Slovacima, utjecanje škole i crkve prouzročiše te je Hlohovec prestao živjeti za hrvatstvo. O nekadašnjem hrvatstvu zbore samo umirući starci, mnoga obiteljska imena, gdjekoji običaji, po koja riječ i oblik.

II. Poštornja, Hrvatska Nova Ves i Lednice.

U nedjelju dne 7. kolovoza odvezoh se kolima iz Valčica u Poštornju. Htjedoh, da idem najprije u Novu Ves, koja je još poznata pod imenom *Hrvatske* Nove vesi: nego me odvrati kočijaš, preporučivši mi da posjetim najprije Poštornju (Unter-Themenau), gdje je župna crkva pa onda Novu Ves (Ober--Themenau), jer će žitelji ovoga posljednjega sela biti i onako pri misi u Poštornji. Ovom prilikom dodade kočijaš, Nijemac iz Valčica, ne znajući da sam Hrvat, zlobnu primjedbu: »die Unterthemenauer sind auch gebildeter — natürlich nach Kroatenart« . . . Pošto je dobio od mene obrisač, bijaše docnije

oprezniji; no i iz njegova govora razabrah, da Nijemci u onim krajevima zovu Hrvatima Slovake, koji nose hrvatsko narodno odijelo. Isti kočijaš mi je i ovo rekao: »In Lundenburg alle sind Kravaten«, jer je odijelo břeclavskih Slovaka takodjer hrvatsko.

Poštornja je lijepo selo, za pravo gradić, a brojaše g. 1890. 2430 Čeha i 128 Nijemaca. Ima krasnu župnu crkvu (Rohbau) u gotskom slogu, posvećenu istom pred nekoliko mjeseci, koja bi služila na čast svakomu gradu. Sagradio ju je o svom trošku vladar-knez Ivan Liechtenstein, koji ima u ovom kraju veliko imanje, a u Poštornji i veliku tvornicu opeka, zemljanih cijevi, ploča itd.

Kočijaš me odveo u njemačku gostionu, gdje sam čuo malone samo češki govor. Na gostionici je napis češki i njemački. Iz restauracije se ulazi u elegantnu dvoranu, koja ima i malu pozornicu. Ovdje sam zajutrakovao, ne pročitavši prije napisa na vratima, da je ulaz slobodan samo članovima njemačkoga kasina. U tim prostorijama nijesam više objedovao, premda mi gostioničar, Čeh, primijeti, kako mi nije na čelu napisano, tko sam i što sam.

Videći već prije podne mnogo seljaka u gostioni, sjetih se prijatelja Malca, koji mi kazivaše pred par dana, da su stanovnici južne Morave ponešto lakoumni, osobito Hrvati i Slovaci, te donekle troše više nego bi smjeli, dok n. pr. Horaci rijetko zalaze u gostionu, ulažući svoje prištednje u štedionicu.

U Poštornji će biti takodjer štogod lakoumlja, jer nekoliki mladići, koje sam nagovorio, zahtijevahu od mene da im platim pivo. Medju pravim Česima nijesam toga nigdje doživio.

Najprije htjedoh doznati, da li još tko govori u Poštornji hrvatski. Uzaludan mi bijaše trud! Bilo je pred crkvom ljudi iz Nove Vesi, no svi me uvjeravahu, da ni u Poštornji ni u Novoj Vesi nitko ne zna hrvatski, jer svi govore *moravski*, mnogi i njemački.

Oko 10 sati udjoh u župnu crkvu, gdje se služila služba božja. Crkva bijaše prilično puna. Sjedoh u prvu klupu medju muškarcima, da uzmognem promatrati narodnu nošnju, osobito žensku. Seljakinje na ime stojahu u prednjem dijelu crkve, a oko njih u dva manja reda klupa, prema glavnomu žrtveniku sjedjahu odličnije žene, mnoge sa šeširima na glavi. Kada sam uljezao u crkvu, mladi kapelan propovijedaše češki o socijalizmu; no kako se ja pojavih, završi propovijed.

U crkvi je uz orgulje skladno pjevalo sve slušateljstvo. Većina muškaraca držaše pred sobom molitvenike. Zagledao sam u neke pa opazih, da su to slovački molitvenici, tiskani u Ugarskoj njemačkim slovima pred 15—20 godina.

Ja imadjah pred sobom svoju bilježnicu s olovkom, da zabilježim, što sam opazio. Od djevojaka bijahu jedne odjevene »europejski«, druge na pô, a treće (od ovih će biti, čini mi se, najmanje) čisto »hrvatski«. One druge i treće nošahu široke suknje kano da imadu ispod njih obruče — baš onako, kakogod i moravske Hrvatice. — Gornja je suknja od tanke (mislim kupovne) bijele ili šarene (pretežno crvene) tkanine, iskićene kojekakim jednobojnim cvijećem. Glava im je pokrita širokim, većinom svilnim rupcem, koji pada

na pleći. Pod rupcem je bijela košulja, na ramenima nabrana, sa svezanim rukavima usred lakta. Rukavi imadu na kraju vezene čipke.

Gotovo sve je bijelo; žive boje moravskih Hrvata ovdje se ne vide. Košulju donekle pokriva na plećima bijeli »obojek«, sad bogatije, sad jednostavnije vezen. Neke su opasane širokim, plavim pojasom, koji ih steže poput steznika. Druge nose duge i zatvorene, plave ili crvene »reklece« s kojekakim gajtanima — bit će, čini mi se, kupljeni proizvodi. One s pojasom imadu na sebi kratak, krasno vezen »lajbl«, sličan »lajblu« moravskih Hrvatica. Ovdje se javljaju ponešto i žive boje. Pregače su, kako sam mogao opaziti, bijele, a samo obrubi su vrlo jednostavno vezeni.

Stariji muškarci puštaju poduže, namazane kose, razdijeljene povrh čela na dvoje,[4] a svi su obrijani. Jednog starca vidjeh u »hunjci«, a bijaše topline jamačno 30° R. Bez škoranja nije nitko, ni muškarci ni žene. I onima te nemaju na sebi gotovo ništa narodno, lepršе sa vrata po prsima bijele vrvce. Hlače su u mladića crvene, posve jednake hlačama moravskih Hrvata, a kaputići plavi i kratki. I u djece se vidi više vrpca oko vrata; košulje su im pretežno bijele, na ramenima i na kraju rukava žuto izvezene.

Kada je misa bila skoro dovršena, a ja spremio u džep svoju bilježnicu, dodje k meni crkvenjak s nalogom gospodina kapelana, koji je čitao misu: »v kostele není dovoleno psáti« (u crekvi nije dozvoljeno pisati). Jedan moj susjed, stariji čovjek, dodade na po srdito: »není dovoleno!«; dok mi je drugi moj susjed, mnogo inteligentniji seljak ili radnik, rekao: zar ne, vi opisujete samo našu nošnju? »Ano (dă), ano«, potvrdih mu ja, a on će na to crkovnjaku: »hanba (sramota)!«

Poslije mise zaustavim na ulici neke pristale momke, odjevene čisto hrvatski. Jedan od njih bijaše iz Poštornje, a ostali iz Nove Vesi. Zapitam ih, kako se zovu. Oni mi rekoše svoja imena pa mi nabrojiše i prezimena, i to iz ta dva mjesta: Mitrić, Janković, Mlatinić, Kopanić, Slunjski, Bartolčić, Mikulić, Sitek, Vlašić, Malinković. Pored ovih hrvatskih prezimena, činilo mi se ipak, da se javljaju pretežno češko-slovačka, kojih i ne navodim. Zaželim, da udjem u jednu kuću, gdje bi mi se pokazala cijela nošnja, muška i ženska. Jedan od spomenutih mladića odvede me k svomu rodjaku, koji se zove: Matej Vymyslický. U kući ima mnogo čeljadi. Ondje mi pokazaše žene sve dijelove svoje nošnje. Htjedoh da kupim jedan »obojek«, no djevojče zatraži za nj 5 forinti, a bijaše vrlo, vrlo jednostavan. Uvjerih se, da se u Poštornji ljudi odijevaju kakogod i Hrvati u Moravskoj, tek njihova nošnja nije više onako čisto hrvatska, jer je ovdje izazvao promjene upliv gradski i slovački.

U kući Vymyslickoga nadjoh i starca Malinkovića, koji je prevalio 72 godinu. Zapitam ga, jesu li govorili za njegove mladosti ljudi hrvatski u Poštornji i u Novoj Vesi? On me pogleda začudjeno, kao da i ne razumije, što ga pitam. Rekoh mu: ta vi ste starinom Hrvati, i vaše je prezime Malinković hrvatsko . . . On mi, zabezeknut, odvrati: mi govorimo od vajkada u Poštornji i u Novoj Vesi moravski. Dakle ovdje nije sačuvana ni tradicija o podrijetlu hrvatskom, pa prema tomu sudim, da su se sela Poštornja i Nova Ves već prošloga vijeka poslovačila.[5]

Stari Vymyslický, shvatajući, što me je dovelo u njegovu kuću, iznese veselo pred mene posebni otisak Karaskova članka iz knjige »Sborník Čechů Dolnorakouských«, gdje se nalazi i slika, što prikazuje cijelu njegovu prodicu.

U Poštornji već je malo kuća starinskoga tipa, jer je danas Poštornja mali gradić. Tip starijih kuća u opće je nalik na kuće u Hlohovcu, tek se ne vide bojadisani nakiti. Pred mnogim su kućama ogradjeni cvjetnjaci; gdjekoje kuće imadu i »žudra«. Nekim je uža strana (širina) sa dva prozora okrenuta prema ulici, a dulja se nalazi u dvoru. Čini mi se, da su sve kuće pokrite crijepom. Narodni značaj Poštornje je češki; od Slovaka postaju Česi. Na općinskom uredu čita se napis: »Obecni uřád, Gemeinde-Amt«. Dvojezično su označene i ulice. Pučka škola je njemačka. Nekoga dječaka, komu mogaše biti 10—12 godina, zapitah, da li ide u školu. On to potvrdi, pa kada mu rekoh: »vaša je škola dakako češka«, odgovori on: samo u prvom razredu se uči »moravski«, a u ostalim razredima njemački. Ja, kao tobože iznenadjen, opazih: ta vi ste Česi, pa zašto nije i vaša škola češka? Dječak mi na to dade posve lakoničan odgovor: »mi jsme v Rakousích!«[6] Nijemci pored svih temeljnih državnih zakona, koji daju svakomu austrijskomu narodu pravo, da se obučava u svom materinskom jeziku, ne dozvoljavaju u Donjoj Austriji čeških pučkih škola.

Službena statistika je našla g. 1890. u Beču[7] 63.834 Čeha, no bit će ih barem 150.000. Ovi otvoriše u Beču već g. 1883. pučku školu, no do danas nije dobila prava javnosti. Sabor donjoaustrijski je dapače stvorio prošle

[4] Na Krku kažu onoj bijeloj stazici, koja dijeli vlase na dvoje: »prondiljak«.

[5] Važno bi bilo doznati, jesu li sela Hlohovec, Nova Ves i Poštornja postojala prije naseobe hrvatske. Ako jesu, onda su Hrvati, sva je prilika, sačinjavali manjinu prema starosjediocima Slovacima. U tom slučaju bijaše već to uzrok poslovačenja Hrvata. Šembera ne vjeruje u taj proces (Č. Č. muzeja 1845, str. 166.) tvrdeći, da su obiteljska prezimena u onim stranama slovačka, izuzevši malen broj hrvatskih u Hlohovcu, Novoj Vesi i još manje po drugim selima. Premda ovo pitanje ostaje za sada neriješeno, opet je istina, da Šembera drži za slovačka mnoga hrvatska imena, te tako može govoriti samo o pojedinim hrvatskim obiteljima, dok ih bijaše znatan broj. To pokazuju mnogobrojna hrvatska imena, koja do danas ne izginuše.

Hrvatski jezik medju tim nije iščeznuo bez traga, jer se u današnjem govoru češko-slovačkom u Novoj Vesi i Poštornji mogu čuti riječi i oblici, koji odavaju hrvatsko podrijetlo. U Poštornji sam n. pr. čuo *slobodný* mjesto *svobodný*. I slovačke nar. pjesme pokazuju upliv hrvatski. Hrvatski je jezik uplivao koliko toliko i na njemački pučki jezik. Tako govore njemački seljaci u Gutfjeldu i Bratelsbrunnu u Moravskoj: *alle put*, a to je hrvatsko *svaki put!*

[6] Mi smo u Austriji.

[7] Češko društvo »Komenský« uzdržavaše g. 1897. u Beču sedmorazrednu mušku i žensku pučku školu (376 dječaka i 405 djevojčica), dva zabavišta (140 djece) i školu češkoga jezika (140 djece). Trošak iznašaše iste godine 22,592 forinta i 32 novč. Društvo »Komenský«, kojega je pokrovitelj grof Jan Harrach, podiglo je veliku zgradu za pučku školu u X. bečkom kotaru, a dohoci potječu od dobrovoljnih priloga češkoga naroda.

godine zakon, da u Donjoj Austriji može biti naukovni jezik samo češki; car ga nije dakako potvrdio.[8]

I ako mi Slovjeni moramo priznati, da smo do sada crpli najviše znanja iz bogate riznice znanosti i umjetnosti njemačke, pravednosti se od Nijemaca ne ćemo naučiti! Nepravda radja mržnju, pa tako je razumljivo, da Slovjeni ne mogu ljubiti Nijemaca.

Kako sam u Poštornji govorio sa mnogo ljudi iz Nove Vesi, nijesam htio ni da se zadržavam u tom selu, već sam se oko 3 sata po podne odvezao u Lednice (Eisgrub), gdje je bilo proštenje. Vozio sam se onamo kolima od prilike $^3/_4$ sata. Nova Ves je udaljena oko pô sata od Poštornje. Preko toga sela sam se samo provezao, a kočijaš me vozio polako, da uhvatim sliku toga sela. Pred selom je običajna »boží muka.« Većina kuća bit će pokrita slamom, malo su nakićene na izvanjem zidu, (samo jednu kuću opazih iskićenu pod krovom), »žudro« je vrlo običajno, pred kućama ne fale cvjetnjaci, na pročelju starih kuća dva su vrlo malena prozora, često sasvim zastrta vinovom lozom. Selo je u opće lijepo, imajući cestu za glavnu ulicu. Čuo sam, da su Novoselci osobito rabijatne ćudi te nijesu medju njima rijetka ubijstva iz svadje i osvete. Možda je tomu kriva »vruća južna krv«, koju češki pisci nalaze u moravskih Hrvata? Sva je prilika da su Hrvati nadjeli ime Novoj Vesi, jer je Nova Ves i blizu Varaždina, a u varaždinskoj županiji ima još 10 svakojakih »Vesi«. Zagreb ima predgradje »Novu Ves«. Žitelji Nove Vesi nemaju toliko zemlje, da sve hrani, čega radi se sele kojekuda. Odavle se iselilo više porodica i u okolicu bjelovarsku pa neki seljak iz Nove Vesi ne mogaše shvatiti, kako ja, koji govorah, da sam iz Hrvatske, ne poznajem lično tih iseljenika, koje mi on po imenu nabrajaše. Čudna sudbina snalazi ove ljude: Kao Hrvati se naseliše u Donjoj Austriji a kao Česi vraćaju se u svoju staru postojbinu!

Lednice (Eisgrub) izgledaju kao mali gradić, a broje oko 2500 duša. Mjesta nijesam ni razgledavao, jer mi ne dostajaše vremena. Lednice su u Moravskoj, ali tik granice Donje Austrije. Stanovničtvo je pretežno njemačko. Napisi i oglasi na općinskom uredu i na c. kr. kapetanatu isključivo su njemački.

Najprije posjetih divan grad kneza Ivana Liechtensteina s krasnom crkvom u gotskom slogu. Pred dvorom je čaroban perivoj i cvjetnjak, pun najeksotičnijega cvijeća. Liechtensteinov dvorac i perivoj mogli bi služiti na čast svakomu suverenu. Liechtenstein i jest vladar (Ivan II), no vladar mikroskopične njemačke državice »Liechtenstein« izmedju Švicarske i Vorarlberga sa desetak tisuća stanovnika. Vlasnik je ogromnih imanja u Njemačkoj i u Austriji.

[8] Kuhač navodi s nekim zadovoljstvom (Vienac 1878, str. 752.), kako je g. 1877. c. k. austrijsko upravno sudište izreklo osudu, da državna vlast mora dozvoliti stanovnicima Poštornje, Hrv. Nove Vesi i Hlohovca *hrvatsku* školu. Iz ovih mojih crtica lako će svak uvidjeti, da se tu nije moglo raditi o hrvatskoj, već o češkoj ili slovačkoj školi. Gornja vijest, koju su, spominjem se dobro, raznosile sve hrvatske novine, osniva se na zabludi. Jedno selo zove se *Hrvatska* Nova Ves, a u Hlohovcu još ne izumriješe svi Hrvati pa naši novinari zamijeniše Čehe Slovacima. Da i jesu ona tri sela danas hrvatska, ne bi u njih bilo svijesti hrvatske. Ta tko se je u opće od nas zanimao za hrv. naseobine u Austriji?!

Premda obrazovana čovjeka zanima sve, što je lijepo, opet ne bih bio ovoga puta vidio Lednica, da me drugi ne upozoriše, da se ovdje znatan dio puka odijeva »Krowotisch«, i da se pored njemačkoga jezika govori i »böhmisch«.

Na širokom prostoru prema c. k. kapetanatu zatekoh dvije grupe svjetine, koja se zabavljaše. Na jednom mjestu plesaše pedesetak mladjarije, od koje neki pod cilindrom, a medju plesačima kolaše velika flaša vina, nakićena šarenim vrvcama. Plesači, premda se kupahu u znoju, kao da i ne osjećahu žarkoga sunca. Pedesetak koraka dalje skakaše druga, posve malena skupina mladića, medju kojima kolaše takodjer iskićena flaša vina. Ovi imadjahu svoju posebnu glazbu u jednostavnoj kolibici, načinjenoj od drva i zelenoga granja.

Približih se onomu prvomu kolu, pa zapitam — samo da pitam — češki neku seljakinju, zašto je danas ta zabava u Lednicama; a ona će meni: danas su »hody« (proštenje).

A zašto ne plešu svi zajedno, već odjelito ovdje i ondje? Na taj upit dobih ovaj odgovor; »zde jsou Němci, a tam Kroboty« (ovdje su Nijemci, a tamo Hrvati). Ostavim Nijemce (i medju ovima sam čuo češki), pa se približim »Hrvatima«, medju kojima ne nadjoh ni jednoga, koji je govorio hrvatski. Jedan od »Hrvata« nije dapače razumio ni češki, a bijaše odjeven hrvatski, te sam u prvi čas počeo sumnjati o svom znanju češkoga jezika.

Čudan bijaše ples, što sam ga imao prilike ovdje motriti. Jednomu mladiću zadješe njegovi drugovi kitu umjetnoga cvijeća za šešir, a on se bacaše kano pomaman u zrak, udarajući jednom rukom drugu, dok bi ostali uz pratnju glazbe po nekom taktu pljeskali. Kada bi onaj prestao skakati, napio bi se vina iz nakićene flaše pa bi drugi preuzeo njegovu ulogu.

Ta momčad bijahu iz Lednica. Netko mi reče, da se ta igra zove »hošir«, a drugi: to nije ples, već »vyskákaní«, što se i meni čini.

Njemački ples bijaše posjećeniji, življi te ono malo »hrvatsko« društvance pokazivaše, da su u Lednicama Nijemci mnogo, mnogo pretežniji. Mnoge Ledničanke nošahu čisto hrvatsko odijelo; i one imadjahu na sebi odijelo od kupovne tkanine, bijaše ono načinjeno prema hrvatskomu kroju. I na njima se bijeljaše »obojek«, dok im bijaše nepoznata riječ »kolarin.« Muškarci, koje mi označiše kao Hrvate (»Kroboty«, »Kroboti«), doista bijahu obučeni hrvatski; ni jedan mladić ne bijaše bez crvenih hlača ni bez vrvca oko šešira. Krasni momci! Smiješno mi bijaše samo, kada sam katkada slušao te »Hrvate«, gdje govore njemački.

Pošto sam sio oko 6. ure po podne u kola, da se vratim u Valčice, opazim, kako se hrvatski ples raširio te je brojem plesača natkrilio njemački ples. Žaljah, da se to tako kasno desilo, jer me već umoriše svakojaki utisci toga dana te ne mogoh da se ovdje dalje zadržavam.

Putem je kočijaš dobro razumio mig dviju gradjanskih djevojaka iz Valčica, te me zamoli, ne bih li im dozvolio, da se voze sa mnom do Valčica. Nijesam imao razloga da ne uvažim te neznatne molbe. Starija mi reče, da u Lednicama ima malo »Hrvata«, te se govorilo, da ove godine ne će ni biti hrvatskoga plesa, no da mnogi Nijemci uz crkveni god obuku hrvatsko odijelo, samo da se istaknu krasnom nošnjom. Kada sam primijetio, da je bio pri mojem odlasku hrvatski ples jači od njemačkoga, odgovori mi: došla je po-

moć iz Poštornje, Nove Vesi i Glogovca, a znate, Glogovac vam je istom: »ein kroatisches Nest« . . . Čuvši kočijaš ove posljednje riječi, okrenu se i pogleda moje lijepe suputnice. One ga razumješe i porumenješe, a ja im ironično kazah: »ja sam vam Hrvat, i to baš iz Hrvatske«.

Moj me izlet u spomenuta sela uvjerio, da onuda Nijemci pa i Česi jednodušno zovu Hrvate i Slovake Hrvatima, jer se jednako nose. Jamačno s istoga razloga zovu i Bečani Slovake Hrvatima.[9]

Ova tradicija o toj nošnji dosta je jak dokaz, da je ona podrijetlom doista hrvatska. Još sam se uvjerio, kako Nijemci u Donjoj Austriji silno preziru Slovjene, naročito Čehe, bojeći se njihove agresivnosti. Oni se boje Čeha. Imadu možda i razloga. Vide oni, kako Česi poplavljuju Beč svojim radnicima, obrtnicima, trgovcima i višom inteligencijom. Jedva će biti većega sela u Donjoj Austriji bez nekoliko čeških glava. Česi imadu u svojoj vlasti u Donjoj Austriji nekoliko općina, a Nijemce groza hvata, kada pomišljaju, da bi još mogao postati češki jezik i u D. Austriji drugim »zemaljskim jezikom«, kako bi po zakonu moralo biti. Nijemci znadu iz povjesti, da je u XIII. vijeku češki kralj Otokar osvojio Beč, pa pobjesne, kada čuju govoriti o češkoj kruni. Težak je boj, što ga bije češki narod sa orijaškim nijemstvom. Česi će konačno, čvrsto vjerujem, ostati pobjednici. Oni to i zaslužuju, jer njihova prosvjeta u opće ne zaostaje za njemačkom. Češki je seljak, radnik i gradjanin napredan, koliko i njemački. Česi su radinošću, okretnošću, štedljivošću, znanjem i umjetnošću pravi slovjenski Nijemci. Oni ne samo da danas ne ustupaju ni jednoga pedlja svoje zemlje Nijemcu već svoj upliv šire i preko svojih starih medja. Slovaci eto poslovačiše Hrvate u opisanim selima; od tih Slovaka postaju Moravci, a od Moravaca Česi. Taj slučaj nije osamljen. Ja sam se divio u Poštornji, kako ondje češki živalj s potpunim uspjehom odolijeva nijemstvu, premda je sva državna vlast u rukama Nijemaca.

III.

U Šopronu (Ödenburg) i oko njega proboravih samo dva dana i pô. Htjedoh da za sada u ovom kraju samo pogledam neka hrvatska sela, a odabrah baš okolicu ovoga grada, jer je posijana hrvatskim naseljenicima. Došao sam ovamo nekako plašljiv, jer su me prijatelji strašili, e ću kano »panslavista« zlo proći. Medjutim nije mi pao ni jedan vlas s glave, dapače sam našao više susretljivosti nego sam mogao i sanjati. Razumije se samo sobom, da svrha moga puta bijaše naučna.

Šopron broji preko 30.000 duša te je dosta lijep i čist grad. Postanak istoga seže u rimsko doba. U Šopronu i u njegovoj okolici rodiše se mnogi glasoviti muževi: madž. rodoljub Stjepan Széchenyi, glazbenici Liszt i Haydn, anatom Hyrtl, general Benedek itd. Žitelji su grada Šoprona gotovo sami Nijemci te sam čuo na javnim mjestima vrlo malo madžarski. Pod večer pro-

[9] Na Rijeci zovu u opće otočane Bodulima, no specijalno misle one Krčane, koji sačuvaše starinsku nošnju.

šetah se izvan grada. U »bečkoj ulici« nadjoh mnogo djece, gdje se igraju, a govorahu pretežno madžarski. To je uspjeh, što ga postizava madžarska škola. Imadu Šopronci i svoje kazalište, u kojem se glumi njemački i madžarski.

»A koje se predstave bolje polaze: njemačke ili madžarske?« upitam nekoga Nijemca. Na to će on meni nekako radosno: »njemačko kazalište uspijeva mnogo bolje, premda madžarsko podupire novcem i vlada i županija«. Još dodade: »ovdje govore madžarski samo činovnici, a oni nemaju novaca za kazalište!«

Napisi su dvojezični, i ako ima dosta trgovina s jedinim njemačkim napisom. I u »Panoniji«, prvom šopronskom hotelu, jestvenici su dvojezični.

Na trgu govore piljarice takodjer najviše njemački, no ovdje već možeš čuti i hrvatski. Hrvatice na ime iz susjednih sela dolaze iz jutra u grad te prodaju zelenje, jaja, mlijeko itd. Priznadoše mi ipak mnogi Šopronci, da se u Šopronu govori svaki dan više madžarski, dok prije dualizma vladaše u javnom životu isključivo njemački jezik. Taj je pojav posve razumljiv. Nijemci će, istina, dugo odolijevati, a jači ih susjedstvo Donje Austrije i Beča; tek će svojoj sudbini jedva izbjeći. Gradsko se pučanstvo, kako je poznato, uvijek lakše odnarodjuje nego seosko, a i Nijemci su prilično mekani pred državnom vlasti. Jedan mi je inteligentni Hrvat iz okolice šopronske primijetio: »Nas Hrvate ne preziru Madžari, kako to čine Nijemci. Ovi nas drže za neke stvorove niže vrsti; no za to Hrvat nije nikada podao kao Nijemac, koji puzi pred Madžarom poput sinje kukavice«. Možda je ova tvrdnja hiperbolna; opet to stoji, da Nijemci dosta lako svlače svoju njemačku, a oblače madžarsku kožu. I u Americi postaju lako Englezi. Po gradovima u Ugarskoj — ne da se tajiti — madžarski elemenat uploške izlazi pobjedilac. Novi Sad bijaše pred 30 godina gotovo čisto srpski grad. Prošle sam godine ipak opazio, da se u Novom Sadu govori vrlo, vrlo mnogo madžarski. I danas je još u Novom Sadu srpski živalj najugledniji brojem i novcem i inteligencijom; no da dugo ne će tako ostati, možemo ustvrditi s matematičnom sigurnošću.

Hrvati nastavaju južno, sjeverno i zapadno od nižiderskoga jezera. Neka njihova sela nalaze se baš na željezničkoj pruzi, što vodi iz Šoprona u Ebenfurth, a dolazi se onamo iz Šoprona za nekoliko časova vožnje. Bijaše mi dakle lako prije podne onamo, a pod večer natrag u svoj hotel u Šopron. Odabrah najprije selo, koje se zove madžarski Vulka Pordány, njemački Vulka Prodersdorf, a Hrvati mu kažu *Pruoderštov*. Nisam trebao ni jedan sat vožnje.

Na kolodvoru u Pruoderštovu zapitam neku sredovječnu seljakinju, kako je daleko selo, pa kuda se ide onamo. Ona mi reče, da je selo posve blizu, pa da će i ona onamo, jer je iz toga sela. Govorasmo njemački: no ja ju domala zapitam hrvatski: zar se u Pruoderštovu ne govori hrvatski? Ona će meni na to u svojem narječju: »zadnjih trjeset let se je počelo govorit nimški, i sada saki zna nimški«.

Taj me odgovor malko iznenadio: nego iz dalnjega razgovora s tom ženskom doznah, da Hrvati ištu zaslužbe najviše u susjednoj Austriji, gdje prodaju i većinu svojih domaćih proizvoda. Ovdje se razvio neki domaći obrt, a to su svakojaki predmeti, izradjeni od slame: »takice« (Strohtaken), »sprtice« (hasure?) i »kuošići«, koje nose u Beč na prodaju. Te predmete

pletu zimi u svakoj kući, a u siromašnim kućama, opazi starica, »pljête se i ljêti«. Kako sam to čuo, bijaše mi jasno, što ugarski Hrvati osjećaju potrebu njemačkoga jezika, i što je u Beču toliko poznato hrvatsko ime. Žene nauče njemački po fabrikama, kojih ima i u blizini (juta, slador i t. d.). Pitam ja dalje moju Hrvaticu: a govori li se u Pruoderštovu i madžarski? Ona mi dade odgovor, koji me je opet donekle presenetio: »Mi govorimo si (= svi) hrvatski i nimški; ugrski[10] ne znamo, a Ugri smo«. Kada prime kaki službeni spis, daju si ga — opazi stara — »proštat (pročitati) od šujmajstra« ili »od rihtara«. Mladji ljudi, osobito oni te su služili u vojsci, razumiju, mnogi i govore prilično dobro madžarski. Željah još, da doznam, kako se zove mjesni župnik i učitelj. Ona mi reče njihova imena i opazi, da su rodjeni Hrvati.

Još mi je kazala, da su u selu tri bolje krčme; no ne znadijaše, koju da mi preporuči.

Rastadosmo se na domaku sela, gdje mi ona dovikne: »Z buogom! Srićan puot!«

Prošećem se selom, koje se proteže u daljinu oko ceste. Broji oko 1900 duša, gotovo samih Hrvata. Kuće su izvana dobro pobijeljene, a malo ih ima pokritih slamom. Oko g. 1860. izgorjela je većina kuća. Prije toga požara bijaše na svakoj kući samo jedan »uoblok«, kako mi reče učitelj Gusić. Bila su valjda dva prozora, što već nadjosmo medju Hrvatima u Donjoj Austriji i u Moravskoj. Selo ima školu sa dva učitelja, a plaća ih općina. Škola je konfesionalno-katolička, naukovni je jezik hrvatski, no uči se dosta mnogo madžarski i njemački. Javni su napisi redovno madžarski i njemački: na dućanima, krčmama pa i na općinskom uredu. Hrvatski nigdje ni slovca. Gotovo na svakoj trećoj kući nadjoh napis: »pálinka«; dakle ljudi piju više rakiju nego vino i pivo! Tout comme chez nous. A bit će to dakako razvodnjeni spirit, kakogod i po selima u Hrvatskoj. Firme trgovaca nose njemačka imena; to su dobrim dijelom židovi.

Prošavši dva puta amo tamo po selu, odvažih se, da uljezem u krčmu, koja imadjaše napis na zidu: »Wutschiz Ferenc, vendéglö«. Mišljah, e će to biti Hrvat, zgodan za moje svrhe. I ne prevarih se, Franjo Vučić je Hrvat. U krčmi zatekoh nekoliko muškaraca, domaćih ljudi, ali govorahu — njemački.

Naručih objed u krčmarice, žene od jedno 30 godina, koja se, rumena i onako, zažarila kao rak od uzbudjenja, videći pred sobom strana gospodina, koji s njom govori njezinim jezikom. Kako željah, da se sastanem s kojim inteligentnijim čovjekom, ona se ponudi, da će potražiti »školnika« i pozvati ga u moje ime na objed. Ona ode s mojom posjetnicom, a ja po selu, da slušam seljački govor. Nagovorih mnogo osoba, muškaraca, žênâ i djece, koja govorahu samo hrvatski.

Opazivši iza nekoga klanca potočić, krenem onamo pa preko »brvice« (to su dvije obične daske = der Steg; mostu kažu »muôst«) na drugu stranu. Dok se ja ovdje ogledavah, eto ide preko brvice dječarac od jedno 12—13 godina. Zaustavim ga i započnem da ga ispitujem, a on mi lijepo odgovaraše,

[10] Kurelac pisaše *ugrski*, a to je bez sumnje bolje nego *ugarski*, što je postalo prema »ungarus«, »hungarus«.

smijući se od čuda, što me zanima i ovo i ono, a njemu se sve to činjaše neznatno. Potok se zove »bujka«.

Reče mi da zna *štat* (čitati), jer polazi školu, u kojoj se uči »hrvatski, nimški i ugerski, ali najviše hrvatski«. Za neko četvrt sata približiše se tri starije žene, a ja dadnem dječaku dvadesetak novčića, da uzmognem zametnuti s njima razgovor. Dječak mi zahvali: »buôg plati!«, i ode.

Žene kliktahu od veselja, kada ih pozdravih: dobar dan! Isprva nastojahu, da govore sa mnom njemački, no za čas im se razvezao hrvatski jezik. Do mala nijesam postavljao samo ja pitanja, već trebaše da dam računa: tko sam, odakle sam i zašto sam došao u njihov kraj. Bijah prisiljen, da učinim pred njima generalnu ispovijed, a priznajem, da sam bio u tudjini malo kada za svoga života poetičnijih osjećaja, nego danas kraj Pruoderštovske »bujke«. Kako bijaše meni ugodno, vrlo ugodno, što me ta mila čeljad slušahu s nekom pobožnošću, a s naivnom srdačnošću zahtijevahu, da im saopćim svoj curriculum vitae; jednako bijaše i njima drago, što gledahu pred sobom čovjeka, koji im pričaše, da je rodjen u kraju, odakle potječu i ugrski Hrvati. Jedno im nije išlo u glavu, kada im pokušah razjasniti, da putujem medju ugarskim Hrvatima, izučavajući njihov jezik i običaje. Pri rastanku izrukovah se sa svima, a one se odijeliše od mene, kliknuvši mi unisono: »Z buogom!«

S bilježnicom u ruci gledah za njima, a one se nekoliko puta okrenuše, da me još jednom vide, dok mi ne iščeznuše s vidika. Ovdje se sjetih Fortisa, koji kaže negdje u svojem djelu »Viaggio in Dalmazia«, da nije nikada očutio takova ganuća kao kad se rastajaše od vojvode Prvana u Kokoriću — on Talijanac od homerskoga Hrvata zagorske Dalmacije . . .

Uz objed i poslije objeda nastavih svoje bilježenje u veži krčmara Vučića.

Pored njega i njegove žene prikupilo se i drugih ljudi, došao je i vrijedni ravnajući učitelj, ili kako mu ondje kažu »škuolnik«, g. Guszich (Gusić) Ferencz, rodjen u ovom selu, te sam u dobra tri sata, što sam ovdje sjedio, uhvatio jasnu sliku života i govora pruoderštovskoga. I ako je jedini g. Gusić razumio, što hoću, i opet svi prisutni zadovoljavahu s rijetkom pripravnošću mojoj radoznalosti. S uspjehom svoga ispitivanja bijah vrlo zadovoljan.

Ovdješnji Hrvati malo čitaju, a knjige i novine iz Hrvatske slabo i dospijevaju k njima. Imadu svoju malu literaturu, većinom knjige za pučke škole, napisane u njihovu narječju. Ta je književnost u nas, može se reći, sasvim nepoznata.

Krčmar je iznesao pred mene ove dvije knjižice:

1. Razumlyiva i nóvo popravna egyiptomszka knyiga Szanye z nimszkoga na horvatszko szpelyana krez Matu Drobilicha jednoga prételya horvatszkoga naróda. Ugerszkom Staromgradu stampana pri Alexandru Ozéh«[11]. Drobilić — valjda rodom iz Kolnova — nastojaše, da piše mjesnim hrvatskim narječjem, no njegov jezik nije za dialektologiju posve pouzdan. U predgovoru nadjoh i riječi »škuro« (tamno), »škurina« (tmina), koje pokazuju, da su Hrvati donijeli sa sobom i znatan broj talijanskih riječi.

[11] U hitnji nijesam zabilježio godine izdanja.

2. »Vivia Perpetua Mucsenica. Pocsetak Kerschanstva va Afriki. Juri (Györ) 1884. Stampano pri Dovici Szauervein«. Ovo je djelce napisao Kolnovski učitelj Naković na čakavsko-ikavskom narječju s primjesom hrvatskoga književnoga narječja.

Prave narodne nošnje ovdje više nema: nestalo je zadnjih 40—30 godina, otkada Hrvati, ne mogući svi živjeti na svojoj djedovini, ištu hljeba kao radnici po tvornicama u okolini i po Donjoj Austriji, kao zanatlije (osobito zidari) i kao obični težaci.

U muškaraca će biti jedini ostatak starine ždralo (ptici kažu: ždral, ždralić). t. j. pero od ždrala, koje nose za klobukom, kako mi rekoše, samo junaki (mladići). To je dakle isti nakit što ga nadjosmo pod imenom »kosirka« i »režarova pera« u Moravskoj i u D. Austriji. Susjedni Nijemci ne poznaju takova nakita.

Osobitost je ovdješnjih Hrvata, da viču, kada govore, dok susjedni Nijemci govore tiho.

Većinom su to krjepka i visoka čeljad; nego ih vidjeh dosta i krživjavih: to je mladji naraštaj. Toj je degeneraciji uzrok težak râd u zadušljivim tvornicama. Mnoge djevojke podlegnu rano kojekakim bolestima, a krčmarica mi reče: »se divojke su (v) fabriki.«

U Pruoderštovu su dva učitelja. Ravnajućemu učitelju kažu »škuolnik«, a drugomu »učitelj«. Naukovni je jezik, kako je prije spomenuto, hrvatski; no dosta se mnogo uči i madžarski i njemački. Za pučku je školu iz pedagogijskih razloga previše tih jezika; nego je teško naći tomu lijeka.

Budući da mala djeca ne razumiju nego svoj materinski jezik, mora biti hrvatski jezikom obuke; država zahtijeva, da se uči i državni jezik madžarski, a sami Hrvati žele, da se još uči i njemački!

U crkvi se pjeva, moli i propovijeda samo hrvatski.

Narod inače pjeva svoje hrvatske narodne pjesme, rijetko njemačke, a najrjedje madžarske.

Evo nekih obiteljskih imena, koja se javljaju u Pruoderštovu: Drabić, Kaduljac, Glavanić, Tulić, Ivančić, Pavičić, Škarić, Bučić, Vučić, Grašić, Dragšić, Soldatić, Vlašić, Marinić, Dobrović, Carić, Obradović, Mikšić, Sučić, Bilišić, Engelić, Kutrovac, Jurković, Vukovac, Cirković, Gludovac, Martinšić, Feržin, Filipić, Mezgolić, Šlejšić, Gornik, Hadujac, Stefanić, Horvat, Bakrić, Janković. Mnogo od ovih imena nadjosmo već medju Hrvatima u D. Austriji i u Moravskoj.

U Pruoderštovu ima dosta i njemačkih imena, a pripadaju hrvatskim porodicama: mnogo su iznijemčena za austrijske vladavine, n. pr. Turak — Türk.

Kod sabiranja folklorske gradje, naročito jezične, najviše mi pomagaše učitelj g. Gusić, rodjen u ovom selu, koji eto nosi klasično ime jednoga od najstarijih plemena hrvatskih. Obitelj, kojoj pripada, dala je Hrvatima oko Šoprona neobično velik broj učitelja: njegov pradjed, djed, otac i stričevi bijahu učitelji. To je dakle prava učiteljska dinastija!

Naš Gusić, čovjek u najboljim godinama, ima jednoga brata župnika u Köpcsény-u (Kittsee), hrvatskom selu ispod Požuna, a drugoga svršenoga pravnika. Ovaj bijaše baš kod kuće te sam imao prilike, da se s njim o svačem razgovaram, pa i o politici. On se sprema iduće godine, da zajedno sa bratom župnikom pohodi Hrvatsku, djedovinu svojih otaca. Pravnik me ispitivaše, da li je istina, da doista sva Hrvatska mrzi Madžare, pa mi je spomenuo, kako Madžari tvrde, da oni uzdržavaju Hrvatsku. Kod tako škakljivih pitanja uvijek dodavaše: »ne znam, kako je to; no tako se piše u Pešti«. Pa baš i toga radi želi, da dodje u Hrvatsku. Zapitao me i za profesora Plivarića, je li on u istinu onaki radikalac, kako ga prikazivahu njegovi profesori radi teorije o hrvatskoj državi? Moj doktorand prava raspravljaše sa mnom bez ikakova animoziteta i politička pitanja, a odgojen je u madžarskom duhu kano i njegova braća.

Tako je u ostalom odgojena sva inteligencija ugrskih Hrvata; no moram priznati, da nijesam našao ni jednoga medju njima, koji bi nijekao svoje hrvatsko podrijetlo i koji bi mrzio svoj narod. Ja sam doznao samo za jednoga kotarskoga suca, sina hrvatskoga seljaka, koji se stidi svoga materinskoga mlijeka.

U Moravskoj i D. Austriji su takovi primjeri pravilo, kakogod i u Istri, gdje poznam doktora prava, kojega majka govoraše samo hrvatski, a on je talijanski iredentista!

Učitelj Gusić iznese pred mene veliku rpu svakojakih spisa, najviše crkvenih i prigodnih (o vjenčanju u crkvi, o pogrebu itd.) popjevaka, koje složiše ili prepisaše za svoju porabu njegov djed, stričevi i otac. Sve je to pisano u čakavštini s većom ili manjom primjesom našega književnoga jezika. Nekoliko mi je sveščića takovih pjesama poklonio, a u zbirčici korizmenih »jačka«, koje je pisao g. 1845. »Grgo Gussich naučitelj«, nalaze se zabilježeni i napjevi. Te popijevke nisu bez vrijednosti za hrvatsku dijalektologiju.

Medju tim »jačkama« (Hrvati po Moravskoj, D. Austriji govore jačka, jačiti = pjesma, pjevati) najzanimljivije su one, što ih »školnik« pjeva prigodom pogreba. Kada na ime mrtvaca iznesu na dvor, školnik »zajači« (za to dobiva 1 forint) o mrtvom, koji se ovdje oprašta sa živima. Jačkar ističe pokojnikove vrline, godine života, napokon se u ime pokojnikovo oprašta s onima, koje ostavlja na ovom svijetu: mater, oca, braću, kumove, rodjake i prijatelje.

Sve je u tim »jačkama« tradicionalno: napjev, oblik stiha i frazeologija; tek je svaka jačka različita sadržajem, jer se odnosi na osobito lice i prilike njegova roda. Pjevanju takove pjesme kažu pričanje ili spričanje. Napjeva nijesam čuo. Poezije nijesam našao u tim »pričaniima«. Neke i nemaju pjesničkog oblika — ove su, sva je prilika, starije te nas sjećaju crnogorskih »tužbalica«.

Evo jednoga »pričanja«, što ga je složio učitelj Gusić g. 1896., a priopćujem ga baš onako, kako ga je on složio prema starijim uzorima, ne mijenjajući ništa u tekstu:

»Spričanje nad Paulinu Pauer 13 lêt staru mladenkinju 21./VI. 1896.

1. O smert, o jalna smert, kako si nemila!
Kruto mnogim ljudem samo ti si kriva;
Tvoje strašne mriže noć i dan prostiraš,
Mlade ino stare va jedno umaraš.

2. O joj, kako óte róže lipo cvasti —
I lipe kitice po si (sih = svih) verti rasti.
Ja mlada rožica (v) mojoj lipoj dobi —
Morat ću počivat (v) zemlji škurom grobi.

3. Ja se batrim, da je božja volja bila,
Da mi je strašna smert mladi žitak zéla;
Neka bude z Bogom, ja sam preterpila,
Malo sam veselja sirota jimala!

4. Ja sad lipo hvalim otcu duhovnomu
Kod (= kao) moje dušice pastiru skerbnomu;
Ki su me v nemoći ljubezno batrili.
Svete sakramente meni podilili.

5. Z Bogom ostanite, dragoljubna mati,
Utarite suze, nekate plakati;
Bog vam trude plati, njemu me ofrujte,
I vi bratci, sestre, z Bogom ostanite!

6. Ljubljeni kumovi si (= svi) kervni rodjaki,
Tetac ino teta z Bogom ovde saki;
I vi sa (= sva) mladina s Bogom ostanite,
Moje mlado tělo zemlju sprohodite!

7. Vi dragi mladenci tělo podvignite
Ter je (v) mater zemlju (v) škuri grób nosite,
Kadi će počivat. Jezuš budi hvaljen,
Otac, Sin, Duh sveti na se (= sve) veke. Amen.

IV.

Idućega dana krenem se iz Šoprona u Rasporak.[12] (Darufalu, Drasburg), kamo sam prispio vlakom za 20 časova. Selo je nekoliko minuta udaljeno od istoimene stanice. Niti je lijepo niti veliko kao Pruoderštov. Nešto ga je na brežuljku, a nešto u ravnici. Kuće idu svojom dužinom u dvor, a pročelje je okrenuto prema ulici. Na pročelju su po dva prozorčića, gdjegdje samo jedan, onda sitan tavanski prozorčić. Kuće su u opće lijepe, izvana pobijeljene; mnoge su na gradsku pobojadisane.[13] Po selu nadjoh više svetih slika sa njemačkim napisima. Na južnoj strani sela stoji na obelisku kip sv. Florijana sa njemačko-latinskim napisom od g. 1785.

Šećući se selom, opazih, što se jezika tiče, isto što u Pruoderštovu. U crkvi je služba isključivo hrvatska; narod ide u crkvu s hrvatskim molitvenicima od učitelja Nakovića. U školi se uče tri jezika kano i u Pruoderštovu. Jedan je učitelj i taj je preopterećen (164 učenika). Zove se Viktor Mersich (Meršić). Žena mu je poštarica. Drugoga učitelja ne može općina da plaća. U ovim krajevima ne ima djece, koja ne bi polazila škole; zato me je g. Meršić čudno pogledao, kada ga zapitah: a idu li sva djeca u školu?

Gotovo ne vjerovah svojim očima, kada ugledah kod g. Meršića lijep broj knjiga, izdanih za hrvatske škole po zapadnoj Ugarskoj. Evo ih:

1. Fizika za hrvatske školare gjurske Biškupije. Dopuštjenjem preuzv. gjurskoga Biskupa. V Gjuri 1880. 8°, str. 29.

2. Prirodopis za hèrvatske škole gj. Biskupije. Gjur. 1880. 8°, str. 46.

3. Povëst Ugarska i najznamenitija Pripetenja obće povësti. Po poučnoj osnovi školske oblasti. V. Gjuri 1880. 8°, str. 63.

4. Druga Štanka za katoličanske hèrvatske škole ugarskoga kraljestva. V Gjuri 1880. 8°, str. 116 (drugo izdanje se tiska).

5. Zemlyopisz za hervatszke narodne skole. Od M. Nakovicha, zarányszkoga skolnika. Pervo izdánye. Budapest 1873. 8°, str. 66.

6. Početnica za katoličanske hèrvatske škole va ugárskom kraljestvu. Složena od M(artina) B(orenića). VI. izdanje. V Gjuri 1894. (7. izdanje se tiska).

7. Podučavanje u jezikoslovju za učitelje i školare. Od Mihovila Nakovića, školnika. Pèrvo izdanje. Tiska i naklada Eduarda Dicka u Železnu. Str. 43.

8. Szridnyi Katekizmus za katolicsanszke skolare Jurszke Biskupie. Drugo popravno izdanye. 1893. Tiszka Eduarda Dick u Zselezni. Str. 88.

9. Kratka Pripetenja svetoga Pisma za školsku Mladinu Hrvatskoga Naroda. Izdaje družtvo svetoga Štefana. Drugo popravno izdanje. U Budapešti 1879. Str. 59. (Ima i novije izdanje.)

Knjige pod brojem 1—4 tiskao je Franjo Klenka, pod br. 5. i 9. budimp. Athenaeum, a pod brojem 6. Franc Maxa.

Sjećam se, da sam još imao u ruci madžarsku gramatiku za Hrvate i velik hrvatski molitvenik od učitelja Nakovića. Ovo nijesu medjutim sve hrvatske knjige, tiskane za školsku porabu zadnjih 20 godina.

Većina tih knjiga, kako se vidi, napisana je ortografijom hrvatskom, a jezik istih prikazuje mjesni čakavski govor, znatno natrunjen književnom hrvaštinom. Bijaše mi rečeno, da su školske knjige zato pisane u narječju,[14] jer ih tako mladež razumije — kao da na pr. Nijemci u Ugarskoj ili u Rusiji ne upotrebljavaju u školama knjige pisane na njemačkom književnom jeziku. Jezik je nekih od spomenutih knjiga vrlo loš.

Najviše je školskih knjiga napisao Naković, učitelj u Kolnovu. To je u opće najzaslužniji književnik ugarskih Hrvata u ovom vijeku.

[12] Kuhač (»Vienac« 1878., str. 723.) zove ovo selo *Dubrava;* dok ondje toga imena nitko ne pozna.

I u Kurelčevim se »Jačkama« (str. 245, 249.) spominje Rasporak, o kojem pjeva pjesma: »Rasporak je na dolini — Diči se od zelja — A pri mesi malo kada — Imaju veselja. — Divojčice oholu se — Nad gospodu štimaju se.«

[13] U izvještajima bečkoga antropološkoga društva od godine 1895. ima člančić sa slikama, gdje se prikazuje hrvatski tip kuća u okolici šopronskoj.

[14] Dokopah se i proglasa madžarske pučke stranke, napisana u narječju ug. Hrvata, a izdana u oči posljednjih saborskih izbora. Na željezničkoj stanici u Rasporku vidjeh neki oglas, namijenjen Hrvatima: i ovaj bijaše pisan čakavski. Ovo sve pokazuje, da se s Hrvatima u onom kraju koliko toliko računa.

Budući da su pučke škole konfesionalne, školske knjige odobrava gjurski biskup.

Zanimalo me, da doznam, kakove nagrade dobijaju pisci školskih knjiga. Pa znate što sam čuo? Piscu daje tiskar za njegov trud nekoliko besplatnih istisaka . . . To je zaista rijedak primjer rodoljubne požrtvovnosti!

U Rasporku govori takodjer sav mladji naraštaj i »nimški«. Madžarski znadu vrlo rijetki. Ni sâm »rihtar« (načelnik), koji ima 120 for. na godinu (u Hrvatskoj ištu gospoda općinski načelnici malko više plaće . . .) ne govori madžarski. Službene madžarske spise protumače ljudima župnik, učitelj ili opć. bilježnik.

Na ulici zatekoh dosta ljudi, gdje pored hrvatskoga govore i njemački, dapače i djecu za volovima. Namjerili se dapače na neko dijete, koje nije znalo hrvatski. Učitelj me kašnje uvjeravo, da takova djeteta nema u Rasporku; ono medjutim ne htjede, da sa mnom govori hrvatski. Obiteljski je jezik po svim kućama hrvatski; opet mi se čini, da svaki seljak misli, kako je njemački jezik odličniji od svakoga drugoga.

U krčmi Julija Fröcha objedovah pa se i ovdje uvjerih, da svi ljudi, koji odlaze u Austriju kao radnici, kao kućarci ili težaci, govore njemački. Kada sam u krčmi otkrio svoj incognito, svi raskolačiše oči pa se odmah pohvali krčmar, da je u Varaždinu kupovao konje, a drugi netko reče, da je služio u Zagrebu i t. d. Hrvati na ime iz ovih krajeva često posjećuju sajmove u Hrvatskoj, odakle odnose kući i po koju hrvatsku knjigu.

Fröch je Nijemac, 20 je godina u Rasporku, gdje je oženio Hrvaticu te govori hrvatsku čakavštinu kao da je rodjen Hrvat. I djeca mu govore vrlo dobro hrvatski. Dok vlada u porodici hrvatski jezik, nema straha, da će se ovdješnji Hrvati iznijemčiti.

Prekratko sam vrijeme boravio medju ovdješnjim Hrvatima, a ne posjetih ni jednoga sela, u kojem živu Hrvati pomiješani s Nijemcima, te ne mogu kazati: koji je živalj jači. Čaplović doista piše (Croaten und Wenden in Ungarn, Pressburg 1829, str. 27.), da Hrvatica, ušavši u kuću kakova Hienca (Nijemca), ne će učiti njemački, već cijela kuća mora da nauči njezin jezik. Mnogi su, kaže on, vješti njemačkomu jeziku pa opet ne će nikako da im se na tom jeziku predaje nauk vjere. Bez pogibli, mislim, nije ipak njemački jezik za naše Hrvate na granici austrijsko-ugarskoj. Državna vlast ugarska dobro bi uradila, kada bi ondješnje Hrvate, koji joj nijesu nikako opasni, štitila protiv velikoga utjecaja njemačkoga jezika. Nijemstvo je pogibeljno svim manjim narodima naše monarkije.

V. Pangort.

Od Rasporka do *Pangorta* ili *Pajngerta* (njemački Baumgarten, madžarski Kertes) ima od prilike sat hoda preko neznatna brežuljka. Moj ljubazni vodja bijaše od jednoga do drugoga sela g. učitelj Meršić. Nakon ugodna, a za mene i poučna razgovora, prispjesmo uz živahnu kanonadu gromovnika Ilije u Pangort, čisto hrvatsko selo.

Uputismo se ravno k mjesnomu učitelju g. Martinu Boreniću, starijemu čovjeku pune a prosjede brade; čovjeku u opće tako karakteristične vanjštine te bi njegova glava mogla služiti kao model slikaru ili kiparu. Duga lula u ustima činjaše ga još zanimivijim. Nad vratima pučke škole u hodniku stoji napis madžarski i hrvatski: »Fanoda — Učilnica«.

Vrijeme mi ne dopuštaše, da se prošećem selom, jer trebaše, da se pod večer vratim u Šopron; opet ona tri sata, što no ih sprovedoh u kući g. Borenića, idu medju najugodnije časove moga života. Shvativši on odmah, što hoću, dade dozvati neke starije žene, da odgovaraju na moja pitanja.

Iznajprije zabilježih obiteljska imena, kojih se prisutni sjetiše: Vuković, Radić, Maković, Brešić, Rajterić, Ugrinović, Dubrović, Ivančić, Frančić, Berlaković, Tomasović, Jurasović, Vuketić, Palešić. Ima i iznijemčenih imena: *Fischer* (negda Ribarić), *Reif* (negda Mraz), a dolazi i ime *Pichler*, koje nose čisti Hrvati. Ovo iznjemčivanje iménâ potječe još iz vreménâ austrijskoga gospodstva. Sličnih pojava nadjosmo već u moravskih Hrvata.

Pored jezika obraćah svoju pažnju i na narodnu nošnju; nego i ovdje mi rekoše, da je stare hrvatske nošnje nestalo pred 30—40 godina. Učitelj posla svoju odrasliju kćerku po selu, da traži ostanke staroga hrvatskoga odijela. Za četvrt sata eto djevojke sa ostancima hrvatske starine: a kako bijaše djevojče vragoljasto, obuče sve, što je donijelo. Evo znatnijih dijelova starohrvatske ženske nošnje.

Sve žene nošahu nekada *haubu* i *lajbl*. Glavno bijaše u »lajbla« onaj dio, što pokrivaše pleći; na prsima bijaše vezan *tracima* i zakopčan sa pet srebrnih gumba. Na plećima se vidjahu dva »zlatna« luka. Jezgra »haube« bijaše od papira, povrh ovoga mala kapica bizarno izvezena. Pričinilo mi se, kao da to i ne bijaše domaća radnja. Na »haubi« (nošahu je mlade žene) se isticahu boje: zlatna, crvena, zelena, crna i smedja.

Čȁhalj bijaše kao neka kratka košulja od bijela platna. *Upljećak* nošahu samo djevojke. Načinjen bijaše od baršuna sa svijetlećim ljuskama i trepetljikama, a tijesan preko ramena. Na prsima bijahu zlatni *rinčaci* (kao neke toke) i *žužnje* (svilne vrvce.)

Rikl: kratka ženska haljica od ovčje kože, obrubljena izvana vunom, sa vrlo širokim »kraglom« (u Temjerju [Tömörd] u željeznoj županiji kažu *kuolarin*). »Rikl« ne pokriva prsa, a zakapčaše se sprijeda sa 6 *gumba* (u množini *gumbe*). *Kikljača* je od vune, koju su žene »prjele i dale farbat«.

Svi ovi dijelovi starinskoga ženskog odijela idu u hrvatski narodopisni muzej — kojega još nemamo . . .

Posve je razumljivo, što ovdješnji Hrvati zapustiše svoju staru[15] a primiše tudju, ili bolje »europejsku« nošnju. Oko njih nastavaju Nijemci, a u

[15] Ono malo, što nam kazuje Čaplović (Croaten und Wenden in Ungarn. Pressburg 1829, str. 20—25) o nošnji ugrskih Hrvata, svjedoči, da su se oni u njegovo doba doista nosili hrvatski. Za šeširom imadu mladići paunovo ili nojevo pero, kojemu kažu — piše Čaplović — *Ždralovo perje* te je ono često uzrok krvavih glava. I Kurelac priča, da su gornjaci nosili pijetlovo pero za šeširom (Jačke XVIII.)

blizini je Austrija. Ne nalazeći kod kuće dovoljno svakidanjega hljeba,[16] ištu ga po tvornicama i na gospodarstvima medju Nijemcima u Austriji. Moravski Hrvati su baš zato spasli svoju nošnju, jer do sada nijesu u opće trebali da ostavljaju svoje rodjene grude.

U koliko sam mogao suditi po vidjenijim dijelovima starog odijela ovdješnjih Hrvata, ono bijaše u jezgri jednako nošnji moravskih Hrvata. Konačni sud moći će se dakako izreći, kada se prouči obilnija gradja; no to nije posao jednostavnog izleta »a volo d' uccello«. Detaljne studije u ovom pravcu moći će pokazati, što je u nas izvorno, a što tudje. Na milenijskoj izložbi u Budimpešti mogaše se pazljiv motrilac uvjeriti, da ima neka sličnost u glavnim dijelovima muškaračke nošnje gotovo medju svim narodima kraljevine Ugrske (kaput i hlače s kojekakim gajtanima i kopčama itd.) A čija je »hauba«? U Beču vidjeh u muzeju austr. društva »für Volkskunde« čitavu zbirku takovih »hauba« iz austr. njemačkih pokrajina, iz Kranjske i Hrvatske, pa nadjoh, da su im glavni motivi jednaki. I riječ je njemačka!

Ondješnje Hrvatice znadijahu takodjer lijepo vesti, kako sam se uvjerio, promatrajući spomenuta odijela; a znadu jamačno i danas. U učitelja Borenića vidjeh krasan *vilahan:* to je široko pokrivalo za postelju. Onaj dio što pada s postelje dolje, vrlo je ukusno izvezen. »Vilahan« je načinjen od »kuonoplje«, a rad je domaćih žena.

Ugrski Hrvati, izuzevši nošnju, sačuvaše čistije svoje narodno biće nego oni u Moravskoj. Ovi ne znajući više, što je n. p. vještica, ili kako kažu čakavci »viška«, dok mi u Pruodeštovu reče krčmarica: »viška leti po kruôvi: stare žene mora vrag zjêt, zač su viške«. Ovdje još živo ključa i narodna pjesma, osobito šaljiva. Imadu i originalnih napjeva, premda se ne da nijekati, da su madžarski cigani istrijebili mnogo, možda većinu starinskih hrvatskih napjeva. Pjesme su u opće kratke. Zanimljivi su i ondješnji narodni običaji, osobito ženidbeni.

Žene se najviše iz ljubavi. Mladić očituje svoju tajnu najprije materi, a ova ocu, koji *privoli*. Sada se mladenci *zaruču*, što biva ovako: Mladićev *svidok* povede tri *divojke* (može da ih bude i više) i nekoliko »žjên« (žênâ) te ih »pelja« (vodi) u »njie hižu« (t. j. u kuću buduće zaručnice). Ovom prigodom izvode pred mladenca druge djevojke, no svjedok ih u ime zaručnikovo odbija, jer nijedna nije »njegova golubica, zač nima pjerje kod (kao) njiegova«, dok se napokon ne ukaže prava *zaručnja*.

Prije nego krenu svatovi u crkvu, da se mladenci *poruču* (vjenčaju), »zaručnja (zaručnica) kušne (poljubi) mater i plače«, a mati joj dijeli nauke. Poslije poruka »tancadu do objeda«. Goste se cijelu noć i drugi dan, prema tomu, jesu li siromašni ili imućni. Starih »dudaša« više nemaju, već im igraju muzikanti, koji poznaju note.

Na svadbi (svadbi kažu: »pir« ili »vesjelje«) se mnogo pjeva; to su većinom bockave i šaljive pjesme, kakovih ima obilje u Kurelčevoj zbirci.

[16] O Pruoderštovu pjeva pjesma (Jačke str. 245): »V Proderštofi Bulka teče — polig sela mimo — Voda je mutna, a još pasko — *Kiselo je vino. — Onde kruha ni zadosti — Zato zovu redke gosti*«.

Priopćujem evo jednu pristojniju, koja se čuje na svadbama, a zabilježih je u Pangortu:

Premisli zaručnja
Na vjenac zel'jeni,
Koga si odn'jesla
Pred oltar crikvjeni
I pred buožje lice;
Da si peldu zamu
Se druge ruožice!

G. Borenić, da mi ugodi, otpjeva neke hrvatske narodne pjesmice, a praćaše ga na glasoviru g. Meršić. Evo jedne dražesne pjesmice:

Bukova su kôla
A brjezove nosi:
Jad mu je va sapi,
Ki mi milu pruosi!

Napjev je vrlo sjetan.

Novost bijaše za me: »Kerštjansko-katoličanski Kalendar za lêto 1898. po narodjenju Krištuševom od Mihovila Nakovića, školnika u Kópházu (Kolnhof). VIII Tečaj. Štampa i naklada Eduarda Dick u Kismartonu«, koji mi pokaza g. Borenić. Taj se koledar tiska u 3000 istisaka, a suradnici su hrvatski učitelji i gdjekoji svećenici. Naković dobiva za svoj trud samo malen broj istisaka . . . Izdavanje koledara u tako velikom broju egzemplara svjedoči, da je u ugrskih Hrvata dosta živa narodna svijest.

Koledar je pisan u čakavštini, koja pokazuje znatan utjecaj našega književnoga jezika. U Borenića nadjoh i drugih hrvatskih knjiga, n. p. staro izdanje »Hiže Zlate«, najpopularnije knjige ugrskih Hrvata, koja je doživjela preko 10 izdanja. Prolistah u g. Borenića i rukopisno djelo, gotovo da se tiska, koje sadržava veliku zbirku crkvenih »jačka«, što se pjevaju po crkvama ugrskih Hrvata (oko 200) i oko 80 jačka, uzetih iz kancionala madžarskih i njemačkih. Tekst je hrvatski na čakavskom narječju, a ispod teksta nalaze se note. Ovo bi djelo, ako se izda, imalo veliku vrijednost, jer bi pomoglo spasti hrvatski jezik po crkvama ugrskih Hrvata. Sastaviše ga učitelji Naković i Borenić. Do sada sabraše 125 predbrojnika medju učiteljima i popovima ugrskih Hrvata; no tiskar ne će da se primi tiskanja, ne sakupi li se bar 200 predbrojnika. Cijena bi bila pojedinomu istisku 4 forinta.

G. Borenić mi je pjevao neke »jačke« iz te zbirke uz glasovir. Pričinilo mi se, da slušam napjeve, poznate iz djetinjstva. Upozorio sam g. Borenića, kako bi ovakovo djelo pored praktične imalo i neku znanstvenu vrijednost, kada bi bilo navedeno kod svake pjesme, odakle potječe. Njemu se činjaše ova moja želja suvišnom i opet mi je obećao, da će je uvažiti.

Do sada se nije prijavio iz Hrvatske a ma ni da bi jedan predbrojnik, a sjećam se, da je g. Kuhač upozorio hrvatsko općinstvo na to djelo u »Viencu«.[17] Svaki hrvatski župnički ured u Hrvatskoj mogao bi već iz praktičnih razloga nabaviti po jedan istisak takova djela!

[17] Vidi poziv na pretplatu u »Viencu« g. 1897. br. 50.

VI.

Već sam rekao, da naši Hrvati govore od prilike jednako, kako i njihova braća u Moravskoj. To je čakavsko-ikavsko narječje. U Pruoderštovu, Rasporku i u Pangortu ne poznaju čakavsko-kajkavskoga glasa *a*.[18]

Glas *e*, bilo to prvotno *e*, ѣ ili ѧ, redovno se izgovara kano *je* (ⁱe): žjêp, čjep (gotovo čjäp), zjêt, tjêsto, crikvjen, sûsjed, bl'jed, vjenac, desjet, bjel itd.

Glas *o* postaje redovno *uo* (ᵘo): kuŏkoš, uŏbruč, uŏko, uoro, (orao), nuŏs, guŏdina (kiša), vuoda, kuonoplja, ruoža itd.

Sonant *r* se sačuvao: vrba, krv, prst itd., premda mi se čini, da sam katkada čuo neko slabo *e* ispred *r* : ugerski.

Glas *l* postaje na kraju sloga *o* : rodio (donji Hrvati kažu: rodi), hodio, nosio, umro, uotpro (otvorio), uoro (orao); ipak čuh i *prosi* (prosil), a i : *kauci* (množina od *kalac*) i *vuou* (dolnji Hrvati: *vol*).

Mjesto ѧ dolazi često *a* : žajan, pa opet govore *jezîk* (Zunge); dok im je rič = das Wort, die Sprache.

Mjesto kći govore *kjêr; h* se često ispušta: krû (hruh), ruška (u drugih čakavaca hruška, hrušva); govori se *oš* (još), jîme, jîgla, Jîve, zemlja, bolje, puolje, zaklinjam (donji Hrvati; zaklinjan), rod'jen (pravilno *j* mj. *dj*). U skupini *st* na kraju riječi *t* se ne čuje: prs(t).

Čudno mi se činilo, kada sam čuo od krčmarice u Pruoderštovu *sadjam*, dok je učitelj rekao, da se govori *sajam*.

Riječ »tjedan« živi u otliku *tajedan*, gen. tajedna i t. d. Pored *trsje* poznata je i riječ *vinograd*.

U Pruoderštovu sam čuo *krljäča*, a ispod Šoprona *škrljak*.

Tudjih riječi imadu u svom govoru vrlo mnogo, najviše njemačkih: šujlji (cipele), vuŏs (Fass), krogn, polompri[19] (parapluie!), lajbl, rikl, hauba, rinčac, kikljača i t. d. Talijanske su riječi, koje doniješe Hrvati iz primorskih krajeva: mustaći (mustacchi = brci), oštar, oštarija (osteria; donji: krčma), facuŏ (fazzoletto = rubac). Talijanska će biti i riječ *grebijaše* (bijele donje gaće); talijanski u narječju »braghe«.

Tudja je jamačno i riječ spendzer (ženska haljina) i *prûndlje* (hlače). *Lače* su ovdješnjim Hrvatima hlače od kože, koje nose samo »junaki« (momci). Zabilježio sam gdjekoju starinsku riječ, koja se možda i ne govori više nigdje po Primorju, n. p. *pratež* (odijelo), poznata iz starih pisaca.

I ovdje sam čuo *lapat*, poznatu mi riječ iz djetinjstva. Zapitam neke žene na polju za Pruoderštovom: što je to »lapat«? Jedna mi na to odgovori: semu (svemu) velimo ča je ovde puolje, a lapät je jedan kûs«.

U nas mnogi ne vole riječi »kupelj«, no čuo sam je u Pruoderštovu, a izgovara se *kupjel* (češki koupel). Navodeći jednu pjesmicu moravskih Hrvata,

[18] Po drugim ga selima poznaju, jer Kuhač (»Vienac« 1878, str. 678) navodi primjere: moati, oatac (bit će pravo otoac!) i t. d. Nema dakako pravo Kuhač, pripisujuć taj izgovor susjednim Hiencima (Nijemcima).

[19] Ovako je nagrdjeno u moravskih Hrvata ime grada Nikolsburga: Nikišporak!

u kojoj dolazi stih: »kad muža dostanem«, primijetih, da će biti ono »dostanem« čehizam. Nijesam imao pravo, jer sam i u Rasporku čuo glagol *dôstat* u značenju »dobiti, dokopati se«.

Kurelac u predgovoru k svojim »Jačkama« čini razliku izmedju Hrvata »gornjaka« i »dolnjaka«. Ti nazivi doista postoje u ondješnjem narodu, a označuju i neku razliku u govoru. Kako bijah samo u tri sela gornjih Hrvata, čuo sam o donjima štošta samo kazivati. Čaplović (o. c. str. 11. itd.) nalazi znatnu razliku izmedju gornjih i donjih u nošnji, običajima, u načinu života, u stanovima i u hrani. To stoji, da je narječje ugrskih Hrvata vrlo važno za hrvatsku dijalektologiju, jer prikazuje mnogo drevnih osebina, kojih je davno nestalo te ih nalazimo samo u najdavnijim spomenicima hrvatskoga jezika. U osamljenosti postade njihovo narječje vrlo konzervativno, kakav je i govor žitelja kvarnerskih otoka.

Kada su nastale hrv. naseobine u šopronskoj, mošonjskoj i željeznoj županiji, sada ne mogu reći pouzdano ništa. U isto se vrijeme i iz istoga kraja jamačno Hrvati ovamo ne doseliše. Seljenje Hrvata u ove predjele potaknuše donekle ugrski i hrvatski velikaši, vezani rodbinstvom. Hrvatsko plemstvo imadjaše svojih dobara preko Drave. Teuffenbach, koji je doveo Hrvate u Moravsku, bijaše posjednik i na medji austrijsko-ugarskoj.

Moravski Hrvati, kako već prije izložih, bijahu negda u tješnjem saobraćaju s ugrskim Hrvatima, s kojima se sastajahu na sajmovima i proštenjima u Željeznom, Voreštanu i t. d. Odavle donašahu kući i hrvatske knjige. U posljednje je vrijeme to općenje sve neznatnije, a mislim, da je tomu glavni razlog dualistično ustrojstvo naše monarkije, koje je politično odijelilo ugrske Hrvate od onih u Donjoj Austriji i Moravskoj. Svi su ti naši Hrvati pjevali većinom i jednake pjesme. Ugrski Hrvati bijahu most, spajajući Hrvatsku s donjo-austrijskim i moravskim Hrvatima, sa Slovacima i Česima. Ovim putem je gdjekoja pjesma i priča putovala s juga na sjever i sa sjevera na jug.

Evo nekih primjera.

Inačica pjesmice, što sam je zabilježio u Frjelištorfu i prije priopćio, a koju drži Herben za češku, nalazi se u Kurelca (Jačke s. 31):

Roža jesam, roža — doklje nimam muža;
Kad dostanem muža — spade s mene roža.

Kurelac ju je čuo u Borištovu u šopronskoj županiji. Sve ovo ne bi još bilo čudno, da ne nalazimo varijantu ove pjesmice i u Vukovoj zbirci! (Kuhač. Nar. Popievke III. 45—46). Božićna pjesma: »Ča mora to biti — uz dan se čini«, koju priopćih s napjevom, kako ju je zabilježio župnik Malec u Gutfjeldu, dolazi — bar neki stihovi — u Kurelca (Jačke str. 193.): »Ča to mora biti — jur se dan čini? — Jur se dan načinja — još pol noći nî.« Kurelčeva je pjesma (potječe iz sela Pandrova) mnogo duža, te je postala jamačno putem kontaminacije; opet je činjenica, da se neki stihovi javljaju ovdje ili ondje.

Jedne večeri za mojega posljednjega boravka medju moravskim Hrvatima odveo je prijatelj Malec veće društvance, što se bješe u njega sabralo, u svoju

pivnicu izvan sela. Ovdje ispjevasmo uz čašu izvrsnoga burgunca neke češke i hrvatske pjesme. Izmedju ostaloga pjevala se i poznata hrvatska pjesma: »vince, vince crveno«. Ovu je pjesmicu zabilježio valjda prvi A. V. Šembera i uvrstio g. 1848. sa drugih šest u svoj članak.[20] o hrv. naseobinama u Moravskoj.

Evo je u cijelosti, no jezično ponešto ispravljene:

Gora, gora, gora visoka!
Do će tjebe gora čuvat?
Ja ur moram maršírovat
Gora i t. d.

Luka, luka, luka zelena!
Do će tjebe luka kosit?
Ja ur moram paloš nosit.
Luka i t. d.

Vince, vince, vince čedleno!
Do će tjebe vince piti,
Kad ja budem v zemlji gnjiti?
Vince i t. d.

Posljednja kitica ove pjesme dolazi i u Kurelčevim »Jačkama« (str. 300), a Kurelac ju je čuo u Stinjaku.

Kurelčeva varijanta ima inače različit tekst. Ovaka pjesma dopušta samovoljno mijenjanje i izmišljanje prema prilikama. Sjećam se, da sam ovu pjesmu i sâm pjevao u kolu gimnazijskih djaka na Rijeci. Napjev je odprilike isti. Zanimljivo je, da se ova pjesma pjeva i medju Česima s češkim tekstom a uz isti napjev.[21] Česi, imajući vrlo malo vina, mjesto »vino« pjevaju »pivo«.

Zar to nije zanimljivo: ista se pjesma čuje od visokih Krkonoša pa do sinjega hrvatskoga mora?

(Pretiskano iz časopisa »Vienac«, Zagreb 1898.)

[20] »Osady chorwátské w Morawě« u »Tydenník« — u Jana Ohérala, str. 10. Ovo je dobar članak, kojim se okoristiše Herben i drugi. Ima ovdje kratak opis hrvatske svadbe i karminâ.

[21] Vele zaslužni naš Kuhač priopćuje u III. knjizi krasnoga svoga zbornika »Južnoslovjenskih Narodnih Popjevaka« (Zagreb 1880. str. 161.—168.) 7 hrvatskih (iz Slavonije, iz raznih krajeva Hrvatske, iz Pazina u Istri, iz šopronske i željezne županije u Ugarskoj) i 2 češke (iz Češke i Moravske) inačice iste pjesme.

Drugi dio

Nacionalno stanje Gradišćanskih Hrvatov

Ivan Müller
Željezno

Teško je opisati situaciju jedne narodne manjine. Teško zbog toga, kad i u našoj narodnoj manjini postoju različita mišljenja prik toga, ča je za nas potribno i dobro. Zato se mora odmah i reći, da su Hrvati u Gradišću razdiljeni u dvi grupe, i to u jednu, ka vsom svojom moćom želji da se sačuva hrvatski materinski jezik i s tim i Hrvatstvo u Gradišću, i u drugu, ka svojim držanjem pelja ravno u asimilaciju. Prva grupa je sakupljena u Hrvatskom kulturnom društvu (HKD) u Gradišću, a druga oko zastupnika Robaka i njegovih ljudi, ki su organizirani u Socijalističkoj stranki Austrije.

Iako da je Hrvatsko kulturno društvo po svojimi statuti nadstranačko i od strankov neodvisno, nije se do sada ugodalo *(uspjelo)*, da se najde zajednička baza u borbi za narodni opstanak nas Hrvatov u Gradišću. Bilo je jur *(već)* mnogo razgovorov u prošlosti, u kimi se je pokusilo najti ovu skupnu bazu za vse Hrvate u Gradišću. Već puti se je činjilo *(izgledalo)*, da će dojti do sporazuma izmed ovih dvih grupov, do sada ali je ova želja vsih svistnih Hrvatov ostala samo sanja. Tako je denas peljano HKD od ljudi, ki su pripadniki Narodne stranke Austrije, druge velike političke sile u Austriji i u Gradišću. Glavni reprezentanti hrvatskog porijekla Socijalističke stranke odbili su do sada uvijek, da ulazu u peljačtvo *(vodstvo)* HKD, akoprem *(iako)* da im se je to jur dost puti ponudilo.

Ovo razdiljenje u dva političke logore je bilo jur u prošlosti jako škodljivo i je u današnjosti skoro katastrofalno, kako će se još viditi iz daljnih redov.

Ljeta 1971. slavi Gradišće svoj pedesetljetni postanak i serija mnogih svečevanj bit će završena velikom oficijelnom svetačnošćom, ka će se održati 11. studenoga, na dan svetoga Martina, zemaljskoga patrona Gradišća. Povodom ovoga jubileja priredilo je HKD 13. lipnja 1971. u krasnoj Haydnovoj dvorani u dvorcu kneza Esterhazyja u Željeznu zmožnu jubilarnu svetačnost, koj su prisustvovali člani zemaljske vlade, jugoslavenske ambasade i Matice iseljenika Hrvatske. Kako i biškup dr. Štefan László, sin hrvatske majke. Velika katedrala u Željeznu bila je nabito puna s hrvatskim narodom pri zahvalnoj maši, a velika Haydnova dvorana daleko nije mogla primiti vse ljude, ki su bili došli, da zajedno s HKD-om svečuju pedesetljetni postanak

Gradišća. U okviru jednoga izvanredno lipoga i bogatoga kulturnoga programa skicirao je svetačni govorač dr. Benčić priključenje Gradišća k Austriji, naš žitak i našu sudbinu u novoj domovini. Izrazio je zahvalnost Gradišćanskih Hrvatov prema našoj novoj domovini i naš već poznat i od vsih oficijelnih strani protvrdjen i priznat lojalitet prema Gradišću i Austriji. Pravoda je i pri ovoj laudaciji pokazao na činjenicu, da naša domovina Austrija nije vse ono ispunila, ča nam je svetačno obećala u državni ugovori i ča je zapravo i bilo jedan fundamenat integriteta i slobode naše domovine. Simptomatično za već napomenutu razdiljenost bilo je, da i ovoj jubilarnoj svetačnosti HKD-a nije prisustvovao nijedan peljajući *(vodeći)* funkcioner Socijalističke stranke.

Zanimljivo je, da se je pred i pri ovoj svetačnosti prvog puta javno manifestiralo od jedne grupe mladjih Hrvatov nezadovoljstvo s današnjom situacijom. Dilili su se letaki, u kim se protestira protiv dosadašnjega postupka prema Hrvatom. Pri samoj svetačnosti ulazili su u dvoranu neki mladi, ki su nosili austrijsku i gradišćansku zastavu s črnim florom *(trakom)* kot znak svoje tuge o stanju nas Hrvatov u Austriji. Iako da se je predsjednik HKD-a odmah pri samoj proslavi distancirao od ovakvih demonstracija pri našoj jubilarnoj svetačnosti, bila je rezonanca živa, u prvom redu kod naših protivnika.

Po ovom uvodu želio bi predstavit prošlost i sadašnje stanje Gradišćanskih Hrvatov na političkom i socijalnom sektoru.

Naši predoci došli su u prvoj polovici 16. vijeka u nekoliko navrata u tadašnju zapadnu Madjarsku, u Slovačku (okolica Bratislave), u okolicu Beča, u takozvano Moravsko polje (Marchfeld, sjeverno od Beča) i u južnu Moravsku. Ove relativno otvorene krajine bile su zbog stalnih graničnih bitak *(borbi)*, a kasnije i zbog opsade Beča (1529) i Kisega (1532) skoro ispražnjene. S druge strane bili su neki kraji Hrvatske u onom času prepuni s ljudi, ki su zbog stalnog prodiranja Turka pobigli u te kraje. Tadašnji vlastelinci u zapadnoj Madjarskoj i u Austriji, ki su imali svoja imanja i u Hrvatskoj, pozvali su Hrvate, da naselu ove ispražnjene krajine.

Naši stari su u cijeloj svojoj prošlosti ispunili svoju zadaću kot *(kao)* i vsi ostali gradjani ugrskoga *(madarskoga)* ili nimškoga *(njemačkoga)* jezika. Da je došlo do manjih i većih sukobov, je razumljivo, nikad ali nisu bili naši stari pogibel za mir i dobrobit svoje nove domovine. Kroz cijelo vrime bili su crikva i duhovničtvo *(svećenstvo)* najjači stupi Hrvatstva.

Koncem 19. vijeka izgubili su se Hrvati u okolici od Beča i u sjevernoj Donjoj Austriji, a koncem drugoga svitskoga boja u Moravskoj i u jugoistočnom dijelu Donje Austrije.

One Hrvate, ki još denas živu i postoju u Slovačkoj oko Bratislave, u Madjarskoj duž austrijske granice i u samom Gradišću gledamo mi Gradišćanski Hrvati za svoje, ar *(jer)* su vsi povezani istim jezikom, istom kulturom i — do najkraćega zadnjega časa — istom povijestom. Kontakti između Hrvatov u Slovačkoj, Madjarskoj i Gradišću su bili vse do konca drugoga svitskoga boja i do gradnje takozvanoga železnoga zastora intenzivni i stalni.

U sledećem ću se baviti samo situacijom onih Hrvatov, ki živu u Gradišću i u Beču.

Denas živi u samom Gradišću oko 35 tisuć Hrvatov. Na žalost ne živu Hrvati samo u jednom dijelu Gradišća, već su rasštrkani po cijelom Gradišću. Jedan deo živi u kotaru Niuzalj (Neusiedl am See) u sjevernom Gradišću, nedaleko od Bratislave. Imamo tamo veliko selo Pandrof (Parndorf), Novo Selo (Neudorf bei Parndorf) i Bijelo Selo (Pama), kade pretežno živu Hrvati. Ima još Hrvatov i u Gijeci (Kittsee), a prije je i dost Hrvatov bilo u Raušeru (Gattendorf) i Lajtici (Potzneusiedl).

Najveć Hrvatov živi u okolici od Željezna (Eisenstadt), i to u kotari Eisenstadt i Mattersburg. U kotaru Eisenstadt su pretežno hrvatska sela: Uzlop (Oslip), Trajštof (Trausdorf an der Wulka), Cindrof (Siegendorf), Cogrštof (Zagersdorf), Klimpuh (Klingenbach), Vulkaprodrštof (Wulkaprodersdorf), Vorištan (Hornstein), Štikapron (Steinbrunn) i Celindof (Zillingtal).

U kotaru Matrštof pretežno hrvatska sela su Pajngert (Baumgarten) i Rasporak (Drassburg), a relativno dost Hrvatov živi u Otavi (Antau) i Ciklešu (Sigless).

Druga velika grupa Hrvatov živi u kotaru Gornja Pulja (Oberpullendorf), iz koga potiče najveći broj onih Hrvatov, ki se boru za naš narodni opstanak. Skoro čisto hrvatska sela su: Filež (Nikitsch), Mjenovo (Kroatisch Minihof), Mali Borištof (Kleinwarasdorf), Veliki Borištof (Grosswarasdorf), Šuševo (Nebersdorf), Gerištof (Kroatisch Geresdorf), Frakanava (Frankenau), Mučindrof (Grossmutschen), Prvane (Kleinmutschen) i Donja Pulja (Unterpullendorf). Pretežno hrvatska sela su Bajngrob (Weingraben) i Kalištrof (Kaisersdorf).

U kotaru Borta (Oberwart) ima jedan relativno velik broj hrvatskih sel, većina od njih su mala sela. Zato ću samo napomenuti zdrava i veća hrvatska sela kot Čajta (Schachendorf), Čemba (Schandorf), Vinciet (Dürnbach), Hrvatski Cikljin (Spitzzicken), Sabara (Zuberbach) i Bandol (Weiden bei Rechnitz).

U gradskom kotaru Güssing su tri velika hrvatska sela, Pinkovac (Güttenbach), Nova Gora (Neuberg) i Stinjaki (Stinatz), uz nekoliko manjih sel, kot Žarnovica (Neugraben), Žamar (Reinersdorf) itd., kade isto živi relativno dost Hrvati.

Hrvatska ili pretežno hrvatska sela su nabrojena od sjevera na jug. Zanimljivo je, da ima Hrvatov u vsi kotari izvan kotara Jennersdorf, ki je najjužniji i jedini, ki graniči na Jugoslaviju.

Kad se bude bavilo brojidbom stanovničtva, vidit i registrirat ćedu se mnogi interesantni simptomi.

Prva brojidba pučanstva u Gradišću održala se je 7. III. 1923. i pri njoj je Gradišće imalo 286 179 stanovnikov, od nji oko 42 000 Hrvatov i oko 15 000 Madjarov. Pri ovoj brojidbi kot i pri onoj od 22. III. 1934. pitalo se je za jezičnu pripadnost.

Pri drugoj brojidbi za vrime Austrije, 22. III. 1943, imalo je Gradišće 298 491 stanovnika, od njih je bilo 40 500 Hrvatov i oko 10 500 Madjarov.

Za vrime fašizma, 1939. ljeta, kada je Gradišće bilo razdiljeno na Donju Austriju i na Štajersku, nabrojilo se je na području staroga Gradišća još uvijek oko 35 500 Hrvatov.

Pri brojidbi od 1. VI. 1951. nij se više pitalo za jezičnu pripadnost, nego za on jezik, u kom človik kontaktira u svojem krugu. Ov takozvani kontakt--jezik (Umgangsprache) nikako ne odgovara našoj koncepciji, ar ovo pitanje je premalo konkretno i pravi u praksi preveć teškoć. Pri ovoj brojidbi brojilo je Gradišće 276 136 stanovnikov, od njih je 30 599 (po drugoj statistiki 34 471) reklo, da ima hrvatski jezik kot kontakt-jezik, a 5 251 madjarski kot kontakt--jezik.

Pri brojidbi od 21. III. 1961. ljeta imalo je Gradišće 271 001 stanovnika. I pri ovoj brojidbi se je pitalo samo za kontakt-jezik, i to u pogledi upotrebe hrvatskoga jezika za: hrvatski, nimško-hrvatski i hrvatsko-nimški. U brojidbi 1961. ljeta reklo je 28 090 stanovnikov, da ima hrvatski u jednoj od tri variantov (pretežno hrvatski) hrvatski jezik kot kontakt-jezik. Iz vsih ovih brojidbov se vidi, da kako od brojidbe do brojidbe spada broj hrvatskoga stanovničtva u Gradišću.

Da broj našega stanovničtva iz različnih uzrokov pada u mnogi naši seli, znamo, ali i to, da brojidba ne odgovara na on način, s kim se denas operira ili manipulira. Ne odgovara formular za brojidbu i ne odgovara praksa. Vsi s brojidbom zaposleni ljudi su zaduženi, da ispitaju objektivnu istinu. Ako na primjer organ za brojidbu zna, da se u obitelji ili u selu stanovnik razgovara i hrvatski, onda mu zakonska zapovijed veli, da to mora registrirat i kod kontakt-jezika.

Mi Hrvati u Gradišću (a sigurno i Slovenci u Koruškoj) ne moremo priznati ovakove brojidbe kot bazu za ustanovljenje broja Hrvatov i Slovencev, ar su previše površne. Ravno u dvojezični kraji moraju biti dobro školovani i informirani organi na delu, ki su sposobni u svakom pogledu za svoju težku i delikatnu zadaću.

Brojidba od 12. svibnja 1971. ljeta pokaže, da Gradišće ima na ov dan 272 618 stanovnikov, dakle za 1 617 više nego 1961. ljeta. Brojidba na žalost još nije u detalji preradjena, tako da se za sada još ne da reći, koliko ljudi je izjavilo hrvatski ili madjarski jezik za svoj kontakt-jezik. Svakako je ovogodišnji formular još nepovoljniji nego pri zadnji brojidbi. Nema smisla, da se u okviru ovoga članka široko diskutira, zač nam formular ne odgovara.

Jedan posebni problem, prik koga će se još diskutirati, je fuzioniranje do sada samostalnih općinov u veće. Od ovoga fuzioniranja su pogodjene i do sada samostalne hrvatske općine, tako da je usporedjivanje teško, ar su poznati samo rezultati novih, većih općinov.

Prikazani broji znadu ipak mnogo reći o odnarodjivanju u pojedini seli i o padanju stanovničtva zbog razantne promjene gospodarstvene strukture itd. U velikom se da reći, da je broj stanovničtva ravno onde pao najjače, kade je bilo seljačtvo dominantni gospodarstveni sloj u selu. Po sebi je razumljivo, da su to bila i najjača hrvatska sela. Človik si triba samo pogledati razvitak stanovničtva u nekada veliki naši hrvatski seli, kot su to Filež, Veliki i Mali Boriščof, Bijelo i Novo Selo, Celindof, Čajta i Vinciet. Malo stanovničtva su izgubila pretežno delačka *(radnička)* sela izvan Kališčrofa. Ova pojava se ali isto tako registrira i u slično strukturiranimi nimški seli.

Razumljivo, da broj Hrvatov spadje i u oni seli, ka su samo slab otok u nimškoj okolici. Izvan ovih objektivnih uzrokov za padanje broja hrvatskoga

Selo	1923		1934		1951		1961	
	stanovničtvo		stanovničtvo		stanovničtvo		stanovničtvo	
	ukupno	hrvatsko	ukupno	hrvatsko	ukupno	hrvatsko	ukupno	hrvatsko
Pandrof	2665	1919	2833	1912	2422	**1428**	2390	**1716**
Gijeca	2679	1033	2645	834	2549	241	2317	141
Novo Selo	1026	816	1083	875	902	653	814	629
Raušer	1132	461	1168	**347**	1172	**59**	1101	**15**
Bijelo Selo	1090	680	1170	669	1198	479	986	415
Vorištan	2520	2173	2573	2087	2373	**1361**	2382	**1608**
Klimpuh	1353	1327	1343	1284	1360	1217	1249	1071
Uzlop	1320	1197	1260	1151	1204	1022	1245	1009
Cogrštof	889	851	941	890	901	810	884	721
Celindof	1014	795	918	691	699	496	636	420
Cindrof	2077	1735	2363	1950	2387	**1900**	2400	**1429**
Štikapron	1608	1229	1508	1130	1306	971	1272	876
Trajštof	1406	1217	1303	1138	1333	1233	1450	1302
Vulkaprodrštof	1792	1611	1806	1622	1764	1397	1772	1263
Cikleš	1471	534	1329	398	1194	**74**	1131	**115**
Pajngert	987	920	969	912	927	855	886	834
Rasporak	1244	979	1334	1061	1293	**496**	1219	**840**
Otava	879	454	900	454	677	286	709	230
Bajngrob	558	509	579	492	550	339	522	275
Frakanava	811	804	760	730	722	633	599	585
Mučindrof	443	429	429	398	369	269	313	288
Prvane	447	286	378	249	296	215	212	185
Vel. Boriščof	**1574**	1516	1467	1382	**1147**	1103	**925**	871
Mal. Boriščof	1272	1263	1234	1224	1100	1073	911	888
Šuševo	1090	1018	1140	925	978	902	768	756
Filež	2008	1760	2093	1906	1821	1629	1499	1443
Mjenovo	1050	1127	1043	1033	826	767	682	675
Geriščof	904	887	869	859	786	772	736	719
Donja Pulja	925	849	804	773	670	619	621	605
Kališčrof	965	858	1050	775	863	215	743	146
Miliščrof	325	**235**	303	**2**	—	—	—	—
Stari Hodas	347	**317**	365	**9**	213	**163**	224	**134**
Sabara	436	375	416	265	385	347	292	238
Vinciet	748	717	708	679	651	581	556	544
Čajta	1068	837	1023	814	852	657	728	586
Čemba	638	608	624	556	536	510	448	437
Hrvatski Ciklјin	356	283	347	260	308	296	290	245
Bandol	304	254	265	231	231	189	227	209
Sveta Katalena	235	**135**	239	**129**	220	**23**	200	12
Jezerjane	351	**253**	336	**226**	245	**67**	221	—
Pinkovac	936	847	1013	966	1056	984	1050	991
Nova Gora	**1153**	623	1114	721	1126	831	1211	883
Stinjaki	1204	1092	1239	772	1086	1017	1238	1174
Santalek	2573	**490**	2785	**326**	2358	**24**	2507	8
Žarnovica	481	454	421	411	357	276	281	194
Žamar	529	297	499	340	459	149	386	76

stanovničtva u naši seli ima ali i dost specifičnih, ki se imaju iskati u selski prilika. Tako na primjer zna bit i huskanje jedne organizacije, jedne jače ličnosti ili jednoga za asimilaciju raspoloženoga učitelja krivica za zgubljanje Hrvatstva.

Vridno i potribno bi bilo, da se vsako bivše i sadašnje naše selo u Gradišću točno ispita i da se analizira, koji faktori su bili u prvom redu krivi tomu, da se je Hrvatstvo zgubilo ili zgublja.

Reklo se je već, da je raskidanje Gradišćanskih Hrvatov u dva političke logore škodljivo i u zadnjem vrimenu katastrofalno. Već je tradicija od postanka Gradišća, da Hrvati-socijalisti stoju u kontra-poziciji protiv vsake važnije akcije u smiru obdržavanja Hrvatstva u Gradišću.

Glavni problem vsake narodne manjine je nje škola. Dok su bila naša sela (kot i ostala) izolirana i od velikoga prometa današnjega časa nedotaknuta, hrvatska rič je dominirala u naši seli i naši obitelji. Denas je komunikacija izmedju ljudi vse veća i veća, moderni promet, radio i televizija, štampa i vse moguće visti dojdu denas u vsako hrvatsko selo, u vsaku hrvatsku obitelj. A vse ovo komuniciranje odvija se skoro isključivo na nimškom jeziku.

Govorilo se je već o fuzioniranju manjih sel u veće komune, u ki do sada samostalne hrvatske općine više puta izgubu svoj upliv, a kasnije i svoj hrvatski karakter. Mi razumimo, da moderni život potribuje veće i gospodarstveno jače komune, ali to ne smi peljat u našu narodnu smrt. U diskusiji je i likvidiranje nisko organiziranih škol, ča isto djelomično upropašćava našu narodnu egzistenciju. Iako da su se pri fuzioniranju općinov i pri raspuštanju malih škol u velikom respektirale naše želje, nas je fuzioniranje nekih naših sel i raspuštanje ove i one male škole pogodilo dosta teško. Problem je tim veći, da znamo, da će reforme ići i dalje.

Ča nam hasnu državni ugovori, u kimi se garantira nam ovo i ono, a konačno nam se skoro ništa ne da.

Već u članu 19 temeljnoga državnoga zakona od 21. XII. 1867. se veli, »da su vse narodne grupe jednakopravne i da imadu neozljedivo pravo na čuvanje i njegovanje svoje narodnosti i svojega jezika. Jednakopravnost vsih uobičajenih *(domaćih)* jezikov garantira se u školi, uredu i u javnom životu. U krajina, kade živi više narodnih grupov, moraju bit javne škole tako uredjene, da vsaka grupa dostane dovoljno sredstvov za izobrazbu u svojem jeziku.«

Državni ugovor od Sent Žermena od 10. IX. 1919. sadrži nekoliko članak u zaštitu narodnih manjin.

Član 62 veli: »Austrija je zadužena, da budu vse u ovom delu sadržane naredbe respektirane kot temeljni *(ustavni)* zakoni i da nijedan zakon, nijedna naredba i nijedan čin vlasti ne dojde u konflikt ili protivnost s ovimi propisi i da nijedan zakon, nijedna naredba i nijedan službeni čin više ne vrijedi nego ovi ovde zadržani propisi.«

U ostalimi deli govori se o zaštiti pojedinih pripadnikov svih manjin, a u članu 68 govori se o posebnoj pomoći za pripadnike jezičnih manjin na osnovni škola. Austrijska vlada ima se skrbiti, da se dici da nastava u nje jeziku, a nimški kot državni jezik da bude obligatorni predmet. U gradi i kotari, kade živi relativno znatan broj pripadnikov manjine, zasiguran je

jedan umjeren deo svih onih sredstvov, ka su u budžetu države, općine ili druge javne institucije predvidjena za izdavanje na sektoru nastave, religije i socijalnoga dobročinstva manjinam za nje hasan i upotrebu.

U smislu ugovora od Sent Žermena je Gradišćanski zemaljski sabor 1937. ljeta zaključio takozvani zemaljski školski zakon, ki je na zadovoljavajući način riješio pitanje podučavanja u hrvatski seli. Ov zakon predvidi, da je hrvatski jezik nastavni, ako da je 70% stanovničtva školske općine hrvatsko. Ako da je 30 do 70% stanovničtva Hrvatov, onda su nimški i hrvatski jezik nastavni jeziki. Ako da je broj Hrvatov ispod 30%, onda je nimški jezik nastavni, a hrvatskoj dici mora da se omogući nastava hrvatskoga jezika na bazi dobrovoljnoga predmeta.

Iako da ima dost općinov, kade je stanovničtvo od 70% hrvatsko, ne postoji nijedna škola, u koj je hrvatski jezik jedini nastavni jezik. Mi Hrvati smo imali za ideal uvijek elastičnu dvojezičnu školu.

Postoji ali mnogo osnovnih škol, u ki je nastavni jezik samo nimški, akoprem da ima već od 30%, respektivno 70% Hrvatov v ti seli. Ovu situaciju najdemo u prvom redu u oni seli, u ki dominiraju socijalisti u općinskom savjetu. Kade je Hrvatstvo slabije od 30%, ne postoji nigdir *(nigdje)* mogućnost za podučavanje slobodnoga predmeta »hrvatski jezik«.

Krivica za ovu nikako ne dobru situaciju leži u stalnom diskriminiranju hrvatskoga jezika u propagandi, da učnja hrvatskoga jezika škodi razvitku školara i napretka u školi. K ovim momentima dojde i propaganda socijalistov u neki općina, kade su u općinskom savjetu čak i zaključili, da se hrvatski jezik odstrani iz škole.

Kako se je već reklo, zadovoljavao je ov zakon iz 1937. ljeta tako dugo, dok nij došlo do reorganizacije obaveznog školstva i do forsiranog utemeljenja viših (prije sridnjih) škol.

Dok je Gradišće posle svojeg priključenja k Austriji imalo samo jednu gimnaziju, jednu učiteljsku školu i 7 glavnih škol (Bürger- ili Hauptschule), postoji denas u vsakom od sedam gradišćanskih političkih kotari gimnazija, postoji veći broj trgovačkih i drugih stručnih škol, kako i jedna pedagoška akademija.

Isti razantni razvitak je za registrirat na sektoru glavnih škol. U času već citiranoga školskoga zakona od 1937. ljeta imalo je Gradišće 15 glavnih škol, u školskom ljetu 1969/1970. — 43 glavne škole. Broj učenika na glavni škola bio je 1923/1924. ljeta 533, 1937/1938. ljeta 2 262, a 1969/1970. ljeta 10 862.

Iz vsih ovih brojev je vidit, da školski zakon od 1937. ljeta, ki je u pogledu zaštite hrvatskih škol 1962. ljeta postao saveznim ustavnim zakonom, denas već ne more ispuniti one namjere, za ke je u času njegovoga savjetovanja i zaključenja odgovarao potpuno. Ov zakon nas brani samo na osnovni škola, u ke polazu dica od 6. do 10. ljeta svoje starosti. Na glavni, viši i stručni škola hrvatski jezik nima nikakove zakonske baze i zato je Hrvatstvo ravno na svojem najvažnijem sektoru, na školskom, smrtno ugroženo.

Mnogo puta smo mi Hrvati pokazali na veliku strukturelnu promjenu školstva i na potriboću, da se hrvatskoj dici mora s zakonom omogućit i u glavni i u viši škola podučavanje hrvatskoga jezika.

Reakcije i pomoći do sada bilo nij. Naprotiv, teškoće postanu od dana do dana vse veće. Bilo je do sada tako, da su se na škole u pretežno hrvatske općine slali učitelji s znanjem hrvatskoga jezika, ako da je ih bilo na raspolaganje. Počelo se je u zadnjem vrimenu i s premještanjem nimških učiteljev prez znanja hrvatskoga jezika u hrvatske općine.

Jedino, ča se je u smislu državnoga ugovora od Sent Žermena pozitivnoga učinjilo za nas Hrvate u Gradišću u zadnjem času je znatno subvencioniranje kulturnoga djelovanja HKD-a sa strane ministarstva za prosvjetu u Beču. Pravoda, otkad postoji nova socijalistička savezna vlada u Beču, reducirala se je jako subvencija za HKD i počelo je subvencioniranje ljudi oko zastupnika Robaka, prez toga da je gospodin Robak promijenio svoj principijelni stav prema narodnomu gibanju Hrvatov u Gradišću.

Kada se je potpisao Državni ugovor od 15. svibnja 1955. o obnovi nezavisne i demokratske Austrije, fiksirana su u članu 7 ovoga ugovora prava slovenske i hrvatske manjine u Koruškoj, Gradišću i Štajerskoj. U ovom člani se medju ostalim i veli, da imamo pravo na elementarnu nastavu u svojem jeziku i na relativan broj vlastitih sridnjih (sada viših) škol. U ovoj vezi se naredjuje, da se imaju ispitati nastavni plani i da se ima utemeljiti jedno posebno odijeljenje pri nadzirnoj vlasti (zemaljski školski savjet) za hrvatske škole.

Dalje se veli, da se u upravni i sudski kotari Gradišća s hrvatskim i mišanim stanovničtvom hrvatski jezik dozvoli kot dodatni službeni jezik k nimškomu. U ti kotari imaju se topografski natpisi napisati i na hrvatskom i na nimškom jeziku.

Konačno se i veli, da se ima zabraniti djelatnost organizacijov, ke želju hrvatskomu pučanstvu oduzeti njegovo svojstvo i njegova prava kot narodni manjini.

Nakon dugoga savjetovanja zaključilo je HKD još u jeseni 1955. svoj memorandum na saveznu vladu u Beču. Memorandum se je predao i ministarstvu za vanjske posle, za prosvjetu, zemaljskoj vladi u Željeznu i ambasadam četirih signatarnih držav.

Kako i nije bilo drugačije za očekivati, pojavio se je odmah i gospodin Robak na plan i je sazvao jednu improviziranu konferenciju u Cindrof, u koj se je zaključilo vse ono, ča paše u njegov koncept i protiv u memorandumu izražene želje.

Tako imamo još uvijek onu, za nas Hrvate tragičnu situaciju, da grupa oko Robaka stalno konterkarira svaku akciju, koju inicira HKD u korist opstanka Hrvatstva u Gradišću.

Ova situacija je ravno ono, ča vladi u Beču i Željeznu da uvijek mogućnost, da se elegantno izvuče iz cijele problematike. Opet i opet se veli: »Najprije se složite, pak kad budete tako daleko, onda dojdite.« Zaman se pokaže na to, da propisi za zaštitu narodnih manjin se nisu stvorili za one, ki se želju asimilirati, nego za one, ki i nadalje želju biti Hrvati. Zaman se argumentira, da asimilanti nisu legitimirani, da nastupu u ime onih Hrvatov, za ke državni ugovori predvidjaju zaštitu i pomoć.

KARTA GRADIŠĆA

NASELJENOST HRVATA

LEGENDA

Hrvata manje od 30°/° u općini

Hrvata između 30-70°/°

Hrvata više od 70°/° u općini

Dvojezična škola

Statistika po VOLKSZÄHLUNGSERGEBNISSE 1961 Heft 13 Wien 1964

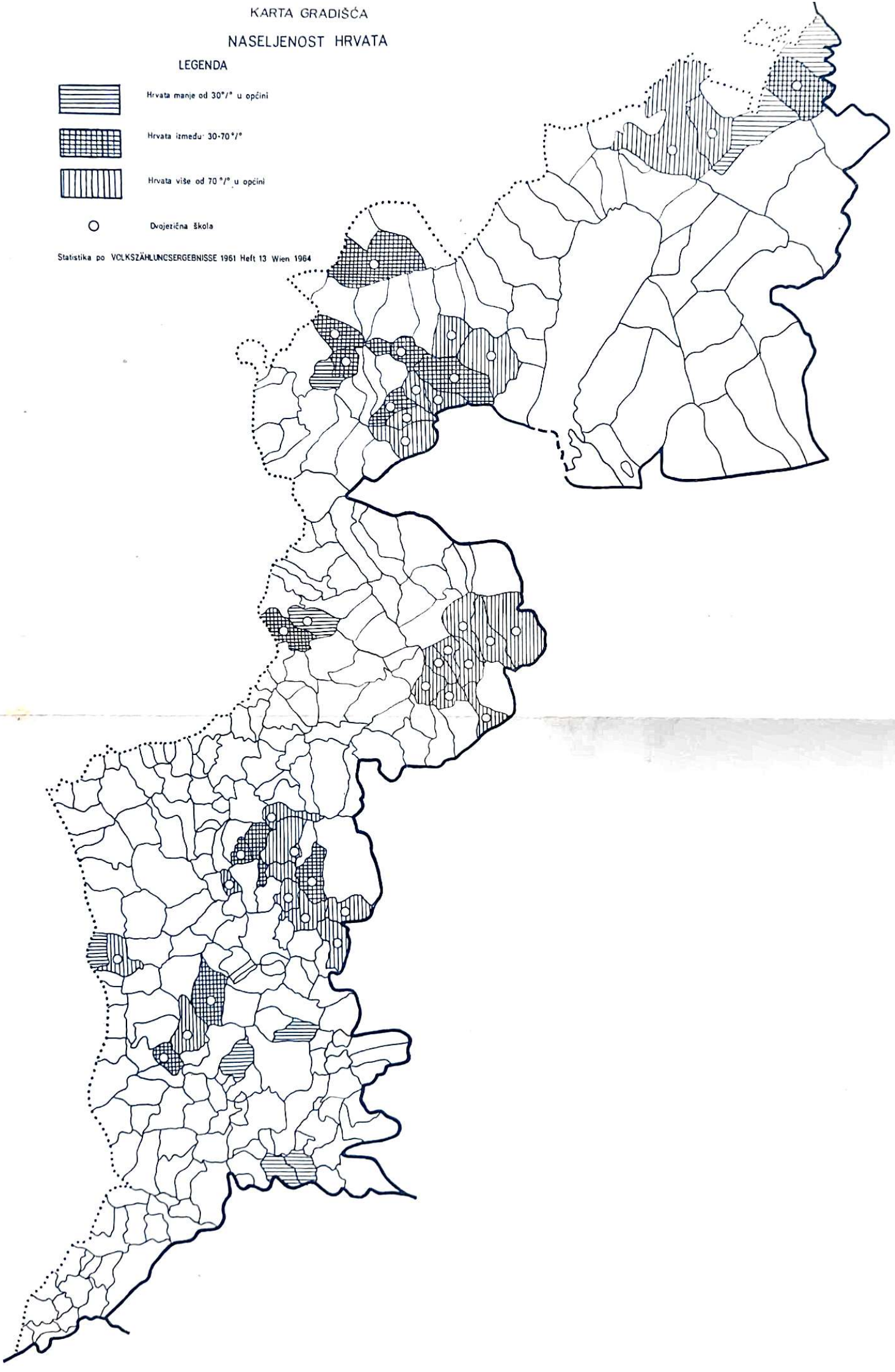

Oficijelne vlasti se drže pasivno i one stare parole »dili i zapovidaj«, a velik deo naših aktivista i idealista izgubi volju za borbu, ar vidi prevelike teškoće.

Oni, ki se boru za hrvatski jezik u školi ili u javnosti, moraju si uvijek posluhnut, da su karijeristi i da svojom borbom i svojim idealizmom želju s parolom Hrvatstva samo bolju materialnu bazu za sebe lično.

Zadnji primjer za ovakov postupak naših protivnikov je pitanje hrvatskih emisijov u radii i televiziji. Kad se pomisli, da austrijske radio-stanice imadu tri, a televizija dva programe i kada se uvijek čita i čuje, koliko se sati emitira dnevno, onda se smišno čini izgovor, da nema mjesta i časa čak i za najskromnije kratke emisije u hrvatskom jeziku.

I u ovoj vezi si moramo posluhnuti, da naši ljudi nisu za hrvatske emisije, kako da bi bio i tko prisiljen, da mora slušati hrvatske emisije. Po sebi se razumi, da se i kod ovoga problema argumentira s tim, da neki Hrvati opet želju dobro plaćena radna mjesta.

Mora se i reći, da većina naših nimških sugradjanov rado čuje ovakove argumente naših protivnikov i da nimška štampa puno radje donese negativne visti o našoj situaciji nego naše argumente.

Samo austrijska liga za ljudska prava u svojem organu »Das Menschenrecht« *(ljudsko pravo)* i austrijska zajednica u svojem organu »Die österreichische Nation« *(Austrijska nacija)* su one institucije, ke naše želje konsekventno potpomažu. Isto tako je i katolička crkva ona, koja pokaže mnogo razumivanja za naše probleme i interese. Objektivno se mora i priznati, da je Narodna stranka u Gradišću i u Beču pokazala dost dobre volje u realizaciji i zastupanju naših interesa.

Fakat je ali, da do sada nije bilo nijednog oficijelnog razgovora sa oficijelnimi vlasti u Beču ili u Gradišću o izvedenju i ispunjenju u Državnom ugovoru svečano preuzetih obavez i to u 17 ljeta posle potpisivanja Državnoga ugovora u Beču.

Statistike i ljudske brojidbe kažu jasno, da je Hrvatov u Gradišću vse manje i manje, i to ne zbog slabijeg gospodarstvenoga stanja ili zbog manjega nataliteta. Pasivitet prema bitnimi željami narodne manjine stvara jednu atmosferu i klimu, ka je za narodnu manjinu smrtna. Nij dost, da se direktno i javno ništ ne čini protiv nas, dost je, da se tolerira, da se ništ ne čini za nas. Ovakva tolerancija zna bit i je za jednu po broju slabu i od svoje matice odvojenu manjinu i intolerancija.

Rado se čuje i govori, da je u zemaljskoj vladi preveć hrvatskih činovnikov, nerado se pravoda čuje, da je ih pri drugi institucija premalo. Zač moraju biti u hrvatski općina državni i općinski namješteniki (žandari, carinari, poštari itd.) Nimci, kad ima u nimški seli dost isto tako kvalificiranih Hrvatov na poslu. Vsaki Hrvat zna nimški, skoro nijedan ali Nimac ne zna hrvatski. Ovo su samo malenkosti, one ali peljaju isto k asimilaciji.

Gospodin Robak se rado hvali s tim, da Hrvati u svojoj većini glasuju za Socijalističku stranku i s tim za njegovu »hrvatsku« politiku. On pravoda zabi reći, da pri opći izbori (u savezni parlamenat, u zemaljski sabor i u općinske savjete) hrvatsko pitanje nij mjerodavno za stvaranje političkog mišljenja i volje pojedinca i da rezultati u hrvatski seli slijedu trendu u ostalom Gradi-

šću. Ovo se da registrirati pri vsi izbori zadnjega vrimena. Zastupnik Robak zabi isto i reći, da je gospodarstvena i socijalna struktura u oni općine, kade socijalisti imadu većinu, za socijaliste i povoljnija.

Velika hrvatska sela, kot Pandrof, Cindrof, Vorištan, Štikapron, Rasporak i Stinjaki su pretežno radnička mjesta i u nji je deo nimškoga stanovničtva najveći. S druge strane se i ne smi zabiti, da je gubitak stanovničtva ravno u oni seli najveći, kade je seljački staliž bio najjači i kade je narodna stranka bila jaka.

Tako pokažu provizorni broji zadnje brojidbe od 1971. ljeta u novo fuzioniranimi općina: Veliki Borištof — padanje stanovničtva za 13% (od 2 604 na 2 264), Filež 18,7% (od 2 917 na 2 372) i Čajta 14,4% (od 1732 na 1483). U ovi općina je, kako i vsagdir *(posvuda)* u Gradišću i u svitu, broj seljačkih poduzećev silno reduciran.

Konačno se mora reći, da nij vsaki Hrvat, ki glasuje za Narodnu stranku, angažiran pristaša politike HKD-a, kot se isto nit vsaki Hrvat socijalist ne identificira s politikom Robaka u hrvatskom pitanju. Po rezultati zadnjih tri izbora u savezni parlamenat zna se reći, da u pretežno hrvatski seli oko 13 300 ljudi glasuje za socijalističku stranku, a oko 10 500 za narodnu stranku.

Najveć se razlikuje politika HKD-a od grupe Robaka u školskom pitanju i u upotrebi hrvatskoga jezika u javnosti. Hrvatstvo u Gradišću ne more opstat prez podučavanja dice i u svojem materinskom jeziku i prez toga da se respektira hrvatski jezik i u javnom životu. Ova pitanja nisu nikako partijsko-politička, nego narodna. Povijest i iskustvo je pokazalo, da je svakomu normalnom ditetu lako se naučiti dobro i hrvatski i nimški, prez toga, da se dite optereti. Znanje više jezikov je bogatstvo za vsakoga človika. Nas Hrvatov u Gradišću ima oko 35.000, a Austrijancev 7,000 000, tako da umjerena upotreba hrvatskoga jezika ne more provocirat jednu tobože veledušnu naciju, a kamo li ugroziti.

Spomenica Hrvatskog Kulturnog Društva (HKD)[1]

Željezno

NA AUSTRIJSKU SAVEZNU VLADU

Gledeć na to, da je austrijski državni ugovor dne 27. jula 1955. stupio na snagu i gledeć na to, da su u članu 7 austrijskoga državnoga ugovora sadržane različne naredbe o pravi slovenske i hrvatske manjine u Austriji, ima Hrvatsko Kulturno Društvo u Gradišću čast, da preda austrijskoj saveznoj vladi slijedeću

SPOMENICU

i prosi, da ispita temeljito od društva razložene želje i prijedloge i da naredi legislativne i upravnotehničke mjere, ke iz toga rezultiraju.

I.

Do sada nije postojala u Austriji nijedna vlast, čija zadaća bi bila da se brine za u državi živeće jezične manjine. Niti kod saveza niti kod saveznih zemalj bilo je službenih mjestov, kamo su se mogli pripadniki manjin ili njihovi zastupniki obratiti, da se posluhnu njihove opravdane želje i brige. Istina, postojao je, a postoji možda i još nadalje, u uredu saveznoga kancelara — vanjski posli — jedan manjinski referat. Ali njegov djelokrug je više manje ostao zakrit svim pripadnikom manjin. Kontakt s manjinami ov referat nije održavao. Njegove zadaće, kako izgleda, bile su pred svim statistične naravi. Radi toga je bio položaj manjin usprkos svim dobromišljećim ustavnim zakonom i naredbam mirovnoga ugovora nezadovoljavajuć. Istoga mišljenja bio je i pokojni savezni predsjednik dr. Karl Renner, kad je u oktobru 1950. prilikom jedne audijencije izjavio: »Situacija je nezadovoljavajuća i postavljenje jedne komisije za narodnost kao manjinski referat je potribno«.

[1] Donašamo potpuni tekst spomenice, ku je HKD u Gradišću 1955. god. stavilo Saveznoj vladi u Beču i Zemaljskoj vladi u Željeznu o želja i zahtjevi hrvatske narodne manjine u Gradišću, izradjenji na temelju austrijskoga Državnoga ugovora, čl. 7.

Da bi se u budućnosti takovi nedostatki isključili, neka se uredu referati za manjine. Radi toga predlaže Hrvatsko Kulturno Društvo:

a) postavljanje referata za manjine u uredu saveznoga kancelara i
b) postavljanje referata za manjine kod nadležnih zemaljskih vladov.

Djelokrug ovih referatov bio bi skupni: pripravljanje i provedjenje svih zakonskih i upravnotehničkih mjerov, ke su potribne za izvršenje naredbov člana 7 austrijskoga državnoga ugovora po duhu i slova; Djelokrug referata u uredu saveznoga kancelara leži na saveznom području, a onoga kod zemaljske vlade na pokrajinskom području.

O sastavljenju ovih referatov glasi naše stanovišće ovako:

a) *Referat u uredu saveznog kancelara:*

Referat je neposredno podredjen saveznomu kancelaru. Peljač referata je jedan od savezne vlade imenovan akademski naobražen činovnik, komu ima da asistira kao činovnik (sekretar) po jedan pripadnik hrvatske i slovenske manjine. Obadva činovniki neka budu akademičari. Ovim trim činovnikom ima se dodati kao savjetodavni organ jedan manjinski odbor, komu imaju pripadati po dva zastupniki Gradišćanskih Hrvatov i Koruških Slovencev kao i po jedan zastupnik dvih najvećih u Narodnom savjetu zastupanih strankov. Pred imenovanjem referenta u činovničkom stanju i njegovih dvih sekretarov imaju se čuti mjerodavne organizacije manjin. Pripadniki manjinskoga odbora bit ćedu imenovani od organizacijov manjin, zastupniki strankov od političkih strankov.

b) *Referat kod Zemaljske vlade:*

Referati su podredjeni zemaljskim poglavarom direktno. Peljač svakoga referata je jedan od zemaljske vlade imenovan akademski naobražen činovnik, ki mora u Gradišću biti pripadnik hrvatske narodne grupe. Kao savjetodavni organ ima se dodati referentu jedan manjinski odbor, ki se u Gradišću ima sastaviti od četirih zastupnikov Gradišćanskih Hrvatov kao i od pojedinoga zastupnika od dvih najvećih u zemaljskom saboru zastupanih strankov. O imenovanju referenta i njegovoga odbora valja to, ča se je k a) referat u uredu saveznoga kancelara, reklo.

II.

Jasno opisanje djelokruga referata kod savezne vlade i onih kod zemaljskih vladov rezultira iz bližih naredbov člana 7 austrijskoga državnoga ugovora.
K ovomu glasi stanovišće Hrvatskoga Kulturnoga Društva:

K točki 1 člana 7:

Hrvatsko Kulturno Društvo u Gradišću ustanovljuje, da su jezične manjine u Austriji i do sada jur imale pravo na vlastite organizacije, spravišća i štampu u svojem vlastitom jeziku.

K točki 2 člana 7:

Ča se tiče elementarnoga podučavanja mora se načelno ustanoviti, da se mora podučavanje u hrvatski osnovni škola vršiti u hrvatskom jeziku. Početo od drugoga školskoga ljeta će se zapeljati i podučavanje u nimškom jeziku, ko će se pak daljeiduć proširiti. Pri podučavanju ima se zeti obzir na metodiku dvojezične pouke, da po istupnjenju iz škole svako prosječno nadareno dite more i mora vladati kako nimškim tako i hrvatskim jezikom u zadovoljavajućoj mjeri u riči i pismu. Da se postigne ov cilj, bit će reformiranje postojećih nastavnih planov neophodno potribno.

U svi gradišćanski glavni škola, ke poišćuje najmanje pet školarov hrvatskoga materinskoga jezika, ima se hrvatski jezik upeljati kao obligatorni nastavni predmet za sve hrvatske školare, ukoliko to do sada još nije slučaj. Svim onim školarom nimškoga ili drugoga materinskoga jezika, ki se hoće učiti hrvatski jezik na mjesto koga drugoga tudjega jezika, mora se dati za to mogućnost.

Isto tako je na svi gradišćanski trgovački škola, na obrtni, seljački i domaćinski produžni škola za svu dicu hrvatskoga materinskoga jezika, ako iznaša broj dice pet, hrvatski jezik obligatan predmet s obzirom na njihovo zanatno izobraženje.

S obzirom nato, da podizanje jedne vlastite hrvatske sridnje škole u Gradišću ovčas nije moguće, potribuje Hrvatsko Kulturno Društvo u Gradišću, da se odmah upelja hrvatski jezik u svi gradišćanski sridnji škola kao nastavni predmet i to u istom broju ur, kako kod svih tudjih jezikov, ki se do sada u Gradišću podučavaju. Provedjenje ove mjere je naročito iz zgledanja na potpuno obistinjenje naredbov slijedeće točke 3 člana 7 bezuvjetno potribno, budući da se na sridnji škola izobrazuje većina budućih činovnikov. Iz provedjenja naredbov točke 3 člana 7 će se naime pokazati znatna potriboća u dvojezični činovniki u svi grana uprave i pravosudja.

U Gradišću ne postoji ovčas niti jedna preparandija za učitelje i učiteljice, samo jedna vjerska škola za učiteljice u Željeznu. To je za gradišćanski učiteljski naraštaj povezano s mnogo štete. Potribno je, da se od strani saveza počne čim prije s podizanjem jedne državne preparandije za učitelje i učiteljice u Željeznu. Gradišćanski Hrvati su u podizanju jedne državne preparandije za učitelje i učiteljice u Željeznu osebito zainteresirani, budući da bi u ovom zavodu bilo jamčeno jednako izobraženje potribnoga hrvatskoga učiteljskoga naraštaja. Do postavljenja jedne posebne zgrade za državnu preparandiju za učitelje i učiteljice more se s postepenom izgradnjom ovoga zavoda već sada tako započeti, da se već u školskom ljetu 1956/57. u novoizgradjenoj saveznoj gimnazijalki u Željeznu osnuje prvi razred preparandije za učitelje i učiteljice. Prostorije za ov cilj su dane.

Da se učiteljski naraštaj za hrvatske škole u Gradišću postavi u položaj, da bude mogao ispuniti svoje zadaće, držimo za potribno, da se na preparandija za učitelje i učiteljice mimo obligatnoga podučavanja hrvatskoga jezika kao nastavni predmet podučava u povoljnoj mjeri u četvrtom i petom razredu i metodika dvojezičnoga podučavanja.

Za školare i školarice nehrvatskoga materinskoga jezika, ki su si hrvatski jezik kako tudji jezik izabrali, otpada kao izjednačenje podučavanje u kom drugom tudjem jeziku.

U svi škola, u ki se podučava hrvatski jezik kako za školare hrvatskoga tako i za školare koga drugoga materinskoga jezika, ima se hrvatski jezik na dva načine podučavati, ar donašaju školari hrvatskoga materinskoga jezika druge temelje za to, nego dica koga drugoga materinskoga jezika.

U budućnosti smidu na hrvatski škola u Gradišću samo takovi učitelji podučavati, ki su položili ispit zrelosti u hrvatskom jeziku s uspjehom. Za definitivno namješćenje potriban je ispit sposobnosti u hrvatskom jeziku po postojeći propisi za ov ispit pred jednom posebnom sekcijom jedne za ov posao predvidjenje ispitne komisije. To isto valja za učitelje, ki podučavaju hrvatski jezik kao nastavni predmet na drugi gradišćanski škola.

One učiteljske osobe, ke već podučavaju na hrvatski škola, moraju do 31. 12. 1958. položiti dodatni ispit iz hrvatskoga jezika.

Dječje čuvarnice u hrvatski općina imaju se peljati u hrvatskom jeziku. Odgojni personal mora vladati obadvimi jeziki.

Gledeć na to, da se u točki 2 člana 7 statuira jedno posebno odjelenje školske nadzorne oblasti za hrvatske škole, postavlja se potriboća izgradnje jednoga posebnoga odjelenja zemaljskoga školskoga savjeta u Gradišću. Peljač toga kod ureda zemaljske vlade osnovanoga referata za manjine ima pripaditi zemaljskom školskom savjetu s mjestom i glasom.

Za uspješno školsko nadziranje bit će potribno, da se hrvatske osnovne škole oddilu od sadašnjih školskih nadzornih kotarov i združu u dva posebne hrvatske školske nadzorne kotare, i to jedan za kotare Niuzalj, Željezno, Matrštof i jedan za kotare Gornja Pulja, Borta i Novi Grad. Vrhovno nadzorničtvo pelja hrvatski zemaljski školski nadzornik, ki istodobno nadzira i podučavanje hrvatskoga jezika na svi drugi gradišćanski škola.

Gledeć na vjeronauk more se reći, da se ima u svi škola Gradišća, u ki se podučava vjeronauk, hrvatskoj dici predavati u materinskom jeziku, ako iznaša broj dice pet.

Potribne podloge za reformiranje nastavnih planov za hrvatske škole, kao i za podučavanje hrvatskoga jezika na drugi škola, ima izraditi jedna posebna komisija za nastavni plan.

Za održanje ispitov sposobnosti za podučavanje u hrvatskom jeziku i za podučavanje hrvatskoga jezika na drugi škola u Gradišću ima se u okviru postojeće ispitne komisije postaviti jedna posebna hrvatska sekcija.

K točki 3 člana 7:

Ov član ustanovljuje, da je hrvatski jezik u upravni kotari Gradišća dodatno k nimškomu pripušćan kao uredni jezik.

S obzirom na izričiti manjak u dvojezični činovniki imaju se predaje u hrvatskom jeziku primiti, ali se more njihovo pismeno izvršenje obavljati do 31. 12. 1958 u nimškom jeziku.

Vlasti, ke dolazu u pitanje, imadu zadaću, da stoji do ovoga časa dosta dvojezično naobraženih činovnikov na raspolaganje.

Manjinski referati kod ureda saveznoga kancelara i kod zemaljskih vladov kako i njim pridati manjinski odbori imadu s prikladnimi prijedlogi na saveznu i zemaljsku vladu kao i na korporacije javnoga prava za to skrbiti, da s daljeidućom izobrazbom dvojezičnih činovnikov kod svih saveznih i zemaljskih vlasti, kod eksekutive, kao i kod korporacijov javnoga prava u dvojezični kotari i općina bude stao potribni broj dvojezičnih činovnikov na raspolaganje.

Pri ustanovljenju autentičnih imen i natpisov topografske naravi u dvojezični kotari i općina moraju se u obzir zeti imena i natpisi, ke je ustanovila jedna komisija Hrvatskoga Kulturnoga Društva u Gradišću.

K točki 4 člana 7:

U budućnosti će biti potribno, da se državnomu referentu za narodnu prosvjetu pridoda i jedan referent za gajenje hrvatskoga narodnoga i kulturnoga dobra.

Gledeć diozimanja na upravni i sudbeni ustanova ustanovljujemo, da su nam ova prava bila ustavno garantirana, ali njevo provedjenje u praksu zbog velikoga manjkanja dvojezičnih činovnikov — pred svim kod sudbenih oblasti — nije bilo jamčeno.

Da se odstrani ov nedostatak pokazujemo na naše prijedloge k točkam 2 i 3 člana 7 državnoga ugovora.

K točki 5 člana 7:

Hrvatsko Kulturno Društvo u Gradišću pozdravlja prepovid djelovanja organizacijov, ke imadu za cilj, da zamu hrvatskomu i slovenskomu stanovničtvu njihovo svojstvo i prava kao manjina.

U pripadajućoj provednoj naredbi mora se ali jasno ustanoviti, ko djelovanje ima za posljedicu takovu prepovid od strani direkcije za sigurnost na prijedlog manjinskoga referata.

III.

Hrvatsko Kulturno Društvo u Gradišću si je svisno poteškoć, ke ćedu provedjenje člana 7 državnoga ugovora kao i ispunjenje na temelju ovoga člana 7 od njega (društva) postavnih prijedlogov donesti sa sobom.

Mi smo ipak mišljenja, da se stalnim kontaktom dotičnih saveznih i zemaljskih vlasti s nadležnimi zastupniki manjin more postignuti ostvarenje naredbov člana 7 državnoga ugovora na svestranu dobrobit i na svestrano zadovoljstvo.

Gradišćanski Hrvati su se u prošlosti uvijek pokazali kao vjerni i lojalni sini Austrije. Oni ćedu i u budućnosti čvrsto i vjerno stati uz domovinu Austriju.

Ravno iz ove lojalnosti donaša Hrvatsko Kulturno Društvo u Gradišću saveznoj vladi na znanje, da je ono uoči naredbov člana 34 (šefi misijov) državnoga ugovora stavilo ovu spomenicu na znanje ambasadorom četirih sil državnoga ugovora u Beču.

Ignac Horvat, predsjednik.

Sadašnjost i budućnost Gradišćanskih Hrvatov u koncepciji ÖVP[1]–ja, SPÖ[2]–a i HKD[3]–a

Forumdiskusija, ka se održala 8. junija 1972 ljeta, u 20 uri u prostorija HAK[4]-a u Beču, Schwindgasse 14. U njoj su diozimali: Narodni zastupnik Fric Robak *od SPÖ-a, direktor Gradišćanskog elekticitetskog poduzeća dr. Ivan* Müller *od ÖVP-ja, direktor Alfons* Kornfeind *dotpredsjednik HKD-a i članovi HAK-a.*

Pozdrav predsjednika HAK-a Ivana Mikule: Tema današnjeg sastanka je: »Hrvatska narodna manjina u koncepciji Narodne stranke (ÖVP), Socijalističke stranke (SPÖ) i Hrvatskog kulturnog društva (HKD). Od Socijalističke stranke je narodni zastupnik Fric Robak bio tako dobar da je došao k nam, od Narodne stranke dr. Ivan Müller, a od HKD-a potpredsjednik direktor Alfons Kornfeind, on zastupa predsjednika društva Lea Stubića, ki na žalost nij mogao dojt. Gospodin Robak si je željio, da bude diskusija po nimšku, ar je ova tema jako hakljiva i teška, i mi smo se složili u tom. Pojedinim referentom smo preostavili da znaju svoje referate održat po hrvatsku, ali sama diskusija će se održat po nimšku. (Slijedio je još pozdrav i objašnjenje diskusije na nimškom jeziku.)

Referat dra Ivana Müllera

Poštovane kolegice i kolegi! Po mojem mišljenju ni Socijalistička stranka ni Narodna stranka nimaju konkretne koncepte glede politike prema hrvatskoj manjini u Gradišću. Poznate su izjave i Socijalističke i Narodne stranke i ne more se reć da je to širok koncept, ki predvidja održanje hrvatskoga naroda u Gradišću. Ja bih htio u ime Narodne stranke samo reći, da je Narodna stranka, a to je sasvim poznato u Gradišću, a mislim i izvan granic Gradišća, u velikom zastupala sve ono, ča je HKD držalo za dobro. Ja bih ovde podvukao teme, ke su za nas najvažnije. U prvom redu problem škole; mi vrlo dobro znamo da jedna manjina more samo onda postojati, ako ima i svoje vlastite škole, svoje vlastite narodne škole. Ako nima svojih škol onda je već od početka osudjena na smrt. Ja držim da to ne ide tako, kako misli narodni zastupnik Robak, ki veli, da je dovoljno ako se ljudi kod kuće pominaju hrvatski, a

[1] ÖVP — Österreichische Volkspartei (Austriiska narodna stranka)
[2] SPÖ — Sozialistische Partei Österreichs (Socijalistička stranka Austrije).
[3] HKD — Hrvatsko kulturno društvo.
[4] HAK — Hrvatski akademski klub.

moguće čak i na ulici, i to na jednom jeziku, ki diskriminira nas Gradišćanske Hrvate prema našim sugradjanom Nimcem i Madjarom, ar Nimci onda tvrdu da su oni ta razgovor bolje razumili, nego na primjer, kad bi se Nimci sami pominali. Ja sada ovde neću da izigravam neke naše kraje u Gradišću zbog znanja ili neznanja hrvatskoga jezika; ali vidite i sami vrlo dobro kako nam ide, kad se veli od strani jednoga hrvatskoga zastupnika da je previše škakljivo da se ova čitava stvar tretira u hrvatskom jeziku. Ja mislim da je to već osuda o cijeloj našoj situaciji danas, kada smo prisiljeni da cijelu diskusiju vodimo na nimškom jeziku, kad hrvatskim jezikom, kako izgleda, premalo dobro vladamo.

Drugo ča bih htio ovde još reći je to: mi Hrvati moramo, ako hoćemo imat svoju samosvist, čut svoju hrvatsku rič i onde, kade očekuje svaki drugi gradjanin da se čuje naša rič, to je i u javnom životu. Nije dovoljno, na primjer, da ja ovde pokažujem samo na situaciju, na to kada se otvorila izložba o nami Gradišćanskimi Hrvati u Željeznu i kade nijedan reprezentant Gradišćanskih Hrvatov nije imao mogućnost da reče svoje misli i da veli isto nešto o ovakovoj izložbi, ka je bila prvog puta kod nas u Gradišću. Ja pokažujem samo na situaciju, ar pri stetmentu nima puno smisla da idemo u detalje. Ali mi do sada nimamo nikako zasigurano da bi na primjer naši općinski tanači raspravljali svoje općinske posle u hrvatskom jeziku, ar po ustavu, po zakonu je službeni jezik nimški, i znalo bi dojti jednoga dana do toga, kako se je to stalo kod glavne škole u Sv. Mihalju, da se kaže po pozitivnom pravu: Vi dragi zastupniki općinskoga savjeta nimate pravo da raspravljate u hrvatskom jeziku. Do sada se to još nije učinilo, ali poznato je, da se to zna godat. Drugo je to, kad je već u Državnom ugovoru predvidjeno, da hrvatski jezik bude dodatni službeni jezik uz nimški jezik, moralo bi se onda truditi i starati za tim, da se ov hrvatski jezik u javnosti more više upotrebljavati nego do sada. Ja kažem uvijek na situaciju kod nas u Velikom Borištofu, kade su poštarice bile velikim dijelom Nimice, tako da je u ovom čisto hrvatskom selu svaki Hrvat bio prisiljen, da upotrebljava u poštanskom uredu nimški jezik, da li ga je sada znao ili ne znao, morao ga je znat. Mislim, uz malo dobre volje bi ovo sigurno ne bi bilo potribno. Dalo bi se i o tom govorit, kad sam već pokazao na situaciju pri otvaranju izložbe, da kad se u hrvatski seli blagoslovi ili otvori nova škola ili ovo ili ono — ja sam bio dosta dugo zastupnik i znam kako nam je onda išlo — u jednom selu si mogao govoriti hrvatski a u drugom ne. Človik je bio prisiljen da govori nimški ar mu je to protokol više ili manje diktirao. A konačno, kako da se ćuti jedan Gradišćanski Hrvat u svojoj zemlji, kao pripadnik hrvatske manjine, ako on na primjer u času masovnih medijev u nji ne more čut svoju hrvatsku rič; i to je, ja mislim, u današnjem času vrlo važno. Mi znamo, da su prilike za nas puno teže neg su bile prije. Ona izolirana hrvatska sela, ka nisu mnogo kontaktirala sa sugradjani nimških ili madjarskih sel, danas više ne postoju. Imamo danas putem motorizacije, putem telefona svaku mogućnost da kontaktiramo sa svitom. Kad slušamo i gledamo medije čujemo samo nimšku rič, važno je dakle pitanje emisijev na hrvatskom jeziku. Mi ovde ne tražimo ekstremno mnogo, nego pokažujemo samo na to, da nam Gradišćanskim Hrvatom pripada pravo da čujemo svoju materinsku rič i u studiju Gradišća, ako i ne

dalje. Gledamo li situaciju u drugi zemlja, u Švicarskoj, u Jugoslaviji vidimo da sve ide. Svaki ki je već bio u Istri ili u Primorju zna da onde more stalno čuti emisije i na talijanskom jeziku. Ja ne znam za koliko je ondešnja talijanska manjina veća ili manja od naše u Austriji, ali svakako znam da je Istra veća nego Gradišće, a sigurno ni Primorje nije manje nego Gradišće; ali fakat je ta: svaki ki se na primjer vozi u Zagreb kroz bivši madjarski kraj Medjumurje vidi onde dvojezične natpise. Tim bih htio završiti svoj referat; zač zna to koga strašno trapit ako su na primjer naša hrvatska sela ili pretežno hrvatska sela označena dvojezičnim topografičnim natpisi? Ja mislim da to svaki tolerantan čovjek more akceptirati a na koncu ostaje jedno — ja sam uvjeren da će gospodin zastupnik Robak o tome govorit — a to je pitanje legitimacije pri zastupanji interesa i prava Gradišćanskih Hrvatov. Nam je poznato da gospodin zastupnik Robak i njegovi ljudi zastupaju mišljenje, da su legitimirani samo načelniki i na primjer člani općinskoga savjeta. Mi ga ovde ipak moramo upozoriti — ča smo već više puta činili. Nećemo ovde govorit »asimilant« ili »neasimilant«, nego samo o tom, da je tipično za situaciju svake manjine da je ona u »manjini«. Svi medjunarodni zakoni i ugovori potvrdjuju ako da je na primjer 10% ili 15% ili 25% stanovnikov u jednom selu ovoga ili onoga jezika, onda je to selo tipično dvojezično selo, to znači, da ima manjinski karakter. Ovom problematikom, kako izgleda, Robakova grupa se do sada nije bavila, ar ja mislim, da jedna relacija od 7 ili 6 ili rekao bih 8, 9 : 4, po Honschem sistemu, još uvijek dramatizira situaciju. Pogledajte si situaciju u Štikapronu, pogledajte si ju čak u Vorištanu ili Cindrofu, svuda ćete registrirat da ima nas Hrvata toliko, da imamo po internacionalni ili medjunarodni regula svakako pravo na svoje dvojezične natpise i sva druga prava, ka su dodijelena manjini. Peldov za našu tezu ima već dost.

Još i pitanje moguće atmosfere; ja sam uvjeren da bi se cijela problematika nas Gradišćanskih Hrvatov dala puno lakše urediti, da ne stojimo kao Kain i Abel jedan protiv drugoga, to znači, kad mi ne bi stalno upozorivali, a to u prvom redu Vi gospodine zastupniče Robak, u nimški novina, da smo mi ekstremisti, šovinisti (u Zemaljskom saboru pale su i riči: »veleizdajniki« itd.), bila bi situacija lakša. Ja mislim, kad jedna nacionalna manjina išće svoja prava i kad ona traži ovo ili ono, onda se ne da odmah govorit o šovinizmu, ekstremizmu itd., ar razumi se samo po sebi, ako mi kao pripadniki jedne manjine išćemo svoja prava, onda nastupamo tako, da to ne gluši uvijek dobro u prvom redu u našoj konkretnoj situaciji u uši — a to znamo ovde mirno reći — nimške većine. Njoj je svakako simpatičniji on, ki kaže, da mi Hrvati u Gradišću imamo i onako sva prava ka si željimo. Da se ovi glasi, još jednom ponavljam, radje čuju nego na primjer glasi od naše strane, je jasno. Mi velimo: »Državni ugovori nisu ispunjeni, nisu ispunjena očekivanja na školskom, na javnom i na kulturnom sektoru«. To ćete sigurno svi dobro znati. Ovo neka bude za sada dosta, ar onda nećete imat već diskusije.

Prvo hoću ča po hrvatsku reć. Mislim da ima ovde čuda žen, mužev i divojkov ki ne znaju tko sam ja. Ja do mojega 14-oga ljeta, mislim, nisam znao skoro ništa nimški. Ja sam došao iz jednoga sela, ko je industrializirano bilo u vrime Prve republike. Zato mislim da je kod nas situacija druga nego u južnom Gradišću. Kad je mene pozvao vaš predsjednik, sam dugo mislio, je li ću ići »in die Hölle des Löwen« (u lavlju špilju). Maleni sam, ali se ne bojim i sam rado idem »in die Hölle des Löwen«. Ja bih jedno prosio, da budem mogao po njemačku govoriti, kad mislim da ne samo ja, nego 90% od one stranke kade sam ja zastupnik tako malo hrvatskih riči govoru, i mislim da ne bi bilo dobro, da Vi mene a ja Vas ne bih razumio. Da se ne izloži krivo ova želja, moram ustanovit, da s mojom željom ne kanim nikakovu suprotnost ili manje vridnost protiv hrvatskoga jezika dokumentirat, neg toga mišljenja sam, da jedna materija, od ovako temeljitosti i važnosti se ne more raspravljati na uskoj bazi svakidanjeg hrvatskoga jezika u Gradišću, kojeg zis menom govori još 90% Gradišćanskih Hrvatov. Ja sam prosio, pak nisam htio s tim reć ili povidat da ja nisam Hrvat. Ja i u parlamentu senek velim, da budete znali, »ja sam Hrvat«, ali mislim to i to u pitanju manjine. Ali to nije prvi puta na ovom svitu, da se Hrvati njemački razgovaraju, da se Madjari češkoslovenski pominaju. Ja čitam čuda literature prik manjin. Ja sam bio pisao da je to bilo u Brest-Litovsku ali prof. Truma mi je rekao da je to bilo u Pragu, i to prvi panslavenski kongres. Ja sam čitao da je prvi kongres bio u Brest-Litovsku i onde se nije govorilo po ruski ali po češki, nego se je govorilo po njemački. Kad se je HKD prvi puta sastalo pred prvim svjetskim ratom, onda su se oni pominali madjarski, a ne hrvatski. To hoću prije nego počinjem na njemačkom govorit Vam reć i Vas prosim da me budete razumili. (Sada je prešao narodni zastupnik na njemački jezik, sadržaj donašamo u doslovnom prijevodu na gradišćanskom hrvatskom jeziku).

Vidite gospodje i gospodo! Znam da je to sudbina, zašto sam ja nastojao da je održao dr. Müller kao prvi svoj uvodni referat, jer je on pokazao u svojem govoru da to nije valjda sasvim u redu, da se ovdje njemački govori. Ali samo to, da sam ja kao sin jedne hrvatske općine i hrvatskih roditeljev pozvan na jednu hrvatsku priredbu i onde moram prositi da bih mogao govoriti njemački, pokaže na manjinsku problematiku Gradišća. Htio bih ovde na jedno upozoriti i staviti prethodnu napomenu, da moje mišljenje i moji predlogi za rješenje ne odgovaraju željam nekih manjina u drugim zemljama.

Mi ne smijemo naša shvaćanja nikome nametnuti, a drugi neka se toga drže i kod nas, jez znamo da različnost i raznovrsnost manjina uvijek zahtijeva drugo rješenje za sebe.

Pogledajte! Htio bih još nešto reći: Veliki poznati filozof Francuz Voltaire je rekao jednoč u vezi manjina slijedeće: Ja ne odobravam što ti govoriš, ali ću se boriti na život i smrt za tvoje pravo, hoću je nazvišćavati i zahtijevati. Što hoću time reći: Ja stojim na onome stanovištu da jedna manjina, iako je ona još tako malena, mora imati pravo u demokratskoj državi, da može zastupati svoja prava i želje. Ja ću uvijek ovo pravo zastupati, iako mislim, da

ovo pravo iz mojega gledišta nije ispravno. Ja ali potribujem za mene i za moju grupu, koju ja kao političar zastupam, da se nas razumije, nas priznaje, da i mi možemo istinito, pošteno naše mišljenje izražavati.

Ja dolazim iz socijalističkoga pokreta. Mi vjerujemo još danas u princip da je politika odredjena od mjesta, vremena i uvjeta. Da imaju, i moraju imati hrvatski stanovniki u južnom dijelu naše domovine, u sridnjem Gradišću, u Gornjopuljanskom kotaru, druge interese i druga svaćanja, to je u ovimi trimi rečenica, koje sam naveo, kako-tako vidljivo i razloženo.

Ako sada ovdje nešto kažem iz gledišta socijalističke partije, hoću istaknuti da se drži socijalistička partija Gradišća uvijek stanovišta, ne uplesti se u probleme Gradišćanskih Hrvata. Socijalistička partija kaže: o tome se vi sami nagodite, u to se mi nećemo umiješati. To što Robak u partijskom predsjedništvu predloži, to se i od Socijalističke partije i odobri. Ali što Robak ondje predloži nije njegovo mišljenje, nego je mišljenje onih ljudi, koji su mene i socijalističku partiju birali. Ja se ne osjećam ni kao Hrvat, ni kao Nijemac, nego tumač onih, koji su mene birali u slobodni i tajni izbori. Ja se uvijek opravdam prema Hrvatima, koji nas kao Hrvate biraju. Ako tko tvrdi, da pitanje Hrvata ne igra ulogu u političkim razilaženjima, onda mogu pokazati na mnoge primjere i potvrditi da nije tako, jer kod svakih izbora, ili u općinsko, ili zemaljsko, ili savezno zastupništvo, igra ulogu hrvatsko manjinsko pitanje. Mene, koji sam već 25 godina načelnik jedne hrvatske općine, ne sudi se prema tome da li ja izgradjujem mnoge ceste, da li hodam u crkvu, da li izgradjujem lijepe kuće, da li se brinem za čovjeka da on ima svoj posao, nego onde igra i ulogu da li ja zastupam i u hrvatskom pitanju ono mišljenje i interese, koje imaju moji birači.

Pogledajte, mogao bih pokazati na razne podatke mnogih izbora. Moja je politika vodila u zadnjih 25 godina k tome, da sam bio biran u sve većoj mjeri u mojem selu, dalje, da sam pobijedio i mnoge moje konkurente u partiji. Dr. Müller će vam potvrditi da nije u partiji tako, ukoliko je kandidat nominiran da bi bio onda već i odabran, nego ima onde mnogih, koji se za ovaj mandat naticaju i koji ga žele iz mnogih razloga osvojiti. Do sada mi je bilo moguće da i pobijedim u onome krugu, koji me je predložio, jer u onom trenutku, kada je kandidat predložen, već je i odabran, kako je to u Austriji obično. To je dokaz, da je politika, koju ja s mojimi prijatelji vodim, prava.

Sada samome pitanju. Za mene, kao zastupnika iz jedne hrvatske općine, nema manjinskog pitanja u smislu, kako se shvaća manjinsko pitanje u drugih zemalja, nego za mene je to socijalno pitanje i socijalni problem. Tko pažljivo čita moje izjave i novinske članke, može potvrditi da to i odgovara činjenicama. Da ispada ima, to znate i vi, gospodine dr. Müller, jer i u politici se ne jede tako vruće kako se skuha, a da nije tako, ne bi bilo ni moguće da smo se ovdje pozdravili i da smo osobno dobri prijatelji, jer ja kažem da razna politička mišljenja nemaju odnosa na različita politička shvaćanja, koje jedan ili drugi zastupa.

Sada našemu stvarnomu stanovištu. Povezanost koruških Slovenaca i Jugoslavije je neposredna. Iz toga razloga hoću na to pokazati, jer u Austriji imamo i drugu manjinu, a onde socijalistička partija vodi drugu politiku.

U Koruškoj je socijalistička partija meni u suprotnosti, jer oni zastupaju obratno stanovište od mojega. Ja ali ovo stanovište ne zastupam iz luksuza, nego iz situacije. Mi u Gradišću smo u drugom položaju, jer su Hrvati ovdje jedan manjinski otok. Pogledajte, jedan veliki dio koruških Slovenaca, ja to sada ne bih osudio, suprotno, ja cijenim sve dvije grupe, onu, koja je za Austriju glasala i onu drugu, koja je za Jugoslaviju glasala. Činjenica ali je ta, da je bio velik dio u Koruškoj posliie prvoga svijetskoga rata a i nakon drugoga za Austriju a i dosta velik dio na strani Jugoslavije. Mi Gradišćanski Hrvati smo se borili već u času pod Madjarima sa Nijemcima za priključenje k Austriji. Sudjelovali su Gradišćanski Hrvati isto kao i gradišćanski Nijemci u borbi za priključenje Austriji 1920 i 1921 godine, iz čega izvodim da smo mi bili uvijek za Austriju. Dalje: Postojeće velike dijalektalne razlike. Ne smijemo zaboraviti da mi ovdje nismo imali kao izolirani otok nikakvih kontakata s našom matičnom zemljom, što se djelomično i u jeziku izražava, a djelomično i u tome, jer je imalo u sjevernom Gradišću industrijskih radnika, koji su bili prisiljeni već prije 50 i 100 godina ići u Dolnju Austriju na rad. Drugo: Imalo je u južnom Gradišću ljudi, koji su proveli svoj život u svome selu. Treće: Mi Hrvati smo iz raznih krajeva Jugoslavije, odnosno Hrvatske, došli u Austriju. Radi ovih različitih geografskih pokrajina su se i kod nas razvili različiti dijalekti. Iz ovih razloga je naš jezik jedan arhaički jezik.

Nemamo mi u Gradišću nijednoga vanjskoga neprijatelja, ali imamo u hrvatskim stanovnicima unutrašnjeg neprijatelja, naime, da ima sve više ljudi, koji se ne osjećaju Hrvatima, koji se svoga hrvatstva dobrovoljno odreknu, odnosno ga dobrovoljno napuste. To je naša velika teškoća. Ne bih htio trošiti vrijeme, samo hoću još jednom istaknuti: Vjerujte mi, ja se isto osjećam dobrim Hrvatom, ako se podrazumije pod materinskim jezikom hrvatski, kojega sam se naučio doma kao dijete. Za mene ali postoji razlika, ako mi sada hoćemo obnoviti ovaj arhajski jezik, sa malo izražajnim mogućnostima, s novim izrazima; hoćemo li uvesti jednu renesancu i da se učimo hrvatski književni jezik, ili da ujedno udjemo u današnje otvoreno industrijsko društvo, sa kolima i svim ostalim stvarima, na što je već pokazao dr. Müller, da li da to dopustimo i da se hrvatsko pučanstvo dobrovoljno integrira. To je ono veliko pitanje!

Iako smo protiv integracije, ostaje još pitanje, možemo li se boriti protiv života? Je naša snaga dovoljna boriti se protiv života ili je život jači nego nešto staroga uzdržati.

Završavam ovom točkom. Bilo bi mi veoma drago ako bi se čovječanstvo podiglo da zaštiti i očuva sve starine i velike spomenike prošlosti. Ali ljudi toga neće; hoće kola, moderni stan, i nemaju zanimanja za spomenike. Krug koji je za očuvanje starinskoga izgleda sela, starih kuća, veoma je malen. Većina ide s tokom vremena, sa industrijskim razvojem. Ako me kasnije pitate, dokazat ću vam na primjeri velikih stručnjaka manjinskoga pitanja, da se danas manjina ne može zaštititi, kako je to još moguće bilo prije 50 ili 100 godina.

Referat potpredsjednika HKD-a dir. Alfonza Kornfeinda

Prije nego dodjem na jezgru, stavljam dvoja pitanja gosp. zastupniku Robaku. Prvo bi pitanje bilo: Je li gosp. Robak misli da su ga samo Hrvati odibirali kao zastupnika u parlamenat; da bi ga svi Hrvati bili birali, ni onda ne bi bio došao u parlament. Drugo pitanje: Je li gosp. Robak misli da ga ljudi zato odibiraju, socijalistički odibiraju, jer on zastupa tu politiku koju mi stalno vidimo i čitamo od njega. Ja mislim da socijalisti, narod, odibiraju mandatare ne zbog narodnoga pitanja, nego samo zbog socijalnih uzrokov. Dakle svit se je preminio u zadnjem vremenu toliko, da imamo preokret socijalne strukture ne samo u Austriji nego i u cijelom svijetu.

Sada moju misao kao zastupnik HKD-a: Mene veseli, kada gosp. Robak kaže da je on Hrvat i da se prizna Hrvatom; ali mene bi još jače veselilo, kad bi on ove riči činima podzidao. Ovako u lipoj grupi, kada smo skupa, se toliko lipo po hrvatsku razgovaramo, izgleda na van sve krasno. A onda dojdu različni čini u nimški novina, kade se mi stalno napadjemo i konačno i malo razjadamo. Ja bih rekao, bilo bi bolje, ako se mi više kao Hrvati ćutimo i malo obzir uzme jedan na drugoga, da nas hrvatsko pitanje malo jače zbliži. Gospodin Robak! Vi ste Hrvat, vi se ćutite Hrvatom, ja se veselim tomu, ali ja bih rekao da vi u vaši govori hrvatsko pitanje premalo forsirate, premalo podupirate. Gledajte, u parlamentu i u zemaljskom saboru, kada je išlo za nekoliko Nimac, borili ste se u Saboru da ovi Nimci imaju mogućnost ići u jednu nimšku školu u susjedski seli, a za hrvatsku dicu se niste nikada toliko gibali u pozitivnom smislu. Ja bih ovde rekao, naša najlipša ideja, naše najlipše djelo bi bilo, kad bi se mi u narodnom pogledu mogli združiti, ravno tako, kao koruški Slovenci u njihovom pitanju. Ja sam osvidočen da ni u Koruškoj nisu socijalni problemi drugi nego kod nas; samo su onde peljači, ki vidu malo dalje i spoznavaju da je znanje dviju jezikov već vridno nego znanje jednoga jezika. Ja nastavljam: mi u krugi HKD-a se trudimo da bi se ov hrvatski jezik i hrvatska kultura održala. Ne mislite radi sebičnih razlogov, nego jednostavno zato kad znanje dviju jezika više vrijedi. Pogledajte današnje stanje. Ministarstvo za podučavanje forsira da se uču strani jeziki, a naročito slavenski jeziki. Mi imamo ovde mogućnost da bi naš jezik naučili, da bi ga mogli uplemeniti, da imamo dijalektov znamo svi dobro, a što ih Nimci nimaju? Onda dojde on književni jezik, koji sve povezuje. Osvidočen sam da ni ja ne znam sasvim ispravno hrvatski književni jezik, i najmanji dio nas ga znade, ali on jezik, ki se upotribljava u Hrvatski Novina, piše, tiska, nije tako težak, kao si to jedan i drugi utvara. A zašto si utvaruju? Jer se već od početka nešto govori protiv hrvatskoga jezika. Onda je već neki otrov ovde; neka se to učiti, to je jezik druge vrste, druge vridnosti. Ovde je ta osuda našega dragoga, miloga jezika.

Ja velim da je znanje hrvatskoga jezika mnogo puta u kriznoj dobi jako, jako vridno, ča sam i doživio. Hoću samo navesti završetak Drugoga svitskoga rata, koga sam doživio u nimškom selu. Mogao sam znanjem hrvatskoga jezika mnogim pomoć, da su si sačuvali čak i život. A ovim i završavam.

Demeter Karall (predsjednik Hrvatskoga kulturnoga društva u Beču). Gospodine Robak! Kako se može jedna socijalistička stranka koja ima jednu internacionalnu bazu i koja je neodvisna glede jezika, vjeroispovijedi i naroda odnositi tako uskogrudno — prema Vašim izjavama — prema jednoj manjini? Sada k Vam, gospodine dr. Müller! Mi u Beču smo neovisni, ali kako je moguće, da u HKD-u u Gradišću ima političarov u vodeći položaji. Ja sam toga mišljenja da stoji politika nad našim hrvatstvom i našim manjinskim pitanjem. Sada pitanje na sve nas. Što će biti s djecom onih 15 tisuć Hrvatov, ka živu u Beču? Dok se Državni ugovor u Gradišću ne izvrši, nema za nas u Beču nikakovoga izgleda na nacionalno čuvanje ove djece. Ako se već uzima nama u Beču pravo na svoj jezik, onima u Gradišću se to ne smije. Nas veoma čudi da Socijalistička partija nema svoga programa, što ona u ovom poslu namjerava poduzeti? A što Narodna stranka?

Pater dr. Augustin Blazović: Hoću istaknuti, da me veoma veseli da je došlo do ovoga večera i zato gledajmo da ne nastane naša lipa dvorana »lavlja jama«, nego da nastojimo pronaći ono što nas veže i da to u budućnosti i izgradimo.

Branko Kornfeind: Gospodine dr. Müller! Ja sam svakako za to da ste Vi u HKD-u i da se onde tako jako zalažete za naše probleme. Ali ja Vas pitam, zašto nije Narodna stranka ispunila sve želje, ke ste Vi naveli, kao ča su topografski dvojezični natpisi, jezik u općinski uredi i slično, kada je imala većinu i kada je ona bila na vladi? Kako daleko je Narodna stranka pripravna da potpomogne HKD? Krivo je to, ako se osudi nazočnost političara u HKD-u. Obratno! Bilo bi veoma korisno, ako bi i Socijalistička partija bila u njem zastupana; njima su se već prije 10 godina i više ostavila slobodna mjesta, ke oni nikada nisu zauzeli, ča veoma žalimo. Gospodine Robak! Kako si Vi uzimate pravo da govorite kao politički mandatar u ime manjine? HKD-u hoću reći, da ne ističe krizne situacije. Upravo danas se vidi korist hrvatskoga jezika, kada u Austriji ima tisuće stranih radnika; išću se ljudi, koji vladaju obadvimi jeziki, hrvatskim i nimškim.

Odgovor zastupnika Robaka: Ja uvijek kažem na sastancima Hrvata, da mi Hrvati od strane Nijemaca imamo sva prava. Mi možemo hrvatski govoriti, hrvatski pjevati. U madjarskom vremenu to Hrvati nisu mogli. Pozivam se na Miloradića, koji je pisao 1924 godine: »Vi ste pri Austriji, možete se slobodno razvijati, možete vaše pjesme pjevati i možete hrvatski razgovarati, što prije niste mogli, niste smjeli.« Ja tvrdim da je za jednu manjinu mnogo opasnija sloboda, nego ako se ona tlači. U vezi Beča pokazujem na činjenicu, da se je u Pragu i Banatu najljepši njemački jezik govorio, jer je ovdje manjina bila tlačena. Zašto niste ostali u Gradišću? Odgovorit ćete da nemate tamo dovoljno radnih mjesta; to odgovara istini i zato ja tvrdim da je naše pitanje i socijalno pitanje. Vi kažete sa kojim pravom se ja usudjujem zastupati manjinsko pitanje? Bio bih loš političar da ne radim propagandu za sebe, jer to radi i crkva i svaka partija. A da ja to s punim pravom mogu,

pokazuju izbori od 1945 godine, kade sam od izbora do izbora u sve jačoj poziciji izašao. Mene ali u mojoj partiji nazivaju »Krowot«, što se može usporediti s izrazom »Žid«, i imam dosta težak položaj, što ovde u sredini medju Hrvatima mogu kazati. Ja nastojim da što više Hrvata namjestim u Vodovodnom savezu, od 80 namještenika ima oko 50 Hrvata. Ne onda sam socijalan, kada podupiram hrvatske pjesme i plesove, nego onda, kada nadjem slobodna radna mjesta za Hrvate. Došao sam iz socijalističkog pokreta, ideali prije 50 godina su bili drugi nego danas, a o hrvatskim idealima mislim da ćemo danas ovdje i razgovarati.

Odgovor dra Müllera: Problem Hrvata u Beču je veoma težak. Ja mislim da si Vi sami ovdje u prvom redu morate pomoć, ovisi u prvom redu o Vašoj sposobnosti, o Vašem medjusobnom kontaktiranju. Nama u Gradišću i Vama u Beču reći, kako da se spase Vaša djeca i da se nauče pismeni i usmeni hrvatski jezik, ja za to recepta ne znam. Ovisi po mojem mišljenju najviše od srca. To vidimo i kod emigracije u Ameriki. Kade su domaće snage čvrste, onde će se hrvatska rič još jednu i dvi generacije održat. Ponuditi Vama u Beču od HKD-a ili Narodne stranke jedan program bila bi samo elegantna laž. Više o tome govoriti nema mnogo smisla. Svi državni ugovori odnosili su se samo na Hrvate u Gradišću. Dok mi u Gradišću svoja prava nemamo, bila bi velika iluzija njih prije izvojevati na bečkom teritoriju. Programa ili recepta za obdržavanje hrvatske manjine u Beču ja ne znam. Teško je uopće govoriti o hrvatskoj manjini u Beču.

Stavilo se je i pitanje, zač smo mi od Narodne stranke u HKD-u? Mi smo već mnogo puta kazali, ako mi od Narodne stranke smetamo rad HKD-a, povući ćemo se iz njega; zato ima mnogo svidokov ovdje. Nije ni za nas najkomotnije biti mandatar Narodne stranke a s druge strani i odgovoran u HKD-u, jer mi nismo partijska institucija u HKD-u i takove nimamo, kao na pr. gosp. Robak svoj »Komitet hrvatskih načelnikov i vicenačelnikov«, on ima na ta način mnogo lakše; zapravo je to partijska institucija, i on može lako postupati protiv onih, ki mu ne odgovaraju. Ako Vi želite da mi napustimo HKD, možete to i odmah imati.

Dalnje je pitanje bilo, zač Narodna stranka nije više uradila za hrvatsku manjinu kada je ona bila na vladi u Beču i u Željeznu? Stvar nije tako jednostavna kako izgleda, jer ustavne zakone mora zaključiti većina u parlamentu od dvih trećin, čemu su sve dvi partije potribne. U Gradišću se more priznati da se je od Narodne stranke uvijek forsirao stav HKD-a. Ča narodni zastupnik Robak dosta dobro zna, ar se je radi toga i mnogo puta jadao. Mi smo uvijek nastojali, i zbog toga smo bili mnogo puta napadnuti, da se personalna pitanja ne riješe partijski nego iz narodnoga pogleda. Mi smo nastojali da na primjer mjesto školskoga ravnatelja samo oni zauzmu, ki imaju i ispit iz hrvatskoga jezika, to se je sada već dosta povodilo. Mi smo se brinuli da su hrvatski učitelji imali svoju personalnu autonomiju, koliko je to bilo moguće. I mi nismo mogli preko osnovnoga zakona preći. Jedno bi se bilo valjda moglo postići u vezi škola između 1966. i 1970. godine, kada je Narodna stranka imala većinu, i to samo u vezi saveznih škol. Ali ne smije se zaboraviti da je upravo onda imala Socijalistička stranka u Gradišću već svoju većinu,

i teško je zaključiti savezni zakon ako se on u dotičnoj saveznoj zemlji bojkotira. Narodna stranka već od 1959. godine u Gradišću nije imala jaku većinu, ali nemojte zaboraviti da se Narodna stranka još nikada nije izrazila protiv želja Hrvata u HKD-u, ar bez široke baze se ne more upravo na manjinskom sektoru baš mnogo postići. Ar na primjer: Ako mi propagiramo i zahtijevamo jednu glavnu školu u kraju, gdje je Robakova stranka jača, krahirat će taj projekt. Onda će se stvorit jedna institucija, ka će bit iz partijskih, a ne narodnih razlogov blokirana. Sada apeliram na gosp. Robaka, ča sam već mnogo puta činio, da mi Hrvati u Gradišću jedan puta parafiramo one točke, u kimi smo složni, da se ne tučemo stalno jedan po drugome pred nimškom javnošću. Vi želite da hrvatska stvar ne bude politička; da smo u prošlosti obadva mnogo grišili, to znamo svi veoma dobro. Gosp. Robak se je ovde jako elegantno izrazio, kad je rekao da u temperamentu čovjek više puta prekorakne granice onoga ča je podnošljivo. Lako si to može dopustiti većina. Većina je uvijek jača, kolikogod pogrišak ona napravi. Po elementarni zakoni će većina bit uvijek jača. Kod manjine se osjeća svaki potres njezine zgrade. Ako gosp. Robak nas napadne i ovo ili ono kaže, sigurno se jedan dio naše baze ruši. Mnogo puta, a znademo to veoma dobro, se dešava da dobri Hrvati iz partijske discipline odbijaju to ča jim odgovara kao Hrvatom.

Odgovor dir. Kornfeinda: Potreslo me je zahtijevanje da se zastupniki Narodne stranke odstranu iz HKD-a. HKD je društvo ko sakuplja, a ne ko odbija. Bilo bi nam veoma drago, kada bi i socijalisti stupili u HKD i ovdje skupno radili na narodnom polju.

Pitanje Huberta Rešetarića: Čini mi se da ni jedna partija nima koncepta u vezi naše manjine. I Narodna stranka ne. Tako je mogao zemaljski poglavar Kery pri otvaranju izložbe lako reći da kod nas u Gradišću problema nima. Ča se je i javilo prema štampi, preko radija i televizije. Pitam sve Vas: Ima li kod nas problemov, da ili ne? Ako ne, onda se možemo priključiti Robakovoj stranki, ka je klonula i ka hoće asimilirati.

Pitanje Martina Prikosovića: Hoću nadovezati na gosp. Karalla, ko izlaganje se nije sasvim razumilo. Njegov je sadržaj bio da se iz HKD-a odstranu oni političari, ki si na rameni hrvatskoga naroda stavljaju pozicije. Ja sam principijelno za političare u HKD-u, ali samo ako oni i u narodnom pogledu radu. Ovdje vidim sada situaciju u Gradišću. Ar partijske centrale u Beču se sigurno ne slažu s politikom pojedinih političarov. Vjerujem da bi se na sličnoj diskusiji sa drom Klausom i drom Kreiskim više moglo postići, nego sada ovdje. Izgleda da su se posle drugog svjetskog rata iz osobnih razloga zaoštrile pozicije u jednoj ili drugoj partiji. Želio bih da se i kod nas postupa onako, kako to rade koruški Slovenci, da su si svi složni, kada ide za njihove narodne stvari. Tako bi trebalo biti i kod nas.

Pitanje Hermanna Rešetarića: Bio bih zagriženi socijalist, ali pokidob gosp. Robak piskari protiv nama ne morem to biti. U Klimpuhu je on sa svojimi načelniki odlučio da se ne treba ostvariti Državni ugovor. Tako ga ne mogu gledati kao hrvatskog zastupnika u vezi Državnog ugovora. Onde piše, da Hrvati imaju pravo sudjelovati pri svi ustanova države. Na Vašu

inicijativu pokrenulo se je ispitivanje IFES-a, kade je došlo do izražaja, da 61% Hrvata želi i prosi da se u radiju emitiraju hrvatske emisije. Zašto se Vi ne zalažete za onih 61%?

Pitanje desetnika Karla Preča: Hoću pokazati na kasnijega (prošlog) austrijskog kancelara Rennera, koji se je takovim žarom borio 1910. godine kao socijalist za prava Nijemaca u Madjarskoj. Bilo bi mi drago ovakove riječi čuti od Vas u pogledu hrvatstva, gosp. Robak. Vi ste rekli da je crkva i danas još najveća duhovna moć; ona poštiva 4. zapovjed, koja si i zadrži poštovanje materinskoga jezika. Bilo bi toliko poželjno da bi i Vi u seli, kade nas Hrvata ima 60, 80 čak i 90% rekli koju riječ nagovaranja, zagovaranja pak i peljanja. Zašto ne bi mogli biti u ovi seli dvojezični topografski natpisi i zašto ne bismo mogli imati svaki dan ili barem svaki drugi dan četvrt sata emisiju na hrvatskom jeziku. Vidite, ovo mi je nerazumljivo i nemate razloga da mi opovrgnete moju misao. Svuda je to moguće, u Madjarskoj, u Jugoslaviji, u Švicarskoj, samo kod nas nije moguće.

Dalnje pitanje: Kakova je budućnost jedne manjine u Austriji, gosp. Robak, jer Vi se mnogo bavite manjinskim pitanjima, konkretno kakova je budućnost Hrvata u Austriji? Da li znači imati slobodu samo svirati, pjevati i plesati a ne imati školu i barem malo pravo na radiju? Kakav bi bio po Vašem mišljenju on socijalni idealizam, ako se u njega ne uklope sva čovječja pitanja?

Odgovor narodnoga zastupnika Robaka: Svaki čovjek danas nastoji da što bolje živi i da ima što ugodniji život. Idealista imamo malo. Tako i u hrvatskom gibanju. Ja kažem da se Hrvati ničega više ne boju nego izolacije. Vi ste naveli da ima u Beču 18 tisuć Hrvata. Vi ste otišli, jer niste kod kuće dobili zadovoljavajuće mjesto i ste na kraju krajeva izbjeglice. Opet moram ponoviti da u demokraciji pobjedjuje većina, a ne tri idealista. Zašto Ujedinjene Nacije ne izdadu putokaze u odnosu prema manjinama, samo radi toga, što su prilike danas druge nego prije 50 godina i od manjine do manjine raznovrsne. Dok Ujedinjene Nacije i Evropski savjet ne potpišu deklaraciju o manjinama, uzalud je naša borba u Austriji. Ima mnogo Hrvata koji se hoće asimilirati, što znači da imamo unutarnjega neprijatelja a ne vanjskoga. To kod mene nije slučaj, jer Vi svi dobro znate da ja u parlamentu stalno naglašavam da sam Hrvat i da se kod kuće sa svojom obitelju hrvatski pominam. Ima malo onakvih, kao što ste Vi ovdje. Velika masa podleže većini.

Odgovor dra Müllera: Ovdje je došlo do dvojih pitanja, o kimi se mora principijelno razgovarati. Evropski savjet u Strassburgu i Austrija, to su dvije stvari. Mi znamo da ima mnogo manjina u Evropi i po svitu, koje nisu zaštićene po državnimi ugovori. Diskusija u Strassburgu tiče se u prvom redu onih manjin, koje nisu zaštićene. Da je Austrija dobila svoj suverenitet, dragi moj zastupniče, ima se zahvaliti tome da je na se uzela ove obaveze, koje su ocrtane u Državnom ugovoru. Ako Vi čitate protokole, vidjet ćete što je obećao jedan Figl, Gruber i ostali. Dakle, jedan dio austrijskog suvereniteta je ovisio o tome da su se u velikom obnovile obaveze Državnog ugovora od Sen Žermena. Razlika da se sada stavu na diskusiju Baski, Bretonci i mi Gradišćanski Hrvati i koruški Slovenci, je velika. Drugo: Vi ste nabacili da ja

moju djecu ne šaljem u hrvatske škole. To Vam ali mogu reći da će moja djeca lako s Vami diskutirati na hrvatskom jeziku, ali Vi s njima ne, iako ste hodali samo u hrvatsku školu, kako to naglašavate. Ističete da ste Hrvat, ali svaki to kod nas u Gradišću osjeća da gosp. Robak sve ono čini, što u velikom reducira hrvatstvo u Gradišću. Vjerujete to ili ne; moguće da i sami vjerujete ono što govorite ili je to samo Vaša taktika u našoj cijeloj narodnoj borbi. Dobro ste Vi naveli da je problem u Koruškoj drugi nego kod nas. To je tamo i državni problem. Mi Hrvati u Gradišću nismo za Austriju nikada bili državni problem. Sada k pitanjima budućnosti. Prvo je škola, koju si moramo zasigurati, koja nam prema § 7 i pripada i koju gosp. Robak stalno napada. Drugo je javnost. Nije dovoljno da mi samo jačimo po hrvatsku ili plešemo. Važno je i organizirati naša sela u hrvatskom pogledu. Uvjeren sam da uz same zakone ne ide. Sa druge strane, ako se je svečano obećalo od strane austrijskog parlamenta, od strane austrijske vlade i pri ratifikaciji potpisalo od austrijskog saveznoga predsjednika da će Austrija ispuniti sve obaveze iz ovog Državnog ugovora, onda mi Hrvati s punim pravom tražimo ispunjenje, kako to čine i braća Slovenci u Koruškoj. Mi mislimo da nikako nije na štetu Austrije, ako se uzdrži minoritet u Gradišću ili u Koruškoj. Naprotiv! Koliko puta se napominje, kako bi bilo Gradišće siromašno, da nema Hrvata, to si mogu i predstaviti. Kako bi se Gradišće bez nas efektno reprezentiralo. Koga bi mogla zemaljska vlada poslati da efektno reprezentira i da zabavlja ljude po 3 i 4 sata? Nemaju drugih nego naših hrvatskih grupa. U vezi opstojanja naše manjine u budućnosti: Prokleta je to uloga većine da ona rješava probleme manjine. U Austriji se ona toga na elegantan način rješava time, da čeka dok se slože obadvije grupe, što naliči jednom genocidu u našem slučaju.

Odgovor narodnoga zastupnika Robaka: U pogledu radija hoću navesti odgovor, kojega sam bio dobio od ORF-a, kade piše da ne postoji neposredno pravo na emisije u hrvatskom jeziku (dr. Müller ubaci: neposredno). Ja sam toga mišljenja da je Državni ugovor jedno pravo a ne jedno nasilje. U Koruškoj je tako, da se djeca trebaju prijaviti na podučavanje slovenskoga jezika, ali kod nas u Gradišću se i njemačka djeca moraju u hrvatskoj školi učiti hrvatski. Mi ovdje zastupamo mišljenje da treba biti pravo svakoga djeteta da se uči hrvatski, ako to hoće njegovi roditelji. Ja to ne zastupam iz mojega luksuza, nego na svakoj sjednici to zahtijeva velika većina mojih birača od mene. Citiram jugoslavensku štampu »Delo« od 31. 1. 1969. Ovdje piše: »Za Jugoslaviju bilo bi manjinsko pitanje riješeno ukoliko se ostvare odredbe § 7 Državnog ugovora. Od ovoga stanovišta Jugoslavija neće odstupiti i ne namjerava da odstupi.« Ovo je stanovište Jugoslavije. Razumijem to ja. Ali imam ovdje jednu drugu vijest od prije nekoliko dana i to iz Beograda: »Međunarodna politika«. Naveden je Titov veliki govor. On kaže studentima: »Vi nemate pravo nositi brigu o nama, mi ćemo se sami za nas brinuti«.* Vidite. Treba

* Kao urednik ovog zbornika, pregledao sam sve brojeve »Medunarodne politike« od 1. siječnja do 1. lipnja 1972., i ni u jednom od njih nisam našao niti tekst Titova govora niti navedeni citat u bilo kojem drugom napisu. Uostalom, sasvim je isključeno da bi predsjednik Tito rekao bilo što slično ovome što g. Robak ovdje citira. — M. Valentić.

se nama ostaviti da riješimo što je pravo a što ne. Nije li to demokratski ako roditelji odluče, što je dobro za svoju djecu a što ne. U vezi radija odbijam ja satove na hrvatskom jeziku za sjeverno Gradišće, koje zastupam, drugo je južno Gradišće. Mi ovdje ne razumijemo hrvatski književni jezik i zato smo protiv. Sada je pitanje, tko je uopće manjina? Tko je nadležan, manjina manjine ili većina manjine? To je ono veliko pitanje!

Odgovor dra Müllera: Kod ORF-a, ako onde piše: »neposredno pravo«, to znači ne direktno iz zakona ali ako si čovjek čita Državni ugovori član 7 onda vidi, da imamo mi ista prava na sva kulturna sredstva, isto tako, kako i drugi gradjani Austrije: to znači da i mi u relaciji imamo na to pravo, da smo mi opravdani, imati emisije na hrvatskom jeziku. Mi ne tražimo tako mnogo. Ima podataka da na televiziji neke emisije niti 5000 ljudi ne gleda a ipak se emitiraju. Drugo, pošiljanje djece u njemačke škole. Glejte, dok Vi, gosp. Robak, stalno evocirate da naš gradišćanski hrvatski jezik ništa ne vrijedi, kada ste pisali u »BF«-u da mi Hrvati nemamo izraza za beton, mašinu itd.; što isto nisu ni njemačke riječi. Jedno Vam hoću kazati, ako si mi sami stalno mrazimo svoje gnjezdo, onda se nije ni čuditi da jedan dio naroda slijedi Vašu negativnu propagandu, i da oni na kraju sami vjeruju da hrvatski jezik i hrvatska narodna pripadnost ništa ne vrijedi i čak da je to neki negativum. Još jedno! Vjerujte mi da bi nama političarima bilo mnogo lakše probiti se da nismo Hrvati; gosp. Robaku u Vodovodnom zavodu, a meni na drugim mjestima.

Pitanje Rudija Gregorića: Gosp. Robak! Vi ste već drugi put kod nas u Klubu. Svaki puta dodjete do toga efekta da ste Vi dobar Hrvat i da je dobro znati hrvatsku riječ; ali u stvarnosti to ne izgleda tako. Da li je Socijalistička partija spremna da nominira čovjeka pri dojdućoj generalnoj sjednici HKD-a?

Pitanje Huberta Rešetarića: Obraćam se na auditorij. Ako si mi sami ne pomognemo, nećemo ništa postići, jer vidite, jednoga Robaka mi promijeniti nećemo. On već vodi ovu politiku 25 godina. Stupimo svaki iz sebe i budimo toliko idealisti, pokažimo Austriji i svijetu da kod nas problema ima. Ovdje leži naš spas.

Pitanje Branka Kornfeinda: Pripada hvala gosp. Robaku, kada nastoji namjestiti naše Hrvate, u Željeznu, ali pjevao bih mu još veći hvalospjev, kad bi on i rekao nešto u korist našega hrvatskoga jezika. Još jednom moje pitanje: Zašto nitko od Socijalističke partije ne dolazi u odbor HKD-a?

Općinski zastupnik iz Cindrofa (ÖVP): Zašto Vi, gosp. Robak, ne vodite jednom jednu diskusiju o hrvatskom podučavnom jeziku u jednom našem selu, na primjer u Cindrofu? Jer tko su oni načelniki i vicenačelniki? To su samo Vaši mandatari, koji moraju na skupni sjednica tako govoriti, kako se to Vama svidja, a to na njemačkom jeziku. Istina je, oni su za partijom ali ne protiv hrvatskoga jezika. Naša djeca imaju u Cindrofu još samo 2 sata u tjednu hrvatski, to je jako malo. Ako se djeca u školi više neće podučavati na hrvatskom jeziku, zgubljeni smo, ostat će samo još ono malo tamburanje, a to se mogu i Nijemci naučiti.

Demeter Karall: Budućnost naša leži u omladini ovoga kruga. Političari, dajte ovima mogućnost da se vrate u Gradišće, jer ako ostanu u Beču, zgubljeni su kao i ostali.

Pitanje Milana Kornfeinda: Vi, gosp. Robak, nam predstavljate školsko rješenje kod koruških Slovencev uzornim; poznato Vam je da oni imaju svoju gimnaziju; jeste li Vi za jednu sličnu ovdje kod nas u Gradišću? Ako ne, onda je to pravi dokaz da ste Vi uvijek za ono negativno što se odnosi na Hrvate.

Pitanje Stipe: Gosp. Robak. Vi sve kazali da ste se susreli s trima djevojčicama, koje nisu htjele razgovarati hrvatski. Pogledajte samo naš krug, ovdje bi bile one manjina u manjini; gdje se može prema Vašem mišljenju pokazati hrvatska stvarnost kod nas? Izgleda samo uz čašicu konjaka.

Gosp. dr. Müller! Kako da mi postupamo aktivno? Sami znadete da nemamo ni štampe, ni radija, a gdje da onda aktiviramo svoje snage? Samo kod plesa i pjevanja? Koje mogućnosti imamo? Volje ima kod nas mnogo.

P. dr. Augustin Blazović: Bio sam u Istri na »Čakavskom saboru«, gdje sam osjećao sklad između trih hrvatskih dijalekata u kulturnom pogledu. Mali je naš planet da bismo se sada ovdje jedan drugome nametavali. Uči nas to i katolička i socijalistička etika, da je svaki čovjek ravnopravan na materijalnom, kulturnom, školskom, duhovnom, jezičnom itd. području. Ovdje se je bilo naglasilo da smo mi idealisti. Ali pogledajte u svakom pokretu su idealisti jezgra i srž iz kojega dolazi snaga za djelovanje i time opstojanje pokreta. Zato je loše kazati da idealista ima malo i da oni nemaju mnogo prava govoriti — upravo oni imaju opravdan postupak, jer je njihov rad, ako su i pravi idealisti, nesebičan. Poznati su nam svima problemi 20. stoljeća, i koliko su ugroženi ne samo mali narodi, nego i veliki. Gledajući samo socijalne probleme ne smijemo klonuti, nego si uzmimo kao uzor Bretonce, koji su se upravo u ovome stoljeću podigli, a još samo malo i oni bi bili nestali. Klonuti ne smijemo i još ni nećemo! Moramo biti motori! Jer naš narod se je pod mnogo težimi uvjeti obdržao nego u kojima danas živimo, a toga si moramo biti svijesni!

Pitanje Ivana Bauera: Vi ste kazali, gosp. Robak, da do 14. godine uopće niste znali njemački jezik. Prilike su danas sasvim druge, jer su naša djeca od male dobi konfrontirana s njemačkim jezikom. Ako se bojite da se naša djeca neće dovoljno naučiti njemački jezik, onda se pobrinite da dojdu u naša sela takozvani njemački labori, koje ionako ministarstvo za prosvjetu propagira, ili mislite da su sadašnja naša hrvatska djeca toliko glupa da se neće više naučiti dva jezika, kao je to bio slučaj kod mnogih generacija prije?

Pitanje Ivana Domnanovića: Mislite da se još nije promijenila situacija od one Vaše, da niste znali do 14. godine njemački jezik. To Vam mora biti dobro poznato da danas već nije tako, jer inače ne bi mogla naša djeca opstojati na školama, koje posjećuju poslije 4-tog razreda osnovne škole.

Odgovor nar. zastupnika Robaka: Ja Vam mogu kazati ponovno da se osjećam takovim Hrvatom kao i Vi. Teško bi bilo nama da bi drugi odlučili, tko je kod nas Hrvat a tko ne. Mnogo puta ste se osvrnuli na »Komitet

načelnika i vicenačelnika« i zašto mi ne pošaljemo predstavnika u HKD? Ja Vam mogu kazati da je HKD za nas premalo reprezentativno. Dok ono nima u općinski savjeti svoje mandatare, koji se biraju na slobodni i tajni izbori, mi ga ne držimo opravdanim da ono zastupa interese manjine. To je samo »društvo«! Dok HKD ne postavi u svi institucija (općinski i zemaljski savjet) svoje reprezentante, mi s njime ne možemo razgovarati. Ovakova diskusija bila bi u Gradišću neizvediva, jer je tamo raspad nacionalne svijesti već tako daleko došao da nešto takovoga već nije moguće. Vi ovdje u Beču o tome raspravljate, ali zapravo ste Vi iskorijenjeni iz Vaše zemlje i ste emigranti. Idimo na primjer u Štikapron. Ondje je većina naroda koja hoda u crkvu odlučila da se svake nedelje prva sv. misa održi na njemačkom jeziku.

U to ja zaista nemam upliva. Nije li to slabost hrvatstva? Naveli ste koliko je upravo danas koristan hrvatski jezik. Istina je, ali ima samo malo Gradišćanskih Hrvata, koji su spremni da tumače onim mnogim stranim radnicima, koji dolaze iz Jugoslavije, jer se ne žele s njima identificirati kao Austrijanci.

Još jednom ponavljam: Pravo zastupati Hrvate imaju, prema našem mišljenju, samo oni, koji su na demokratski način bili birani na izbori; razumljivo, on mora biti Hrvat, ljudi ga trebaju i birati. Vjerojatno leži na našoj politici, zašto se naša partija od izbora do izbora sve više bira u Cindrofu. Organizirajte Vaše ljude, koji bi uplivisali na narod, da ovi biraju u prvom redu hrvatske zastupnike. Vi trebate nastojati da dostanete zastupnike u općinski, zemaljski i savezni savjet koji budu i Vaše interese zastupali.

Odgovor dra Müllera: Ovo što je sada gosp. Robak rekao, bilo je samo djelomično istina. Ponavljam još jednoč, da većina ima mogućnost reducirati zrak manjine. Ostajmo pri Cindrofu! Ako Vi kažete, da je ondje partijska relacija 16 : 4, onda Vi nikako ne možete reći da je to relacija Hrvatov, renegatov i asimilantov. Jer kad se ja sa cindrofski djelači razgovaram, onda uvijek po hrvatsku i oni mi tvrde da su Hrvati i da hoće ostati to. To je sada ona atmosfera, koju Vi stvarate i to pomoću Nijemca.

U vezi onih stranih radnika priznajem, a to sam i rekao zastupnicima Hrvatske, da se mnogi naši ljudi od njih distanciraju. Ima razlika u mentalitetu, a većinom su to nestručni kadrovi i dolaze iz pretežno nerazvijenih krajeva Jugoslavije. A mi znamo da nisu svi Jugoslaveni Hrvati, i kad dodju naši Hrvati u dodir sa Macedoncima, Slovencima i Šiptarima, razumljivo, da ima ovdje poteškoća u razumijevanju. U vezi odgovora, odnoseći se na stav Socijalističke partije i HKD-a: Mi smo do sada vodili i držali narodnu borbu ne kao onu, koja bi izazivala Nijemce i Hrvate. Tako ne smijemo početi da kažemo: mi ćemo u našim selima kod izbora u općinski savjet postaviti u prvom redu Hrvate, bez obzira koju ulogu on ima u selu. To bi bilo veoma opasno i tim bi više manje slijedili koruške Slovence u njihovoj taktiki. Mi smo njima više puta zavidni što su oni složni, a oni su zavidni našemu uplivu u stranka. Vi Hrvati socijalisti imate svoje pozicije, a mi Hrvati od Narodne stranke imamo svoje pozicije. Vi znate da toga u Koruškoj nema. Završavam time! Opet ponavljam: gosp. Robak! Budimo jedanput toliko Hrvati i braća da se jednom nadjemo i da parafiramo ono, gdje bismo se mogli

složiti, bez toga da ima velikih diskusija. Da jednom bez svakoga obzira slobodno raspravljamo, mogli bi se na primjer na školskomu sektoru naći. Ja znam da je to za Vas užasno teško: popustiti bi morala sigurno Vaša strana i naša strana; to se po sebi razumije. Jer ako hoćemo doći do kompromisa u postojećim političkim prilikama, mora svaki od nas popustiti. Još jedno Vas prosim! Mi bismo sigurno obustavili svake političke napade, iz ove ili one strane, ali samo ne bi se smjeli onda na primjer infiltrirati članci ovdje i onde: »Dinar je opet u pokretu!«, »Zagreb je glavni grad, a ne Željezno!«. Vi me točno razumijete. To se ne bi smjelo raditi, jer se ovom iskrivnjom izazivaju njemački krugovi, njemački fanatizam i njemački šovinizam prema nama Hrvatima. Nijemci dotične članke nisu inscenirali, meni je točno poznato tko je to bio. To se treba u prvom redu obustaviti. Mi imamo ovdje veoma tešku borbu u narodnom pogledu ako mi sami Hrvati nismo složni. Tome se smiješe Nijemci, a mi Hrvati jači biti nećemo.

Ako ste danas još hrvatski zastupnik, kako to rado naglašavate, mi Vam to vjerujemo, onda nastojite da to budete i nadalje, da budu i Vaši nasljednici još jednog dana mogli reći da su oni zastupnici Gradišćanskih Hrvata, a ne tako zvanih integriranih, jer integrirani smo mi već davno, mi si ne damo predbacivati da smo slabiji gradjani nego drugi, mi smo i integrirani u razne nivoe i naobrazbe. Nisu Hrvati postigli ovu ili onu poziciju zato kad su Hrvati, nego zbog toga ča su barem toliko znali koliko i Nijemci, jer ipak mora čovjek priznati, iako imamo sva ljudska prava, da smo kao pojedinci jednakopravni; da više puta nije tako, to Vam je poznato. U veliko je stvarno, da se svaki Hrvat može probiti.

Posljednja prošnja! Ne idimo previše u njemačku javnost, ako imamo mi ove ili one trzavice.

Odgovor dir. Kornfeinda: Hoću pitanje ÖRF-a još upotpuniti. Gosp. Robak! Vjerujte da je taj odgovor Bachera konačni? U to ja ne vjerujem. Ako bismo se mi, HKD i Vaša organizacija složili, uz to i razumljivo i Narodna stranka, pa bismo zajedno postavili molbu, bio bi odgovor sigurno pozitivan. Ako i ne na prvi mah; ali našli bi zajedno mjesta, gdje bismo mogli načiniti zajedno pritisak na Bachera. Njemu je najlakše najti izgovor kada zna da mi nismo složni. Pisalo se je da smo šovinisti. Ali Vi znate dobro da smo mi svi Austrijanci a uz to i Hrvati; da imamo dužnosti prema ovoj državi ali ih imamo i prema našemu materinskomu jeziku.

Predsjednik HAK-a Ivan Mikula: Zahvaljujem se nar. zastupniku Fricu Robaku, gosp. dru Ivanu Mülleru, gosp. dir. Alfonsu Kornfeindu i konačno čitavom auditoriju, da smo se mogli sastati na ovu današnju diskusiju. Lijepa hvala!

Suradnja Hrvatske s Gradišćem

Emilija Beltram
Zagreb

SR Hrvatska razvija znanstvenu, kulturnu i prosvjetnu suradnju na tzv. regionalnom nivou sa zemljama susjedne Austrije — Gradišćem i Štajerskom. Obostrano izražena želja da se ta suradnja unaprijedi i akcije što uspješnije ostvaruju dovela je do sastanka delegacije Komisije za kulturne veze s inozemstvom Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske i delegacije Zemaljske vlade Gradišća u Željeznom, 29. veljače i 1. ožujka 1972. godine. Delegacije su predvodili prof. Josip Lukatela, predsjednik komisije, i dr Gerald Mader, zemaljski savjetnik za kulturu, član Zemaljske vlade Gradišća. Razgovori su bili radnog karaktera. Ocjena dosadašnje suradnje dovela je do zaključka da postoji interes i mogućnosti za unapredivanje veza između znanstvenih, kulturnih i obrazovnih ustanova. Već dogovorene, pripremane ili započete akcije bit će nastavljene uz podršku i pomoć obiju strana, a inicirane su i neke nove djelatnosti. Dok austrijskoj strani pripada inicijativa za ove razgovore, naša je delegacija iznijela niz konkretnih prijedloga koji sačinjavaju radni program suradnje. Program je sastavljen na temelju dosadašnjih iskustava, izraženog zanimanja i prijedloga naših znanstvenih, kulturnih i obrazovnih ustanova. Program uključuje, dakako, i niz aktivnosti namijenjenih Gradišćanskim Hrvatima, njihovim udruženjima i kulturno-prosvjetnim ustanovama.

Naša je delegacija predložila sadržaje, oblike i nosioce akcija, što je delegacija Zemaljske vlade Gradišća spremno prihvatila, s time da će nakon odgovarajućih konzultacija s ustanovama biti utvrđeni partneri za pojedine akcije. O ostvarivanju dogovorenog programa brinut će se mješovita komisija, u koju će svaka strana imenovati po tri svoja predstavnika. Sa zadovoljstvom je primljena izjava g. dra Geralda Madera da će sa strane Gradišća u mješovitoj komisiji biti zastupljeni Gradišćanski Hrvati.

U razgovorima je velika pažnja posvećena nizu akcija s različitih kulturno-prosvjetnih područja.

Na obrazovnom području predviđena je uža suradnja škola različitih razina i namjene, razmjena stručnjaka, nastavnika i učenika, izmjena iskustava preko seminara ili stručnih skupova, organiziranje različitih tečajeva za Gradišćanske Hrvate. Muzičko-scenska suradnja planira gostovanje »Lada«

i jednog kazališta s dječjom predstavom u Gradišću, te sudjelovanje jedne izvorne seoske skupine iz Gradišća na Smotri folklora u Zagrebu. Na likovnom području značajna je akcija izložba »Gradišćanski Hrvati od 16. stoljeća do danas«, zatim organiziranje pokretne izložbe knjiga za djecu. Suradnja na području književnosti također će se učvrstiti, pa je tako predviđeno i sudjelovanje predstavnika Gradišćanskih Hrvata na manifestacijama Čakavskog sabora. Predviđeno je održavanje predstava hrvatskog filma u Gradišću, a svakako je značajan oblik suradnje opskrbljivanje manjinskih škola i organizacija u Gradišću literaturom, štampom, nastavnim pomagalima, itd.

Delegaciju Komisije primio je zemaljski poglavar g. Theodor Kery. U funkciji predsjednika Školskog savjeta posebno je izrazio podršku unapređivanju i daljem razvoju suradnje na području školstva.

Nakon završenih razgovora dr. Mader, zemaljski savjetnik, u ime vlade Gradišća, i prof. Lukatela, u ime Komisije za kulturne veze s inozemstvom SR Hrvatske, potpisali su zajednički komunike, u kome se kaže:

»U duhu razgovora vođenih između vlada Socijalističke Republike Hrvatske i Zemlje Gradišća, kao i između austrijskog ministra vanjskih poslova dra Kirschlägera i jugoslavenskog sekretara za vanjske poslove Tepavca, a na poziv referenta za kulturu Zemaljske vlade Gradišća, zemaljskog savjetnika dra Geralda Madera, boravila je u Željeznom 29. veljače i 1. ožujka 1972. delegacija Komisije za kulturne veze s inozemstvom Socijalističke Republike Hrvatske. Hrvatsku je delegaciju predvodio predsjednik Komisije za kulturne veze s inozemstvom Socijalističke Republike Hrvatske, prof. Lukatela, a delegaciju Gradišća zemaljski savjetnik dr. Mader. Delegacije su vodile razgovore o službenoj suradnji na području znanosti, kulture, umjetnosti i obrazovanja. U nastojanju da produbе bilateralne kontakte, Zemlja Gradišće i Socijalistička Republika Hrvatska izrazile su spremnost da surađuju na raznim područjima kulture i znanosti. Uz nastavljanje već postojećih akcija, kao na primjer Međunarodnog kulturno-povijesnog simpozija u Mogersdorfu i kontakata između arhivara i povjesničara, predviđa se naročito: razmjena znanstvenih radnika, stručnjaka i umjetnika, uzajamni studijski boravci, zajednički radni projekti, priprema i razmjena izložbi, održavanje zajedničkih zasjedanja, razmjena informacija o nacionalnim i međunarodnim manifestacijama koje se održavaju u obje zemlje, uža suradnja među znanstvenim institutima, razmjena publikacija, uzajamno obavještavanje na području obrazovanja odraslih, obrada i izdavanje njemačko-hrvatsko-gradišćansko-hrvatskog rječnika i sl. U svrhu pripremanja i provođenja tih projekata predviđeno je formiranje mješovite komisije. O rezultatima ovih savjetovanja obaviješteni su zemaljski poglavar Kery i zamjenik zemaljskog poglavara Soronics, koji su izrazili spremnost da održavaju i dalje razvijaju već postojeće veze na području školstva.«

Kazalo imena

A

AMADÉ Albert, 150
ANDRITSCH Johann, 51, 59
ATHENAEUM, 287

B

BABONIĆ, 132
BACSMEGYEY Jure, 150
BAKRIĆ, 284
BALAŠ, 274
BALOG Paulus, 154
BANICZ Michael, 154
BARANČIĆ, 274
BARILIĆ Lovro, 112
BARLE Janko, 103, 106
BARTÓK Béla, 147
BARTOLČIĆ, 276
BARTOLOŠIĆ, 274
BAUER Ivan, 326
BAUSINGER Hermann, 144
BEDENIK Tome, 103, 106
BÉL Matia, 138
BELTRAM Emilija, 329
BENČIĆ Nikola, 3, 37, 38, 41, 94, 95, 97, 105, 158, 298
BENDEKOVIĆ, 137
BENEDEK, 280
BERLAKOVIĆ, 250, 289
BERLAKOVIĆ Endre, 36, 37
BEZIĆ Jerko, 145, 147
BIDERMANN H. I., 139
BILEKOVIĆ, 137
BILIŠIĆ, 284
BITINGER FRIDRIK, 35, 113, 114
BIRICZ Petrus, 154
BLAZOVIĆ Augustin, 34, 36, 37, 50, 94, 103, 104, 106, 116, 177, 203, 320, 326
BLAŽEVIĆ Ivan, 103, 106
BLAŽKOVIĆ, 217
BOGOVIĆ Lovro, 95, 101
BORENIĆ Martin, 16, 20, 52, 99, 101, 113, 287, 289, 290, 291
BOŠKOVIĆ-STULLI Maja, 147
BRABEC Ivan, 61, 90, 136
BRANTALIĆ, 274
BREKALIĆ, 274
BREŠIĆ, 289
BREŠIĆ, 289
BREU Jozef, 42, 43, 58, 98, 104, 136, 139, 144
BRLIĆ Andrija, 232
BRODNJAK Vladimir, 2
BROZ Josip Tito, 324
BUČAR Franjo, 97
BUČIĆ, 284
BUDISLAV Paulus, 243
BURIAN, 208
BURIJAN, 274

C

CARIĆ, 284
CIRKOVIĆ, 284

CSÁNY János, 242
CSAPLOVICS Johann, 43, 44, 58, 138, 212, 288, 289, 293
CSUPOR Demetrius, 243
CVEK, 137
CVITKOVIĆ Marko, 173
CZÈH Alexandr, 246
CZERNING K., 138
CZIRÁKY Moyses, 154

Č

ČAPKOVIĆ, 274
ČEHOVSKI, 274
ČENAR Albin, 127
ČERTKOV, 225
ČRNJA Zvane, 3, 7, 12
ČUBELIĆ Tvrtko, 99, 105
ČUKOVIĆ Ivan, 20

D

DEÁK Ferenz, 253
DEŽELIĆ Vladimir, 97
DICK Eduard, 245, 246, 287, 291
DOBROVIĆ, 284
DOBROVIĆ Ivan, 27, 29, 45, 52, 57, 90, 106, 114, 136
DOBROVIĆ Jakov, 99, 105, 126, 128, 136, 165
DOMČIĆ, 274
DOMIANOVICZ-KIRALY Joannes, 154
DOMIANOVICZ Matthias, 154
DOMNANOVIĆ Ivan, 326
DONKOVIĆ, 274
DRABIĆ, 284
DRAGŠIĆ, 284
DRASKOVICH Gregorius, 243
DRAŠKOVIĆ Nikola, 152, 155, 156
DROBILICH Mate, 283
DROBILIĆ, 271, 274
DUBROVIĆ, 289
DUDOSICZ Michael, 154

E

EISNER Luka, 217
EISNER Stjepan, 217
EMRICH Štefan, 111, 114
ENGELIĆ, 284
ESIH Ivan, 39, 44, 99
ESZTERHAZI, 215
ESZTERHAZI Pavao, 241
ESZTERHAZY Paul, 154, 155

F

FABIOVČIĆ, 270
FABIOVČIĆ, 274
FALUSSY Nicolaus, 154
FARKASICZ Georgius, 154
FERŽIN, 284
FERŽIN Mate, 22, 50, 112, 113
FIALKA Moritz 99, 105, 125, 208
FICKO Jože, 98, 101, 105, 215
FIGL, 323
FILIPIĆ, 284
FISCHER-RIBARIĆ, 289
FOLTINOVIĆ Marija, 249
FRANČIĆ, 289
FRANK Ino (Albin, Beljko), 117, 118, 119, 194
FRANKL Vilmos, 58
FRANKOPANI, 132
FREIH Karl, 263
FRÖCH Julije, 288

G

GAJ Ljudevit, 246
GAAL Karoly, 144
GALOVIĆ, 215
GARČIĆ, 270, 274
GAVAZZI Milovan, 44, 97, 99, 104, 140, 144
GERLICZY Gregorius, 243
GINZLER Mate, 101, 102
GINZLER Štefan, 102
GIRIĆ, 274
GLAVANIĆ, 284
GLAVANIĆ Gašpar, 101, 105, 111, 242, 247, 248
GLAVANIĆ Stjepan, 16
GLUDOVAC, 284

GORNIK, 284
GOSZTONY Jonnes, 243
GOZPODARICZ Georgius, 154
GRADICZ Nicolaus, 154
GRANDIĆ, 274
GRAŠIĆ, 284
GRBAVČIĆ, 270, 274
GREGORIANEZ Paulus, 243
GREGORICH, 140
GREGORIĆ Rudi, 325
GRUBER, 323
GRUBIĆ Antun, 45, 52
GUBIŠOVIĆ, 274
GURLAVIĆ, 274
GUSIĆ Grgo, 101, 102, 105
GUSIĆ (GUSZICH) Ferenc, 282, 283, 284, 285
GUSSICH Grga, 285

H

HADUJAC, 284
HAFNER Stanislaus, 105
HAFNER Stjepan, 173
HARRACH Jan, 277
HAVLIČEK, 274
HAZNICH Ambr., 244
HAYDN Joseph, 280
HEFNER, 207
HEISTER, 152
HERALD J., 143
HERBEN, 293, 294
HERIĆ Antun, 237, 250, 251, 252, 253, 254
HOFFMANN Pavao, 253
HOLOSSY Katarina, 150, 153, 154, 155
HORVAT, 284
HORVAT Franjo, 114, 125
HORVAT Ignac, 22, 24, 30, 45, 50, 100, 102, 106, 107, 108, 109, 112, 113, 127, 129, 159, 197, 311
HORVAT Stefan, 35
HORVATH Joannes, 154
HORVATH Mihajlo, 153, 154
HORVATH Paul, 154
HORVATH Stephanus, 154
HRABOVSKI, 231
HRASTE Mate, 90
HUBENY, 274
HUSZÁR Karoly, 246
HYE Anton, 264
HYRTL, 280

I

IFKOVIĆ, 127
IVANČIĆ, 274, 284, 289
IVIĆ Pavle, 90
IVŠIĆ Stjepan, 90, 99, 103, 106

J

JAGŠIĆ Ivan, 52
JAKIĆ Blanka, 12
JANDRIŠEVIĆ Petar, 44, 52, 58
JANKOVIĆ, 274, 276, 284
JANKOVIĆ Klaudija, 249
JANKOVIĆ Slavko, 127
JELAČIĆ Josip, 231
JELENCSICH Greg., 244
JEVŠOVAR Marijan, 2
JOSIPOVIĆ Daniel, 222, 223
JURANICS Antonius, 243
JURASOVIĆ, 289
JURIŠIĆ Nikola, 177, 212, 229, 243
JURKOVIĆ, 284

K

KADULJAC, 284
KALDY Petar, 150
KAMENAR Joannes, 154
KAPECHY Nicolaus, 154
KARADŽIĆ Vuk, 225, 293
KARALL Andreas, 105
KARALL Demeter, 320, 326
KARALL Lovro, 22, 23, 29, 34, 45, 112
KARALL Mate, 52
KARASEK J., 269
KARASKOV, 277
KARLOVIĆ, 223
KAYSANICZ Jacobus, 154
KEGLEVIĆ, 137
KERY Teodor, 322, 330
KESSOVICZ Joannes, 154
KIRIĆ (GIRIĆ), 274

KIRSCHLÄGER Rudolf, 330
KLAUDUS Rudolf, 22, 35, 45, 52, 56, 112, 113, 117, 118
KLAVANJA, 273
KLENKA Franjo, 287
KLEMENČIĆ, 243
KLIER, K. M., 139
KLIMOVIĆ, 274
KNIEFAC Simeon, 215
KOCIAN, 217
KOČIŠ Štefan, 101, 126
KOLLAR Jan, 213
KOLONIĆ Leopold, 152, 212, 242, 243
KOLOVIĆ Bartolomeja, 249
KOPANIĆ, 276
KORNFEIND Alfons, 114, 313, 322, 328
KORNFEIND Branko 320, 325
KORNFEIND Milan, 326
KOSUTH, 223
KOSCHAT Helene, 105
KOVACHEVICH Joan, 244
KÖVÉR Gabriel, 152
KRAGEL Eberhard, 215
KRAJASICH, 234
KRALJEVIĆ Marko, 142, 243
KRBAVŠIĆ, 137
KREISKY Bruno, 322
KRONER, 228, 229, 230, 232
KRÖPFL Antun, 100
KUCHARSKI, 217
KUCSAY Joannes, 154
KUČAREVA Kveta, 90
KUHAČ Franjo, 16, 43, 58, 105, 125, 138, 144, 207, 233, 246, 261, 278, 286, 291, 293, 294
KUKULJEVIĆ Ivan, 213, 214, 245
KUNIĆ, 78
KURELAC Fran, 43, 59, 99, 104, 124, 125, 126, 136, 138, 139, 140, 142, 161, 162, 163, 164, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 207, 215, 218, 233, 236, 242, 243, 245, 248, 263, 265, 268, 282, 286, 289, 290, 293, 294
KÚRTÖSSY Franjo, 153, 155
KUŠNIĆ, 274
KUTROVAC, 284
KUZMICH Georgius, 154
KUZMIĆ, 217, 227, 229, 248
KUZMIĆ, 274
KUZMIĆ Adalbert, 127
KUZMIĆ Jandre, 27
KUZMIĆ Stefan, 156
KUZMIĆ Štefan, 102
KUZMITH Mih., 243

L

LAMPERGA Dometer, 103
LÁSZLAY Mihajlo, 150, 153, 154, 155
LÁSZLO Štefan, 297
LEOPOLD Anton, 94, 103, 106, 115, 189
LEOPOLD Franjo, 113, 114
LEINNER Michael, 240
LEITNER, 213
LEPESICZ Michael, 154
LEPESICZ Mihajlo, 153
LEVAY Lucas, 154
LIEBEZEIT Jože, 52
LIECHTENSTEIN Ivan, 275, 278
LINZER Demetar, 47, 54
LISTHI Joannes, 243
LISTHI Sebast., 244
LISZT Ferenz, 280
LÖRINCZFALVAY Elisaveta, 150
LUKATELA Josip, 329, 330
LUTHER Martin, 87

M

MADER Gerald, 329, 330
MAJ, 274
MAKOVICH Georg, 244
MAKOVIĆ, 289
MALČIĆ, 274
MALEC A., 269, 270, 272, 274, 275, 293
MALINKOVIĆ, 274, 276
MARHOLD Alois, 50
MARHOLD Slavko, 46, 52, 127
MARGÁN Joannes, 154
MARGITAI E., 28
MARINIĆ, 284
MARTINŠIĆ, 284
MÁRTON, 224
MARULIĆ Marko, 61

MATIJEVIĆ Marijan, 117, 119, 120
MATKOVIĆ, 274
MATZ Rudolf, 132
MAŽURANIĆ Antun, 249
MAXA Franc, 287
MEKINIĆ (PYTHIRAEUS) Grgur, 100
MERSICH (MERŠIĆ) Viktor, 287, 288, 291
MERŠIĆ Franjo, 114
MERŠIĆ Konrad, 54, 56
MERŠIĆ Martin, st. 22, 29, 45, 48, 50, 52, 58, 106, 108, 111, 112
MERŠIĆ Martin, ml. 46, 50, 52, 97, 99, 105, 106, 124, 128, 140, 159, 161, 165, 167, 175
MERŠIĆ MILORADIĆ Mate, 16, 20, 29, 47, 93, 94, 98, 102, 103, 106, 112, 114, 133, 173, 320
MESKÓ Adam, 155
MESZÁROS Joannes, 154
MEŠTROVIĆ Ivan, 119
MEZGOLIĆ, 284
MICHALICZ Joannes, 154
MIHALINEC Milena, 2
MIHOLIĆ Franjo, 77, 136
MIKŠIĆ, 284
MIKULA Ivan, 313, 328
MIKULA Oskar, 52
MILČETIĆ Ivan, 90, 139, 207, 269
MILETIĆ, 237
MILIĆEVIĆ Josip, 147
MILOŠIĆ, 137
MITRIĆ, 274, 276
MLATINIĆ, 276
MOJSES, 231
MORNAR, 137
MOTIKA-MOYNOVICZ Georgius, 154
MÜHLGASSNER Tomo, 116
MÜLLER Ivan, 297, 313, 316, 317, 318, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 327, 328
MUŠKOVIĆ Ivan, 52

N

NÁDASDY, 216, 223
NÁDASDY Eleonora, 254
NÁDASDY Franjo, 149, 150, 152
NÁDASDY Toma, 254
NAGY Georg, 154
NAGY Wolfgang, 154
NAKOVIĆ Mihovil, 16, 51, 93, 99, 101, 102, 105, 125, 245, 246, 247, 284, 287, 291
NEILL Stefan, 44, 58
NEJESHLEBA, 274
NEMET Christophorus, 154
NEMETH Matthäus, 154
NEMETH Stephanus, 154
NEWEKLOWSKI Gerhard, 90, 91, 95
NOGAL Georgius, 154
NOGAL Michael, 154
NOVAK, 274

O

OBRADOVIĆ, 284
OHERAL Jan, 294
ORISICZ Ivan, 153, 154
OSZTROGONICZ Jure, 153, 154
OŽEGOVIĆ Metel, 228, 232

P

PALATIN Petar, 37
PALEŠIĆ, 289
PALEŽ, 217
PÁLFFY Tome, 155
PALKOVIĆ Franjo, 39, 49, 58
PALKOVIĆ Godofrid, 101
PARAPATIĆ, 137
PASZTHORY Sigismund, 154
PATRY Josef, 16
PAUER Paulina, 285
PAULESCHITZ Josef, 117, 120
PAULEŠIĆ Konrad, 112
PAVIČIĆ, 284
PAVIČIĆ Stjepan, 99
PAVITSICH Mate, 246
PAVKOVITS Georg., 244
PAYRICH, 27
PAYER Julius, 116
PERKALIĆ, 274
PERUŠIĆ Franjo, 114
PHILIPOVICZ Georgius, 154
PICHLER, 289

PICHLER Evald, 94, 192
PINEZIĆ Stefan, 111
PINTÉR, 228, 229, 230, 231
PLIVERIĆ Josip, 285
POKOMANDY, 137
POLÁNY István, 58
PORTSCHY, 52
POSCH, 255
PÖTTING, 152
PRAYNER Jure, 153
PRECS Karl, 105
PREČ Karlo, 323
PRICKLER Harald, 135, 144, 156
PRIKOSOVIĆ Martin, 36, 37, 114, 322
PRIKOSOVIĆ Rudi, 101, 127
PRINT Joszip, 245
PROBST Franjo, 99, 104
PRUISICZ Michael, 154
PULYAY Štefan, 154, 155
PUSZTAI, 127

R

RADIĆ, 289
RADIĆ Ante, 132
RADOSTIĆ Pepi, 103, 106
RAJKOVIĆ Zorica, 147
RAJTERIĆ, 289
RAKOCZY, 223
RALJUŠIĆ Drago, 127
RATKOVIĆ, 270, 274
RATTKY Georg, 154
RÉCSEY Jure, 150
REIF-MRAZ, 289
REIHL Wilhelm Heinrich, 44, 58
REIZNER Luka, 224
RENNER Karl, 20, 307, 323
RESETARITS Thomas, 117, 120
REŠETARIĆ Herman, 322
REŠETARIĆ Hubert, 322, 325
RIČIĆ, 274
RITIG Nives, 135
ROBICA Štefan, 37
ROBAK Fric, 297, 304, 305, 306, 313, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 323, 324 325, 326, 327, 328
ROTTEK, 228
RUMIĆ, 137
RUŽIČKA, 207

S

SAURAU, 207
SCHNEIDER Tomo, 35, 114
SCHMIDT Alfred, 56
SCHREINER Bela, 114, 116
SEDENIK (SZEDENICH) File, 97, 98, 99, 103, 104, 105, 106, 125, 171
SENNYEY Albert, 149, 150, 152, 153, 154, 155
SINKOVIĆ Ferdo, 103
SITEK 274, 276
SITKEY Gabriela, 150, 155
SLUNJSKI, 274, 276
SOKOVIĆ Juraj, 100
SORONICS Franz, 330
SPILICZ Laurentius, 154
STANKOVICS Joannes, 243
STJEPANEK, 274
STROHAL Rudolf, 97
STUBIĆ Leo, 313
SUČIĆ, 284
SUČIĆ Feri (Franjo), 50, 103, 114, 116, 123, 124, 128, 187
SUČIĆ Ivan (Lav), 37, 91, 107
SUČIĆ Robert, 38, 114, 127
SUČIĆ Toma, 52
SVASICZ Michael, 154
SZABO Martin, 153, 154, 155
SZACSOVICZ Georgius, 154
SZAUER Mathias, 121
SZÉCHENY Stjepan, 280
SZEGEDY J., 138
SREZNEVSKI, 212
SZUPPANICH Georg., 244

Š

ŠAFARIK, 245
ŠAMKO Josef, 145, 147
ŠEMBERA A. V. 86, 90, 269, 270, 272, 277, 294
ŠLEJŠIĆ, 284
ŠKARIĆ, 284
ŠOŠTARIĆ Jeremija, 100
ŠTEFANIĆ, 284
ŠULEK Stjepan, 36
ŠUMIĆ, 234

T

TALLIAN, 137
TEPAVAC Mirko, 330
TEUFFENBACH, 293
TOBLER Feliks, 149
TOMANKOVIĆ, 274
TOMASOVIĆ, 289
TOMPA Paul, 150, 153, 154, 155
TOMŠIĆ Koloman, 22, 25, 113
TORNOW Siegfried, 136, 144
TRUMPA, 316
TULIĆ, 284

U

UGRINOVIĆ, 289
UJEVIĆ Mato, 44, 58, 91, 95, 123, 127, 139

V

VÁCLAVÍK Antonin, 90, 145, 147
VALENTIĆ, 215
VALENTIĆ Mirko, 3, 15, 59, 136, 139, 144, 324
VALES Otmar, 117, 119
VALLARICS Georgius, 154
VANČIĆ Feliks, 106
VAREK J., 143
VARGA Laurentius, 154
VARGA Matilda, 139
VÁŽNY Václav, 86, 90, 145, 147
VEITER Theodor, 53, 59
VELIKE Marcus, 243
VERDENIĆ Andrija, 52, 59, 100, 105, 159
VESELENYI Franjo, 254
VILHAR F. S., 128
VLAHOVITS Joanisz, 244
VLAŠIĆ, 274, 276, 284
VLAŠIĆ Jože, 117
VLAŠKOVIĆ, 274
VOGL Mathia, 245
VOLTAIRE, 316
VOTICSARICZ Joannes, 154
VOYKOVICZ Paulus, 154
VRANCHEVICH Volfg., 244
VRANEŠIĆ, 274
VRBANOVIĆ Musa, 142
VUČIĆ, 284
VUČIĆ Franjo, 282, 283
VUJKOV Balinta, 140
VUKETIĆ, 289
VUKOVAC, 284
VUKOVIĆ, 289
VUKOVIĆ Ivan, 52, 99, 101, 105, 114, 125, 126, 128
VUKOVIĆ Vladimir, 37, 94, 95, 103, 104, 106, 116, 183
VUSILOVIĆ Rosalia, 173
VYMYSLICKY Matej, 276, 277

W

WAGNER Tome, 54
WELCKER, 228
WLASCHITZ (VLAŠIĆ) Filip, 271, 272, 273
WUTSCHIZ Ferenc, 282

Z

ZALKI, 215
ZALANKEMENI Emerich, 243
ZGURIĆ, 234
ZICHY, 231
ZICHY Henrik, 249
ZIDANIĆ Štefan, 51
ZIMANY Vera, 144
ZLATARY Petrus, 244
ZORANIĆ Petar, 61, 69
ZONČIĆ Ludvig, 52
ZRINSKI, 132, 223, 229
ZRINSKI Mikula, 159
ZVONARIĆ Štefan, 35, 56

Ž

ŽGANEC Vinko, 99, 105, 124, 140, 159, 161, 165, 167, 175

Sadržaj

ZVANE ČRNJA, Predgovor 5
Vorwort 9

PRVI DIO 13

MIRKO VALENTIĆ, Novija povijest Gradišćanskih Hrvata 15
Dr NIKOLA BENČIĆ, Gradišćanski Hrvati između jučer i sutra 41
Dr IVAN BRABEC, Hrvatski govori u Gradišću 61
IVAN (LAV) SUČIĆ, Dijalekti i književnost Gradišćanskih Hrvata 91
Dr NIKOLA BENČIĆ, Pjesništvo Gradišćanskih Hrvata 97
IVAN (LAV) SUČIĆ, Djelovanje Ignaca Horvata kao književnika 107
ŠTEFAN EMRICH, Izdavačka djelatnost 111
JOŽE VLAŠIĆ, Likovna umjetnost Gradišćanskih Hrvata 117
FERI SUČIĆ, Narodna pjesma i glazba u Gradišću 123
IGNAC HORVAT, Narodni običaji Gradišćanskih Hrvata 129
NIVES RITIG, Neki aspekti istraživanja i običaja Gradišćanskih Hrvata . 135
Dr JERKO BEZIĆ, Istraživanje folklorne glazbe Hrvata u Slovačkoj . . . 145
FELIX TOBLER, Buna hrvatskih seljakov u Filežu 1671—1673 149

PJESNIŠTVO I PROZA GRADIŠĆANSKIH HRVATA 157

I. NARODNO PJESNIŠTVO 159
II. UMJETNO PJESNIŠTVO 177
Dr IGNAC HORVAT, Crtice iz žitka jednoga školara 197
Dr AUGUSTIN BLAZOVIĆ, Na pol puta žitka človičjega 203

SVJEDOČANSTVA 205

FRAN KURELAC, Iz mojega života i putovanja po Ugrskih Hrvatih . . . 207
FRANJO KUHAČ, Medju ugarskimi Hrvati 233
IVAN MILČETIĆ, Medju Hrvatima Donje Austrije i Zapadne Ugarske . . 269

DRUGI DIO 295

Dr IVAN MÜLLER, Nacionalno stanje Gradišćanskih Hrvatov 297
SPOMENICA HRVATSKOG KULTURNOG DRUŠTVA (HKD) 307
SADAŠNJOST I BUDUĆNOST GRADIŠĆANSKIH HRVATOV U KONCEPCIJI ÖVP-ja, SPÖ-a i HKD-a 313
EMILIJA BELTRAM, Suradnja Hrvatske s Gradišćem 329

KAZALO IMENA 331

GRADIŠĆANSKI HRVATI

Izdavač:

ČAKAVSKI SABOR, Žminj i KOMISIJA ZA KULTURNE VEZE S INOZEMSTVOM IZVRŠNOG VIJEĆA SABORA SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE HRVATSKE

Za izdavača:

ZVANE ČRNJA

Korektor:

EVA VOJNOVIĆ

Tisak:

GRAFIČKI ZAVOD HRVATSKE, ZAGREB